

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**YENİ DÜNYA DÜZENİNDE ORTA ASYA BÖLGESİNDE
RUSYA, ABD ve ÇİN ARASINDA STRATEJİK DENGE
ARAYIŞLARI**

Doktora Tezi

Ainur Nogayeva

Ankara-2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**YENİ DÜNYA DÜZENİNDE ORTA ASYA BÖLGESİNDE
RUSYA, ABD ve ÇİN ARASINDA STRATEJİK DENGİ
ARAYIŞLARI**

Doktora Tezi

Ainur Nogayeva

Tez Danışmanı
Prof.Dr. İlhan UZGEL

Ankara- 2009

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**YENİ DÜNYA DÜZENİNDE ORTA ASYA BÖLGESİNDE
RUSYA, ABD ve ÇİN ARASINDA STRATEJİK DENGE ARAYIŞLARI**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İlhan UZGEL

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. İlhan UZGEL

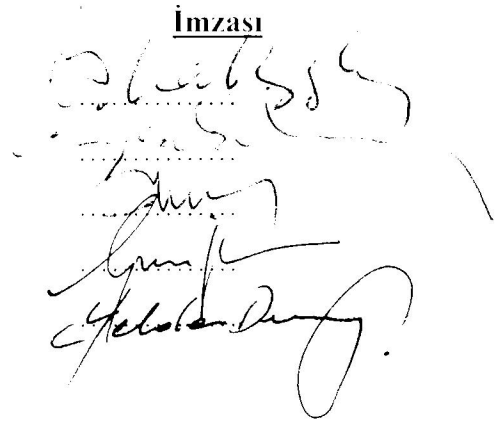
Prof. Dr. Çağrı ERHAN

Doç. Dr. Oktay TANRISEVER

Doç. Dr. Çınar ÖZEN

Doç. Dr. Yelda DEMİRAĞ

İmzası

Tez Sınavı Tarihi.....27.01.2010.....

(Tez Beyan Belgesi)

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(.....10...../.....02...../.....2010.....)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

.....*Ainur NOGAYEVA*.....

İmzası

.....*Ainur*.....

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

NEOREALİZM VE GÜÇ MÜCADELESİNDE DENGE OLGUSU: KAVRAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVENİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

A. Realizm/ Neorealizm Yaklaşımı ve Eleştirileri.....	10
1. Realizm/Neorealizmin Fikri Altyapısı ve Temel Savları.....	13
a. Realizm.....	13
b. Waltz ve Neorealizm	15
c. Post-Klasik Realizm ve Sınıflandırma Meselesi.....	17
d. Offensive Realizm.....	19
2. Realizm/Neorealizme Getirilen Eleştiriler ve Bunlara Verilen Cevaplar.....	23
3. Realizm -Jeopolitik ilişkisi.....	26
B. “Denge” Kuramı ve Bunun Bölgeye Uygulanabilirliği.....	30
1. “Güç Dengesi” Kuramı.....	30
a. “Dengeleme” ve “ <i>Bandwagoning</i> ” Kavramları.....	33
b. Dengeleme Türleri.....	35
c. “Çıkar Dengesi” kuramı.....	36
2. “Tehdit Dengesi” Kuramı.....	37
3. Denge Sağlamada İttifakların Rolü.....	39
C. “Büyük Güç” Tanımı ve Güçlerin Yükselişleri	40
1. Güç Kavramı Üzerine.....	41
a. Güç Tanımı.....	41
b. Gücün Unsurları.....	41
2. “Tepedeki Şehir” ABD.....	46
a. Amerika’nın Ayrıcalığı.....	46
b. Ekonomik Gücün Dinamikleri.....	48
c. ABD’nin Askeri Potansiyeli.....	49

i. Askeri Harcamalar	49
ii. Silah ve Askeri Ekipman	50
3. “Üçüncü Roma” Rusya	52
a.”Üçüncü Roma” Kavramı	52
b. Rusya’nın Ekonomik Gücü.....	53
i. Enerji Kaynakları.....	54
(1) Doğal Gaz	54
(2) Petrol Rezervleri.....	55
ii. Rus Petrol ve Doğal Gaz Şirketleri.....	56
(1) Rus Petrol Şirketleri.....	56
(2) Rusya’nın Enerji Devi Gazprom.....	58
c. Rusya’nın Askeri Gücü.....	59
d. Stratejik Nükleer Güç.....	62
4.“Uyanan Ejderha” Çin.....	64
a. Uygarlığın Başındaki Devlet	64
b. Yeni Ekonomik Güç	66
i. Üretim Dinamikleri.....	67
ii. Enerji Talebi Ve Yatırımlar.....	68
(1) Çin’in Afrika Açılımı	69
(2) Çin’in Latin Amerika Yatırımları	69
c. Çin’in Askeri Potansiyeli ve Strateji Değişikliği	70

İKİNCİ BÖLÜM

YENİ DÜNYA DÜZENİNDE ORTA ASYA BÖLGESİNİN JEOPOLİTİK KONUMU

A. Yeni Dünya Düzeni Sorunsalı.....	76
1. Yeni Dünya Düzeni Tartışmaları ve Değişen Denge unsuru	77
a. Baba Bush’un YDD Projesi	78
b. Uluslararası Sistem Olarak Yeni Dünya Düzeni.....	78
2. Kutupluluk Tartışmaları.....	80
a. ABD Tekkutupluluğu.....	80
b. ABD Liderliği.....	84
c. <i>Uni-Multipolar</i> Tanımı.....	86

d. Çok Kutupluluk Tartışmaları.....	87
B. Yeni Dünya Düzeninde Orta Asya'nın Yerini Belirleme Çabaları	88
1. Büyük Oyunun “Mini Versiyonu”	88
2. YYD Yeni Bir Coğrafi ve Siyasi Bölgesi Olarak Orta Asya.....	91
a. Bölgenin Coğrafi Konumu ve Jeopolitik Önemi.....	91
i. Orta Asya Kavramı	91
ii. Bölgenin Coğrafi Özellikleri.....	92
b. Bölgenin Stratejik Önemi.....	93
C. Orta Asya'nın Ekonomik Açından Önemi.....	97
1. Dünya Enerji Rezervleri Bakımından Bölge Kaynaklarının Yeri.....	97
a. Bölgenin Enerji Kaynakları ve Maden Rezervleri.....	98
i. Petrol Rezervleri ve Üretimi.....	99
ii. Doğalgaz Rezervleri ve Üretimi.....	102
iii. Uranyum Rezervleri.....	106
2. Bölge Enerji Kaynaklarının Taşınması Sorunu.....	107
a. Faaliyetteki ve Proje Halindeki Boru Hatları.....	109
i. Rusya Üzerinden Geçen Boru Hatları	109
ii. Rusya'yı <i>Bypass</i> Eden Boru Hatları.....	111
iii. Orta Asya- Çin Boru Hatları.....	114
iv. INOGATE Programı.....	115
b. Diğer Ulaşım Güzergahları.....	116
i. Demiryolu Ulaşımı.....	119
ii. Karayolu Ulaşımı.....	119

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RUSYA'NIN ORTA ASYA POLİTİKASI: GÜVENLİK, EKONOMİK İŞBİRLİĞİ İLE NÜFUS VE DİL

A. Rusya'nın Orta Asya Politikasında Askeri Güvenlik Anlayışı.....	124
1. Rusya'nın Orta Asya'daki Üsleri ve Askeri Tesisleri.....	128
a. Kazakistan.....	129
b. Kırgızistan.....	131
c. Tacikistan.....	133
2. Rusya'nın Bölge Güvenliği Örgütü Olarak KGAÖ.....	137

a.	Anlaşmadan Örgüte: KGA'dan KGAÖ'ye.....	137
b.	Kuruluş Amacı ve Temel ilkeleri.....	139
c.	Acil Müdahale Güçleri ve KGAÖ Tatbikatları.....	141
B.	Ekonomik İşbirliği ve Rusya'nın Başını Çektiği İnisiyatifler.....	144
1.	Ekonomik İşbirliği ve Bölge yatırımları.....	144
a.	Enerji Sektöründe İşbirliği	144
b.	Rusya'nın Bölge Yatırımları.....	147
2.	Ortak Ekonomik İnisiyatifler.....	148
a.	Avrasya Ekonomik Ortaklığı'na Giden Süreç.....	148
b.	Avrasya Ekonomik Ortaklığı (EvrAzEs).....	149
C.	Rusya'nın Bölge Politikasında Rus Nüfusu ve Dil.....	152
1.	Nüfus Politikası	153
a.	Rusya'nın Nüfus Sorunu ve Orta Asyalılar.....	154
b.	Göçmen İşçi Sorunu Ve Yabancı Düşmanlığı (<i>Ksenofobi</i>).....	155
i.	Göçmen İşçi Sorunu.....	155
ii.	Yabancı Düşmanlığı Sorunu	155
c.	Orta Asya'daki Ruslar.....	158
2.	Dil Politikası.....	162
a.	Bölgedeki Rus Merkezleri.....	163
b.	Bölgede Rus Medyası.....	164
c.	Sanal Alanın "Ruslaştırılması".....	166

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ABD'İN ORTA ASYA POLİTİKASI: GÜVENLİK, ENERJİ VE DEMOKRASİ

A.	Enerji: Şirketler, Hatlar ve Hazar Havzası.....	172
1.	ABD'nin Enerji Güvenliği.....	174
2.	ABD'nin Orta Asya'daki Enerji Politikası.....	178
a.	1990 sonrası Enerji Politikaları ve Petrol Şirketleri.....	179
b.	ABD'nin Boruhatları Politikası.....	182
3.	Büyük Orta Asya Projesi.....	183
4.	Enerji Politikasında Hazar Havzası.....	186
B.	Güvenlik: Üsler, İkili İlişkiler ve BİO.....	187
1.	Orta Asya'daki ABD ve NATO Üsleri.....	189
a.	Kırgızistan.....	191
b.	Özbekistan.....	192
c.	Tacikistan.....	193
d.	Kazakistan.....	193
e.	Türkmenistan.....	195
2.	Barış için Ortaklık Programı.....	195
a.	BİO'nun Amacı.....	196
b.	<i>CENTRASBAT</i>	197
c.	BİO ve Rusya.....	199
C.	Demokrasi: Araçlar, Devrim Denemeleri ve Sonuçlar.....	200

1. Demokrasi /Demokratikleştirme Politikaların Temelleri.....	201
a. Soğuk Savaş Dönemi.....	201
b. 1990 Sonrası Uygulamalar.....	203
2. Demokrasi Politikalarının Araçları	204
a. Devlet Kuruluşları ile STK'lar	205
b. Gönüllüler.....	208
c. GUAM Örgütü ve Özbekistan.....	210
3. ABD'nin Yardımları ve Orta Asya'daki STK Faaliyetleri.....	212
a. Bölgeye Yapılan Amerikan Yardımları.....	212
b. Orta Asya'daki STK Faaliyetleri.....	214
i. Kazakistan.....	214
ii. Özbekistan.....	216
iii. Kırgızistan.....	217
iv. Tacikistan	219
v. Türkmenistan	219
4. Renkli Devrimler ve Bölgeye Etkisi.....	221
a. Kırgızistan ve Lale Devrimi.....	222
i. Devrime Giden Süreç/Yol.....	222
ii.Devrimin Gerçekleştiği Ortam.....	223
b. Özbekistan ve Andijan.....	226
5. Devrim Sonrası Ortam: “Ayılma Dönemi”	228
6. ABD'nin Demokrasi Politikalarının İflası	229
a. İç Etkenler.....	229
b. Rusya ve Çin'in Tutumu.....	232

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÇİN'İN ORTA ASYA POLİTİKASI: GÜVENLİK, ENERJİ, NÜFUS VE DİL

A. Çin'in Orta Asya Politikası Temel Aracı Olarak	
Şanghay İşbirliği Örgütü.....	241
1. Şanghay Beşlisinden ŞİÖ'ya.....	244
2. ŞİÖ'nün Genişleme Meselesi.....	245
3. ŞİÖ Tatbikatları.....	248
4. ABD Karşısı Bir Örgüt Olarak ŞİÖ.....	251
5. ABD'ye Karşı “Pekin konsensüsü”	253
a. “Pekin Konsensüsü” Nedir?.....	253
b. “Pekin Konsensüsün” Orta Asya'da Uygulama Çabaları...255	
B. Çin'in Güvenlik Algulaması ve ŞİÖ.....	256
1. 11 Eylül Öncesi.....	256

a. Çin'in <i>Etnocentrizm</i> Politikası.....	258
b. Çin'in Sınır Güvenliği ve Sincan.....	260
2. 11 Eylül Sonrası.....	262
a. Terörle Mücadele Yapıları.....	265
b. Acil Müdahale Gücü Fikri.....	266
C. Enerji kaynağı ve Pazar Olarak Orta Asya ve ŞİÖ.....	267
1. Çin'in Enerji Güvenliği ve ŞİÖ.....	267
a. Çin'in Enerji Güvenliği.....	267
i. Stratejik Enerji rezervleri.....	268
ii. Bölge Ülkelerine Yapılan Yatırımlar.....	269
b. ŞİÖ Çerçevesindeki Faaliyetler.....	274
2. Bir Pazar Olarak Orta Asya.....	276
a. Çin- Orta Asya Ticari İlişkileri.....	276
b. "Uçan Kaz" Modeli veya Çin'in Entegrasyon Çabaları.....	279
D. Çin'in Nüfus ve Dil politikası.....	280
1. Çin'in Nüfus Politikası.....	281
a. Göçmen Çinliler Unsuru.....	281
b. "Demografik Emperyalizm" veya "Çin Tehdidi" Tartışmaları...283	
i. Orta Asya Bölgesinde Çin Algılaması.....	283
ii. Orta Asya Bölgesinde Çin Nüfusu.....	286
2. Çin'in Dil Politikasında Konfüçyüs Okulları.....	287
a. Konfüçyüs Okulları Nedir?.....	288
b. Dünya da Konfüçyüs Okulları.....	289
c. Orta Asya'da Konfüçyüs Okulları.....	291
E. "Çin Pax Americana için Tehdit" mi Tartışmaları veya Bir ABD-Çin İttifakı Mümkün Mü?.....	293
SONUÇ	298
KAYNAKLAR	303
EKLER.....	
ÖZET	
ABSTRACT	

TABLO VE ŞEKİLLER LİSTESİ

Tablolar

Tablo 1: Çağdaş Realizmde Devlet Çıkarlarının Tipolojisi

Tablo 2: Güç Bileşimlerinin Karşılaştırılması: GSYİH'nın (Yüzde Olarak), Askeri Harcamaların ve COW Endeksinin Büyük Güçler Arasındaki Dağılımı: 1870- 72, 1950- 1985 ve 1996- 97

Tablo 3: Ülkelerin Nüfus, GSYİH ve Kişi Başına Düşen Milli Gelir Açısından Durumları

Tablo 4: ABD, Rusya ve Çin'in Silahlı Kuvvetleri

Tablo 5: Büyük Güçlerin Enerji Rezervleri-1 (Doğal Gaz)

Tablo 6: Büyük Güçlerin Enerji Rezervleri-2 (Petrol)

Tablo 7: Varşova Paktı Ve NATO Ülkelerin Belli Başlı Silahlar Sayılarının Oranları, 1989

Tablo 8: Konuşlanmış Nükleer Başlık (Warheads) Sayısına Göre Dünyadaki Nükleer Güçler, 2006

Tablo 9: Rusya'nın Stratejik Gücü

Tablo 10: Stockholm Barış Araştırma Enstitüsü'nün (SIPRI) Verilerine Göre Askeri Harcamalar (2005-2007)

Tablo 11: Beyaz Kitaba Göre Çin'in GSYH Ve Askeri Harcamalar Artışı

Tablo 12: Orta Asya Ülkelerinin Petrol Rezervleri

Tablo 13: Orta Asya Doğal Gaz Rezervleri

Tablo 14: Rusya Federasyonunun Orta Asya Ülkelerine Yatırımları, (milyon dolar).

Tablo 15: Orta Asya Yapılan ABD Dış Yardımı, 1992-2008 Mali Yılları İçin (milyon dolar)

Tablo 16: Kazakistan'daki NED Destekli Kuruluşlar

Tablo 17: ŞİÖ Tatbikatları

Tablo 18: Çin ve Kazakistan Arasındaki Ticaretin Mal Yapısı (2003 Sonu İtibarıyla)

Şekiller

Şekil 1. Dünya Genelindeki Askeri Bütçelerde Savunma Harcamalarının Payı

Şekil 2. Çin'in Artan İthalat Bağımlılığı

Şekil 3. ABD'nin Petrol İthal Ettiği Bölgeler

Şekil 4. Çinli Göçmenlere Karşı Halkın Tutumu

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın yapılmasının ve konusunun seçilmesinin üç nedeni vardır. Birincisi, büyük güçlerin izlediği politikalara duyduğum **ilgi**. İkincisi, büyük güçlerin bu politikalarının bölge ülkelerine olan **etkisi**. Üçüncüsü neden ise, bölgenin bir temsilcisi olarak bölge için önemli olan bu konunun iyi analiz edilmesinin, bölgedeki karar alma sürecine **katkı** sağlayacağı düşüncesine sahip olmamdır.

Bu tezde Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Rusya, Çin ve ABD'nin ekonomik siyasi araçlarla Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ı kapsayan Orta Asya bölgesinde etkili olmak için izlediği politikalar Neorealist perspektif açısından incelenip analiz edilmektedir.

SSCB'nin dağılmasıyla ve yeni jeopolitik düzenin oluşumun (Yeni Dünya Düzeni) başlamasıyla nüfuz alanların yeniden paylaşımı başlamıştır. Dünyanın bu kısmındaki nüfuz paylaşımında Orta Asya bölgesi ve ona doğru giden ulaşım hatları da önem kazanmıştır. Bu çerçevede tezin **amacı**, stratejik ve ekonomik öneminden dolayı birçok gücün ilgisini çeken bu bölgede, bu güçler arasından Rusya, Çin ve ABD'nin bölge politikalarını askeri, ekonomik gibi tüm yönleriyle ele alıp analiz etmek olmuştur. Bu çerçevede bu devletlerin Orta Asya bölgesine ilgi duymasına neden olan unsurlar/sebepler, bölgede yaşanan siyasi gelişmeler ışığında ele alınmıştır. Bu devletlerin bölge ülkelerindeki amaçları, faaliyetleri, kullandıkları araçlar geniş olarak ele alınmıştır.

Son olarak, bu kapsamlı çalışmanın ortaya çıkmasında beni maddi ve manevi destekleyenlerin büyük katkısını belirtmek isterim. Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde yaptıklarınızın takdir ve eleştirilerden dolayı sayın hocalarıma, sevgili eşime ve aileme, fedakar arkadaşlarıma ve maddi imkan sağlayan TÜBİTAK kurumuna sonsuz teşekkürü bir borç biliyorum.

GİRİŞ

Bu çalışma, Orta Asya ile ilgilidir. Ancak dünyanın merkezinde yer alan stratejik öneme sahip, kilit bir bölge ile ilgili değildir. Bu çalışmanın konusu olan Orta Asya, 19. yüzyılın Rusya –İngiltere arasında yaşanan “Büyük Oyun” sahnesine benzemekten ziyade, dünyanın diğer bölgeleri gibi, ABD’nin ulusal çıkar dahilinde bulunan; bulunduğu coğrafya nedeniyle Rusya’nın vazgeçilmez sahası olan ve Doğu Asya’daki çıkarlarını açısından huzur ve istikrar bölgesi olması için çabalayan Çin’in hayatta kalma mücadelesinin arenası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir üst otoritenin bulunmadığı anarşik uluslararası sistemde devletler hayatta kalmak için kendi güvenliği ve güçlerini arttırmaya yönelmektedirler. Diğer yandan ise devletler bu güç ve güvenlik arayışının denge içerisinde olması gerektiğinin de farkındadırlar. SSCB’nin dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni jeopolitik bölge Orta Asya’da, kilit üç aktörün- ABD, Rusya ve Çin’in- denge arayışı bu ikilem içerisinde gerçekleşmektedir. Bir yandan, ABD, Çin ve Rusya her biri ulusal çıkarları gereği bölgedeki nüfuzunu arttırmaktalar, diğer yandan da bu güç artırma diğer ikisinin tereddütlerine neden olmakta ve güce karşı denge oluşturmaya itmektedir.

Devletüstü bir kurumun olmadığı anarşi ortamında devletlerin davranışlarını belirleyen bir mekanizma olan “güç dengesi” kavramı hegemonya ve tekkutupluluktan farklı olarak uluslararası sistemin genel durumunu ifade eder. Bu, Soğuk Savaş sonrası “tek süpergüç” olarak kendini tasvir eden ABD’nin neden bu konumu sürdürmekte zorlandığını açıklamaktadır. Zira “güç dengesi kuramı hegemonya kuramına rakiptir”.¹ Ancak bu çalışmada *denge* kavramı, sadece güç dengesi ile sınırlandırılmamakta olup, “güç dengesinin” yanı sıra “tehdit dengesi” ve “çıkarcı dengesi” de içermektedir. Zira güç dengesi teorisyenlerin de belirttiği gibi, Avrupa’da ortaya çıkan bu kavram, Avrupa dışındaki gelişmeler için uygulandığında

---

¹ William C. Wohlforth, Stuart J. Kaufman and Richard Little, “Introduction: Balance and Hierarchy in International Systems”, Stuart J. Kaufman, Richard Little and William C. Wohlforth, (der.), *The Balance of Power in World History*, NY, Palgrave Macmillan, 2007, s. 4.

yetersiz kalabilir.² ABD'nin tek süper güç olarak belirlediği uluslararası ortamda bir Amerikan disiplini olan UAI'ler de ABD'nin rolünü tanımlama girişimlerine sahne olmuştur. Bu bağlamda uluslararası ilişkilerin köklü teorik okullarından Realist/Neorealist okulun da bir evrim geçirdiği söylenebilir. Hatta ABD'nin "ayrıcalığı" ve "üstün konumu"ndan dolayı başı dönen kimi Realist okulun temsilcileri "hegemonya" ve "neoliberal düşüncelere" yakın görüşler çerçevesinde hareket etmekle ve Realist olmaktan çıkmakla eleştirilmişlerdir. Çalışmamızın birinci bölümünde Realist/Neorealist okulun gelişmesinin yapı taşlarını oluşturan yazar ve çalışmaları ele aldıktan sonra, bu teoriye getirilen eleştiriler ve bunlara verilen cevaplar ele alınmıştır. Realist yaklaşımın en çok eleştirilen tespitlerinden devletlerin merkezi rolü ile sıradan bir devletin "büyük güç" haline gelmesi, bu sürece neden olan gelişmeler ve büyük güçlerin ekonomik, askeri potansiyelleri gibi unsurlar bu bölümde ayrıntılı olarak ele alınan alt başlıklardır.

Tezimizin araştırma alanı olan Orta Asya'da, SSCB'nin dağılmasıyla bağımsız bir bölge olarak ortaya çıkmasından sonra, hem stratejik öneminden hem zengin petrol ve doğal gaz rezervlerinin bulunmasından, hem de siyasi ve güvenlik gerekçelerinden dolayı Rusya, Çin, Türkiye, İran ve ABD gibi Orta Asya' da nüfuz sahibi olmak isteyen bölgesel ve bölge dışı güçlerin ilgi odağı haline gelmiştir.

Soğuk Savaşın sona ermesiyle bölgedeki oyuncu sayısının artması farklı yorumlara yol açmıştır. Rus araştırmacılar çoğunlukla Rusya dışındaki oyuncuların Rusya'nın hayat sahasını işgal ettiklerini ileri sürerek bu oyuncuların bölgeye yönelmesinde bölge ülkelerinin yönetimlerini sorumlu tutarken, Batılı uzmanların çalışmalarında ise oyuncuların sayısının artmasının bölgenin lehine olduğu savunulmaktadır. Bu çalışmada ise ileride büyük güçlerin aralarındaki ilişkilerini belirleyebilecek olan ABD, Rusya ve Çin'in bölgedeki politikalarının ana hatları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda bölgedeki bu güçlerin ulusal çıkarları çerçevesinde bölge politikalarının öncelikleri, tehdit algılamaları, çıkar ilişkileri incelenmiştir.

SSCB'nin dağılmasıyla ve bu topraklarda yeni bağımsız devletlerinin oluşmasıyla, yeni jeopolitik düzenin oluşumu (Yeni Dünya Düzeni) ve buna ilişkin nüfuz

---

² A.g.e., s. 1.

alanlarının yeniden paylaşımı başlamıştır. Dünyanın bu kısmındaki nüfuz paylaşımında Orta Asya bölgesi ve ona doğru giden ulaşım hatları da önem kazanmaktadır. Bu nedenle Soğuk Savaşın sona ermesinden günümüze kadar olan zaman diliminde ABD'nin başını çektiği Yeni Dünya Düzenine ilişkin tartışmalar sürmektedir. Buna ilişkin çeşitli varsayımlar ve kavramlar öne sürülmüş ve geliştirilmiştir. İkinci bölümde bu kavramların tanımlarına yer verilecektir. Zira bu tanım ve açıklamalar, bölge mücadelesinin altyapısını oluşturacak niteliktedir. Tezde mücadelenin hedefi ve aynı zamanda arenası haline gelen ve çalışmamızın objesi olan Orta Asya'nın bu düzendeki durumu ele alınacaktır. Söz konusu bölümde bölgenin jeopolitik, ekonomik önemi analiz edildikten sonra, bölgenin enerji kaynakları ve bu kaynaklarının nakli sorunu (faaliyetteki ve proje halindeki enerji boruhatları ile diğer ulaşım güzergahları) detaylı ele alınmaktadır.

Orta Asya'da büyük güçler arasındaki mücadelenin, stratejik öneminden kaynaklandığını savunan bu çalışmada, bu önemin oluşturduğu öğeler incelenmektedir. Başka bir deyişle, Orta Asya bölgesinin, enerji kaynakları ve onlara ulaşım hedeflerinin yanı sıra büyük güçlerin bu bölgeyle "stratejik mekan" itibarıyla ilgilendiği varsayılmaktadır. Bu devletlerin aralarındaki mücadelede Orta Asya'nın, bu devlet politikalarının bir kısmını oluşturduğuna dikkat çekilecektir. Bununla birlikte bölgenin enerji kaynakları, çok tartışılan konular arasındadır. Bu nedenle çalışmanın bu bölümünde bölgenin ekonomik açıdan önemini oluşturan petrol, gaz, uranyum gibi enerji kaynaklarının rezervleri ayrıntılı olarak ele alınacak ve bunların dünya enerji rezervleri açısından yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

1990 sonrası bölgeye yönelen petrol şirketleri bu enerji kaynaklarına yoğun ilgi göstermiştir. Ancak önceden tahmin edildiği gibi bölgenin enerji kaynaklarının, doğrudan ABD'nin petrol ve Avrupa'nın gaz ihtiyacını karşılayacak miktarda olmadığı anlaşılmıştır. Bununla birlikte bölgenin ikinci bir Suudi Arabistan veya İran kadar olmasa da, Katardan fazla ve Libya ile eşdeğer oranda enerji potansiyeline sahip olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla bölgeye yönelen ABD ve Çin'den daha fazla enerji kaynaklarına sahip olan Orta Asya bölgesi, aynı zamanda -bölgenin sahip olduğu petrolün iki katına, gazın ise neredeyse yedi katından daha fazla- zengin petrol ve gaz rezervlerine sahip olan Rusya da bölge ülkelerinin enerji sektörüne

yoğun ilgi göstermiştir. Zira ABD ve Çin'den farklı olarak Rusya, SSCB döneminden beri kendisine bağlı olan enerji güzergahları dolayısıyla bölgenin dünya pazarına tek çıkış kapısı konumundadır. Bölgeden gelen enerji, Rusya için hem maliyet açısından ülke içi ihtiyacının karşılanmasında daha elverişli, hem de Avrupa'daki müşterilerine ürün ulaştırmasında daha “zahmetsiz” bir yol oluşturmaktadır. Askeri ve ekonomik gücünü pekiştiren, enerji kaynaklarına kesintisiz ulaşmak isteyen büyük güçler için bölgenin kaynakları, enerji “rezervi” açısından önem taşımaktadır. Kimi araştırmacılar bu önemi, bölgenin “güzergah ülkeleri” (“*pipelinestan*” veya “yolistan”) olarak adlandırıldığına işaret ederek, boruhatları ile ulaşım hatlarının önemine bir kez daha dikkat çekmektedirler. Bu yüzden ki enerji sacayağı bu üç büyük gücün bölgedeki politikalarında önem arz etmektedir. Fosil kaynaklarının yakın gelecekte tükeneyeceğine dair spekülasyonlara ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasına rağmen, petrol ve gaz halen ülkelerinin “enerji güvenliği” kapsamı içerisinde olmaya devam etmektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümde bölgede denge arayışı içine giren üç aktörlerden biri olan Rusya'nın Orta Asya bölgesine yönelik politikalarının sacayağları incelenmektedir. Bu bağlamda, **Rusya**'nın yeniden eski nüfuzunu kazanmak olmasa bile diğer büyük güçlere bu bölgeyi bırakmamak için sarf ettiği çabalar incelenmektedir. Orta ve uzun vadede de Rusya'nın bu çabalardan vazgeçmeyeceği, bölgeyi “yabancılara” (ABD, AB, Japonya gibi bölgedışı güçlere) bırakmak istemediği, bu konuda gerektiğinde rakip olan Çin ile bile işbirliğine giderek dengeyi yeniden inşa edeceği savunulmaktadır. Bu nedenle bu bölümde Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik politikasının üç sacayağı üzerinde inşa edildiği vurgulanmaktadır. Bunlar, askeri güvenlik, enerji ve ekonomik işbirliği ile nüfus ve dildir.

Eskiden beri Orta Asya bölgesi için kullanılan, çeşitli jeopolitik kavramlarıyla tanımlanan ve teorilerle desteklenen “güney sınırı” anlayışı, bölgeye yönelik Rus dış politikasının zeminini oluşturmaya devam etmektedir. Bu husus, SSCB'nin dağılmasından sonra biraz ihmal edilse de, elverişli konjonktür dolayısıyla güçlenen Rusya yöneticilerince tekrar ele alınmış ve geliştirilmiştir. Askeri güvenlik anlayışı kapsamında bölgede bulunan askeri üs ve tesisler, bölgesel güç statüsünü korumaya çalışan Rusya'nın çıkarlarına hizmet edecek şekilde reform sürecinden geçirilmiştir.

Bölge ülkeleriyle ikili ilişkilerini güçlendirme yoluna giden Rusya aynı zamanda ortak güvenliğe de önem vermektedir. ABD'nin başını çektiği NATO'ya benzer askeri bir yapı oluşturmaya çalışan Rusya, Kolektif Güvenlik Anlaşmasını bir örgüte dönüştürmüştür. Bu örgüt çerçevesinde düzenlenen askeri tatbikatların yanı sıra acil müdahale güçleri oluşturulmuştur. Özetle, güvenlik bakımından Rusya üsler ve KGAÖ aracılığıyla bölgenin ortak kolektif güvenlik sisteminin emniyetli halkasını oluşturma çabasındadır.

Ortak Sovyet geçmişi, bölgedeki Rus nüfusu, hala etkili olan Rus dili, bölgede Rusya'nın kimi diğer güçler gibi bir tehdit olarak algılanmasına engel olmaktadır. Bu durum, örneğin, Rusya'nın bölgedeki askeri tesisler için kiraladığı alan (örneğin Kazakistan'da bu alan 11 milyon hektar üzerindedir) veya mülkiyetine geçirmesi (Tacikistan'da olduğu gibi) gibi olaylarda açıkça görülmektedir. ABD'nin Afganistan harekati sırasında kiraladığı askeri üsler, hep gündeme gelmiş ve yaşanan gelişmelere paralel olarak zaman zaman bölge halklarının tepkisini çekmiştir. Benzer şekilde Çin'in komşu Kazakistan'dan 1 milyon hektar arazi kiralayabileceğine dair haberler, büyük tepkilere, Çin büyükelçiliğinin önünde gösterilere neden olmuştur.

Enerji ve ekonomik işbirliği alanında yoğun çaba gösteren Rusya, bölgenin kendi ekseninde kalması için uğraşmaktadır. Bunun için enerji alanında hem Sovyetler döneminden beri faaliyetteki boruhatlarının onarımını yapmakta, hem de ülkelerinin enerji sektörlerine yatırım yaparak yeni hatlar için anlaşmalar sağlamaktadır. Ekonomi alanında ise çeşitli işbirliği inisiyatifleri geliştiren Rusya, Avrasya Ekonomik Ortaklığı çerçevesinde Beyaz Rusya ve Kazakistan'la birlikte –daha sonra Kırgızistan ve Tacikistan'ın da katılmasını öngören- bir gümrük birliğinin 2010'da yürürlüğe girmesi konusunda anlaşmıştır.

Nüfus ve dil, Rusya politikasının en önemli sacayaklarından birisini oluşturmaktadır. Bölgedeki Rus nüfusu, Rusya'nın nüfuzunun bir parçasını oluşturmaktadır. Zira bölgedeki Rus nüfusu örgütlenmiştir. Rusya Dışişleri Bakanlığından çeşitli projelere destek almakta ve yıllık yapılan faaliyetler büyük oranda yine aynı kaynaktan karşılanmaktadır. Topraklarında en çok Rus nüfusunu barındıran Kazakistan ve Kırgızistan'da Rus dilinin resmi statüsü korunmakla birlikte bölge halkı arasında

Rusça bilmek bir avantaj sayılmaktadır. Bu avantaj, sadece bölge ülkelerinin içinde değil, 2000'den sonra ucuz işgücü ithalatçısı konumuna gelen Rusya'da da geçerlidir. En ucuz işlerde çalışabilmek için bile Rusça bilme zorunluluğu olan Rusya'da göçmen işçi statüsündeki yabancıların büyük çoğunluğunu Orta Asyalı işçilerin oluşturduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu anlamda Rusya, bir taraftan Rusçanın öğrenilmesine, diğer yandan da bölge ekonomisine katkı sağlamaktadır. Zira bu şekilde hem göçmen işçilerin ülkelere gönderdikleri paralarla bölge ülkelerinin ekonomileri ayakta tutulmakta, hem de işsizlik sorununa bir nevi çözüm getirilmiş olmaktadır. Ortak dilden kaynaklanan avantajı, Rusya yeni gelişen sanal ortamına da taşımak istemektedir. Bu bağlamda Rusya, Kiril alfabesi kullanmaya devam eden, ancak Batı sanal ortamına daha fazla empoze olmak ve Rus etkisinden kurtulmak adına Latin alfabesine geçmek isteyen bölge ülkelerindeki bu süreci etkilemektedir. Belirtilen bu unsurlar, diğer büyük güçler karşısında Rusya'nın kazançlı konumunun devam etmesine neden olmaktadır.

Tezin dördüncü bölümünde, dünyanın diğer bölgeleri gibi, Orta Asya bölgesini kendi ulusal çıkar alanına dahil eden **ABD**'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgedeki politikaları, küçük değişikliklere rağmen güvenlik, enerji ve demokrasi olarak özetlenmektedir. ABD'nin bölgeye ilgisi SSCB'nin yıkılışı ile su yüzüne çıkmıştır. SSCB'nin dağılmasını takip ettiği dönemde Orta Asya bölgesinin ABD dış politika öncelikleri arasında yer almasında jeopolitik boşluğu doldurmaya çalışan Çin ve Rusya'nın bölgedeki yükselişleri etkili olmuştur. İleride kendine rakip olacak gücün/güçlerin önünü kesme anlayışından hareket eden ABD, bu geleneksel tehdide 11 Eylül ile asimetrik tehdit de eklenince ABD'nin bölgeye yönelmesi kaçınılmaz olmuştur.

Askeri güvenlik alanındaki askeri üsler ve BİO programı, enerji alanında faaliyet gösteren Amerikan şirketleriyle “çoklu boruhattı” politikası ve demokrasi sacayağının araçları olan STK'lar ve gönüllüler, ABD'nin bölge politikasını oluşturan unsurlardır. Bu sacayaklarının ayrıntılı analiz edilen bu çalışmada ABD'nin “demokratikleştirme”/demokrasi politikalarının, bölge ülkelerinin kendisini bir tehdit olarak algılamasına neden olduğu varsayılmaktadır. Bu algılamının üzerine ABD, belirlediği bölge politikasının sacayağından birini oluşturan demokrasi

politikası değişikliğine gitmiştir. Bu anlamda ABD'nin dünya çapında uyguladığı ve "özgürlük", "demokrasi" gibi kimsenin itiraz edemeyeceği meşru kavramları bir slogan olarak kullanarak hareket etmesinin Orta Asya'da bir geçerlilik sağlayamadığı savunulmaktadır.

"İç dengeleme" olarak adlandırılan ve devletlerin kendisinin askeri, ekonomik vd. potansiyellerin arttırmasının yanı sıra "dış dengeleme'ye, yani ittifak oluşturma yoluyla yükselen güce karşı denge sağlama yoluna başvuran Rusya ve Çin için Orta Asya bölgesi -bir çok konuda olduğu gibi- bu konuda da bir "deneme tahtası" olarak kullanılmaktadır.

Çalışmada ABD'nin çabalarına tezat oluşturacak şekilde yeni bir kutup oluşturma yolunda ilerleyen Çin'in Orta Asya'daki emelleri beşinci bölümünde ele alınmaktadır. Büyük güçlerin askeri potansiyeli değerlendirildiğinde ABD ve Rusya'nın birbirleri hakkındaki veriler konusundaki görüşleri benzerlik göstermekteyken, Çin'in askeri potansiyeli ile ilgili verilere hem ABD, hem de Rus yetkilileri şüpheyle bakmaktadır. Zira onlara göre, bu veriler gerçekte, verilerin birkaç katını oluşturmaktadır. Bu bağlamda Çin yetkililerinin verilen rakamlar konusunda yorum yapmak yerine ülkenin "barışçıl" politika izlediğini tekrarlamaları, Çin'in gerçek gücüne ilişkin spekülasyonların yapılmasına neden olmaktadır.

Orta Asya bölgesinin Çin'in büyüyen ekonomisi için enerji sağlayıcı olması yanı sıra Sincan gibi sorunlu bölgeye yakın olması gibi sebepler üzerinde durulacaktır. Rusya ile birlikte bölgeye "yabancıları" sokmak istemeyen, ancak ABD ile ticari ilişkilerin sıkı olduğu Çin'in bu ilişkileri tehlikeye atmak istememesinden dolayı "sessiz/ihtiyatlı diplomasi" izlediği de söylenebilir. Bu bağlamda Rusya'nın "enerji tekeli" kırma için uğraşan ve çeşitli açıklamalar ve bölge temaslarıyla Rusya'nın tepkisini ölçen ABD/Batı ile kıyaslandığında, Rusya'nın yanı başında bulunan Çin'in 2009 sonu itibarıyla enerji ihtiyacını karşılayacak Çin-Orta Asya gaz boruhattını faaliyete geçirmesi önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Tezde, Çin'in Orta Asya'daki politikasını Şanghay İşbirliği Örgütü üzerinden yürüttüğü savunulmaktadır. Böylece hem ABD'ye karşı olduğunu - örgüt içinde ekonomi boyutunu öne çıkararak- kamüfle eder, diğer yandan da kendisini "sarı

tehlike” olarak gören bölge ülkelerinin endişelerini biraz da olsa azalttığı ileri sürülmektedir. Bölge ülkelerinde bu tehdit algılamasına karşı olan “psikolojik engelin” kırıldığını söylemek mümkündür. Burada Çin’in bölgeye yönelik uyguladığı politikaların etkili olduğu söylenebilir. Bunların başında da Çin’in bölgeye yaptığı yatırımlar gelmektedir. Bu girişimler “Stratfor” kuruluşu tarafından “Marshall Planı”nın yeni versiyonu olarak da görülmektedir. Çin’in dünya politikasındaki stratejisini uygulamadan önce komşuları üzerinde denediği söylenebilir.

Bölgedeki bu üç gücün arasındaki mücadelede farklı alanlarda kendini gösterdiği söylenebilir. Bu bağlamda, tezde bölgenin ABD-Rusya rekabetinde “projeler yarışmasına”, Rusya -Çin “dil ve nüfus” alanı genişletme çabalarına, ABD- Çin rekabetinde ise “model olma/oluşturma” alanına sahne olduğu savunulmaktadır. Bununla birlikte birbiriyle rekabet eden ülkeler, ortak tehditlere karşı işbirliğinin gerekli olduğunu göz ardı edememektedir.

11 Eylül saldırıları ve peşinden gelişen olaylar, Orta Asya bölgesindeki dengeleri değiştirmiştir. Zira ABD’nin bölgeye aktif bir şekilde girmesi, ilk başta Çin ve Rusya’nın karşı çıkmasına neden olmamıştır. ABD’nin “uluslararası terörle mücadele” sloganı, hem ortak bir tehdide karşı Rusya’nın desteği ve Çin’in sessiz onayını almış, hem de her iki büyük gücün dışarıdan eleştirilere maruz kalmadan kendi iç (ayrılıkçı) sorunlarını çözmesi için bir fırsat olarak da algılanmıştır. Sonrasında ise ABD’nin bölgedeki aşırı güçlenme olasılığına karşı, Çin ve Rusya dengeleme girişiminde bulunmuştur. Zira sistemin/yapının gerektirdiği bir mekanizma, sistemin doğal halini ifade eden denge, daha önce olduğu gibi iki veya çok kutuplu olmak suretiyle er ya da geç oluşmaktadır. Sistemin temel aktörleri devletler ise bunu anlamaktadırlar ve bu dengenin oluşması için bir girişimde bulunmaktadırlar. Başka deyişle, bir denge arayışı söz konusudur. Bunun belirtileri, çalışmamızda ele aldığımız 1990 sonrası- 2008 dönemde kendini göstermeye başlamıştır.

Çalışmamızı bu dönemle sınırlamamız, 1991 yılında SSCB’nin dağılmasıyla bölgenin “açık” hale gelmesi ile 2008 yılın Ağustos ayındaki Rusya’nın Kafkasya

bölgesindeki çatışmalar sonucunda Gürcistan'ın ayrılıkçı bölgelerini tanıması ile ABD'nin dünya düzenine meydan okuması açısından önemlidir.

Bu üç büyük gücün bölgedeki denge arayışı, bunların ulusal çıkarları açısından ele alınmaktadır. Devletlerin bölgeye yönelik politikaları hem ülkelerin ulusal çıkarlarına hizmet etmeli, hem de istikrar sağlamak adına denge sağlanmasında katkıda bulunmalıdır. Bu çıkarlarının analiz edilmesi, bu üç gücün bölgede ne zaman çıkar çatışması yaşayacaklarına, ne zaman ise beraber hareket edeceklerine ışık tutacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: NEOREALİZM VE GÜÇ MÜCADELESİNDE DENGE OLGUSU

A. Realizm/ Neorealizm Yaklaşımı ve Eleştirileri

Bir bilimsel çalışmada neden mutlaka bir teori (kuram) kullanmamız gerektiği sorusuna Uluslararası İlişkilerin en çok atıf yapılan teorisyeni olan Waltz şu cevabı vermektedir: kuramlar, yasaları açıklar, ama gerçekliği asla ispat edemez. Bununla birlikte kuram, araştırma için varsayımlar önererek terimler ve kavramları tanımlayıp bunlar arasındaki ilişkiye işaret ederek araştırmaya yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda ancak “bilim felsefesinin standartlarına uygun çalışmalara” kuram diyebileceğimizden, kuram “ayrıntılara boğulmaksızın bize gerekli olanı nasıl elde edebileceğimize”¹ yardımcı olmaktadır.

Kuramlar, gerçek dünyanın betimlemesi değildir; onlar onun bir kısmını açıklayabilmek için bizim yarattığımız aletlerdir.² Bu bağlamda amacımız, hangi kuramların geçmişi açıklamamıza ve geleceği tahmin etmemize yardım edeceğine karar vermek olacaktır. Önemli olan, bu teorileri muhtemel senaryoların sonuçlarını incelemek için de kullanabilmemizdir. İlk olarak, ele alınan soruna ilişkin Uluslararası İlişkiler teorilerinin araç- gereçlerini incelememiz gerekir. Zira Uluslararası İlişkiler alanında yapılan araştırmalar fen bilimlerinden farklıdır. Siyasi alandaki tahminleri elimizde güçlü teorik araçlar olmadan ispatlamak imkânsızdır. Dolayısıyla tüm siyasi tahminler az da olsa hata içerebilir. Kısacası, hangi teorilerin uluslararası politikayı en iyi şekilde açıkladığına karar vermek için dünya bir laboratuvar olarak kullanılabilir.³ Bu nedenle bu bölümün amacı, ilerideki bölümlerde açıklayacağımız konunun teorik çerçevesini çizmek olacaktır.

---

¹ Kenneth N. Waltz ve George H. Quester, *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*, (Çev.) Ersin Onulduran, Ankara, SBF Yayınları, 1982, s. 4-8.

² Waltz, a.g.e., s.11.

³ John J. Mearsheimer, “Back to the Future: Instability in Europe After The Cold War”, *International Security*, Cilt: 15, Sayı:1, (Yaz 1990), s. 6-7.

Uluslararası İlişkilerde kesin olarak neyin neye sebep olduğunu söylemek fazlasıyla güçtür.⁴ Bundan dolayı günümüzde geliştirilen çok sayıda kuramla karşı karşıyayız. Bu kuramlar sorulara kendi çerçevesinde cevap aramaktadır. Uluslararası İlişkiler disiplininde geliştirilen kuramlar arasındaki tartışmalar, ne bazılarının yok olmasına ne kuramların sentezine ne de ortak bir kuramın ortaya çıkmasına yol açabildi. İngiliz araştırmacı Steve Smith, Uluslararası İlişkilerde üç paradigmanın⁵ daha üstün ve sağlam durumda olduğunu belirtmektedir. Bunlar, Realizm/ Neorealizm, Liberalizm/ Neoliberalizm/ Plüralizm ve Neomarksizm/Yapısalcılıktır.⁶ Bununla birlikte bu tartışmalar sonuçsuz kalmadı. Söz konusu tartışmalar, teorik okullarını zenginleştirdi ve Uluslararası İlişkiler disiplininin gelişmesine katkıda bulundu. Bu tespit Realizm için de geçerlidir.⁷

ABD’de başlayıp gelişen Uluslararası İlişkiler disiplini zamanla büyük devletlerin artan ve azalan güçlerini ve bu gücün nasıl devam ettirilebileceğini göstermeye çalışan bir “güçlü devlet” disiplinine dönüşmüştür. Uluslararası politikaya bir “Amerikan Sosyal Bilimi” denilmesinin nedenlerinden biri de budur.⁸ Bundan dolayı Uluslararası İlişkiler araştırmacıların en çok tartıştıkları konu uluslararası sistemde ABD’nin yeri olmuştur. Farklı yaklaşımlar tarafından ele alınan bu mesele en çok Realist/Neorealist perspektiften tartışıla gelmiştir. Ayrıca bu ekolün teorisyenleri ABD dış politika mekanizmasında da aktif olarak yer almaktadırlar.⁹ Steve Smith’a göre “ABD dış ilişkileri ile ilgili olan ana bölüm ve birimlerin literatür listesindeki çalışmaların %70’i,”

---

⁴ Waltz, a.g.e., s. 9.

⁵ “Paradigma”, ilk defa Thomas Kuhn tarafından kullanılan bir kavram ve genel bir analiz çerçevesi oluşturmaya dönük düşünceler bütünü olup, temel olarak geçerli bilgi kriterlerini ve felsefi varsayımları bir araya getiren bir çerçeve anlamına gelmektedir. Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2002, s. 23-24. Rus bilim adamı Konişev ise paradigmayı, bir genel teori olarak tanımlamaktadır. Konişev, V.N., *Amerikanskıy Neorealizm O Prirode Voini: Evoluciya Politicheskoy Teorii, (Amerikan Neorealizmi Savaş Doğası Hakkında: Siyasi Teorilerin Evrimi)* Sant-Petersburg, Nauka Yayınları, 2004, s. 12.

⁶ Steve Smith, Ken Booth, (der.) “The Self-Images of a Discipline: A Genealogy of International Relations Theory”, *International Relations Theory Today*, Cambridge, 1995. s. 24. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz: Tsygankov P. A., *Teoriya Mezhdunarodnih Otnosheniy*, Moskova, Gardariki Yayınları, 2005, s. 89-93.

⁷ Tsygankov, a.g.e., s. 89.

⁸ Faruk Yalvaç, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar,” Atilla Eralp (der.), *Devlet, Sistem, Kimlik. Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s. 131-132.

⁹ Pobedash, “Profesura Pravıt Mirom: Politicheskij Realizm i Pravjajawaja Elita SShA (Profesörler Dünyayı Yönetiyorlar: Siyasal Gerçekçilik ve ABD İdareci Elit),” *İzvesitya Uralskogo Universiteta*, “Problemı Obrazovaniya, Nauki i Kulturi” Sayısı, Cilt: 20, Sayı: 45, 2006, <<http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0045>>, (03.20.2006).

metodolojik literatürün de % 82'si¹⁰ Realist ve Neorealist okuluna aittir.¹¹ Başka bir deyişle, ileride daha ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz bu ekolün gelişimi, ABD'nin değişen dünya rolüne paralellik göstererek bir evrim geçirmiştir. Bu evrim, aşamalı olarak Realist yaklaşımın üç ana yazarının çalışmalarıyla kendini belli etmiştir.¹² Bu yazarlar ve çalışmaları şunlardır:

1. Realizmin entelektüel kökenleri Thucydides'e kadar dayansa da, Realizmin kurucularından Hans Morgenthau, 1948 yılında *Politics Among Nations* adlı çalışmasıyla Realizmin temel ilkelerini belirlemiştir. Bu eser, ABD'nin güç mücadelesine dahil edilmesi için altyapı hazırlama niteliğindedir. Bu çalışmada güç, "her zaman için acil bir amaç" olarak tanımlanır, buna paralel olarak ABD'nin gücünü arttırması gerektiğine işaret edilmekteydi.
2. 1979 yılında yazılan Kenneth Waltz'ın *Theory of International Politics* adlı çalışması, realizmi insan doğasından uzaklaştırarak teoriyi daha bilimsel hale getirmeye çalışmıştır. Geliştirilen yaklaşım, bu dönemdeki ABD ve SSCB ilişkilerini açıklama ve Sovyetlere karşı nasıl bir politika izlenmesi gerektiğine dair tavsiye içermekteydi. Devletlerin davranışlarının bir sistem içinde değerlendirilmesiyle Neorealizm getirilmekteydi. Çalışmanın ortaya çıktığı dönemde ABD ile rakibi SSCB arasındaki ilişkilerin bir denge üzerinde yürütülmesinin gerekliliği teorik çerçevede açıklanmaktaydı.
3. SSCB'nin dağılmasından sonra geliştirilen Neorealist yaklaşımlar, mevcut sistemdeki devletlerin davranışlarını ve ABD'nin bunlara karşı nasıl bir tutum sergilediğine ve nasıl davranması gerektiğine dair tavsiye ve açıklamalar getirme gayretindeydi. Yapılan akademik tartışmalar, Soğuk Savaşın sona ermesiyle oluşan yeni düzende ABD'nin üstünlük arayışlarının bir göstergesiydi. Bu bağlamda Neorealizmi geliştirmek için çabalayan teorisyenler de ileride daha ayrıntılı olarak ele alınacak Saldırgan (*Offensive*) ve Savunmacı (*Defensive*) Realizm ile Neoklasik Realizm temsilcileri olarak bölünerek yeni

---

¹⁰Steve Smith,"International Relations: Still An American Social Science?," *Political Studies Association*, 2000, s. 394.

¹¹ Aynı şekilde Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkiler yazını bütünüyle taranabilseydi, Realist bakış açısından yazılmış eserlerin açıkça ara önde olduğu sonucu ortaya çıkardı" demektedir. Aydın, "Uluslararası İlişkilerin 'Gerçekçi' Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 1, No 1, (Bahar 2004), s. 34.

¹² Mearsheimer'e göre Hans J.Morgenthau ile Kenneth Waltz, "geçmiş 50 yılın en etkili realistleridir."

tartışmalara dâhil oldular. 2001 yılında kendini Saldırgan Realist olarak tanımlayan John Mearsheimer tarafından kaleme alınan, *Tragedy of Great Power Politics* çalışması bunun en açık örneğidir.

Realizmin Uluslararası İlişkiler teorisi olarak oluşması 1940’larda olmuştur. Teorinin en ünlü temsilcileri arasında Edward Carr, Hans Morgenthau’nun yanı sıra Nicholas Spykman, Reinhard Niebuhr, Raymond Aron, Walter Lippmann, George Kennan, Henry Kissinger, Kenneth Thompson, Arnold Wolfers, Hedley Bull, Stanley Hoffman sayılabilir. Ancak bu bölümde önde gelen tüm Realist/Neorealitleri kısaca değerlendirmek yerine, söz konusu okulun temel savlarını açıklayarak yukarıda belirlediğimiz yazarlar ve eserleri¹³ üzerinde durulmasını daha uygun gördük.

1. Realizm/Neorealizmin Fikri Altyapısı ve Temel Savları

a. Realizm

“Realizm” terimi, dünyanın nasıl olması gerektiği gibi ideolojik önsel anlayışlardan vazgeçme çağrısı olarak ortaya çıkmıştır. “Klasik” olarak adlandırılan Realizmin önde gelen temsilcileri Edward Carr ve Hans Morgenthau’dur. Bunlara göre, politika hakkında ahlak ve adalet açısından değil, gerçek olay ve ilişkilere dayanarak karar vermek gerekir. Daha sonra bu terim, metodolojik ilkelere dayanan bir yaklaşım haline gelmiştir.¹⁴

Morgenthau, uzunca bir süre, “Uluslararası İlişkiler Teorisi” olarak tanına gelen¹⁵ Realizmi altı temel ilkeye¹⁶ dayandırmaktadır. Bunların arasında en önemli olanlar, şöyle özetlenebilir:

- Genel olarak toplum gibi, politikanın da objektif -köklerinin insan doğasında bulunduğu- yasalarla yönetilmesi,
- Realizmin temel kriterinin güç terimi ile ifade edilen çıkar kavramının oluşturması,

---

¹³ Bu değerlendirmeye, Morgenthau, Waltz ve Mearsheimer’in ana (kurucu) eserleri değil, sonraki çalışmaları da dahil edilmiştir.

¹⁴ Konişev, a.g.e., s.29.

¹⁵ Aydın, “Uluslararası İlişkilerin ‘Gerçekçi’ Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”.

¹⁶ Bu ilkelerin özeti için Hans J. Morgenthau, *Uluslararası Politika: Güç ve Barış Mücadelesi*, Baskın Oran ve Oskay Ünsal, (çev.), 1.Baskı (Türkçe), Ankara, Sevinç Matbaası, 1970, Hans J. Morgenthau, “Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace”, Tsygankov, P.A.,(der.), a.g.e., s. 73-80, Arı, a.g.e., s. 144-148’den yararlanılmıştır.

- Çıkarın, objektif bir nesne olup politikanın özünü açıklayacak olması ve zaman ile mekana bağlı olmaması,
- Siyasi davranışları sırasındaki moral prensipleri belli bir zaman ve mekân süzgecinden geçirilerek devlet eylemeleri için kullanılabilir olması ve sağgörünün, politikanın en üst erdemi olması,
- Siyasal alanın siyasi kriterlerle değerlendirilmesi gereken bağımsız olmasıdır.

Sonuncu ilkesinde Morgenthau, uluslararası politikanın ayrı bir disiplin olarak ortaya çıkması gerektiğine işaret etmiştir. Morgenthau, geliştirdiği kuramın temel unsurunun güç olduğundan devletlerin bir güç mücadelesi içerisinde olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda bütün (iç politika/ uluslararası politika) politikalar, ya güç elde etmek ve onu korumak ya elde edilmiş bulunan güç ve iktidarı arttırmak, ya da elde edilmiş bulunan güç ve iktidarı göstermek ve açığa vurmak ister.¹⁷

Realist paradigma, bir teori ailesi¹⁸ gibi İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemden bu yana çok sayıda değişime ve gelişime uğrayarak farklı şekillerde ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, realizmin birkaç temel varsayımı/ilkesi vardır. *Birincisi*, **insan doğasının** olumsuz özellikler taşıdığı savunulmaktadır. Bencillik, saldırganlık ve güç arzusu, insan tarafından kurulan dünyanın kaçınılmaz olarak güç/şiddet içerdiğini varsaymak için temel oluşturmaktadır. İnsan doğasının derinden incelenmesi, uluslararası politikaların yasalarının anlaşılmasında yardımcı olmaktadır.

Realizmin savunduğu *ikinci ilke* ise, **devletin**, uluslararası politikanın temel süjesi olması ve onun gücünün üniter /bütüncül olmasıdır. Diğer siyasi süjeler ikincil ve devlete bağlıdırlar. *Üçüncüsü*, realizm devletin **dış politikasını iç politikasından** ayrı incelemektedir. Dış politikada ilişkiler anarşiktir ve devletler, hayatta kalmak ve kendi çıkarları sağlamak için mücadele etmektedirler. *Dördüncüsü*, çıkarların başında, **askeri güvenliğin sağlanması** gelmektedir. Ekonomik çıkarlar ise üsttekilere bağımlı halde devletin gücünün ve devletin uluslararası itibarının artırılmasına hizmet ederler. Devlet, savunmada ancak kendi gücüne güvenmeli ve müttefiklerin yakınlığına çok

---

¹⁷ Buna bağlı olarak izlenecek olan politikalar, sırayla *status quo*, emperyalizm ve prestij politikalarıdır. Morgenthau, a.g.e., s. 47.

¹⁸ Jeffrey W. Legro and Andrew Moravcsik, "Is Anybody Still a Realist?", *International Security*, Cilt: 24, Sayı: 2, Sonbahar, 1999, s. 5-55.

inanmamalıdır. Bu bağlamda devletler, kendi kendine yeterlilik hevesi içerisinde olmakta ve ekonomisi ile askeri sanayisinin gelişmesini ve stratejik kaynaklar üzerinde kontrol sağlanmasını arzulamaktadır.¹⁹

b. Waltz ve Neorealizm

Realizmin devletlerin dış politika davranışları ile uluslararası politika teorisini birbirinden ayırma gayreti olarak ortaya çıkan Neorealizm, bunun için tesadüfi/münferit olayları tek tek inceleme yerine tekrarlanan olgu ve süreçler üzerinde yoğunlaşmak gerektiğini vurgulamıştır.²⁰ Neorealizm, dar anlamında Kenneth Waltz tarafından geliştirilen kuram, geniş anlamında ise Neorealizmin çeşitli versiyonlarının toplamıdır.²¹ Yapıyı (*structure*) oluşturan aktörlerin analizini yaparken Waltz, onları kendi teorisine uyarlayarak mikroiktisat teorisine benzetmektedir. Yazar, neden devletlerin sistemin temel aktörleri olduğunu iktisadi kıyaslama yaparak açıklamaktadır. Nasıl ki, büyük şirketlerin ağırlıklı olduğu piyasa ortamında ekonomi modellerinin bunların üzerinde yoğunlaşması gerekiyorsa, sistem içerisinde “büyük şirket” ağırlığına sahip devletlerin üzerinde yoğunlaşması doğaldır.²²

Yapısal Realizm olarak da adlandırılan teorisinde yazar “Waltz üçlüsü” olarak adlandırılan yapının niteliklerini şöyle özetlenmektedir:

- 1) Sistemin yapısında temel düzenleyici ilke (*ordering principle*), **anarşidir**. Bu bağlamda sistemde “kar” yerini hayatta kalma (*survival*) kavramı almaktadır.
- 2) Sistemin ana öğeleri (aktörler) devletlerdir. Bu aktörlerin özelliklerine gelince (*character of the units*) devletlerin, yapının etkisi altında oldukları için bağımsız değil, ancak özerk olduğu belirtilmektedir. Yani baskı veya zorlama altında kaldıklarında nasıl davranacaklarına karar verme yetkisine sahiptirler. Bu bağlamda **egemenlik** kavramı ortaya çıkmaktadır. Egemenlik, bir devletin iç ve dış sorunlarını nasıl halledeceğine kendisinin karar vermesi anlamına gelmektedir. Başka deyişle, söz konusu devlet, diğer devletlerden destek talep edip etmeyeceğini karar verebilir ve bu devletlere taahhütlerde bulunarak kendi

---

¹⁹ Konişev, a.g.e., s. 13-14.

²⁰ Kenneth Waltz, “Realist Thought and Neorealist Theory,” Kegley, Charles, (der.), *Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge*, New York, St. Martin’s Press, 1995, s. 71.

²¹ Konişev, a.g.e., s. 54.

²² Waltz, *Theory of International Politics*, s. 98.

özgürlüğünü sınırlayabilir. Devletler kendi stratejilerini geliştirmekte, kendi yollarını belirlemekte, ihtiyaçlarını nasıl karşılayacaklarına karar vermekte ve isteklerini gerçekleştirmektedir.²³

- 3) Anarşik bir sistemin birimleri işlevsel olarak fark teşkil etmemekle birlikte temel olarak benzer görevlerin yerine getirilmesine ilişkin daha çok veya daha az gücün/**kapasitesinin** (*capability*) bulunması ile birbirinden ayrılmaktadır.²⁴ Başka deyişle, büyük devletler daha fazla kapasiteye sahiptirler.

Realizmin devamı olarak Neorealizm, Klasik Realizm tarafından belirlenen güç, güvenlik, ulusal çıkar gibi temel kavramları, yapılan eleştirileri dikkate alarak yeniden tanımlama gayreti içindedir. ABD'nin durumu meşrulaştırma aracı olarak ortaya çıkan Klasik Realizm'in kurucusu Morgenthau'ya göre devletler gücü arzulamaktadırlar. Realizmi geliştirerek Neorealizmin temellerini atan Waltz'a göre ise, devletlerin güvenliklerini maksimize etme zorunluluğunun asıl nedeni **hayatta kalma isteğinden** kaynaklanmaktadır.²⁵ Realizm ile Neorealizm arasındaki diğer farklara gelince, bunları şu şekilde özetlemek mümkün görünmektedir:

- Realizmin çatışmacılığının yanı sıra, Neorealizm devletler arasındaki işbirliği konusunu da ele almaktadır;
- Güç politikası ile birlikte güvenliği sağlama politikası, bir alternatif olarak incelenmektedir. Realizmde güç, sürekli artırılması gereken bir unsurdur. Neorealizm ise gücün, devletin hayatta kalmak ve ulusal çıkarı korumak için yeterli düzeyde olmasından bahsetmektedir. Yani gücün eksikliği de fazlalığı da istenmeyen çatışmalara neden olabilmektedir;
- Neorealizmde odak noktası, belli bir devletin güç kaynağı değil, uluslararası sistemdeki gücün dağılımıdır. Bu bağlamda güç dengesinde değişiklik olabilir, ancak bu durum sistemin anarşik yapısını değiştiremez;
- Metodolojik olarak realizm tümevarım yöntemi kullanırken, Neorealizm tümdengelim yöntemine başvurmaktadır;²⁶

---

²³ Waltz, a.g.e., s. 96.

²⁴ A.g.e., s. 97.

²⁵ Kenneth N. Waltz ve George H. Quester, *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*, (Çev.) Ersin Onulduran, Ankara, SBF Yayınları, 1982.

²⁶ Waltz, "Realist Thought and Neorealist Theory," s. 77.

- Realistler, askeri güç üzerinde yoğunlaşırken, Neorealizm devletlerin nükleer silahların varlığından kaynaklanan caydırıcılık nedeniyle daha çok ekonomilerine yoğunlaştıklarını savunmaktadır.²⁷

Waltz'ın uluslararası yapı ile ilgili düşüncelerini 1990 sonrası yapılan çalışmalarda değişen dünya konjonktürüne ayak uydurarak geliştirmiştir.²⁸ Waltz'ın teorisinin bir geliştirilmiş hali olarak Gilpin, "hegemonik istikrar" teorisini geliştirmiştir.²⁹ Bu teori, uzun döngü teorisi (*long cycle*), yapısal realizm ve tarihsellik düşüncelerini içermektedir.³⁰ Waltz ile Robert Gilpin'in çalışmalarındaki ana tezleri şöyle özetlemek mümkündür:

- sistemde güç her zaman eşit olmayan bir şekilde dağılmıştır,
- kendi ulusal çıkarlarını en üste çıkarmak isteyen güçlü devletlerin karşılıklı etkileşimleri, uluslararası ilişkilerin herhangi belirli bir zamandaki karakterini ve yapısını belirler,
- güç dağılımı değiştiğinde sistem de değişir.

Bu yaklaşıma göre, uluslararası ilişkilerdeki en önemli tarihsel güç, en güçlü devletin bütün sistem üzerinde kendi politik hakimiyetini kurması, sürdürmesi ve koruması yolundaki arzudur - ki bu durumun adı hegemonyadır (*hegemony*).³¹ Bu yaklaşım Neorealizmin gelişmesine ve çeşitlenmesine yol açmıştır. Bazı araştırmacılara göre, bu bir zenginlik ise, diğerlerine göre ise bu ayırımlar karışıklığa neden olmaktadır.

c. Post-Klasik Realizm ve Sınıflandırma Meselesi

Realist/Neorealist yaklaşıma farklı sınıflandırmalar getirilmektedir. En basit sınıflandırma, Morgenthau, Carr gibi yazarlarla temsil edilen Realizm; Waltz'la temsil edilen Neorealizm; John Mearsheimer, Stephen Walt gibi yazarlarla temsil edilen

---

²⁷ Kenneth Waltz, The Emerging Structure of International Politics, *International Security*, Cilt: 18, Sayı: 2, (Sonbahar 1993), s. 44-79.

²⁸ Waltz, "Realist Thought and Neorealist Theory," *Journal of International Affairs*, 2003, s. 21-37; Waltz, "Structural Realism After The Cold War," *International security*, 2000, Cilt: 25, Sayı: 1, s. 5-41.

²⁹ Bu teori Organski, Krasner, Mckeown'un çalışmalarında geliştirilmesine rağmen Gilpin sayesinde popüler hale gelmiştir. Bkz.: Konişev, a.g.e., s. 99.

³⁰ Konişev, a.g.e., s. 99-101.

³¹ Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz," *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 51, Sayı:1, 1996, s.100.

“geliştirilmiş Neorealizm” ile Neoklasik/Post-Klasik Realizm şeklinde yapılabilir. Ancak diğer sınıflandırmalar da mevcuttur.

Stephen Brooks’ın yaptığı sınıflandırmaya göre, Realizm kendi içinde Klasik Realizm dışında iki temel gruba ayrılır: Kenneth Waltz’ın Neorealist teorisi ve yazarın “Post-Klasik Realizm” diye isimlendirdiği Realizm.³² Yazara göre her iki realizmin aslında ortak noktaları oldukça fazladır. Bunların her ikisi de devlet-eksanli,³³ her ikisi de uluslararası politikanın doğası gereği rekabetçi olduğu görüşünde, her ikisi de düşünce ve kuruluşlar gibi maddi olmayan faktörlere karşın maddi faktörlere önem vermekte ve devletlerin kendi başlarının çaresine bakan bencil aktörler olduğunu varsaymaktadır. Bu ortak noktalara rağmen iki yaklaşım, devletlerin davranışlarını açıklarken birbirinden ayrılmaktadırlar. Neorealizme göre, çatışma olasılığı, devletlerin davranışlarına yön verir ki bu her zaman kötü bir öngörü/bakış açısı benimsenmiştir. Post-klasikler, devletlerin kötü niyetle hareket ettiğini kabul etmez. Onlara göre, devletler, güvenlik tehdidi ile ilgili değerlendirme (olasılıkları değerlendirmesini) yaptıktan sonra karar alırlar. Tüm Neorealistler, askeri güvenliğin devletlerin birincil vazifesi olduğu ve askeri potansiyelin üretim temeline/bazına bağlı olduğu konusunda hem fikirdirler. Ancak Neorealistler ile Post-Klasikler, devletlerin askeri hazırlıklarını ekonomik kapasiteye tercih etme düzeyi konusunda ayrılmaktadırlar. Neorealistler, herhangi bir çatışma sırasında askeri hazırlıklarının her zaman öncelikli olduğunu öne sürerler. Post-Klasiklere göre ise, rasyonel politikacılar, eğer güvenlik kaybı olasılığı yanında ekonomik potansiyeldeki net kar daha yüksek/önemli ise askeri hazırlık düzeyini pazarlık yapabilirler.³⁴

Gideon Rose, realizmin dört ana okul tarafından temsil edildiğini savunmaktadır. İç faktörlerin dış politikaya etkisi üzerinde duran *Innenpolitik*³⁵ yaklaşımın yanı sıra diğer üçü (Saldırgan, Savunmacı ve Neoklasik) devlet davranışı üzerinde uluslararası sistemin etkisini vurgulayan realizmin türlerini temsil etmektedir. Rose, bunları şu şekilde tanımlamaktadır. *Offensive Realizm* (“Saldırgan Realizm”, bazen "agresif

---

³² Stephen G. Brooks, “Dueling Realisms (Realism in International Relations),” *International Organization*, Cilt: 51, Sayı: 3 (Yaz 1997), <<http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/brooks.htm>>.

³³ Taliaferro tarafından geliştirilen sınıflandırmaya göre ise, Neoklasik Realizm araştırmada kullanılacak analiz düzeyi olarak devletleri alırken, Neorealizm sistemi temel almaktadır. Jeffrey W. Taliaferro, “Security Seeking under Anarchy,” *International Security*, Cilt: 25, Sayı: 3 (Ocak 2000), s. 128–61.

³⁴ Brooks, a.g.m.

³⁵ Innenpolitik, Almanca “iç politika” anlamına geliyor.

gerçekçilik" olarak da tanımlanmaktadır), *Innenpolitik*'in tersi olup sistem faktörlerin her zaman üstün olduğunu iddia etmektedir. Savunmacı (*Defensive Realizm*), Rose'a göre, daha esnek hatlar almakta ve sistem faktörleri bazı devlet davranışları üzerinde etkili olmaktadır. Dördüncü okul, Neoklasik olarak tanımlanan Realizm, Klasik Realist düşünceden aldığı ve yenileyip sistematikleştirdiği iç ve dış değişkenleri içermektedir. Bu yaklaşımın savunucularına göre, devletin faaliyet alanı ve dış politikadaki hırsı onu uluslararası sistemde ön plana çıkarmakta, bu da maddi güç ile belirlenmektedir.³⁶

Belirtilen sınıflandırmaya göre, Neoklasik Realizm, diğer Realizm türlerinden farklı olup en çok eleştirilen Realist yaklaşımdır.³⁷ Zira bu yaklaşım, Legro ve Moravcsik'in da belirttiği gibi bazı Neoliberal uluslararasıcıların fikirlerini paylaşmakta, özellikle Neoliberal uluslararasıcılar (*internationalist*) ve Neoklasik yazarlar arasında belirgin bir yaklaşım farkı görülmemektedir.

d. Offensive Realizm

İdealistlerin isimlerini Realistlerin koyduğuna benzer bir şekilde, Mearsheimer başını çektiği Neorealitler kendilerini "*Offensive*" (Saldırgan) Realistler olarak isimlendirerek Waltz'un haleflerini "*Defensive*" (Savunmacı) Realistler olarak tanımlamaktadırlar. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu tartışmalar 1990'lı yıllarda yeni uluslararası ortamda ABD'nin rolüne ve yerine ilişkin görüş ayrılıklarının bir yansıması olmuştur. *Offensive* ve *Defensive* Realizm arasındaki ayrım, devletlerin anarşi durumunda nasıl bir yol izleyeceği ile ilgili tahminlerde yatmaktadır. Daha belirgin bir şekilde ise, devletlerin en yüksek seviyeye güvenliği mi, gücü mü çıkardıklarına ilişkindir. Başka deyişle, güç bir araç mı amaç (nihai sonuç) mı sorusuna cevap aranmaktadır. Jeffrey Taliaferro, *Defensive* ve *Offensive* Realizm arasındaki farkları şöyle özetlemektedir: *Defensive* Realizm, uluslararası sistemin ancak belirli koşullarda yayılmayı teşvik ettiğini savunurken, *Offensive* Realizme göre ise, uluslararası sistem her zaman yayılmayı teşvik etmektedir.³⁸ Waltz ve onun takipçileri Klasik realistler, devletlerin barış içinde yaşamalarının ancak güç dengesi sayesinde olabileceğini savunmaktayken, başta

³⁶ Gideon Rose, "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy," *World Politics*, Sayı: 51 (1), (Ocak 1992), s. 144–72.

³⁷ Legro, Moravcsik, a.g.m.

³⁸ Jeffrey W. Taliaferro, "Security Seeking under Anarchy," *International Security*, Cilt: 25, Sayı: 3 (Ocak 2000), s. 128–61.

Mearsheimer olmak üzere diğer Neorealistler bunu geliştirerek denge oluşumunda çıkar,³⁹ tehdit gibi farklı unsurların etkili olduğunu iddia etmektedirler.

İkisi de Neorealist olmasına rağmen, Mearsheimer'in düşüncelerinin Waltz'tan ayrıldığı diğer unsur denge ile ilgilidir. En başta, Waltz'ın "dengesine"⁴⁰ karşın Mearsheimer, uluslararası sistemin dengeli olmaya eğilimli olduğunu eleştirmektedir. Zira tüm devletler güvenliği hedeflemekte, bu hedefi aşan bir devlet, üstünlük sağlamaya yöneldiğinde, diğer devletler koalisyona giderek bunu önlerler. Bunu bilen devletler, Waltz'a göre, statükocu (*status quo*) durumunda olacaklar ve güç dengesinin getirdiği sınırlamaları kabul ederek bu durumu muhafaza etmek için davranırlar. Bu yaklaşımı Mearsheimer, "savunmacı" olarak nitelendirerek eleştirmektedir. Zira ona göre, hayatta kalma zorunluluğu, devletler arasındaki güç dengesi ile bağdaşmaz. Yani Mearsheimer'a göre, anarşik düzende hayatta kalmanın tek garantisi, güç dengesi değil, diğer güçler üzerinde bir üstünlük sağlamadır. Devletleri üstünlük sağlamaya iten faktör, rakiplerinin kısa ve orta vadede nasıl davranacağını kestirememesinden ortaya çıkan belirsizlik ve kuşkudur. Devletlerin nihai hedefi de, tüm sistem üzerinde hegemonya kurmaktır. Ancak şu an hiçbir güç bunu yapacak kapasiteye sahip değildir. Bununla birlikte bölgesel üstünlük sağlayan güçlü devlet diğer güçlerin diğer bölgelerde üstünlük sağlamalarını istememektedir.⁴¹ Buna örnek vermek gerekirse, günümüzde bir devletin büyük güç haline ulaşmasıyla diğerlerinin bu duruma ulaşmasını istemediğini ve bu yükselişe engel olma gayreti içinde olduğunu verebiliriz. Örneğin, ABD, Soğuk Savaş sonrasında askeri alanda üstünlük sağlamasıyla birlikte Çin ve Rusya'nın savunma harcamaları ve modernizasyon çalışmaları gibi askeri alandaki harcamalarının yanı sıra uzaya füze fırlatma denemelerini dikkatle ve endişeyle izlemektedir.

Kimi yazar tarafından Savunmacı ve Saldırgan Realizm, realizmin iki kıyısı olarak tanımlanmaktadır.⁴² Buna göre, Saldırgan Realizm devletleri, güvenlik peşindeler, dolayısıyla güvenlik arayışı, diğer devletlerin güvenliğini azaltmaktadır. Savunmacı

³⁹ "Çıkar dengesi" ile "tehdit dengesi" daha ayrıntılı ele alınacaktır.

⁴⁰ Denge konusu ileride daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

⁴¹ Peter Gowan, "A Calculus Of Power", *New Left Review*, Sayı: 16, Temmuz- Ağustos 2002, <<http://www.newleftreview.org/?view=2399>>, (10.12.2007). John J. Mearsheimer, Zbigniew Brzezinski, "Clash of the Titans," *Foreign Policy*, Cilt: 145, Ocak/Şubat 2005, s. 46-50.

⁴² Tang Shiping, *From Offensive Realism to Defensive Realism: A Social Evolutionary Interpretation of China's Security Strategy*, State of Security and International Studies, No: 3, S. Rajaratnam School of International Studies, Singapore, 2007, s. 11.

Realizm devletleri ise diğer devletlerin güvenliğini azaltacak güvenliğini aramamaktadırlar.

Tablo 1. Çağdaş realizmde devlet çıkarlarının tipolojisi.⁴³

	Devletlerin asıl amacı	Sistemin baskısı/zorlaması	Devletin rasyonel tercihi
Savunmacı Realizm	Yaşamı sürdürmek/hayatta kalmak	Savunmacı	Statüko
Saldırgan Realizm	Yaşamı sürdürmek/hayatta kalmak	Saldırgan	Revizyonizm (hegemonya hariç)
Klasik Realizm	Değişebilir: örneğin, güvenlik, güç veya şöhret	Savunmacı veya saldırgan	Statüko veya revizyonizm

Mearsheimer'e göre, devletlerin davranışları uluslararası sistem tarafından yönetilir. Bu sistem, anarşik olduğundan ortak bir hukukun (*consensual jurisdiction*) eksikliği anlamına gelmektedir ki, devletleri birbirinden üstün olmak için mücadele etmeye zorlar, neticesinde de bu mücadele sonsuz bir güvenlik arayışına döner. Başka deyişle, hegemonya peşinde olmayan bir büyük güç ise kendi varlığını riske atmaktadır. Bu da Mearsheimer tarafından "trajik kader"⁴⁴ olarak yorumlanmaktadır. Bu görüş, başka bir konuya işaret etmektedir. Bu da "güvenlik ikilemi" kavramıdır. Zira devletler kendi güvenliğini arttırırken, başkalarının güvenliğini azaltma eyleminde bulunmuş oluyorlar.

Neorealistlerin devletlerin sistemdeki davranışlarına ilişkin başlattığı diğer bir tartışma da devletlerin statükocu mu revizyonist mi olduklarına ilişkindir. Neorealistler bu olguyu (revizyonizmi) yapı altına yerleştirmekte ve bunu bir anomali veya geleneksel/normal bir olgu olarak ele almaktadırlar. *Defensive* Realistler devletlerin kendi durumlarından memnun statükocu olanların bu durumları muhafaza etmek için hareket ettiklerini, revizyonist devletlerin bir anomali olduğunu savunmaktadırlar. *Offensive* Realistler ise uluslararası sistemin tehlikeli olduğundan revizyonizmin bu bağlamda normal bir olgu olduğunu iddia etmektedirler.⁴⁵ Bu açıklamalar, Soğuk savaş sonrası ABD'nin kendisinin revizyonist davranışlarına bir açıklık getirme çabası olarak görülebilir.

⁴³ Tablonun orijinali için: "Typology Of State Interests in Contemporary Realism", <http://www.palgrave-journals.com/ip/journal/v45/n1/fig_tab/8800217t1.html#figure-title>, (10.10.2008).

⁴⁴ John Mearsheimer, *Tragedy of Great Power Politics*, New York, Norton and Co Yayınları, 2001.

⁴⁵ Sten Rynning, Jens Ringsmose, "The Return of Realism? Why Are Revisionist States Revisionist? Reviving Classical Realism as an Approach to Understanding International Change," *International Politics*, Sayı: 45, 2008, s. 19–39.

Defensive (Savunmacı) Realistler, iki temel varsayıma dayanmaktalar. Birincisi, düzen anarşiktir; ikincisi, bu düzen, kendi varlığını sürdürmek isteyen birimlerle doludur. Bu anarşik durumda nihai hedef, güvenlidir. Ancak güvenlik garanti edildiği takdirde devletler, huzuru, çıkarı ve gücü düşünür. Yani devletlerin birincil endişesi, gücü maksimize etmek değil, sistemdeki durumunu (statükoyu) muhafaza etmektir.⁴⁶ Başka bir deyişle, *Defensive* Realistler için güç amaç değil, güvenlik sağlamanın aracıdır. Devletlerin güvenliklerini maksimize etmek istediğini savunan bu realistlere göre, anarşiyi muhafaza etmenin yollarından biri, askeri işlerde “saldırı-savunma” gücünün dengesi ile yapılabilir. Savunmacılara göre, askeri savunma tedbirleri saldırı silahları ve stratejilerinden daha karlıdır. Buna göre devletlerin revizyonist bir politika izlemek için herhangi bir nedeni/dürtüsü bulunmamaktadır. Bu bağlamda yayılmacı bir devlet nadir olarak kurtarıcı işlevi görür. Zira devletler, güvenliği maksimize etme derdindeyken fazla masraftan kaçınır ve dünyaya halinden memnun statükocu devlet penceresinden bakarlar. Yani burada, savunmacı devletlerin amacı, mevcut durumu muhafaza etmektir. Kupchan, Rose, Guzzini, Snyder’in çalışmalarında devletlerin yayılması bir anomali olarak görülmektedir.⁴⁷ Sonuç itibarıyla Savunmacı Realistler, Schweller’in deyişle, “tüm polislerin olduğu ve soyguncuların olmadığı” bir dünyayı çizmektedirler.⁴⁸

Savunmacı Realistlere göre, devletlerin birincil endişesi gücü maksimize etmek değil, sistemdeki durumunu muhafaza etmektir, **Saldırgan Realistlere** göre ise hayatta kalmak için en iyi strateji, gücü muhafaza etmek değil, arttırmaktır. Dolayısıyla devletler revizyonist politikalar izlemektedirler, hegemon olma ise istisnai durumdur. Zira devletler mantıksız saldırgan değiller. Zaten sistem faktörleri saldırıyı önlemektedir, özellikle de tehdit edilen devletlerce denge kurulmaya çalışılır, yani bir sınırlama söz konusudur. Bununla birlikte Savunmacı Realistlerce bu sınırlama kuvveti abartılmaktadır. Mearsheimer, bir araştırma sonucuna dayanarak saldırı yapma düşüncesinin başarıya ulaşma oranını %60 olarak belirtmektedir.⁴⁹

---

⁴⁶ Waltz, *Theory of International Politics*, s. 126.

⁴⁷ Rynning, a.g.m., s. 25.

⁴⁸ Schweller, “Neorealism’s Status-Quo Bias: What Security Dilemma?,” *Security Studies*, Cilt: 5, Sayı: 3 (Bahar 1996), s. 90-121.

⁴⁹ 1815 ile 1980 yılları arasında 63 savaş gerçekleşti, savaşı başlatan taraf ise 39 kere kazandı. Sten Rynning, Jens Ringsmose, a.g.m., s.26.

Özetle, Savunmacı (*Defensive*) Realistler, uluslararası sistemin devletlere genişlemek için birkaç neden/dürtü sunduğunu söylemekle yetinmekteyken, Saldırgan (*Offensive*) Realistler, anarşinin sık sık *self extension* (kendi kendine genişlemek için) teşvik ettiğini iddia etmekte. Saldırgan Realistlere göre, hayatta kalmak için en iyi strateji, gücü muhafaza etmek değil, arttırmaya yönelik olmalıdır. Başka ifadeyle Savunmacıların uluslararası anarşiye bakış açıları daha yumuşakken, Saldırgan realistler ise daha kavgacı bir dünya görüşünü benimsemektedirler.⁵⁰

Bazı çalışmalarda saldırgan politikalar savunan bilim adamları hemen “Saldırgan Realist” olarak sınıflandırılmış ya da Bush hükümetinin önleyici stratejisinin ve tek taraflılığının Saldırgan Realizm olduğu iddia edilmiştir. Bu görüşler akademik düşünceleri ile belirli hükümetlerin dış politikaları arasındaki bağlantıları doğru kurmamaktadır. Gerçekte ise Savunmacı veya Saldırgan olmasına bakmaksızın Realistlerin çoğu ABD’nin saldırgan politikasına karşı çıkmaktadır.⁵¹ Bu durum, içinde Waltz ve Mearsheimer gibi önde gelen Neorealistlerin de yer aldığı 57 akademisyenin imzası ile yayınlanan mektupta açıkça ortaya çıkmıştır.⁵² Zira Bush yönetimince başlatılan askeri harekatlara karşı çıkıp imza atanlar, emperyalist dış politikanın ABD’nin çıkar ve değerlerine zarar verdiğini, dolayısıyla daha kontrollü ve odaklı politikanın Amerikalıların özgürlük ve güvenliklerini sağlayacağını savunmaktalar.

2. Realizm/Neorealizme Getirilen Eleştiriler ve Bunlara Verilen Cevaplar

İkinci dünya savaşından sonra en etkin uluslararası teori haline gelen Realizm ve sonrasında geliştirilen Neorealizm temsilcilerine, kötümser/kaderci olmaktan başlayarak, Soğuk savaş sonrasında SSCB’nin dağılmasını öngörememeye⁵³ kadar çeşitli eleştiriler yöneltmiştir. Realizm/Neorealizme getirilen genel eleştiriler ve buna verilen cevaplar ise şu şekilde özetlenebilir:

---

⁵⁰ Rynning ve Ringsmose, Savunmacıların bakış açılarını Rousseau devletinininkine benzer yumuşak, Saldırgan Realistler ise Hobbes’ın anarşisine benzer daha kavgacı bir dünya görüşünü benimsediklerini savunmaktalar. Rynning, a.g.m., s. 28.

⁵¹ Feng, a.g.m., s. 128.

⁵² “Statement of Principles by the Coalition for a Realistic Foreign Policy”, <<http://www.realisticforeignpolicy.org/static/000027.php>>, (18.01.2007).

⁵³ Charles Kegley, “The Neoliberal Challenge To Realist Theories of World Politics: An Introduction,” Charles Kegley,(der.), *Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge*, New York, St. Martin’s Press, 1995, s. 6.

Ulus-Devletin Aşırı Vurgulanması; Realistlerin tümünde ortak nokta, “ulus devleti temel yekpare bir birim şeklinde ele almalarıdır.”⁵⁴ Genel anlamda Uluslararası İlişkiler teorilerinin neredeyse tamamı devlete özel bir önem atfetse de, realist teoride devlet merkezliliği en üst düzeydedir. Ancak Realizmin kurucusu Morgenthau, devletlerin tarihin bir ürünü olduğunu belirterek ileride geleceğin kriterlerine hitap edebilecek farklı oluşumlara yerini bırakabileceğini dile getirmiştir.⁵⁵ Dolayısıyla Realistlere göre bu “kriterler” henüz oluşmuş değildir.

Aşırı Basit veya İndirgemeci Olması; Realist yaklaşım, devletlerin diğer tüm küresel aktörlerden daha önemli olduğunu varsaymaktadır. Waltz’ın Neorealizmde uluslararası sistemi sadece siyasal bir yapıya indirgeyerek dünyayı ve küresel gelişmeleri basitleştirmektedir.⁵⁶ Kimilerine göre bu basitleştirme teorisinin gücünü ve çekiciliğini artırırken, kimisine göre ise teorisinin açıklama ve tanımlama kapasitesini önemli ölçüde zayıflatmaktadır.⁵⁷ Teorisinin basit oluşu, kolayca anlaşılabilen ve hemen hemen herkesçe kavranabilen birkaç bildik ve basit önermeler üzerinde bina edilmesinden kaynaklanmaktadır.⁵⁸

Belirtilenlerin yanı sıra teoriye getirilen diğer eleştirilere karşılık vererek geliştirilen Neorealizm, ekonomik sorunların ve artan karşılıklı bağımlılığın dünya politikasındaki önemini kabul eder, ancak aynı zamanda her bir devletin çeşitli politikalarının, göreceli gücünü maksimize etme arzusu tarafından belirlendiğini de öne sürer.⁵⁹

Uluslararası ilişkilerin kuruluşundan itibaren Realizm - İdealizm tartışması mevcuttur. Günümüzde ise bu tartışma farklı tonlar alıp Neorealizm ve Neoidealizm/ Liberalizm şeklinde devam etmektedir. Liberaller tarafından getirilen eleştirilere Realistler tarafından verilen cevaplar/tezleri şu şekilde nitelendirebiliriz:

---

⁵⁴ Eralp, “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması”, s. 81.

⁵⁵ Morgenthau, a.g.e., s. 78- 79.

⁵⁶ Yalvaç, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar”, s. 157.

⁵⁷ James N. Rosenau, Mary Durfee, *Thinking Theory Thoroughly: Coherent Approaches to an Incoherent World*, Boulder, CO: Westview Press, 2000, s. 27. Aktaran Cenap Çakmak, “Realist Teori, Uluslararası İlişkilere Etkisi Ve Kritiği”, *Kamu Hukuk Arşivi*, Mart 2006, s. 49.

⁵⁸ Aydın, “Uluslararası İlişkilerin ‘Gerçekçi’ Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği.

⁵⁹ Aydın, a.g.m., s. 49.

Devletlerin Diğer Aktörlere Yerlerini Kaptırmasını Kabul Etmemeleri; Liberal düşünürler, Realist/ Neorealistle karşı kullandıkları en büyük argümanlardan birisi, günümüz dünyasında çokuluslu şirketler (ÇUŞ), uluslararası örgütler, sivil Toplum Kuruluşlar (STK) gibi aktörlerin çeşitliliğine bağlı olarak devletlerin artık tek aktör durumunu kaybettikleri hususudur. Ancak daha 1970’lerdeki çalışmalarından başlayarak kimi realistler, uluslararası ekonomik süreçleri incelemeye yönelmişlerdir.⁶⁰ Realistlere göre, ÇUŞ, uluslararası örgütler hepsi ulus devletin çıkarı gereği hareket etmektedirler. Örneğin, Hedley Bull, *The Anarchical Society* çalışmasında, uluslararası örgütleri devletlerden sorumlu birimler olarak nitelendirmektedir.⁶¹ Diğer yandan, devletlerin davranışlarını açıklamak için uğraşan teori doğal olarak analizin merkezinde şirketleri değil, devletleri alacaktır. Bu tutum daha çok araştırma alanı ilgilidir.

Bu eleştirileri dikkate alarak Neorealizmin konumuz açısından daha açıklayıcı olduğu varsayımdan hareket edeceğiz. Zira stratejik **karşılıklı bağımlılık** durumunda devletlerin davranışları ve politikaları sadece bunların iç nedenleri ile açıklanamamakta, burada diğer devletlerin politikaları da etkili olmaktadır. Bu yüzden bu tür davranışları öngörmek için “üçüncü imaj/imge”ye başvurmamız gerekir. Başka deyişle, uluslararası sistemin özelliklerini, onun yapısını dikkate almamız gerekir.⁶² Orta Asya’da bir aktörün davranışları, diğer ikisinin davranışlarına bağlıdır. Örneğin bölgede ABD’nin Afganistan’a hareketi ile yerleşmesinden sonra güçlenmesi ihtimali, Çin ve Rusya’yı beraber hareket etmeye zorlamaktadır. Aynı şekilde Rusya’nın bölgede üstünlük kurma çalışmaları, Çin ve ABD’nin buradaki aktifleşmesine bağlıdır.

Ancak bunu yapmadan önce, realizm ve jeopolitik arasındaki bağlantıyı incelememiz gerekir. Zira konumuz itibarıyla ABD, Rusya ve Çin’in neden Orta Asya bölgesinde mücadele ettiklerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

---

⁶⁰ Bu dönem önemli çalışmalar, etkileri hızla artan ÇUŞ’ler, özellikle de ABD’nin şirketleri üzerinde olmuştur. Rus araştırmacı İnozemtsev’e göre ise 1960’lı yıllarda dünyada bulunan petrol sahalarının %85’inin ÇUŞ’ler için erişilebilir durumdayken, 1981’de bu rakam %39’e düştü. 1990’ların ortasında ekonomik liberalleşme sürecine rağmen, 2006’da “tamamen ulaşılabilir” enerji kaynaklarının oranı %16, “kısmen erişilebilir” olanların oranı ise % 19 olmuştur. Vladislav Inozemtsev, “O Razumnoy Energeticheskoy Politike”, *Svobodnaya Mysl’*, Sayı: 9-10 (1570), 2006, s.21.

⁶¹ “Bull,” Howard Williams, Moorhead Wright, Tony Evans, (der.), *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme*, Zana Çitak ve diğerleri, (çev.), içinde, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996, s. 386.

⁶² Tsygankov P. A., a.g.e., s. 92.

3. Realizm -Jeopolitik İlişkisi

Uluslararası İlişkilerin incelenmesinde, teorik yaklaşım düzleminden bakıldığında “devletlerin siyasi davranışlarını coğrafi koşullar ve güç dengeleri açısından analiz eden jeopolitik teriminin ilk kez İsveçli bilim adamı Rudolf Kjellen tarafından kullanılmış” olduğu bilinmektedir. Bu çerçevede jeopolitik ve jeoekonomik unsurlarla birlikte devletin yer aldığı uluslararası sistem içinde sahip olduğu coğrafyanın, dış politikaya kaldıraç olarak transfer edilmesi şeklinde tanımlanabilir. Jeopolitik coğrafya ve uluslararası politika arasında kurulan dengeyi dikkate alarak, uluslararası sistem içinde yer alan aktörlerin güç parametrelerini de harekete geçirebilir. Böylece “realist teori ile üç kullanma noktasında birleşebilir. Jeostrateji kavramı ise bu çalışmada, bir ülkenin ulusal stratejisinin, uluslararası ya da bölgesel sistemdeki statik ve dinamik güç dağılımını çıkarları ve coğrafi konumu arasında dengeleyebilmesi şeklinde tanımlanmaktadır.⁶³

Araştırmacıların çoğu tarafından diğer paradigmlar ile aynı sraya konulan jeopolitik ile Realizmin sıkı ilişkileri vardır. Bu yakınlık Kennan ve Kissinger’i hem realist hem de jeopolitikçi olarak adlandırılması ile daha iyi anlaşılmaktadır. Günümüzde en ünlü jeopolitikçiler arasında Zbigniew Brzezinski, Samuel Huntington gibi Realistler sayılmaktadır.⁶⁴ Aslında uluslararası politika çözümlerinde coğrafyanın kullanılması yeni bir olgu olmamanın yanı sıra, uluslararası ilişkiler çalışmalarında coğrafya, XX. yüzyılda gerek teknolojideki gelişmelerin, gerek uluslararası politikada yaşanan değişimlerin etkisiyle geri planda kalmıştı. Ancak özellikle 1990 sonrası dönemde Avrasya adı verilen coğrafyanın yeniden ilgi odağı haline gelmesiyle, “jeopolitik” kavramı Rus ve Amerikan karar vericilerinin dış politikadaki davranışlarına yön vermeye ve tekrar XIX.yüzyıldaki çekiciliğine kavuşmaya başlamış⁶⁵ ve hatta ayrı bir bilim dalı (disiplin) olarak görülmektedir.

Bugüne kadar çok sayıda jeopolitik tanımı yapılmıştır. Webster sözlüğündeki tanımına göre, **jeopolitik**, “coğrafi, ekonomi ve nüfus bilimi gibi faktörlerin bir devletin

---

⁶³ Bircan Dokuzlar, *Yeni Silah Doğalgaz*, İstanbul, IQ Yayınları, 2006, s. 53.

⁶⁴ Konişev, a.g.e., s. 15.

⁶⁵ Arı, a.g.e., s. 170.

politikası, bilhassa dış politikası üzerindeki etkilerinin incelenmesi⁶⁶ anlamına gelir. Diğer bir tanıma göre de, jeopolitik, “coğrafi, siyasi, askeri, ekolojik ve diğer faktörlerin sistemler üzerindeki etkilerini göz önünde tutarak; devletlerin, bölgelerin ve bir bütün olarak dünyanın gelişme süreç ve ilkelerini inceleyen bilim dalıdır”.⁶⁷

Realizm ile jeopolitiğin arasındaki bağlantıyı ele alacak olursak, ikisi arasındaki benzerlikler şu şekilde özetlendirilebilir. Başta, Realizm ve jeopolitik *güç unsuruna* önem vermeleri ve güç öğelerini aşağı yukarı aynı olarak tanımlamalarıdır. Jeopolitikçilerden Mahan, *Deniz Gücünün Tarihe Etkisi*⁶⁸ adlı çalışmasında güç unsurlarını, coğrafik konum, topografik özellik, ülke büyüklüğü, nüfus, askeri güç, ulusal karakter ve hükümet olarak saymaktadır. Realistlerden Morgenthau de, ulusal gücün öğelerini, coğrafya, doğal kaynaklar, endüstriyel kapasite, askeri güç, nüfus, ulusal karakter, ulusal moral, diplomasi niteliği ve hükümetin niteliğidir. Ayrıca her iki teoride ulusal güç, devletlerin *yayılmacı politikalarının bir aracı* olarak değerlendirilmektedir. Diğer deyişle jeopolitik teorilere göre uluslararası ilişkiler bir mücadele sürecidir. Her iki teoride de devlet, temel aktör ve devletler gücüne göre büyük, ortaboy, küçük olarak sınıflandırılır.⁶⁹ Başka deyişle, Gearoid O Tuathail’e göre, jeopolitik, “politik gerçekçilikle aynı aileden gelir”.⁷⁰

Uzun süre savaş kavramıyla⁷¹ açıklanan jeopolitiğe Rusya’da günümüzde aşırı önem vermektedir. Bunun nedeni de, “jeopolitiğin, Rusya’nın son derece önemli ulusal güvenlik meseleleriyle ilgili olması ve beraberinde getirdiği küresel güç yapısı çözümlenmesi”⁷² olarak da açıklanmaktadır. Bu tespiti, günümüzde Avrasyacılığın başını çeken Aleksandr Dugin’in çalışmalarıyla doğrulandığını görmekteyiz. Dugin, Haushofer ve Mackinder gibi jeopolitikçiler tarafından geliştirilen “Büyük saha

---

⁶⁶ Holder H. Hervige, “XII. Jeopolitik: Haushofer, Hitler ve Lebensraum”, Colin S.Gray ve Geoffrey Sloan (der.), *Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya*, Tuğrul Karabacak, (çev.), Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2003, s. 295.

⁶⁷ John Erickson, “Rusya Yabana Atılmaz’: Jeopolitik Gerçekler ve Fanteziler”, Gray, Sloan, a.g.e, s. 333.

⁶⁸ Mahan, *The Influence of Sea Power Upon History: 1660-1783*, Boston, Little, Brown and Company Copyright, 1890, <<http://www.gutenberg.org/files/13529/>>, (13.12.2008)

⁶⁹ Arı, a.g.e., s. 172- 173.

⁷⁰ Gearoid O Tuathail, “Eleştirel Jeopolitiği Anlamak: Jeopolitik ve Risk Toplumu”, Gray, Sloan, a.g.e., s. 143.

⁷¹ John Erickson, Rusya’da yayınlanan Askeri Ansiklopedisinde “Jeopolitik” maddesi direk “Askeri Politika” bölümüne, “jeopolitiğe ait savaş kurumları” maddesi de okuyucuyu “savaş konseptleri” bölümüne yönlendirdiğine dikkat çekmektedir. Erickson, a.g.m., s. 324.

⁷² Erickson, a.g.m., s.324.

ilkesi”⁷³ kavramına dikkat çekmektedir. SSCB’nin dağılmasından sonra, ABD’nin hegemon olma girişimlerini, tek merkezden yönetilen küresel anlamda “tek büyük saha” oluşturmak istediği şekilde özetlemektedir. Bunun önlenmesinin yolu da, Amerikan Yeni Dünya Düzenine karşı alternatif bir büyük sahayı geliştirmek olduğu savunulmaktadır.

Rus profesör İrhin’e göre ise, jeopolitik, “uluslararası ilişkilerin temel kavramlardan biri olarak, devletlerin veya devletler bloğunun ülkesel (*territorial*) konum özelliklerinin lokal, bölgesel, kıtasal veya küresel uluslararası süreçlerdeki yerini nitelendirir. Başka deyişle, jeopolitik, halk ve ülkelerin ülkesel (topraksal) çıkarlarınınca belirlenen dış ve uluslararası politikanın özel bir türüdür.”⁷⁴

Jeopolitiğin en önemli araştırma sahası ise mekandır. Charles Darwin’in genelde yanlış anlaşılan “hayatta kalmak için mücadele” konsepti, Ratzel için “mekan için mücadele” anlamına geliyordu. Ona göre mekan, mücadeleyi kazananın hakkıydı: “devletler için durum, hükümdarlığı altında bir sürü yabancı otun ve bitkinin büyümesine izin veren meşe ağacının durumundan farklıdır. Devlet, eğer kendini güçsüz düşürmek istemiyorsa, toprakları üzerinde ikinci ve üçüncü bir devlete müsamaha gösteremez.”⁷⁵

Görünüşe göre, coğrafya en çok strateji ve politika alanında etkisini göstermektedir. Almanya’nın her iki dünya savaşındaki saldırgan davranışları, jeopolitik kavramına kötü bir ün kazandırmıştır. Sırf bu ün, strateji ve uluslararası ilişkiler ile ilgili meselelerle uğraşan pek çok uzmanın, en azından en geniş anlamda, insan ilişkileri üzerindeki coğrafya etkisi hakkında söylenebilecek makul şeyleri görmezden gelmesine sebep oldu. Esasen, bir ülkenin coğrafi büyüklüğü ve konumu o ülkenin devlet adamlarının ve askeri liderlerinin strateji hakkındaki düşünce tarzını belirleyen son derece önemli faktörlerdir.⁷⁶ Bu durum bize hem söz konusu büyük devletlerin, hem de

---

⁷³Bu ilkeye göre devletin ulusal egemenliği, sadece askeri ve ekonomik güçle teknolojik gelişmelerinden ziyade onun büyüklüğü ve bulunduğu coğrafi alanına bağlıdır. Dugin, *Osnovi Geopolitiki*, Moskova, Arktogeya Yayınevi, 2000. Kitabın elektronik adresi: <<http://arctogaia.com/public/osnovygeo/geop13.htm>>, (11.10.2007).

⁷⁴ İrhin Ju.V. (der.), “Teoreticheskie Osnovy İ Tendencii Mirovoj Politiki V Epohu Globalizma (Globalizm Devrinde Uluslararası Politikanın Teorik Temelleri ve Eğilimleri)”, *Politoloji Eğitim Programları (Avtorskie programmy uchebnyh kursov po politologii)*, Moskova, MAKS Press, 2001, s. 260.

⁷⁵ Holder, a.g.m., s. 295.

⁷⁶ Williamson Murray, “Savaş ve Coğrafya Üzerine Bazı Düşünceler”, Gray, Sloan, a.g.e., s.284.

bölge ülkelerinin nasıl davranacağı konusunda ipucu vermektedir. Diğer yandan strateji, “tarafsız bir arayış değildir ve tek amacı, ulusların mücadelesinde birinin kendi tarafını güçlendirmesidir.”⁷⁷ Bu bağlamda jeopolitik ve Neorealizm arasındaki yakınlık göze çarpmaktadır.

Soğuk Savaş sonrası jeopolitiğe olan ilginin artması, ideolojik “izm” lerin yerini etkili ekonomi ve diğer sorunların almasından kaynaklanmaktadır. Jeopolitik, realizm ile kıyaslandığında uluslararası politikayı daha karışık bir şekilde ele alarak incelemektedir. Jeopolitik, siyasi coğrafi faktörleriyle birlikte uluslararası, ulusal (devlet bazında) ve bölgesel güvenliğin araştırılması için imkan sağlamaktadır. Uluslararası politika incelemesi açısından jeopolitik eğilimler/varsayımlar şöyle özetlenebilir:

- Bir toprağın işgali ve onu elinde tutmak için yeterli ve gerekli imkanlara sahip olmayan ve kendi kendine yeterlilik niteliği taşımayan jeopolitik süjeler (devletler) saha kontrolünü kaybederler,
- Bir jeopolitik süje tarafından saha kontrolünün kaybı her zaman onun başkası tarafından elde edilmesi anlamına gelir,
- Jeopolitik süjenin istikrarı, sağlamlığı ve güvenliği kontrol altındaki sahanın optimumu ile sağlanır, yani saha ne kadar geniş ise, onun kontrolü o kadar zorlaşır.
- Bazen sahanın kilit (jeostratejik) noktalarını kontrol eden süje üstünlük sağlar. Süjenin jeopolitik sahasının gücü veya zayıflığı, onun kendi kendine yetebilirlik derecesi ile kilit noktaları kontrol etmenin türevidir,
- Devletlerin jeopolitik konumu (derecesi) çoğunlukla onun ekonomik ve askeri potansiyeli, nükleer silahların varlığı ile nüfusun yoğunluğu, ulusal özellikleri gibi faktörlere bağlıdır.⁷⁸

Değişmeyen unsurlardan alan (saha ve büyüklüğü) jeopolitik açıdan çok değerlidir. Bu alan, stratejik kaynaklara da sahipse (petrol, su kaynakları, maden yatakları, tarımsal verimlilik vb.) evrensel değerde jeopolitik odak olmaya en azından adaydır. Dolayısıyla

---

⁷⁷ Ken Booth, “Güvenlik ve Özgürleş(tir)me”, *Avrasya Dosyası*, Cilt: 9, Sayı: 2, Yaz 2003, s. 58.

⁷⁸ İrhin, a.g.e., s. 260-262.

Soğuk Savaş döneminde “boş olmayan” bir alanın serbest kalması, bu boşluğu doldurmaya yönelik güçlerin mücadele alanı haline gelmesine neden olmuştur.

Araştırmamızın konusu olan ve “serbest” alanlardan birini oluşturan Orta Asya bölgesindeki büyük güçler arasındaki mücadele “denge” unsuru çerçevesinde ele alınmaktadır. Ancak bu dengenin Realistlerin ifade ettiği ve aşağıda daha ayrıntılı ele alınacak olan klasik bir “güç dengesi” mi, Neorealistlerin “tehditler dengesi” mi, yoksa “çıkar dengesi” mi olduğu ileride daha belirgin bir şekilde ortaya çıkacaktır.

Çalışmamızı yine de Realist/Neorealist bakış açısı çerçevesinde ele almamızın sebebi ise Orta Asya’daki ortamın ve gelişen olayların bu perspektiften daha iyi açıklanabilmesidir. Zira her teorinin kendi sınırlamaları vardır. Bununla birlikte araştırmamız Realizmin temel varsayımlarının “yalın” şekli ile değil, teorinin daha sonraki gelişmelerini dikkate alarak sürdürülecektir.

B. “Denge” Kuramı Ve Bunun Bölgeye Uygulanabilirliği

Spor, tıp ve diğer alanlarda da geniş olarak kullanılan denge kuramı, Uluslararası İlişkilerde de kullanılan ve 500 yıldan fazla bir tarihi olan hem teorik hem de uygulama açısından çok kullanan bir kavram olup, “hegemonyayı dengeleme fikri”⁷⁹ olarak da anlaşılmaktadır.

1. “Güç Dengesi” Kuramı⁸⁰

Genellikle güç dengesinin kökeni, İtalyan Rönesans dönemine, 15.yüzyılın ikinci yarısında beş büyük İtalyan şehrinden oluşan ve herhangi bir gücün tek başına yarımada hâkimiyet kurmasını önlemek için çalışan bir sisteme dayandırılmaktadır. Bu sistemin Lodi Barışından itibaren sürdüğü belirtilmektedir.⁸¹

---

⁷⁹ Richard Little, *The Balance of Power in International Relations: Metaphors, Myths and Models*, New York, Cambridge, 2007, s. 4.

⁸⁰ Bu altbölümde “denge”ye ağırlık verileceğinden “güç” kavramı C.altbölümde ayrıca ele alınacaktır.

⁸¹ Moorhead Wright, (der.), *Theory And Practice Of The Balance Of Power, 1486-1914: Selected European Writings*, Londra, Dent, 1975, s. ix. Güç dengesi ile ilgili diğer çalışmalar için bkz. Edward Vose Gulick, *Europe's Classical Balance Of Power: A Case History Of The Theory And Practice Of One Of The Great Concepts Of European Statecraft*, London, W.W.Norton Company, 1967; Alan Sked, *Europe's Balance Of Power, 1815-1848*, London, The MacMillan Company, 1979; Ernst B. Haas, "The Balance Of Power: Prescription, Concept, Or Propaganda", *World Politics*, Cilt: 5, Sayı: 4, (Temmuz 1953), s. 442-477.

Waltz tarafından “uluslararası ilişkilerinin açık bir şekilde siyasal bir kuramı” olarak nitelendiği güç dengesi ile ilgili genel kabul gören tanımı bulunmamaktadır. Bu konudaki literatürü inceleyen Ernst Haas⁸² sekiz, Martin Wight⁸³ ise dokuz ayrı tanımı keşfetmiştir. Hans Morgenthau, dört tanım kullanmıştır. Güç dengesi, bazılarında göre bir doğa kanunu ise, diğerlerine göre bir rezalet/hakaret olarak görülmektedir. Birilerine göre, o devlet adamları için bir rehber, diğerlerine göre ise emperyalist politikaları gizleyen bir maske niteliği taşımaktadır. Kimileri, güç dengesinin devletlerin güvenliğinin ve dünya barışının en iyi garantörü olduğuna inanmakta, kimileri ise onun savaflara neden olarak devletleri ortadan kaldıracığını zannetmektedirler.⁸⁴

Realistlere göre, uluslararası hukuk ve uluslararası örgütler aracılığıyla barışın korunması pek kolay olmadığı için bir takım mekanizmaların gelişmesi gerekir. İşte bu çerçevede güç dengesi, bir devletin diğerleri üzerinde bir üstünlük sağlamasını engelleyen önemli bir mekanizma olarak devreye girmektedir. Morgenthau'nun tanımına göre, statükoyu kurmak veya korumak isteyen birkaç devletin güç arzusu, “güç dengesi” olarak adlandırılan konfigürasyon gerekliliğine yol açmaktadır. Burada güç dengesi, uluslararası sistemin ve münferit devletlerin politikalarının bütünlüğü olarak ortaya çıkmaktadır.⁸⁵ Diğer bir tanıma göre de devletler arasındaki güç dağılımı anlamına gelen güç dengesi, hiçbir devletin veya mevcut olan ittifakın “ezici” veya “üstün” güce sahip olmayan bir sistem anlamına gelmektedir.⁸⁶ Güç dengesi sisteminin üç temel özelliğinin bulunduğu varsayılmaktadır. Bunlar, sürekli ihtiyatlı olma ve birbirlerini gözlemleme; herhangi bir toprak genişlemesinin önlenmesi veya “itibar”; bir sonuç olarak istikrarlı barış.⁸⁷

Güç dengesi kuramı, en önemli, en etkili ve en fazla düşünürü etrafında toplamış olan klasik teoridir. Güç dengesi teorisi aynı zamanda, uluslararası ilişkilerin en üst düzeyde teorik gelişme gösteren klasik düzenidir. İlk versiyonları ikili denge üzerinde dururken,

---

⁸² Haas, a.g.m. Aktaran Waltz, *Theory of International Politics*, s. 117.

⁸³ Martin Wight, “The Balance of Power”, Martin Wight, Herbert Butterfield (der.), *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics*, Londra, Allen & Unwin, 1966. Aktaran Waltz, a.g.e., s. 117.

⁸⁴ Waltz, *Theory of International Politics*, s. 117.

⁸⁵ Konişev, a.g.e., s.35.

⁸⁶ Michael J. Sheehan, *The Balance of Power: History and Theory*, London, New York, Routledge, 2000, s. 4.

⁸⁷ Wright, *Theory And Practice Of The Balance Of Power, 1486-1914: Selected European Writings*, s. xi.

daha sonraki versiyonları çoklu denge kavramını getirdiler ve bir süre sonra da “dengeleyici” kavramı kullanılmaya başlandı. Bu teori doğa halinin mutlaka savaş hali demek olmadığını gösterme çabası olarak görülebilir. Devletler çatışma yerine aralarında genel bir dengeye (*equilibrium*) yol açma eğilimindedir.⁸⁸

Güç dengesi kuramı devletler hakkında bazı varsayımlardan işe başlar. Devletler en azından varlıklarını korumak ve en çoğundan evrensel başatlık arzusunda olan *üniter/bütüncül aktörlerdir*. Devletler ya da onlar adına hareket edenler bir dereceye kadar makul bir şekilde amaçlanan sonuçlara ulaşabilmek için *ellerindeki araçları kullanırlar*. Bu araçlar iki genel kategoriye girer: iç/ulusal gayretler (ekonomik varlığı artırma çabaları, askeri gücü artırma çabaları, zekice stratejileri geliştirme çabaları) ve dış gayretler (kendi ittifakını güçlendirme ve büyütme faaliyetleri ve karşıt ittifakı zayıflatma gayreti). Dengenin oluşması için üç veya daha fazla oyuncuya ihtiyaç olduğu kanısı yanlış, zira *iki gücün bulunduğu bir sistemde, denge politikası devam etmektedir*. Ancak başlangıç aşamasında olan, uluslararası bir dengesizlik temel olarak bir devletin ulusal çabalarını yoğunlaştırması ile giderilmektedir.⁸⁹

John Mearsheimer, Soğuk Savaşın bitimiyle uluslararası kuruluşlara dayanan güvenlik sistemini kurmaya çalışan liberallere karşı, realistler için savaş ve barışın nedenleri, güç dengesinin işlevi olduğunu belirtmiştir. Diğer bir ifadeyle güç dengesi, savaşı açıklayan bağımsız değişken, kurumlar (*institute*) ise sadece süreçteki geçici değişkenler ve sistemdeki gücün paylaşımını yansıtmaktadırlar.⁹⁰ Waltz, güç dengesi oluşması/hakim olması için iki ve yalnızca iki gereksinimin yerine getirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bunlar, anarşik bir düzen olması ve bu düzende varlıklarını korumaya çalışan birimlerin bulunmasıdır.⁹¹

Waltz’ a göre, sadece konvansiyonel silahları bulunan devletler arasında savaş olabilir, nükleer silah ise caydırıcılık rolünü sürekli koruyacaktır. Bununla birlikte Waltz, çelişkili bir şekilde, barışın varlığı, hegemonik bir gücün varlığına, bazen de farklı güçler arasındaki dengeyle ilintilenmekte olduğunu savunur. Waltz’a göre, hegemonya,

---

⁸⁸ Aydın, “Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz,” s. 87.

⁸⁹ Waltz, a.g.e., s. 118-119.

⁹⁰ Mearsheimer, “The False Promise of International Institutions,” s. 13.

⁹¹ Waltz, *Theory of International Politics*, s. 121.

dengeye yol açar. Ancak bu dengenin oluşması daha yavaş olacak, zira diğer devletler ABD'nin üstlendiği sorumlulukları üzerilerine almak için acele etmemektedirler.⁹²

a. “Dengeleme” ve “Bandwagoning” Kavramları

Devletlerin davranış türü olarak realist teorilerin ittifak kurma ve dış politika tartışmalarının başında gelen “dengeleme” ve “bandwagoning” kavramları devletlerin dış tehditlere karşı davranış biçimleridir.⁹³

Realist teoriye göre devletler, hedeflerine ulaşmak için yeterli güce sahip değilse, farklı yöntemlere başvururlar. Başvurulan yöntemde belirleyici olan yine güçtür; fakat burada kendisi dışındaki devletlerin gücü söz konusudur. Önemli bir dış tehditle karşılaştıklarında devletler ya denge kurmaya (dengeleme) çalışırlar ya da tehdidin geldiği güce yaklaşma gereği duyarlar (*bandwagoning*). Quincy Wright tarafından “*A Study of War*” (1942) çalışmasında ortaya atılan bu kavram daha sonra Waltz tarafından popüler hale getirilmiştir. **Dengeleme**, tehdit karşısında başka güçlerle ittifak içine girme olarak tanımlanırken görece daha yeni kavram olan **bandwagoning**, tehlike kaynağına yaklaşmayı ifade etmektedir. Bir başka deyişle “bandwagoning”, güç dengesi siyasetinde zayıf devletlerin daha güçlü bir devlet veya koalisyona katılması anlamına gelmektedir. Realist teoriye göre “*bandwagoning*”, zayıf devletlerin güçlü bir devlete karşı çıkmamanın maliyetinin, o devleti desteklemenin getireceği faydadan fazla olduğuna karar verdiklerinde gerçekleşir. *Dengeleme*, tehdit oluşturan güce karşı kullanılan düzene sokma faaliyetidir. Yani, bir devlet tehdit oluşturan güce karşı iki tür davranışta bulunabilir: “dış dengeleme”, birlik (ittifak) kurma yolu ve “iç dengeleme”, yeteneklerini artırma yoluna başvurabilir. Dengelemenin amacı yükselen bir gücün hegemonya oluşturmasını engellemektir. Bu önleme çabasının başarıya ulaşması halinde, bir güç dengesinin oluşması beklenmektedir.⁹⁴

Bandwagoning ise birkaç yol olarak düşünülebilir: taviz yakınlaşması, kar için yakınlaşma. Buna göre, tehdit altındaki devlet, tehdit eden devlete zor ve korku neticesinde katılır. Diğer yandan devletler, tehdit eden devlete korku için değil, kar beklentisi sonucu katılabilirler. Schweller kar için yakınlaşmayı üç türe ayırır:

⁹² Waltz, Uluslararası Politikanın Değişen Yapısı, s. 37.

⁹³ Stephen Walt, *The Origins Of Alliances*, NY, Cornell University Press, 1987, s. 17.

⁹⁴ T. V. Paul, “Introduction: The Enduring Axioms of Balance of Power Theory and Their Contemporary Relevance”, T. V. Paul, James J. Wirtz, and Michel Fortmann, (der.), *Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century*, California, Stanford University Press, 2004, s. 1-25.

- çakal yaklaşma (*jackal bandwagoning*), bir devletin avdan pay almak için yükselen güce yaklaşması,
- yığın yaklaşma (*pile on bandwagoning*), genellikle savaş sonunda, galibin tamamen kendinden emin olduğunda gerçekleşir,
- gelecek dalgası yaklaşması (*wave of the future bandwagoning*), devletlerin “yükselen yıldız” katılmaları, yani “devletler daha güçlü bir tarafa katılırlar, zira onlara göre o geleceğin dalgasını” temsil eder. Örneğin, Soğuk Savaş döneminde az gelişmiş ülkelerin birçoğu komünizmi öyle algılamaktaydılar.⁹⁵

Devletlerin neden *bandwagoning*'e başvurduklarını açıklamak için Schweller, aşağıda ayrıntılı olarak değerlendirilecek olan “çıkar dengesi” teorisini geliştirmiştir.

Waltz'a göre devletler, devletler sistemi tarafından zorunlu kılınan varolma koşullarına ya uyarlar (güçlü devletleri taklit ederler veya denge politikası güderler) ya da bunun sonuçlarına katlanırlar (fakirleşme, tek başına tehlikelere maruz kalma).⁹⁶

Eğer dengeleme, *banwagoning*'e göre daha yaygın ise, devletler daha güvendedirler, zira saldırganlar birleşip karşılık verenlerle karşı karşıya kalırlar. Statükocu devletlerin, tehdit edici iç ve dış politikalarından kaçınarak karşı koalisyonların provoke etmelerinden kaçınmaları gerekir. Eğer *bandwagoning*, dominant eğilim ise, güvenlik yeterli değildir, zira saldırganlık ödüllendirilmektedir. Saldırgan dış politika izleyen ve güçlü askeri gücü olan devletlerin yönetimi için mantıklı siyasi tercih oluşturmaktadır.⁹⁷

Bazı akademisyen ve askerlere göre, *bandwagoning* daha fazla tercih ediliyor çünkü kazanan taraf hakkında “ya tüm dünyanın önderi ise” diye düşünülmesine sevk ediyor. Bu tür ifadeler, daha genel konulara sevk etmektedir: devletler güçle ilgilenmektedirler. Devlet ne kadar güçlü ise, o kadar da diğerleri onunla ittifak kurarlar. Göreceli gücün azalması da, en azından müttefiki tarafsızlık seçmeye, en kötü ihtimalde de karşı tarafa geçmesine neden olur. *Banwagoning* mantığını anlamak için iki neden belirlenebilir. Birincisi, *banwagoning*, barışma biçimi olarak kabul edilebilir. Tehdit oluşturan devlet veya koalisyona katılmasıyla *bandwagoner* kendisine olabilecek saldırıyı önleyebilir.

---

⁹⁵ Randall Schweller, “Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In”, *International Security*, Cilt: 19, Sayı: 1, (Yaz 1994), ss. 54-97.

⁹⁶ Atilla Eralp (der.), *Devlet ve Ötesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 27.

⁹⁷ Stephen M. Walt, “Alliance Formation and the Balance of World Power,” *International Security*, Cilt: 9, Sayı: 4, Bahar 1985, s. 4- 5.

İkincisi, devletlerin savaş sırasında ittifaka katılmalarının nedeni de, savaş sonrasındaki ganimeti paylaşmak/toprak kazanımıdır. Bu bağlamda güç dengesi ve *banwagoning*, devletlerin ittifak tercihini nasıl yaparlar sorusuna birbirini dışlayan açıklamalar getirmektedir. Ancak her ikisi de yalnızca güç terimlerle çerçevenmektedir.⁹⁸ Başka deyişle, *banwagoning* güçlü tarafa katılma, dengeleme ise güçlü tarafa karşı zayıf taraf ile beraber hareket etme şeklinde özetlenebilir.

b. Dengeleme Türleri

Devletler güçlü bir devlet ya da güvenlikleri açısından bir tehdit unsuru oluşturan devletlere karşı bir denge oluşturmak üzere, açık askeri güç oluşumları ve ittifaklarının yanında üstü kapalı ve dolaylı yöntemleri de kullanabilmektedir. Yani dengeleme, sadece askeri boyutla sınırlı kalmamalı ve dengelemenin etkin olması için gerekli olan şey, dengelemenin kapsamını genişletmektir. Bunun yapılmasının nedeni devletlerin hem küresel hem de bölgesel seviyelerde bir hegemonik aktör ya da tehdit oluşturan bir devletin gücünü kısıtlamak üzere kullandığı çeşitli stratejileri açıklamaktır. Bunun yanında, devlet şeklinde olmayan aktörler, bu aktörleri destekleyen devletler ve tehdit altındaki devletlerin dengeleme davranışlarının da anlaşılması gerekmektedir.⁹⁹ Örneğin, muhtemel veya fiili tehditlere karşılık vermek üzere devletler iki farklı güç dengesi türünü—katı dengeleme ve yumuşak dengeleme - benimseyebilir mi sorusuna cevap vermek için dengelemenin türlerini tanımlamak gerekir.

Katı dengeleme (*hard balancing*) yoğun bir devletler arası rekabet içerisinde bulunan devletler tarafından yaygın olarak kullanılan bir stratejidir. Devletler temel rakiplerin niteliklerine eşdeğer nitelikler oluşturmak üzere resmi ittifaklar ve karşı ittifaklar oluşturmakta ve bu ittifakları muhafaza etmektedirler. Söz konusu ittifaklar güçlü bir devlete karşı denge oluşturmak veya bir güç ya da tehdit unsuru oluşturan bir devletin yükselişini engellemek amacı ile oluşturulmaktadır. Ulusal ve uluslararası malzeme ve silah kaynaklarına bağlı olarak yapılandırılan sağlam bir silahlanma ya da yeniden silahlanma programı bir güç dengesinin oluşturulmasına ilişkin yaygın olarak kullanılan başka bir yöntemdir. Katı dengeleme açık askeri ittifakların oluşturulması ve muhafaza edilmesine ilişkin geleneksel Realist (hem Klasik hem de Neorealist) yaklaşıma yakıştırılmasına rağmen, günümüzde bunun örneklerine nadir rastlanır.

⁹⁸ Stephen M. Walt, "Alliance Formation and the Balance of World Power," s. 6.

⁹⁹ Paul, a.g.m., s. 10.

Yumuşak dengeleme (*soft balancing*) resmi ittifakların yer almadığı üstü kapalı dengeleme yöntemlerini içermektedir. Yumuşak dengeleme dâhilinde, tehdit unsuru oluşturan, yükselen bir gücü etkisiz hale getirmek üzere üstü kapalı, saldırgan olmayan bir koalisyon oluşturulmaktadır. Devletler genellikle birbirleri ile itilaflar veya sınırlı güvenlik mutabakatları geliştirdiğinde, bu dengeleme türü ortaya çıkmaktadır. Bu dengeleme türünün kullanılmasının amacı, muhtemel tehdit oluşturan bir devlet ya da yükselen bir güce karşı denge gücü oluşturmaktır. Yani yükselen devlet bir tehdit oluşturmayabilir, ancak gelecekte, karşı yönde bir denge gücü oluşturulmadan, söz konusu devlet ilgili devletlere yönelik temel bir tehdit unsuru olarak ortaya çıkabilir. Yumuşak dengeleme genellikle sınırlı bir askeri güç oluşumu, geçici işbirliği uygulamaları veya bölgesel ya da uluslararası kurumlara ilişkin işbirliği çalışmaları şeklinde ortaya çıkmaktadır; bu politikalar açık, katı dengeleme stratejilerine dönüştürülebilir. Bu durumun ortaya çıkması için, güvenlik rekabetinin yoğun bir hale gelmesi ve güçlü devletin tehditkâr bir hal alması gerekmektedir.

Asimetrik dengeleme (*asymmetric balancing*) ulus devletlerinin dolaylı tehditleri dengeleme ve ortadan kaldırma çabaları olarak ifade edilmektedir; bu tehditler önemli devletler ile mücadele etme kapasitesi olmayan ve geleneksel askeri nitelikler ya da stratejiler kullanan terör grupları gibi yerel aktörler tarafından geliştirilmektedir.¹⁰⁰

c. “Çıkar Dengesi” Kuramı

Bandwagoning'i birçok Realistin kabul ettiğinden daha genel bir kavram olduğunu savunan Scheweller “çıkarlar dengesi” kavramını geliştirmektedir. Araştırmacıların çoğu Scheweller'i Offensive Realistlere katmaktalar. Ancak kendisi, Offensive Realistleri, hayatta kalma mücadelesini tek devlet dürtüsü/sebebi olmasına indirgeyerek dar olmakla eleştirir ve kendi teorisini geliştirir.

Scheweller'in teorisine göre, devletler sadece ödün verdikleri için değil, ödül için yakınlaşmaktadırlar. Devletlerin davranışları, onların “değerlerini” genişletmek yerine ne derecede savunmak istiyorlar onunla belirlenir. Devletlerin tercihleri (çıkarları) şu şekilde sınıflandırılabilir: genel olarak egemenlikten (var olmaktan) memnuniyet duymak; belirli ölçüde memnuniyet duymak; memnuniyetsizlik ve daha fazlasını isteme arzusu; tam hoşnutsuzluk ve aşırı bir şekilde daha fazlasını isteme arzusudur. Bu

---

¹⁰⁰ Paul, a.g.m., s. 3-4.

“devlet çıkarlarına” dayanarak Scheweller devletlerin memnuniyet, amaç ve tahminlere göre devletleri hayvanlara benzeterek “devlet zoolojisini” geliştirmiştir. Buna göre, dört devlet türü bulunmaktadır:

Aslanlar (*lions*), doymuş/tok devletler, statükoyu desteklerler ve sahip oldukları şeyleri korumak için gerekeni yaparlar. Bu devletler ya tehdit oluşturan devletlere karşı denge kurarlar ya da sorumluluğu başkasına yüklerler.

Kuzular (*lambs*) sistemin en zayıf devletleri ve diğer devletlerin yemi olabilecek devletler. Bunlar ödün yaklaşma (*appeasement bandwagoning*) veya gelecek dalgası yaklaşmasına (*wave of future bandwagoning*) meyillidirler. Zayıf devletler, sınırlı imkanlara/güce sahiptirler veya birçok nedenden dolayı zayıf devlet-toplum ilişkilerinden zarar görmektedirler.

Çakallar (*jackals*), sınırlı amaçları olan revizyonistler. Bu devletler, hem sahip olduklarını korumak için, hem de varlığını genişletmek için yüksek fiyat ödemeye hazırdırlar. Bu devlet muhtemelen çakal yaklaşma (*jackal bandwagoning*) politikasını izleyeceklerdir.

Kurtlar (*wolves*), sınırsız amaçları olan revizyonistler. Muhtemelen aşırı saldırgan olan bu devletler, ellerindeki var olanları kaybetmeyi bile göze alarak amaçlarına ulaşmak için tüm güçlerini sarf ederler.¹⁰¹

2. “Tehdit Dengesi” Kuramı

Stephen M. Walt tarafından 1985 yılında ortaya atılan¹⁰² “tehdit dengesi” teorisi Neorealist okulda popüler olan güç dengesi teorisinin yerine önerildi. Bu teoriye göre devletlerin davranışları diğer devletlerden algılanan tehditlere göre belirlenir. Walt devletlerin bu tehditlere karşı birleşerek denge kuracaklarını veya zayıf devletlerin bandwagoning yapacaklarını da savunmaktadır. Yapısal realizme göre, devletler başta kendi güvenlikleri ile ilgilendirler. Walt, genellikle “güvenlik neye karşı” sorusuna cevap aramakta ve devletlerin güce karşı değil, bir tehdide karşı güvenlik aradıklarını savunmaktadır. Yani bu teori, güç ve tehdit arasındaki farka dikkat çekmektedir.¹⁰³

¹⁰¹ Schweller, “Bandwagoning for Profit”, s. 101-104.

¹⁰² Walt, “Alliance Formation and the Balance of World Power,” s. 3-43..

¹⁰³ Thomas Gangale, “Alliance Theory: Balancing, Bandwagoning, and Detente”, *OPS-Alaska and San Francisco State University International Relations*, 27 October 2003, <http://pweb.jps.net/~gangale/opsa/ir/Alliance_Theory.htm>, (07.11.2008).

Güneşin çölde ve tundrada aynı şekilde ısıttığını, ama farklı sonuçlara yol açtığına dikkat çeken Walt, gücün tek başına nötr /yansız olduğunu belirtmekte ve gücün sonuçlarının hem iyi hem de yıkıcı olabileceğini vurgulamaktadır.

Walt'a göre, devletler iki nedenden ötürü dengeleme politikasını seçmektedirler. Birincisi, tehdit oluşturan potansiyel hegemonun, çok güçlenmeden durdurulması, ikinci neden ise, tehdiye karşı yardım gereksinimi duyan zayıf tarafa katılarak, etkinlik alanının artırılmasıdır.¹⁰⁴ Walt, güç dengesi teorisinin kapasite/güç üzerinde odaklandığını ve devlet adamlarının koalisyon seçimi sırasında diğer unsurları göz ardı ettiğini savunmaktadır. Ona göre, güvenlik sorununun merkezinde güç değil, tehdit yatmaktadır. Walt, Avrupa ülkelerinin İkinci Dünya Savaşı öncesindeki davranışlarının –Alman yayılcılığına karşı birleşmesinin - bunu kanıtladığını iddia etmektedir. Soğuk Savaş döneminde güçlenen ABD'ye karşı diğer devletlerin (örneğin, NATO ülkelerinin) güçlerini birleştirmede /denge kurmadıklarını belirten Walt, “güç dengesi” teorisinin yetersiz kaldığını belirtti. “Tehdit dengesi” ise, neden devletlerin saldırı niyeti olmayan güçlenen devlete karşı denge oluşturmadığını açıklamaktadır. Bu teori, devletlerin dengeli davranmaya eğilimli olduğunu savunmaktadır. Bu dengeleme sadece (kapasitelerin) güce karşı değil, tehditlere de karşıdır. Bu teoriye göre, devletlerin başka devlet tarafından gelen tehditleri değerlendirmede dikkate aldıkları dört değişken vardır. Bunlar:

devletin toplam gücü, yani karşı tarafın askeri, ekonomik ve teknik kapasitesi/gücü;
coğrafi yakınlık, yani yakındaki devlet uzaktakine göre daha fazla tehlike arz eder;
saldırı yeteneği/gücü, bu aslında devletin başka birinin egemenliğini tehdit etmekle ilgilidir, bu saldırı-savunma hesabı işlevidir;
algılanan niyet/kasıt, saldırgan, revizyonist niyetleri olan devlet iyi niyetli olandan daha tehlikelidir.¹⁰⁵

Bu unsurlar devletlerin belirli bir devletten gelen tehdidi değerlendirmek için kullandıkları tehdit matrisini oluşturmaktadır. Devletlerin davranışlarının dengesi bir

---

¹⁰⁴ Mert Gökırmak, “Tehdit Dengesi’ Ve NATO İttifakının Geleceği”, *Stradigma Dergisi*, Sayı: 11, Aralık 2003, s. 6.

¹⁰⁵ Stephen Walt, “Testing Theories of Alliance Formation: The Case of Southwest Asia,” *International Organization*, Cilt: 42, Sayı: 2, 1988, s. 282.

norm olarak kabul edilmekte ise, bir devletin davranışlarında belirtilen unsurlardan birinin yükselişe geçmesi, diğer devletleri ona karşı birleşmeye teşvik etmektedir.

Sebeup-sonuç ilişkisi bakımından “tehditler dengesi”, üstün/dominant devletin dış politikasındaki davranışının diğer devletlerin bu dengesizliği gidermek için istekli olup olmadığına etkili olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda bir hegemon güç olarak ABD, kendi politikasının diğer devletler tarafından bir tehdit olarak görülmesini önleyebildiği takdirde küresel karşılığın önüne geçebilir. Sonuçta bu yaklaşıma göre ABD’nin üstünlüğü “güç dengesi” taraftarların sandığından daha uzun sürebilir ve iki kutuplu sistemden çok kutupluya geçiş sürecini büyük güçlerin çatışması olmadan gerçekleştirebilir.

3. Denge Sağlamada İttifakların Rolü

Denge sağlamada önemli bir rol ittifaklara biçilmiştir. Aynı zamanda ittifaklar, bir devletin çıkarlarının geliştirilmesi açısından en değerli araçlardan biridir.¹⁰⁶ Walt tarafından, “iki veya daha fazla bağımsız devlet arasında güvenlik işbirliği alanında resmi ve resmi olmayan uzlaşma”¹⁰⁷ olarak tanımlanan ittifaklar dış ve iç tehditler açısından bakıldığında bir devletin güvenliğinin sağlama alınmasına yönelik temel araçlardan biridir. Uluslar arası güç dengelerine odaklanan Kenneth Waltz,¹⁰⁸ devletlerin hedeflerine ulaşmak için kullanabileceği araçların iki kategoriye ayrıldığını belirtmiştir: bir devletin kendi ittifakını güçlendirmek ve genişletmek ya da karşıt grubun ittifakını zayıflatmak ve güçlendirmek üzere gerçekleştireceği hareketler de dâhil olmak üzere iç çabalar ve dış çabalardır. Bunun yanında, sınırlı kaynağı bulunan daha küçük devletler açısından bakıldığında, ittifaklara başvurulması tek seçenek olabilir. Bu şekilde, ittifakların oluşturulması ve kullanımı, uluslararası sistemde saldırganlık ve yayılma tehlikesine karşı yaygın olarak kullanılan bir tepkidir. Beklendiği üzere, ittifaklar modern tarihte oldukça yaygın görülmektedir. İttifak Antlaşma Yükümlülükleri ve Hükümleri (ATOP) projesine dayalı olarak hazırlanan en kapsamlı ittifak veritabanında, 1815 ile 2003 yılları arasında toplam 648 ittifak olduğu belirtilmektedir. İttifakların çoğu oldukça küçüktür; ortalama müttefik sayısı üçün biraz üzerindedir. Buna karşın, önemli güçler ve Avrupalı devletler ittifaklara oldukça yaygın

¹⁰⁶ John S. Duffield, Cynthia Michota ve Sara Ann Miller, “Alliances”, *Security Studies: An Introduction*, s. 291- 307.

¹⁰⁷ Walt, *The Origins Of Alliance*, s. 12.

¹⁰⁸ Waltz, *Theory of International Politics*, s.118.

bir şekilde başvurmaktadır. Avrupa'ki altı güç – Birleşik Krallık, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Rusya / Sovyetler Birliği – bu süre zarfındaki bütün ittifak bağlarının dörtte birini oluşturmaktadır.

Muhtemelen, ittifakların uluslar arası ilişkilere önemli bir etkisi olmaktadır. Sonuçta, ittifakların devletlerin çıkarlarına (ittifakların olmaması halinde, imkânsız veya daha külfetli şekillerde) hizmet edeceği düşünülmeseydi, devletler ittifaklar oluşturmaz veya bu ittifakları sürdürmezdi. Buna ek olarak, birtakım çalışmalar sonucunda, ittifakların askeri güçlerin müdahil olduğu çatışmaların ortaya çıkması, yayılması ve sonuçları açısından önemli bir etken olduğu görülmüştür. Stephen Walt'ın da yazdığı üzere, “uluslararası ittifakların oluşturulması ve uyumu devletlerin güvenliği üzerine önemli etkileri oluşturabilir ve savaş ihtimali ile muhtemel sonuçlarının belirlenmesine yardımcı olabilir”.¹⁰⁹

C. “Büyük Güç” Tanımı ve Güçlerin Yükselişleri

“Politikada niyetler değişken, büyüklük, potansiyel/güç ise sabittir”¹¹⁰ düşüncesinden yola çıkarak büyük güçlerin potansiyellerini/gücünü incelemek, bunların hareket değerlendirmesi açısından önemli görünmektedir. Zira dağılmanın şokunu atlatan Rusya'nın Orta Asya'da eskiden olduğu gibi yeniden üstünlük sağlama yönündeki arayışları, Orta Asya ülkelerinin gözünde Çin'in konumunu güçlendiren bir diğer faktör oldu. Rusya'nın emperyalist heveslerinin canlanması durumunda Çin dengeleyici bir güç rolünü oynayabilirdi. 11 Eylül olaylarından sonra bölgeye yerleşen ABD de Orta Asya ülkeleri tarafından aynı şekilde algılanmıştır. Bölgede birbirine karşı kullanılacak büyük oyuncu sayısı üçe çıkmıştı ve her ülke kendi çıkarları doğrultusunda bu güçlerle ilişkilerini şekillendirdi.¹¹¹ Çalışmamızda “ulusal çıkar” kavramı çerçevesinde Realist/ Neorealist yaklaşımında merkezi yer alan “güç” üzerine yoğunlaşmayı daha uygun bulduk. Zira ulusal çıkarlarını savunabilmesi için devletin önce güçlü olması gerektiği varsayılmaktadır. Bu bağlamda, bu alt bölümün amacı, tüm önemli tarihi olayları aktarmak değil, söz konusu devletlerin büyük güç olmasında katkı sağlayan olayları aktararak ülkelerin bu “büyüklük” statüsüne ışık tutmaktır. Zira bu şekilde büyük güçlerin genel olarak dış politikasını doğru anlayabilmemiz sağlanmış olacaktır. Ancak

¹⁰⁹ Stephen Walt, “Why alliances endure or collapse”, *Survival*, Cilt: 39, Sayı: 1, 1997, s. 156.

¹¹⁰ Primakov, a.g.m., s. 194.

¹¹¹ Ahat Andican, “Çin satrancında Orta Asya”, *Avrasya Dosyası*, Cilt:12, Sayı:1, 2006, s. 31.

bir gücün (devletin) nasıl bir güce (potansiyele) sahip olduğuna geçmeden önce “gücün” ne olduğuna göz atmak gereklidir.

1. Güç Kavramı Üzerine

a. Gücün Tanımı

Yaygın olarak kullanılan “güç” (İngilizce: *power*) kavramı, hem “fizik, düşünce ve ahlak yönünden bir etki yapabilme veya bir etkiye direnebilme yeteneği, kuvvet,” hem de “siyasi, ekonomik, askerî vb. bakımlardan etki ve önemi büyük olan devlet, devletler topluluğu”¹¹² gibi geniş bir anlamlar içermektedir. Başka deyişle, İngilizce’deki “power” kelimesi olan “güç” kavramı, Türkçede: *erk, iktidar, kudret, kuvvet, nüfuz, etki, otorite* anlamına gelmektedir. Genel olarak, güç deyince, uluslararası ilişkiler aktörlerinin kendilerince belirledikleri amaçlarına ulaşmaya imkan veren araç ve kaynaklar anlaşılır.¹¹³ Çalışmamızda nitelik ve potansiyel anlamındaki “güç” kavramı ve bu niteliğe sahip olan devleti belirtmek için “büyük güç” kelimeleri kullanılacaktır.

b. Gücün Unsurları

Geleneksel olarak, bir ülkenin büyük bir güce sahip olup olmadığını anlamak için o ülkenin **savaş gücüne** (savaş yapabilme kabiliyetine) bakılırdı. Yüzyıllar içinde, teknoloji geliştikçe, güç kaynakları değişti. 17. ve 18. yüzyıl Avrupası’nın tarım ekonomilerinde nüfus önemli bir güç kaynağı durumunda idi. Çünkü halk vergiler ve çoğunlukla paralı askerlerden oluşan kara orduları için temel kaynak oluşturuyordu. Nitekim bu dönemde Fransa üstün bir konuma sahipti. Ancak 19 yüzyılda, sanayinin öneminin artması, önce eşsiz bir donanma ile denizlerin hakimi olan Britanya’nın, sonra demiryollarına hakim Almanya’nın işine yaradı. Yirminci yüzyılın ortalarında ise ABD ile Sovyetler Birliği’nin süpergüç konumunu belirleyen faktörler sınai üstünlük ve ideolojik çerçeveleri yanında özellikle nükleer silahlar başta olmak üzere askeri karşı konulmazlıkları idi.¹¹⁴

---

¹¹² Büyük Türkçe Sözlük, <<http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=veritbn&kelimesec=143068>>, (13.02.2009).

¹¹³ Bu tanım Joseph Nye tarafından 1990 yılında *Bound to Lead: the Changing Nature of American Power* çalışmasında kullanıldı. Vladimir Tribat, “Nye’ya göre ‘Yumuşak Güvenlik’”, *Mejdunarodnie Protsessi*, Cilt 3, Sayı: 1(7), Ocak-Nisan 2005.

¹¹⁴ Sait Yılmaz, *Güç ve Politika*, İstanbul, Alfa Yayınları, Mayıs 2008, s. 43.

Realist çözümlemede güç denilince akla gelen tek şey askeri güç değildir. Morgenthau'ya göre gücün içeriği ve kullanılış biçimi siyasi ve kültürel ortamın şartlarına göre belirlenir. Güç, insanın insanı kontrol etmesini sağlayan her şeyi kapsayabilir. E. H. Carr'a göre de güç unsurları birbirine bağlı olmak üzere üçe bölünebilir: **askeri güç, ekonomik güç ve fikri güçtür (fikirler üstündeki güç).**¹¹⁵

Bununla birlikte, realistler, hem daha somut hem de devletler arası rekabette daha belirleyici olması bakımından askeri gücün üzerinde daha fazla dururlar. Bir devletin hayatında önemli bir unsur olan askeri güç hem bir araç hem de hedeftir. Carr, en ciddi savaşların bir ülkeyi askeri olarak daha güçlü yapmak veya başka bir ülkenin askeri olarak daha güçlü olmasını engellemek için yapıldığını savunmaktadır.¹¹⁶

Neorealizm temsilcilerinden olan R.Gilpin'e göre "güç, **devletlerin askeri, ekonomik ve teknolojik yeteneklerini**" ifade etmektedir.¹¹⁷ Morgenthau'ya göre, gücün kaynakları şu unsurları içerir: **coğrafya, doğal kaynaklar, endüstri, askeri hazırlık, nüfus, ulusal karakter, ulusal moral, diplomasi ve hükümetin etkinliğidir.**¹¹⁸ Bu bağlamda güç uygulanırken, araç olarak emir, tehdit, kişinin otorite ya da karizması ayrı ayrı ya da birlikte kullanılır.¹¹⁹ Böylece Realist teorinin özünü oluşturan güç kavramına farklı anlamlar yüklendiği görülmektedir. Morgenthau, politikayı bir güç mücadelesi olarak tanımlamakla birlikte güç kavramını ayrıca ele alıp açık bir tanımı yapmamıştır. Waltz ise gücü bir amaç olmaktan ziyade bir araç olarak, devletin varlığını sürdürmesinin ve güvenliğinin sağlanmasının aracı olarak görmektedir. Kritik durumlarda ise, devletlerin endişesi güç değil, güvenlidir.¹²⁰

Geleneksel (Klasik Realist ve Neorealistler) Realistler güç kavramını daha formel (biçimsel) bir şekilde tanımlayarak, gücü bir devletin sahip olduğu **fiziksel unsurlar** olarak ifade etmekte ve buradan yola çıkarak daha çok ulusal güç ve bunu meydana getiren öğeler üzerinde durmaktadır. Dolayısıyla genelde Realistlerin gücün tanımı

---

¹¹⁵ Edward Hallett Carr, *Twenty Years' Crisis, 1919-1939*, London, Macmillan&Co.Ltd, 1949, s. 108.

¹¹⁶ Carr, a.g.e., s. 111.

¹¹⁷ Robert Gilpin, *War and Change in International Politics*, New York, Cambridge University Press, 1981, s. 13. Aktaran, Deniz Ülke Arıboğan, *Globalleşme Senaryosunun Aktörleri (Uluslararası İlişkilerde Güç Mücadelesi)*, İstanbul, Derin Yayınları, 1996, s.17..

¹¹⁸ Oktay Tanrısever, "Güç", *Devlet ve Ötesi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 56.

¹¹⁹ Tanrısever, a.g.m., s. 56.

¹²⁰ Bu da Realist teorisinin önemli revizyonunu oluşturmaktadır. Waltz, "Realist Thought and Neorealist Theory," s. 36.

konusunda belli bir noktada birleşemedikleri gözlene de Morgenthau ve Niebuhr gibi klasik Realistler, gücü bir devletin sahip olduğu başta askeri ve ekonomik güçten oluşan kapasite toplamı olarak görmektedir. Ancak Realistler gücü sadece fiziksel kapasite toplamı olarak görmedikleri, yukarıda da ifade edildiği gibi, bunun maddi olmayan güç unsurlarını da içerdiğini dikkat çektikleri görülmektedir. Ekonomik ve askeri gücün diğer unsurlardan ayrılamayacağını kabul eden Waltz gibi Neorealistler, gücün sürekli değişen ve dinamik bir anlama sahip bir kavram olduğuna da dikkat çekmektedir. Dolayısıyla devletleri bir güç ıskalasına yerleştirmek kolay bir iş değildir.¹²¹ Bu bağlamda askeri ve ekonomik unsurları içeren güce, “sert” (*hard*) güç, ikna ve işbirliği çerçevesinde restleşmeden çekicilik ve cazibeyi kullanma şekline de “yumuşak” (*soft*) güç denmektedir.

Klasik Realistler gücü uluslararası politika ve dış politikanın başlı başına bir amacı olarak görmekteyken, **Neorealistler** gücü, devletin temel amacı olan hayatta kalma ve varlığını sürdürme amacını gerçekleştirmeye yönelik bir araç olarak değerlendirmektedir.

Ancak bir devletin fiziksel olan ve olmayan güç unsurlarına sahip olmasını realistlerin birçoğu yeterli görse bile (özellikle Morgenthau ve Niebuhr mantığından hareket edildiğinde), Holsti ve diğerleri için bu unsurların güç olarak tanımlanabilmesi için bunların, bir devlet tarafından diğer ülke ve ülkelerin davranışları üzerinde **etki yapabilecek biçimde** kendi siyasal amaçları doğrultusunda kullanılması gerekmektedir. Çünkü geçmişte olduğu gibi günümüzde de bir devleti büyük devlet olarak nitelerken sahip olduğu **gerçek kapasiteler** kadar, bunları dış politika amaçları için kullanabilmesi de dikkate alınmaktadır.¹²²

Yani diğer bir ifade ile bir ulus-devlet ancak güç politikası uygularsa büyük bir güç olarak adlandırılır. Diğer bir deyişle bir devlet güç kullanmaya istekli olur ve birçok kayıp vermeye razı olursa, küçük düşürülmeyi reddederse ve saygı uyandırırsa büyük bir güç olur.¹²³ Bu bağlamda tarihte büyük güç durumuna yükselen devletlerin değerlendirilmesinde bu devletlerin ekonomik gücü (GSYİH), askeri harcamaları dikkate alınarak güç kapasitesi ölçülebilir.¹²⁴ Büyük güçlerin elde ettikleri güç ise bu devletlerin çağını açıyordu.

---

¹²¹ Arı, a.g.e., s. 130.

¹²² Arı, a.g.e., 2006, s. 131.

¹²³ Yılmaz, a.g.e., s. 45.

¹²⁴ Belirtilen ana unsurların yanı sıra insan gücü, hayal gücü vb. diğer unsurlar da belirtilebilir, ancak bunlar ileride ABD, Rusya ve Çin örneklerinde detaylı olarak değerlendirilecektir.

Tablo 2. Güç Bileşimlerinin karşılaştırılması: GSYİH'nin (yüzde olarak), askeri harcamaların ve COW endeksinin büyük güçler arasındaki dağılımı: 1870- 72, 1950-1985 ve 1996-97.¹²⁵

a. Pax Britannica, 1870-72			
66 Ülke	GSYİH	Askeri	COW (Güç kapasitesi)
İngiltere	24	20	30
Prusya	11	13	15
Fransa	18	22	18
Rusya	21	24	15
ABD	24	13	15
Avusturya	6	9	8
b. Erken İkikutupluluk, 1950			
Ülke	GSYİH	Askeri	COW (Güç kapasitesi)
ABD	50	43	38
Fransa	8	4	8
Japonya	5	0	0
Sovyetler Birliği	18	46	39
İngiltere	12	7	14
Almanya	7	0	1
c. Geç İkikutupluluk, 1985			
Ülke	GSYİH	Askeri	COW (Güç kapasitesi)
ABD	33	40	18
Fransa	6	3	4
Japonya	13	2	10
Sovyetler Birliği	13	44	30
Çin	15	4	28
İngiltere	6	4	4
Almanya	7	3	5
d. Tek kutupluluk¹²⁶, 1996-97			
Ülke	GSYİH	Askeri	COW (Güç kapasitesi)
ABD	40	50	28
Fransa	6	9	5
Japonya	22	8	10
Rusya	3	13	12
Çin	21	7	33
İngiltere	6	6	4
Almanya	9	7	6

¹²⁵ William C. Wohlforth, "Tek Kutuplu Bir Dünyanın İstikrarlığı", *Avrasya Dosyası*, Sayı:4, Kış 2004, s.76.

¹²⁶ Çoğu araştırmacılar tarafından bu dönem "Pax Americana" olarak tanımlanmaktadır.

Günümüzdeki (yani son değerlendirmeye göre) büyük güçlerin dağılımı Tablo 3’de gösterilmiştir. Bu değerlendirmenin dünyayı sarsan mali krizin etkilerinin etkilerinin dikkate alınmadığından iyimser olduğunu göz önünde bulundurmalıyız. Uluslararası Para Fonu IMF'nin 2008-2013 tahminlerinden yapılan bu değerlendirmeye göre, 2008’de GSYİH açısından birinci olan ABD (14 trilyon 334 milyar dolar) 2013’de ABD'nin GSYİH büyüklüğü, 17 trilyon 310,3 milyar doları bulacaktır. 2008’de GSYİH büyüklüğü halen Almanya'nın yaklaşık yarısı kadar olan Rusya, 2013 yılında Almanya'ya yaklaşacak. 2013 yılında Almanya'nın GSYİH'si 4 trilyon 376,3 milyar dolar, Rusya'nın GSYİH'si ise 3 trilyon 725,4 milyar dolar olacak.¹²⁷ Çin’in 2008 GSYİH’sı resmi açıklamaya göre, 4,4 trilyon dolar idi.¹²⁸ Başka deyişle, Rusya ve Çin, ABD’ye eşit güce sahip olamamakla birlikte, “büyüklük” statüsüne ulaşacaklardır. Zira Çin, ülkeye Batıdan kaydırılan fabrikalar sayesinde üretim artırma yoluyla ekonomik büyüme sağlarken, Rusya olumlu dünya konjonktüründen istifa ederek petrol gelirlerini rasyonel kullandı. IMF’in 2008 yılı tahminlerine göre, G-20 üyesi olan bu ülkelerin nüfus, GSYİH ve kişi başına düşen milli gelir açısından bakıldığında durumları aşağıdaki tabloda (Tablo 3) gibi olmuştur.

Tablo 3. Ülkelerin nüfus, GSYİH ve kişi başına düşen milli gelir açısından durumları¹²⁹

Ülkeler	Nüfus (milyon)	GSYİH (milyar)	Kişi Başına GSYİH (dolar)
Çin	1.327,7	4.222,4	3.180
Hindistan	1.186,2	1.237,4	1.043
ABD	304,8	14.334,0	47.025
Endonezya	227,8	496,8	2.181
Brezilya	191,9	1.664,7	8.676
Rusya	141,4	1.778,7	12.579
Japonya	127,7	4.844,4	37.940

Büyük Güçlerin güçlerinin betimlenmesinde ekonomik gücün yanı sıra, ülkelerin coğrafyası, nüfusu, askeri potansiyeli, sahip oldukları doğal kaynakları gibi unsurlar

¹²⁷ “Türkiye, 5 yıl sonra da 17. büyük ekonomi olacak”, *Milliyet Gazetesi*, 11 Kasım 2008, <<http://www.milliyet.com.tr/default.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=1014666>>, (11.11.2008).

¹²⁸ “2008 yılında Çin’in GSYİH’sı yüzde 9 artış göstererek 30 trilyon yuan oluşturdu”, *Sinhua Haber Ajansı*, 22 Ocak 2009, <http://www.russian.xinhuanet.com/russian/2009-01/22/content_803550.htm>, (22.01.2009).

¹²⁹ “G-20 mali krize çözüm arıyor”, *Hürriyet Gazetesi*, 15 Kasım 2008, <<http://www.hurriyet.de/haberler/arsiv/129596/gmali-krize-cozum-ariyor>>, (11.11.2008).

belirleyici olmaktadır. Bu unsurlar, incelemeye aldığımız üç büyük devletin gücünü ve farklı yönlerini sergilemektedir.

2. “Tepedeki Şehir”¹³⁰ ABD

a. Amerika’nın Ayrıcalığı

Amerika Birleşik Devletleri, birçok açıdan “farlılıklar” ülkesidir. Coğrafi bakımından incelemeye aldığımız Çin ve Rusya bir kara devleti iken, ABD bir ada devleti konumundadır. Yukarıda ele aldığımız ve devlet geleneği eskiye dayanan büyük güçlerle kıyasladığımızda ABD’nin iki yüzyıllık bir tarihi vardır. Fransız Maxime Lefebvre’ye göre, diğer ayırteci bir özelliği de Amerika’nın ne özgürlüğü, ne demokrasiyi, ne parlamentarizmi, ne de insan hakları icat etmesine rağmen, bütün dünyada Mesihçi ve neredeyse dinsel bir vizyonla liberal demokrasinin değerlerini egemen kılmıştır.¹³¹

Ancak kısa bir tarihin ve geleneksel güç merkezlerinden uzaklığına rağmen, ABD, özellikle de SSCB’nin yıkılışından sonra günümüze kadar hiçbir büyük gücün elde edemediği kapsamlı bir güvenlik ağına ve anlayışına sahip tek ülke durumuna yükselmiştir. Bunun yanı sıra ABD diğer alanlarda rakiplerinin geride bırakacak mesafeler katetmiştir. Lefebvre’ye göre, İngiliz kolonileri bağımsızlıklarını kazandıktan yaklaşık yüzyıl sonra dünyanın birinci ekonomik gücü durumuna gelen ABD, iki belirgin özelliğin egemen olduğu bir dış siyasetle donanır, bunlar: “izolasyonizm ve gücün sağladığı çıkarlarının korunmasıdır”.¹³² Başka bir görüşe de, ABD, sağladığı başarılarından dolayı, halkın “hayal gücüne” borçludur.¹³³ Yalnızcılıktan pragmatizme kadar farklı ilkelerden yola çıkarak dış politikayı belirleyen Amerikan yöneticileri,

---

¹³⁰ Bu deyim ilk defa 1630 yılında John Winthrop tarafından kullanıldı, daha sonra tarihçi Sacvan Bercovitch’in ABD’nin ortak hayal gücüne dayanan bir ülke modeli olduğunu ileri sürmesi ile popüler hale geldi. Bkz. “Amerikan Rüyasının Anatomisi”, Washington Profile, 22.09.2005, <<http://www.washprofile.org/ru/node/3855>>, (10.02.2009). Ancak bize göre, Amerikanın “tepede” yer almasının nedeni, ABD’nin paylaştığı ve yaymak istediği değerler değil, ABD’nin nüfuzundan kaynaklandığı konumdur.

¹³¹ Maxime Lefebvre, *Amerikan Dış Politikası*, İsmail Yerguz, (çev.), İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 7.

¹³² Lefebvre, a.g.e., s. 11.

¹³³ Eski ABD Dışişleri Bakanı, Condoleezza Rice, ABD’nin başarısının, “benzersiz Amerikan Realizm konseptine dayanan güçlü bir hayal gücüne bağlı olduğunu belirtmekteydi. Condoleezza Rice, “Rethinking the National Interest: American Realism for a New World”, *Foreign Affairs*, 18 Haziran 2008, <<http://www.inosmi.ru/world/20080618/242032.html>>, (07.04.2008).

kuruculardan başlayıp günümüze kadar ayrıcalıklılık (*exceptionalism*) fikrinden vazgeçmiş değiller. Bununla birlikte ABD'nin ayrıcalık konumuna gelmesinde izlediği politikaların yanı sıra elverişli dünya konjonktürü, sanayi gelişmesi ve dışarıdan aldığı kalifiyeli işgücü gibi faktörler de belirleyici olmuştur.

XX. yüzyılın sonunda ABD toprak büyüklüğünün yanında, dünya ekonomisinin lokomotifine haline geldi. Burada hem *ekonomik* (1990-2007 yılları arasında %27 büyüme, 2007'de GSYİH'sı 13.5 trilyon dolar, bu da dünya GSYİH'nın %27'sini oluşturmaktaydı), *askeri* (dünyada 400 büyük askeri üsse sahip), *siyasi-diplomatik ve ideolojik* (dünyada ABD çıkarlarını dile getiren 15 bin STK bulunmakta), hem de *enformasyon –iletişim* (sitelerin %90'ı Amerikan, bilgisayarların %40'ı ABD'de, dünya çapındaki kanallarının 100'ü Amerikan, en büyük kütüphanelerin 200'ü Amerikan, sinema sektörünün %85'i Amerikan)¹³⁴ ile *eğitim* (yılda ABD'ye 475.200 yabancı öğrenci gelmektedir)¹³⁵ gibi faktörler etkili olmaktadır.

Profesör Thomas A. Bailey'in de gözlemlediği gibi, ABD bağımsızlığını ilan ettiği 1776 yılından itibaren bir dünya gücü olarak ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle “Amerikan Çağı” ta o dönemden itibaren başlamıştır. Zira o dönemde bile ABD **nüfusu, kapladığı alanı, ekonomik gücü, doğal kaynaklarının zenginliği** ve özellikle de hırsı bakımından dönemin Avrupalı büyük güçleri ile boy ölçüşebilecek seviyedeydi.¹³⁶ Daha sonra strateji değişikliğine giden ABD, Avrupa işlerinden elini kolunu çekip bilindiği gibi izolasyonist politikalar izledi, ancak kendi Latin Amerika ve Asya'da aktif olması neticesinde siyasi, ekonomik ve askeri alanda gelişerek dünyanın büyük gücü olurken, zamanla bölgesel ve uluslararası değişimlere paralel olarak dış dünyadan yalıtılmış bir ülke olmaktan çıkıp “müdahaleci” (*interventionist*) ve aktif bir politika izlemeye başlamıştır. XX. yüzyılın başlarında ise ABD, Meksika, Karayipler ve Latin Amerika ülkelerine müdahalede bulunmuştur. Ayrıca stratejik açıdan büyük bir önem taşıyan Orta Amerika'ya karşı uygulanan Amerikan politikaları da bölgede askeri,

¹³⁴ Şelyapın F.İ., Politicheskaya sub'ektnost' v Sovremennom Politicheskom Razvitii (Teoriko-Konseptual'nyy Analiz) (Çağdaş Siyasi Gelişimde Siyasi Öznellik (Teorik- Kavramsal Analiz)), Moskova, 2008, <<http://www.philos.msu.ru/fac/dep/scient/autoreferates/0811shelyapin.pdf>>, s.26.

¹³⁵ OECD, Trends in International Migration, Continuous Reporting System on Migration Annual Report 2002, Edition OECD, s.29. Aktaran Yrd.Doç. Dr. Hakan Çetintaş “Küreselleşme ve Beyin Göçü”, <http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=229>, (15.02.2009).

¹³⁶ Thomas A. Bailey, “America's Emergence As a World Power: The Myth And The Verity,” *Pacific Historical Review* 30, (Şubat 1961).

ekonomik ve siyasi egemenlik kurmayı hedefliyordu.¹³⁷ Nitekim 1991’de SSCB’nin yıkılışı, ABD’ye askeri, ekonomik, siyasi olmak üzere stratejik anlamda üstünlük sağlama imkanı vermiştir.

b. Ekonomik Gücün Dinamikleri

Carr’ın ulusal politikanın ikinci aracı olarak tanımladığı ekonomik güç, yurtdışında güç ve nüfuz kazanmak için kullanılır. Bu güç, iki temel form/şekil alır: sermayenin ihracı ve dış piyasaların kontrolü. Sermayenin ihracı, güçlü devletlerin bilinen bir uygulama haline gelmiştir.¹³⁸ Çalışma hızının artırılması ve seri üretime geçme sayesinde hızlı ekonomik büyüme sağlayan ABD’de kimya, otomobil **sanayisi** ile beyaz eşya üretimi gibi sektörler gelişmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise ABD, uluslararası platformda söz sahibi bir büyük güç olarak ortaya çıkmıştır.

Uluslararası **finans** kurumlarının (IMF, Dünya Bankası) kurucusu olan ABD bu kurumları denetlemeyi sürdürmektedir. Oluşturulan bu sistemin araçları olan bu kurumlar, ülkelere borçlar vermekte ve böylece ülkelerin uluslararası ekonomiye uyacak bir ekonomik bünyeye sahibi olmalarını sağlamaktadırlar. Uluslararası ekonomik **sistemin merkezi** haline gelen ABD, her ne kadar Çin, Hindistan gibi hızlı büyüyen ekonomilerle karşı karşıya olsa da iş dünyası hukuku çok büyük ölçüde ABD’nin etkisinde olup, “taylorizm, fordizm, danışma örgütlerinin rolü, denetim gibi modern yönetim yöntemlerinin tümü Atlantik ötesinden gelmiştir”.¹³⁹

Ekonomik ve teknik gelişmenin yanı sıra ABD aynı zamanda en büyük “**beyin toplayıcısı**” idi. Günümüzde de iyi eğitim almış, kalifiye ve yetenekli işgücünü kabul eden ülkeler arasında ABD ön sırada yer almaktadır. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu tarafından hazırlanan raporda,¹⁴⁰ ABD’ye göç eden nitelikli göçmenlerin Amerikan ekonomisine katkısının kişi başına yıllık 150 bin dolar civarında olduğu tespit edilmiştir. Nitekim “kalifiyeli elaman” faktörü,¹⁴¹ ABD’nin gücüne güç katmıştır.

---

¹³⁷ Şatlık Amanov, *ABD'nin Orta Asya Politikaları*, İstanbul, Gökkuşbu Yayınları, 2007, s. 48 -49.

¹³⁸ Carr, a.g.e., s. 114.

¹³⁹ Lefebvre, a.g.e., s. 94-96.

¹⁴⁰ “Türkiye, en çok beyin göçü veren ülkeler arasında”, *Milliyet Gazetesi*, 11 Ekim 2007.

¹⁴¹ Burada İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya ve Japonya’nın gelişmesinde en büyük rol oynayan beyin göçü hatırlanabilir. Ancak çalışmamızda ABD, Çin ve Rusya ele alınmaktadır.

Belirtilen ABD'nin ekonomik gücü, yine de ABD'ye AB, Japonya, Çin ve diğerlerinden bağımsız davranamayacak kadar ve ekonomik meselelerde güç dağılımının değişebileceğinden “tek kutuplu” dünya kavramını düşüncesizce kullanmaması gerektiğine işaret edecek kadar karışıktır. Zira AB tarafından uygulanan “ortak ticaret siyaseti”, uluslararası ticaret anlaşmaları hukuksal açıdan bağlayıcı bir sistemle güvence altına alan Dünya Ticaret Örgütünün kurulmasıyla ABD'nin ticari gücünün sınırlayan faktörler olmuştur.¹⁴² Bununla birlikte ABD'nin sahip olduğu askeri güç ise “tek süper güç”, “tek kutupluluk”, “hegemonya”, hatta “Amerikan İmparatorluğu” kavramların ortaya atılmanın temel nedenidir.¹⁴³

c. ABD'nin Askeri Potansiyeli

Yukarıda belirtilen unsurların gelişimi ile Büyük Güç haline gelen ABD'nin ekonomik gücünün artışına paralel olarak Pax Americana'ya yol açan en önemli unsurlardan biri, ABD'nin askeri üstünlüğü olmuştur.

i. Askeri Harcamalar

Avrupa'nın bağımsız araştırma merkezlerinden Stockholm Uluslararası Barış Araştırma Enstitüsü SIPRI'nin 2006 yıllık raporunda, dünyada askeri harcamaların 1 trilyon 204 milyar dolara ulaştığı, bu rakamın neredeyse yarısının (% 46) yani 528,7 milyar dolarlık kısmının ABD'ye ait olduğu belirtildi. Bu harcamaları çoğunlukla Afganistan ve Irak'taki maliyetli operasyonlar oluşturmaktadır. (ABD'yi 59 milyarla Britanya, 53 milyarla Fransa, 49.5 milyarla Çin, 43 milyarla Japonya, 37 milyarla Almanya, 34.7 milyarla Rusya, 29.9 milyarla İtalya, 29 milyar dolarla Suudi Arabistan izliyor).¹⁴⁴ 2002–2006 yıllar arasında en büyük silah satıcılarının yine ABD ve Rusya olduğu görülmüştür. Bu dönemde en çok silah satın alan ülkeler ise Çin ve Hindistan olmuştur. Soğuk Savaş döneminde bile silahlanmaya ayrılan parada artış bu kadar hızlı olmamıştı. 80'li yılların sonunda artış yılda yüzde 2 iken, günümüzde yıllık artış oranı yüzde 6 şeklinde gerçekleşmektedir. Raporda yer aldığı gibi, 2006'da küresel askeri harcama tutarı 10 yıl öncesine göre yüzde 37 arttı. Başka deyişle, ekonomik gücünü arttıran

---

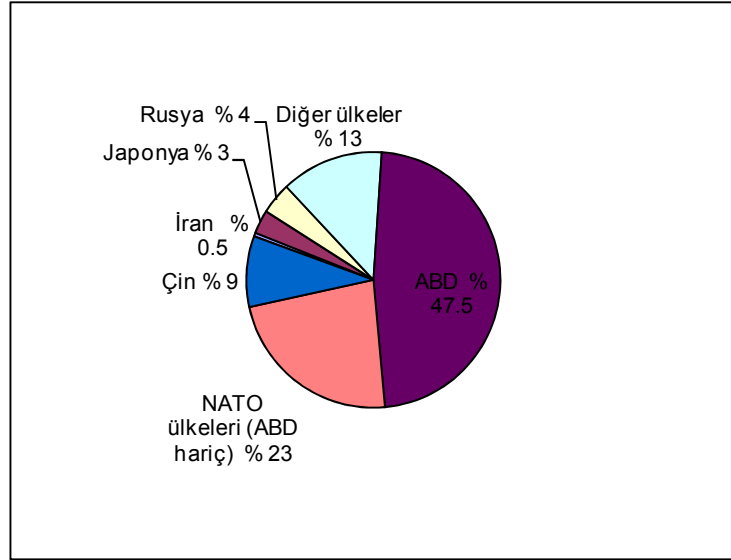
¹⁴² Lefebvre, a.g.e., s. 95.

¹⁴³ Joseph S. Nye, *Yumuşak Güç*, Rayhan İnan Aydın, (çev.), Ankara, Elips Kitap, 2005, s.14.

¹⁴⁴ SIPRI Yearbook- 2006, Chapter summaries, Press Room, Ministry for Foreign Affairs, Stockholm, 12 June 2006.

devletler güvenlikleri sağlamak adına askeri potansiyellerini arttırmaktadırlar. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsünün 2007 verilerine göre ise dünyadaki toplam askeri harcamaları 1,36 trilyon dolar, bunların neredeyse yarısı 644 milyar doları ABD'ye aittir.¹⁴⁵

Şekil 1. Dünya genelindeki askeri bütçelerde savunma harcamalarının payı

Kaynak: SİPRİ, ABD Savunma Bakanlığı verileri, 2007

ii. Silah ve Askeri Ekipman

Aşağıda verilen tabloda üç Büyük Gücün sahip oldukları askeri güçleri yer almaktadır. Bunun kesin bir veri olmamakla birlikte ülkelerin askeri potansiyeli hakkında bilgi vermektedir. Daha önce belirttiğimiz üzere modern silahlar ve teknoloji sayesinde ABD'nin üstünlüğü tartışılmaz görünmektedir. Bununla birlikte askeri reformlara yönelen Çin ve Rusya orduda ve askeriyede ciddi modernizasyon yapmaktadır. Günümüz mali kriz döneminde dahi Rus yönetimi, askeri harcamaların azaltılmayacağını belirtmektedir.

ABD yönetiminin belirtilen bu muazzam askeri potansiyelinin atırma politikası toplumunda da geniş destek görmüştür.¹⁴⁶ ABD'nin sert politikalarının Clinton döneminde yumuşamaya başlaması ise eleştirilere maruz kalmıştır.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Luiza Richardson, "Za Predelami Tradicionnogo Balansa Sil (Geleneksel Güçler Dengesi Dışında)", *Pro et Contra*, Aralık 2007, s. 99.

¹⁴⁶ Toplumun desteği veya eleştirilerini en açık ifadesi, dönem başkanlarına yazılan mektup geleneği olmuştur. Bkz."Clinton'a mektup", 26 Ocak 1998,

Tablo 4. ABD, Rusya ve Çin'in Silahlı Kuvvetleri¹⁴⁸

	ABD	Çin	Rusya
KBR	550	20-50	430
OMBR	0	120 'e kadar	0
OTR ve TR	Bkz. MLRS *	En az 1.000	300
Tanklar**	8.000	8.800	15.000 kadar
BMP ve BTR**	28.200	11.000 kadar	25.000 kadar
Topçu bombardımanı ** (100 mm üzeri)	6.700	En az 15.000	15.000- 20.000
MLRS **	880	2.500-4.000	en fazla 2.500
Helikopterler (saldırı dahil)	4.300 (1.600)	375 (40)	en fazla 2.000 (yaklaşık 1.000)
Ağır bombardıman uçağı	190	120	78
Taktik savaş uçakları	2500	1800	1500
Deniz kuvvetleri savaş uçakları	1.700	800	En fazla 250
Deniz kuvvetleri helikopterleri	1.400	80	En fazla 80
SGABR (SGBR ile)	14 (336)	2 (28)	12 (173)
SGA	52	5	23
Dizel SG	0	56	16
Uçak gemileri	11	0	1
Kruvazörler	22	0	4
Destroyerler	52	27	15
Firkateyn (güvenlik gemileri)	30	48	14
Korvetler, RG ve DSK	10	70	yaklaşık 70
KRG ve füze gemileri	0	80	yaklaşık 70
Hücum ve torpido gemileri	9	50 üzeri	30-40
Mayın avcı gemileri	14	70	80'e kadar
Çıkartma gemileri	32	120	Yaklaşık 30

* Her Amerikan MLRS aynı zamanda ATACMS TU TR'dır.

** Kara kuvvetleri listesine deniz piyadelerinin araçları da dahil edilmiştir

BR- balistik roket.

KBR - kıtalararası BR.

OMBR- orta menzil BR.

SGBR- sualtı gemi BR.

(F)TR - (faal)- taktik roketi/füze

MLRS- çok namlulu roketatar sistemi.

SG - sualtı gemisi (A - atom, RB - SGBR ile).

MPK/MRK- küçük deniz altı savar/roket gemisi.

<<http://www.newamericancentury.org/iraqclintonletter.htm>>, Bush'a Mektup", 20 Eylül 2001,

<<http://www.newamericancentury.org/Bushletter.htm>>.

¹⁴⁷ William Kristol, Robert Kagan, "Toward a Neo-Reaganite Foreign Policy", *Foreign Affairs*, (Temmuz- Ağustos 1996)

¹⁴⁸ Söz konusu tablo Rusya'da faaliyet gösteren Siyasi ve Askeri Analizler Enstitüsünün uzmanı tarafından yapılmıştır. Aleksandr Hramçihin, "ABD, Rusya ve Çin'in Silahlı Kuvvetleri", <<http://www.chaskor.ru/p.php?id=954>>, (10.10.2008).

Zira ABD'nin silahlı kuvvetleri sadece ülkenin güvenliğini sağlamakla kalmamakta, ABD'nin silahlı kuvvetlerinin üstünlüğünü sürdürmek, dünyadaki ayrıcalıklı ve üstün konumunu muhafaza etmek açısından önem taşımaktadır.

3. “Üçüncü Roma” veya Enerji Gücü Olarak Rusya

a. “Üçüncü Roma” Kavramı

Büyük bir güç olmak için devletlerin fikri bazında da büyük hedefler koyma yolunda yarıştığını görmekteyiz. XX. yüzyılda “Amerikan rüyasının” gerçekleştirilme düşüncesinin karşısında “Rus fikri/*Russkaya idea*” adlı bir düşünce belirmiştir. Dini misyonu esas alan “Rus fikri”, Rus devleti ve Rus Çarının müstesna gücüne dayanmaktaydı. Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı ve İstanbul'un fethinden sonra Hıristiyanlığın ayakta kalma vazifesinin kendisine bırakıldığına inanan Rus yöneticiler, bu ayrıcalıklarını “Üçüncü Roma” düşüncesiyle özetlemektedirler.¹⁴⁹ Daha sonra Hıristiyanlığı işgal ettikleri topraklara yayan Ruslar, “misyon bilincine emperyalist çekiciliğinin dahil edilmesinin”¹⁵⁰ örneklerini oluşturmaktaydı. Bununla birlikte dini bir kavram olarak ortaya atılan bu deyim Moskova Krallığı, Rus imparatorluğu ve III. Enternasyonal olarak dinden çok siyasi anlamında kullanılmıştır.¹⁵¹ Günümüzde de bu deyim hala popülerliğini yitirmiş değildir.

Sovyet mirasını devralan Rusya Federasyonu, bu dönüşüm sürecine sahip olduğu zengin doğal kaynakların, eğitilmiş işgücünün ve Sovyet teknolojisinin getirdiği avantajlarla başlamıştır. Bu avantajlara rağmen 60 yıldan uzun bir süredir merkezi planlamayla yönetilen ekonominin, pazar ekonomisine dönüştürülebilmesi için makroekonomik istikrar sağlanması ve ekonominin yeniden yapılandırılması gerekliliği öne çıkmıştır. 1991'de Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in başlattığı ekonomik reform programı bu hedefler doğrultusunda hazırlanmıştır. Aynı dönemde kapsamlı bir özelleştirme programı da uygulamaya konulmuştur.¹⁵²

---

¹⁴⁹ Bu konuda daha fazla bilgi için, Shakleina, *Yeni Dünya Düzeninde Rusya ve ABD. Siyasi-Akademik Camiadaki Tartışmalar: 1991-2002*, Moskova, İskran Yayınları, 2002.

¹⁵⁰ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Batalov, E.Ya., “Rus Fikri ve Amerikan Rüyası”, *SSha i Kanada Dergisi*, 2000, Sayı: 12, s. 33.

¹⁵¹ Shakleina, a.g.e., s. 94.

¹⁵² DEİK, Rusya Federasyonu Ülke Raporu, Haziran 2008, s. 11.

Rusya, teknolojik ve uzay gibi çeşitli alanlarda başarı sağlayan SSCB'nin mirasçısıdır. Aslında Rusya bu gücünü büyük oranda SSCB içerisinde yer alan ülkelerin kaynaklarına borçludur. Zira bu dönemde hiç hammadde ve kaynak sıkıntısı yaşamamıştır. Dolayısıyla SSCB dönemi, bugünün Rusyası'nın sahip olduğu gelişim öğelerinin (teknik, askeri vs.) doruk noktası olmuştur.

Daha önce belirtilen unsurları dikkate aldığımızda bugün Rusya'yı Büyük Güçler sınıfına katabilecek etkenler, kapladığı alanın (toprak) yanı sıra, muazzam doğal kaynakları, ABD'ye kafa tutan SSCB'den miras kalan askeri potansiyeli olmuştur. SSCB dağılma sonrasında entelektüel potansiyel hızla başka ülkelere dağılmıştır. Günümüzde çok sayıda göç alan Rusya için yine de söz konusu etkenin lehine değil aleyhine işlediğini söyleyebiliriz. Zira gelen (çoğunlukla vasıfsız olan) yabancı işçi Rusya için bir sorun teşkil etmektedir. Dolayısıyla Rusya için beyin göçü ABD'ninki gibi Güce güç katacak bir unsur değildir.

b. Rusya'nın Ekonomik Gücü

Rusya'nın ekonomik büyümesi, 1990 yılların ortalarına kadar pek de istikrarlı bir seyir izlememiş, mali krizlerden ciddi şekilde etkilenmişse de, 1999 yılından itibaren istikrarlı bir gelişme süreci yakalanmıştır. Putin yönetiminin devleti tekrar güçlendirmeye yönelik çabalarının bu gelişmedeki payı oldukça yüksektir.¹⁵³ Carr'ın bir ülkenin ekonomik güce ulaşmasının *sermayenin ihracı ve dış piyasaların kontrolünden geçtiğini* hatırlarsak, bunun için Rusya başta enerji kaynakları ve onların pazarlaması olmak üzere elinde bulunan tüm araç/manivelalarını kullanmaktadır. Elverişli dünya konjonktürü ve akıllı idaresi sayesinde Rusya, hem gelecek nesiller için sermaye birikimi yaptı ve bu sermayeyi dönüşümlü olacak şekilde dış ülkelerde kullandı; hem de enerji şirketleri aracılığıyla dış piyasaları etkileme gücünü elde etmiştir.

---

¹⁵³ DEİK, Rusya Federasyonu Ülke Raporu, s. 12.

i. Enerji Kaynakları

Rusya Federasyonu doğal kaynak bakımından dünyanın en önemli coğrafyasını elinde tutmaktadır. Zengin doğal gaz ve petrol kaynaklarının yanı sıra, kömür, alüminyum, bakır, demir, elmas, altın, gümüş, platin, demir dışı metaller ve orman kaynakları ile Rusya halen dünya hammadde ihracatında önde gelen ülkelerden biridir. Dünyadaki nikel ve kobalt üretiminin yüzde 20'si Rusya tarafından gerçekleştirilmektedir.¹⁵⁴ Ancak Rusya'nın ekonomik gelişmesine ve güçlenmesine yol açan enerji kaynaklarından petrol ve doğal gaz olmuştur. Zira veriler farklılığına rağmen, Rusya dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %, 6,6'na, doğalgaz rezervlerinin ise % 26,3'ne sahiptir. Rezerv/üretim oranlarına bakıldığında ise mevcut rezervler ile ham petrolde 21,4 yıl, doğalgazda ise 80 yıllık üretim yapılabileceği görülmektedir.¹⁵⁵ İhracatının yüzde 65'ini enerji sektöründe gerçekleştirdiği Rusya'nın sadece petrol ihracatı yurt dışına yapılan satışların yüzde 35'ini oluşturmaktadır.¹⁵⁶

(1) Doğal Gaz

Ekonomik gücü elde etmesinde önemli etkenlerden birisi olan doğal kaynakları bakımından Rusya, ABD ve Çin'in yanında en avantajlı durumdadır. Zira Rusya Federasyonu dünyanın en büyük doğal gaz rezervlerine, ikinci büyük kömür rezervlerine ve sekizinci büyük petrol rezervlerine sahiptir. Bu ülke dünyanın en büyük doğal gaz ihracatçısı, ikinci sıradaki petrol ihracatçısı ve üçüncü en büyük enerji tüketicisidir. Bu büyük enerji potansiyeli, Rusya Federasyonu'nu öncelikli doğal gaz ihracatçısı olarak büyük bir stratejik güç haline getirmektedir.¹⁵⁷

---

¹⁵⁴ A.g.e., s. 14.

¹⁵⁵ A.g.e., s. 15.

¹⁵⁶ A.g.e., s. 28.

¹⁵⁷ Dokuzlar, a.g.e., s. 116.

Tablo 5. Büyük Güçlerin enerji rezervleri-1¹⁵⁸ (doğal gaz)

Kaynaklar Ülkeler	BP Statistical Review (trilyon metre ³)			BP Statistical Review verilerine göre (trilyon feet ³)	Oil & Gas Journal verilerine göre (trilyon feet ³)	World Oil verilerine göre (trilyon feet ³)	ENI, World Oil and Gas Review verilerine göre (milyar metre ³)		Enerji Bakanlıklarının verilerine göre
	2005	2006	2007	Ocak 2006	Ocak 2008	2007	1994	2006	2007
Rusya	45.17	44.60	44.65	1576.75	1.680.000 (47.592m ³)	1.688.755	49.500	48.000	1,680 trilyon feet ³ (2008.01)
ABD	4.74	5.98	5.98	211.08 (=5.97m ³)	211.085	211.085	4.599	5.458	247,789 (milyar feet ³)
Çin	1.16	1.68	1.88	66.54	80.000	60.920	1.025	2.200	-

Kendisinden sonra dünyanın en büyük gaz rezervlerine sahip olan İran'ın rezervlerinin iki katına sahip olan Rusya'nın enerji potansiyeli yukarıdaki tabloda açıkça görüldüğü üzere ülkenin diğer büyük güçlerden farklılaşmasına sebep olmuştur. Zira ülkenin sahip olduğu enerji kaynakları, ülkenin tükettiğinden fazladır. Aynı zamanda enerji ihracı sırasında yaşanan sorunlar, Rusya'nın gazı "enerji silahı" olarak kullandığına dair suçlamalara neden olmaktadır. Zira 1973 yılında yaşanan enerji krizi, başta ABD olmak üzere tüm dünyaya elinde enerji kaynakları bulunduranın siyaseti de etkelebileceğini göstermiştir.

(2) Petrol Rezervleri

19. yüzyılda ticari amaçla dünyada ilk defa petrolü kullanmaya başlayan Rusya'nın kanıtlanmış petrol rezervleri farklı kaynaklara göre, yaklaşık 8,2 milyar (60 milyar varil) ile (Tablo 6) 25,2 milyar ton¹⁵⁹ arası tahmin edilmektedir.

¹⁵⁸ Tablo oluşturulmasında 2007-2008 verileri kullanılmıştır.

¹⁵⁹ Rusya Federasyonu Muhasebeciler Odası Raporu, 2003, <http://www.ach.gov.ru/ru/association/arrangement/383/383_6/>, (01.04.2009).

Tablo 6. Büyük Güçlerin enerji rezervleri-2¹⁶⁰ (petrol)

Kaynaklar Ülkeler	<i>BP Statistical Review</i> (milyar varil)			<i>Oil & Gas Journal</i> verilerine göre (milyar varil)		<i>World Oil</i> verilerine göre (milyar varil)	<i>Diğer kaynaklara göre: ENI, World Oil and Gas Review</i> (milyar varil)		<i>Ülkelerin Enerji Bakanlıklarına göre</i> (milyar varil)
	2005	2006	2007	Ocak 2006	Ocak 2008	2007	1994	2006	2007
Rusya	74.4	79.3	79.432	60.000	60.000	74.435	48.400	60.000	-
ABD	29.3	29.4	29.444	21.371	20.972	20.972	30.179	28.702	21,317
Çin	16.0	15.6	15.493	18.250	16.000	16.256	24.000	18.250	-

Bu tabloda da görüldüğü gibi, diğer büyük güçler ile kıyaslandığında Rusya, gücün kaynaklarından biri olan petrol ve gaz bakımından diğer devletlerden daha üstün durumundadır. Ancak bu üstünlüğün doğru kullanıldığında avantaja dönüşebileceğini bilen Rus yöneticiler, enerji kaynaklarından elde edilen gelirleri -sadece ülke içinde değil, özellikle eski Sovyet coğrafyası olmak üzere- dış ülkelere kredi sağlama, stratejik nesnelere yatırım yapma gibi değişik şekillerde değerlendirmektedirler.

ii. Rus Petrol Ve Doğal Gaz Şirketleri

Rusya'nın enerji devi haline gelmesinde en büyük rolü, enerji şirketleri olmuştur. Bu şirketler sayesinde enerji potansiyellerini değerlendiren Rusya, elindeki enerji kozunu, şantaj meselesi haline getirdiği şeklindeki eleştirilere de cevap vermek zorunda kalmıştır.

(1) Rus Petrol Şirketleri

1990'lı yılların sonlarına doğru dünya metal fiyatlarındaki düşüş ve artan enerji fiyatları nedeniyle, enerji sektöründe üretkenliği artırmaya ve modernizasyona yönelik reform çalışmaları hızlandırılmıştır. Bu kapsamda, Rusya'daki enerji şirketleri "downstream" yerine daha çok ham petrol üretimine ("upstream") ağırlık vermeye başlamıştır. Son

¹⁶⁰ Tablo oluşturulurken 2007-2008 verileri kullanılmıştır.

dönemlerde şirket birleşmeleri ve TNK-BP örneğinde olduğu gibi dünya devlerinin de sektöre girmeleriyle Rus petrol şirketleri güçlerini arttırmışlar ve dünyanın en büyük firmaları arasına girmişlerdir. Rusya’da petrol üreten belli başlı firmalar, Lukoil, TNK-BP, Surgutneft, Sibneft, Tatneft, Slavneft, Rosneft’tir. Ancak 2006 yılında üretimini en fazla arttıran firma yüzde 37,5 oranıyla Rosneft olmuştur.¹⁶¹

Rosneft. Rusya’da ve yurtdışında petrol arama ve üretim yapan Rosneft’in, devlet hissesi oranı % 75,16’dır. Keşif ve üretim alanında şirketin faaliyet gösterdiği coğrafya, Rusya’nın başlıca petrol bölgelerini -Batı Sibiryaya, Güney ve merkez bölgeleriyle Timano-Peçora, Doğu Sibiryaya ve Rusya’nın Uzakdoğusu- kapsamakla birlikte ülke dışında Kazakistan ve Cezayir’e kadar uzanmaktadır.¹⁶²

Rosneftegaz’ın halefi olan ve 1993 yılında devlet şirketi olarak kurulan Rosneft, 2001 yılında Üretim Paylaşma Anlaşması –ÜPA (*Production-sharing agreement*) projelerinde Rusya’nın resmi temsilcisi olarak görevlendirildi. 2003 yılında Cezayir’deki projelerine katılımı ile uluslararası faaliyetlerini arttıran şirket, 2003 yılında Batı Kazakistan’daki Aday bloğunda petrol çıkarmaya başlamış, 2005’te ise Kurmangazi petrol sahasının işletmek üzere ÜPA katılmıştır.¹⁶³

Temmuz 2006’da Rosneft’in Londra ve Moskova Menkul Kıymetler Borsalarına yaklaşık %15 hissesini yerleştirerek başarılı bir Halka Arz –IPO (*Initial public offering*) gerçekleştirdi. Bu olay, şirketin 10,7 milyar dolar çekmesine neden olmuştur.¹⁶⁴

Lukoil. 1991’de kurulan Lukoil Petrol Şirketi, ispat edilmiş petrol yatakları açısından dünyanın ikinci özel büyük petrol şirketidir.¹⁶⁵ Bugün Lukoil’un şirket ağı Rusya’nın 40 bölgesini ve dünya çapında Türkiye, Hollanda, İngiltere, Macaristan, ABD, Singapur, Avusturya, Azerbaycan, Gürcistan dahil olmak üzere 24 ülkeyi kapsamaktadır.¹⁶⁶

TNK-BP. 2003 yılında AAR ile Rusya’da faaliyet gösteren BP ile birleşmesi ile Rusya’nın üçüncü büyük şirketi olan şirketin ortakları Slavneft’in %50 hissesine

---

¹⁶¹ Rusya Federasyonu Ülke Raporu, s. 15.

¹⁶² Şirketin resmi sitesi, <<http://rosneft.ru/about/>>, (30.08.2008)

¹⁶³ Rusya Federasyonu Enerji Bakanlığı sitesi, Rosneftegaz, <<http://minenergo.gov.ru/activity/oilgas/oilsector/neftedobycha/334.html>>

¹⁶⁴ A.g.e.

¹⁶⁵ A.g.e.

¹⁶⁶ Lukoil Oil Company, <http://www.lukoil.com.tr/tr/cont.php?view=info_general>

sahiptirler. Şirketin faaliyet gösterdiği bölgeler, Rusya'nın Sibiryaya ile Volga- Ural bölgeleridir. Yurtdışında ise şirket, Ukrayna'da lider konumdadır.¹⁶⁷

Yukarıda belirtilen şirketlerin dışında Rusya'nın dışında faaliyet gösteren petrol şirketlerinden **Rusneft**, 206 yılında Azerbaycan devlet şirketi ile Zih-Govsan yatağının ortak işletilmesi ile ilgili anlaşma imzaladı.

Rusya'nın en eski petrol kuruluşu olan **Zarubejneft** 1967 yılında kurulmuş ve Sovyetler döneminde Orta Doğu, Güney Doğu Asya, Afrika'da petrol ve gaz alanında çeşitli projelere imza atmıştır. Cezayir, Viyetnam, Hindistan, Irak, İran, Yemen, Libya, Suriye ve Küba'da faaliyette bulunan şirketin uzmanlarının katkılarıyla bu ülkelerde petrol sektörlerinin kilit işletmeleri inşa edilmiştir. Günümüzde faaliyet alanlarını genişletmeye çalışan Zarubejneft, Sovyetler dönemindeki hacimlere ulaşmaya çalışmaktadır. Yakın çevresine önem veren Rusya, hisselerinin %100'ü devletin elinde olan şirket aracılığıyla Brezilya, Venezuela, Suudi arabistan'ın yanı sıra Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'daki petrol alanındaki işbirliği projelerini geliştirmektedir.

(2) Rusya'nın Enerji Devi Gazprom

Rusya'nın enerji sektöründe rolünü arttırma girişimleri, Putin'in "enerjide liderlik" sözleriyle özetlenebilir. Putin'in 27 Aralık 2005 tarihinde Rusya'nın Güvenlik Konseyi toplantısı sırasında dile getirdiği bu ifade, Rus ekonomisindeki enerjinin rolünü yansıtmakla birlikte, Rusya'nın uluslararası arenada gücünün arttırılması gerektiğine vurgu yapmaktaydı. Putin, "enerji sektörü, dünya ekonomik kalkınmasının itici (lokomotif) gücüdür. Rusya'nın günümüzde ve gelecekteki refahı, bu küresel bağlamda nasıl bir yer tutacağımıza bağlıdır. Dünya enerji sektöründeki liderlik iddiası, çok iddialı bir hedefdir. Bu hedef, Rusya federasyonunun tüm ekonomisinin modernizasyonu ve kalkınmanın katalizatörü olacaktır" demiştir.¹⁶⁸ Bunun için de Rusya, dört öncelikli ulusal proje¹⁶⁹ için yaklaşık 6,4 milyar dolar ayırırken,

¹⁶⁷ Rusya Federasyonu Enerji Bakanlığı sitesi, TNK-BP, <<http://minenergo.gov.ru/activity/oilgas/oilsector/neftedobycha/332.html>>

¹⁶⁸ Putin'in Güvenlik Konseyindeki Konuşma Metni, 22 Aralık 2005, <<http://kremlin.ru/text/appears/2005/12/99294.shtml>>,

¹⁶⁹ Bunlar, "çağdaş sağlık", "kaliteli eğitim", "herkesin elde edebileceği konut" ve "etkili tarım"dır.

Gazprom'un yüzde 50 küsur olan hisse kontrolünü sağlamak için 7,15 milyar dolar harcadı ki bu rakama enerji alanındaki projeler için ayrılan para dahil değildir.¹⁷⁰

Günümüzde dünyanın en büyük doğal gaz Şirketi olan Gazprom'un dünya doğalgaz rezervlerindeki payı % 17, Rusya'daki payı ise %60'tır. 1989 yılında kurulan ve çoğunluk hissesi devletin elinde olan Şirketin doğal gaz üretimindeki payı ise dünyanın % 20'sini, Rusya'nın % 85'ni oluşturmaktadır. 32 ülkeye gaz ihraç eden Şirket, uluslararası arenada gücünü saęlamlaŐtırmakta ve pekiştirmektedir. Şirketin piyasa değeri 2007 yılı sonu itibarıyla % 21 artarak 329 milyar dolar oldu. Bu da Gazpromun, PetroChina ve Amerikan ExxonMobil'den sonra dünyanın en büyük  c nc  Şirket olduğu anlamına gelir.¹⁷¹ Mali değeriyle birlikte uluslararası piyasadaki ağırlığını Gazprom, Ukrayna ile yaşadığı doğal gaz kesme olaylarında göstermiş ve Rusya'nın 2005 sonu- 2006 başı ile 1 Ocak 2009 olmak üzere iki enerji krizi yaratmakla suçlanmasına neden olmuştur.

Avrupa'nın en önemli doğal gaz tedarikçisi olan Rusya, enerji transferini Avrupa yönünde Yamal-Avrupa, "Mavi Akım" gibi boru hatlarıyla gerçekleŐmekle birlikte "Güney Akım", "Kuzey Akım" gibi projeleri de uygulamaya koymuştur.

c. Rusya'nın Askeri Gücü

Rusyalıların çoğunun ( zellikle Sovyet eğitim sisteminden geçenlerin) bilincinde Rusya gibi devletlerin temelini ordunun oluşturduğu inancı vardır. Bu g r Őn sebebi ise, Rusya'nın son 300 yıl içinde geliştirdiği devlet modelinde yatmaktadır. Büyük Petro'nun reformların başlıca amacı, muazzam bir ordunun kurulması ve ayakta tutulması idi. Sonraki yıllarda da askeri seferberlik, Rusların ulusal çıkarlarını pekiŐtirmesinde kılavuzluk niteliğindeydi.¹⁷² Başka deyişle, ordu Rus devletinin temel taŐını oluşturmakta ve dolayısıyla günümüzde de Rusya'nın gücü, çoğunlukla askeri gücü ile eş anlamlı kullanılmaktadır.

---

¹⁷⁰ Vladimir Milov, "Mojet li Rossiya Stat' Neftjanym Raem? (Rusya Petrol Cenneti Olabilir mi?)," *Pro et Contra*, Petrol ve Gaz  zel Sayısı, Mart-Haziran 2006, s. 14.

¹⁷¹ Rusya Federasyonu Enerji Bakanlığı sitesi, Gazprom, <<http://minenergo.gov.ru/activity/oilgas/oilsector/gazodobycha/335.html>>, Gazprom resmi sitesi, <<http://gazprom.ru/about/>>

¹⁷² Aleksandr Golts, "Social'no-Politicheskoe Polozhenie Rossijskih Voennyh (Rus Askerlerin Sosyal-Politik Konumu)", Steven E. Miller, Dmitriy Trenin (der.), a.g.e., s.113.

Sovyetlerden miras kalan harp makinesinin büyük kısmı Moskova'nın elinde kalmıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra SSCB'nin ekonomik potansiyelinin % 65'ni oluşturan Rusya, SSCB'nin askeri potansiyelinin % 85'e sahip idi.¹⁷³ SİPRİ Yearbook'te ise bu oran % 75 olarak belirlenmektedir.¹⁷⁴ Miktarları tablo şeklinde verilen askeri silah ve mühimmatla birlikte, Rusya Büyük Güç mentalitesini de miras olarak aldı. Moskova hala eski SSCB topraklarının en büyük ve güçlüsüdür, yeni bağımsız ülkelerden sadece bu devlet küresel sahnede Büyük devlet iddiasında bulunmaktadır. Bu yüzden Rusya'nın askeri mirası ve Rusya'nın savunma politikası Rusya'nın güvenliği için çok önemlidir. Çoğu zaman Rus araştırmacıları Rusya'nın güvenliğini, eski SSCB ülkelerinin güvenlikleri ile eş anlamlı tutmaktadır.¹⁷⁵

Tablo 7. Varşova Paktı ve NATO ülkelerin belli başlı silahlar sayılarının oranları, 1989¹⁷⁶

	Silahların oranı, birim olarak Varşova Paktı ülkeleri								
	Toplam	SSCB	Bulgaristan	Macaristan	Doğu Almanya	Polonya	Romanya	Çekoslovakya	NATO
Tanklar	59 470 70 330	41 580	2 200 2 365	1 435	3 140	3 330	3 200	4 585	30 690
Savaş uçakları	7 876	5 955	234	2 310 113	5 900 307	4 855 480	5 000 380	4 900 407	46 900 7 130
Savaş helikopterleri	2 785	2 200	51	96	74	43	220	101	5 270
Silah, havan(topu), MLRS*	32 390	18 100	1 220	1 180	3 050	3 100	2 740	3 000	24 200
Tanksavar kompleksler	11 465	8 800	350	270	620	435	400	540	18 070

* MLRS– çok namlulu roketatar sistemi.

SSCB'nin dağılması sonrasında duraklamanın ardından Rusya, petrol gelirleri sayesinde hızla kendini topladı. Özellikle Putin döneminde askeri güce önem veren Rusya, SSCB döneminden yaklaşık % 80'i eski olan silah ve mühimmatın yenilemesine geçti ve her geçen yıl savunma harcamalarını arttırmaya başladı. 2005 yılında

¹⁷³ Maulen Aşimbayev, (vd.), *Voенно-Politicheskaya Rasstanovka Sil V Kasspiysko-Central'noaziatskom Regione (Hazar ve Orta Asya Bölgesindeki Askeri-Siyasi Güçler Dağılımı)*, Almaty, KİSİ Yayınları, 2003, s. 9.

¹⁷⁴ Stiven E. Miller, "Voennaya Mosh' Moskvı: Rossiya v Poiskah Bezopasnosti (Moskova'nın Askeri Gücü: Rusya'nın Güvenlik Arayışı), Stiven E. Miller, Dmitriy Trenin, (der.), *Vooruzheniye Sily Rossii: Vlast' i Politika (Rusya'nın Silahlı Kuvvetleri: İktidar ve Politika)*, Cambridge, MIT Press Yayınları, 2005, s. 15.

¹⁷⁵ Stiven E. Miller, a.g.m., s.2.

¹⁷⁶ Feskov V.I., Kalashnikov K.A., Golikov V.I., *Sovetskaya Armiya v Godı «Holodnoy Vojny (1945-1991) (Soğuk Savaş Döneminde Sovyet Ordusu)*, Tomsk, Tomsk Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 11.

harcamalar 21 milyar dolar iken, 2007 bu rakam 35,4 milyara ulaştı. 2009 yılı için Rusya'nın askeri bütçesi 1.379 trilyon Ruble olarak belirlenmiş, bu rakam GSYİH'nin %2.7'i oluşturmaktaydı.¹⁷⁷

Askeri açıdan Rusya'nın önünde çözülmesi gereken dört önemli ve aynı zamanda maliyeti yüksek sorun vardır. Bunlar, “askeri reformun yapılması, füze-uzay kompleksinin güvenliğini ve istikrarının gerektiği düzeyde tutulması, silahlanma denetimi ile silahsızlandırma ile ilgili uluslararası anlaşmalar çerçevesinde alınan yükümlülüklerin yerine getirmesi ve yeni tehditlere karşı koyma amacıyla konvansiyonel güçlerini modernize edilmesidir”.¹⁷⁸ Rusya'nın bir an önce askeri modernizasyona geçmesi ve ordunun profesyonel duruma getirip mecburi askeri yükünden kurtulması gerektiğini savunan Rus araştırmacılardan Arbatov, hâlihazırdaki Rus ordusunun NATO veya Çin ile olası bir savaş halinde güçsüz kalacağını ileri sürmektedir. Zira buna göre, SSCB döneminde iki dünya savaşında sahip olduğu güvenli bir arkayı (askeri geri safı) yitirmiş olan Rusya, NATO ile olası bir savaşta tamamen savunmasız durumdadır. Zira buraya yöneltilecek konvansiyonel uzun menzilli füzeler ile hava saldırısı bölgedeki tüm altyapı ve savunma tesislerini imha edebilecek durumdadır.¹⁷⁹ Rusya'nın Doğu Avrupa ülkelerine yerleştirilmek istenen roket savar sistemine niye bu kadar şiddetle karşı çıktığı bununla açıklanabilir. Ayrıca Rusya'nın Çin karşısında da sayı olarak bir üstünlük sağlanmanın mümkün olamayacağına ve olası bir çatışma alanı olarak görülen Baykal ile kendi Uzak Doğu (Dalniy Vostok) bölgesinde Çin'in jeostratejik avantajların bulunduğu¹⁸⁰ dikkat çeken yazarlar, modernizasyonun ve profesyonel ordunun oluşturulmasının gerekliliğine işaret

---

¹⁷⁷ http://www.ng.ru/nvo/2009-02-13/2_army.html.

¹⁷⁸ Aleksey Arbatov, “Voennaya Reforma: Ot krizisa do zastoya (Askeri Reform:Krizden Durgunluğa), Stiven E. Miller, Dmitriy Trenin, a.g.e., s.116.

¹⁷⁹ Arbatov, a.g.m., s. 133.

¹⁸⁰ a.g.m., s. 134.

etmektedirler. Zira 1 milyon 232 bin kişilik¹⁸¹ ordunun 800 bin kişiye indirimi ile yapılan tasarruf başka alanlara kaydırılabilir. Bunun önünde en önemli engel ise “devlet militarizmidir”.¹⁸² Başka deyişle, Rusya’nın acil askeri reform yoluna gitmesini savunanlar, askeriye tarihten bu yana süregelen ayrıcalığına işaret ederek bu durumun hemen değişmesini istemeyenlerin hayli fazla olduğu konusunda uyarılmaktadırlar. Ekim 2008 de Rusya Savunma Bakanı Serdyukov, askeri reformun başlatılacağını belirtti. Buna göre 2012 yılına kadar asker sayısı 1 milyona kadar indirilecektir. Bunun en etkilenecek olan kesim subaylar olacak, bunların sayısı 355 binden 150 bine indirilecektir. Ayrıca yapı değişikliğine gidilerek silahlı kuvvetlerini alarm durumuna geçirilmesi de planlanmaktadır.¹⁸³ Yine de günümüz dünya konjonktürüne baktığımızda yapılacak olan bu modernizasyon ancak bölgesel çatışmalar gibi küçük çaplı savaş olasılığında kullanılabilir. Zira büyük bir savaş nükleer gücün varlığı ile sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda diğer büyük güçlerde de olduğu gibi Rusya’nın askeri potansiyelindeki en önemli etken, nükleer güce sahip olmasıdır.

d. Stratejik Nükleer Güç

Yukarıda bahsi geçen büyük güçler arasındaki olası bir çatışma önlenmede veya caydırıcılık niteliği olan unsur ise nükleer silahların varlığıdır. Rusya’nın SSCB’den miras kalan nükleer potansiyeli, Avrasya’daki güç dengelerini etkileyecek durumdadır.

---

¹⁸¹ Vitaliy Shlykov, “Oboronnaja Ekonomika v Rossii (Rusya’nın Savunma Ekonomisi)”, Stiven E. Miller, a.g.e., s. 219.

¹⁸² Bu tanım Tonya Putnam and Alexander Golts, *The Vestiges of State Militarism: Why Military Reform Has Failed in Russia*, Center for International Security and Cooperation, Stanford University, 2003, s. 25’te kullanılmıştır. Aktaran Miller, a.g.e., s.37.

¹⁸³ “Askeri Ruhun Reformu”, *Vlast’ Dergisi*, Sayı: 41(794), 20.10.2008.

Tablo 8. Konuşlanmış nükleer başlık (warheads) sayısına göre dünyadaki nükleer güçler, Ocak 2006

Ülke ^a	Stratejik başlık	Stratejik olmayan başlıklar	Toplam başlık sayısı
ABD	5 021	500	5 521^b
Rusya	3 352	2 330	5 682^c
İngiltere	185 ^d	–	185
Fransa	348	–	348
Çin	~130	?^e	~130
Hindistan	–	–	~50 ^f
Pakistan	–	–	~60 ^f
İsrail	–	–	100–200 ^f
Toplam			~12 100

Kaynak: SIPRI Yearbook-2006

^a 2005 yılında Kuzey Kore nükleer silah geliştirdiğini ileri sürdü, ancak bu iddiayı destekleyecek açık kaynak yoktur.

^b ABD'nin toplam nükleer silah cephaneleri yaklaşık 10.000 başlık içermektedir. Ayrıca 5000 plütonyum "pitler" stratejik rezerv olarak depolanmakta, 7000 "pit" ise fazla olarak belirlenen 34 ton silah plütonyumunun büyük kısmını oluşturmaktadır.

^c Rus nükleer gücü ise 16.000 başlıktan ibaret, bunların yaklaşık 10.100'ü imha edilmek üzere depolanmıştır.

^d İngiltere'nin stratejik denizaltılarındaki nükleer başlıklar stratejik görevleri yerine getirmek üzere yerleştirilmektedir.

^e Çin'in askeri yapıdaki stratejik olmayan başlıkların sayısı tam bilinmiyor.

^f Hindistan, Pakistan ve İsrail'in nükleer silahların depoları kısmen konuşlanmıştır.

Ocak 2009 itibariyle Rusya'nın stratejik güçlerinde 3081 nükleer savaş başlığı taşıyabilen 678 stratejik sevk vasıtası mevcuttu. (Bkz: Tablo 9.)

Tablo 9. Rusya'nın Stratejik Gücü¹⁸⁴

Füze kompleksi	Kompleks sayısı		Toplam başlık
	Füze kompleksi	Başlık	
P-36MUTTH ve P-36M2 (SS-18)	75	10	750
UR-100NUTTH (SS-19)	97	6	582
Topol (SS-25)	189	1	189
Topol-M sabit (SS-27)	50	1	50
Topol -M mobil (SS-27)	15	1	15
Toplam	426		1586

Rus Deniz Kuvvetleri'nin kullanımında ise 14 stratejik füze taşıyıcısı bulunmaktadır. Füze taşıyıcılarının donatıldığı balistik roketler 611 nükleer savaş başlığı taşıyabilecek kapasitededir. Kuzey donanmasında 92 adet P-29PM (SS-N-23) roketi taşıyabilen altı adet füze taşıyıcı 667 BDRM (Delta IV) ve iki 667BDR (Delta III) füze taşıyıcı konuşlanmaktadır. Pasifik'teki deniz donanmasında dört 667BDR (Delta III) füze taşıyıcı konuşlanmaktadır. Şu anda 667 BDR (Delta III) füze taşıyıcıları 81 adet P-29P (SS-N-18) roketi taşıyabilecek kapasitededir.

¹⁸⁴ Stratejik Güçlerin Durumu, <<http://russianforces.org/rus/missiles/>>, (12.01.2009).

Stratejik hava kuvvetlerinin kullanımında 884 adet uzun menzilli uçak roketi taşıyabilen 79 ağır bombardıman uçağı bulunmaktadır. Şu anda uzun mesafeli hava kuvvetlerinin kullanımında 15 adet Tu-160 (*Blackjack*) bombardıman uçağı ve 64 adet Tu-95 MS (*Bear H*) bombardıman uçağı bulunmaktadır. Bombardıman uçakları çeşitli modifikasyonlardaki X-55 (AS-15) uçak roketleriyle donatılmıştır. Şu anda erken uyarı sisteminin uydu kademelerinde üçü yüksek eliptik yörüngede ve ikisi sabit olmak üzere beş uydusu bulunmaktadır. Ancak bu uydular ABD sahasında balistik roketlerin konuşlandığı bölgeleri gün boyu izleme özelliğine sahip değildir.¹⁸⁵ Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı'nda kullanan atom bombalarının kat kat daha ağır bomba taşıyabilen Topol'un de içinde bulunduğu stratejik güce sahip olan Rusya'nın ABD'nin Doğu Avrupa'da yerleştirmek istediği "füze kalkanı"ni delebilecek niteliğe sahip olduğu iddia edilmektedir.

4. "Uyanan Ejderha" Çin

Dünyanın en büyük dört buluşunun (barut, kâğıt, pusula ve matbaa) vatanı olan Çin'in hızlı büyümesi, kimi zaman ülkenin önce sahip olduğu önemin geri kazanma niyetine bağlanmaktadır. Uzun bir dönem hareketsiz kalan Çin "uyanarak", ekonomide, uzayda ve askeri alanda hızla yol almaya başlamıştır. Bunun nedeni ise Çin'in "uyku dönemindeki" eksikliklerini tamamlayarak gelişmiş ülkeler ile arasındaki açığı bir an önce kapatma arzusudur.

a. Uygarlığın Başındaki Devlet

Paul Kennedy, Çin'in modernöncesi uygarlıklar arasında en üstün olduğunu belirtmektedir. Çin'de daha 11. yüzyılda matbaanın geliştirilmesine paralel olarak kanal yapımı, nüfus artışının etkisiyle ticaret ve sanayi geliştirildi. Çin kentleri, ortaçağ Avrupası'ndaki kentlerden daha büyüktü; Çin'in ticaret yolları ise Avrupa'ninki kadar genişlemişti. Kâğıt para ticaretin akışını ve pazarların büyümesini hızlandırmıştı. 11.yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Kuzey Çin'de muazzam bir demir sanayi vardı ve burada esas olarak, ordunun ve devletin kullanımı için yılda yaklaşık 125.000 tonluk bir üretim yapılıyordu- sözgelimi, bir milyondan fazla askeri olan ordu, demir ürünleri için

---

¹⁸⁵ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için P.L. Podvig (der.), *Strategicheskoe Yadernoe Vooruzhenie Rossii (Rusya'nın Stratejik Silahlanması)*, Moskova, İzdat Yayınları, 1998.

muazzam bir pazardı. Şuna da işaret etmek yararlı olacaktır ki, bu üretim miktarı, yedi yüz yıl sonra İngiltere'nin Sanayi Devriminin ilk aşamaları sırasındaki demir üretiminden çok daha fazlaydı.¹⁸⁶

Kültür ve teknoloji açısından ilerleyen Çin, barut, mıknatıslı pusula gibi birçok buluşa imza atmıştı. Ancak deniz aşırı yerlere açılmayı çekici kılan tüm imkanlara rağmen Çin, dünyaya kapanmayı tercih etmiştir.¹⁸⁷ Bir dönemler ABD'nin "büyüklük" konumuna ulaşmasında olumlu rol oynayan dışa karşı kapalılık politikası, Çin tarihinde farklı sonuçlara sebep olmuştur. Kapalılık politikası, Çin'i dış müdahalelere karşı zayıf kılan en önemli unsur olmuştur. Bu kapalılıkta Çin'i dünyanın merkezi ve yabancıları da ilişki kurmaya gerek duyulmayacak barbarlar olarak kabul eden felsefi anlayış önemli rol oynamıştır.¹⁸⁸ Nitekim içe kapanıp teknolojik olarak geri kalan Çin, bölgede etkili olmak isteyen güçlerin (Batı devletleri, Rusya ve Japonya) hedefi olmuştur.

1 Ekim 1949'da Mao Zedong liderliğinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilanından sonra Komünist rejim fertlere eşit imkânlar sunma sloganıyla ekonomide kolektifleştirmeye yönelmişti. Ancak rejimin kalkınma hamlesi kendi kendine yeterlilik ilkesine dayandırıldığından sanayi alanında büyük başarı gösterememiştir. Hatta 1958'de Mao'nun tasarladığı "İleriye Doğru Büyük Adım" gibi iddialı projeler ekonominin gerilemesine sebep olmuştur. Ekonomiyi kurtarma niyetiyle Deng Xiaoping ve dönemin Başbakanı Zu Enlai tarafından başlatılan 1958'deki reformist hareketler,¹⁸⁹ Mao'nun "Kültür devrimi" ile durdurulmuştur. Mao'nun ölümünden sonra kabul gören liberal ekonomik düşünceler, ekonomik kalkınma hareketine dönüşerek ülkeyi olumlu etkilemiştir.

---

¹⁸⁶ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri: 16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar*, Birtane Karanakçı, (çev.), İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1991, s. 30.

¹⁸⁷ a.g.e., s.31

¹⁸⁸ Deniz Ülke Arıboğan (der.), *Çin'in Gölgesinde Uzakdoğu Asya*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2001 s. 18

¹⁸⁹ Kutay Karaca, *Dünyadaki Yeni Güç Çin/Tek Kutuptan Çift Kutuba*, İstanbul, IQ Yayınları, 2003, s. 26- 27

b. Yeni Ekonomik Güç

Çin'in ileride ayrıntılı ele alacağımız savaşıma (askeri) gücünün en önemli yönü bir başka noktadadır: ekonomisinde son birkaç yıl boyunca meydana gelen ve geleceğe doğru sürecek gibi duran olağanüstü hızlı büyümedir.¹⁹⁰

1978 yılının Ekim ayında Çin Komünist Partisi 13. Genel Kongresi'nde çerçeveye turtulan Gelişme stratejisine göre, Çin'in modernizasyon inşasının “üç adım” olarak gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Somut hedefler de şu şeklide özetlenmiştir:

- İlk adım, 1981 ve 1990 yılları arasında Çin'in gayri safi yurt içi hasılasının bir kat artmasının yanı sıra halkın giyim ve beslenme sorununun çözülmesi,
- İkinci adım, 1991 yılından 20. yüzyılın sonuna kadar gayri safi milli hasılanın iki kat artmasının yanı sıra halkın yaşam düzeyinin orta refah düzeyine ulaşması,
- Üçüncü adım, 21. yüzyılın ortasına kadar Çin'in kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasılasının orta halli gelişmiş ülkelerin düzeyine ulaşmasının yanı sıra halkın yaşamının nispeten zengin bir düzeye ulaşması ve modernizasyonun temelli olarak gerçekleştirilmesidir.

1997 yılının Eylül ayında Çin Komünist Partisi 15. Ulusal Kongresi'nde üç adımda gerçekleştirilmeleri planlanan hedefler somutlaştırılmıştır. Buna göre, “21. yüzyılın ilk 10 yılına kadar Çin'in gayri safi yurt içi hasılası 2000 yılına göre bir kat artacak, halkın yaşamı daha da zenginleşecek, nispeten mükemmel sosyalist piyasa ekonomisi sistemi oluşacaktır. İkinci 10 yılda milli ekonomi daha da geliştirilecek, çeşitli sistemler daha da iyileştirilecek, 2050 yılına kadar Çin, modernizasyon temelinde gerçekleştirilecek atılımlarla, zengin, kuvvetli, demokratik ve çağdaş bir sosyalist ülke olacağı”¹⁹¹ beklenmektedir.

Komünist Parti tarafından yönetilen ülke ekonomik alanda liberal yolu seçtikten sonra hızlı bir ilerleme sağlamıştır. Bunun için Çin, yabancı yatırımları çekerek ihracata yönelik sanayi geliştirdi ve ABD'yi ciddi şekilde etkileyebilecek muazzam altın

¹⁹⁰ Kennedy, a.g.e., s. 530.

¹⁹¹ “China ABC. Geliştirme Stratejisi”, <<http://turkish.cri.cn/chinaabc/chapter3/chapter30401.htm>>

rezervlerine sahip olmuştur. 2008 sonu itibarıyla Çin, Japonya'yı geçerek 1.95 trilyon dolar ile dünyanın en büyük **altın rezervlerine** sahip olmuştur. (Rusya ise 455 milyar ile 3. sırada, ABD Hazinesinin rezervleri ise 75 milyar dolar).¹⁹² Bu rakam CİA verilerine de yakındır.

i. Üretim Dinamikleri

Uzun vadeli hedeflerini gerçekleştirebilmek için öncelikle düzenli ekonomik gelişme ve iç siyasi istikrara ihtiyacı olduğunu fark eden Çin, 1980'lerin sonlarından itibaren daha yoğun olarak ülke içinde değişim ve ekonomik kalkınmaya odaklandı. 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üye olan Çin günümüzde ihracat ve doğrudan yatırım çekme konusunda rekorlar kırmaktadır. İki yıllık DTÖ üyeliği içinde Çin'in ihracatı 267 milyardan 495 milyar dolara yükselmiş, ülkeye akın eden yatırımlar sayesinde ekonomi büyük bir ivme kazanmıştır. Ayrıca 1990'lı yıllara kadar Çin, ileri teknolojiye sahip değildi ve yoğun emekle ürünlerin üretimini yapmaktaydı. DTÖ üyeliğinden sonra Çin, bilime destek verme ve bilimsel harcamalar açısından dünya üçüncüsü olmuştur.¹⁹³ Günümüzde Çin, üretim kapasitesi ve geniş pazarı ile ABD hegemonyasına meydan okuyabilecek duruma yükselmiştir. (Çin Halk Cumhuriyeti %36,4'lük payı ile en büyük üretici olma özeliği yanında, gösterdiği %15,7'lik üretim artışıyla da dikkat çekmektedir).¹⁹⁴

Son üç yıl içerisinde dünya iletişim teknolojisi piyasasına ABD ve AB'den daha fazla ürün sağlamaktadır. Ancak bilgisayar, cep telefonu ve dijital kameralardan elde edilen gelirin sadece %15-20'si Çin yapımcılarının eline geçmektedir. Zira gelirin kalan kısmı lisans ve patent bedeli olarak Çin dışına gitmektedir. "Bilim ekonomisi" programı sayesinde bu durumu düzeltmek isteyen Çin, 2020'ye kadar Çin'in yabancı teknolojilere olan bağımlılığını %80'den %30'a indirmeyi amaçlamaktadır.¹⁹⁵

Ayrıca çimento üretiminin gelişmiş ülkelere göre 3 kat fazla olması da Çin'in inşaat sektörüne verdiği ağırlığa işaret etmektedir. 2008 yılının sonuna gelindiğinde Çin 7 yıl

---

¹⁹² "Hangi Ülkenin Ne kadar Döviz Rezervi var?", <http://www.ekonews.com/index.php?option=com_content&view=article&id=2718&Itemid=>, (12.11.2008).

¹⁹³ Jumalı, ag.e., s. 341.

¹⁹⁴ T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Demir Çelik Sektör Raporu, Haziran 2008, s. 3.

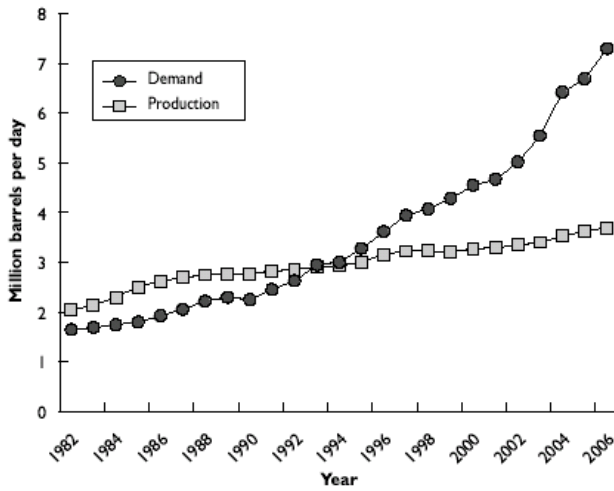
¹⁹⁵ Vsevolod Ovçinnikov, "İnnovacii na Rodine Konfuciya (Konfüçyus Vatanındaki Yenilikler)", *ChinaPRO*, Sayı: 29 (50), (27 Temmuz- 2 Ağustos 2009).

üst üste dünyanın bir numaralı makine üretici ve tüketicisi olmuştur. 2008 yılında Çin, 7,59 milyar dolara makine ithal etti, bu rakam 2007 ile kıyaslandığında %7,3 artış göstermiş¹⁹⁶ ki, bu da Çin'in üretim hızını pekiştirmektedir.

ii. Enerji Talebi ve Yatırımlar

Muazzam üretimi dolayısıyla enerji konusunda sıkıntı çekebileceğini düşünen Çin yönetimi, denizaşırı enerji kaynaklarına yönelmiş durumdadır. 1993 yılına kadar net ihracatçı (tükettiğinden fazla petrol üreten ülke) konumunda iken, günümüzde ABD ve Japonya'dan sonra en çok petrol ithal eden ülke konumundadır. ABD Enerji Bilgi İdaresi'nin (*Energy Information Administration*) 2007 verilerine göre, 2000 yılında günlük 4.795,71 bin varil petrol tüketen Çin, 2005 yılında 6.720,00 bin varil tüketim sağlamaktaydı.¹⁹⁷ Başka bir deyişle, ülkeye ihraç edilen petrolün miktarı yıllık % 10 ila 15 artıyor. Farklı kaynaklardan (Tablo 6) alınan verilere göre ülkedeki petrol rezervleri gittikçe azalmaktadır. Bu yüzden üretime yeterli enerji kaynaklarını sağlamak için Çin ülkeye petrol ithalatını arttırmaktadır.

Şekil 2. Çin'in Artan İthalat Bağımlılığı¹⁹⁸

Kaynak: World Energy Statistics and Balances 2007, International Energy Agency u <http://www.iea.org>; China's National Bureau of Statistics and the China Petroleum and Chemical Industry Association, CEIC statistical service, ISI Emerging Markets, 2007.

¹⁹⁶ Sergej Druzhinin, "Kitay krupnejshij v mire importer stankov (Çin, Dünyanın en büyük makine ithalatçısı)", <<http://www.chinapro.ru/rubrics/1/1316/>>, (03.03.2009).

¹⁹⁷ Energy Information Administration/Annual Energy Review 2007, s. 319.

¹⁹⁸ Trevor Houser, "The Roots of Chinese Oil Investment Abroad," *Asia Policy*, Sayı: 5, (Ocak 2008), s. 149.

2005 ile kıyaslandığında 2006 yılında 15,26 milyar dolar daha fazla para ödeyen Çin'in ithal ettiği ham petrolün hacmi de % 15,7 artmıştır. Bu artış ülkenin ekonomik büyümesine paralellik gösteriyor: 2003 yılında ekonomik büyüme % 10, 2004 yılında % 10,1, 2005 yılında ise % 10,4 idi. Bu yüzden kaynakların ülkeye ithal edilmesi ile Çinli yatırımcıların petrol ülkelerine yatırımları artmakta, böylece ileride alınacak malzeme için altyapı hazırlıkları yapılmaktadır.

(1) Çin'in Afrika Açılımı

Son yıllarda enerji ihtiyacını karşılamak üzere Afrika kıtasındaki faaliyetlerini arttıran Çin'in 2005 yılında Afrika ülkeleriyle ticaret hacmi yıllık 40 milyar dolara ulaştı. DEİK verilerine göre, 49 Afrika ülkesinde 800'den fazla Çin firmasının iş yaptığı Kara kıta ile olan Çin'in ticaretinin değeri 2002'de 18,5 milyar dolarken 2006'da 55 milyar dolara çıkmıştır.¹⁹⁹ 2007 sonunda ise ticaret ve diğer mali işler dolayısıyla Çin ve Afrika arasındaki hacim 73 milyar dolar civarındaydı.²⁰⁰ 2006–2009 yılları için 10 milyar ihtiyaç yardımı sözü verilen bölge ülkelerine üç yıl için üç milyar dolarlık imtiyazlı kredi ve iki kat faizsiz kredi vaat edildi. 2010 yılında ise Afrika Birliği için 50 bin metre karelik konferans merkezinin inşaatını tamamlamayı planlamaktadır. Afrika ile işbirliğini güçlendiren Çin hükümeti 2007 yılında en fakir 33 ülkenin borçlarını sileceğini açıklayarak yardımsever imajını da sergilemektedir. Aslında bu fedakarlıktan çok, üretilen mal için bir pazar hazırlama olarak yorumlamak daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır. İsteddiği rakamlara henüz ulaşmasa da Çin, benzer bir şekilde Güney Amerika'da da yatırımlar yapmaktadır.

(2) Çin'in Latin Amerika Yatırımları

Çin ile Latin Amerika ülkeleri arasındaki ticaret hacmi % 39,7 artarak 143,39 milyar dolar olmuştur. Yalnızca Arjantin'e yaptığı yatırımların toplamı 20 milyar doları bulmaktadır. Böylece Çin bölgenin 3. ticari ortağı durumuna gelmiştir. Latin Amerika bölgesi, Çin için iki açıdan önemlidir. Birincisi, bölgenin gelişmiş ülkeleri –Brezilya, Meksika, Arjantin – Çin mallarının pazarıdır. Bu ülkeler Çin'in bölgedeki ticari ortaklarının başında gelmektedir. İkinci sebep ise, hammaddedir. Zira bazı bölge

¹⁹⁹ DEİK Çin Halk Cumhuriyeti Ülke Bülteni, Eylül 2007, s. 9.

²⁰⁰ *Nezavisimaja Gazeta*, 21.10.2008, <http://www.ng.ru/world/2008-10-21/7_Sudan.html>, (10.12.2009).

lkeleri Çin'in petrol sağlayıcısı durumundadır. Örneğin, günlük 364 bin varil petrol sağlayan Venezüella, Çin'in dördüncü petrol sağlayıcısı durumundadır. Batı lkeleri mali kriz ile mücadele etmekle meşgul iken Çin açısından küresel çapta hareket etme şansı doğmuştur.²⁰¹ Başka bir deyişe, Çin'in yükselişini "kaçıran" gelişmiş dünya ülkeleri, şimdi de Çin'in büyük g konumuna gelmesine engel olamamaktadır. Bugün Mao tarafından ortaya atılan ve Deng döneminde de devam ettirilen iki süper güç dışında üçüncü bir güç olma arzusu ile yürütülen politikalara günümüz Çin yöneticiler tarafından da devam edildiği görülmektedir.

c. Çin'in Askeri Potansiyeli ve Strateji Değişikliği

Ekonomik gelişmeye paralel olarak Çin'in savunma harcamaları da artmaktadır. Ancak HC'nin gerçek askeri harcamaları tam belli değildir. Komünist Parti tarafından yönetilen ülkede ordu sadece toprak güvenliği sağlamakla değil, aynı zamanda parti denetiminin sürdürülmesi ve rejimi güçlendirici işlevi görmektedir. Özellikle Kasım 2002'deki Parti Kongresinden sonra Çin yöneticilerinin resmi ve gayri resmi hitaplarındaki ifadeler sertleşti. HC yönetimi, dünyadaki askeri ve siyasi eğilimlerden duyduğu rahatsızlığını dile getirerek uluslararası düzenin adaletsizlięinden²⁰² bahsetmeye başladı.

Çin'in askeri harcamalarındaki artışa daha önce Pentagon tarafından da dikkat çekilmişti. Yıllık rapor yayımlayan Pentagon, 25 Mayıs 2007 tarihli raporunda, Çin'in artan askeri potansiyelinden endişe duyduğunu dile getirmişti. Buna karşılık Çin'in dışişleri yetkilisi, ABD'yi Çin'in "gizli niyetlerinin" bulunduğunu ileri sürerek kasıtlı olarak Çin'in askeri tehdidini abartmakla suçlamıştı. 2007 yılı Ocak ayında Çin'in uzaya füze fırlatarak kendi uydusunu vurmasından sonra ABD Savunma Bakanı ve Amerikan Merkezi Haber Alma Teşkilatı'nın (CIA) eski başkanı olan Robert Gates, Çin'in askeri kapasitelerinin artışının ve askeri harcamalarını kolaylıkla gizleyebilmesinin bir endişe kaynağı olduğunu belirtmişti. Gates, "Parlamento denetiminin olmadığı devletlerde silahlı kuvvetler için harcanan para diğer ülkelere nazaran çok daha kolaylıkla saklanabiliyor. Bu, SSCB döneminin de büyük bir

²⁰¹ Roman Tomberg, "Druz'ja Za Gorizontom: Kitaj i Latinskaja Amerika (Ufukta Bir Dost: Çin ve Latin Amerika)", <<http://www.fondsk.ru/article.php?id=1946>> (25.02.2009).

²⁰² Aşimbayev, a.g.e., s. 26-27.

sorunuydu. Çinlilerin ordu için bütçede görünenden çok daha fazla para harcadığından kuşkulaniyorum” diye konuşmuştu.²⁰³ SIPRI’nin 2007 raporunda da 49,5 milyar dolarlık Çin askeri bütçesinin Asya’nın en büyük savunma bütçesi olan Japonya’ya geçtiği belirtilmiştir.²⁰⁴ ABD’ye bir rekabet oluşturacak güce sahip olmasa da, günümüzde Çin’in “yeni nesil füzelerin” yanı sıra kendi uçak sanayisini geliştirdiği ve uçak gemi üretimine de başladığı bilinmektedir. Günümüze kadar en zayıf halka olan filonun gelişimine de ayrı önem veren Çin yönetimi için birkaç sebep vardır. Bunlar, Tayvan’ın ele geçirilmesini sağlama kabiliyeti, Afrika ve Basra körfezinden başta petrol olmak üzere kesintisiz hammaddenin ulaştırılması ile Çin’e yakın olan sahanlıklardan petrolün çıkarılması ve ülkenin saha güvenliğinin sağlanmasıdır. Zira belirtilen bu sebep, dünyanın en kalabalık ordusuna sahip olan Çin’in “zayıf noktasını” oluşturmaktadır. Reform dönemlerinde inşa edilen ve Çin’in “yeni ekonomisi”ni oluşturan tesislerin % 80’i deniz kenarlarındadır ve deniz kuvvetlerinin amacı, savunma hattını okyanusların derinliğine –ileriye- doğru genişletmesi olmuştur.²⁰⁵ Diğer bir sebep de ABD’nin casus girişimlerinden rahatsızlık duymasıdır.

Pekin Üniversitesi Amerikan Araştırmaları Merkezi Başkanı Shi Yinhong’nun Batı basınına yaptığı açıklamaya göre dış politikasını gittikçe sertleştirmekte olan Çin, deniz filosunu güçlendirmeyi hedeflemektedir.²⁰⁶ Tablo 4’te görüldüğü gibi, Çin’in ABD ve Rusya’nın sahip olduğu gibi uçak gemisi ile kruvazörü yoktur. Ancak Çin Ulusal Filosunun 60. yıl dönümü (Nisan 2009) arifesinde Çin yönetimi bu durumu kısa zamanda düzeltmeyi planlamaktadır. *Wall Street Journal*’ın tahminine göre savaş kabiliyeti olan ilk uçak gemisi 2020 yılında tamamlanacaktır.²⁰⁷ Böylece Çin, kara gücünün yanı sıra deniz kuvvetlerini güçlendirmek istemektedir.

Hu Jintao Ekim 2006’da yaptığı konuşmasında “ulusal savunma ve ekonomik yapılanma arasındaki ilişkileri doğru anlamak ve çözmek gerektiğini” söylemiştir.

²⁰³ “Çin’in Silahlanması Kaygılandırıyor”, *Dünya Gündemi Gazetesi*, Şubat 2007, <http://www.dunyagundemi.com/ydg/index.php?option=com_content&task=view&id=549&Itemid=65>, (01.02.2007).

²⁰⁴ SIPRI Yearbook 2007, <<http://www.sipri.org/contents/editors/YB07launch>>, (01.02.2007).

²⁰⁵ Aleksandr Hramçihin, “Çin’in Kurtuluş Ordusu-5”, <<http://www.chaskor.ru/p.php?id=4395>>, 17.03.2009).

²⁰⁶ Pekin ABD’nin Deniz Hakimiyetine Meydan Okudu”, *Nezavisimaya Gazetesi*, 11 Mart 2009, <http://www.ng.ru/world/2009-03-11/6_china.html?mthree=4>.

²⁰⁷ “Çin Kendi Uçak Gemisini İnşa Edeceğini Bildirdi”, <http://www.navy.ru/news/vpk/index.php?ELEMENT_ID=19757>, (23.03.2009).

Ayrıca konuşmasında ülkenin güvenliğini ve bütünlüğünü sağlamak, halkın barışçıl çabalarını korumak için devletin savunma gücünü güçlendirmek gerektiğini de vurgulamıştır. 2007 arifesinde Çin Devlet Konseyi Enformasyon Ofisi, ülkenin savunma politikasını ve sorunlarını ele alan bir “Beyaz Kitap” yayımladı. Bu kitapta ülkenin dünyadaki artan rolüne cevap veren ayrıntılı “aktif savunma” stratejisi yer almaktadır. Buna göre, Pekin XXI. yüzyılda yüksek teknolojiye sahip Silahlı Kuvvetlere sahip olmalıdır. Kitapta yer alan verilere göre, Çin son 15 yıl içinde savunma harcamalarını yıllık ortalama % 15,3 artırmıştır. Beyaz kitabın yayınlanmasından önce Çin basınında da ülkenin hammadde ve petrol ithalatına olan bağımlılığı dile getirilerek Çin ticaretinin yapıldığı deniz yollarının güvenliğinin gerekliliği ve olağanüstü durumlarda askeri korumaya ihtiyaç duyulabileceği belirtilmişti. 2006 sonunda savunmaya yaptığı harcamalar resmi olarak 28,3 milyar Euro (36,7 milyar dolar) olarak belirtilse de CIA’ye göre bu rakam 80 milyar dolar civarındaydı, bu da GSYİH’nin % 3,7’si anlamına gelmektedir. Ancak Çin’in Dışişleri Bakanlığı yetkilisi, 6 Şubat 2007’de yapılan basın toplantısındaki bir soru üzerine, Çin’in diğer ülkelere kıyasla savunma harcamalarının az olduğunu belirtmiştir.

Tablo 10. Stockholm Barış Araştırma Enstitüsü’nün (SIPRI) verilerine göre Askeri Harcamalar (2005-2007)

Ülkeler	ABD			İngiltere			Fransa			Japonya			Çin			Rusya		
	2005	06	07	2005	06	07	2005	06	07	2005	06	07	2005	06	07	2005	06	07
Askeri harcamaları (milyar \$)	478.2	528.7	547	48.3	59.2	59.7	46.2	53.1	53	42.1	43.7	43.6	40.0	49	58	21.0	34.	35.4
									.6					.5	.3		7	
Kişi başına (milyon \$)	1604	1756		809	990	n.a.	763	875		329	341		31.2	37		147	24	4
Dünyadaki oranı,%	48	46	45	5	5	5	5	5	5	4	4	4	4	4	4	2	3	3
Önceki yıla göre değişiklik, %	+5,7			-5,4			- 2,2			-0,7			+8,8					+13
																		%

Kaynak: SIPRI Yearbook 2006-2008

Çin'in savunma harcamaları konusundaki tartışmalar, Çin'in iki bütçeli sisteminin varlığından kaynaklanmaktadır. Zira 1982 yılından itibaren²⁰⁸ Çin'in resmi bir bütçenin yanında inşaat/ yapım bütçesi (*contruction budget*) mevcuttur. Devlet bütçesi sadece devlet gelirlerini hesaba katarken inşaat/ yapım bütçesi ise kendi gelir kaynakları olan ve gelirleri geniş anlamda kalkınma için harcanan ayrı bir bütçedir. Bu bütçe idaresini özel komisyonlar ve Devlet Konseyi Ekonomik Reformlar Komitesi tarafından yönetilir. Bazı uzmanlara göre, askeri modernizasyona yönelik önemli programlar bu bütçe fonundan finanse edilmektedir.²⁰⁹

Ocak 2009 tarihinde ilk defa 30 yıllık Savunma Harcamaları içeren Beyaz Kitap açıklanmıştır. Bu verilere göre, yaklaşık 61 milyar dolar (414.769 milyar yuan) olan askeri harcamalar, Çin GSYH'sinin sadece %1.38'ini oluşturmaktadır. Bu rakam, ABD'nin savunma harcamalarının %7,51'ni, İngiltere'nin % 62,43'nü oluşturuyor. Asker başına harcamalar açısından ise ABD'nin harcadığının % 4,49'unu, Japonya'nın % 11,3'ünü, İngiltere'nin % 5,31'ini, Fransa'nın % 15,76'sını, Almanya'nın % 14,33'ünü oluşturmaktadır.²¹⁰ Mart 2009'daki Çin Ulusal Halk Meclisi'nin olağan toplantısında ise ülkenin 2009 savunma harcamalarının 2008'den %10 daha artarak 480,6 milyar yuan (yaklaşık 70,7 milyar dolar) oluşturacağı, bunun da devlet bütçesinin %6,3'nü oluşturacağı belirtildi. Bu rakam, GSYİH'nin % 1,4'üne denk gelmektedir.²¹¹ Bu rakamın diğer ülkelere nazaran az olduğunu dile getiren Çin yetkilileri, savunma harcamalarının büyük kısmının askeri modernizasyona ayrılacağını dile getirdiler. Dolayısıyla Çin asker sayısını azaltarak daha etkili bir ordu oluşturma peşindedir.

Tablo 11. Beyaz Kitaba göre Çin'in GSYH ve Askeri harcamalar artışı

	1978	1987	1988-97 arası	1998-2007	2008
Artış					
GSMH	% 14.1	1.74	%20.7	% 15.9	
Savunma harcamaları	%4.6	%9.27	%14.5	%12.5	414.769 milyar yuan= 61 milyar \$

Kaynak: Beyaz kitap "Çin Ulusal Savunma -2008"

²⁰⁸ "Çin'in Bütçesi", <<http://chinese-republic.com/ekonomika-kitaya/byudzhet-kitaya.html>>, (12.09.2008).

²⁰⁹ Aşimbayev, a.g.e., s. 26.

²¹⁰ "Çin'de ilk defa Reform ve Açıklık Politikaların Uygulamasından Bu Yana 30 yıllık Savunma Harcamaları hakkında Temel Verileri Açıklandı", *Sinhua Haber Ajansı*, 20 Ocak 2009, <http://www.russian.xinhuanet.com/russian/2009-01/20/content_802242.htm>, (21.01.2009).

²¹¹ Çin Halk Cumhuriyeti Uluslararası Radyosu haberleri, 07.03.2009.

Çin'in askeri yöndeki potansiyelleri ile avantajları şöyle sıralanabilir. Çin, dünyanın en kalabalık ordusuna sahiptir. Zira ordu, halk polisiyle birlikte sayısı 2 milyon 250 bin kişidir. Çin, Rusya ve ABD'den sonra dünyanın en çok tanka sahip üçüncü, ABD'den sonra dünyanın en çok uçağa sahip ikinci ve balistik roketli ile nükleer denizaltı gemilerin toplam sayısı bakımından dünyanın birinci ülkesidir. Çin'in askeri yöndeki dezavantajları ise, savaş araçlarının eskimişliği (günümüzde Çin'in kullandığı tankların %70'i ile askeri uçakların %80'inin 1950-60 Sovyet modelleri temel alarak yapılmış), geri mevzi zayıflığı ve iletişim, haberalma araçlarının yavaş gelişimidir. Bununla birlikte Çin kendi silahlarını üretmekte birlikte Rusya'dan son model teknolojiyi satın almaktadır.²¹² Ancak Rusya ve özellikle de Çin'in askeri harcamaları ne kadar düzenli arttırılırsa arttırılsın, ABD'nin gücüne ulaşamayacak gibi görünmektedir. Dolayısıyla Rusya askeri reform ve ordu modernleşmesine gitmiştir. Çin de benzer bir şekilde asker sayısının azaltılmasına başvurmuştur.

20 Ocak 2009 tarihinde Çin Devlet Konseyi'nin Basın Ofisi tarafından yayımlanan Beyaz Kitap'ta dikkat çeken şey, Çin'in strateji değişikliğine gideceğidir. 2010'dan itibaren Çin, "pasif savunma" olarak nitelendirilen eski stratejisinden "savunmacı-saldırgan" stratejisine geçecektir. Bu strateji, "askeri eylemlerin enformatizasyonu (bilişimden yararlanması) koşulları altında devletin savunma kabiliyetini arttırmak amacıyla Çin Hava Kuvvetlerinin keşif, hava saldırısı, erken uyarı ve hava savunma ile füze savunma sistemlerinin potansiyelini ve stratejik hava taşımacılığının arttırılmasını içeren savunmacı ve saldırgan eylemlerinin birleştirilmesini öngörmektedir.²¹³ Çin'in planladığı bu strateji değişikliği, ABD'nin sürekli dile getirdiği Çin'in askeri yönden yükselmesini haklı çıkaracak niteliktedir. Aslında Çin, ABD'nin serbest piyasa uygulamasını örnek alıp aynı zamanda da SSCB'nin hatalarından dersler alarak kendine has bir model oluşturmuştur. Zira SSCB'nin dağılımına yol açan sebepler arasında ekonomik reformlarla paralel olarak siyasi reformların başlatılması olmuştur. Çin için ise bu istenmeyen durumdur. Ancak ülkede zenginleşme ve bireysel özgürlük ile

---

²¹² Aleksandr Hramchihin, "Narodno-osvoboditel'naja. Vooruzhennye sily Kitaja. Obwie svedenija (Kurtuluş Ordusu. Çin'in Silahlı Kuvvetleri. Genel Bilgiler)", <<http://www.chaskor.ru/p.php?id=4181>>, (10 mart 2009).

²¹³ "ÇHC'nin Ulusal Savunması- 2008" Beyaz Kitabı..., *Jenmin Jibao Gazetesi*, 21 Ocak 2009, <<http://russian.people.com.cn/31521/6578063.html>>, (21.02.2009).

birlikte demokratikleşme talepleri artacak ve Çin'in kaçınılmaz olarak siyasi liberalleşme sürecine gireceği olasılığı da yüksektir.

Waltz, Soğuk savaş sonrası dünyanın yapısını analiz ederken, Çin'in hızlı büyüme potansiyelini değerlendirmekte ve Japonya'nın mutlaka onu bölgede dengelemesi gerektiğine dikkat çekmektedir.²¹⁴

Özetlemek gerekirse, bu üç güç (ABD, Çin, Rusya²¹⁵) arasında “dünya üzerinde güç mücadelesi” sürmektedir. Askeri anlamda da gün geçtikçe güçlenmekte olan Çin'in ABD ile çıkar çatışma noktaları; Tayvan, Güney-Doğu Asya, Afganistan, Burma, Sudan, İran ve Orta Asya olarak ortaya çıkmaktadır. Son dönemde bu bölgelere Afrika kıtası da eklenmiştir.²¹⁶ Aralarındaki ilişkiler bakımından son 25 yılın en alt seviyesine inen ABD- Rusya ilişkilerinin dönüm noktası olarak Ağustos 2008'de gerçekleşen Rusya'nın Gürcistan müdahalesi sayılabilir. Günümüz dünyasında herhangi bir güç unsurundan hangisinin tek başına üstün güç olacağını kestirmek zordur. Bu bölümdeki büyük güçlerin “büyüklüğe” ulaşma aşamalarını ele aldıktan sonra, ikinci bölümde bunların YDD'deki rolü ve kutup oluşturma girişimleri analiz edilecektir.

---

²¹⁴ Waltz, “Uluslararası Politikanın Değişen Yapısı”, s. 27-28.

²¹⁵ Rusya her ne kadar küresel bir güç mücadelesinde yer almak istese ve bu yönde çaba sarf etse de—örneğin Latin Amerika vd.bölgelerde bu güç mücadeleye katılsa da- daha çok bölgesel bir güç olarak algılanmaktadır.

²¹⁶ Butakov, Ya., “Amerikano-Kitajskij Novyj Mirovoj Poryadok. Kak Budut Delit' Mir SShA i KNR? (Amerika ve Çin'in YDD. ABD ve ÇHC Dünyayı Nasıl Paylaşırlar?)”, <<http://www.win.ru/china/1312.phtml?PHPSESSID=50e681baefe804f7bb07bb96e53baf60>>, (12.12.2008).

İKİNCİ BÖLÜM

YENİ DÜNYA DÜZENİNDE ORTA ASYA BÖLGESİNİN JEOPOLİTİK KONUMU

A. Yeni Dünya Düzeni Sorunsalı

“Her dünya düzeni devamlı olma ümidini taşır” deyimin kendisinde bir sonsuzluk ifadesi vardır. Ancak içerdiği öğeler devamlı bir hareket içindedir; gerçekte her yüzyılla beraber uluslararası sistemlerin ömrü gittikçe azalmıştır. Vestfalya Anlaşmasından doğan düzen 150 yıl sürmüştür. Viyana Kongresinin yarattığı uluslararası sistem ancak yüz yıl kendisini koruyabilmiş; Soğuk Savaşla belirlenen düzen kırk yıl sonra bitmiştir. Dünya düzeninin etkileşim kapasitesi ve amaçları hiçbir zaman bu kadar çabuk, bu kadar derinden ve bu kadar küresel olarak değişmemiştir.¹

Soğuk Savaş sonrası oluşan siyasi ortam için kullanan bir tabir olan YDD, -Realist bakış açısına göre- blokların ortadan kalkmasıyla oluşan boşlukta daha mücadeleli yarışa dayalı yeni bir uluslararası ortamı temsil etmektedir. Liberallere göre ise sosyalizmin temsilcisinin ortadan kalkmasıyla değerler, çıkarlar üzerinde bir üstünlük sağlamış ve barış, demokrasi, insan hakları gibi kavramlar ön plana çıkmıştır.

Ancak YDD denildiğinde ilk akla gelen, ABD'nin başını çektiği bir dünya düzeni olmuştur. Bununla birlikte bu düzendeki ABD'nin rolü hep tartışıla gelmiştir. Kimilerine göre, bu liderlik kimilerine göre kutuptur. Kimileri ise ABD'nin kendi etkisini ve değerlerini tüm dünyaya yayarak “küreselleşmenin” başını çektiğini savunmaktadırlar. Bununla birlikte bu düzenin ABD tarafından oluşturulduğu veya en azından dayatıldığı tüm aktörler tarafından anlaşılmaktaydı ve buna karşı itiraz yoktu. Ancak çelişkili bir şekilde, Batı ekonomi modeli tarafından başlatılan ve ABD'nin başını çektiği tüketim çılgınlığı bu sistemin zayıf yanlarını göstermiş ve sonunu getirmese de sistemi çok sarsmıştır. Başka bir deyişle, YDD sorunsalı teorik çerçeveden çıkıp uygulamada da tartışıla gelmiştir. Zira dünyadaki tüketim, talebi körüklemiş, buna bağlı olarak da üretim artmıştır. Üretim daha fazla enerji tüketimine yol açmış (başta Çin'de olmak üzere), tüketim de enerji kaynakları bulunduran ülkelerin yükselmesine

---

¹ Henry Kissinger, *Diplomasi*, İbrahim Kurt (çev.), İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1994.

ve başta Rusya olmak üzere güçlenmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda da yükselen bu devletler, -her ne kadar orta vadede ABD'nin karşısında SSCB gibi meydan okumayacak gücün çıkması mümkün görünmese de- ABD'nin Dünya Düzenini tartışmaya açmaya başlamışlardır.

1. Yeni Dünya Düzeni Tartışmaları ve Değişen Denge Unsuru

Soğuk Savaşın sona ermesi ve 1992 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Doğu-Batı cepheleşmesi şeklinde kendisini gösteren eski dünya düzeni kalkmış, yerine yeni bir dünya düzenine doğru yönelim başlamıştır. Çeşitli güç odaklarınca farklı çıkar ve tehdit hesapları paralelinde yönlendirilip şekillendirilmeye çalışılan bu “Yeni Dünya Düzeni”nin tam olarak nasıl olacağını, beraberinde ne tür bir uluslararası düzen ve sistem getireceğini kestirmek şu an için oldukça zor görünmektedir.

YDD tarifi ve geleceği hakkında konsept oluşturma konusunda en çok kafa yoranlar, ABD'li ve Rus araştırmacılar olmuştur. Rusların bu ilgisinin nedeni ise, ileride ABD ile eşit olmasa da yine de uluslararası ilişkilerin durumunu ve XXI. yüzyılda oluşacak olan düzeni etkileyebilme ümidini beslemeleridir.² Dolayısıyla bu konuda Rusya ve ABD'de çok sayıda akademik çalışma yapılmıştır.

Çalışmamızın bu bölümünün amacı, YDD ile ilgili yeni bir teori/kuram geliştirmek değildir, ancak asıl konumuzun içinde ele aldığımız dönemin ne olduğuna ışık tutmak olacaktır. SSCB'nin dağılmasıyla ve iki kutuplu dünya düzeninin sona ermesiyle “Nasıl bir Yeni Dünya Düzeni ile karşı karşıyayız?” sorusu ortaya çıkmıştır. Çok popüler bir deyim haline gelen YDD'nin tanımı konusunda bir fikir birliği yoktur. Kimilerine göre bu bir proje, kimilerine göre ise içeriği doldurulamayan çağdaş bir kavramdır. Bu çalışmada ise YDD, 1990 sonrası bir dönem olarak tanımlanarak özellikleri belirlenmeye çalışılacaktır. Diğer bir ifadeyle, çalışmamızda YDD, dünyadaki siyasi düşünceleri ve güçler dengesini etkileyen olayların meydana gelmesi sonucu oluşan yeni bir dönem olarak ele alınacaktır.

---

² Shackleina, a.g.e., s. 92

a. Baba Bush'un YDD'ni Projesi

YDD kavramını ilk defa Baba Bush tarafından 11 Eylül 1990'da Kongre'ye yaptığı konuşmasında “uluslararası işbirliğini ve barışı yaratma ideali” olarak tanımlanabilecek bir deyim olarak kullanılmıştır. Soğuk Savaşın sona erdiği gerçeğini vurgulamaya yönelik olan bu deyim, aynı zamanda ABD'nin yeni vizyonunu, yeni bir uluslararası siyasi düzen oluşturma arzusunu da ortaya koymaktaydı. Başka deyişle, bu kavram sadece yeni bir dönemin başladığını belirtmekle kalmayıp aynı zamanda hukuk üstünlüğü ve barışçıl olan bir siyasi yönün belirleneceğine de işaret etmekteydi. Ancak, o tarihten bu yana bu söylem pratikte *tam tersi uygulamalara neden olmuştur*. Dolayısıyla bir siyasi proje olarak başarıya ulaşamamıştır.

b. Uluslararası Sistem Olarak Dünya Düzeni

Bununla birlikte YDD söylemi, farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Kimilerine göre, “dünya düzeni”, “dünya”, “dünya sistemi”, “uluslararası ilişkiler sistemi” eşanlamlıdır. Kimileri ise, düzeni bir bütün olarak değil, düzenin bir kısmını oluşturan uluslararası ilişkiler yapısı, devletlerarası ilişkileri düzenleyen uluslararası kuruluşlar ve örgütler ile devletler arası davranışları belirleyen normları kastetmektedir.³

Uluslararası İlişkiler disiplinde Dünya Düzeni, uluslararası önem taşıyan tarihi olayların neticesinde oluşturulan birkaç sistemden ibarettir. YDD öncesi yada 1991 öncesi dönemin tanımlarına göz attığımızda, bunlar: 30 yıl savaşı sonrası 1648'de kurulan ve güç dengesini öngören **Vestfaliya Sistemi**, Napolyon savaşları sonrasında 1814'te kurulan ve “Avrupa Uyumu” olarak adlandırılan **Viyana Sistemi**, Birinci Dünya savaşı sonrası **Versay-Washington Sistemi** ve İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan ve iki kutuplu dünya düzenini Doğu- (sosyalist devletler bloku)- Batı (kapitalist dünya) oluşturan **Yalta-Potsdam Sistemi** olarak özetleyebiliriz. Araştırmacılar bu düzenin 1991'de sona erdiği konusunda genel olarak hem fikir olmakla birlikte günümüz dünya düzenindeki sisteme bir isim bulmakta zorlanmaktadır. Bir kısmı Belovejsk dönemi (SSCB'nin tarihe karıştığını ilan eden anlaşmadan ismini alır), diğerleri ise “*Post Cold-War Era*” (Soğuk Savaş sonrası dönem) tanımını

---

³ Shackleina, a.g.e., s. 50.

kullanılmaktalar. En çok kullanılan deyim YDD olmuştur. Ancak söz konusu düzenin yeni, bu düzeni düzenleyen anlaşmaların ise eski olması durumuyla karşı karşıyayız. Zira YDD'yi düzenleyen yeni bir mekanizma tam geliştirilememiştir. Başta Helsinki Nihai Senedi olmak üzere, iki kutuplu dünya düzeni döneminde kabul edilen anlaşmalar tam olarak işlememekte, yerine ise herhangi bir kapsamlı düzenleme getirilememiştir. Özellikle bu durum Kafkasya'da cereyan eden olaylar sonrasında açıkça ortaya çıkmıştır. Rusya ve ABD birbirini Helsinki anlaşmalarını ihlal etmekle suçlamışlardır. Başka deyişle, iki kutuplu dünya düzeni döneminde belirlenen kutupların nüfuz bölgeleri ihlal edilmeye başlanmış, ancak bunu düzenleyen bir mekanizma oluşturulmamıştır.

Bununla birlikte bu dönemin hukuki çerçeveleri yeni anlaşmalarla düzenlenmediğinden YDD'nin hangi özellikler taşıdığı önem arz etmektedir. Bize göre, YDD'nin özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

- iki kutupluluğun çöküşü nedeniyle tek kutupluluk/ çok kutupluluk tartışmalarının başlaması,
- ideolojinin arka plana atılarak dikkatlerin ekonomik, güvenlik alanları üzerinde yoğunlaşması,
- tehditlerin çeşitliliğinin ve karmaşıklığının meydana gelmesiyle “düşman-dost” şeklindeki keskin bir ayrımın ortadan kalkmasıdır.

Bu bağlamda tehditlerin devlet sınırlarını aşmasıyla 2001 sonrası “küreselleşme eşittir YDD” söylemi ise 90 sonrası dönemde popüler olmasına rağmen, Realistlere göre günümüze kadar bir tutarlılık gösterememiştir.⁴ Zira Brzezinski'nin ifade ettiği gibi, ekonomik çıkar adına daha ucuz işgücü Çin'de olduğundan küreselleşme örneği olarak gösterilebilir. Ancak unutmamalıyız ki, dünya hala ulusal devletlerden oluşmakta ve bunlar küreselleşmenin getirdiği kurallara uyup uymama hakkına sahiptirler.⁵ Başka deyişle, devletler Afganistan örneğinde olduğu gibi işbirliğine gitseler de her zaman ve en başta ülke çıkarlarını korumak adına hareket etmektedir.

---

⁴ Bu görüşü destekleyen görüşler için Waltz, “Structural Realism After The Cold War;” Gilpin, R., *The Challenge Of Global Capitalism: The World Economy In The 21th Century*, Princeton, Princeton University Press, 2000.

⁵ Brzezinski, *The Choise: Global Domination or Global Leadership*, Moskova, Mejdunarodnie Otnosheniya, 2005, s. 184-185.

2. Kutupluluk Tartışmaları

YDD döneminin özelliklerinden birinin de kutupluluk üzerindeki tartışmaların başlaması olduğunu belirtmiştik. **Kutuplaşma** kavramı, uluslararası sistem içindeki güç ilişkilerine işaret eder. Kavram özellikle Soğuk Savaş döneminde iki süpergücün çekişme halinde bulunduğu iki kutuplu düzenle ortaya çıkmıştır. Bu kavram çerçevesinde 1945 öncesi sistem gücün büyük devletler tarafından paylaşılması sebebiyle çok kutuplu olarak isimlendirilir. Benzer biçimde SSCB'nin dağılmasıyla ABD'nin tek süpergüç olarak kalmasıyla oluşan düzen de pek çok akademisyen tarafından tek kutuplu sistem olarak adlandırılır. Kutuplar ise ülkelerin veya ittifakların gücüne göre, ülkeler arasındaki ilişkilerin kalıplarına ve bazen de isteklerini yaptırıp yaptıramadığına bakılarak ülkelerin nitelendirilmesi biçiminde karşımıza çıkıyor.⁶

YDD ile ilgili tartışmaların kutupluluk ile ilgili tartışmalar boyutunu aldığına tanık oluyoruz. Bu anlamda YDD'den bahsederken, araştırmacıların dikkat çektikleri diğer unsur, iki kutuplu sistemin yıkılışından sonra asıl tartışmalar uluslararası ilişkilerin yapısı ve sistemin kutupsallığı (kutupların sayısı) üzerinde yoğunlaşmıştır.⁷ Bunun için tek kutupluluk (*unipolarity*), tek çok kutupluluk (*uni-multi polar*) ve çok kutupluluk (*multipolarity*) gibi kavramlar kullanılmaktadır.

a. ABD Tekkutupluluğu

SSCB'nin dağılmasıyla iki kutuptan birisinin ortadan kalkması Batının zaferi olarak kabul edildiğinden bundan sonra dünya düzenini belirleyecek devletin ABD olduğuna karşı çıkılamamıştır. Zira 1990'lı yıllarda ABD'nin gücü ile kıyaslanacak güç yoktu. Başka deyişle, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte ABD'nin tek kutuplu yeni bir Dünya Düzeni kurmaya başladığı düşünülmektedir. Ancak araştırmacıların çoğu, çok kutuplu düzenin tipik bir uluslararası düzen olduğunu ve dolayısıyla iki kutuplu düzenin istisna oluşturduğunu savunmaktadırlar. Özellikle Rus akademik çevrede, dünya haritasından iki süper güçten birinin yok olması, yeni bir düzenin oluşması değil, belirsiz olan bir ortamın (“yeni dünya düzensizliğinin”) oluştuğu görüşü üzerinde durulmaktadır.⁸ Bu

---

⁶ Waltz, a.g.e., s. 17.

⁷ Shackleina, a.g.e., s. 51.

⁸ Shackleina, a.g.e., s. 53.

görüşü birçok Batılı bilim adamı da paylaşmaktadır. İkenberry'e göre, Soğuk Savaştan tek bir süper güç çıkmıştı ve daha da önemlisi ona karşı ne coğrafi ne de ideolojik bir karşı çıkış/duruş mevcuttu. Avrupa, içine kapanmış; Japonya ise durağanlaşmıştı. Dünyanın ikinci ve üçüncü büyük ekonomilerine sahip Japonya ve Almanya'nın güvenliği de hâlâ ABD tarafından sağlanmaktaydı. ABD'nin askerî üsleri ile hareketli savaş güçleri dünyanın dört bir yanına dağılmıştı. Rusya Amerika'yla yarı-resmî (*quasi-formal*) güvenlik ortaklığı içindeydi. Çin de en azından şimdilik Amerika'nın üstünlüğünü kabul etmiş görünüyordu.⁹

Bazı araştırmacılar, tek kutupluluğu kabul etmekle birlikte, bunun geçici bir olgu olduğunu savunmaktadır. Charles Krauthammer, tek kutupluluğa dair 'Tek Kutuplu An (*Unipolar Moment*)' tarifini kullanmaktadır.¹⁰ Dünyanın neden tek kutuplu hale gelip gelmediğini araştıran Rus bilim adamı Lounev, ABD'nin karşısındaki güçlü ülkeleri incelemekte ve incelemesinin sonucunda ABD'nin daha uzun yıllar giderek azalan ekonomik ve ideolojik etkisinden dolayı askeri ve siyasi açıdan lider konumunda olacağını, bununla birlikte ABD'nin uluslararası sistemde hakim konumda olması, yine de dünyanın tek kutuplu olduğu anlamına gelmediğini¹¹ belirtmektedir. Araştırmacıya göre, ABD, temel rakibin ortadan kalkmasıyla Batı ülkeleri bir arada tutabilmek ve siyasi etkinliğini muhafaza edebilmek için yeni bir düşman arayışına girmiştir (Irak, eski Yugoslavya, İran vs.).¹²

SSCB'nin çöküşünden sonra ABD, kendi lehine oluşan düzenin korunmasını istemiş ve Rusya, Çin, gibi kendisine rakip olabilecek büyük devletlerin bu statükoyu delegecek davranışlarını istememiştir. Diğer bir ifadeyle, Amerikan tek kutupluluğu, statükocudur, dengenin sağlanması ise revizyonist bir eylem olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Zira bir kere üstünlük sağlayan bir güç, kendi gücünü paylaşmak istememektedir. Buna karşın, diğer devletler ise bu duruma tahammül etmek istememekte ve revizyonist davranarak mevcut statükoyu değiştirmek istemektedirler. Yani, söz konusu devletler, ABD'nin

---

⁹ Ikenberry, G. J., "Illusions Of Empire: Defining The New American Order", *Foreign Affairs*, Sayı: 83(2), 2004, s.144-154.

¹⁰ Zira ABD'nin Irak'ta yaşadığı sorunlar, Amerikalılar "tek kutulu dönemden (unipolar era)" ziyade "unipolar moment (tek kutuplu an)" dan bahsetmeyi tercih etmekte. David P. Calleo, "Unipolar Illusions," *Survival: Global Politics and Strategy*, Cilt: 49, Sayı: 3, 2007, s.73 – 78.

¹¹ Lounev, a.g.e., s.30.

¹² Lounev, a.g.e., s.30-31

kurduğu tek kutupluluğa karşı çıkıp mevcut düzeni revize etmek istiyorlar. (1) Rus ve Çin liderlerinin¹³ sürekli olarak dünyanın artık çok kutuplu olduğu ve ABD'nin bunu kabullenmesi gerektiği söylemlerin ardından Rusya ve Çin'in 1997 yılında YYD'nin çok kutuplu olması gerektiğine dair Deklarasyon imzalayarak¹⁴ söylemden aktif faaliyete geçmeleri, (2) ABD'nin arka bahçesinde (Latin Amerika ülkeleri) ABD karşıtı seslerin yükselmesi ve (3) bu ülke yönetimlerinin Rusya'ya yakınlaşması, bu tahminleri doğrular niteliktedir. Bu sıralamaya Çin'in tarihi Doğu Asya bölgesiyle yetinmeyip Afrika kıtası gibi gittikçe nüfuz bölgelerini genişletmesi de eklenebilir. Ancak tek kutupluk neyi ifade eder? İlk önce, bize göre kutupluluk, devletlerin toplam güçleriyle ölçülmelidir. Oysa yorumcuların çoğu sadece siyaset üzerinde durmaktadırlar. Örneğin, Rusya, Çin ve Fransa'nın Irak ve İran konusunda ABD'den farklı görüşte olduklarını söylediklerinde hemen çok kutupluluktan bahsetmektedirler.¹⁵ Waltz ise kutupluluğu, büyük devletler arasındaki güç dağılımı olarak nitelendirmektedir. Yani, Waltz'a göre, büyük güçler, gücün temelini oluşturan unsurların çoğuna sahip olanlardır. Bu bağlamda, ABD, askeri, ekonomik, teknolojik ve jeopolitik açıdan tek devlet olarak karşımıza çıkmıştır. ABD, büyük devletler arasındaki askeri harcamaların % 60'ını yapmakta, ekonomik üretimin ve yüksek teknolojinin %40'ı, bilim-araştırma harcamalarının %50'si yine ABD'ye aittir.¹⁶

Kutupluluk konusunda ilk çalışmaları yapanlardan biri olan David Singer,¹⁷ kutupluluğu şu şekilde açıklamaktadır. İlk önce kutupluluk, ittifak, uluslararası örgütlere üyelik, diplomatik ve ticari bağlantılar gibi devletler arasındaki uzun vadeli ilişki ve sorumlulukları öngörmektedir. İkincisi, kutupluluk, kısa süreli birlikte hareket etme eylemleri veya basında yer alan yayınlardan takip edilebilen diplomatik temaslar gibi günlük rutin ilişkilere dayanan olayların toplamı/tamamıdır. Dünya -belirtilenlere yakın özelliklere sahip devletlerden oluşan "birlik halinde olan" -kutuplara bölünmüş. Kutup içindeki ve kutuplar arasındaki ilişkiler sayısal olarak belirtilmekte, dolayısıyla

---

¹³ China Proposition On The Establishment Of A New International Political And Economic Order, 10.10.2003, <<http://www.chinese-embassy.org.uk/eng/wjzc/t27077.htm>>, China's View On The Developmen Of Multi-Polarity, 16.06.2004, <<http://www.china-embassy.ch/eng/wjzc/t139006.htm>>.

¹⁴ *Çokkutuplu Dünya ve Yeni Uluslararası Düzenin Kurulmasına İlişkin Ortak Deklarasyon*, Moskova, 23 Nisan 1997, <http://lawrussia.ru/texts/legal_743/doc743a830x878.htm>

¹⁵ Wohlforth, "Transatlantik..", s. 8.

¹⁶ Wohlforth, "Transatlantik..", s. 4-5.

¹⁷ David Singer, "Multi-Polar Power Systems and International Stability" *World Politics*, Sayı: 16, (Nisan 1964), s. 390-406.

dünyanın ne kadarının belirgin ittifaklara bölüdüğü, hangi ülkelerin mevcut ittifaklara yakın durduğu veya tarafsız olduğu, hangi birliğin daha güçlü olduğu gibi konularda yorum yapılabilir. “Kutupluk” ile ilgili ikinci kavram ise daha dar ve sadece askeri boyutu içermektedir. Örneğin, uluslararası sistemdeki askeri harcamaların dağılımı ile buna bağlı olarak da kutupların sayısı belirlenmektedir. Askeri birliklere üyelik ise hangi nitelikteki ittifakların karşı karşıya geldiğini belirlememize imkan sağlamaktadır.¹⁸ Bu tanımlardan yola çıkılırsa, SSCB ile birlikte Doğu blokun dağılmasına rağmen ABD’nin güçlü etkisi altındaki NATO’nun varlığını sürdürmesiyle kalmayıp diğer ülkeler için çekim gücü haline gelmesi de bu düzenin tekkutuplu olduğunu gösterebilir. Bununla birlikte bu durumu revize etmek isteyen güçlerin çabaları mevcuttur.

Klasik güç dengesi kuramı açısından, “tek kutupluluk”, bir gücün bir eş ağırlık bulunmayacak kadar güçlü olduğu bir sistemdir. Diğer bir ifadeyle, tek kutupluluk, güç dengesi politikalarının önlendiğini varsaymaktadır. Dolayısıyla Mearsheimer’in öne sürdüğü ve devletlerin “kaderleri” olan üstünlük sağlamak için mücadele etmeleri tek kutupluluğu veya çok kutupluluğu varsaydığı sonucuna varabiliriz. Zira iki kutuplu sistem bir güç dengesini öngörmektedir. İki kutuplu sistemin ortadan kalkmasıyla “kutupluk” veya “liderlik” gibi farklı tanımlarla tasvir etmesine rağmen, yine de ABD’nin başını çektiği düzen kastedilmektedir.

Tek kutuplu Dünya düzenini savunucularından Krauthammer, ABD’nin bu dünya düzeninde büyük rol üstlendiğini belirterek YDD’yi şu örnekle açıklamaktadır: “Eğer evinize biri saldırırsa, siz “911” arayıp polisi çağırırsınız, biri sizin ülkenize saldırırsa ise Washington’u ararsınız/çağırırsınız.” Tek Kutuplu dünyada merkezi iktidara en yakın ve normları harekete geçiren şey, Amerikan iktidarındır. Dolayısıyla tek kutuplu dünyadaki varlık ve istikrar ABD’nin baskın gücü ve caydırıcılığı sayesinde olmaktadır.¹⁹ Bu bağlamda “Önleyici Vuruş” doktrinini haklı bulan uzman, asıl önemin Irak’ın KİS’e sahip olup olmadığı değil, düşman rejimin yıkılması olduğunu dile getirmektedir. Bu tartışmalar, sadece yüzeysel kalmamıştır. 1992’de Pentagon, tek kutupluluğu muhafaza etmek amacıyla, küresel bir rekabetin ortaya çıkmasını önlemeye

---

¹⁸ *Neorealizm i Ego İstoki (Neorealizm ve Onun Kökleri)*, <<http://www.spbgu.ru/book178>>, (10.10.2007), s.19

¹⁹ Krauthammer, a.g.e., s.13.

dayanan büyük bir strateji tasarlamıştır. Ancak bu tasarı kısa sürede tartışmalara neden olmuş, Amerikalı ve yabancı yorumcular tek kutupluluğu korumaya yönelik herhangi bir çabanın donkişotvari ve tehlikeli olduğunu iddia etmişlerdir. Devlet yetkilileri ise bu fikirden hemen uzaklaşmışlardır; üstünlük veya hakimiyet lisanından kaçınarak, yerine ABD'den "lider" yada "vazgeçilmez ulus" olarak bahsetmeye başlamışlardır.²⁰

Aslında dünya ülkelerinin ABD'nin tek kutupluluğuna itiraz etmeleri, ABD'nin girişimlerini onların çıkarlarına zarar verme ve güçlerini zayıflatma hareketleri şeklinde değerlendirerek bir tehlike olarak algıladıktan sonra başlamıştır. Buna, Rusya'nın NATO genişlemesine ve Çin'le birlikte ABD'nin Orta Asya'daki askeri üslerine gösterdiği tepki örnek gösterilebilir. Akademisyenler tekkutupluluk üzerine tartışırken, asıl odaklandıkları konu tekkutupluluğun yok olmasıdır. Neorealistlere göre, tekkutupluluk tüm yapılar içinde en istikrarsız olandır, çünkü gücün herhangi bir şekilde tek yerde toplanması, diğer devletleri tehdit eder ve bir denge sağlamak için harekete geçmelerine neden olur. Diğer bazı akademisyenler ise, gücün tek elde toplanmasının barışa katkı sağladığını iddia etmekle birlikte, Amerikan üstünlüğünün devamından şüphe etmektedirler. İki görüşün de temelinde yatan, Amerikan hâkimiyetinin aslında hassas ve diğer devletlerin tutumları sonucunda kolaylıkla yok edilebilecek olduğu inancıdır. Sonuç olarak, analistlerin çoğu tekkutupluluğun bir "illüzyon", bir "an" olduğunu ve "uzun sürmeyeceğini", veya zaten "yerini çokkutupluluğa bıraktığını" savunmaktadırlar.

b. ABD Liderliği

ABD'nin tek kutup oluşturacak güce sahip olduğunu savunanlar ise çeşitli kuramlar geliştirmektedirler. Brzezinski gibi yazarlar tarafından öne sürülen "ABD liderliği" (*leadership*), ABD'yi olumsuz etkileyen "tek kutupluluk" yerine geliştirilmiş bir kavramdır.

ABD'li araştırmacılara göre, dünyada her zaman bir lider olmuştur. Örneğin, Almanya, İngiltere'nin liderliğine meydan okuduğunda dünya savaşı, SSCB'nin ABD'ye meydan okuduğunda ise Soğuk savaş olmuştur. ABD olmasaydı, başka ülke lider olurdu, önemli

---

²⁰ William C. Wohlforth, "Tek Kutuplu Bir Dünyanın İstikrarlığı", *Avrasya Dosyası*, Sayı: 4, Kış 2004, s. 38- 76.

olan ise lider ülkenin tehlikesiz /güvenilir olmasıdır. Başka deyişle, Wohlforth'a göre, liderlik kaçınılmaz ise, güvenilir bir lider güvensiz olandan iyidir.²¹

ABD'nin bir hegemon güç değil de lider olması gerektiğini belirten Brzezinski kitabında²² çağdaş dünyanın Amerikan üstünlüğünü sevmeyebileceğini, güven duymayabileceğini, içerleyebileceğini, hatta zaman zaman ona karşı komplo bile kurabileceğini, ama pratikte doğrudan ona karşı çıkamayacağını ifade etmektedir. Amerikan küresel üstünlüğü bir noktada yok olursa onun yerini ne alacak sorusuna da cevap arayan Brzezinski, uluslararası güç dengesi sıralaması açısından 2000 yılında ABD ile diğerleri arasındaki açığın hiç olmadığı kadar yüksek olduğunu dile getirmektedir. ABD'nin en yakın rakipleri Japonya, Çin, Hindistan'ı değerlendirdikten sonra Brzezinski şu sonuca varmaktadır. Önümüzdeki 20 yıl boyunca Amerikan gücünün tutarlılığı küresel istikrar için vazgeçilmez hale gelecek, Amerikan gücüne karşı tek rakip ise içeriden gelebilecektir. Ya Amerikan demokrasisi tarafından gücün reddedilmesiyle ya da Amerika'nın kendi gücünü kötüye kullanmasıyla Amerika gücünü kaybedebilecektir. Amerika'nın küresel rolünün kaybetmesinin bir sebebi de, terörizmin bitmesi ya da Amerikalıların ortak amaç anlayışlarını kaybetmeleridir.²³ Bu bağlamda YDD'de ABD için Brzezinski tarafından biçilen rol ise "Küresel Liderliktir." Karşılıklı uzlaşmalara dayalı liderlik Amerika'nın dünyanın tek süper gücü olarak konumunu pekiştirmesiyle üstünlüğünü artıracak, yani Amerika'yı "Artı Süpergüç"; egemenlik ise Amerika'yı eşsiz bir kuvvete sahip olan bir konumda tutarken ABD gücünün daha büyük bir şekilde genişletilmesini gerektirecektir.²⁴ Bu fikre, Waltz da katılmakta ve ABD'nin önümüzdeki dönemde ekonomik ve askeri olarak lider ülke olmaya devam edeceğini ileri sürmektedir.²⁵ Bu görüşlerin yanı sıra ABD'nin düzendeki üstün rolünü kabul etmekle birlikte diğer devletlerin de yükselen konumlarını dikkate alan yorumlar da getirilmektedir. Bu durum Samuel Huntington'ın deyişle "tek çok kutupluluk" (*uni-multi-polar*) olarak adlandırılmaktadır.

---

²¹ William C. Wohlforth, "Transatlantic Relations in a Unipolar World," Occasional Paper Series, Sayı: 41, < http://www.gcsp.ch/E/publications/Issues_Institutions/T-A_Relations/Occ_Papers/41-Wohlforth.pdf>, s. 5.

²² Zbigniew Brzezinski, *Tercih. Küresel Hakimiyet mi? Küresel Liderlik mi?*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2005.

²³ Brzezinski, a.g.e, s. 16-17.

²⁴ A.g.e., s. 258.

²⁵ Waltz, "Uluslararası Politikanın Değişen Yapısı," s. 31.

c. “Uni-Multi Polar” Tanımı

ABD hegemonyasının hem ülke içinde (örneğin, 1997’da yapılan kamuoyu yoklamasında Amerikalıların sadece % 13’lük kısmının Amerika’nın uluslararası işlerinde üstünlük rolünü tercih ettikleri, % 74’nün ise ABD’nin gücünü/ iktidarını diğer ülkelerle paylaşması gerektiğini dile getirmişler), hem de diğer ülkelerce istenmediğine dikkat çeken Huntington, ‘unipolarity’ (tekkutupluluk) ile ‘multipolarity’ (çokkutupluluk) tanımlarını birleştirerek, ‘uni-multipolarity’ kavramını ortaya atmaktadır.²⁶ Bu kavram, birkaç küçük merkez ile çevrilmiş üst merkezin bulunduğu düzeni kastetmektedir. Bir çıkar çatışması halinde ise bu merkezler üst merkezin hayatını zorlaştırabilmekte, ancak bunlar hiçbir şekilde üst merkeze karşigüç oluşturacak güce sahip değiller ve sistem içindeki durumu kendilerine göre organize edemezler. Bu “uni-multipolarity”, üç şekilde ortaya çıkmıştır:

- hegemon güce karşı küçük merkezlerin koalisyonu veya bu merkezlerin yeni üst devlet konumuna yükselme yoluyla iki kutupluluğa doğru gitmesi,
- küçük merkezlerin bağımsız konumlarını kaybetme yoluyla tam imparatorluk, tek kutupluluğuna doğru gitmesi (bu perspektif, Irak ve Yugoslavya’yı bozguna uğratma sonucu belirdi),
- birkaç bağımsız ve potansiyelleri kıyaslanabilecek gücün serbest oyunu yoluyla gerçek tam çok kutupluluğa doğru değişiklik göstermesidir.

Son ihtimal ancak ABD’nin Avrupa ve Asya’daki gücünü kaybetmesiyle Amerikalıların Batı yarımküreye çekilmesiyle gerçekleşebilir.²⁷

Yani bu tanıma göre, Amerika diğer ülkelerden güçlü olmakla birlikte kendi sözünü tartışmasız kabul ettirebilecek kadar güçlü olmayacaktır. Başka deyişle de “uni-multipolarity” kavramı kısaca, ABD’nin en güçlü ama hakim olmadığı “eşit olmayanlar arasında birinci” olmak şeklinde tanımlanabilir.²⁸

²⁶ Samuel Huntington, “The Lonely Superpower,” *Foreign Affairs*, Cilt: 78, Sayı: 2, 1999, s. 39.

²⁷ Vadim Cymburskiy, “Geopolitika Dlya “Evraziyskoy Atlantidi”, *Pro et Contra*, Cilt: 4, Sayı: 4, (Güz 1999), s. 149.

²⁸ Şanlı Bahadır KOÇ, “ABD: İmparator, Güliiver ya da “Eşit Olmayanlar Arasında Birinci”, *Stratejik Öngörü: 2023 Sempozyum Sunumu*, ASAM, 9-13 Ekim 2006, <http://www.asam.org.tr/fpr/2023_ABD.ppt#2>, (20.04.2009).

d. Çok Kutupluluk Tartışmaları

Günümüz dünyasının tek kutupluluktan çıkıp çok kutupluya dönüşmesi tartışmaları özellikle 2000 sonrası dönemde alevlenmiştir. Bunun nedeni, SSCB sonrasında ekonomik ve diğer alanlarda güçsüz olan Rusya'nın enerji konjonktüründen istifade ederek kendisini toparlanması ile Çin'in dünya üretim merkezine dönüşmesi olmuştur. Zira bu iki ülkede biriken döviz rezervleri bunların kalkınmasına ve askeri, ekonomik alanda başarıya ulaşmalarına psikolojik açıdan tek kutuba kafa tutabilecek hale gelmelerine neden olmuştur. Zira Çin, muazzam rezervleri ile en büyük ABD hisselerinin en büyük payına sahip ülkedir. Rusya ise askeri açıdan NATO'nun tekeline ve genişlemesine siyasi "karşılığını" Ağustos 2008'de cereyan eden Kafkasya olaylarında göstermiştir. Bundan önce Rus yetkililerce Rusya'nın "artık dünya ülkelerinin elinde bulunmayan bir silaha sahip olduğu"²⁹ ifade edilmiştir.

Bununla birlikte tek kutuplu dünyanın çok kutupluya dönüşmesinin sancılı ve tehlikeli olduğu konusunda uyarılar yapılmaktadır. Örneğin, Mearsheimer'e göre, iki kutuplu sistemin çöküşünü Fransız Devriminin gerçekleştiği 1789 "özgürlük" yılına benzetmektedir. Araştırmacı, yeni dönem sevincinde umut dolu insanların 1789 döneminin savaş ve işgali de beraberinde getirdiklerini unuttuklarını iddia etmektedir.³⁰ Zira Realistlere göre iki kutuplu dünyada çatışma olasılığı daha düşüktür, dolayısıyla günümüz dünyasının daha az güvenirlili olduğunu söyleyebiliriz, zira uluslararası ilişkilerde devletleri dengeleyen bir üst otorite olmadığından istikrar denge üzerine kuruludur.³¹

Amerika Ulusal İstihbarat Konseyi (*National Intelligence Council*) tarafından her 5 yılda bir hazırlanan raporda³² ABD'nin geleceğine ilişkin daha karamsar bir tablo çizilmektedir. ABD'nin gücünün zayıflayacağını öngören raporda, başta Hindistan, Çin

²⁹ 18 Şubat 2004 yılında o dönemde Cumhurbaşkanı Putin Plesetsk'te yapılan yeni füze ve silah denemeleri sonrasında yapılan açıklama. Daha ayrıntılı için <<http://www.grani.ru/War/Arms/Nukes/m.84548.html>>, (12.04.2009).

³⁰ John Mearsheimer, "Pochemu My Skoro Budem Toskovat' Po Holodnoy Voyne (Yakında Neden Soğuk Savaşa Özlem Duyacağız)", *Rossija V Global'noy Politike Dergisi*, Sayı: 6, Kasım-Aralık 2008, <<http://www.globalaffairs.ru/numbers/35/10830.html>>, (26.12.2008).

³¹ Mearsheimer, iki kutuplu dünyanın avantajlarını şöyle özetlemektedir: Birincisi, çatışma tarafların sayısının az olması, savaş çıkma ihtimalini de azaltır. İkincisi, güçlerin dengesizliği daha az ve savaş daha kolay önlenir. Üçüncüsü, caydırma perspektifleri daha fazla, zira bir gücün hata yapma imkanı da azalmaktadır. Mearsheimer, "Back to future.", s.8-9.

³² *Global Trends 2025: A Transformed World*, NIC 2008-003, Kasım 2008.

ve Rusya gibi ülkelerin başını çektiği çok kutuplu dünyadan bahsedilmektedir. Bu duruma ise 2007’de başlayan kriz damgasını vurmuştur. Raporda, söz konusu krizin “küresel ekonomide dengelerin değişerek yeni dengelerin oluşması yolunda bir başlangıç” oluşturduğu belirtilmiştir. Ancak mali kriz, ABD’nin gücünü zayıflatan tek neden değildir. Zira ABD’nin muazzam borçları ve özellikle de Afganistan ve Irak harekâtları, ABD’nin siyasi pozisyonunun azalmasına ve dünya çapında Amerikan karşıtı güçlerinin artmasına neden olmuştur.

Bununla birlikte 2007’den bu yana başta ABD’yi etkileyen mali kriz, gelişmekte olan büyük devletlerin yanı sıra diğer büyük güçlere de bir şans vermektedir. Her ne kadar ekonomik olarak birbirine bağlı olduklarından devletler zarar görecektir ise de, aynı zamanda ulusal ekonomilerini güçlendirerek çevresindeki ve uzaktaki ülkeleri işbirliğine davet etmektedir. Rusya kendi yakın çevresini toparlamaya çalışmakta, siyasi olarak uluslararası arenada onu destekleyen devletlere ekonomik yardım yapmakta ve uzun vadeli işbirliği vaatleri vermektedir. Bu bağlamda, SSCB’nin dağılmasından sonra -2007 öncesi dönemi “**kati tek kutupluluk**”, 2007 ve sonrasında ise “**yumuşak tek kutupluluk**” olarak nitelendirebiliriz. Söz konusu yumuşak tek kutupluluğunun çok kutupluluğa dönüşmesi ise ABD ve diğer büyük güçlerin mali krizden nasıl çıkacağına bağlı olacaktır.

B. Yeni Dünya Düzeninde Orta Asya’nın Yerini Belirleme Çabaları

1. Büyük Oyunun “Mini Versiyonu”

SSCB’nin dağılmasıyla yeni jeopolitik düzenin oluşumu (YDD) ve buna ilişkin nüfuz alanların yeniden paylaşımı başlamıştır. 1990 sonrası dönemde büyük devletlerin enerji kaynaklarına ulaşma ve nüfuz kurma faaliyetleri 1920’li yıllardaki Orta Doğu’nun durumuna benzetilebilir. Ancak günümüzdeki Orta Asya’nın durumu -birbirleriyle çelişen çıkarlar ve güç mücadelesine katılanlar açısından bakıldığında- 1920’lere kıyasla çok daha büyük bir karmaşayı da temsil etmektedir. Günümüzde Rusya, Çin ve ABD gibi büyük güçler ile İran, Pakistan ve Türkiye gibi bölgesel ve bölgesel olmayan güçlerin de rekabet içine girdiğini görüyoruz.

Söz konusu rekabet, çoğu araştırmacı tarafından Batı historiografyasında yaygın olarak kullanılan ve 19. ve 20. yüzyıllarda (1813 – 1907 yılları arası) Rus Çarlığı ile

İngiliz İmparatorluğu arasında geçen, Orta Asya'da üstünlük sağlama çekişmesine benzetilmektedir. “Büyük Oyun” kavramı ilk defa, 1837-40 yılları arasında Orta Asya'da vazifeli İngiliz istihbarat subayı Arthur Conolly tarafından kullanılmıştır. Burada, Hindistan'dan Orta Asya'ya yürüyen Britanya İmparatorluğu ile Orta Asya'dan sıcak denizlere açılmayı hedefleyen Çarlık Rusya'sının geniş Avrasya coğrafyasındaki yayılma ve hakimiyet yarışını tanımlanmak istenir. Geniş olarak ise “Büyük Oyun” 1901 yılında yayımlanan Rudyard Kipling'in romanından sonra kullanılmaya başlanmıştı.

SSCB'nin dağılmasıyla ve bu topraklarda yeni bağımsız devletlerin oluşmasıyla, yeni jeopolitik düzenin oluşumu ve buna ilişkin nüfuz alanlarının yeniden paylaşımı başlamıştır. Dünyanın bu kısmındaki nüfuz paylaşımında Orta Asya bölgesi ve ona doğru giden ulaşım hatları da önem kazanmaktadır. Orta Asya hem stratejik öneminden hem de zengin petrol ve doğal gaz rezervlerinin bulunmasından, üstelik siyasi ve güvenlik gerekçelerinden dolayı Rusya, Çin, İran ve ABD gibi Orta Asya' da nüfuz sahibi olmak isteyen bölgesel güçlerin ilgi odağı olmuştur.

İngiliz jeopolitikçi G. Mackinder jeopolitik anlamda Orta Asya bölgesinin "dünyanın kalbi", "dünya adası" denilen bölgede yerleştiğini, buna bağlı olarak Orta Asya'nın "dünya siyaset eksenini" olmaya mahkum olduğunu belirtmektedir. Jeopolitikçi Brzezinski'ye göre ise baş oyuncular oyun oynamaktadır ve bu oyunda "Avrasya global iktidar mücadelesinin yapıldığı bir satranç tahtası niteliğindedir".³³

Orta Asya, “diğer devletlerin” ulusal çıkarlarını gerçekleştirmeye engel olmaya ve konumunu zayıflatmaya çabaladıkları bölge olarak nitelendirilmektedir. Dünya ve bölgesel devletlerin etkileşim faktörlerini sağlayan Avrasya'nın jeopolitik bağlantıların keşiştiği noktada bulunması, geçmişten bugüne Orta Asya'nın tarihi ve tarihi kaderi için belirleyici olmuştur. Orta Asya'daki durumlar geleneksel olarak Avrupa ile Asya'nın birleştiği noktada jeopolitik avantajlı konumda olmasına bağlı olarak tüm Avrasya kıtasındaki güç dengelerini etkilemiştir. 19.yüzyılın ikinci yarısındaki “Büyük oyun” sonucunda Orta Asya Rus imparatorluğuna dahil edilmiş ve SSCB'nin dağılmasına kadar diğer ülkeler için erişilmez bölge olmuştur. Birliğin dağılmasıyla tamamlanan

---

³³ Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası*, Yelda Türedi, (çev.), İstanbul, İnkilap Yayınları, 2005.

jeopolitik vakum bölgeyi dünyaya açmıştır. 21.yüzyılın başında Orta Asya'nın jeostratejik ve jeopolitik konumunda bölgenin küresel politikadaki öneminin artmasıyla tanımlanabilir köklü değişiklikler yaşanmıştır. Önceden diğer ülkeler için erişilmez olan bölgedeki jeopolitik vakumu tasfiye eden Sovyet Birliğinin dağılması, bölgenin avantajlı jeostratejik konumu, başta enerji kaynakları olmak üzere önemli stratejik hammadde rezervlerinin bulunması, Batı ile Doğu'yu birleştirecek ulaştırma altyapısını oluşturma perspektifleri, uluslar arası terörizme karşı mücadele sahnesi olması bölgeyi büyük devletler için cazip bir jeopolitik bölgeye dönüştürmüştür.³⁴

Orta Asya bölgesi, Yeni bir dünya düzeni oluşturma döneminde ayrı bir nitelik taşımaktadır. Zira Soğuk savaş döneminde nüfuz bölgeleri paylaşılmıştır: tarafların birisi diğerinin çıkar bölgesini taciz etmiyordu. İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan bu YDD, Yalta- Potsdam anlaşmaları ile belgelenmiştir. Bu bağlamda bir denge söz konusu idi. SSCB'nin dağılması ise bu dengeyi sarstı ve taraflar yeniden bu nüfuz mücadelesine giriştiler ve o günden bu yana birbirlerinden bölgeleri kapmaya çalışmaktadırlar. Bu bölge, SSCB'nin dağılmasıyla yeniden bir rekabet alanının oluştuğu ortamda diğer bölgelerle birlikte müttefik ve düşman belirleme mücadelesinde yerini almış ve jeopolitik konum açısından büyük güçlerin rekabet alanı olma niteliğini yeniden kazanmıştır. Ancak kimi uzmanlara göre ise, bu rekabet, 19.yüzyılınkinden farklıdır, zira o dönemde bölge sadece büyük güçlerin paylaşım alanı idi, 1990 sonrası Orta Asya bölgesinde ise bağımsız ülkeler mevcuttur.³⁵ Bu ülkeler kimi zaman büyük güçlerin davranışlarını etkileyebiliyor veya birinin diğer ikisine karşı fazla güçlenmemesi için yaptığı dengelemeye katkıda bulunabiliyor. Bunun için ise yeni bir yöntem -“çok yönlülük”- politikasını benimsemişlerdir.

---

³⁴ Omarov M.N., “Central'naja Azija i Rossija: Vzaimnoe Pritjazhenie Zhiznenno Vazhnyh İnteresov (Orta Asya ve Rusya: Hayati Çıkarların Karşılıklı Çekimi)”, <<http://easttime.ru/reganalitic/1/176.html>>, (25.12.2008).

³⁵ Nikolai Sokov, “The Not-So-Great Game in Central Asia,” *Ponars Policy Memo*, Sayı: 403, (Aralık 2005), s. 223- 228.

Bu rekabetin 19. Yüzyıldaki “Büyük Oyun”dan farklı olmasının diğer nedeni de, klasik imparatorluk devrinin ve klasik jeopolitik dönemin geride kalması ve rekabet eden güçlerin farklı potansiyellere sahip olmasıdır.³⁶

Bize göre ise, -iki büyük gücün mücadele sahnesi olan 19. Yüzyıldaki “Büyük Oyun”dan farklı olarak- 1990 öncesi dönemde SSCB içerisinde yer alan bu bölge, YYD’nin oluşumunda, dünya çapındaki rekabetin “mini versiyonunu” oluşturmuş ve birçok büyük gücün güç mücadelesi alanlarından (Orta Doğu, Karadeniz Havzası vd.) birini oluşturmaktadır. Özellikle ABD’nin tek kutuplu düzen kurma girişimleri ve Rusya sınırlarına yaklaşması (NATO’nun genişlemesi), Rusya için YDD’nde kendi yerini belirleme ve eski gücünü ispat etme alanı olarak karşımıza çıkmıştır.

2. YYD’nin Yeni Bir Coğrafi ve Siyasi Bölgesi Olarak Orta Asya

a. Bölgenin Coğrafi Konumu ve Jeopolitik Önemi

i. Orta Asya Kavramı

Orta Asya, denizlere çıkışı olmayan Asya kıtasının geniş bir bölgesidir. UNESCO, Orta Asya tanımının iklim ve yer şekillerine göre olduğunu belirtti. Buna göre Orta Asya, Moğolistan ve Çin’in batısını, Hindistan ve Pakistan kuzeyini, İran’ın kuzeydoğusunu, Afganistan, Rusya Ortadoğu bölgesi ile güney tayga ve eski Sovyet Cumhuriyetleri’ni içermeliydi. Bölgeyi tanımlamak için kullanılan bir diğer metot ise etnik kökendir, bu metot genellikle doğu Türkleri, Doğu İranlılar ve Moğolların nüfuslandığı bölgelerde kullanılmıştır. Bu bölgeler Sincan, Sibirya’nın Müslüman/Türk bölgeleri, belirtilen beş cumhuriyet, Afgan Türkistan, Tibet, Kuzey Pakistan ve Afganistan’ı da kapsar. Bu belirtilen halklar bu geniş alanın ‘yerli halkı’ olarak düşünülür. Tıva Cumhuriyeti’nin (şimdilerde Rusya Federasyonu’nun bir parçası) Orta Asya’nın merkezinde bulunduğu iddia edilir.

Başlangıçta Asya alt kıtasının uzak, erişimi zor bölgeleri “İç Asya” olarak tanımlanmıştır. XIX yy. sonlarına doğru Rus ve Batılı araştırmacılar arasında “İç” veya

---

³⁶ Dmitri Trenin, “Malaya İgra: Geopoliticheskoe Sopernichestvo Grozit Zaslonit’ Bor’bu S Terorizmom (Küçük Oyun: Jeopolitik Reakabet Terörle Mücadeleyi Gölgeleyebilir),” *Briefing Moskovskogo Centra Carnegi*, Cilt: 7, Sayı: 8, Eylül 2005.

“Orta” Asya, Rusya Türkistan’ı (daha sonra Sovyet); şunda Çin Halk Cumhuriyeti’nin Sincan-Uygur özerk bölgesini içine alan Doğu Türkistan’ı ve Kuzey Afganistan topraklarını kapsayan üç parçadan oluşan “Türkistan” terimi ile bağdaştırılmıştır.³⁷

Antik Çin tarihi belgelerinde, batı bölgeleri terimi batı Çin’i tanımlamak için kullanılmıştır. Orta Asya’nın dünyanın farklı bir bölgesi olarak tanımlanması ilk kez 1843 yılında bir yer bilimci olan Alexander von Humboldt tarafından ortaya atılmıştır. Asya’nın sınırları hakkında birçok tanım yapılmıştır. Bu bölge birçok kaynakta hala Stalin yönetimi döneminde kullanılan Türkistan adıyla anılır. En dar kapsamlı tanımlama Sovyetler Birliği’nin yaptığı tanımdır. Buna göre Orta Asya Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Kırgızistan’dan oluşur; Moğolistan ve Kazakistan’ı kapsamaz. Bu tanım Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği döneminde Rusya dışında da kullanıldı. Ancak Rus dili iki farklı terim içerir; Средняя Азия (Srednyaya Azia/Middle Asia) dar kapsamlı olan tanımdır ve Rus sınırları içine girmiş bölgeyi işaret eder, bir diğeri ise Центральная Азия (Tsentral'naya Azia/Central Asia) daha kapsamlı olan tanımdır ve Rus hakimiyeti altına girmemiş bölgeleri de kapsar.

Araştırma konumuz olan bölgenin tanımı ile ilgili net bir tanım bulunmadığından kimileri bu bölgeye “İç Asya”, “Srednyaya Aziya i Kazahstan”, Tsental’naya Aziya, kimileri, ortaya çıkan eski Sovyet Orta Asya’sını Türkistan olarak adlandırmaktadır. Ancak bu terim daha etnik tabanlı olup bölge ülkesi olan Tacikistan’ı dışlar niteliktedir. Çalışmamızdaki araştırma alanı olan “Orta Asya” ile ortak tarih, kültür, yaşam tarzı, benzer dil gibi unsurları kapsayan ve SSCB dağılımı sonucu ortaya çıkan Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Kırgızistan’dan oluşan bölge kastedilmektedir.

ii. Bölgenin Coğrafi Özellikleri

Değişmeyen unsurlardan alan (saha ve büyüklüğü) jeopolitik açıdan çok değerlidir. Bu alan, stratejik kaynaklara da sahipse (petrol, su kaynakları, maden yatakları, tarımsal verimlilik vb.) evrensel değerde jeopolitik odak olmaya en azından adaydır.³⁸ Bu

³⁷ Esen Usubaliev, "Istoriko-Etnicheskaya Harakteristika Turkestana (Türkistan’ın Tarihi-Etnik Karakteristiği)", <<http://www.easttime.ru/analytic/1/2/189.html>>, (06.05.2007).

³⁸ Suat İlhan, a.g.m., s.319.

bağlamda, Orta Asya örnek teşkil etmektedir. Zira Orta Asya bölgesi, coğrafi özelliklerinin yanı sıra enerji ve diğer kaynakların bulunduğu bir bölgedir. Coğrafi imkanlardan ne ölçüde istifade edileceği ise uygulanan stratejiye bağlıdır.³⁹

Orta Asya, jeopolitik değeri en fazla tartışılan, uygulamalara kaynaklık yapan Kara Hakimiyet teorisinin başlangıç noktasını teşkil etmektedir. Coğrafi bölüme dayalı Kenar kuşak teorisinde de bu bölge, tecrit edilmesi gereken bölge olarak değerlendirilmiş ve ikinci dünya savaşından sonraki politikaları şekillendirmiştir. Ayrıca bu bölgenin kuzeyden Rusya Federasyonu, doğudan Çin, güneyden İran, Afganistan, Pakistan ile sınırının olması önemini belirtmek için yeterlidir. Orta Asya bölgesi Asya'nın tam ortasında bulunmakta ve kıtanın bütün istikametlerdeki iç bağlantılarının kavşak noktasını teşkil etmektedir. Türkistan ortalarından doğu Türkistan'a doğru olan Tanrı, Altay ve Sayan dağları bölgenin merkez ve doğusunun omurgasını oluşturmaktadır. Yani Türkistan'ı aşmadan Asya'yı içerden, bir boydan bir boya kat etmek mümkün değildir.

Asya kıtasının orta ve güney batısında eski kara kütlelerinin tam ortasında yer alan bu bölgenin okyanuslara bağlantısı; Türkiye üzerinden Karadeniz Ege Akdeniz ve oradan Atlas okyanusuna ulaşmaktadır. İran üzerinden de Basra'ya çıkışı vardır.⁴⁰

b. Bölgenin Stratejik Önemi

Kimi yazarlar tarafından “Küresel Balkanlar”⁴¹ tanımı içinde yer alan, kimileri tarafından “*backwater*”⁴² olarak tanımlanan SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan bağımsız Orta Asya birden bire kendisini büyük güçlerin mücadelesi içinde buldu. SSCB döneminde kapalı olan bu bölge, dış dünyanın kendisine biçilen proje ve stratejiler odağı veya parçası haline geldi. Bunların arasında, ABD tarafından geliştirilen Büyük Orta Asya (buraya Güney Doğu Asya da dahil edilmektedir) projesi, İpek Yol Stratejisi, AB tarafından faaliyete geçirilmeye çalışılan AB stratejisi, ŞİÖ, Japonya'nın “Japonya- Orta Asya” vd. Bu bölge, Avrasya (Avrupa ve Asya) ve

---

³⁹ Gray, Sloan, a.g.e., s.3-4.

⁴⁰ Çağrı Kürşat Yüce, *Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerine Mücadele*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2006, s. 49.

⁴¹ Brzezinski, *Tercih*, s. 62.

⁴² Eugene Rumer, “The US Interests and Role in Central Asia After K2”, *Washington Quarterly*, Cilt: 29, Sayı: 3, (Yaz 2006), s. 141-154.

evrensel politikaların “anahtarı”⁴³ niteliğindedir. Peki bu kadar gücü bölgeye çeken nedir? Kısaca bölgenin stratejik önemi şöyle özetlenebilir.

Orta Asya bölgesi,

- Orta Asya'nın asıl önemi sahip olduğu coğrafi konumundan kaynaklanır. Zira bu bölge, SSCB'nin çöküşünden sonra yükselen bölgesel güçlerin yanı başındadır. Bu stratejik önemi, bölgenin “bölgesel hegemonların yükseldiği alanda” yer almasından kaynaklanır. Başta ABD olmak üzere, Japonya ve AB gibi büyük aktörler diğer bölgelerdeki büyük güçlerin hegemon haline gelmesini, kendine bir rakip olmasını istemediğinden bunu önlemek isteyeceklerdir. Bu bağlamda Orta Asya bölgesinin Çin, Rusya gibi büyük güçlerin yanı sıra Hindistan, İran gibi ülkelerin kontrol edilebilecek/gözlem yapılabilecek bir yerde bulunması, bölgesel ve bölgesel olmayan ülkelerin ilgi odağı haline gelmesine neden olmuştur. Başka deyişle bölge, bu güçlerin **güvenlik çemberleri** içinde yer almaktadır. Dolayısıyla bölgede etkin olan bir güç, diğer güçlerin aynı konuma ulaşmamları için gayret etmektedir. Bunun içinde farklı dengeleme yöntemlerini kullanmaktadır. Bu bağlamda Orta Asya “güvenlik çemberi” veya “tampon” bölgesi olarak algılanmaktadır;
- çoğunlukla enerji hammaddeleri olmak üzere zengin doğal kaynaklara sahiptir. ABD Dışişleri Bakanlarından Henry Kissenger, 14 Kasım 1974'te petrolü, dünyanın en önemli stratejik maddesi olarak tanımlandığını⁴⁴ ve gazın da bir silah olarak kullanıldığını dikkate aldığımızda, bu kaynaklar, kimi büyük güçler için enerji ihtiyacı karşılama ise, kimileri için bu kaynakları kendi üzerinden tekrar satma avantajı anlamına gelmektedir. Gerçek miktarı hakkında spekülasyonlar yapılan bölgenin doğal kaynakları, bölgeyi, diğer “**enerji zengini**” bölgeleri ile kıyaslanmasına neden olmaktadır. (ABD'nin Büyük Orta Doğu Projesine benzer Büyük Orta Asya projesinin geliştirmesi gibi). Farklı değerlendirmelere göre, bölgenin gaz rezervleri Suudi Arabistan'la eşdeğer 232 trilyon kübik feet, petrol rezervleri ise 17 ila 49 milyar varil olarak tahmin

⁴³ Sultanov, a.g.m., s.1.

⁴⁴ M. Doğanay, A. F. Atun, *Ortadoğu'nun Jeopolitik ve Jeostratejik Açısından Değerlendirmesi: Körfez Harbi ve Alınan Dersler*, Ankara, 1994, s. 431. Aktaran Çağrı Kürşat Yüce, “Bağımsız Türk Cumhuriyetleri'nin Enerji Potansiyelleri ve Önemi”, <<http://www.usakgundem.com/makale.php?id=186>>, (10.01.2009).

edilmekte, bu da en az Katar'la, en iyimser haliyle ise Libya ile kıyaslanabilir düzeydedir.⁴⁵ Bu bağlamda yukarıda bahsedilen Amerika Ulusal İstihbarat Konseyi (*National Intelligence Council*) 2008 raporunda da fosil kaynaklarının 2025 yılına kadar ana enerji kaynağı olarak varlığını sürdüreceği belirtilmektedir. Üretim bölgesi olan Orta Doğu öncelikli ve ana kaynak olmaya devam etmekle birlikte yeni üretim alanları olarak Orta Asya, Rusya, Batı Afrika, Venezüella, Brezilya ve Endonezya'nın da ortaya çıkacağına dikkat çekilmektedir. Ancak bölgenin kaynakları beraberinde bunları transfer etme sorunu da getirmektedir.

- Sahip olduğu enerji kaynaklarının dünya **pazarına ulaştırma** açısından önem teşkil etmektedir. Zira bunların ulaştırılmasında seçilen güzergahlar bölgedeki dengeleri etkilemektedir. Bir büyük gücün önderlik yaptığı/lobi yaptığı güzergah, diğer büyük güce karşı avantaj ve artı güç demektir. Bölge kaynaklarının dünya piyasalara ulaştırılması, bölgede “güzergah rekabeti”ni de beraberinde getirmektedir. Zira bir güç tarafından bölgenin enerji kaynaklarına ulaşım yollarını denetim altına alması, diğer güçlere karşı bir üstünlük sağlamak anlamına gelmektedir.
- Orta Asya, denizlere kapalı bir bölgedir, bu bir dezavantajdır. Ancak karasal mekana sahip olmasını bir avantaja dönüştürmek istemektedir. Zira bölge, Avrupa ve Asya ulaşım yollarının kesiştiği yerde yer almaktadır. Bölgenin İran üzerinden Basra Körfezine, Afganistan ve Pakistan üzerinden Hint okyanusuna çıkışı vardır. Çin üzerinden ise Asya Pasifik'e açılma imkanı vardır.⁴⁶ Başka deyişle, bölge Batı ile Doğuyu birbirine kara yolları ile bağlanabilecek duruma sahiptir ve bu avantajı kıtalararası (*transcontinental*) lojistik projeler çerçevesinde değerlendirmektedir. Batı Avrupa-Batı Çin kara yolu projesi bunun bir örneğidir. Zira bu proje, Rusya ile Çin'in işine yarayacaktır. Bu bir ulaşım koridoru işlevi görecektir.
- Orta Asya bölgesi, nükleer güçlerin arasında yer almaktadır. Zira bölge, Hindistan, Çin, Rusya, Pakistan gibi nükleer silaha sahip ve İran gibi gelecekte

---

⁴⁵ CRS Report for Congress RL33458, Central Asia: Regional Developments and Implications for U.S. Interests, by Jim Nichol, The Library of Congress, (6 Ağustos 2008), s. 33.

⁴⁶ Ayushieva, E.B., a.g.e., s. 4.

bu konuma ulaşabilecek ülkelerle komşudur.⁴⁷ Bu bağlamda SSCB döneminde deneme poligonu haline gelen bölge ülkelerinden Kazakistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra büyük güç garantörlüğü altında nükleer silahlardan arınma yolunu tercih etmiştir/ettirilmiştir.

- Bulunduğu konum, “medeniyetler çatışması” olabilecek coğrafyada yer almaktadır. Zira bu tezde bahsi geçen toprak parçası, bölge ülkelerinin İslam dünyasına mensup olmalarıyla birlikte eski Sovyet coğrafyasında Ortodoksların lideri rolünü üstlenmeye çalışan Rusya ile Konfüçyüs öğretilerini kullanarak nüfuzunu arttırmak isteyen Çin’in arasında sıkışmış durumdadır. Bu nedenle – tezin varsayımı ile- Orta Asya olası bir çatışmanın merkezinde yer almaktadır. Bu tür senaryoları önlemek adına bölge ülkeleri de aktif faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Örneğin, Kazakistan önderliğinde 2003 yılından itibaren Dünya Din Liderleri ve Geleneksel Dinler Zirvesi yapılmaktadır. Bu oluşumun amacı, dinler arası diyalogu pekiştirmek olmaktadır. Zira “dinler arası diyalog toplum gelişiminde ve tüm halkların refahını arttırmak için kilit rol oynamakta ve çatışma ve şiddetin üstesinden gelinmesine yardımcı olmaktadır”.⁴⁸ Böylece bölgede, Türkiye’nin “Medeniyetler İttifakı”na benzer “Huntington karşıtı” bir tez üzerinde çalışılmaktadır. Bu bölge, araştırmacı Mahmud Sultanov’un tabiriyle, medeniyetlerin aralarında gelişen diyalog ve çatışmada “filtre” ve “bağlayıcı halka” rolündedir.⁴⁹

Nitekim, yukarıda belirlenen sebeplerden dolayı Orta Asya bölgesi büyük güçlerin mücadele arenası olarak kalacaktır. Zira bölgedeki bu mücadele, büyük güçlerin politikalarının “deneme sahası” olmakla birlikte küresel alandaki mücadelenin “küçültülmüş” versiyonunu oluşturmaktadır. Bölgede çok sayıda bölgesel ve bölgesel olmayan güçlerin çıkarlarının olduğunu göz önünde bulundurarak çalışmamızda ABD, Rusya ve Çin’in önceliklerini belirlenecektir. Ancak bunu yapmadan önce bölgenin enerji potansiyeli ile doğal kaynakları analiz edilecektir.

⁴⁷ “Devyat’ Voprosov Odnomu Ekspertu (Bir Uzmana Dokuz Soru), Freder”, *Washington ProFile*, Sayı: 04(950), 6 Şubat 2009.

⁴⁸ *Dünya Din Liderleri ve Geleneksel Dinler Zirvesi Deklarasyonu*, 23-24 Eylül 2003, Astana.

⁴⁹ Mahmud Sultanov, "Central'naya Azija Kak Pole Bor'by Velikih Derzhav Za Peredel Sfer Vliyaniya (Büyük Güçlerin Mücadele Alanı Olarak Orta Asya), <<http://www.centrasia.ru/newsA.php4?st=1181133000>>, (06.06.2007).

C. Orta Asya'nın Ekonomik Açıdan Önemi

1.Dünya Enerji Rezervleri Bakımından Bölge Kaynaklarının Yeri

Bölgenin büyük ve büyük olmayan bölgesel ve bölgesel olmayan ülkelerin ilgi odağı olmasının nedenlerden biri, bölgenin sahip olduğu doğal kaynaklardır. Zira tarih tecrübesi, dünya hakimiyeti fikirlerinin oluşumun nedeninin kaynak darlığından meydana geldiğini göstermektedir.⁵⁰ Diğer ifadeyle enerji kaynakları ile dünya liderliği arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Dünya liderliğini üstlenen başat gücün, bir enerji kaynağına tamamen hâkim olmadan liderliğini sürdürebilmesi mümkün olmamaktadır. Kömür Çağı'nda dünya lideri olan ve liderliğini İkinci Dünya Savaşı sona erene kadar koruyan İngiltere'nin kömür sanayisi ile birlikte bilim ve teknolojiye ne kadar üstün olduğu bilinmektedir. 1945'te İngiltere'nin yerini alan ABD'nin dünya liderliğini ele geçirmesini sağlayan en önemli etken ise 1859'da ülkesinde başlattığı petrol endüstrisindeki çalışmalarıdır. Başka deyişle, bir büyük gücün gelişimi ve ayakta kalması, onun sanayileşmesinden geçmektedir. Sanayinin kanı ise enerji kaynaklarıdır. Bu bağlamda enerjiye ulaşma ve sürekli olarak enerji ihtiyacının sağlanmış olması bir gereklilikten çıkarak güvenlik meselesi haline gelmektedir. Bu nedenle enerji kaynakları, aşağıda açıklayacağımız diğer unsurlarla birlikte, Orta Asya'nın önemini ortaya koymaktadır. Zira petrol, doğal gaz gibi doğal kaynaklar dünyada en talep edilen kaynakların başında gelmektedir. Gelecek öngörülerini kapsamında petrol rezervlerinin yarım asra kalmadan tükeneceği şeklindeki spekülasyonlar, bir yandan alternatif enerji kaynakları arayışına sevk ederken, diğer yandan da ekonomik açıdan artan talebin siyasi rekabeti kızıştırmasına da neden olmaktadır. Bush döneminin ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney 1998'de Halliburton'u temsilen katıldığı Kazakistan'da petrol şirketlerinin düzenlediği bir konferansta "tarihin hiçbir döneminde Hazar bölgesi kadar bir anda böylesi bir stratejik öneme sahip olan bir toprak parçası hatırlamıyorum" diye sözlerine başlayarak bölgenin önemini ortaya koymuştur.⁵¹ Bölge ülkelerinden

---

⁵⁰ Ryabchuk, V.D., "Problemy voennoj nauki i voennogo prognozirovaniya v uslovijah intellektual'no-informacionnogo protivoborstva (Entelektüel-Enformasyon savaş şartları altında askeri planlama ve bilim Sorunları)", *Voennaja Mysl' Dergisi*, 2008, Sayı: 5, s. 70 http://www.mil.ru/files/vm5_2008.pdf, (10.02.2009).

⁵¹ John Cherian, " The Politics Of Pipelines," *Frontline*, Cilt: 22, Sayı: 13, (18 Haziran- 1Temmuz 2005), <<http://www.hinduonnet.com/fline/fl2213/stories/20050701000805900.htm>>

Kazakistan'ın petrol rezervleri bakımından 9ncu, en çok üretici sıralamasında 14. sırada olduğunu göz önümüzde bulundurduğumuzda,⁵² uzaktaki güçlerin bölgeye olan bu ilgisinin karşısında bölge güçlerinin bu mücadeleye seyirci kalmayacağı açıktır. Avrupa ülkelerinin en büyük enerji tedarikçisi olan Rusya, bölge ülkelerinden satın aldığı enerji kaynaklarının miktarını arttırma peşindedir. En son yayınlanan Rusya'nın Ulusal Güvenlik Strateji belgesinde de, uzun vadede uluslararası politikanın dikkati, Orta Doğu, Kuzey Kutbu'nun diğer bölgeleri, Hazar denizi ve Orta Asya dahil olmak üzere enerji kaynaklarına hakim olma üzerine yoğunlaşacağına dikkat çekilmektedir. Belgede, "kaynaklar için rekabet ortamında oluşacak sorunların askeri güç kullanımı ile çözüme girişimleri göz ardı edilemez, ki (böylece) Rusya Federasyonu sınırları ve müttefiklerinin sınırları yakınında oluşan denge bozulabilir" uyarısı yapılmaktadır.⁵³ Petrol tüketimi açısından Japonya'yı geride bırakan Çin ise en çok petrol tüketen ülke listesinde ABD'den sonra ikinci sıraya yerleşmiştir. Türkiye'nin Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu'nun (EPDK) BP Enerji Raporu, ABD enerji istatistikleri ve Uluslararası Enerji Ajansı verilerine dayanarak hazırladığı "2007 Petrol Piyasası Sektör Raporu"na göre, geçen sene dünya ülkelerinin günlük toplam petrol talebi 85.59 milyon varil düzeyinde oldu. Bu miktarın 20.70 milyon varil ile % 24,2'si ABD'ye, 7,68 milyon varil ile de % 9'u Çin'in talebinden kaynaklanmıştır.⁵⁴

a. Bölgenin Enerji Kaynakları ve Maden Rezervleri

Orta Asya bölgesi, SSCB döneminde demir dışı madenler metalürjisinin temelini oluşturmaktadır. Beş bölge ülkesinde bulunan krom, molibden, volfram, bakır, kurşun, çinko, vanadyum, alüminyum, manganez, kobalt, nikel, kadmiyum, civa, antimon, kalay, uranyum gibi demirdışı madenler eski SSCB'deki rezervlerinin % 62'sini oluşturmaktadır. Bu oran, Rusya Federasyonu topraklarında bulunanlardan 2-2,5 kat daha fazladır.⁵⁵

---

⁵² "Dünyanın Petrolü Kimin Elinde?," (19 Haziran 2008), <http://muhasibeturk.org/sector-haberleri/1403-dunyanin-petrolu-kimnm-elinde.html>.

⁵³ Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Stratejisi, 12 Mayıs 2009, Sayı: 537, <<http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>>

⁵⁴ "Petrol rezervi azalıyor, Çin'in talebi artıyor", <<http://www.ntvmsnbc.com/news/446851.asp>>, (20.05.2008).

⁵⁵ Paramonov B., Stokov A., "Sistemoobrazuyushie Problemy Na Puti Ekonomicheskoy İntegracii Rossii İ Stran Central'noj Azii: "Globalizacia" Protiv "Regionalizacii" (Rusya Ve Orta Asya Ülkelerinin

Doğal kaynakları açısından zengin olan bölgede enerji kaynaklarından doğal gaz sırasıyla en çok Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan'da, petrol ise sırasıyla en çok Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da bulunmaktadır. Değerli madenler (altın rezervleri) açısından bölgenin en zengin ülkeleri sırasıyla Özbekistan (dünyada 4.sırada), Kazakistan (dünyada 8.sırada), Kırgızistan ve Tacikistan olarak bilinmektedir.

i. Petrol Rezervleri ve Üretimi⁵⁶

Kazakistan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın verilerine göre, Kazakistan dünya rezervinin %3,3'ne tekabül eden devasa hidrokarbon rezervine sahiptir.⁵⁷ Kazakistan'ın çıkartılan petrol rezervleri— 5 milyar ton, tahmin edilen petrol rezervleri ise 17 milyar tondur.⁵⁸

Rezervler. Kazakistan 2006 yılında 65,4 milyon ton petrol ve gaz kondensatı (yoğuşuk) çıkartmış, 2007 yılında 67 milyon tona ulaşmıştır. Kazakistan Enerji Bakanı Sauat Mınbaev'in tahminine göre 2015 yılında petrol üretim oranı 100 milyon tona ulaşacak ve bununla birlikte büyük bir kısmı ihraç edilecektir.⁵⁹

Üretim. Petrol ve kondensatın üretim oranı yılda yaklaşık 65 milyon ton, gaz hacmi 27 milyar metre küptür. Kazakistan'ın Hazar denizi bölgesindeki toplam jeolojik hidrokarbon rezervleri— 12-17 milyar ton (tüm Hazar hidrokarbon rezervinin 2/3'i). 2015 yılına doğru petrol üretim oranının, özellikle deniz kıyısı projeleri sayesinde (yılda 90 milyon ton) yılda 140 milyon tona kadar artırılması öngörülmektedir. 214'ün üzerinde keşfedilen petrol-gaz yatakları bulunmakta, bunların içindeki en büyük enerji kaynaklarına sahip olanlar:

Entegrasyonu Önündeki Yapıtaşlı Sorunlar: "Küreselleşme"Ye Karşı "Bölgeselleşme"), <<http://easttime.ru/reganalitic/1/183.html>>, (29.01.2009).

⁵⁶ Ham petrol, 19. yüzyılda ilk kez ABD'de geniş çaplı olarak ticari amaçla piyasaya sürüldüğünde, tahta variller içinde tutulduğu için, varil ile ölçülmeye başlanmıştır. 1 varil, 159 litre ve 42 ABD galonuna; 1 ton ise 7,33 varile denk gelmektedir. Sevil Yıldırım, *Dünyada ve Türkiye'de Petrol*, Ankara, DTM Yayınları, 2003, s.5.

⁵⁷ Kazakistan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ve Devlet Rezervler Komisyonu verileri, <<http://www.memr.gov.kz/?lng=rus&mod=oil>>, <http://www.kazenergy.com/index.php?option=com_content&task=view&id=733&Itemid=64>, ()

⁵⁸ 6-9 Ekim 2009 tarihinde Almatı'da düzenlenecek olan 17. Kazakistan "Petrol ve Gaz" Uluslararası Fuar ve Konferansı, <<http://www.mioge.ru/RU/world/kioge/->>, aynı kaynaktan alınan bilgilerine göre, gaz ise 3 trilyon metre küptür, tahmin edilen rezervler gaz 8 trilyon metre küp olarak belirlendi.

⁵⁹ <<http://www.fondsk.ru/article.php?id=1706>>.

Kaşagan: dünyada hidrokarbon rezervleri konusunda 5.sırada yer almakta, çıkartılan rezervler 2 milyar ton petrol ve 1 trilyon metre küp üzeri gaz;

Karaçaganak: çıkartılan rezervler —1,2 milyar ton üzeri petrol ve kondensat, ayrıca 1,35 trilyon m. küp üzeri doğal gaz;

Tengiz: yaklaşık 1,125 milyar ton petrol;

Bunların dışında en büyük petrol-gaz yatakları arasında *Uzen, Karamandıbas, Jetıbay, Janajol, Kenbay, Kalamkas, Karajanbas, Kumkol* ve diğerleri sayılabilir. Kazakistan teyit edilen petrol rezervleri bakımından 9.sırada yer alarak 15 büyük devlet arasında yer almaktadır.⁶⁰

Tablo 12. Orta Asya ülkelerinin petrol rezervleri

Kaynaklar	BP Statistical Review (milyar varil)			Oil & Gas Journal (milyar varil)	İNOGATE programı (milyon varil)	Ülkelerin Enerji Bakanlıklarına göre
	2005 sonu	2006	2007	Ocak 2009	2006	
Kazakistan	39.6	39.8	39.828	30.000	21 milyar varil (2.9 milyar ton)	4,8 milyar ton (=65.8 mlr varil)
Türkmenistan	0.5	0.6	0.600	0.600	6,300 bin	-
Özbekistan	0.6	0.6	0.600	0.594		530 milyon ton
Tacikistan	-	-	-	0.012	12	1033 milyon ton petrol ve gaz
Kırgızistan	-	-	-	0.040	89,5 milyon ton	289 milyon ton petrol ve gaz

Uluslararası şirketlerce ise Kazakistan'ın hem deniz kıyısında, hem de karada bulunan petrol ve gaz kondensat rezervleri yaklaşık 12-13 milyar ton olarak değerlendirilmektedir. Deniz kıyısında bulunan petrol yataklarının haricinde karada bulunan petrol ve gaz kondensat rezervleri 2,9 milyar tona⁶¹ tekabül etmektedir.

⁶⁰ <<http://www.ia-centr.ru/expert/2467/>>.

⁶¹ <<http://www.inogate.org/>>.

Kazakistan'ın teyit edilen 5,4 milyar tona tekabül eden büyük petrol rezervleri dikkate alınarak 2010 yılında petrol üretim oranınının 90 milyona ulaşacağı, 2015 yılında ise 150 milyon tonu aşacağı öngörülmektedir.⁶²

Bölgede petrolün bulunduğu diğer bir ülke olan **Özbekistan**'ın petrol rezervleri 600 milyon varil (yaklaşık 82 milyon ton) olarak değerlendirilmektedir.⁶³ Oil&Gas Journal'ın 1 Ocak 2009 verilerine göre de Özbekistan'ın petrol rezervleri 0.594 milyar varildir.⁶⁴ İnogate verilerine göre ise tahmin edilen petrol rezervleri 940 milyon varildir. 86 sanayi petrol rezervleri yatağı açılan ülkede bu rezervlerin çoğu Özbekistan sahalarında dağınık bulunmakta, büyük bir kısmı Fergana ve Surhanderya bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Fergana girintisinde tahmin edilen petrol rezervlerinin büyük hacmi katmanların derinliğinden dolayı iyi inilenemeyen orta kısımda bulunmaktadır. Bu bölgenin neojen katmanlarında günde 20 bin ton petrol çıkarılabilecek petrol yatağı açılmıştır.⁶⁵

Türkmenistan. “Turkmeneolojiya” devlet konserinin verilerine göre, 2007 yılı başı itibariyle keşfedilen petrol 20,38 milyar tondur.⁶⁶ İnogate programı verilerine göre, şuanda Türkmenistan'da 160'ın üzerinde petrol-gaz yatakları; ayrıca 30 petrol ve petrol-gaz yatakları ve 130 gaz ve gaz kondensatı yatakları keşfedilmiş durumdadır. Hazar denizi Türkmen bölgesinin rezervleri dahil hidrokarbon rezervleri aşağıdaki kategorilere ayrılabilir :

- mevcut rezervler :
  - perspektifli rezervler : 43,21 milyar ton doğal yakıt;
  - hammadde rezervleri : 28,38 milyar ton doğal yakıt;
- keşfedilen rezervler :
  - perspektifli rezervler : 6,30 milyar ton doğal yakıt;
  - hammadde rezervleri: 4,77 milyar ton doğal yakıt.⁶⁷

---

⁶² Küresel Enerji Güvenliği Ve Hazar Önü Bölgesi” Başlıklı Rapor, <http://www.unece.org/energy/se/pdfs/comm15/ECE.ENERGY.2006.3.Add.1_r.pdf>, .

⁶³“Central Asia Regional...”, s. 18,

<http://centralasia.usaid.gov/datafiles/_upload/WB_REEPS_20040610.pdf>.

⁶⁴ <<http://www.eia.doe.gov/emeu/international/reserves.html>>.

⁶⁵ www.inogate.org.

⁶⁶<http://www.ngv.ru/article.aspx?articleID=24912>.

⁶⁷< <http://www.inogate.org>>.

Oil & Gas Journal'ın 1 Ocak 2009 verilerine göre 0.600 milyar varil⁶⁸ Uluslararası şirketlerden BP verilerine göre, 2006 sonunda Türkmenistan'da 0,6 milyar varil petrol varken, 2007 sonu itibarıyla bu rakam 0,1 milyar varil idi.

Tacikistan. Tacikistan Enerji ve Sanayi Bakanlığının verilerine göre ülkede şuanda keşfedilen petrol, gaz ve kondensat hacmi 1033 milyon ton yakıt olarak değerlendirilen rezervin %1'den daha az orandadır.⁶⁹ Uzmanların tahminlerine göre Tacikistan topraklarında ayrıca 113 milyon ton üzeri petrol ve 863 milyar metrik küp bulunmakta, ülkenin petrol-gaz rezervlerinin %80 üzeri güney-batıda, kalanı ise Tacikistan'ın kuzeyinde yoğunlaşmış durumdadır.

Kırgızistan. Kırgızistan Sanayi, Enerji ve Yakıt kaynakları Bakanlığının verilerine göre, ülke sahalarında 289 milyon ton yakıt hammadde rezervleri bulunmaktadır.⁷⁰

Bu verilere göre, 2009 itibarıyla bölgenin petrol rezervleri farklı değerlendirmelere göre 31 ila 41 milyar varil, bu da dünya petrol rezervlerinin yaklaşık % 4.54'ne tekamül etmektedir. Başka deyişle, bölgenin petrol miktarı her ne kadar yüksek olmasa da, bölgenin petrol rezervleri açısından birkaç OPEC üyesi Orta Doğu ve Afrika ülkelerinden daha fazla petrole sahip olduğu anlamına gelmektedir.

ii. Doğal Gaz Rezervleri ve Üretimi

Bölgenin diğer önemli kaynağı da doğal gaz rezervleridir. Bu rezervler, üretim ve tüketim oranları bakımından değerlendirildiğinde bölgenin önemini bir kez daha vurgulamaktadırlar. Zira bölge ülkeleri ürettikleri doğal gazın çoğunu ihraç etmektedir.

Türkmenistan. Bölgenin doğal gaz üretiminin 2/3'i üstlenen⁷¹ ve rezervleri açısından bölgenin en zengin ülkesi olan Türkmenistan, net veri açısından da en çelişkili olanıdır. Zira devlet yetkilileri tarafından dile getirilen resmi açıklamalar ile uluslararası şirketlerce verilen rakamlar arasında büyük farklılıklar mevcuttur. Bu veriler arasındaki

⁶⁸ <http://www.eia.doe.gov/emeu/international/reserves.html>.

⁶⁹ www.minenergo.tj/davomash_ru/neftprom_ru.html.

⁷⁰ <http://www.mpe.gov.kg/ru/?d=branchs/energy>.

⁷¹ CRS Report RS21190, Caspian Oil and Gas: Production and Prospects, by Bernard A. Gelb, 8 Eylül 2006, s. 2.

çelişkiler, Rusya tarafından kullanılmaktadır. Zira Rusya, sürekli olarak bölgede alternatif pazar için yeterli kaynaklarının bulunmadığına, Türkmenistan'ın ancak Rusya ile olan anlaşmalarını karşılayabilecek miktarda gazının bulunduğu dair açıklamalar yapmaktadır.

Türkmen yetkililere göre, ülkenin petrol – gaz potansiyeli halihazırda üretilen 30,6 milyar ton olmak üzere toplam 45,4 milyar ton yakıt olarak değerlendirilmektedir. Türkmenistan topraklarında şuanda ancak 3/1'nin işlenmekte olduğu yaklaşık 180 petrol, gaz ve gaz kondansat (yoğuşuk) yatakları açılmıştır.⁷² Türkmenistan Cumhurbaşkanı Berdimuhammedov'un açıklamasına göre, enerji kaynakları bakımından Türkmenistan, “dünyanın en büyük 5 enerji devleti arasında yer almaktadır”.⁷³ Farklı değerlendirmelere göre ülkenin doğalgaz rezervleri 94.00 ila 980.000 trilyon feet³ arası değişmektedir.

Üretim. Türkmenistan'ın doğal gaz üretim oranı 80 milyar metrik küplük rakamla Sovyet döneminde en üst seviyeye ulaşmıştır.⁷⁴ Bağımsız Türkmenistan bu göstergeye ancak SSCB'nin dağılmasından 17 yıl sonra ulaşmıştır. 2006 yılında ülke 66 milyar metrik küp doğal gaz çıkartmıştır.⁷⁵ Devlet “Türkmenneft” kurumuna ait sahalarda 25 petrol-gaz yatağı işlenmekte, petrol ve gaz üretim hacmi artış göstermektedir. Petrol üretimini artırma konusundaki büyük umutlar, uzmanlara göre devasa hidrokarbon rezervlerinin bulunduğu Güney Yolotan- Osman gaz yatağı üzerinde yoğunlaşmaktadır.⁷⁶

İngiliz Gaffney, Cline& Associates şirketinin yürüttüğü çalışmalarda, bu yatağın dünyanın en büyük rezerve sahip 5'inci doğalgaz yatağı olduğunu belirtilmiştir. Son

---

⁷² “Türkmenistan tüm ilgililerle karşılıklı ticari ilişkiler kurmaya hazırdır,” *Neftegazovaya Vertikal'Dergisi*, Sayı: 20, 2007, <<http://www.ngv.ru/article.aspx?articleID=24908>>, (03.03.2009).

⁷³ Türkmenistan Cumhurbaşkanı Berdimuhammedov'un İtalya İş Forumu Konuşması, Roma, 25 Kasım 2009, <<http://www.turkmenistan.gov.tm/?idr=4&id=091126a>>

⁷⁴ Adjar Kurtov, “Türkmenistan Yönetimin Enerji Politikası, Avrasya Evi.Haber ve Yorum Portalı, 17 Temmuz 2007, <<http://www.eurasianhome.org/xml/t/expert.xml?lang=ru&nic=expert&pid=1174>>, (03.03.2009).

⁷⁵ Aleksadr Şustov, “Türkmenistan'ın Enerji Potansiyeli”, <<http://www.fondsk.ru/article.php?id=1737>>, (10.03.2008).

⁷⁶ “Petrol Sanayisinin Geçmişi”, *Neftegazovaya Vertikal'Dergisi*, Sayı: 20, 2007, <<http://www.ngv.ru/article.aspx?articleID=24914>>; Petrol endüstrisinin Dalları. “Türkmengeologiya” verilerine göre”, *Neftegazovaya Vertikal'Dergisi*, Sayı: 20, 2007, <<http://www.ngv.ru/article.aspx?articleID=24915>>, (03.03.2009).

yapılan keşif çalışmasında burada asgari 4 trilyon metreküp, azami miktarı ise 14 trilyon metreküp olarak belirlenen doğalgaz yatağının bulunduğu iddia edilmiştir. Bu rakam, 3.7 trilyon m3 gaz rezervi bulunan ve Rusya'nın en büyük gaz yatağı olan Ştokman'dan daha büyüktür.⁷⁷ Türk yetkililerinin verilerine göre, Türkmenistan'ın 2006'da doğal gaz rezervi, 28 trilyon m3 olarak tahmin edilmekte, 2020 yılına kadar 2,5 trilyon m3 üretim planlanmaktadır.⁷⁸

Doğal gaz kaynaklarının önemini anlayan ülke yönetimi, bu doğal kaynak ile ilgili olan tüm kurumları sistemleştirerek bir “merkezden” idare etme kararı almıştır. 1 Temmuz 1996 yılında “jeoloji keşif dallarını geliştirmek, Türkmenistan'ın toprakaltı zenginliklerini bütününe araştırmak, yeni petrol, gaz, katı fosiller ve su kaynaklarının tespiti ve keşfi amacıyla ve hidrokarbon ile mineral hammadde rezervlerinin artışını sağlamak için” eski üretim şirketi yerine “Türkmengeologiya” adlı devlet kurumu oluşturuldu. Bunun için jeoloji, saha jeofiziği, derin keşif sondajı tesislerinin hepsi bu kuruma dahil edildi ve bu kuruma bakanlık, kurum başkanına da bakan statüsü verildi. Artık bağımsız bir üretim işletme kompleksi olan “Türkmengeologiya” tüzel bir kişi olarak çalışmalarında Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kuruluna karşı sorumlu⁷⁹ olmaktadır.

Kazakistan. Kazakistan Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Jeoloji ve Yeraltı Servetleri Koruma Dairesinin tahminlerine göre, ülkenin gaz yataklarının toplam rezervleri 3,0 trilyon metre küp üzeridir, (bunun 1,0 trilyon m3 yeniden işlenebilir gazdır),⁸⁰ potansiyel rezervler ise 6-8 trilyon metre küp olarak değerlendirilmektedir.⁸¹

---

⁷⁷ “Energeticheskiy Potencial Turkmenistana - Na Sluzhbu Vseobwim Interesam (Türkmenistan'ın Enerji Potansiyeli Ortak Çıkarların Hizmetinde)”, <<http://www.turkmenistan.gov.tm/?idr=4&id=090420a>>.

⁷⁸ <http://www.musavirlikler.gov.tr/altdetay.cfm?AltAlanID=72&dil=TR&ulke=TUR>.

⁷⁹ Türkmenistan Cumhurbaşkanı 1 Temmuz 1996 tarih ve 2696 Sayılı “Türkmengeologiya” Devlet Kurumunun oluşturulması ile ilgili Kararı (1 Mayıs 2003 itibarıyla), <http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?Regnom=21755>.

⁸⁰ <<http://www.inogate.org/ru/participating/kazakhstan>>

⁸¹ <http://www.memr.gov.kz/?lng=rus&mod=oil>

Farklı kaynaklardan elde edilen bilgiye göre, Kazakistan'ın teyit edilmiş doğal gaz rezervleri 3,0 ila 3,4 trilyon metre küp olup,⁸² dünya rezervlerinin %1,7'ni oluşturmaktadır. 2005 yılında Kazakistan'da doğal gaz üretim hacmi 26,3 milyar metre küp olmuş, bununla birlikte tahminlere göre bu hacim 2010 yılına gelindiğinde 52 milyar metre küpe, 2015 yılında ise yaklaşık 80 milyar metre küpe ulaşacaktır.⁸³ Böylece, resmi verilere göre, Kazakistan Cumhuriyeti keşfedilmiş doğal gaz rezervleri bakımından dünyada 15.sırada yer almaktadır.

Üretim. Enerji Bakanlığının verilerine göre, 2007 yılında yaklaşık 27 milyar metrik küp doğal gaz çıkartılmış; 2010 yılında ise bu rakamın 15 milyar metrik küpü ihracat amaçlı olmak üzere 40 milyar metrik küpe ulaştırılması öngörülmektedir. Böylece gaz çıkartılması 1,5 misli, ihracat hacmi ise 2 misli artacaktır.⁸⁴

Tablo 13. Orta Asya Doğal Gaz Rezervleri

Kaynaklar Ülkeler	BP Statistical Review (trilyon metre ³)			BP Statistical Review verilerin e göre (trilyon feet ³)	Oil & Gas Journal verilerin e göre (trilyon feet ³)	ENI, World Oil and Gas Review milyar metre ³)		Enerji Bakanlığının verilerine göre	www.inogat e.org.
	1997 sonu	2006 sonu	2007	2007	2009, 1- ocak	1994	2006	2008	
Kazakistan	1.87	1.90	1.90	67.20	100.000	1.840	1.900	3,3 trilyon m ³	> 3,0 trilyon m ³
Türkmenistan	2.71	2.67	2.67	94.22	100.000	3.200	2.900	28 trilyon m ³ *	6,2 milyar ton
Özbekistan	1.63	1.74	1.74	61.60	65.000	1.750	1.860	1,89 trilyon m ³	500 milyar m ³
Tacikistan	-	-	-		0.200	10	10	16 milyon m ³ (2008 sonu)	200 milyar feet ³ (5,6 milyar m ³)
Kırgızistan	-	-	-		0.200	10	10		4,9 milyar m ³

n.a. -veri bulunmamaktadır.

⁸² Kazenergy Journal, Sayı: 3, 2006,

<http://www.kazenergy.com/index.php?option=com_content&task=view&id=733&Itemid=64>,

⁸³ Global Enerji Güvenliği ve Hazar Önü Bölgesi Konulu Rapor,

<http://www.unece.org/energy/se/pdfs/comm15/ECE.ENERGY.2006.3.Add.1_r.pdf>, (02.03.2009)

⁸⁴ "Kazakistan Gaz Sanayi Perspektifleri", Kazakistan Dergisi, Sayı: 3, 2006,

<<http://www.investkz.com/journals/48/81.html>>.

*- Türkmenistan Ekonomisi 2005 Yılı Gelişmeleri”,T.C. Aşgabat Büyükelçiliği.⁸⁵

Özbekistan, dünyanın sekizinci doğal gaz üreticisi olarak bilinmektedir. Ülke topraklarının %63’ünün hidrokarbon yapıları ve çoğununda doğal gaz rezervleri üzerinde olduğu Özbekistan Milli Petrol Şirketi Uzbeneftegaz tarafından tahmin edilmektedir.⁸⁶ Ülkenin sahip olduğu gaz rezervleri farklı değerlendirmelere göre, 61.000 ila 66.000 trilyon metre küp arası değişmektedir.

Bu verilere göre Orta Asya bölgesinin doğal gaz rezervleri, dünya doğal gaz rezervlerinin %6’sı kadardır.⁸⁷

iii. Uranyum Rezervleri

Orta Asya ülkelerinde Kazakistan, ayrıca dünyanın Kanada ve Avustralya’dan sonra en büyük üçüncü uranyum üreticisidir. 2004 yılında 3.719 ton uranyum üreten Kazakistan’daki toplam rezervlerin 1,5 milyon ton (tüm dünyadaki rezervlerin %20’si) olduğu hesaplanmakta⁸⁸ ve Kazak hükümeti, 2010 yılına kadar 7 yeni uranyum madeni açarak yıllık üretimi 15.000 seviyesine getirmeyi planlamaktadır.⁸⁹2018 yılında ise bu rakamın 30.000 tona ulaştırılması hedeflenmektedir.⁹⁰

Diğer önemli uranyum potansiyeli Özbekistan’da mevcuttur. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı verilerine göre Özbekistan, uranyum rezervinde dünyada 7. üretiminde ise 5. sırada yer almaktadır. Aynı kaynağa göre, belirlenmiş tahmini uranyum miktarı, 2007 yılında 111.000 tondur. Özbekistan Devlet Jeoloji ve Mineral Kaynaklar Komitesi “Goskomgeo” verilerine göre, 2008 itibariyle ülkenin araştırılmış ve tahmin edilen uranyum rezervleri, 185.800 tondur.⁹¹

Yukarıda belirtilen enerji kaynaklarının yanı sıra bölge altın, gümüş, bakır gibi değerli madenler açısından zenginlik sergilemektedir.

⁸⁵ <http://www.musavirlikler.gov.tr/altidetay.cfm?AltAlanID=72&dil=TR&ulke=TUR>, (13.01.2009).

⁸⁶ Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara 2000, s. 201, <<http://ekutup.dpt.gov.tr/turkcumh/65oik528.pdf>>,

⁸⁷ <www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/.../dgg.doc>

⁸⁸ World Nuclear Association verilerine göre dünya rezervlerinin %15’ne sahiptir.

⁸⁹ T.C.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Kazakistan Ülke Raporu, Ekim 2007, s. 8-9.

⁹⁰ <<http://www.world-nuclear.org/info/inf89.html>>

⁹¹ OECD NEA & IAEA, 2008, Uranium 2007: Resources, Production and Demand ("Red Book") <<http://www.world-nuclear.org/info/default.aspx?id=11492&terms=reserves>>.

2. Orta Asya Ülkelerinin Enerji Kaynaklarının Taşınması Sorunu

Bölgenin sahip olduğu ve ürettiği enerji kaynaklarının dünya piyasasına ulaştırılması sorunu, büyük güçlerin bölge ülkelerine yönelik politikalarının bir parçası haline gelmiştir. Sovyetler döneminde bölgenin Rusya ile damar gibi bir birine bağlanan boru hatları ile demir/karayolu güzergahları YDD’de büyük güçlerin önemli aracı olarak mercek altına alınmıştır. Bölge ülkeleri de büyük güçler arasındaki bu rekabetten yararlanarak kendi ulusal çıkarlarını gütmeye şansı buldular. Diğer yandan enerji kaynakları rezervleri ve üretim bakımından zengin ülkelerle birlikte bu enerjinin geçiş güzergâhında bulunan ülkeler, kendi ekonomik yapılarına büyük katkılar sağlayabilmektedirler. Rekabetin en önemli maddesi haline gelen bu kaynakların bulunduğu coğrafya kadar üzerinden geçtiği ve pazara ulaştığı bölgeler de önem kazanmıştır.

Dünyada üretici bölgeler ile tüketici bölgeler arasında gerçekleştirilmiş olan petrol ve doğal gaz ticarî hareketleri enerji alanının önemli unsurlarından biridir. Ancak, bu noktada petrol ve doğal gaz arasındaki önemli bir farka değinmekte fayda vardır. Her ne kadar petrol ve doğal gaz üretimi birbirleriyle çok yakından ilişkili olsa da, bunların taşınması konusu teknik açıdan çok büyük farklılıklar arz etmektedir. Petrol nispeten düşük maliyetle deniz yolu ile taşınabilirken, doğal gazın bu yöntemle (LNG) taşınabilmesi için önce sıvılaştırılması ve tüketilmeden önce de tekrar gaz haline getirilmesi gerekmektedir. Bu işlem günümüzde oldukça yüksek maliyetler yaratmakta; bu nedenle, doğal gazın boru hatları ile nakli tercih edilmektedir. Enerji kaynaklarını en çok ithal eden ABD, Japonya ve AB ülkeleri ithal ettikleri petrolün büyük bir bölümünü deniz yolu ile ithâl etmektedir. Ancak, gelecekte AB’nin petrolü boru hatları ile almayı tercih edeceği düşünülmektedir. Bunun için öne sürülebilecek iki önemli neden mevcuttur: enerjinin arz güvenliğinin sürdürülmesi ve çevrenin korunması. AB’nin petrolün taşınmasında kullanılan tankerlerin yarattığı çevre kirliliği ve muhtemel deniz kazalarından duyulan endişelerle boru hatlarının kullanımını artırmak isteği, 2001 yılında AB’nin resmî yayını olan Yeşil Kitap’ta açıkça ifade edilmiştir.⁹²

⁹² EC-European Commission, *Green Paper 2001*, <europa.eu.int/comm/off/green/index_en.htm>. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için, “AB’nin Enerji Politikası Ve Bu Politikanın Gelişimi,” <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/SanayiSektorDb/AB_Enerji.doc>, (10.04.2009).

Orta Asya kaynaklarının dünya pazarına ulaştırma sorununun çözümü ancak, ulaşım çeşitliliğini arttırarak, Rusya'nın tekeli kırılmaktan geçmektedir. Zira günümüzde denizlere kapalı (“*landlock*”) olan bu bölgeden dünya piyasasına ulaşmanın tek yolu şu anda Rusya üzerinden geçmektedir. Yukarıda değindiğimiz üzere enerji kaynakları açısından zengin olan Orta Asya ülkelerinden Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan çıkardıkları ham petrol ve doğal gazı dünya piyasasına ulaştırma sıkıntısı çekmektedirler. Zira bu ülkeler, ülke içerisinde tüketimi az olduğundan (veya taş kömür gibi daha ucuz enerji kullandıklarından) ve enerji kaynaklarına olan yüksek talep nedeniyle kaynakları dışarı satmayı tercih etmektedirler. Örneğin, Rusya'dan sonra eski SSCB ülkelerinin ikinci büyük petrol üreticisi olan Kazakistan 2006'da ürettiği 64.8 milyon ton petrolün 57.1'ni ihraç etmiştir. 2015'te ise ülke, dünyanın petrol ihraç eden ülkeler listesinde ilk onda yer almayı hedeflemektedir.⁹³

Bu bağlamda bölge ülkelerinin transit yolları çeşitlendirme girişimleri, ABD'nin isteklerine paralellik göstermektedir. Nitekim AB de, ABD'nin izlemiş olduğu “çoklu boru hatları politikası”nı benimseyerek, Orta Doğu, Orta Asya ülkeleri ve Kuzey Afrika'dan Avrupa'ya uzanan doğal gaz ve petrol boru hatları ile ilgili yeni yaklaşımlar geliştirmeye çalışmaktadır.⁹⁴

Diğer yandan bölge mücadelesini kaybetmek istemeyen Rusya, bölge devletlerinin yükselen fiyat politikalarına itiraz etmeden alternatif boru hatlarının önünde teknik açıdan engeller oluşturarak bunları geçersiz kılmak istemektedir. Orta Asya ülkelerinin enerji kaynaklarını dünya piyasasına ulaştırmak için kullandıkları ve proje halindeki boru hatları, büyük güçlerin mücadelesinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

---

⁹³ *Kazakhstan Oil & Gas Tax Guide. 2007 Edition*, Yayınlama tarihi: 20.06.2008, <http://www.inogate.org/energy_themes/kazakhstan/copy_of_national-energy-reports-and-publications/copy_of_oil-gas/Oil_Gas_Tax.pdf>, s. 2.

⁹⁴ AB'nin Enerji Politikası..., s. 203.

a. Faaliyetteki ve Proje Halindeki Boru Hatları

i. Rusya Üzerinden Geçen Boru Hatları

“Orta Asya- Merkez” gaz boruhattı

1967 yılında inşa edilmeye başlayan “Orta Asya- Merkez” doğal gaz boru hattı, 1985 yılına dek geliştirilmiştir. Yıllık 10.5 milyar m³' kapasitesine sahip hattın ilk kısmı (3000 km) tamamlandığında, o dönemde dünyanın en uzun boru hattı olmuştur. Daha sonra bu kapasite 90 milyar m³'e kadar ulaştı. Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan'ı Rusya'ya bağlayan “Orta Asya -Merkez”in inşası sırasında Amu-Derya, Ural, Volga, Oka nehirleri olmak üzere 300 doğal ve suni engel aşılarak yapılmıştır. İnşaat sonucunda yıllık 80 milyar m³ kapasiteli, çok sayıda ince hatlar içeren ana gaz boruhattı sistemi oluşturulmuştur. Günümüzde de bu “Orta Asya -Merkez” boru hattı ekonomik ve jeopolitik önemini korumaktadır. Zira bu boru hattı üzerinden Orta Asya gazı Rusya ve Ukrayna'ya ulaştırılmaktadır.⁹⁵ Rusya, Türkmenistan ile gaz sektöründeki işbirliği konusunda 25 yıllık anlaşmasını 10 Nisan 2003 tarihinde imzaladı. Bu anlaşmaya göre, bu süre boyunca Rusya Türkmen gazı satın alacak ve transit garantisi verecektir.

Şema 1. “Orta Asya- Merkez” ve Hazar kıyısı boru hatları

⁹⁵“40-letie Puska v Ekspluataciju Sistemi Magistral'nyh Gazoprovodov «Srednjaja Azija – Centr (“Orta Asya-Merkez” Gaz Boru Hattının Hizmete Açılmasının 40ncı Yıl Dönümü)”, <<http://www.gazprom.ru/articles/article25226.shtml>>, (21.01.2009).

Hazar Kıyısı (Prikaspiyskiy) Boru Hattı Projesi

12 Mayıs 2007 tarihinde dönemin Rusya, Türkmenistan ve Kazakistan devlet başkanları tarafından imzalanan anlaşmaya göre, Hazar denizinden ve Türkmenistan ve Kazakistan'daki doğal gaz yataklarından çıkarılan gazı Rusya'ya ulaştırmak için Hazar kıyısı (Prikaspiyskiy) boru hattı inşa edilecektir. Bu boru hattı üzerinden yıllık Türkmenistan'dan 30 milyar m³, Kazakistan'dan 10 milyar m³ doğal gaz taşınacaktır. 1700 km olan hattın 1200 km si Kazakistan, 500 km si Türkmenistan topraklarından geçecektir. Her ülke topraklarındaki boru hattını kendisi inşa edecektir. Bunun için görevlendirilen devlet şirketleri "Gazprom", "KazMunayGaz" ve "Türkmengaz"ın çalışmalarına 2009 yılında başlaması planlanmaktadır.⁹⁶

"Güney Akım" (South Stream) Projesi

"Güney Akım" projesi, Rusya'yı Karadeniz altından Avrupa Birliği'ne bağlayan boru hattıdır. 23 Haziran 2007 tarihinde İtalyan ENI şirketi ile Gazprom arasında Roma'da imzalanan anlaşmaya göre, Rusya'nın "Beregovaya" kompresör istasyonundan Bulgaristan kıyısına kadar uzanacak olan boru hattının uzunluğu 900 km, derinliği de 2 km olacaktır. "Güney Akım"ın maliyeti ise 10 milyar dolar olarak hesaplanmaktadır. Günümüz de boru hattının başlangıç ve son ulaşım noktaları belirlenmiştir. Bu noktalar, Rusya ve İtalya'dır, bir seçenek olarak da Avusturya yer almaktadır. Güney Akım'ın hammadde kaynağını Rusya'nın gaz nakliye sistemleri oluşturmakla birlikte temel kaynağını Orta Asya'nın doğal gazı oluşturmaktadır. Bu projeye Ocak 2008'den itibaren diğer Balkan ve Doğu Avrupa ülkeleri de katılmaya başladılar. Ancak Karadeniz altından geçen kısım Gazprom ile Eni arasında % 50'şer olarak paylaşıldığından söz konusu ülkelerin (Bulgaristan, Sırbistan, Macaristan, Yunanistan, Slovenya) projeye katılımı ancak kara üzerinden olacaktır.⁹⁷

Atırâu-Samara (UAS) Boru Hattı

⁹⁶ "Prikaspiyskiy Gazoprovod (Hazar kıyısı Boru hattı)",
<<http://www.gazprom.ru/articles/article29083.shtml>>, (21.01.2009)

⁹⁷ Proekt gazoprovoda "Yuzhniy Potok". Spravka ("Güney Akım" Gaz Boru Hattı Projesi. Bilgi),
<<http://www.rian.ru/economy/20090111/158893849.html>>, (11.01.2009).

Diğer adı Uzen- Atırau- Samara olan ve Kazakistan'daki Atırau'dan Rusya'nın Samara kentine kadar uzanan 1232 km uzunluğundaki bu hattın kapasitesi günde 300 bin varildir. Ancak Rusya bu kapasiteyi 500 bin varile kadar yükseltmeyi hedeflemektedir.

ii. Rusya'yı *Bypass* Eden Boru Hatları

Baku-Tiflis-Ceyhan BTC

Bölge enerji kaynaklarının taşınmasında Rusya'nın tekeline kırma adına yapılan projelerin başında BTC gelmektedir. Clinton döneminde ABD çıkarlarına hizmet eden Tengiz Novorossiysk diğer adıyla Hazar Boru Hattı Konsorsyumu (HBK)'ya karşı değilken, ABD 1998 yılında Kafkasya bölgesiyle Türkiye topraklarından geçen boru hatlarını desteklemek suretiyle Rusya'nın bölge enerji kaynaklarına olan etkisini azaltmak için kampanya/girişim başlattı. Bu süreç, Clinton'un Kasım 1999'da BTC boruhattına ilişkin anlaşmayı imzalamasıyla doruğa ulaştı. Bu olay, iş çıkarları ile ulusal güvenlik ve savunma arasındaki karşılıklı bağımlılığını sergilemektedir.⁹⁸ Daha sonra Haziran 2007 tarihinde Kazakistan ve Azerbaycan Devlet Başkanları Baku-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı sistemine dahil olma anlaşmasını imzalamış ve Kazakistan Hazar Ulaştırma Sistemi (KHUS) oluşumunun temelini atmıştır.

"Nabucco" Projesi

Rusya'yı *bypass* eden gaz boru hatlarının başında gelen "Nabucco"nun projesi, yaygın tartışmalara neden olmuştur. Nabucco projesi, Hazar bölgesi, Orta Doğu ve Mısır'ı Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Macaristan üzerinden Orta ve Batı Avrupa doğal gaz pazarına bağlayan yeni bir doğal gaz hattıdır. Uzunluğu 3300 km olan hat, Gürcü/Türk ve/veya İran/Türk sınırında başlar ve Avusturya'daki Baumgarten'e kadar uzanır.⁹⁹ Bu projenin tarafları arasındaki ön anlaşma 2008 Temmuz ayında Türkiye'de imzalanmıştır. Temmuz 2009 ise yine İstanbul'da

Türkiye'den başlayacak olan 3,300 km'lik bir boru hattının inşasına 2010'da başlanacağı duyurulmuştur. Proje 2002 yılında BOTAŞ (Türkiye) tarafından başlatılmıştır.

⁹⁸ Vincen de Kytspotter, "Bol'shaja igra v Central'noj Azii (Orta Asya'da Büyük Oyun)", <http://www.perspektivy.info/oykumena/azia/bolshaya_igra_v_centralnoiy_azii.htm>, (25.01.2009).

⁹⁹ Nabucco Projesinin resmi sitesi, <<http://www.nabucco-pipeline.com>>, (24.01.2009).

Türkiye'den çıktıktan sonra terminal ülke Avusturya'ya kadar sırasıyla Bulgaristan, Romanya ve Macaristan'dan geçecek boru hattı ortakları eşit hisse ile BOTAŞ (Türkiye), Bulgargaz (Bulgaristan), Transgaz (Romanya), MOL (Macaristan), OMV (Avusturya) ve RWE (Almanya)'dır. 2020 yılında 31 milyar metreküp doğalgaz taşıyacağı varsayılan hat, aynı zamanda AB'nin Trans-Avrupa Enerji Hattı'nın bir parçası olarak öngörülmekte olup fizibilite ve mühendislik çalışmaları için AB fonlarından da faydalanmıştır. İlk hesaplara göre toplam maliyet 4.6 milyar Euro'dur. Daha sonra proje maliyetinin 7.9 milyar Euro'ya çıktığı ilan edilmiştir.¹⁰⁰

Hat Erzurum'da Türkiye-İran Doğalgaz Hattı ile birleşerek, yine yapımı düşünülen Trans-Kafkas Gaz Hattı ile bağlanacaktır. Bu özellikleriyle hat, hem Orta Asya'yı, hem de Orta Doğu'yu gaz hatları olarak bağlayacak ve batı ucunda Avusturya'nın temel doğal gaz taşıyıcısı hattı olan Baumgarten an der March Hattı ile birleşecektir. Projenin tamamlanması için Nabucco Gas Pipeline International GmbH adlı firma 2004 yılında Viyana'da kurulmuştur.¹⁰¹ Projenin ilk aşamasının 2011'de başlayıp 2014 yılında tamamlanması beklenmektedir.

Rusya doğal gazına alternatif olan Hazar ve Orta Doğu doğal gazını Avrupa'ya taşıması planlanan bu proje daha çok ABD ve AB tarafından desteklenmektedir. 2007 yılının ortalarında Rusya'nın, Orta Asya'daki hattın doğal gaz tedarikçileri olan ülkelerle (Kazakistan, Türkmenistan) büyük miktarlarda doğal gaz alım sözleşmeleri imzalayacağını duyurması ile projenin büyük oranda sekteye uğradığı iddia edilmektedir. Bununla birlikte Alman RWE firmasının Şubat 2008'de Nabucco Şirketi'ne eşit ortak olmasıyla proje güç kazanmıştır. Hattın tam kapasitede karlı olabilmesi için gereken doğal gaz üretiminin halen İran'a uygulanan ambargo nedeniyle bu ülkeden de sağlanamayacak olması, hattın geleceğinde büyük soru işaretleri oluştursa da ABD hükümetince projenin geleceğine olan iyimser bakışının devam ettiği açıklanmıştır.

Günümüze kadar en çok tartışıla gelen projelerden biri olan Nabucco'nun enerji taşımacılığında çok **siyasi bir proje** haline geldiğini söyleyebiliriz. Zira başta İran'ın

¹⁰⁰ <http://www.newsgeorgia.ru/world1/20080531/42244943.html>, (24.06.2008).

¹⁰¹ "Avrupa ve Gürcistan'ı Nabucco birleştirecek",

<http://www.mignews.ru/news/economics/world/280109_93839_23642.html>, (28.01.2009).

enerji kaynaklarının kullanılması öngörölmüş, ancak İran'ın nükleer programı dolayısıyla buna ABD şiddetle karşı çıkmıştır. 2006 yılında İran yerine Orta Asya ve Azerbaycan'ın doğal gazının Avrupa'ya taşınması planlanmaktadır. Hattın ilk aşamada doldurulması için kaynak olarak Azerbaycan, Irak ve Türkmenistan olarak belirtilirken, gelecekte diğer kaynakların da eklenmesi düşünülmektedir. Dolayısıyla siyasi konjonktüre bağlı olarak boru hattının güzergahı ve projeye katılımcı ülkeler arasında değişiklikler olabilir.

Hazar Geçişli (Transhazar) Boru Hattı

Bu proje enerji kaynaklarını dünya pazarına ulaştırma güzergahlarını çeşitlendirme açısından önemli bir proje olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu boru hattının güzergahının Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye topraklarından geçmesi planlanmaktadır. Bölge ülkelerinden Kazakistan, ileride Güney Kafkasya (Baku- Tiflis-Erzurum) boru hattına eklenmek üzere Hazar altından "Aktau- Baku" boruhattını döşemeyi amaçlamaktadır. Daha sonra bu Transhazar'ın Nabucco hattına eklenmesi planlanmaktadır. Rusya'yı *bypass* eden bu hattın yıllık 20 milyar m³ kapasitesi olacağı tahmin edilmektedir. Bununla birlikte bu projenin uygulaması riskler ve sorunlar taşımaktadır. Bunların en başında Hazar denizinin hukuki statüsü yer almaktadır.¹⁰²

"Beyaz Akım" (White Stream) Projesi

GUAM örgütüne üye devletlerin ana enerji projesi olması beklenen¹⁰³ ve Rusya'nın "South Stream" projesine karşı geliştirilen "Beyaz Akım"(White Stream) Ukrayna tarafından teklif edilmiş bir doğal gaz boru hattı projesidir. İlk defa 2005 yılında telaffuz edilen bu proje, daha sonraki yıllar çeşitli uluslararası konferanslarda dile getirilmiştir. 28 Ocak 2008 tarihinde Avrupa Parlamentosu Dış İşler Komitesi toplantısında ise Ukrayna Başbakanı Yuliya Timoşenko, AB'ye Rusya'yı *bypass* eden bu boru hattını inşa etmesini önermiştir.

---

¹⁰² Kazakistan devlet Şirketi KazMunayGazın resmi sitesi, <http://www.kmg.kz/page.php?page_id=1132&lang=1>, (21.01.2009).

¹⁰³ Gasimova, A., "White Stream Gas Pipeline Double Profitable for Azerbaijan. Ukraine's President, Trend Capital, (30.05.2008).

Karadeniz'in altından Gürcistan'dan Avrupa'ya uzanması planlanan ve merkezi İngiltere'de olan GUEU- White Stream Pipeline Company adlı şirketin öncülük yaptığı "Beyaz Akım" projesinin kapasitesi, ilk aşamada Azeri gazın, sonraki iki aşamada da Kazak ve Türkmen gazının takviyesi sonucunda 32 milyar m³ olacağı tahmin edilmektedir¹⁰⁴.

iii. Orta Asya- Çin Boru Hatları

Enerji kaynaklarını sadece Batı'ya değil, Doğu'ya da ulaştırılması, yeni gelişmekte olan ekonomilere ham madde sağlamak açısından önemlidir. ABD'ye rakip olma yolundaki Çin, büyüyen ekonomisine gerekli kaynakları temin etmek için boru hatlarının inşasına başlamış durumdadır. Çin'in küresel petrol kaynaklarına erişim sağlayarak kendi enerji ihtiyacını karşılama yönünde attığı ilk somut adım 2002 yılında yürürlüğe konulan "dışarıya açılma" (*going out*) stratejisidir. Bu yeni stratejiye göre Çin hükümeti Çin'in petrol güvenliğini sağlamak için ulusal petrol şirketlerine çeşitli imtiyazlar ve kolaylıklar sağlayarak bunları yurtdışında harekete geçmelerini teşvik etmiştir.¹⁰⁵ Yurtdışında faaliyet gösteren bu şirketler, Çin Ulusal Petrol Şirketi -CNPC (*China National Petroleum Corp*), Çin Petrol ve Kimya şirketi- Sinopec (*China Petroleum and Chemical Corporation*), Çin Ulusal Kıyı Petrol Şirketi-CNOOC (*China National Offshore Oil Corporation*) ve bunların yan kuruluşları olarak bilinmektedir. Bu şirketler, belirtilen stratejiyi uygulamak üzere "*loans-for-energy*" (enerji karşılığı kredi) ile "*loan-for-oil assets*" (petrol aktifleri karşılığı krediler) biçimlerini almakta ve çeşitli ülkelerde petrol arama çalışmalarına katılmakta, petrol hisseleri satın almakta ve petrol boru hatları inşa etmektedirler.¹⁰⁶ Bu konudaki diğer önemli gelişme de, Kasım 2005 tarihinde "Çin-Orta Asya" boru hattının halkasını oluşturan Atasu-Alaşankou boru hattı inşaatının tamamlanmış olmasıdır. Kazakistan'ın en büyük petrol yataklarından birisini Çin'in doğu bölgelerine bağlayan hattın uzunluğu 1000 km.dir. İlk aşamada

---

¹⁰⁴ Roberto Pirani, *Caspian Gas For Eastern and Central Europe*, GUEU –White Stream Pipeline Company Limited, London, 2007, <http://www.doingbusiness.ro/ees2006/presentations/getfile.php?filename=Pipeline_Systems_Engineering_Roberto_Pirani.pps>, (24.01.2009).

¹⁰⁵ Henry Egan vd., *China Spreads Its Wings -Chinese Companies Go Global*, Accenture, 2005, s. 6.

¹⁰⁶ Wenran Jiang, "China's Oil Partners Hang Onto Assets", http://www.atimes.com/atimes/China_Business/KG30Cb01.html, (30.07.2009).

yıllık 10 milyon ton olan taşıma kapasitesinin sonraki dönemlerde 20 milyon tona çıkarılması öngörülmektedir.¹⁰⁷

Orta Asya doğal gazın Rusya tekeli kırma yolundaki önemli olan ve en büyük projelerden biri de “Orta Asya- Çin” gaz boru hattıdır. Çin ile 30 yıllık gaz anlaşmasını imzalayan Türkmenistan’dan sonra Özbekistan ve Kazakistan topraklarından geçen boru hattının uzunluğu 3636 km’dir. Başlangıç aşamasında yıllık kapasitesi 4,5 milyar olup 2012 ise 30 milyar m³ olacağı beklenmektedir. İki paralel hattın oluşması ve 2012 yılında tamamlanması planlanan “Çin-Orta Asya” boru hattı için Çin tarafından 7.31 milyar dolar yatırım öngörülmüştür.¹⁰⁸

Bu projenin hayata geçirilmesi için aşamalı olarak Çin, Nisan 2006 tarihinde önce Türkmenistan ile anlaşmıştır. İki ülke cumhurbaşkanları tarafından doğalgaz boru hattı projesinin hayata geçirilmesine dair anlaşma imzalanmış olup, hattın 2009 yılında açılması ve 30 yıllık dönemde Türkmenistan’dan Çin’e her yıl 30 milyar metreküp hacminde doğalgaz gönderilmesi konusunda görüş birliğine varılmıştır.¹⁰⁹

iv. INOGATE Programı

AB ile Karadeniz ve Hazar Denizi kıyı bölgesi ülkeleriyle onların komşuları arasında enerji alanında uluslararası işbirliğini destekleyen bir diğer proje ise Avrupa’ya Devletler Arası Petrol ve Doğal Gaz Taşımacılığı -INOGATE (*Interstate Oil and Gas Transport to Europe*) Programıdır. INOGATE’in ortak ülkeleri arasında Ermenistan, Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna, Özbekistan ve gözlemci ülke sıfatıyla Rusya’nın da bulunduğu bu proje çerçevesinde AB’nin enerji arz güvenliği tesis edilmesi amaçlanmaktadır. Bu sistem sayesinde, özellikle doğal gazın boru hatları ile AB’ye getirilmesi düşünülmektedir. Başka bir deyişle, enerji kaynaklarının paylaşımı üzerinde bir

---

¹⁰⁷ Elnur Osmanov, “Orta Asya bölgesinde Çin-Rusya rekabeti,”

<http://www.deik.org/Lists/DEIK_Makaleler/Attachments/10/Orta%20Asya%20Bölgesinde%20Çin-Rusya%20Rekabeti_TR.pdf>, (03.12.2007).

¹⁰⁸“2009 sonunda Orta Asya -Çin boru hattı hizmete açılacak,” Sinhua Ajansı haberi,

<http://www.russian.xinhuanet.com/russian/2008-12/17/content_781562.htm>, (17.12.2008).

¹⁰⁹ Aralık 2009’da Çin lideri Hu Jintao’nun bölge ziyareti sırasında bu boru hattı resmen faaliyete geçti..

mücadelede kendisi için bir garanti arayan AB için bu proje enerji işbirliğinin önemli bir araç niteliğindedir.

b. Diğer Ulaşım Güzergahları

Günümüzde ticari ve diğer alanlarda en çok kullanılan güzergah, denizyolu olmuştur. Deniz ulaşımının genel ulaşımındaki yaklaşık oranı % 90 civarındadır. Bu güzergah, miktar ve ağırlık açısından elverişli olmasına rağmen, zaman açısından uzun sürmektedir. Örneğin, batıdan doğuya deniz yoluyla 45 günde ulaşılan bir yük, kara ve demir yolu kullanıldığında 14 ila 17 arasında alıcısına ulaştırılabilmektedir. Bunun için kara ulaşımının önemi gün gittikçe artmaktadır. Orta Asya bölgesi açısından ise stratejik önem taşımaktadır. Zira sıcak denizlere ulaşılması için en az bir (Özbekistan açısından iki) ülkenin sınırını geçmek gerekir.

Bu kapsamda Orta Asya cumhuriyetlerinin güvenli ve seri bir şekilde ulaşmak istedikleri en önemli pazarlardan biri de Avrupa'dır. Günümüzde Avrupa ile Orta Asya'yı demiryolu ağırlıklı olmak üzere birbirine bağlayan ana ulaşım güzergâhları aşağıdaki gibidir:

- Trans-Sibirya Koridoru (Moskova-Pekin).
- Trans-Asya Kuzey Koridoru (Kiev/Moskova, Lianyungang).
- Trans-Asya Orta Koridoru/İpek Yolu (İstanbul, Ankara, Tebriz, Tahran, Meshed, Taşkent, Almatı, Aktogay, Lianyungang).
- TRACECA (Köstence, Poti, Bakû, Taşkent, Almatı, Aktogay, Drujba, Alaşankou, Lianyungang).¹¹⁰

i. Demiryolu Ulaşımı

Çin'in Projeleri

Rusya'nın bölgedeki çıkarlarına zarar veren diğer gelişme ulaştırma alanında yaşanmaktadır.

---

¹¹⁰ Hayri Barutca, "Orta Asya'ya Ulaşımında Demiryolu Alternatifi, Bölgesel Güçler Ve Türkiye", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, <www.akademikbakis.org/pdfs/8/ulasim.doc>, (02.02.2009).

Bu kapsamda üzerinde durulması gereken en önemli proje Çin'in Doğu ve Batı bölgelerini birleştiren Korla-Aksuu-Artuş-Kaşgar demiryolu hattının devamı niteliğindeki Andican-Torugart-Kasgar projesidir. SİÖ'nün son Bişkek Zirvesi'nde de ele alınan bu proje gerçekleştiği takdirde, Kazakistan, Kafkasya, Yakın Doğu ve Avrupa arasında ulaşım sağlanacaktır. Daha kısa olması nedeniyle bu hattın Rusya'nın Transsibirya demiryolu hattının önemini azaltacağı ve Çin'in bölgedeki rolünü çok büyük ölçüde artıracığı düşünülmektedir.¹¹¹

Ulaşım bakımından 12 Eylül 1990 tarihinde Drujba ve Alaşankou istasyonları arasında Kazakistan ile Çin demiryollarının bağlantısının yapılması tarihi bir olay olmuştur. Bu ana hat sayesinde Pasifik ve Atlantik okyanuslarını, Çin'in doğu limanlarını Batı Avrupa limanlarının arasında ilk Avrasya kıtasal köprü olan Transsibirya ana hattına nazaran daha kısa yolla bağlantı sağlanmış oldu.

13 Mayıs 1996 tarihinde İran'da Meşhed-Serahs-Tecen bölgelerinde Transasya hattının demiryolu bağlantısı gerçekleştirilmiştir. Hat 700 kilometrelik Bafa-Bender-Abbas demiryoluyla bağlantılı yapılmıştır. Türkmenistan ile İran demiryollarının bağlanması Orta Asya devletleri ile Çin'e Orta Doğu ve Basra Körfezine en kısa yolla çıkış olanağını sağlamıştır.¹¹² Bu olay, demiryolu ulaşımı açısından tarihi İpek Yolunun tekrar canlanması anlamını taşımıştır¹¹³.

Rusya'yı *bypass* eden projeler arasında Avrupa'nın TRACECA ile ABD'nin öne sürdüğü *Line communication* projesi de mevcuttur.

TRACECA

Soğuk Savaş sonrası eski Sovyet coğrafyasındaki jeopolitik rekabetin odak noktasını ulaşım ağları oluşturmaktaydı. Rusya'nın bölgedeki etkinliği, daha önce bölgeye egemen olmasının bir sonucu olarak bölgeye ulaşım ağının büyük ölçüde Rusya'dan geçmesinden ileri gelmektedir. Bunun içindir ki, ünlü Amerikan stratejisti Brzezinski

---

¹¹¹ Osmanov, a.g.m., s. 2.

¹¹² Umirserik Kasenov, "Novaya "Bolshaya Igra" v Central'noy Azii", *Central Asia & Caucasus*, (Ağustos 1997), s. 3, <http://www.ca-c.org/journal/08-1997/st_11_kasenov.shtml>, (14.03.2009).

¹¹³ Kazakistan Ulaştırma ve Komünikasyon Bilim Araştırma Enstitüsü Müdürü Murat Bekmagambetov ile Röportaj, <<http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1050475440>>, (03.05.2009).

“bölge ulaşım ağlarıyla denizden ve karadan küresel ekonomik etkinliğin büyük merkezlerine bağlandığı zaman jeopolitik çoğulculuk kalıcı bir gerçeklik olacaktır” demektedir. İşte **Moskova’nın bu tekelini kırmak için** batı en önemlisi TRACECA olarak anılan bir dizi alternatif ulaşım koridorlarını hayata geçirmektedir.¹¹⁴

TRACECA yani, Avrupa – Kafkasya - Asya Ulaşım Koridoru (Transport Corridor Europe Caucasus Asia), Avrupa Birliği tarafından 1993’de 3 Kafkas ülkesi (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan) ile 5 Orta Asya ülkesinin (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan) katılımıyla başlatılan bir projeler dizisidir. TRACECA Koridoru, Avrupa Birliği tarafından, zengin kaynaklara sahip Orta Asya cumhuriyetlerini Kafkasya üzerinden Avrupa’ya bağlamayı hedefleyen ağırlıklı olarak demiryolu olmak üzere tüm ulaşım sistemlerini kapsayan bir Doğu – Batı Koridoru¹¹⁵ işlevi görmekte ve ”21. Yüzyılın İpek Yolu Projesi” olarak adlandırılmaktadır.

Asya’yı Avrupa’ya bağlayan bir ticaret yolu olan TRACECA, Doğu Avrupa’dan başlayıp (Bulgaristan, Romanya, Ukrayna), Türkiye’ye uzanıyor, Karadeniz üzerinden Gürcistan’daki Poti ve Batum limanlarına ulaşıp, Güney Kafkasya ulaştırma ağları ile bölgeyi kara yolundan Türkiye’ye bağlıyor. TRACECA, Azerbaycan üzerinden Hazar feribotları (Bakü-Türkmenbaşı, Bakü-Aktau) ile Orta Asya devletleri Türkmenistan ve Kazakistan’a demiryolu ağları ile ulaşıyor. Bu ülkelerin ulaştırma ağları Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan üzerinden Çin ve Afganistan sınırına dayanıyor. Avrupa’ya alternatif ulaşım hattı sunması nedeniyle stratejik önemi bulunan TRACECA, ayrıca, Orta Asya ülkelerinin Uzakdoğu ile yeniden ticari bağlantılarını sağlayıp, tarihi İpek Yolu’nun yeniden önemli bir ticaret yolu haline gelmesine zemin hazırlamaktadır. Tarihi "İpek Yolu"nu demiryolu ağlarıyla yeniden canlandıracağı için "İpek Demiryolu" olarak nitelenen proje, batıda boğaz geçişli Marmaray demiryolu tüneliyle Avrupa demiryolu ağına, doğuda da Kazakistan ve Çin demiryolu hatlarına bağlanacak. En geç üç yıl içinde 400 milyon dolar harcanarak gerçekleştirilecek proje tamamlandığında,

---

¹¹⁴ Kamil Ağacan, ”Tiflis demiryolu: Hayal Gerçek mi Oluyor”?, ASAM, Günlük değerlendirme bülteni, 3 Ocak 2005, <<http://www.asam.org.tr/tr/yyazdir.asp?ID=351&kat1=4&kat2=>> (14.03.2009).

¹¹⁵ Barutca, a.g.m., s. 10.

İngiltere'den hareket eden bir trenin kesintisiz bir biçimde Çin'e kadar gidebilmesi öngörülmektedir.¹¹⁶

Ulaşım Hattı (Line Communication) Projesi

ABD'nin Afganistan'daki askeri harekatı için Orta Asya ülkeleri üzerinden Afganistan'a ulaşacak olan insani yardımlar için ABD tarafından demir yolu projesi düşünülmektedir. Kurulması planlanan 'Line Communication' demir yolu, Doğu Avrupa ve Orta Asya ülkelerinden: Ukrayna, Beyaz Rusya, Rusya, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan'dan geçecek. NATO Genel Sekreteri Kafkaslar ve Orta Asya özel temsilcisi Robert Simmons “bölge ülkelerine NATO'nun 2010–2012 yılları arasında askeri operasyonları yöneteceği Afganistan'a 'ölüm taşımayan yüklerin' nakliyatını gerçekleştirmesini teklif etti.¹¹⁷ Bu hattın, bölgedeki mevcut ağı mı kullanacağı, yeni bir hat mı döşeneceği konusu netleştirmese de bu proje sayesinde ABD'nin bölgedeki etkinliğini artırması öngörülmektedir. Zira bu hat projesi ABD'nin “Büyük Orta Asya” konsepti ile uyum içerisindedir.¹¹⁸

ii. Karayolu Ulaşımı

Günümüzde faaliyet gösteren karayolu ağlarının gelişimine büyük güçlerin etkisi bulunmaktadır. Örneğin, Çin, Orta Asya ülkelerine uluslararası ulaşım/nakliye ağının geliştirilmesi için yardım sağlamaktadır. Nitekim Çin tarafından Kırgızistan'a Çin-Kırgızistan-Özbekistan otoyolunun inşası için 60 milyon yuan karşılıksız kredi aktarıldı. Bunun yanı sıra Çin, Pakistan, Kırgızistan ve Kazakistan arasındaki ulaşım konusundaki işbirliği projesi görüşülmektedir. Ayrıca Çin- Afganistan- Tacikistan- İran otoyolunun inşası ile ilgili görüşmeler yapılmaktadır.¹¹⁹

---

¹¹⁶ Süleyman Şensoy, “Demirden İpek Yolu: Traceca Projesi,”

<http://www.dunyagundemi.com/ydg/index.php?option=com_content&task=view&id=762&Itemid=64>, (01.03.2009).

¹¹⁷ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için, Abdullah Aydoğan Kalabalık, Dünya Bülteni, 07 Nisan 2008, Viktorija Panfilova “Po NATOvskomu Proektu”, *Nezavisimaya Gazetesi*, 1 Nisan 2008.

¹¹⁸ Viktoria Panfilova, a.g.m.

¹¹⁹ “Vashington Nameren Vystupit' Glavnym Investorem Novoj Transkontinental'noj Magistrali”, 1 April 2008, <<http://www.dbroca.uz/?act=news&code=1&nid=8311&type=1>>.

Günümüzde Orta Asya bölgesinde lojistiğin fazla gelişmiş olmamasına karşın, ileride bu potansiyelin gelişmesine paralel olarak **ulaşım koridoru** rolünü üstlenecektir. Zira bölgenin Batı Çin ve Batı Avrupanın bağlamında önemli rolü vardır. Bu bağlamda Batıyı Doğuya bağlayan bir güzergah olan Avrupa-Çin kara yolu önemli bir projedir.

Batı Avrupa- Batı Çin Karayolu

Günümüzde Avrupa ile Asya arasındaki ticaret hacmi 700 milyar dolardır ve uzmanlar bu rakamın 2010 yılında 1 trilyona ulaşacağını tahmin etmektedirler. Yük taşıma hacminin % 50'si hızla gelişen Çin' e denk gelmektedir. Yük taşımacılığının deniz ve demir yolu ile yapılmasının avantajlarının yanı sıra dezavantajları şöyle sıralanmaktadır: deniz yolu için boğazlarının darlığı ve ulaşım süresinin fazlalığıdır. Demiryolu için ise Çin ile Avrupa demiryolu raylarının farklılığı gibi dezavantajlar bulunmaktadır. Bu yüzden daha 1990 yılında inşaatına başlanan Batı Çin- Batı Avrupa karayolu günümüzde Çin için yeni bir gelecek vadeden bir güzergah niteliğindedir. 2013 yılında tamamlanması beklenen bu karayolu projesinin Çin kısmı neredeyse tamamlanmış durumdadır. 8 Ağustos 2004 tarihinde Lianyungang limanında başlayıp Kazak-Çin sınırındaki Horgos sınır kapısına kadar uzanan Trans Çin (Çin geçişli) otoyolu kısmı tamamlandı. Toplam 4393 km uzunluğundaki bu yolun maliyeti 131,7 milyar yuan veya 16,6 milyar dolardır.¹²⁰ Çin'den sonra Kazakistan topraklarından Horgos- Almatı- Taraz- Şimkent- Kızılorda- Aktobe şehirlerinden geçen ve 2639 km uzunluğunda olan hat, Rusya'nın Orenburg- Kazan- Novgorod - Moskova - S.Petersburg'tan geçecektir.¹²¹

Özetlemek gerekirse, SSCB'nin dağılmasıyla yeni bir jeopolitik düzenin oluşması (YDD) ve buna ilişkin nüfuz alanlarının yeniden paylaşımı başlamıştır. Dünyanın bu kısmındaki nüfuz paylaşımında OA bölgesinin enerji kaynakları ve ona doğru giden ulaşım hatları da önem kazanmıştır. Bu bağlamda yukarıda belirttiğimiz petrol ve doğal

---

¹²⁰ Tulkın Tashimov, "Svet v Seredine Tonnelya (Tunelin Ortasındaki Işık)", *Ekspert Kazahstan Dergisi*, 10 Mayıs 2008, <<http://www.expert.ru/printissues/kazakhstan/>>, (08.05.2009).

¹²¹ "Rol' Avtdorozhnogo Marshruta "Sankt – Peterburg – Moskva – Nizhnij Novgorod – Kazan' – Orenburg – Granica Respubliki Kazahstan v Evroaziatskoy Transportnoj Sisteme i v Ssocial'no-Ekonomicheskom razvitii zony t'jagotenija (Otoyol Güzergahının Avrasya Ulaşım Sistemi ve Çekim Bölgesinin Sosyal Ekonomik Gelişimindeki Rolü)", <http://mindortrans.tatar.ru/rus/file/pub/pub_9140.doc>, (18.02.2009).

gaz rezervlerinin bulunmasından dolayı ekonomik öneme sahip olan bölge, aynı zamanda tarihi siyasi ve güvenlik gerekçelerinden dolayı da Rusya, Çin, Türkiye, İran ve ABD gibi Orta Asya' da nüfuz sahibi olmak isteyen bölgesel güçlerin ilgi odağı olmuştur. Sonraki bölümümüzde de bu güçler arasından Rusya, Çin ve ABD'nin bölge politikaları (siyasi, ekonomik, kültürel vd.) tüm yönleriyle ele alınmakta ve elde edilen veriler ışığında bölgede yaşanan siyasi gelişmeler karşısında denge arayışları olgusu incelenmektedir. Ayrıca Rusya, Çin ve ABD'nin nüfuz mücadelelerinin bölgedeki siyasi ve ekonomik gelişmelere etkisi ve yaklaşımları ele alınmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RUSYA’NIN ORTA ASYA POLİTİKASI: GÜVENLİK, EKONOMİK İŞBİRLİĞİ İLE NÜFUS VE DİL

Rusya’nın Orta Asya’daki çıkarları belirgindir. Bunlar coğrafya, tarih, ekonomi ve kültürün bir ürünü olup bölgeyi yakından takip etmek isteyen Rusya için güçlü bir gerekçe oluşturmaktadır.¹

Sovyetlerin dağılmasıyla iç sorunlarla boğuşmak zorunda kalan, dış politikada da Batı yapılarına entegre olma hedefini öncelikli kılan Rus yönetimi, Batı ile ilişkilerini öncelik vermiştir. Bu bağlamda Orta Asya ülkeleri bu “Batı medeniyeti”ne dahil olma sürecinde bir “frenleme” unsuru olarak algılanmıştır. 1 Nisan 1992’de Rusya Federasyonu Yüksek Kurulunun, ülkelerin toprak bütünlüğünün ve egemenliklerinin korunmasının, her ülkenin kendi işi olduğunu ilan etmesi² bölge ülkelerini askeri alanda kendi güvenliklerini sağlama yollarını aramaya sevk etmiştir. 1993 yılında bölge ülkelerinin Ruble bölgesinden çıkartılması ise ekonomik anlamda bu ülkelerin yeni açılımlara yönelmesine yol açmıştır.

Her ne kadar 1992’de Rusya Federasyonu Dış Politika Doktrini “yakın çevre” olarak 1993’te formüle edilse³ ve Şubat 1995’te “BDT ülkelerine yönelik stratejik rotanın onaylanması” kararı alınsa da, uygulamada Rusya, ABD ve Batı devletlerinin bölgede etkilerini arttırmalarına, yerel pazarda tutunmalarına ve Rusya’nın nüfuzunu azaltma çabalarına seyirci kalmıştır. 1990’ların sonunda Batı ile bütünleşme sürecinin sancılı olacağına farkına varan Rus yönetimi, dış politika eğilimlerini tekrar gözden geçirmiştir. 15 Aralık 1999’da yapılan RF Güvenlik Kurulu toplantısında “yakın çevre” öncelikli hedef olarak belirlemiştir.⁴ Söz konusu hedefin hayata geçirilmesi ise Putin dönemi ile mümkün olmuştur.

---

¹ Rumer, “China, Russia and the Balance of Power in Central Asia”, s. 3.

² Sultanov, *İnteresy Mirovih Derjav v Kazakhstane*, s. 43.

³ Oktay Tanrısever, “Rusya Federasyonu’nun Orta Asya-Kafkasya Politikası: ‘Yakın Çevre’ Doktrininin İflası”, Aydın, (der.), a.g.e., s. 45.

⁴ Bulat Sultanov, Lejla Muzaparova, “Politika i İnteresy Velikih Derjav v Kazakhstane”, Robert Legvold, (der.), *Strategicheskie Perspektivy: Veduwie Derzhavy, Kazahstan i Central'noaziatskij Uzel (Stratejik*

2000 yılında Yeltsin'in onayı ile Rusya'nın başına geçen Putin, kısa sürede hem Rusya'nın içinde güven sağladı, hem de uluslararası arenada ABD'nin Afganistan operasyonuna destek vererek Batı'nın desteğini aldı. Putin'in hem Rusya içindeki, hem de yurtdışındaki karizması önde gelen Amerikan gazete ve dergilerin ön kapakların da yansımasıdır. Aralık 2007'de "Time" dergisi Cumhurbaşkanı Putin'i "yılın adamı" unvanına laik görmüşken, Eylül 2008 sayısında "Vanity Fair" Rus Başkanı görevindeki Putin'i "dünyanın en etkili 100 insanı" listesinin başına koydu. 8 yıllık Cumhurbaşkanlığı döneminden bu yana yaptığı işlerde halkından %80 destek alan Putin'in başarısının sırrı, güçlü ekonomileri sayesinde dış borcunu ödemesinden ve halkın güvenini geri kazanmasından kaynaklandığı belirtilmektedir.⁵ Ancak burada yüksek petrol fiyatlarının önemli bir rolü olduğu da genel kabul gören bir etkidir.

Daha 1999 sonunda Putin'in Rusya'nın bir Avrasya gücü olduğuna dair söylemleri ve yönetimi sırasında 2000'de kabul edilen Rusya'nın Ulusal Güvenlik Stratejisi belgesi ile Rusya'nın Dış Politika Stratejisi belgeleri, Moskova'nın Orta Asya bölgesine yönelik stratejilerinin altyapısını oluşturmaktaydı.⁶

Rusya için bölgenin önemi, hem bölgenin imkanlarından (doğal kaynakları, ucuz işgücü, ulaşım güzergahları), hem oluşturduğu tehditlerinden (uyuşturucu ve insan kaçakçılığı, radikal dinci grupların faaliyetleri, istikrarsız Afganistan),⁷ hem de diğer büyük güçlere yakınlığından kaynaklanmaktadır. 1990 sonrasında Rusya'nın bölgede izlediği politikalar, **askeri güvenlik, ekonomik işbirliği ile nüfus ve dil** şeklinde özetlenebilecek temel sacayakları üzerinden yürütülmektedir. Bunların her birinde Yeltsin döneminde bir daralma söz konusu olsa da ekonomik gücün artmasına paralel olarak Rusya, bölgede askeri ve ekonomi alanındaki varlığını bölge ülkeleri ile işbirliğini geliştirerek arttırdığını görmekteyiz. Askeri alanda KGAÖ, ekonomik anlamda ise Avrasya Ekonomik Ortaklığı gibi yapılar "Putin doktrini" olarak

---

Perspektifler: Büyük Güçleri Kazakistan ve Orta Asya Düğümü), Çev. ve yayın: Moskova, "İnterdialekt+", 2004.

⁵ <<http://www.vanityfair.com/online/newestablishment/2008/08/vladimir-putin.html>>, (23.02.2008).

⁶ Gleason, a.g.e.,

⁷ Anna Matveeva, "Return to Heartland: Russia's Policy in Central Asia," *International Spectator*, Cilt: 42, Sayı: 1, s. 43-62.

adlandırılan politikanın ögeleri idi.⁸ Ayrıca bölgedeki soydaşları ve Rus dili meselesi bir devlet politikası haline getirilmiştir.

A. Rusya'nın Orta Asya Politikasında Askeri Güvenlik Anlayışı

SSCB dağıldığında Rus politikacılar, Rusya'nın eski SSCB topraklarında lider rol oynamaya devam edeceğini tahmin etmişlerdir. Rusya, eskiden beri bu bölgeyle ilgilenmiş, yüzyıllar önce Kuzey Kafkasya topraklarına talip olmuş, Korkunç İvan döneminde 1556'da Astrahan'ı işgal etmiş ve daha sonra da Orta Asya bozkırlarına yönelmiştir.⁹ Başka bir deyişle, Rusya'nın Orta Asya'yı kendisinin güvenlik meselesi içinde algılaması SSCB döneminden daha önce oluşmuştur. tarihten bugüne kadar geliştirilen Rusya'nın güvenlik anlayışı, geleneksel Rus politikası olan sıcak denizlere inmenin yollarından birini oluşturan Orta Asya'nın işgal edilmesinin¹⁰ yanı sıra Orta Asya'nın neden vazgeçilmez bölge olduğunu açıklamaktadır.

Rusya'nın XVIII- XIX. yy'daki Doğu'yu işgal politikası öncelikle askeri-stratejik amaçlarla yürütülmüştür. Kazak bozkırları Rusya'nın dış politikasında “tüm Asya ülkeleri ve topraklarının anahtarı ve kapısı” olarak avantajlı stratejik önem arz etmekteydi. Dolayısıyla, 1722 yılında sarf edilen I.Petro'nun deyimiyile “tüm Asya ülkelerinde hakimiyet kurmak ve Rusların yararına ve etkili tedbirler alınması için Kırgız-Kaysak (Kazaklar kast edilmekte) orduları üzerinde Rusya'nın patronajını” gerekli kılmıştır.¹¹ Dolayısıyla Rusya, “pasif savunma” rolünden aktif yayılmaya geçmiştir. Birçok araştırmacı Rusya'nın XIX. yüzyılda Doğu'ya doğru ilerlemesini ülke sınırlarının istikrarını sağlama gereksinime bağlamıştır.¹² İvanin, Geins, Venyukov,

---

⁸ Kaushik, s. 88.

⁹ Gregory Gleason, *Russia's Central Asian Policy: Economic Mechanisms and Political Objectives*, International Studies Association 48th Annual Convention, ABD, Hilton Chicago, 28 Şubat 2007.

¹⁰ Sıcak denizlere açılmanın ilk yolu ise İstanbulu ve boğazları ele geçirmek. Yelda Demirağ, “I.Büyük Oyun: 19. yy'da Rusya ve İngiltere'nin Orta Asya'da rekabeti”, Yelda Demirağ, Cem Karadeli (Der.), *Değişen Dünya Düzeninde Orta Asya ve Kafkasya*, Palme Yayınevi, 2006, s. 1-17.

¹¹ Terent'ev M. A., *Rossiya i Angliya v Sredney Azii (Orta Asya'da Rusya ve İngiltere)*, Sant Petersburg, Merkul'ev Yayınevi, 1875, s. 7.

¹² Rusya bölgeyi korumak ve denetlemek amacıyla kaleler inşa etmiş, bu kaleler ileride Orta Asya'nın şehirlerinin alt yapısını oluşturmuştur. Ruslar 1754'te Orenburg Kalesini inşa ettikten sonra 1850'ye kadar Türkistan'ın kuzeyinde Orenburg boyunca İli nehrine kadar 150'ye yakın kale inşa ederek Çin Setline benzer bir askeri hat meydana getirmeye muvaffak oldu. Mehmet Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Ankara, T.T.K Yayınları, 1996, s. 113. Bu şehirlerin başında eski Kazakistan başkenti Almatı (eski Verniy kalesi) gelmektedir.

Gaverdovskiy gibi askeri tarihçiler, Kazak bozkırları ile sınırda kalelerin inşasını göçebe kabileler tarafından “gerçek tehlikeye” karşı pekiştirme olarak açıklamıştır. Rusya’nın bölgeye yönelik yayılma politikasının gerekçelerini açıklamak için çeşitli kuramlar ileri sürüldü. Söz konusu teoriler, birbirinin geliştirilmiş hali olarak Rusya’nın politikalarının evrimini yansıtmaktadır. Prof. Suteeva, bunları şu şekilde özetlemektedir.¹³

“Rusya’nın kendini koruma” konsepti (XVIII –XIX.yy) Gaverdovskiy ve Geins tarafından geliştirilmiştir. Söz konusu teori, devletin doğu politikasının iç mekanizmasını ve Asya halklarını hakimiyeti altına alma nedenlerini açıklamayı amaçlamıştır. Rus devletinin **tarihi misyonu**, sürekli hareket halinde olan ve “Cengiz Han ordularının dehşetlerini” tekrarlayabilecek savaşçı göçebe ordularının olası saldırısına karşı “uygar dünyayı” güvenli koruma altına alma olarak kabul edilmiştir. Rus devletinin Büyük Petro döneminden itibaren (bazı araştırmalarda ise Korkunç İvan döneminden itibaren) Asya’daki dış politikasının temel amacının, askeri hatlar çekmek ve komşularının düşmanca saldırılarına karşı güvenli kale olarak kabul edilen dağ, ırmak, denizlere kadar doğal sınırların derinlerine ilerlemek suretiyle güney- doğu sınırlarının güvenliğini sağlamak olduğu anlaşılmıştır. XIX.yy ilk yarısı ile ilgili bilimsel araştırmalarda Orta Asya’nın temel devlet merkezine bağlı kılınması, *Asya kıtasında güvenliğin ve siyasi istikrarın sağlanmasının başlıca unsuru* olarak değerlendirilmiştir. XIX.yy ikinci yarısında bu tez “doğal sınırlar” teorisine dönüşmüştür.

“Hareketli” veya “doğal” sınırlar konsepti, Orta Asya’ya ilerleme sürecini Ari ulusunun yeniden yapılanması ve yayılması için insanlık tarihinin doğal süreci olarak açıklamaktadır. Bu teorinin savunucuları, her devletin kendi sınırlarını koruması gerektiğini, dolayısıyla devlet sınırlarını savunabilmesi için yeni hatların inşasına imkan sağlayacak yeni toprakların gerekliliğine

---

¹³ Suteeva K.A., “Russkie Voennye istoriki XIX v. o Prichinah i Motivah Dvizhenija Rossii na Vostok (v Srednjuju Aziju i Juzhnyj Kazahstan) (XIX.yüzyılın Rus Askeri Tarihçilerin Rusya’nın Doğuya (Orta Asya ve Güney Kazakistan’a) Doğru İlerlemesinin Gerekçeleri Ve Nedenleri Hakkında)”, <<http://www.rustrana.ru/article.php?nid=23253>>, (2007-10-11).

dayanmaktadır. Burada dağ, ırmak veya ülkenin diğer oluşumları gibi doğal sınırlarda devletin askeri-stratejik durumunun istikrarlaştırılması öngörülmektedir. Devleti, “halkın en yüksek amacına, tarihi misyonuna hizmet eden” olarak değerlendiren resmi Rus tarih okulunu temsil eden Kavelin, Soloviev, Çiçerin, Klyuçevskiy, Gradovskiy, Milyukov, Vernadskiy’nin yanı sıra bu tezin en önemli savunucularından biri askeri tarihçi Venyukov olmuştur.¹⁴

Günümüz Kazakistan topraklarının Rus hakimiyeti altına girmesi, yeni topraklarda askeri hatların oluşturulması ile paralellik göstermekteydi. Ancak hiçbir hat, güvenliği tam sağlamıyordu. Bu yüzden **“iki devlet” sınır teorisi** geliştirildi. Bu teori, Rusya’nın ilerledikçe kurduğu askeri hatların doğal coğrafik hatlarına denk gelmesi gerekliliğine dayanmaktadır. Aksi takdirde devlet sınırları savunmasız olduğundan yapay kalmaktadır. Devrim öncesi Rus tarihinin, Rusya’nın Doğu’ya yayılma sürecini etnik ve coğrafik faktörlere dayandırarak, ovada yerleşik Rus devletinin yayılma girişiminde bulunduğunu savunan akımı da söz konusu teoriye benzer yaklaşım sergilemektedir.

Bazı Rus subaylar, Rusya ile İngiltere’nin Orta Asya’daki rekabetinin, Rusya’nın Güney Kazakistan bölgesini işgal etmesinde en önemli nedenlerden biri olarak göstermektedirler. Zira İngiliz etki alanının Doğu’da yayılması Rusya’nın çıkarlarına doğrudan tehdit olarak değerlendirilmiştir. Bu yüzden Rus araştırmacıların tezlerinde Rus politikasının İngiltere’nin Orta Asya’ya yayılma “tehdidine” karşı “savunma” politikası olduğu vurgulanmaktadır.¹⁵ “Savunma” politikası sonucunda İngiltere ve Rusya arasındaki sınır, Türkmenistan’ın da işgaliyle yeni bir şehrin (Rusya’nın ve daha sonra SSCB’nin en güney sınır noktası Kuşka) inşa edilmesiyle Afganistan’a kadar dayanmıştır.

1917’de Rus monarşisinin düşmesiyle Bolşevikler Rusyası’nın bölge üzerindeki hakimiyeti sürmüş ve Sovyet döneminde bu bölge ticaretten bilime, sanayiden kültüre

---

¹⁴ Suteeva, a.g.m.

¹⁵ Suteeva, a.g.m.

kadar köklü değişimlere uğramıştır.¹⁶ SSCB'nin dağılmasından sonra inişli çıkışlı politikalara rağmen belirtilen konseptler çerçevesinde bölgedeki konjonktürü değerlendirdiğimizde, "suyun durdurucu gücü"nün olmamasından dolayı Orta Asya bölgesinin hala Rusya'nın güvenlik çemberini oluşturduğunu görüyoruz. Bu nedendir ki, Rusya olası tehditlere önlem olarak eski SSCB ülkeleriyle kurduğu çeşitli ittifaklar sayesinde kendi sınırlarını genişletmeye (ileriye atmaya) çalışmaktadır.

John Erickson komünizmin çöküşüyle Rusya'nın büyük bir kimlik bunalımı ve kendi güvenlik ihtiyaçlarına yönelik tarihi boyutları olan bir meydan okumayla karşı karşıya kaldığını iddia etmektedir. Doğu Avrupa'dan geri çekilmesi- Prag'tan Smolensk'e-Rusya'yı Avrupa'da üç yüz yıl önce sahip olduğu jeostratejik duruma geriletmiştir. Devrim niteliğindeki bu durumun üstesinden gelmek için jeopolitik düşünceye başvurulmuştur. Erickson bilhassa ulusal güvenlik kavramının ortaya çıkmasına ilaveten, jeopolitik yaklaşımında ne şekilde bir eskiye dönüş olduğunu göstermektedir. Ruslara göre, ulusal güvenlik, devlet anlayışını, aktif jeopolitik faktörler dizisinin tamamı tarafından koşullara bağlanmış, birey, toplum ve devletin kendisi için "mümkün olan en iyi koşulları" sağlayan bir araç olarak kabul eder.¹⁷

Bu bağlamda Rus akademik çevrelerinde jeopolitiğe dayalı değişik yaklaşımlar mevcuttur. Günümüzde Orta Asya liderleri tarafından desteklenen ve Aleksandr Dugin'in başını çektiği Avrasyacılığın yanı sıra diğer ilginç projeler de sunulmaktadır. Örneğin, "Noviy Sredniy Vostok" (Yeni Orta Doğu) adlı projede, Kazakistan'dan Hindistan'ın kuzeyi ve Basra Körfezine kadar uzanan Orta Asya bölgesi ve Orta Doğunun istikrarlı ve sanayi kalkınmasıyla kendini gösteren bir makrobölgeye dönüştürülmesinin, Rusya'nın önümüzdeki 20 yıl içinde en önemli jeopolitik ve diplomatik görevi olduğu iddia edilmektedir.¹⁸ Buna benzer yaklaşımlar Rus

---

¹⁶ Gleason, a.g.e.

¹⁷ Erickson, a.g.m., s. 325-326.

¹⁸ Rusya'nın doğusu olmak üzere Hindistan, Çin, İran, Afganistan, Pakistan, Moğolistan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan, Azerbaycan ve Türkiye'yi kapsayan bölge kastedilmektedir. Bu proje Kalkınma Hareketi tarafından geliştirildi. Başkan Yuriy Krupnov'un Tebliği için bkz: <<http://www.d-razvitija.ru/index.php?modul=project&action=prev&id=76>>, (14.12.2008).

camiasında tartışılmakta olup¹⁹ Rusya'nın önceliklerini belirlemeyi amaçlamakta ve SSCB dönemindeki etkisini arttırması gerektiğine dair tavsiyeler içermektedir. Bu tür iddialar bir Rus entelektüelin önemsiz fikir jimnastiği gibi görülebilir ve uygulama şansı da tartışılabilir, ancak bu proje Rusya'nın bölgede bir rövanş almak arzusunu ortaya çıkarmaktadır. Verilen isim benzerliğinden dolayı ABD'nin Büyük Orta Doğu projesini akla getiren bu proje, ABD'nin güvenlik kaygıları sonucu ortaya çıkmasına benzer şekilde Rusya'nın güvenlik endişelerini yansıtmaktadır. Rusya ise 2008 Ağustos ayındaki Kafkasya olaylarından sonra ciddi olarak bölgede varlığını güçlendirmeye yönelmiştir.1990'lı yıllarda günümüz Orta Asya cumhuriyetlerini bir "kulfet" olarak gören çevreler, günümüzde bu bölgenin başka güçlerin etkisi altına girebilme ihtimaline sıcak bakmıyorlar. Bunun için proje yapıcıları, Rusya'nın büyük güç olmasının yolunun ancak bu tür projelerin gerçekleştirilmesinden geçtiğini savunmaktalar.

1. Rusya'nın Orta Asya'daki Üsleri ve Askeri Tesisleri

Güvenlik açısından Orta Asya, Rusya'nın güvenlik çemberidir. Daha Çarlık zamanında burayı işgal etme fikrinin oluşmasının bir nedeni de -emperyalist yayılma, ticaretin geliştirilmesi vs. yanı sıra- güney sınırlarının güvenliğini sağlamak idi. SSCB döneminde de başta Çin'i denetleme imkanı açısından önem teşkil etmekteydi. Bu yüzden bölgeye askeri tesisler ve üsler yerleştirilmiştir. Bu durum, Rusya'nın bölgede varlığını hissettirmesi açısından önemlidir. Dolayısıyla SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya bu tesis ve üsleri bölgede muhafaza etmek ve etkinliklerini arttırmak için çaba harcamıştır. Bunun için bölge ülkelerinin Rusya'ya olan borçları karşılığında bazı stratejik tesislerin hisselerini almıştır. Diğer yandan, Rusya için bölge ülkeleri askeri silah ve mühimmat sağlama açısından da önemlidir. Zira Rusya bölge ülkelere bu konuda imtiyazlar sağlayarak ve güvenlik şemsiyesi kurarak bölge ülkelerini ortak örgütlere dahil olmasını teşvik etmekte ve bölge ülkelerinin ordu donatımında NATO standartlarına geçmesini istememektedir.

---

¹⁹ Bu konudaki düşünceler için: Luzianin S.G.,Büyük Doğu ve Büyük Batı, *Nezavisimaya Gazeta*, 14 Ocak 2002, <http://www.ng.ru/politics/2002-01-14/2_zones.html>, Luizianin, *Vladimir Putin'in Doğu Politikası. Rusya'nın "Büyük Doğu"ya Dönüşü(2004-2008)*, Moskova, Vostok-Zapad ACT, 2007.

a. Kazakistan

Rusya'nın bölgedeki stratejik ittifak ilişkileri kurduğu Kazakistan, Moskova'nın Mayıs 1992 yılında Rusya Federasyonu ile "Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma" Anlaşması akdeden ilk BDT devleti olmuştur. Söz konusu anlaşmaya göre, ortak askeri-stratejik alanların kurulması, Rusya veya Kazakistan için herhangi bir tehdit durumunda askeri üslerin, poligonlar ve diğer askeri tesislerin müşterek kullanımı öngörülmektedir. İki taraflı belgelerden bir diğeri ise 6 Temmuz 1998 tarihli "XXI.yüzyıla Yönelik Daimi Dostluk ve İşbirliği Açılımı" Deklarasyonudur. Yukarıda belirtilen belgelerin haricinde iki ülkenin ortak güvenliğinin sağlanmasına yönelik geniş konu yelpazesi 28 Mart 1994 tarihli "Askeri İşbirliği" Anlaşması ve takip eden yıllarda imzalanan altmışın üzerinde iki taraflı belge ve anlaşmalara dayanmaktadır.²⁰

Kazakistan topraklarında halen Rusya'nın savunması için önemini korumakta olan "yakın çevre"nin en büyük eski SSCB askeri tesisleri bulunmaktadır. İkili anlaşmalara dayanarak Rusya Kazakistan'da 7 büyük askeri üs üzerindeki hakkını korumuş (kiracı olarak) ve şu anda işletmeye devam etmektedir. Kazakistan topraklarında Rusya'ya kiralanmış tesislerin toplam yüzölçümü 11 milyon hektar üzeridir.²¹ Bunlar, "Baykonur" uzay istasyonu, Çkalov 929.devlet uçuş deneme merkezi, poligonlar (Şarışagan, Emba ve 4.merkezi poligon tesisleri), radyo-teknik merkezi ("Balhaş-9") tesisi, Rusya Hava Kuvvetleri bağımsız hava taşımacılık birliğidir. Ayrıca bunun dışında Karaganda şehrinde bulunan 171.havacılık komutanlığı faaliyet göstermektedir.²²

Rusya Savunma Bakanlığı 5.devlet deneme poligonu, diğer adıyla "Baykonur" uzay istasyonu, Rusya'nın Kazakistan'daki stratejik tesislerinin başında gelmektedir. Kazakistan'da 1950'li yılların sonunda inşa edilen Baykonur, Kazakistan'ın Kızılorda ilinde bulunmaktadır.²³ Baykonur SSCB'nin temel uzay istasyonu olmuş ve uydunun hem barış, hem askeri amaçlı işlenmesi için faal olarak kullanılmıştır. Birçok uzay

---

²⁰ Paramonov V., Stolpovskiy O., "Dvustoronnee sotrudnichestvo Rossii i Kazahstana v Voenoj Sferе", <<http://www.easttime.ru/analytic/1/3/525.html>>, (19.11.2008)

²¹ A.g.m.

²² Bu tesisleri ile ilgili ayrıntılı bilgi ve tenkil özellikleri çalışmanın ekler bölümünde yer alacaktır.

²³ Paramonov, Stolpovskiy, a.g.m., s. 2

gemisi ve uydusu buradan fırlatılmış, yeni uzay teknikleri ve uzay teçhizat sistemleri burada test edilmiştir.

2004 yılında kira süresi 2050 yılına kadar uzatılmış olan “Baykonur”, günümüzde Rusya’nın yörüngeye gözlem sistemlerinin çıkartılması için “Soyuz” ve “Proton” tipi büyük roketlerin fırlatılması – Rusya pilotlu uçuş programlarının uygulanması -için yegâne uzay istasyonu konumundadır.²⁴

Kazakistan hükümeti ile yaşanan mali sorunların²⁵ da etkisiyle Rusya, Baykonur’daki faaliyetlerinin büyük kısmını kendi topraklarındaki uzay istasyonuna kaydırmıştır. Basında yer alan bilgilere göre, 2000 yılında Rus askeri uydu fırlatmalarının % 60 ile dünyada fırlatılanların % 38’i Plesetsk uzay istasyonundan yapılmıştır. Daha önce Baykonurdan fırlatılan RS-10 tipi ağır ve RS-22 tipi orta füzelerinin de artık Plesetsk’ten fırlatılacağı belirtilmiştir.²⁶

Baykonurdaki faaliyet kısıtlamalarını diğer alanlarda telafi etmek isteyen Rusya, uzun bir aradan sonra Balhaş gölünün yakınında konuşulan Sarışagan poligonunda füze denemesi yapmış, bu deneme dikkatleri Rusya’nın Kazakistan’da bulunan diğer askeri tesislerine çevirmiştir.

Nisan 2006 yılında Rusya’nın Kazakistan’daki poligon sisteminde reform yapılmış ve hepsi, karargâhı Astrahan ili Kapustin Yar’da bulunan 4.Merkezi Çok Amaçlı Poligon bünyesine dâhil edilmiştir. Buraya Şarışagan, Emba ve 4.merkezi poligon tesisleri (istasyon ve 2 adet DP-8 ve DP-16 ölçüm merkezidir)²⁷ dahil edilmiştir.

---

²⁴ Uzay istasyonunun kira Sözleşmesi Rusya ile Kazakistan arasında 28 Mart 1994 tarihinde 20 yıllık süre için imzalanmıştır. Kira bedeli yıllık 115 milyon dolara tekabül etmektedir. Sultanov, B.K., vd., *Politika i İnteresy Mirovîh Derjav v Kazakhstane*, Almatı, Friedrich Ebert Stiftung, 2002, s. 48.

²⁵ 1990’lı yılların ortalarında Kazak hükümeti Rusya Federasyonu’nu kirayı ödememekle suçlamıştır. Rusya’nın kabul ettiği borcu o dönem itibarıyla 1,893 milyar dolara tekabül etmiştir. Nihayetinde mali sorun, Rusya Federasyonu ile Kazakistan’ın karşılıklı borçlarının silinmesini öngören 13 Ekim 1998 tarihli özel anlaşma ile çözümlenmiştir.

²⁶ Vitalij Naumkin, “Rossijskaja Politika v Otnoshenii Kazahstana (Rusya’nın Kazakistan Politikası)”, Legvold, a.g.e., s. 53.

²⁷ 20.deneme istasyonu, Batı Kazakistan ili, Cangalinsk ilçesi Novaya Kazanka kazasında, DP-8, Batı Kazakistan ili, Bokeyorda ilçesi Şungay kazasında, DP-16 ise Batı Kazakistan ili, Bokeyorda ilçesi Sayhin kazasında bulunmaktadır. *Zakon Respubliki Kazahstan ot 21 ijulja 2007 goda N 282*, <<http://ru.government.kz/docs/z070282.htm>>, (02.09.2008).

Ekim 1996 tarihinde Kazakistan'a silah tedariki, ayrıca askeri araçların bakım-onarımı ve Kazakistan subaylarının Rusya Federasyonu harp okullarında eğitimi karşılığında kısmi ödemeyi öngören hükümetler arası birkaç poligon kira sözleşmesi imzalanmıştır. Aynı dönemde Rusya'nın 90'lı yılların ilk yarısında poligon kullanımı karşılığında tazminat konusu da çözümlenmiştir.

25 Kasım 2005 tarihinde Rusya'nın kiraladığı poligon bedellerinin ödemesine ilişkin mali konuların çözümlenmesi hususunda hükümetler arası özel anlaşma imzalanmıştır. Taraflar, önceden söz konusu olan takas sistemi yerine nakdi ödeme hususunda anlaşmıştır. O dönemde Rusya poligonlar için karşılığı olan 135,73 milyon dolar borcunu ödemeyi kabul etmiştir.

Kazakistan'daki Rusya'nın bu askeri varlığı sayesinde konum itibarıyla en yakın olan Orta Asya ülkesine ekonomik katkıda bulunmakta, diğer yandan da bölge ülkeleri ile stratejik bağları pekiştirmek istemektedir.

b. Kırgızistan

Rusya'nın bölgede stratejik askeri üs ve tesislerin bulunduğu Kırgızistan, ülkede hem Rusya, hem de ABD üssünün bulunduğu ayrı bir önem taşımaktadır. Zira her ne kadar Rusya, ABD'nin askeri varlığından rahatsız olduğunu dile getirse de, diğer yandan ABD üslerin varlığı Çin'e karşı bir dengeleme unsuru olarak görülmektedir.

Kırgızistan'daki Rusya'ya ait askeri tesisler –Rusya Federasyonu Deniz Kuvvetleri haberleşme merkezi ve deneme merkezi –Issık-Köl gölünün yakınlığında bulunmaktadır.²⁸

“999. Hava üssü Kant”, Rusya'nın bölgedeki en önemli iki askeri varlığından biri konumundadır. Rusya, Bişkek yakınlardaki Manas havaalanında ABD ve “terör karşıtı koalisyon” müttefiklerinin hava üssünün ortaya çıkmasıyla Kant'ta kendi hava birliklerinin konuşlanmasıyla 2002 yılının yazında ilgilenmeye başlamıştır.

---

²⁸ Evgenij Pastuhov, “Kuda Letim?”, *Kontinent Dergisi*, 21 Ağustos 2002, <<http://www.nomad.su/?a=5-200208220008>>, (12.04.2009).

Rusya hava üssünün Kırgızistan topraklarındaki statüsü ve konuşlanma şartlarına ilişkin anlaşma ilgili ülkelerin devlet başkanlarının talimatıyla 22 Eylül 2003 tarihinde Moskova'da Rusya Federasyonu ve Kırgızistan Savunma bakanları tarafından imzalanmıştır. Rusya üssünün resmi açılışı aynı yılın 23 Ekim'inde gerçekleştirilmiş, açılış merasimine Rusya ve Kırgızistan devlet başkanları Vladimir Putin ve Askar Akaev katılmıştır. Kant, 1991 yılından sonra yurt dışında açılan ilk Rusya askeri üssü olmuştur. Putin ve Akayev, bu üssün sürekli olduğunun altını çizmişler, dönemin Rusya Savunma Bakanı Sergey İvanov ise ülkeye 3 milyon dolarlık silah ve mühimmat aktaracağını, Kırgızistan'ın Orta Asya'da Rusya için önemli bir siyasi destek oluşturduğunu dile getirmiştir.²⁹

1999.hava üssünün statüsü ve konuşlanma şartlarına ilişkin Rusya Federasyonu ile Kırgızistan hükümetleri arası anlaşma 11 Ağustos 2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Hava birliğinin temel görevi, Orta Asya hava sahasının kontrolü ve gerekli görüldüğü durumlarda terör gruplarına karşı saldırıların yapılmasıdır. Aynı zamanda bu üs, Kollektif Güvenlik Anlaşması Örgütüne (KGAÖ) üye devletlerce oluşturulan Kollektif Acil Müdahale Güçlerinin (KAMG) Orta Asya'daki hava unsurunun bir parçasıdır. Sovyetler döneminde "Kant" üssü 34 ülkenin hava kuvvetlerini eğitmekte kullanılıyordu. Bu üste eğitim gören ünlü isimler arasında Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek, Suriye'nin eski Devlet Başkanı Hafız Esad ve Moğolistan ile Hindistan'ın tanınmış kozmonotları da bulunuyor.³⁰ 1992 yılında "Kant" üssü Kırgızistan'a geçti ve 1999-2000 de Kırgızistan'ın Batkent bölgesine saldırılar düzenleyen terör gruplarına karşı kullanıldı. Bişkek ve Moskova arasındaki 2002 tarihli anlaşmaya göre Rus Hava üssü, Kırgız Silahlı Kuvvetleri ile birlikte iki ülkenin egemenliğini koruyacak ve güvenliğini sağlayacak. KAMG'nin belkemiğini Rus birlikleri oluşturuyor. 22 Eylül 2003'te imzalanan ikinci bir anlaşma ise anlaşmanın onaylanmasından itibaren üssün 15 yıl boyunca Rusya'nın elinde kalmasını öngörüyor. Bu süre otomatik olarak 5 yıllık dönemler halinde uzatılabilecek.³¹ Anlaşmaya göre, Moskova, üs için yılda en az 50

---

²⁹ Devendra Kaushik, "Politika Prezidenta Putina v Centralnoy Azii (Putin'in Orta Asya Politikası)", *Kazakhstan v Globalnih Protsessah*, Sayı: 2 (4), 2004, s. 89.

³⁰ "Kant Üssü, Rusya'nın İlk Yurtdışı Askeri Tesisi", <<http://www.itartass.ur.ru/pub/?id=87>>.

³¹ "Kant Üssü"nde 500 Rus askeri, 200 sivil uzman ve 20 adet Rus Su-25, Su-27, An-24, İl-76 uçağı ve Mi-8 tipi helikopterlerinin yanı sıra Çek yapımı Kırgız tatbikat uçağı L-39 ve arama- kurtarma

milyon dolar harcama yapabilecek. Bu üs KGAÖ çerçevesinde oluşturulduğundan buradaki Rus askerlerinin ve ekipmanın konuşlandırılması için bir ücret veya kira bedeli alınmaması konusu sık sık gündeme getirilse de bu konuda adım atılmadı. "Kant" üssü" geniş askeri amaçları doğrultusunda kullanılmaktadır. Bu amaçlar arasında hava saldırıları durumunda koruma, Kırgızistan ve Tacikistan hava sahasındaki hedefleri önleme/yakalama görevlerini üstlenmelerinin yanı sıra kargo ve yolcu uçaklarına eşlik etmeleri de bulunuyor.³² 999.hava üssü, Rusya'nın Privoljjsk-Uralsk askeri bölge 5.hava harp kuvvetleri ve hava savunma birliğine bağlıdır.

c. Tacikistan

Tacikistan topraklarında anlaşmalı olarak 10 askeri birlik ve çeşitli ordu birliklerinden oluşan önemli Rusya silahlı gücü konuşlanmaktadır. 1990'ların başından beri Tacikistan da bulunan Rusya'nın 201. Motorize Piyade Birliği, Orta Asya'daki ikinci Rus askeri üssüne dönüştürülmüştür.

•201.askeri üssü (eski 201.Motorize Piyade Birliği), Rusya'nın bölgedeki ikinci askeri öneme sahip stratejik objesidir. Rusya'nın bu üssü, Tacikistan'da Mayıs 1993 tarihinde imzalanan dostluk, işbirliği ve karşılıklı yardımlaşma anlaşmasına istinaden bulunuyordu. Nisan 1999 tarihinde Rusya askeri üslerinin Tacikistan topraklarındaki statüsü ve bulunma şartlarına ilişkin özel anlaşma imzalanmıştır. Kısa süre sonra anlaşma onaylanmış, fakat takip eden birkaç yıl boyunca Rus askerlerinin konuşlanmasıyla ilgili mali şartların müzakeresine devam edilmiştir. Daha sonra sağlanan uzlaşma ile Rusya Federasyonu beş yıl süreyle Tacikistan'a 2 milyar dolara kadar kapsamlı yatırım sözü vermiştir. Bu vaatler aşağıda değineceğimiz "Nurek" istasyonunu da kapsamaktadır. Buna karşılık Tacikistan hükümeti askeri üslerin bulunma bedeline ilişkin konuyu gündemden çıkartmıştır.

16 Ekim 2004 tarihinde iki devlet üssün organizasyon ve kadro yapısı ile ilgili hükümetler arası anlaşma imzalamıştır. Ertesi gün iki ülke devlet başkanlarının katılımıyla resmi açılış merasimi yapılmıştır. Başlangıçta üs, 4.üs olarak tanımlanmış,

---

helikopterleri de konuşlu durumda. Günümüzde sivil uzmanların sayısı 400 ü aştı. Hava üssü komutanı albay Oleg Vinogradov'dur.

³² "Duma Kırgızistan'daki Üs ile İlgili Anlaşmayı Onayladı,"
<http://www.rol.ru/news/misc/news/05/07/08_095.htm>

fakat daha sonra önceden motorize Piyade birliğine ait eski numarası benimsenmiştir. Açılış sırasında Vladimir Putin, bölgede Rus askeri üssünün bünyesinde çok iyi eğitilmiş özel birlikler bulduklarına işaret ederek, Rusya askeri üssünün oluşturduğu 201.tümen bölgede istikrar ve güvenliğin sağlanması hususunda önemli askeri-politik rol üstlendiğini belirtti.

Tacikistan Devlet Başkanı Emomali Rahmonov ise bu olayı iki ülke arasındaki ilişkilerin yeni dönem tarihindeki en önemli olay olarak değerlendirmiştir. Ülkenin askeri alandaki politikası, “Orta Asya’da barış ve güvenliğin pekiştirilmesi için çabalayan tüm devletlerle sıkı işbirliğinin sağlanmasına yönelik olduğunu diler getiren devlet başkanı, “**Rusya’nın askeri varlığı**, tarafımızdan bölgedeki barış ve istikrarın faktörü olarak görülmektedir” diye belirtmiştir.³³

Tacikistan’daki Rus birliklerinin görevi, Afganistan tarafından askeri grupların giriş yapmasına karşı Tacik-Afgan sınırının korunması, yasadışı silahlı grupların girişimlerinin önlenmesi olmuştur. 201.askeri üssün kapsamında keşif ve radyo-elektronik savaş, bakım-onarım, maddi destek, haberleşme taburları bulunmaktadır.³⁴

• *1109.uydu alanı denetim sistemi bağımsız elektro-optik merkezi “Nurek” (tesis 7680 “Okno”)*, Rusya’nın Tacikistan’daki diğer stratejik varlığıdır. 2200 metre yükseklikte dağlık bir alanda konuşlandırılmış durumda olan "Nurek" uzay izleme istasyonunun inşaatına 1979 yılında başlanmıştır. Konuşlanma için Tacikistan’daki Sanglok dağı optik gözleme için uygun aydınlık gece saati sayısının fazlalığı, ayrıca iyi astro-iklim şartları (havanın berraklığı ve istikrarlılığı) tercih nedenleri olmuştur. 1992 yılında çalışmalar durdurulmuş ve ancak 1997 yılında devam edilmiştir.³⁵

Bu istasyon, 40 bin kilometre mesafeye kadarki (yani dünya çapında) nesnelere izlemekte kullanılmaktadır. Kapasite ve olanak açısından "Nurek", buna benzer ABD deki istasyonlardan daha üstün durumdadır. Nurek, fırlatılan balistik füzelerin tespiti ve Avrasya, Kuzey ve Orta Afrika’nın ve Hint, Pasifik ve Atlantik okyanuslarının bitişik akvatoryum bölgeleri üzerindeki uydu nesnelere hareketinin tüm yükseklik

---

³³ “201.Askeri Üssün Resmi Açılışı,” <<http://www.rusembassy.tajnet.com/201msd.html>>

³⁴ Lukin, a.g.m.

³⁵ Lukin, a.g.m., s. 7.

diyapazonundaki uçuş yörüngesinin takibi için kullanılmaktadır. Bazı askeri uzmanların kanaatine göre, konuşlanma yeri açısından bu tesis, ABD'nin astronomik ekvator boyunca eşit olarak yerleştirdiği dört istasyondan (ABD, Diego-Garcia, Güney Kore, Hawaii adaları) oluşan Yerüstü Uzun Menzil Elektro- Optik Uydu Gözlemeleme sistemi–GEODSS (*Ground-Based Electro-Optical Deep Space Surveillance*) ile eşdeğer etkide tüm hedeflenen görevlerini yerine getirmektedir.³⁶

"Nurek" bünyesinde, elektro-optik arama istasyonu, arama tespit istasyonu, haberleşme ve bilgi nakil merkezi bulunmaktadır. Azami takip hız açısı ise 3,7 derecedir.³⁷ Başka deyişle, bu istasyon Rusya'ya başta Çin, Hindistan, Pakistan, Afganistan ve İran olmak üzere çevredeki ülkelere yönelik istihbarat çalışmaları yürütmesine olanak sağlamaktadır.

Rusya Federasyonu ile Tacikistan hükümetleri arasındaki 28 Ocak 1994 tarihli özel anlaşmaya göre işletilen "Nurek" in bulunduğu toprak parçası Rusya'ya sembolik bir rakam karşılığında -yıllık 30 Amerikan sentine- 49 yıllığına Rusya'nın mülkiyetine devredilmiştir. Bunun karşılığında Rusya Federasyonu Tacikistan'ın 242 milyon dolar borcunu silmiş ve ülkeye 5 yıl içinde 2 milyar dolar yatırım yapma sözü vermiştir. İstasyonun Tacikistan'dan Rusya'ya devredilmesi 2006 Kasım ayında tamamlanmıştır.³⁸

Rus askeri yetkililerine göre, Kırgızistan, Kant şehrindeki havacılık üssüyle birlikte Tacikistan'daki askeri üs, **bölgenin ortak kolektif güvenlik sisteminin emniyetli halkasını oluşturacaktır.** Bu sistem BDT topraklarında ve Rusya'daki tüm terör ve aşırı eylemleri bertaraf etmek için şartlar oluşturmayı, ayrıca uyuşturucu trafiği ve organize suçla mücadeleye destek vermeyi hedeflemektedir. Başka deyişle, bu tesisler, Rusya'nın bölgedeki varlığını hissettirmekle kalmayıp buldukları ülkeleri Rusya'ya

---

³⁶ V.Paramonov, Stolpovskiy O., "Dvustoronnee sotrudnichestvo Rossii i Tadzhikestana v voennoj sfere", <<http://www.easttime.ru/analitic/1/10/536.html>>, (11.12.2008)

³⁷ "Vooruzhenie I Voennaja Tehnika Kosmicheskikh Vojsk", <<http://www.mil.ru/848/1045/1276/18716/>>, (12.04.2009)

³⁸ Ayrıca daha önce Afgan-Tacik sınırının güvenliğini sağlayan Rus askerleri 2004 yılında görevlerini Tacik askerlerine devrettiler. Sınırdan askerlerin çekilmesiyle Rusya Tacikistan'a askeri yardım sözünü verdi, ayrıca sınırda Rusya Federal Güvenlik Servisine bağlı küçük bir grup bulunuyor ve Tacik askerlerine üste askeri eğitim veriliyor.

bağlı kılmaktadır. Böylece de Rusya'nın rakiplerine karşı stratejik anlamda daha avantajlı duruma gelmektedir.

Türkmenistan'ın yanı sıra Özbekistan'da da Rusya'nın askeri üssü bulunmamaktadır. Ancak belirtilenin dışında Rusya, 2005 yılında Özbekistan'la imzaladığı anlaşmaya göre, ülkenin Hava Savunma Sistemini modernleştirme karşılığında ülkenin "Navoi" havaalanını kullanabilecektir. Rusya'nın Orta Asya'daki askeri varlığı, ülkelerin savunma sanayinin büyük ölçüde Rusya'ya bağlı olmasından kaynaklanmaktadır.³⁹ Örneğin Rusya ile dünyanın en uzun kara sınırına sahip olan Kazakistan'ın bu konudaki bağımlılığı 1990'lı yılların sonunda % 85 idi. Bu nedendir ki Kazakistan hükümeti, tıpkı söz konusu programa dahil diğer ülkeler gibi NATO'nun Barış İçin Ortaklık (BİO) programı çerçevesinde ve ikili ilişkilerinde bu bağımlılığı kırma gayretindedir. Rusya'nın yapılan anlaşmalarda öngörülen kira bedellerini silah ve diğer askeri malzemeler ve askeri yardımlarıyla ödemesi veya silahları KGAÖ çerçevesinde Rusya'daki ülke içi fiyatlarıyla satması da Rusya'nın Orta Asya ülkelerinin kendisine bağımlı kalmasını istediğini gösteriyor. Ancak şu da önemli ki, Rusya ya olan askeri bağımlılıktan kurtulmak isterken ABD yapımı silah ve mühimmata yöneldiğinde bu sefer Batı kontrolü altında kalabilirler.

Özetlemek gerekirse, 1990 sonrasında bölgedeki- özellikle Kazakistan'daki- askeri tesisler, poligonlar başta çevre sorunları olmak üzere sık sık çeşitli sorunlarla gündeme gelmektedir. Rus araştırmacılar, Kazakistan'ın bu poligonlara bitişik bölgeleri afet bölgesi ilan etmek istemesi ve oluşacak zararlarının tümünün Rusya'ya mal edilmesi gerektiği üzerindeki ısrarlarının devam etmesi halinde Rusya'nın bunlardan vazgeçebileceğini belirtmektedir.⁴⁰ Bunun farkında olan Rus yönetimi, bu yüzden bir yandan Baykonur örneğinde olduğu gibi, kendi topraklarında alternatif yerler bulma gayretinde, diğer yandan ise bölgedeki tesisleri kiralamaktan ziyade satın alma/borç karşılığı mülkiyetine geçirme yoluna başvurduğunu görmekteyiz. Zira askeri ve savunma amaçlı olan bu tesisler, siyasi nitelik taşımakta ve Rusya'nın bölgedeki etkinliğini arttırmaktadır.

---

³⁹ Center for Arms Control, Energy and Environmental Studies, <<http://www.armscontrol.ru>>, (1.09.2008)

⁴⁰ Ayushieva, a.g.e., s. 51.

2. Rusya'nın Bölge Güvenliği Örgütü Olarak KGAÖ

Kollektif Güvenlik Antlaşması Örgütü, Rusya'nın Orta Asya ülkelerini de kapsayan geniş çaplı bir askeri güvenlik garantörlüğüdür. Bu örgüt aracılığıyla Rusya, bölge müttefiklerinin askeri alandaki politikalarını kontrol etme imkanı sağlamıştır. Başta bir anlaşma olarak ortaya atılan askeri işbirliği fikri daha sonra Rusya'yı, bölgedeki artan tehditler (aşırı dinci grupların aktifleşmesi) ve rekabet ortamının oluşmasının da etkisiyle (bölge ülkelerinin NATO BİO programlara dahil edilmesi), kapsamlı bir güvenlik örgütü oluşturmaya sevk etmiştir. Zira Rus karar alıcıları arasında yaygın olan anlayışa göre, Orta Asya ve Kafkasya'da barışı koruma gücü olarak Rusya'ya alternatif başka bir güç yoktur. Olması da istenmiyordu.⁴¹ Bu bağlamda güçlü bir askeri oluşuma dönüştürülmek istenen örgüt, Rusya'nın bölgedeki çıkarlarına saygı göstermeleri için ABD, NATO, AB'ye baskı aracı olarak kullanılabilir. Zira güçlenen KGAÖ, (Rusya'nın Doğu Avrupa'da füze savunma sistemlerinin yerleştirilmemesine karşı Kaliningrad şehrinde nükleer başlık taşıyabilen İskender füzeleri yerleştirmekten vazgeçmesi gibi) ileride stratejik "takaslar" için "malzeme" olarak da kullanılabilir.⁴²

a. Anlaşmadan Örgüte: KGA'dan KGAÖ'ye

15 Mayıs 1992'te Taşkent şehrinde yapılan toplantıda Ermenistan Cumhuriyeti, Kazakistan Cumhuriyeti, Kırgızistan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Tacikistan Cumhuriyeti, Özbekistan Cumhuriyeti olmak üzere altı devlet liderinin imzaladığı Kollektif Güvenlik Antlaşması (KGA) bünyesine 24 Eylül 1993'de Azerbaycan Cumhuriyeti, 9 Aralık'ta Gürcistan, 31 Aralık'ta Belarus katılmıştır. Daha sonra 14 Mayıs 2002 tarihinde Moskova'da, Kollektif Güvenlik Kurulu (KGK), Kollektif Güvenlik Antlaşmasına uluslararası bölgesel örgüt statüsünün kazandırılmıştır. 7 Ekim 2002, Kışinev'te Kollektif güvenlik Antlaşması Örgütünün Ana sözleşmesinin imzalanmasıyla Örgütünün hukuki statüsü belirlendi. **28 Nisan 2003**'te Duşanbe

---

⁴¹ Tanrısever, "Rusya Federasyonu'nun Orta Asya-Kafkasya Politikası..", s. 48.

⁴² Vjacheslav Pozdnjak, "ODKB i Drugie Na 'Bol'shoj Shahmatnoj Doske' (Büyük Satranç Tahtasında KGAÖ ve Diğerleri)", *Security Aspects*, Analytical Bulletin of Project "Windows of NATO", Sayı: 1, 2009, s. 5.

zirvesinde oluşum süreci tamamlanan KGAÖ, Orta Asya bölgesinde kurulmuş ve askeri nitelikteki somut sorunlarla ilgili askeri veya özel harektların uygulanmasını amaçlamaktadır. Diğer bir deyişle, bu güçler eteci oluşumlar veya diğer askeri güçlerin imhasına yöneliktir.⁴³ Diğer bir görüşe göre ise KGAÖ, bölgedeki ortak çıkar çerçevesinde oluşturulan bir Varşova Paktı benzeri bir yapıdır. Zira Rusya, 2003'te Saddam'ın devrilmesiyle bölge liderlerini saran korkudan (bu korku daha sonra Gürcistan'da şevardnadze'nin devrilmesiyle daha da artmıştır) pay çıkarmak istemektedir.⁴⁴

Kollektif güvenlik meselesi, 1993 ve 2000 yılında kabul edilen Rusya Federasyonunun dış politikası ve askeri alandaki resmi belgelerinde yer aldı. 12 Mayıs 2009'da Cumhurbaşkanı Medvedev tarafından onaylanan Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Stratejisi (UGS) belgesinde de 2020 yılına kadar bölgesel güvenliğin sağlanması konusunda Kollektif Güvenlik Antlaşması rgtne büyük rol ayırılmaktadır. Örgütün Genel Sekreteri Nikolay Bordyuja, "Ulusal güvenlik stratejisinin dış politika prensiplerinin oluşturulmasında belirleyici belge olması dikkate alındığında, belgenin Kollektif Güvenlik Antlaşması rgt'nün rolü üzerine yoğunlaşması büyük önem arz etmekte" diye belirtmiştir. Rusya, Bağımsız Devletler Topluluğu ye ülkelerin öncelikle Bağımsız Devletler Topluluğu kapsamında, ayrıca Bağımsız Devletler Topluluğu ye ülkeleriyle sınırı bulunan bölgelerdeki genel duruma dengeleyici etki sağlayan Kollektif Güvenlik Antlaşması rgt ve Avrasya ekonomik işbirliği çerçevesinde bölgesel ve alt bölgesel entegrasyon ve koordinasyon potansiyelini geliştirmek için abalayacaktır. Bununla birlikte Kollektif Güvenlik Antlaşması rgt, uyυřturucu ve psikotrop maddelerinin yasadışı sirklsyonu ile mücadele dâhil bölgesel ıkışlar ve askeri-siyasi ve askeri-stratejik içerikli tehditlere karşı durması öngörülen temel devletlerarası araç olarak değerlendirilmektedir.⁴⁵ Rusya Cumhurbaşkanı Medvedev de, "rgt üyelerinin dünyanın güçlü devletleri olduğu kanısındayım, işte bundan dolayı örgüte büyük sorumluluk yüklenmiştir" demiştir.⁴⁶

---

⁴³ Boduja ile roportaj, KGAÖ sitesi, <http://www.dkb.gov.ru/>

⁴⁴ Kaushik, a.g.m., s. 88-89.

⁴⁵ Ulusal Güvenlik Stratejisi, 12 Mayıs 2009, Sayı: 537, <<http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>>.

⁴⁶ KGAÖ'nn Ortak Güvenlik Kurulu toplantısından sonra yapılan basın toplantısı, 5 Eylül 2008, Moskova, Kremlin, resmi site: <http://www.kremlin.ru>

b. Kuruluş Amacı ve Temel İlkeleri

KGAÖ konsepti,⁴⁷ üye devletlerin askeri politikasının temelleri, kolektif güvenliği sağlama ilkeleri, kolektif güvenlik sisteminin ana hatları ve oluşturma aşamalarını kapsamaktadır. Bu konsepte göre, örgütün üye devletleri, askeri teknik baz ve altyapıyla, kolektif güvenliğin sağlanması ile ilgili müşterek politika yürütme çabalarıyla oluşturulan askeri-siyasi ve ekonomik çıkarlar temelinde birleşmiştir. Örgüte üye devletler, güvenlik alanında konum koordinasyonu ve ortak politikanın yürütülmesi amacıyla:

-askeri işbirliği ve askeri yapı sorunlarının çözümlenmesinde karşılıklı yardımlaşma konuları üzerine diğer BDT üye ülkeleri ile ilgili;

-işbirliği ve ortaklık, bölgesel güvenliğinin mevcut ve kurulacak yeni yapılarına katılım üzerine NATO ve diğer siyasi-politik örgütler ile ilgili konularda istişare yapacaktır.

Örgüte üye devletler, üye ülkelerin kolektif güvenliğin sağlanması ile ilgili amacı, savaş ve askeri çatışmaları önlemek, oluşması durumunda ise üye devletlerin çıkarları, bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün savunmasıdır.

Buna göre, bir veya birkaç üye devletin güvenlik, toprak bütünlüğü ve bağımsızlığına tehdidin oluşması veya uluslararası barış için tehdidin söz konusu olması durumunda üye devletler konumlarını koordine etmek ve oluşan tehdidi bertaraf etmek için somut önlemler almak için derhal ortak istişare mekanizmasını işleme koyacaktır. Bu bağlamda da Rusya Federasyonu stratejik nükleer kuvvetleri askeri doktrinine uygun olarak üye devletlere karşı olası saldırı girişimlerini engelleyecektir. Saldırı durumunda üye devletler Kolektif güvenlik Antlaşmasının 4.maddesi uyarınca saldırgan güçleri askeri harekâtlara son vermesi için gerekli önlemleri alacaktır. Bu madde, güvenliğin bütünlüğünü kastederek, bir üye devlete karşı saldırı tüm üye devletlere karşı saldırı olarak değerlendirilecektir. Bu maddeden dolayı KGAÖ, NATO karşıtı askeri yapı olarak görülmektedir.

---

⁴⁷ KGAÖ Konsepti, 10 Şubat 1995, Almatı.

Kollektif güvenlik sisteminin devletlerarası organları, örgütün istişare yapısını oluşturmaktadır. Bu organlar, devletlerarası düzeyde Kollektif Güvenlik Antlaşmasının uygulamasına yönelik üye devletlerin koordinasyon ve ortak faaliyetini sağlayan yüksek yasama organı olan *Kollektif Güvenlik Kurulu*; üye devletlerin iç ve dış politikalarını mutabakat konularıyla ilgili kollektif güvenlik Kurulu'nun yüksek istişare organı olan *Dışişleri Bakanlar Kurulu* ve üye devletlerin askeri politika ve askeri yapılarını mutabakat konularıyla ilgili kollektif güvenlik Kurulu'nun yüksek istişare organı olan *Savunma Bakanları Kuruludur*. Ayrıca Kollektif güvenliğin sağlanması için somut sorunların çözümlenmesi amacıyla daimi veya geçici olarak faaliyet gösterecek diğer yönetim organları oluşturulabilecektir. Kollektif güvenlik sisteminin resmi organları, üye devletlerin siyasi ve askeri yönetim organları niteliğindedir.⁴⁸

Örgütün amaçları ve yapısını göz önünde bulundurularak, Rusya'nın örgüt vasıtasıyla gerçekleştirmek istediği amaçlar şöyle özetlenebilir:

- “öncelikli çıkarları”nın bulunduğu bölgede kendi öncelikli rolünü pekiştirmek,
- enerji kaynakları için artan rekabet ortamında eski Sovyet alanında siyasi ve askeri varlığını sağlamak,
- kendi önderliğinde örgüte üye yedi ülkeyi bir araya getirerek KGAÖ' nün “sorumluluk bölgesini” belirlemek, askeri siyasi bir blok ve etkili uluslararası yapıya dönüştürmek,
- bölge ülkelerinin NATO ile olan ilişkilerini sınırlamak veya ileri dönemdeki ilişkilerinin geliştirilmesinde sınırları belirlemek,
- NATO'nun geleneksel ikili ve çok taraflı müzakere formatından uzaklaşarak güvenlik konusunda tüm “yedilisi”nin temsilcisi olarak Moskova ve KGAÖ'yi muhatap alması için ikna etmek,
- ABD, NATO ve AB ile ilişkilerinde Rusya'nın elinin güçlenmesi için siyasi-diplomatik ve askeri olanak sağlamaktır.⁴⁹

Bu amaçları gerçekleştirmenin yolunda Rusya, KGAÖ'ye üye ülkelerin Savunma Bakanlığına bağlı okullarda eğitim vermekte ve bunun için bütçeden yıllık 500 milyon

---

⁴⁸ <http://www.dkb.gov.ru/>

⁴⁹ Pozdnjak, a.g.m., s. 5-6.

Ruble aktarmaktadır.⁵⁰ Ayrıca örgütün amaçları doğrultusunda düzenlenen örgüt bünyesindeki müdahale güçleriyle örgüt çerçevesindeki tatbikatlar önemli yer almaktadır.

c. Acil Müdahale Güçleri ve KGAÖ Tatbikatları

Ermenistan'ın ve Beyaz Rusya'nın örgüte üye olmalarına rağmen KGAÖ'nün ağırlığı Orta Asya'da hissedilmektedir. Zira bu iki ülkeyi kapsayan Doğu Avrupa (Rus-Beyaz Rus) ve Kafkasya (Rus- Ermeni) askeri birlikleri sınırlı askeri görevleri yerine getirmektedirken, Orta Asya bölgesi daha kapsamlı askeri oluşumlara ev sahipliği yapmaktadır. Ayrıca örgütün Orta Asya ağırlığı, bölge ülkelerinden Özbekistan'ın örgüt üyeliğinden çıkıp 1998'de ABD yanlısı GUAM⁵¹ örgütüne katılması ve oradan çıkıp KGAÖ'ne geri gelmesinden sonra tekrar su yüzüne çıkmıştır. Özbekistan yönetiminin attığı bu adımlar her ne kadar istikrarsız davranış olarak algılansa da, hemen Rusya'nın siyasi alandaki zaferi olarak da görülmüştür.

KGAÖ çerçevesindeki güçlerin özelliği ise, bunların tam olarak tamamlanmamış olmasıdır, hatta çoğu zaman hukuki zeminin tamamlanmamış olmasıdır. Örgüt bünyesinde oluşturulmuş ve oluşturulmakta olan güçler, Acil Eylem/Konuşlandırma Güçleri (KAEG), Kollektif Acil Müdahale/Operatif Tepki Gücü" (KAMG), Kollektif Barış Güçleri (KBG) ve bölgesel askeri birlikler olarak sıralanabilir. Ayrıca bölgesel alt sistemin temelinde ortak Hava Savunma sisteminin oluşturulması planlanmaktadır.⁵²

KGAÖ, *Orta Asya bölgesi Acil Eylem/Konuşlandırma Güçlerinin (KAEG) oluşumu* 1 Ağustos 2001 tarihinde tamamlanmıştır. Bünyesine, Kazakistan Cumhuriyeti, Kırgızistan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu ve Tacikistan Cumhuriyeti silahlı kuvvetleri birimleri dahil edilmiştir. KGAÖ bünyesinde Rusya ile Tacikistan üçer ve Kazakistan ile Kırgızistan'dan ikişer olmak üzere 10 tabur bulunmaktadır. Asker sayısı yaklaşık 4 bin kişidir. Kollektif güvenlik Kurulunun kararı ile Nisan 2003 tarihinde KGAÖ bünyesine havacılık birimi -Kant şehrinde (Kırgızistan Cumhuriyeti) konuşlanan Rusya hava üssü- dahil edilmiştir. KGAÖ birimlerinin hazırlık seviyesi her

---

⁵⁰ http://nvo.ng.ru/realty/2009-09-25/1_study.html?mthree=2

⁵¹ Özbekistan'ın katılmasıyla örgüt GUUAM ismini almıştır.

⁵² Pozdnjak, a.g.m., s. 3-5.

yıl düzenlenen eğitimler sırasında denetlenmektedir. Bununla birlikte eğitime katılanlar, kullanılan güç ve araçlar, ayrıca eğitim yerleri bölgenin fiziksel ve coğrafik özelliklerine göre sürekli genişlemektedir.⁵³

Ağustos 2008’de Kafkasya’da başlayan silahlı çatışmalar (“08/08 olayları”), KGAÖ ülkeleri için bir dönüm noktası olmuştur. Rus yönetimi, KGAÖ çerçevesinde büyük askeri çatışmaları önlemek için örgüte üye devletlerin askeri birim ve birliklerinden oluşan bir yapı oluşturma peşine düşmüştür. KGAÖ genel sekreteri Nikolay Borduja’nın deyimiyle “Saakaşvili’nin saldırı planlarına benzer planları bulunan devlet yöneticilerinin bunlara karşı artık bir gücün var olduğunu idrak etmeleri”⁵⁴ ve askeri ile siyasi içerikli çıkışlar ve tehditlere karşı durabilmek için *Kollektif Acil Müdahale/Operatif Tepki Gücü*’ (KAMG) oluşturma kararı alınmıştır. Borduja, 4 Şubat 2009’da düzenlenen Örgütün olağanüstü kurulunda KGAÖ üye devletlerin liderlerince alınan karara göre, KAMG, KGAÖ askeri birliklerin yanı sıra, özel asayiş birlikleri ve istihbarat birimlerinden oluşan Özel harekât birliklerini de kapsayacaktır. Bu güçlerin oluşturulması ve işlemesi için KGAÖ sekreterliği hukuki norm temellerinin oluşturulması ile ilgili çalışmaların neredeyse tamamlandığını belirtmiştir.⁵⁵ Cumhurbaşkanı Medvedev de, KAMG’nin tüm KGAÖ alanında güvenlik sağlama görevini yerine getirecek etkili kapsamlı (*universal*) bir araç olması gerektiğine işaret etmiş ve KAMG’nin askeri gücü açısından NATO’nun Acil Müdahale Gücünden zayıf olmayacağını belirtmiştir.⁵⁶

Ancak başka bölgelere kendi askerlerini göndermeye sıcak bakmayan Özbekistan ile Beyaz Rusya KAMG ile ilgili kararı imzalamamıştır. Örgütün dönüşümlü başkanlık Beyaz Rusya’da olmasına rağmen, Rusya ile olan anlaşmazlık yüzünden Minsk yönetimi “teknik olarak” başkanlık üstlenmemektedir. Bu da Rusya’nın örgüt çerçevesinde gerçekleştirmek istediği hedeflerine darbe niteliğindedir.

---

⁵³ www.dkb.gov.ru

⁵⁴ Bunun dışında Kafkasya bölgesinde de vardır aynı birimler (KGAÖ idaresi şemasına bak)

⁵⁵ Bu maddeler Rusya’nın UGS belgesi ile paralellik göstermektedirler. Bununla birlikte de KGAÖ Barış gücü oluşturulacaktır. Bunun için alınan karar tüm üye devletlerince onaylanması gerekiyor. Günümüzde bu Kazakistan ve Beyaz Rusya’da yapıldı. Bu süreç tamamlanınca KGAÖ ülkelerinin topraklarında ve dışında BM mandatı ile faaliyet gösterecektir.

⁵⁶KGAÖ ve EurAsEC zirve sonrası yapılan basın toplantısı, 4 Şubat 2009, <<http://www.kremlin.ru/text/appears/2009/02/212492.shtml>>

2001 yılında ilk defa Kırgızistan topraklarında yapılan “Rubej- 2001” ilk ortak tatbikattan sonra, “Rubej” adlı eğitim tatbikatları her sene farklı bir ülkede olmak üzere 2008’e kadar üye olan her bölge ülkesinde yapılmıştır. 2002, 2003 ve 2005’te Tacikistan, 2004’te iki aşamalı olarak Kazakistan ve Kırgızistan topraklarında, 2005’te Kırgızistan ve Tacikistan’da gerçekleşmiştir. Ağustos 2006’da yapılan “Rubej- 2006” Kazakistan’ın Hazar kıyısında yapıldı ve uçakların yanı sıra gemilerle katılım sağlandı. “Rubej-2007” tatbikatına ise örgüte tekrar katılan Özbekistan’la birlikte Ermeni birlikleri de katıldı. Tatbikata katılan asker ve askeri uzmanların sayısı gittikçe artış göstermiştir. Nitekim “Rubej-2008”e, 4 bin askeri personel ile en geniş katılım sağlanmıştır. Tatbikat için seçilen konular ise başta genel örgüt içerisindeki yapılandırmaları arttırmaya yönelik iken, daha sonra belli başlı konular dikkat çekmektedir. Örneğin, 2008’de ilk aşaması Ermenistan’da başlayan ve sonra Moskova’da devam eden tatbikata KGAÖ üye devletlerin bakanlarının yanı sıra ABD, İngiltere, Çin, İran, Yunanistan, Bulgaristan’dan olmak üzere çok sayıda askeri ataşe ilgi göstermişti.

“08/08 olayları”ndan sonra Kollektif Güvenlik Kurulu tarafından yapılan bildiri, KGAÖ’nün NATO ülkeleri bir kez daha ittifakın doğuya genişlemesini gözden geçirmeleri için çağrı niteliği taşımaktadır. Bildiri, NATO’dan bu genişlemenin ve örgüt üyelerinin sınırlarında (Rusya kastedilmekte) yeni füze savunma sistemlerinin yerleştirilmesinin “olası sonuçlarını değerlendirmesini” istemektedir. Asıl endişe ise örgüt üyelerinin sahip olmadığı orta ve kısa menzilli füzelerinin sayısının arttırılmasından kaynaklanmaktadır. Örgüt, üyelerin bu tip füzelerin imhası ve kullanımının yasaklanmasını içeren kapsamlı bir anlaşmanın düzenlenmesi inisiyatifini memnuniyetle karşılayacaklarını belirtmiştir.⁵⁷ Bir yandan Rusya’nın bölgedeki gücünü sergilemekte olan, diğer yandan ise işbirliği çağrısı içeren bu açıklama, Rusya tarafından ABD’nin başını çektiği NATO’ya karşı daha sert bir tavır almaktan kaçınma niteliği taşımaktadır.

---

⁵⁷ Deklaracija Moskovskoj Sessii Soveta Kollektivnoj Bezopasnosti ODKB (KGAÖ KGK Moskova Oturumu Deklarasyonu), 05.09.2008, <<http://www.dkb.gov.ru/>>

B. Ekonomik İşbirliği ve Rusya'nın Başını Çektiği İnisiyatifler

1. Ekonomik İşbirliği ve Bölge Yatırımları

a. Enerji Sektöründe İşbirliği

Bölgedeki askeri güvenlik alanındaki politikalarını bölge ülkelerinde bulunan üs ve stratejik öneme sahip tesisler ve KGAÖ aracılığıyla sağlayan Rusya, ekonomik varlığını da arttırmak amacıyla ekonomik alandaki politikaları bölge ülkeler ile ikili işbirliği ve ortak inisiyatifler sayesinde yürütmektedir.

Ekonomik ilişkilerin başında ise enerji konusu gelmektedir. Zira SSCB döneminden kalan altyapı sayesinde tüm boru hatları Rusya üzerinden geçmekteydi. Bir önceki bölümde ayrıntılı olarak ele aldığımız boru hatların güzergahları çeşitlendirmede hem ABD, hem de Çin'in aktif bir rol üstendiği belirtilmiştir.

2003'te kabul edilen "2020 Kadar Enerji Stratejisi" belgesi, enerji alandaki Rusya'nın bölgedeki stratejik çıkarlarını açıklamaktadır. Buna göre, Rusya ile sınır Avrupa ve Asya bölgelerinde ortak enerji ve enerji taşımacılık altyapısının oluşturulması, uluslararası enerji transferi sisteminin geliştirilmesi ve ayrımcı olmayan bir transitin sağlanmasıdır. Bunun için devlet, uluslararası genişçaplı gaz, petrol ve hidroelektrik projelerinin geliştirilmesi ve uygulamaya geçirilmesi için Rus şirketlerine destek verecektir.⁵⁸ Burada bölge ülkelerinin Rusya'nın küresel enerji gücü olma yolundaki yerine de değinilmektedir. Söz konusu belgede enerji faktörünün Rusya'nın başlıca politikası haline getirilmesinin nedenleri, enerji sorunlarının küresel boyutu ve bunun siyasetleştirilmesi ile Rusya'nın dünya enerji sistemindeki başat rolü olarak sıralandıktan sonra Orta Asya enerji kaynaklarının uzun vadeli ve kapsamlı olarak Rusya'nın enerji sistemine dahil edilmesini istendiği belirtilmektedir. Zira bunun uygulanması, hem Rusya'nın kuzeyindeki gaz kaynaklarının sonraki nesillere saklanması için imkan verir, hem de Rusya için stratejik önem taşıyan piyasalara olan baskıyı azaltır.⁵⁹

Bölgenin enerji kaynakları, enerji sektörü sayesinde yükselişe geçen Rusya için hem bu statüsünü koruma, hem diğer büyük güçlerin bu kaynaklara ulaşmasının engellenmesi

---

⁵⁸ *Energeticheskaya Strategiya Rossii Na Period Do 2020 Goda*, <<http://www.minprom.gov.ru/docs/strateg/1>>, (03.02.2008)

⁵⁹ Enerji Stratejisi belgesi, V. Bölüm.

olmasa da sınırlanması açısından önem taşımaktadır. Bu yüzden Rusya askeri planda olduğu gibi bölge ülkeler ile kapsamlı ekonomik işbirliğine gitmiştir.

SSCB'nin dağılmasıyla Orta Asya, bölgedeki kaynaklarının varlığı nedeniyle enerji zengini Rusya'nın karşısında bir rakip konumuna gelmiştir. Bu rekabet ortamının oluşması olasılığını ortadan kaldırmak amacıyla ve enerji güzergahlarının kendi toprakları üzerinden geçmesini fırsat bilen Rusya, bu elverişli ortamı kullanmak istemiştir. Bunun için bölge ülkeleriyle uzun vadeli anlaşmalar yaparak bunları kendine bağlama yoluna başvurmuştur. Türkmenistan'la doğal gaz anlaşması, Kazakistan'la taşınan doğal gazın iki yıl içinde üç kat artırılması, Azerbaycan'a 2 milyar m³ doğal gaz verilmesi anlaşması, Rusya'nın Hazar bölgesinde aktifleşme söylemleri ve politikaları, eski enerji bakanı Kalyujnı'nın Dışişleri Bakan Yardımcısı ve Hazar bölgesi Temsilcisi olarak dış politikaya ilişkin karar verme mekanizmasında yer alması, Türkiye ile Mavi Akım projesindeki işbirliği, Avrupa ile ilişkilerde enerji faktörünün öneminin artması, hep bu çerçevede değerlendirilebilir.⁶⁰

Rusya'nın bölge ülkelerinin enerji sektörüne önem vermesinin nedeni, bu alanda diğer büyük güçlerin ilgisinin artması ve bölge ülkelerinin Rusya'ya alternatif güzergah arayışlarına girmeleridir. Bu yüzden Rusya, politika değişikliğine giderek enerji kaynakları açısından rakip gördüğü bölge ülkelerini birer ticari ortağı haline getirmek istemektedir. Bunun için de kendi topraklarından geçen bölge ülkelerinin boruhatlarının bakım ve kapasitelerini arttırmak için yatırım yapmaktadır.

2007 sonu itibarıyla Rusya tarafından bölge petrol ve gaz sektörüne yapılan yatırım hacmi 4 ila 5.2 milyar dolar olmuştur. Bu yatırımların büyük kısmını (% 80-85) Kazakistan (3,4 -4,1 milyar) ve Özbekistan'a (0,5 -1milyar) yapılmıştır. Türkmenistan, Tacikistan ve Kırgızistan'a yaklaşık 50 milyon dolar Rus yatırımı çekebilmişlerdir. Gelecek 5 yıl içerisinde ise Rus şirketleri yaklaşık 14- 16 milyar yatırım yapmayı planlamaktadırlar. Bu yatırımların büyük kısmı arama ve üretimin yanı sıra boruhattı altyapısı için kullanılmaktadır.⁶¹

---

⁶⁰ Nazim Cafersoy, "Enerji Diplomasisi: Rus Dış Politikasında Stratejik Araç Değişimi, <http://www.turksam.org/tr/a709.html?x_ID=709#_ftnref18>, 2 Ocak 2006.

⁶¹ Vladimir Paramonov, Aleksej Stokov, *Rossijskie neftegazovye proekty i investicii v Central'noj Azii*, ARAG Paper 08/19R, Mayıs 2008, <[http://www.da.mod.uk/colleges/arag/document-listings/ca/08\(19\)VP%20Russian.pdf](http://www.da.mod.uk/colleges/arag/document-listings/ca/08(19)VP%20Russian.pdf)>.

Fosil kaynakları açısından fakir ama hidropotansiyel açısından zengin olan Tacikistan ve Kırgızistan'da ise Rusya en önemli projelere destek vermektedir. Tacikistan'da inşaatı 1980'li yıllarda başlatılan ve Temmuz 2009'de Cumhurbaşkanı Medvedev'in ziyareti sırasında faaliyete başlayan 670 Mw enerji üretecek ve 700 milyon dolara mal olan "Sagduta-1" hidrosatralinin % 75'ne sahiptir. Ayrıca ülkeye daha 3 tane orta ölçekli elektrik santrali inşa etmek isteyen Rusya, son yıllarda ciddi enerji krizi ile karşı karşıya kalan Tacikistan için ticari ortağından ziyade, en önemli stratejik ortağı haline gelmiştir. Günümüzde Tacikistan'a yapılan yatırımların yarısı Rusya tarafından yapılmaktadır.⁶² Kırgızistan'da ise Rusya tarafından iki hidroelektrik santralin (Kambarata-1 ve Kambarata-2) tamamlanması beklenmektedir. Ülkeye 2 milyar dolar yatırım sözü veren Rus yönetimi bunun 1,7 milyarını bu sektöre aktaracağını belirlemiştir. Ancak "Rusal" ve "RAO EES" gibi Rus şirketlerinin bu alandaki yatırımları, ülkenin kalkındırılması ve istihdamın sağlanmasından daha çok elde edilen enerjiyi ülke dışına satmak ve alüminyum üretimi için kullanılacak ucuz enerji ile bağlantılı olduğundan eleştirilmektedir.⁶³

Diğer yandan ülkede gaz aramalarına da devam edilmektedir. Mayıs 2003'te Gazprom ve Kırgız hükümeti arasında 25 yıllık işbirliği anlaşması imzalanmıştır.⁶⁴ Ayrıca "Kırgızgaz"ın özelleştirilmesi sırasında %75 artı bir hisse senedinin satışında Gazprom'un yer alması için çalışma grubu oluşturulmuştur.⁶⁵ Gazprom lideri Miller, bu adımların Kırgızistan'ın "gaz bağımlılığından kurtulması" adına yapıldığını belirtmiştir. 2006'ten beri ülkede faaliyet gösteren ve 73 yakıt istasyonunu kapsayan ağa sahip olan Gazprom, Kırgızistan'da bu alandaki mevcut % 2'lik payını 2011'de %35-41'e çıkarmayı hedeflemektedir.⁶⁶

---

⁶² "Polovina vseh investicij v jekonomiku Tadjikistana – Rossijskie", *Finans*, 28 Mart 2009.

(<http://www.finansmag.ru/news/9033>), ., <<http://fundeh.org/files/projects/elements/80/heifec.pdf>>

⁶³ Parviz Mullodjanov, "Mirovie Centri Sily v Centralnoj Azii i Tadjikistane: Dinamika i Perspektivy Vliyaniya (Orta Asya ve Tacikistan'daki Dünya Güç Merkezleri: Gelişme ve Etkileme Perspektifleri)", *Central Asia & The Caucasus*, Sayı: 3 (45), 2006, s. 70.

⁶⁴ "OAO "Gazprom" i Pravitel'stvo Kyrgyzskoj Respubliki podpisali Memorandum o vzaimoponimani", 9.10.2008 <http://www.gazprom.ru/news/2008/10/091550_31377.shtml>.

⁶⁵ Tata Haçaturyan, "BDT'nin kapıları açık tutulmakta", <<http://www.gazetasng.ru/v-nomere/politics/?id=13993>>, (11.10.2008)

⁶⁶ Denis Rebrov, "Gazprom Nef' Razol'etsja v Srednej Azii. Kompanija Vyhodit Na Rynki Kazahstana i Tadjikistana", *Kommersant*, Sayı: 151(3727), 23 Ağustos 2007.

b. Rusya'nın Bölge Yatırımları

Rusya'nın en çok yatırımını çeken Kazakistan'da 3000 Rus sermayeli şirket faaliyet göstermektedir. Doğrudan Rus yatırımcılarının toplam hacmi, yaklaşık 3 milyar dolar.⁶⁷ 786 ortak Rus- Özbek şirketin çalışma yürüttüğü Özbekistan'da bu oran, 1 milyar dolardır.⁶⁸ Tacikistan ekonomisinde önemli rol oynayan Rusya, ülkeye olan uzaklığına bakmaksızın kendi ürünlerini Tacik pazarına ihraç etmede bir numaradır. 2008 sonu itibarıyla Tacikistan'da 1,4 milyar dolar yabancı yatırımın bulunduğu ülkede Rus yatırımın miktarı 714 milyon dolar veya % 50'sidir. Ayrıca ülkede enerji, ulaşım, inşaat, mobilya, ilaç, tekstil ve ticaret sektöründe faaliyet gösteren 60'tan fazla ortak işletme bulunmaktadır.⁶⁹ Son dönemde Rusya'nın ekonomik alan dahil aktif faaliyet gösterdiği bir ülke de Kırgızistan olmuştur. Şubat 2009'da ülkeye 150 milyon hibe ve % 0,7 imtiyazlı faiz oranlı ve 7 yıl ödeme erteleme olan 40 yıllık 300 milyon dolar kredi verildi. Ayrıca Tacikistan'ın 180 milyon dolar borcu karşılığında Rusya, deniz torpido üretimini yapan ve Hindistan, Ukrayna ve Rusya'nın Savunma kurumlarının siparişlerini de alan "Dastan" şirketinin % 48'lik hissesini ele geçirdi.⁷⁰

Tablo 14. Rusya Federasyonunun Orta Asya ülkelerine yatırımları, milyon dolar⁷¹

	2000 sonu	2005 sonu	2008 sonu	
	Toplam	Toplam	Toplam	Doğrudan ve dolaylı (hisse senet)
Kazakistan	3,5	204,3	174,3	79,2
Kırgızistan	0,0	1,2	39,8	0,1
Tacikistan	-	0,5	28,1	1,1
Türkmenistan	2,9	-	4,0	0,0
Özbekistan	0,1	7,0	385,1	250,8
Orta Asya toplam	6,5	213,0	631,3	331,2
BDT toplam	130,1	620,5	1097,9	585,8

Not: Para-kredi düzenleme, ticari ve devlet bankaları hariç

Kaynak: Federal İstatistik Kurumu

⁶⁷ <<http://premier.gov.ru/visits/world/79/info/993.html>>.

⁶⁸ Stanislav Chernjavskij, "Rossijskie Prioritety v Central'noj Azii", "Rossija v Central'noj Azii: Prioritety Sotrudnichestva" konulu Uluslararası Konferans Tebliği, MGİMO, Moskova, 22 Nisan 2009, <http://www.lobbying.ru/docs/doklad_example.doc>.

⁶⁹ Hejfec., a.g.e.,

⁷⁰ B.A. Heifets, *Rol' Biznesa V Modernizacii Rossijskoj Ekonomiki i Sotrudnichestvo So Stranami Central'noj Azii (Rusya Ekonomisinin Modernizasyonunda İşdünyasının Rolü ve Orta Asya ile İşbirliği)*, "Nasledie Evrazii" Fonu-RF Dışişleri Bakanlığı, Moskova, Mayıs 2009 g., <<http://fundeh.org/files/projects/elements/80/heifec.pdf>>.

⁷¹ a.g.e., s. 22.

Rusya'nın bölgeye yaptığı bu yatırımlar, bölge ülkeleri ile ikili ilişkileri geliştirmektedir. Bunun yanı sıra Rusya askeri örgütlemesine benzer şekilde bölge ülkelerine ekonomik olarak da kendisi ile beraber hareket etmesi için çeşitli inisiyatifler sunmaktadır.

2. Ortak Ekonomik İnisiyatifler

a. Avrasya Ekonomik Ortaklığına Giden Süreç

Rusya'nın bölgedeki ekonomi politikalarının birisi de Ekonomik entegrasyon araçlarıdır. Bunların başında Avrasya Ekonomik Ortaklığı (AEO, diğer adıyla *EurAsEC*) gelmektedir. 1990 sonrası bu alanda oluşturulan diğer yapılar ise Gümrük Birliği ve Ortak Ekonomik Alan (OEA) olarak sıralanabilir. Bu oluşumlar, gerek üye devletler açısından, gerek güttüğü amaçlar açısından birbirinin tekrarı olmuş veya birbirine yakındır.

1995 yılında Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan ve Kırgızistan **Gümrük Birliği** kurulmasına dair bir anlaşma imzalamışlardı, 1996'da ise ekonomik ve insani/humaniter alanlarda entegrasyonun geliştirilmesi anlaşması imzalandı. 1999'da bu anlaşmaya Tacikistan katıldı. Ancak bu girişimler başarılı olamadı. 2000 Ekim zirvesinde Avrasya Ekonomik Ortaklığına dönüştürüldü.

Bölgesel ekonomik işbirliği örgütü olarak **Ortak Ekonomik Alan** oluşturulmasına dair anlaşma Beyaz Rusya, Kazakistan, Rusya ve Ukrayna devlet başkanları tarafından 19 Eylül 2003 tarihinde Ukrayna'nın Yalta şehrinde imzalanmıştır. Örgütün hedefleri ise, üye ülkeler arasında serbest ticaret bölgeleri kurmak, mal ve hizmet ticaretinde sınırlamaların kaldırarak ortak gümrük ve ticaret politikalarını uygulamak olarak belirlenmiştir. Gelecekte söz konusu ülkeler arasında ortak para birimi kullanılan Ekonomik Birliğin oluşturulması öngörülmektedir. Ortak Ekonomik Alanın oluşumun ilk aşamasında, serbest ticaret düzeni ile gümrük birliği ve ortak rekabet ortamı koşullarının oluşturulması ve milli mevzuatların uyumlaştırılması, ikinci aşamasında, serbest ticaret bölgesinin oluşumunun tamamlanması, tek (ortak) rekabet politikasının uygulanması ve ortak gümrük tarifesi olan Gümrük Birliğin oluşturulması

öngörülmekteydi. OEA oluşumu tamamlandığı üçüncü aşamada ise mal ve hizmet ve işgücünün serbest dolaşımı öngörülmekteydi.⁷²

Örgütün tasfiyesi, Haziran 2006'da “gümrük birliğini oluşturma çalışmalarına OEA çerçevesinde yapılanların dikkate alınması ile AEO temelinde devam edileceği” kararının açıklamasıyla olmuştur. OEA oluşturmadaki idari yapıları AEO'ya dahil edilmiştir. Bu kararın alınmasının nedeni ise, her ikisinin de (OEA ve AEO) ortak pazarın ve ortak ekonomik alanın oluşturulması gibi aynı hedefler koyduğu olarak açıklanmıştır.⁷³

b. Avrasya Ekonomik Ortaklığı (*EurAsEC*)

Rusya'nın bu örgüte ayrı önem verdiğini UGS belgesinde “Rusya, öncelikle bölgesel önem taşıyan kapsamlı su-enerji, altyapı, sanayi ve diğer ortak projelerin uygulamadaki destek aracı olan ve **ekonomik entegrasyon çekirdeği** niteliğindeki Avrasya Ekonomik Ortaklığının güçlenmesi için çaba harcayacaktır”⁷⁴ sözleriyle değinilmiştir.

Rusya, Beyaz Rusya ile birlikte 4 bölge ülkesini kapsayan bu örgütün oluşmasına giden süreci kısaca değerlendirmek gerekir. Zira bölge, Rusya ile ve Rusyasız çeşitli oluşumlara ev sahipliği yapmış ve yapmaya devam edecek gibi görünmektedir. Rusyasız oluşumlardan Orta Asya'daki hayata geçirilebileni ise son adıyla Orta Asya İşbirliği Örgütü (OAİÖ) olmuştur.⁷⁵

Ekonomik birlik ve ortak ekonomik alan oluşturmak amacıyla 1993'te imzalanan anlaşma temelinde Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan 1994'te Orta Asya Birliği'ni oluşturdu. 1997'de Tacikistan'ın katılımıyla Orta Asya Ekonomik Ortaklığı (OAEO) adını alan örgüt daha sonra Orta Asya İşbirliği Örgütü olarak adını değiştirmiştir. Sık isim değişikliği yapılan bu oluşumun işlevselliği günümüze kadar

---

⁷² Ainur Nogayeva, “Ortak Ekonomik Alan Örgütü”,
<<http://www.aysam.gen.tr/makaleler.php?newsid=229>>, (11.04.2005)

⁷³ <<http://www.eurasianhome.org/xml/t/databases.xml?lang=ru&nic=databases&intorg=4&pid=11>>

⁷⁴ Ulusal güvenlik stratejisi belgesi, madde 14.

⁷⁵ Organization of Central Asian Cooperation (OCAC)

tartışılabilirse de, o dönemde örgüte Rusya'nın (1996), Gürcistan, Ukrayna ve Türkiye'nin (1999) gözlemci olarak katılmaları⁷⁶ örgütün önemini sergilemekteydi.

2002'de OAIÖ'nün amaçları siyasi, ekonomi, bilim-teknik alanları kapsamakta olup üye devletlerin bağımsızlık ve egemenliğe tehdit oluşması durumunda birbirine yardım etmesini öngörmekteydi. Ekonomik alanda da aşamalı olarak ortak ekonomik alan oluşturmak üzere sınır ve gümrük denetimi konusunda istişare yapılması kararlaştırılmıştır. Ekim 2004'de Rusya örgüte katılma kararı almıştır. Örgüte en büyük finans kaynağı sağlayacak olan Rusya'nın ağırlığını hissettirmesi ve -Andican olaylarından sonra yeniden Rusya'ya önderliğindeki yapılara yüzünü çeviren- *EurAsEC*'e katılma kararı alan Özbekistan'ın etkisi ile örgüt tasfiye edilmiştir.

Rusya'sız oluşumların başarıya ulaşamamasının birkaç nedeni vardır. İlk başta, herhangi ortak bir inisiyatiften endişe duyulmasına benzer şekilde, yeni bağımsızlığını kazanmış ülkelerin ekonomik alandaki entegrasyon süreçlerinin ileride siyasi bir bağımlılığa yol açacağı endişesi gelmektedir. İkincisi, bölge ülkeleri Kazakistan ve Özbekistan arasındaki rekabet,⁷⁷ üçüncüsü ise İsraili bir uzmanın belirttiği gibi, Rusya'nın bu tür oluşumlardan endişe duyduğundan -Nazarbayev'in 1995'te sunduğu Avrasya Birliği teklifinde olduğu gibi- bu sürecin uzun ve gereksiz prosedürlerle oyalayarak inisiyatifi işlevsiz hale getirmesidir.⁷⁸ Bu konuda 7 Ekim 2005'te OAIÖ'nün Evrazes'e katılmasını açıklayan kararın, dönemin Cumhurbaşkanı Putin tarafından "en iyi doğum günü hediyesi"⁷⁹ olarak kabul edilmesi anlamlıdır.

Yukarıda değerlendirdiğimiz tüm oluşumlarını içine alan AEO'nun kurucu anlaşması 10 Ekim 2000'de Astana'da imzalandı. Kurucu ülkelerin (Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan) yanı sıra örgüte Mayıs 2002'de Moldova ve

---

⁷⁶ OAEÖ hakkında bilgi, Rusya Dış İşleri Bakanlığı, 17 Nisan 2001. <<http://www.in.mid.ru/ns-rsng.nsf/0e82a568fbb5b2c043256a65002f56c2/3f235dd67746105243256a5a002bff4f?OpenDocument>

⁷⁷ SSCB döneminde "Doğunun incisi" olan Özbekistan, büyük güçlerinin dikkatini üzerine çekerek bölge lideri olmak isterken, hızlı ekonomik kalkınma sağlayan Kazakistan da bölge liderliğinin kendisinde olduğunu iddia etmektedir. Bölgedeki entegrasyonu için, Ainur Nogayeva, "Orta Asya'da Entegrasyon", *Strateji*, (Şubat 2008).

⁷⁸ Babak, "Astana v Treugol'nike Moskva-Washington-Pekin. Osnovnye Napravlenija Vneshnej Politiki Kazahstana Na Rubezhe Tret'ego Tysjacheletija", *Central Asia & The Caucasus*, Sayı: 5, 1999, <http://www.ca-c.org/journal/cac-05-1999/st_25_babak.shtml>

⁷⁹ <http://www.newsru.com/world/07oct2005/54544.html>

Ukrayna, 2003'te ise Ermenistan gözlemci olarak katıldılar. 2006'da ise Özbekistan üyeler arasına katılmıştır.⁸⁰

AEO çerçevesinde Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan daha önce dile getirilen ortak gümrük fikrini pratikte uygulamaya koyarak 2009 yılının sonuna kadar mal, hizmet ve işgücünün serbest dolaşımını öngören Ortak Gümrük Birliği kurulmasını öngörmektedir. Bu süreci hızlandırmak adına üyeler arasında "görev paylaşımı" bile yapılmıştır. Buna göre, Beyaz Rusya, Gümrük Birliği üzerinden hangi malların taşınabileceğini ve taşınamayacağını belirleyen belgeleri düzenleyecek, Kazakistan vergi konusunu üstlenerek gerekli belgeleri hazırlamaktadır. Rusya ise tek gümrük tarifelerini belirleyecek, yani Kazakistan, Rusya ve Beyaz Rusya sınırları üzerinden geçecek olan malların transferinin maliyetini hesaplayacaktır.⁸¹ 2010 yılının sonunda Birlik oluşum sürecinin tamamlanmasından sonra da diğer üye ülkelerin- Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın- Birliğe dahil olması beklenmektedir.

Örgütün bütçesi üye devletlerin ödedikleri paylardan oluşur. AEO'nun bu ödemelerinin % 40'ını Rusya, %15'lerini Beyaz Rusya, Kazakistan ve Özbekistan, % 7,5'lerini ise Tacikistan ve Kırgızistan üstlenmektedir.⁸² 2006 yılında örgüt çerçevesinde enerji, su işletmesi, ulaşım altyapısı, ileri teknoloji ve inovasyon programlarını desteklemek amacıyla toplam 1,5 milyar dolar sermayeye sahip Avrasya Kalkınma Bankası oluşturulmuştur.⁸³ Bunun yanı sıra Şubat 2009'da örgüt bünyesinde Antikriz Fonu'nun oluşturulmasına ilişkin alınan karar da, Rusya bölge ülkeleri için sigorta görevi görmektedir. Zira 10 milyar dolarlık fonun 7,5 milyarını Rusya ödeyecektir. Bu paralar ticari amaçla kullanılmayacak ancak sosyal ödemelerin yapılamayacağı olasılığı gibi acil durumlar için kullanılabilir.⁸⁴

---

⁸⁰ Örgütün resmi sitesi, <<http://www.evrazes.com/>>

⁸¹ Ayrıca oluşum sürecini hızlandırılması için Entegrasyon Komitesinin her ay toplanması da kararlaştırılmıştır. Kaynak: <<http://www.evrazes.com/ru/main/messagepage/805/>>, <<http://mirtv.ru/content/view/37797/10/>>, (29.07.2008)

⁸² Örgütün resmi sitesi, <<http://www.evrazes.com/>>

⁸³ Sergey Trubarov, "EurAsEC' Role in Development of Regional Economic Integration", IV. Uluslararası Türk-Asya Kongresi Tebliği, İstanbul 27-29 Mayıs 2009.

⁸⁴ Avrasya Ekonomik Ortaklığının Antikriz Fonu 10 milyar dolar olacak, <<http://www.regnum.ru/news/1120474.html>>

Avrasya Ekonomik Ortaklığı aracılığıyla ekonomik alanda bölgedeki gücünü sergileyen Rusya, bu gücü uluslararası alanda da kullanma gayretindedir. 10 yıldır Dünya Ticaret Örgütüne üye olma yolunda uyum faaliyetlerini yürüten Rusya, bu yılın Haziran ayında bu süreçte Avrasya Ekonomik Ortaklığı ortaklarıyla girmek istediğini açıklamıştır. Burada unutmamak gerekir, Rusya'nın bölgedeki ikili ve bölgesel örgütler aracılığıyla yürüttüğü ekonomik faaliyetlerin pratik bir yönü vardır. Başka deyişle, Rusya'nın bölgedeki ekonomik çıkarları sadece basit bir ticari hacmin arttırılmasından ibaret değildir, önemli olan bölge ülkelerinin ekonomilerini Rus ekonomi sisteminin rotasında tutmak, Rusya ile entegrasyon sağlamaktır.⁸⁵

C. Rusya'nın Bölge Politikasında Rus Nüfusu ve Dil

Rusya'nın gücünü pekiştirme ve arttırma çabaları, siyasi, askeri ve ekonomik alanlarla sınırlı kalmamaktadır. Rusya bunun için din, tarihsel miras, aile bağları ve elektronik ürünler gibi araçlara da başvurmaktadır. Özellikle Rusya'nın imaj sorununun düzeltilmesini amaçlayan 2005 yılında İngilizce yayın yapan ve devlet tarafından finanse edilen "Russia Today" adlı uluslararası bir televizyon kanalı kurulmuştur.⁸⁶ Rusya'nın Batılı devletler ile dünya skalasında rekabet etme konumunda olmamasına karşın (örneğin, yukarıda belirtilen kanalın BBC ve CNN gibi büyük kanallar ile boy ölçüşmesi uzun bir zaman alabilir), Rusya'nın eski Sovyet bölgesindeki nüfus ve dil politikaları Rusya'nın lehine işlediği ve bu alanda Rusya'nın çabalarının özel olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Putin devamlı olarak bölgedeki "insanların tarihsel birliği" ifadesini kullanmakta ve Kremlin'in 22 Şubat 2005'te kurulan Yabancı Ülkelerle Bölgeler Arası ve Kültürel İlişkilere Özgü Dairesi'nin oluşturulmasına atıfta bulunmaktadır. Bu durum yetkililerin bu bölgedeki faaliyetlerini daha fazla ciddiye almaya başladığını göstermektedir.⁸⁷ Ancak bizim ele aldığımız Rusya'nın bölgedeki faaliyetleri nüfus ve dil ile sınırlı olup Rusya'nın bu iki unsur aracılığıyla bölge üzerinde nasıl bir etki yaratacağı üzerinde durulacaktır.

---

⁸⁵ Huaşen, a.g.e., s. 37.

⁸⁶ "Matushka-Rossija Po-Anglijski (Rusya İngilizce)", <<http://obzor.westsib.ru/news/240157>>

⁸⁷ Andrei Tsygankov, "If Not by Tanks, then by Banks? The Role of Soft Power in Putin's Foreign Policy," *Europe-Asia Studies*, Cilt: 58, Sayı: 7, (Kasım 2006), s. 1080.

1. Nüfus Politikası

Nüfus ve dil, Rusya politikasının en önemli sacayaklarından birisini oluşturmaktadır. Nüfus açısından burada iki sorun ortaya çıkmaktadır. Birincisi, bölgedeki Rus nüfusu ve Rusya'nın buna yönelik politikasıdır. Burada Rus yönetimi, çıkarları gereğince demografik soruna çözüm sağlamak adına Rusya'ya dönmelerini sağlamakta, diğer yandan da bölgedeki nüfuzu sürdürmek adına stratejik olarak Rus varlığını korumak istemektedir. İkinci sorun ise, Rusya'da bulunan bölge ülkelerinin nüfusu ve buna yönelik sorunlardır. Yani Rusya'daki göçmen işçiler sorunu ve buna bağlı olarak Rusya'da artan yabancı düşmanlığı (*ksenofobi*) ve *ksenofobi* tabanlı suçlar Rusya'nın bölgedeki politikalarını olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda, Rusya'nın Orta Asya göçmen işçilere ve Orta Asya bölgesinin de bu işçilerin para transferine olan ikili bağımlılıktan söz etmek mümkündür.⁸⁸

Rusya Dışişleri Bakanlığı bünyesinde kurulan "Roszarubejcenter" in (Rusya Uluslararası Bilim ve Kültürel İşbirliği Merkezi) amaçları arasında Rusya'nın iç ve dış politikasına bilgi desteği sağlamanın ve uluslararası toplumda Rusya'ya karşı olumlu bir algılamanın oluşturulmasını sağlamanın yanı sıra Rus dilinin durumunun sağlamaştırılması da bulunuyor. Bunun için Rusya dışındaki soydaşların "tarihi vatan" ile çok yönlü bağlarının geliştirilmesi ve işbirliğinin sıkılaştırılması amaçlanıyor. Bu kurumun gerçekleştirdiği çalışmaları genişletmek ve özellikle eski Sovyet topraklarında etkinliği arttırmak amacıyla "Roszarubejcenter" Medvedev yönetimi tarafından 6 Eylül 2008 tarihinde yeni oluşturulan BDT ülkelerinin ve ülke dışında yaşayan soydaşları sorunlarından ve insani (hümaniter) işbirliğinde görevli "Rossotrudniçestvo" Rusya federal ajansına dahil edilmiştir. Ancak son yıllarda Rusya'nın çok çelişkili bir durumla karşı karşıya kaldığı söylenebilir. Zira Çarlık döneminde başlayan ve Sovyetler döneminde de devam eden Ruslaştırma ve "Sovyetleştirme" politikaları gereği eski Sovyet coğrafyasına yerleştirilen Rusların günümüzde Rusya'daki ağır demografik sorunu çözmek üzere Rusya'ya dönmeleri teşvik edilmektedir.

---

⁸⁸ Rumer, "China, Russia and the Balance of Power in Central Asia", s. 4.

a. Rusya'nın Nüfus Sorunu ve Orta Asyalılar

Temmuz 2006'da Öncelikli Projeleri Uygulama Kurulu, Ulusal Projeler ve Demografi Politikası Kurulu'na dönüştürmüş, Cumhurbaşkanı tarafından imzalanan kanun ile "Yurtdışında yaşayan soydaşların Rusya Federasyonu'na göç etmelerine yardım eden" devlet programı onaylandı. Bu programa göre demografi⁸⁹ sorununun üç şekilde çözülmesi beklenmektedir. Bunlar, doğum oranının arttırılması, ölüm oranının azaltılması ve Rusya'ya soydaşların gelmelerini sağlayacak göç politikasının düzenlenmesidir.

22 Haziran 2006'da onaylanan yasa ile Rusya'da pilot bölgeler belirlenerek, göç edecek Ruslar için öngörülen koşullar ve verilecek maddi destek netleştirildi. Rus yetkililerine göre, artış olmasa da sadece nüfusun azalmaması için doğum oranı (yani bir kadına düşen doğum oranı) 2,15- 2,2 olması gerekirken bu rakam Rusya'da 1,3'tür. Bu yüzden Rusya'da doğum oranını arttırmak amacıyla ikinci çocuğa 250 bin Ruble yardım verilmesi gibi teşvik politikaları geliştiriliyor. Demografik sorun, ülkenin büyük sorunlarından birisi olan alkolizmle birlikte ülkenin iş gücünü olumsuz etkiliyor. Bu yüzden Orta Asya ülkelerinde oluşturulan göç dairelerinin Rusya'ya göç etmek isteyenlerin kalifiyeli olanların yanı sıra "reproduktif" yaşta olanları tercih etmeleri gibi seçici davranmaları anlamlıdır.⁹⁰

Rusya'nın Ulusal Güvenlik Strateji belgesinde, "ulusal güvenliğin bölgesel seviyede orta vadede perspektif sağlanmasındaki önemli konulardan biri, dengeli bölgesel gelişim yoluyla Rusya Federasyonu vatandaşlarının sosyoekonomik kalkınma alanındaki bölgeler arası farklılıklarını giderme mekanizması ile belirlenmekte"⁹¹ olduğu dile getirilmiştir. Bu bağlamda ulusal güvenliğinin ülke içindeki yani bölgesel çapta sağlanabilmesi için eski Sovyet coğrafyasından göç eden "soydaşların" Rusya'nın kalkınmasına umut bağladığını sergilemektedir.

Rusya'da 15 Ocak 2007'de kabul edilen ve yabancı göçmenlere sınırlama getiren yasanın ülkenin demografik yapısına yaptığı olumsuz etkiler de hesap edilmeye

---

⁸⁹ Açıklanan son BM raporuna göre, 2050 yılında Rusya'nın nüfusu 30 milyon daha azalacak. Bu soruna devlet düzeyinde çok önem verilmektedir.

⁹⁰ "Russkih v Kirgizii Ostaetsja Vse Men'she (Kırgızistan'da Rusların Sayısı Azalıyor)", *Demoskop Weekly*, Sayı: 37 - 38, (8- 21 Ekim 2001).

⁹¹ Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi, 12 Mayıs 2009, Sayı: 537, <<http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>>, (30.05.2009)

başlandı. Zira demografik sorunun çözümü için önerilen bu üç yöntemden en etkilişi göçtür. Geçiş Dönemi Ekonomi Enstitüsü'nün⁹² (GDEE) hazırladığı "Ocak 2006'da Rusya'nın ekonomik-sosyal durumu" adlı raporuna göre önümüzdeki 20 yıl içinde Rusya'nın yaklaşık 25 milyon göçmene ihtiyacı olacak. Aksi takdirde çalışabilir nüfusunun azalmasından dolayı ülke ekonomisi durma noktasına, emeklilik sistemi de çökme noktasına gelecektir. Nitekim raporda çalışabilir nüfusun yılda 300 bin azaldığı belirtilirken, 2010-2018 yıllarında bu rakamın yılda 1 milyon olacağı tahmin ediliyor. GDEE uzmanlarına göre bu açık, ancak dışarıdan gelen iş gücü ile kapatılabilir."⁹³

b. Göçmen İşçi Sorunu ve Yabancı Düşmanlığı (*Ksenofobi*)

i. Göçmen İşçi Sorunu

Rusya'daki Orta Asya göçmen işçi sorununu, ABD uzmanı Fiona Hill, Rusya'nın "Ortaasyalaşması" olarak tanımlar ve ABD'nin "Meksikalaşması" ile paralellik kurmaktadır: göçmenler komşu ülkeye göç eder, ancak vatani ile sıkı ilişkiler içerisinde ve ailelerine sürekli para göndermektedirler.⁹⁴ İşçi göçmenlere istihdam sağlayan Rusya'da bir yandan bölge ülkelerindeki işsizlik sorununa katkı sağlamış oluyor, hem de bölge ekonomisine "sıcak para" akışına neden oluyor. Zira Tacikistan ve Kırgızistan'a Rusya'dan gelen para bu ülkelerinin GSYİH %10 tekamül etmektedir. Bu oran, bölge ülkelerine hem Rusya'nın⁹⁵, hem de ABD'nin⁹⁶ sağladığı ekonomik yardımlarından daha fazladır. Bu durum Rusya için bölgedeki nüfuzunu korumak adına avantajlar sağlamaktadır. Zira bölge ülkelerindeki işsizlik sorunu ortadan kaldıran Rusya bu anlamda muhtemel sosyal patlamanın önüne geçmiş durumdadır. Bu yüzden ki, "Rusya'ya olan göç, Avrasya güvenlik vanası haline gelmiştir."⁹⁷

---

⁹² GDEE, bağımsız bir kurum olup kurucuları, RF hükümetine bağlı Halk Ekonomisi Akademisi, CASE-Sosyal Ekonomik Araştırma Merkezi (Varşova) ve OFCE Fransız Ekonomi Konjonktür Enstitüsü (Paris)'dür.

⁹³ Sergey Kulikov, "Klondajk Dlja Migrantov. Rossiya Nuzhdaetsja V Pritoke 25 Millionov İnostrannyh Rabochih Ruk (Göçmenler İçin 'Klondajk'[altın avı veya refah kapısı]. Rusya'nın 25 Milyon Yabancı İşçiye İhtiyacı Var.)", *Nezavisimaya Gazeta*, 07.02.2007

⁹⁴ Fiona Hill, "Pereosmyslenie Kompleksnogo Podhoda k Bezopasnosti v Centralnoy Azii (Orta Asya Güvenliğine Kapsamlı Yaklaşımın Yeniden Değerlendirilmesi)", *Kazakhstan v Globalnih Protsessah*, Sayı: 2 (4), 2005, s. 25.

⁹⁵ Hill, a.g.m., s. 24.

⁹⁶ Kaushik, a.g.m., s. 92.

⁹⁷ Fiona Hill, *Energy Empire: Oil, Gas, and Russia's Revival*, Washington, DC, Brookings, 2004, s.i.

Rus yönetimi, uzun süre devam eden bu göçmen işçilerin çalışmalarını düzene sokmak ve ülke içindeki işsizliği ve buna bağlı yerli halkın tepkilerini azaltmak adına yeni kriterler getirmiştir. Bunların başında işçilerin Rusça bilmeleri şartı gelmektedir. Böylece, Rusya bölge yönetimlerinin ulusal dillerini geliştirmek için Rusça alanını sınırlandırma girişimlerini orta ve uzun vadede darbe vurmuş oldu. Zira Rusya'da çalışmak isteyen bir Orta Asyalı işçi Rusça bilmeden Rusya'da çalışamaz, Rusça öğrenmek ise istihdam ve aile geçimi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla da bölge ülkelerinde orta vadede Rusçanın kullanım alanının azalması söz konusu değildir.

ii. Yabancı Düşmanlığı Sorunu

Göçmen işçilerinin Moskova başta olmak üzere büyük şehirlerde yaşamaları, uyum sorununu ve buna dolaylı veya direk olarak bağlı yabancı düşmanlığı sorununu da beraberinde getirmiştir. Rus yetkililer, Rusya'da ırkçı ve yabancı düşmanlığına maruz kalan yabancı göçmenlere karşı koruyucu tavır sergileyerek Rusya'ya gelenlerin arasından soydaşlarına öncelik vermeye çalışsa da Orta Asya ülkelerinden Kırgızistan'ın çifte vatandaşlık sorunu hep gündemde tutmaktadır. Günümüzdeki uygulamada Rusya, başka ülkelerin vatandaşlarına Rusya vatandaşlığını vermemektedir. Bu yüzden Kırgızlar, Kırgızistan vatandaşlığından çıkıp Rus vatandaşlığını almakta ve daha sonra Kırgız vatandaşlığına tekrar dönmektedirler. Burada Kırgızistan yetkililerinin asıl endişesi, vatandaşlarını korumaktır. Zira ülkedeki işsizlik ve sosyal alandaki güvensizlik, Kırgız vatandaşlarını Rusya'ya yönlendiriyor. Yani Kırgız vatandaşlarının Rus vatandaşlığına geçme eğilimleri arttı. Dışişleri Bakanlığına bağlı Pasaport-Vize İşlemleri Dairesi'nin verilerine göre Mart 2004-Ağustos 2006 arasında 46 bin Kırgız vatandaşı Rus vatandaşlığına geçti. Günümüzde Kırgız yetkililer Rusya'nın nüfus politikalarının Rusya'ya olan göçü arttıracığından endişeliler ve çare çifte vatandaşlık yasasının kabul edilmesine görmekteler. Ancak bir yandan ucuz yabancı işgücüne ihtiyaç duyulmasına rağmen, ülkeye gelen yabancıların uyum sorunu ve buna bağlı olarak da Rusya'da muazzam boyutlara ulaşan yabancı düşmanlığı sorunu ortaya çıkmaktadır.

Moskova İnsan hakları bürosu tarafından Nisan 2009 da açıklanan verilere göre, yabancı düşmanlığının agresif boyutunu göz önüne sermektedir. 2005 yılı ile

kıyaslandığında ırkçı saldırılar 4 kat artmıştır.⁹⁸ Kurbanların başında Özbek, Tacik ve Kırgızlar ile Çinliler gelmektedir.⁹⁹ Bu saldırılar ırkçı gruplar tarafından gerçekleştirilse de toplumdaki hoşgörüsüzlük dikkat çekicidir: “Levada-Center”in yaptığı anket sonuçlarına göre katılımcılarının % 22’si, işçileri tamamen yok edilmesi gerektiğini, %21’i de toplumdaki tecrit edilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁰

Söz konusu sorunun ciddiyetinin farkında olan Rus yönetimi bu konuda önemli adımlar atma gereği duymuştur. Nitekim yayınlanan son resmi belge olan ulusal güvenlik stratejisinde bu konu “ekonomik güvenliğe tehdit” sıralamasına girmiş ve bu konuya yönelik “devletin sosyo-ekonomik politikasının hem hükümet düzeyinde, hem de STK aracılığıyla gerçekleşmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Öneriler ise şöyle sıralanmıştır:

-gayri resmi istihdamın azaltılması ve iş ilişkilerinin yasallaştırılması, insan kaynaklarının geliştirilmesine yatırımların artırılması;

-bölgelerin işgücü ihtiyaçlarına göre göçmen işçilerin bölgesel dağılımının sağlanması ile göçmen kayıt sisteminin geliştirilmesi dahil, etnik, dil, kültürel ve din farklılıkları dikkate alınarak yerli nüfus ile mülteci işçiler arasında çıkar dengesinin sağlanmasıdır.¹⁰¹

Böylece Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi’nde yabancı işçi sorunun ulusal güvenliğinin bir parçası olan ekonomik güvenliği tehdit eden bir unsur olduğu vurgulanmıştır. Nüfus meselesi sadece Rusya’daki demografi sorunu ile Orta Asyalı göçmen işçilerle sınırlı değildir. Bölgede yaşayan Rus nüfus, Rusya’nın Orta Asya’daki politikalarının önemli bir unsuru olarak bilinmektedir.

---

⁹⁸ <<http://www.antirasizm.ru/>>, (05.08.2009).

⁹⁹2007- 2008 arası ise ksenofobi tabanlı 293 saldırı gerçekleşmiş, bunun sonucunda 122 kişi ölmüş ve 300’den fazla yararlanmış. “Ksenofobija Narastaet: Çto Delat?”(Yabancı Düşmanlığı Arıyor: Ne yapmalı?), <<http://www.iamik.ru/?op=full&what=content&ident=502705>>, (05.08.2009)

¹⁰⁰ <http://www.levada.ru/press/200903.html>

¹⁰¹ Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgesi, madde 61.

c. Orta Asya'daki Ruslar

Özellikle Rusya'da köylüleri toprağa bağlayan uygulamanın 1869 yılında kaldırılmasıyla komşuları olan Orta Asya ülkelerine artan göç nedeniyle bölgenin demografik yapısı değişmeye başlamıştı. Sovyetler döneminde de devam eden politikalar bu süreçte etkili olmuştu. Sovyetlerin dağılmasıyla Rusya'ya göç yaşanmasına rağmen günümüzde Rusya içindeki 125 milyonun yanı sıra ülke dışında yaklaşık 25 milyon Rus asıllı yaşıyor. Bunların büyük kısmını doğal olarak eski Sovyet coğrafyasında kalanlar oluşturuyor. Rus bilim adamlarından Lounev'a göre, Rusya'dan göç edenler Rusya'nın çıkarlarını savunmuyorlar. Bunun iki nedeni vardır. İlki, göç edenlerin çoğunun vatani ile bağlantısı olmaması ve hatta bunların Rusya'ya karşı bir düşmanlık hissetmeleridir. İkinci neden ise Rusya'da diğer ülkelerden farklı olarak bir toprağa bağlılık mevcuttur. Başka deyişle, bir kişi ancak Rusya'da "Rus" olabilirdi.¹⁰² Bu sebepten dolayı ki, özellikle Rusya'ya göçen Ruslara yerli halk şüphe ile yaklaşmakta ve hemen kabul görmemektedir. Ancak Lounev'ın Rusya dışındaki Rusların hemen asimile olduğu ve çıkarlarını savunmadıkları tespiti verdiği İsrail örneği için geçerli olma ihtimaliyle birlikte Orta Asya'daki Rusların aktif faaliyetleri, bu tespiti sorgular niteliktedir.

SSCB'nin dağılmasından sonra Orta Asya'daki Rus nüfusu açısından Kazakistan merkezi konuma sahip, zira Kazakistan'da 4 milyon etnik Rus yaşamasıyla birlikte Rusya'da yaklaşık 1 milyon Kazak asıllı vatandaş yaşamaktadır.¹⁰³

'Rus sorunu'nun başında Çarlık Rusya'sı dönemde Rus Çarına itaat etmekten vazgeçerek bir kısmı günümüz Kazakistan topraklarına yerleşen Slav asıllı Hıristiyan Kozaklar (*Cossacks*) yer almaktadır.¹⁰⁴ Kültürel alandaki faaliyetlerin siyasi boyuta taşınması, bu grupların örgütlenmesine ve Kazakistan'dan ayrılma taleplerinin dile getirilmesine yol açtı. 1993- 1994 yıllarında bu örgüt liderlerince öne sürülen Rusya'ya katılmak üzere Kazakistan'ın doğu ve kuzey kısımlarına özerklik/otonomi statüsü

---

¹⁰² Lounev, a.g.e., s. 15

¹⁰³ Bulat Sultanov, "Politika Rossii, KNR i SŞA v Srednei Azii v Novih Geopolitichkih Realiiyah (Yeni Geopolitik Realitede Rusya, ÇHC ve ABD'nin Orta Asya Politikaları)", *Kazahstan-Spektr*, Sayı: 4 (38), 2006, s. 12.

¹⁰⁴ Türkiye'de Kazakistan Kazakları ile bir türlü ayrımı yapılamayan Kozaklar hakkında, Almagül İsina, "Kazaklar ve Kozaklar", <<http://www.tasam.org/index.php?altid=1413>>, (07.11.2006)

verilmesi istemi gündemdeydi.¹⁰⁵ Ocak 1994'te de Doğu Kazakistan bölgesinde ise Ust-Kamenogorsk şehrinde yerel Slav kültür derneği tarafından 10 bin kişinin katıldığı protesto gösterisi düzenledi ve yine özerklik ve çifte vatandaşlık statüsü talepleriyle Rusçaya devlet dili statüsünün verilmesi talep edildi.¹⁰⁶ 5 Mart 1995'te benzer gösteriler Kozak örgütlerince Moskova'daki Kazakistan büyükelçiliği önünde düzendi.¹⁰⁷ İçinde çok sayıda etnik grubun bulunduğu Kazakistan'ın yönetimi ayrılıkçı girişimlere sert baskı yerine stratejik darbeyi vurdu. 1997 yılında çeşitli nedenlerden (Almatı'nın deprem bölgesinden yer aldığı, kuzey bölgelerinin geliştirilmesine ağırlık verilmesi gerektiği vs.) ötürü devletin başkenti güney Almatı'dan Rus nüfusunun ağırlıklı olduğu kuzeye Astana'ya taşındı.

Putin'in iktidara gelmesi ile "Rus sorunu" da farklı bir boyut kazandı. Putin, 9-10 Ekim 2000'de ülkeye yaptığı resmi ziyaret sırasında etnik Rusların durumunu öğrenmek üzere, Kazakistan'daki Rus temsilcilerle bizzat görüşmüş ve Rus yönetiminin bu konudaki endişelerini dile getirmiştir. Rusya'nın devlet düzeyinde bölgedeki soydaşları ile ilgilenmesinin yanı sıra, günümüzde Rus nüfusunun çıkarlarını koruma görevi üstlenen çok sayıda¹⁰⁸ örgüt ve dernek vardır. Bu örgütlemeler, Rusça ve Rusya'da eğitim teşvikinden Ortodoks dini destekleme ve Rus ordusuna katılım için destek gibi geniş amaç yelpazesine sahiptir.

Bunların başında 40'tan fazla oluşumu kapsayan Rus, Slav ve Kozak Örgütler Birliği gelmektedir.¹⁰⁹ Bu örgüt ve dernekler sadece kültür ve eğitim alanlarıyla sınırlı kalmayıp aktif olarak siyasi faaliyetler yürütmektedirler. Örneğin, siyasi bir oluşum olarak nitelendiren "Lad" hareketinin 1990'lı yılların ortasında 20 bin üyesi ve 12 bölgesel temsilciliği vardı.¹¹⁰ 3 ila 10 bin tirajı olan "Lad" gazetesini yayınlayan bu

---

¹⁰⁵ Aleksandr Alekseenko, "Vostochno-Kazahstanskaja oblast': novoe kazachestvo", G. Vitkovskoj, A. Malashenko, (der.), *Vozrozhdenie kazachestva: nadezhdy i opaseniya (Kazaçestvonun Yeniden Dirilişi: Umutlar ve Korkular)*, Moskova, Carnegi Yayınları, 1998, <<http://www.carnegie.ru/ru/pubs/books/volume/56662.htm>>

¹⁰⁶ Zhanna Bolatova, Erik Zhunusov, "Materija i idealy (Chem 2000 god budet trudnee 1991-go?) (Meta ile İdealler. Neden 2000 yılı 1991'den Zor Olacak?)", *Delovaja nedelja*, Sayı: 17 (295), 1 Mayıs 1998.

¹⁰⁷ Babak, "Astana v Treugol'nike Moskva-Washington-Pekin. Osnovnye Napravlenija Vneshnej Politiki Kazahstana Na Rubezhe Tret'ego Tysjacheletija".

¹⁰⁸ Rusya Dışişleri Bakanlığı sitesinde Kazakistan'da faaliyet gösteren 43 örgüt ve dernekten bahsedilmektedir.

¹⁰⁹ Abdurasulov, a.g.m.

¹¹⁰ A.g.m.

örgütün amaçları arasında Kazakistan'ın Rusya- Beyaz Rusya Birlik devletine dahil olmasını da içeren Kazakistan'ın Rusya ile ekonomik ve siyasi bağlarının geliştirilmesi vardır.¹¹¹ Bu faaliyetler Rus nüfusunun Kazakistan'da uyum sorununu da beraberinde getirmektedir. Nitekim Kazakçanın devlet dili, Rusçanın ise halklararası iletişim dili olarak belirleyen ve 1989 yılında kabul edilen Dil yasasına (bu hüküm daha sonra 1993 anayasasında yer aldı) rağmen, 2000 yılında Rus nüfusunun sadece %1'i Kazakça konuşabiliyordu.¹¹²

Rus nüfusunun siyasi eylemlerinin Kazakistan'da yaşayan diğer halklarla birlikte Kazakistan Halkları Assamlesi çatısı altında yürütülse¹¹³ de Rus nüfusu Rusya'nın desteğini hissetmektedir. Rus, Slav ve Kozak Örgütler Birliği başkanı yardımcısına göre, Rusya Dışişleri Bakanlığı çeşitli projelere destek vermekte ve yıllık yapılan faaliyetlerin maliyetlerinin % 30-40'nı üstlenmektedir.¹¹⁴ Buna karşılık Kazakistan'daki örgütler de Rusya'nın yasama organlarında da faaliyet göstermektedirler. Örneğin, 11 Eylül 1992'de kurulan ve ülke çapında 20 temsilciliği olan "Rus Cemiyeti", Rusya'daki STK ve devlet organları ile sıkı işbirliğinde olup örgüt üyeleri 1999'da kabul edilen "Rusya Federasyonu'nun Yurtdışındaki Soydaşlar ile ilgili Devlet Politikasına ilişkin" Kanuna öncülük yapmıştır.¹¹⁵ Ayrıca "Rus Cemiyeti", komşu Kırgızistan'da yaşanan "renkli devrime" karşı çıktılar ve protestolarını Kazakistan devlet başkanına destek amacıyla bir milyondan fazla oy toplayarak gösterdiler. AGİT başkanlığına yazdıkları mektupla da örgüt üyeleri, 2008'de Kırgızistan'da tutuklanan ve daha sonra öldürülen Kırgızistan Rus soydaşları Konseyi başkanını hatırlatarak Kırgızistan'daki son

---

¹¹¹ *V Pomow' Rossijskomu Sootechestvenniku Za Rubezhom.Spravoçnik* (Yurtdışındaki Soydaşlara Yardım Bigi Kitabı), RF Dışişleri Bakanlığı,Enformasyon ve Basın Dairesi, <<http://www.mid.ru/ns-dgpch.nsf/aa259d77f08b8f4543256da40037b908/ff0b06a742a63c5ac32572f9004a2a15>>

¹¹² Abduzhalil Abdurasulov, "Russkie v Kazahstane. Yazık-Drug i Pomeha (Kazakistan'daki Ruslar. Dil: Dost ve Engel)", <<http://www.bbc.co.uk/russian/>>, 2 Ağustos 2007.

¹¹³ Kazakistan Halkları Assamlesi,ülkede 100'den fazla halkın temsil edildiği ve 350 üyesi olan bir organdır. Bu organ ülke Parlamentosunun alt kanadının 9 üyesini, üst kanadının da 8 üyesini seçme hakkına sahiptir.

¹¹⁴ "Associaciya Russkih, Slavjanskih i Kazach'ih Organizacij Kazahstana: My Owuwaem Podderzhku Rossii (Kazakistan Rus, Slav ve Kozak Örgütler Birliği: Rusya'nın desteğini hissediyoruz)", <http://www.kazembassy.ru/press_service/news/?newsid=2962>, 12.06.2007.5

¹¹⁵ <http://www.assembly.kz/index.php?type=41&ft=41&java_tree=>>

seçimlerini hedef olarak ülke yönetimine insan hakları konusundaki iç politikalarında köklü değişim yapması için çağrıda bulundular.¹¹⁶

Kırgızistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra, en çok Rus nüfusu barındıran ikinci Orta Asya ülkesi olmuştur. O dönemde Kırgızlardan sonra ikinci olan Rus nüfusu, günümüzde Özbeklerden (%13,7) sonra, %12,5 oranı ile üçüncü en büyük etnik grubu oluşturmaktadır.¹¹⁷ Buna rağmen, Kırgız anayasasında Rus diline Kazakistan'da gibi resmi dil statüsü verilmiştir. Ülkede, Kazakistan'daki oluşumun benzeri olan Kırgızistan Halkı Assamblesi faaliyet göstermektedir. Burada diğer halklarla birlikte temsil edilen Rus nüfusu ayrıca Slav Vakfı çerçevesinde de örgütlenmektedir. Bu örgütlemenin faaliyetleri üç alanda kendini göstermektedir: günlük hayatta, vakıf, mahkemede savunmada bulunabilir veya Cumhurbaşkanı ile Başbakan'a başvuru yapabilir. Yasama alanında Assamble yoluyla Kırgızistan'da, Rusya'da ise Soydaşlar Kurulu aracılığıyla yer alabilir. Uluslararası alanda ise çeşitli konferanslara katılarak faaliyetleri sürdürmektedir.¹¹⁸ Bunun dışında Rusya'da yaşayan halkların kültür dernekleri dahil toplam 28 vakıf ve dernek faaliyet göstermektedir.¹¹⁹

27 milyon kişi ile bölgenin en kalabalık nüfusa sahip olan **Özbekistan**'da Rusya'dan da uzak olması nedeniyle Rusların oranı %5,5 olarak kalmıştır. Ülkenin Latin alfabesini kullanma kararı alması ile Rusçanın kullanım alanı daralmıştır. Rusça halklar arası konuşma dili olarak kalmıştır. Nitekim Rus örgütleri de kültürel boyutta kalmıştır. Ülkede 1994 kurulan ve ülkenin çeşitli bölgelerinde 18 temsilciliği olan Rus Kültür Merkezi faaliyet göstermektedir.¹²⁰

19. yüzyılın sonundan itibaren ülkeye gelmeye başlayan Rus nüfusu, **Tacikistan**'da sanayinin gelişimi ile %7,6 oranında idi. 1990'lı yıllarda yaşanan iç savaşın da etkisiyle günümüzde Tacikistan'daki Rus nüfusu genel ülke nüfusunun % 1,1'ni oluşturmaktadır. Ülkede yukarıda bahsi geçen "Rus Cemiyeti", Slav Birliği'nin yanı sıra "Rus

---

¹¹⁶ Russkaja Obwina` Obespokoilas' Grazhdanskimi Pravami v Kirgizii i Obratilas' k Genseku OBSE (Rus Cemiyeti Kırgızistan'daki İnsan Haklarından Endişe Duydu ve AGIT Genel Sekreterine Başvurdu)", <<http://russians.rin.ru/cgi-bin/rus/view.pl?a=fa&id=4436&idr=408&n=>>, (06.08.2009).

¹¹⁷ Verilerin kaynağı, <<http://rus.gateway.kg/content/kyrgyzstan/Population/17>>

¹¹⁸ <http://www.ctaj.elcat.kg/tolsty/a/a086.html>

¹¹⁹ *V Pomow' Rossijskomu Sootechstvenniku Za Rubezhom.Spravoçnik*

¹²⁰ Uluslararası Rus Soydaşları Konseyi sitesi, <<http://mrs.ru/organisations/uzb/participant/255.html>>, (01.06.2009)

Soydaşları” toplum örgütü ve 12 bin üyesi olan Tacikistan Rus Soydaşları Konseyi faaliyet göstermektedir. Ayrıca ülkede çok sayıda Rus ve Rusya’da yaşayan halkları temsil eden kültür merkezleri bulunmaktadır.

Rus nüfusun ve Rusçanın en az hissedildiği ülke **Türkmenistan**’dır. Rusya, Türkmenistan hükümetince Ocak 2003’te tek taraflı olarak çift vatandaşlık hakkının iptal edilmesi girişimi ve Rusçanın alanının daraltılması gibi Rus etkisinin azaltılmasına seyirci kalması eleştirilse de, Rus yönetiminin bu konuda Türkmenistan’a baskı yapmamasının ekonomi politikalarının uğruna diğer alanda ödün verdiği, başka deyişle, ekonominin ağır bastığı yorumlarına neden oldu.¹²¹ Nitekim Nisan 2003 yılında Putin-Niyazov görüşmesi sonucunda “Rusya’ya göç etmek isteyenlerin çoğu bu sorunu çözdükleri” gerekçesiyle çifte vatandaşlık anlaşmasını feshetmişlerdir.¹²² Türkmenistan’da Rus nüfusun oranı % 6,7 olup Rusça hiçbir resmi statüye sahip değildir. 1998 yılında Latinceye geçen ülkede Rus nüfusun bir örgütlenmesi bulunmamaktadır.¹²³

Bölgedeki Rus nüfus, Rusya’nın bölge ülkeleri üzerindeki nüfuz araçlarından birisidir. Zira Rusya, kendi vatandaşlarını korumak adına bölgeye müdahalede bulunma olasılığını Gürcistan’a bağlı Güney Osetya ve Abhaziya topraklarına girerek açıkça göstermiştir. Söz konusu olaylarda Orta Asya liderlerinin temkinli davranışları, bu konudaki hassasiyetlerini bir kez daha su yüzüne çıkardı.¹²⁴

2. Dil Politikası

Bölgedeki Rus nüfusun etkisinin ele alınmasıyla birlikte bölgede Rusçanın bir araç olarak kullanılması söz konusudur. Ayrıca eski Sovyet coğrafyasındaki Rus dilinin kullanım alanının daralmasını önlemek için çaba gösterilmektedir. Bunun için gerek devlet, gerekse STK düzeyinde çeşitli programlar geliştirilmektedir.

---

¹²¹ Andrei Kazantsev, “Russian Policy in Central Asia and the Caspian Sea Region”, *Eurpoe-Asia Studies*, Cilt: 60, Sayı: 6, (Ağustos 2008), s. 1073 – 1088.

¹²² Ayushieva, a.g.e., s. 74.

¹²³ *V Pomow' Rossijskomu Sootechstvenniku Za Rubezhom.Spravoçnik*

¹²⁴ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için, Ainur Nogayeva, “Gürcistan – Güney Osetya Sorununun Orta Asya’ya Yansımaları”, < <http://www.tasam.org/index.php?altid=2513>>, (21.08.2008)

a. Bölgedeki Rus Merkezleri

Rus dilini yayma politikası devlet politikası haline gelerek uygulanmaktadır. Bunun için dünyada Rus dilini öğretmek ve kullanımı korumak için merkezler açılmaktadır. Bunların başında “Russkiy Mir” Vakfı gelmektedir. 21 Haziran 2007 tarihinde dönemin Cumhurbaşkanı Putin’in 796 Sayılı kararıyla kuruldu. “Rusya’nın ulusal serveti ve Rus ve dünya kültürünün önemli unsuru olan Rus dilinin popülerliğini ve yurtdışındaki Rus dili öğretim programlarını desteklemek amacıyla”¹²⁵ oluşturulan vakfın kurucuları devlet adına Rusya Dış İşleri Bakanlığı ile Eğitim ve Bilim Bakanlığı’dır. Bu vakfın amaçları doğrultusunda faaliyet gösteren “Rus merkezleri” çeşitli ülkelerde faaliyet göstermektedir.

Ulusal Güvenlik Strateji belgesinde, “kültürel alanda ulusal güvenliğini sağlama sorunları orta ve uzun vadeli perspektifte Bağımsız Devletler Topluluğu üye devletleri sahalarında ve komşu bölgelerde genel sosyal ve bilişim-telekomünikasyon ortamının geliştirilmesiyle çözümlenecektir”¹²⁶ şeklinde yer alan bu maddeye göre, BDT ve yakın bölgelerde hümaniter alanın genişletilmesi, ulusal güvenliğin bir parçası olarak ortaya konulmakta ve Rusya’nın bu alandaki 2020’ye kadar öncelikleri yansıtılmaktadır.

Orta Asya bölgesinde ise Kırgızistan’da ve Kazakistan’da üçer Rus merkezi faaliyet göstermektedir. Bunlar, Rusya Devlet Sosyal Üniversitesi Şubesi (Oş), Karasayev Bişkek Humaniter Üniversitesi (Bişkek), Kant şehrinde bölge kütüphanesindeki merkezlerdir. Kazakistan’da Cumhurbaşkanı Kültür Merkezinde faaliyet gösteren “Russkiy Mir”ın yanı sıra Moskova Devlet Ekonomi, İstatistik ve Enformasyon Üniversitesinin bünyesinde Öskemen Filoloji Enstitüsünde çalışmalar yapılmaktadır. Yeni bir “Russkiy Mir” Merkezi, Aktöbe şehrinde Kazak Rus Uluslararası üniversitesinde Şubat 2009’de açılmıştır.

Bu merkezler dışında bölgede “Rus dili ve kültürünün kalesi olan”¹²⁷ ortak üniversiteler açılmıştır. Bişkek’te Rus- Kırgız Slav Üniversitesi, Duşanbe’de Rus-Tacik Slav Üniversitesi ve Kazakistan’da 1996’da kurulan ve Rus-Kazak Üniversitesi Astana ve

---

¹²⁵ Belgenin orijinal için: <<http://document.kremlin.ru/doc.asp?ID=040139>>, (10.02.2009)

¹²⁶ UGS belgesi.

¹²⁷ Rus-Tacik Slav Üniversitesinin sitesindeki yer alan ifade

Kostanay şehrinde faaliyet göstermektedir. Ayrıca Kırgızistan'da Kırgız-Rus Eğitim Akademisi ile Rus üniversitelerinin 7 şubesi eğitim vermektedir.¹²⁸ Bu üniversitelerin eğitim vermesinin yanı sıra Slav kültürü ve dillerini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Diğer yandan bu okulların diplomaları hem bulunduğu ülkede, hem de Rusya'da eşit düzeyde kabul edildiğinden cazip gelmektedir. Üstelik Rusya'daki üniversitelerde çok sayıda Orta Asya öğrencisi eğitim görmektedir. Örneğin, Rus yetkililerine göre, Rusya'da eğitim alan 13 binden fazla Kırgız öğrenci bulunmakta, bunların 10 binin eğitim masrafları Rus makamları tarafından karşılanmaktadır.¹²⁹ Dönemin Kazakistan Parlamentosu altkanadı Meclis başkanı Ural Muhamedjanov'un dile getirdiği verilere göre, 2005 yılında 19 bin Kazak vatandaşı 35 ülkede eğitim görmekteydi. Bunun 16 bin 500'ü Rusya'da eğitim almaktaydı.¹³⁰

Bu kurumlar, yürüttükleri kültürel faaliyetler çerçevesinde bölgede Rusya'nın politikalarının "doğru" anlatılmasına da katkıda bulunmaktadır. Rusya'nın Gürcistan krizinden bir yıl sonra çektiği "Savaş 08.08.08. Hainlik Sanatı" adlı filmin gösterimi Taşkent'teki Rus Bilim ve Kültür Merkezinde yapılmış ve Rus STK temsilcilerinin yanı sıra üniversite öğrencileri ve basın temsilcileri katılmıştır.¹³¹ Filmin gösterimi Erivan'daki Rus merkezinde de gerçekleştirilmiştir.

b. Bölgede Rus Medyası

Rusya'nın bölgedeki gücü, ekonomi ve askeri politikaları yoğun bir medya yoluyla desteklendiği de bir gerçektir. Rusya, bölge politikasının nüfus ve dil sacayağını Orta Asya'daki Rusça olan görsel ve basılı medyayı desteklemekle yürütmektedir.

En çok Rusların bulunduğu Kazakistan'dan¹³² SSCB'nin dağılmasından bu yana yaklaşık 3 milyon Rus göç etti. O dönemdeki ülkedeki ağır ekonomik durum nedeniyle çoğunlukla Rusların çalıştığı sanayi tesis ve fabrikalar kapandı. Bu yüzden -özellikle

---

¹²⁸ *V Pomow' Rossijskomu Sootechstvenniku Za Rubezhom. Spravoçnik,*

¹²⁹ Stanislav Chernjavskij, "Rossiyskie Prioriteti v Central'noj Azii," Dışişleri Bakanlığı çerçevesinde düzenlenen Konferans için hazırlanan Tebliğ, 22 Nisan 2009, <www.lobbying.ru/docs/doklad_example.doc>

¹³⁰ Ural Muhamedjanov, "Obrazovanie, Nacelennoe Na budushee," *Svobodnoe Obshestvo*, s. 26.

¹³¹ <http://www.interrus.uz/>

¹³² SSCB döneminde ülkede Rusların sayısı %37,4, Kazakların sayısı ise %40,1 idi.

<<http://www.demoscope.ru/weekly/2006/0245/panorm01.php#3>>

1993-1994'te- göç dalgası sırasında Ruslardan başka halkların da¹³³ göç etmesine yol açtı. Ancak Kazakistan ile Kırgızistan'da Rus dilinin resmi düzeyde kullanımının devam etmesine rağmen Rus basını bu iki Orta Asya ülkesini Ruslara baskı yapmakla suçlamakta ve ulus-devlet oluşturma çabalarını eleştirmektedir.

Bölgede Rusya'nın etkisi, Orta Asya'daki medya yoluyla yürütülmektedir. Rusya'nın dil politikalarının önemli kısmını oluşturan basının etkisi, bölge ülkelerinde yayın yapan televizyon ve radyo ile gazeteler ve dergiler aracılığıyla dünya olaylarını Rusya gözüyle bakılmasında kendini göstermektedir.

Bölge ülkelerin bulundurduğu Rus nüfusuna paralel olarak Rus medyasının en çok faaliyet gösterdiği ülke Kazakistan'dır. Ülke basınının sadece %20 Kazak dilinde, kalanlar ya iki dilde birden (%35'i), ya da diğer dillerde, ancak çoğunlukla Rus dilindedir.

Resmi verilere göre, 2006 itibarıyla 2392 yazılı ve görsel (bunların 2309 gazete ve dergi, 83 televizyon ve radyo yayını) basın organının bulunduğu ülkede, yabancı dillerdeki basının %90'nı Rusça, diğerlerin % 5'i İngilizce, % 5'i de diğer (Yunanca, Almanca, Hollandaca, İspanyolca, Portekizce, İsveççe, Gürcüce, Ermenice, Fransızca, Korece gibi) dillerdedir.¹³⁴ Diğer verilere göre de yazılı basının % 70'i, elektronik basının %80'i yine Rusça yayın yapmaktalar,¹³⁵ dolayısıyla Rus araştırmacılar tarafından Rus dilinin ülkeden dışlanması gibi eleştiriler abartılı görünmektedir. 2001 yılında hükümet tarafından kabul edilen karara göre, yurtdışından yapılan yayının %50 oranını geçmemeli ve 1997'deki "Dil Yasası"na göre de yayının %50'si devlet dilinde yayın yapmalı, ancak bu karar hala tam uygulanmış değildir. Kırgızistan'da da basın % 50 oranında Rus dilinde yayın yapmaktadır.¹³⁶ Bu anlamda Rus medyası bölge ülkelerini 1947'de bağımsızlığını kazanan ancak hala İngilizce kullanmaktan vazgeçemeyen Hindistan'a benzetmektedirler.¹³⁷

---

¹³³ Örneğin, 1 milyona yakın Alman Almanya'ya göç etmiştir.

¹³⁴ <<http://www.parlam.kz/Information.aspx?doc=1&lan=ru-RU>>.

¹³⁵ Aleksandr ShUSTOV, "Russkojazychnye SMI v Central'noj Azii: vostrebovany, no..(Orta Asya'da Rus dilindeki basına talep var, ama..)", <<http://www.fondsk.ru/article.php?id=1955>>, (01.03.2009)

¹³⁶ *V Pomow' Rossijskomu Sootechestvenniku Za Rubezhom.Spravoçnik,*

¹³⁷ <<http://www.fondsk.ru/article.php?id=1955>>, (01.03.2009)

c. Sanal Alanın “Ruslaştırılması”

Dünyada Rus dilinin etkisini arttırma girişimleri sanal alana da yansımış durumdadır. E-net alanında en çok kullanılan 10’uncu dil¹³⁸ olan Rusçayı daha da yaygınlaştırmak istemektedir. Zira sanal alan, bölgede yaşayan Ruslar için Rusçayı geliştirmelerinin bir yoludur. Ki buldukları bölge ülkelerinde zamanında ulaşamadıkları yazılı basına elektronik ortamda anında ulaşma imkânı sağlamaktadır. Ulaşılan bilgilerin ise çoğunlukla Rusça olduğu da tartışılmaz bir olgudur. Zira bölgede İngilizce yeterli düzeyde olmadığından bölge nüfusu bilgileri Rusça kaynaklarından almaya devam etmektedir.

Yeni Dünya Düzeninde kendi rolünü artırma yoluna giden Rusya, internet alanında Kiril alfabesi kullanma karar aldı. Rusya’nın “ru” domainini Rusça “rf” olarak kullanması gündemdedir. Kiril alfabesinde ulusal domainini almak için Rusya, İnternet Tahsisli Sayılar ve İsimler Kurumu ICANN’a resmi başvuruda bulundu. 26 Haziran Paris’teki konferansta Kiril ve diğer Latin olmayan alfabelerde domainlerin verilmesi hızlandırılmış (*fast track*) süreci sonunda verileceği kararlaştırılmıştır. Rusya Cumhurbaşkanı Medvedev de Kiril alfabesinde ulusal domainlerin bir an önce uygulamaya geçmesi için “elimizden geleni yapmamız gerekiyor”¹³⁹ demesi de Rusya’nın kararlılığını göz önüne sermektedir. Rusça harflerle “rf” (*pф*) yazılan sitelere 2010 yılında kullanıma açılması beklenmektedir.

Sanal alanın “Kirilleştirilmesine” eski Doğu blok ülkelerinden Bulgaristan da destek vermektedir.¹⁴⁰ Burada akla gelen en önemli soru ise, içinde Orta Asya ülkelerinin de bulunduğu Kiril alfabesi temelli olan ve Rusya’nın bu girişimlerini dikkatle takip eden 11 ülkenin (Rusya, Bulgaristan, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Ukrayna, Makedonya, Moğolistan ve Sırbistan’ın) de aynısını yapıp yapmayacağıdır. Zira bölge ülkelerinin Latinceye geçme girişimleri, Türkmenistan hariç tamamlanmış değildir. Özbekistan’ın bu süreçte çektiği zorlukları diğer bölge

---

¹³⁸ Robert Saunders, “Natsional’nost’: Kiberrusskii”, *Rossiya v global’noi politike*, Sayı: 4, (Temmuz-Ağustos 2004).

¹³⁹ http://www.habusulu.com/makale54.htm#_ftnref18

¹⁴⁰ http://www.3dnews.ru/software-news/bolgariya_vistupila_za_registratsiu_kirillicheskogo_domena_bg/

ülkelerini bunun için gereken adımları atmalarını frenlemektedir. Latinceye geçmenin amaçlarının başında sanal alana uyum sağlamak olduğu hatırlanırsa, Rusya'nın sanal alemde de nüfuzunu kullanmaktan kendini alıkoymayacağını göstermektedir.

Sonuç olarak, Rusya'nın bölgedeki nüfus ve dil politikaları sayesinde gücünü arttırdığını görmekteyiz. ABD'li araştırmacı Hill'in belirttiği gibi, Rusya'ya göç devam ediyorsa, Rusya'nın bölgeye yatırımları artıyorsa, bölge ülkelerindeki gençler Rus müziği, filmleri seyrediyor ve yazılımları satın alıyor ise Rusya ekonomik ve kültürel anlamda ABD'nin Amerika kıtasında sağladığı üstünlüğü sağlayabilir.¹⁴¹ Bu üstünlük sağlama girişimi, aynı zamanda bölgede rekabet eden ABD ve Çin'in seyirci kalmayacağını da işaretidir. ABD, Batı değerleri benimsetme yoluyla bölge politikasında demokrasi sacayağına önem verirken, Çin, bölge rejimlerini rahatsız edecek söylemlerden kaçınarak dil politikalarının bir parçasını oluşturan Konfüçyüs okullarını kullanarak bölgedeki Rusya'nın etkisini dengelemeye çalışmaktadır.

Diğer yandan, bölge ülkeleri, Kremlin'in çıkarlarının her zaman Batının çıkarları ile benzerlik göstermemesi ile birlikte, Rusya bölgedeki etkisini istikrarın muhafaza edilmesi, ekonomik kalkınmanın hızlandırılması ve siyasi çoğulculuk ile dini hoşgörüyeye saygı duyulması gibi genel ve Batı uluslarının hedefleri ile uyumlu olabileceği¹⁴² görülen amaçlarla hareket ettiğini söyleyerek bu rekabetin olası olumsuzluklarını asgariye indirme gayretindedir.

Özetlemek gerekirse, 1990 sonrasında Rusya'nın Orta Asya politikası, ikilem içerisindedir. Bir yandan Rusya'nın iç sorunları ile Orta Asya devletlerinin önünde Rusya dışında yeni seçimlerin belirmesi,¹⁴³ bölgenin Rus etkisi altından çıkma girişimlerine Rusya'nın seyirci kalmasına neden olmuştur. Diğer yandan, Sovyetler döneminden kalma altyapı bağları, bölgenin Rusya'dan kopmasının kolay olmayacağını işaretliydi. Bu bağların arasında, enerji hatları ile ulaşım hatları, iletişim (medya), kültürel bağlar vs. sayılabilir. Ancak en önemlisi ise, Orta Asya bölgesinin, hala Rusya için bir numaralı güvenlik meselesi olarak kalmaya devam etmesidir. Zira

---

¹⁴¹ Fiona Hill, *Energy Empire: Oil, Gas, and Russia's Revival*, Washington, DC, Brookings, 2004.

¹⁴² Tsygankov, a.g.m., s.1097

¹⁴³ Anna Matveeva, "Return to Heartland: Russia's Policy in Central Asia", *International Spectator*, Cilt: 42, Sayı: 1, (Mart 2007), s. 43 – 62.

dünyanın hiçbir ülkesi, Rusya güvenliği için eski SSCB'nin güney bölgeleri kadar tehdit oluşturmamıştır. Bu yüzden ki, Rusya, GUAM'ın kurulması, NATO'nun genişlemesi, eski SSCB ve Doğu blok ülkelerin AB'ye üye olması gibi girişimleri endişe ile karşılamaktadır. Bu endişelerin başında Orta Asya gelmektedir. Rusya'nın batısında güvenlik sorunu, Rusya merkezi ile NATO'nun genişlemesiyle aralarındaki mesafenin azalmasına neden olan stratejik sınırların daralması olarak görülmekteyken; aynı sorun güneyde herhangi bir stratejik sınırın olmamasından kaynaklanır. Rusya'nın bölgeden gelebilecek istikrasızlık ve şiddete karşı güvenli bir sınır şeridi yoktur. Dahası, Rusya'nın diğer devletlerin karışmasını gerektirecek bir kargaşa durumunda Rusya'nın gerilimden korunabileceği bir siperi (*brustwehr*'ı) bulunmamaktadır.¹⁴⁴ Bundan dolayı Rusya “yumuşak karnı” olarak adlandırılan bölgede bulunan ülkeleri beraber hareket etmek için ikna etmektedir. Askeri güvenlik anlamında bunlar askeri üs ve tesisleri ile ortak güvenlik girişimi (KGAÖ) olarak yürütülmek istenmektedir; ekonomik anlamda bölge ülkeleriyle ikili ve ortak ekonomik ilişkiler sayesinde hem bölgeyi kendine bağlamak, hem de bölgenin diğer büyük güçlerin nüfuzu altında kalmasını engellemek istenmektedir. Burada belirtmek gerekir ki, bunları yaparken Rusya, kendi güvenliği söz konusu olduğunda, büyük güçler arasında acımasız bir rekabet yerine, dengeli hareket etme/denge sağlamayı tercih edebileceğini göstermiştir. Bunun açıkça örneği, Rusya'nın ABD Afganistan harekâtı sırasında ve sonrasında koalisyon güçlerine verdiği destek (Afganistan'a giden yüklerin kendi toprakları üzerinden geçmesine izin vermesi gibi). Başka deyişle, eski emperyal güç olarak Rusya -tıpkı ileride ele alacağımız ABD ve Çin gibi- güvenlik ikilemi içerisine düşse ve kendi güvenliğini maksime etmek için çaba sarf etse de, diğer yandan kendi çıkarlarını, tutarlı olarak olmazsa da şekil olarak ABD varlığını “dengeleme” ile iyi bir şekilde savunabileceği/yerine getirebileceği¹⁴⁵ sinyallerini vermektedir.

---

¹⁴⁴ Legvold, a.g.e., s. 39-40.

¹⁴⁵ Rumer, “China, Russia and the Balance of Power in Central Asia”, s. 3.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ABD'NİN ORTA ASYA POLİTİKASI: GÜVENLİK, ENERJİ VE DEMOKRASİ

Batı'da Hazar petrolünün önemi, sürekli olarak OPEC etkisiyle azalacağına dair dile getirilen iddialara rağmen, çoğu uzmanlara göre petrolün önemi pazar ekonomisine değil, realpolitiğe dayalıdır.¹ Zira Clinton dönemindeki Ulusal Güvenlik Kurulu üyesi ve Rusya, Ukrayna ve Avrasya ilişkilerinden sorumlu yetkilisine göre, “dünya petrol ve gazla çalışır ve bu kaynakları kontrol eden ticari ve jeopolitik güç elde eder. Dolayısıyla ABD, Hazar enerji kaynakları üzerinde Rusya ve İran'ın üstünlük sağlamasına müsaade edemez.”²

ABD'nin bölgedeki çıkarları stratejik niteliktedir. Bunların başında, bölgenin Rusya, Çin ve İran'ın arasındaki coğrafik konumu gelmektedir.³ ABD kamuoyunda bölge her ne kadar Afganistan hareketi ile gündeme gelse de ABD için bölge sadece Afganistan'a giden bir aşama olmaktan daha fazladır. Avrasya'nın kalbinde yer alan bu bölge önemli güçlerle çevrilmiş, bunların arasında bir kavşak niteliğindedir. Avrasya kavşağı, engelsiz ulaşım ve hızlı konuşlandırma imkanı bakımından, yani ABD'nin küresel tutumu bakımından önemlidir. Zira buranın kontrolünün kaybedilmesi, Çin'den Orta Doğu'ya kadar bazı bölgelerde ABD'nin çıkarlarını olumsuz etkileyebilir.⁴

ABD'nin bölgedeki çıkarları (enerji, güvenlik ve demokrasi) bu ana çıkara bağlıdır. Zira bu tespit, daha sonra bölgede muazzam enerji kaynaklarının bulunduğu dair açıklamasından ve 10 yıl sonra bu rakamların abartılı olduğu anlaşılmasından sonra ABD'nin neden burayı terk etmediğini açıklar. Aynı şekilde, Afganistan hareketinin aktif aşamasının bitmesine rağmen, yetkililerin askeri üslerin bölgede kalması gerektiğine dair açıklamaları ve demokrasi konusunda bölgede diğer eski SSCB ülkelerinden farklı davranmalarını açıklamaktadır.

¹ John Cherian, “The Politics of Pipelines”, *Frontline*, Cilt: 22, Sayı: 13, (18 Haziran- 1 Temmuz 2005).

² Sheila N. Heslin, “The New Pipeline Politics,” *The New York Times*, (10 Kasım 1997).

³ Blank, *U.S. Interests in Central Asia and the Challenges to Them*, s. 2.

⁴ Rumer, “China, Russia and the Balance of Power in Central Asia”, s. 2.

Orta Asya bölgesi, SSCB döneminde bile Rusya içinde yer almasına ve Çin ile benzer siyasi sistemi paylaşmasına rağmen ABD'nin ilgisini çekmiştir. Ancak Rusya'nın "yumuşak karnı" olarak tanımlanan bölgeye ilişkin çeşitli teori ve uygulamaların geliştirilmesine rağmen ABD Orta Asya'da etkili olamamıştı. ABD'nin bölgeye ilgisi SSCB'nin yıkılışı ile su yüzüne çıkmıştır. Talbott'un belirttiği gibi, artık "bölge açılıyor ve bize ve diğer yerleşmiş demokrasilere ulaşmaktadır."⁵

1990'da SSCB dağılmasını takip ettiği dönemde Orta Asya bölgesinin ABD dış politika öncelikleri arasında yer almasında, SSCB sonrası doğan boşluğu Rusya'nın doldurmaya çalışması, Çin'in bölgede etkili olmaya başlaması, ABD merkezli petrol şirketlerinin bölgede artan çıkarları, ABD'nin kendisinin tek hegemon güç olarak dünya sistemi ile ilgilenmesi gibi nedenler etkili olmuştur.

1993 Mart ayında Strobe Talbott'ın ABD'nin Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) özel temsilcisi olarak atanmasına rağmen, 1992- 1996 arasında ABD'nin bölgeye yönelik politikaları bir bütünlük içinde değildi ve farklı ABD hükümeti daireleri ve bölümleri arasında paylaştırılmış durumdaydı. Şöyle ki, BDT ülkelerinde demokrasinin geliştirilmesine ilişkin konular ABD Uluslararası Kalkınma Kurumu (*Agency for International Development*) ile Dışişleri Bakanlığı (*State Department*) yetkisindeydi. Askeri konular da benzeri şekilde farklı kurumlar arasında paylaşılmıştı: Orta Asya, Merkez Komutanlığına bağlıken, Kafkasya bölgesi Avrupa'daki ABD Birliklerinin Komutasına bağlı idi. Nitekim merkezi bir yönetim eksikliğinden dolayı kurumlar, kendi kurumsal politikalarına yöneldiler. Örneğin, 1995 yılında Ticaret Bakanlığı, Hazar bölgesinde faaliyet gösteren şirketlere destek vermek üzere BDT ile enerji ve ticaret alanında işbirliği ombudsmanı oluşturdu.⁶

11 Eylül 2001 terör saldırıları ve sonrasındaki Afganistan harekâtı ABD'nin Orta Asya bölgesine yerleşmesiyle sonuçlanmıştı. Afganistan'a girmek için ABD, Afganistan'a komşu ülkelerle anlaşma yaparak Kırgızistan ve Özbekistan'da askeri üs açmış,

---

⁵ Talbott, a.g.e.

⁶ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için: Fiona Hill, "A Not-So-Grand Strategy: U.S. Policy in the Caucasus and Central Asia Since 1991", *Politique Etrangere*, Şubat 2001, <http://www.brookings.edu/articles/2001/02foreignpolicy_hill.aspx>, (01.06.2009).

Kazakistan'dan da acil durumlarda Almatı havaalanında iniş yapabilme konusunda destek almıştır. Ancak bölgede ABD askerlerinin sayısının fazla olmasına rağmen sadece ABD'nin üslerinin bulunduğu söylemek yanlış olacaktır. Örneğin Tacikistan'daki NATO üsünde Fransız hava güçleri konuşlandırılmaktadır.⁷ Söz konusu desteğe karşılık ABD tek başına ve NATO çerçevesinde bölge ülkelerine mali ve askeri destek vermiştir. 11 Eylül sonrasında Afganistan'daki terör karşıtı harekâtı sırasında bu destek gözle görülür biçimde artmıştır. Örneğin, ABD ve AB, Afganistan operasyonunun başladığı 2001 yılında sadece Tacikistan'a 140 milyon dolar kredi vermiş, Kazakistan ordusuna ise 2005 yılında ABD tarafından yapılan karşılıksız yardım 26 milyon doları bulmuştur.⁸

Küçük ayrıntılarda farklılık göstermekle birlikte uzmanlar, Orta Asya bölgesindeki Amerikan çıkarlarının üç sacayak üzerinde durduğu konusunda hemfikirdirler. Bunlar, güvenlik, enerji ve demokrasidir. Bunların birine dönemin Beyaz Saray yönetimince öncelik verildiği görünse de, beraber yürütülmek için gayret gösterildi. Zira ABD'nin Avrupa ve Avrasya'dan sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı Daniel Fried'a göre, bu üç temel çıkar arasında dengenin sağlanması, başarı yakalama şansı sunmaktadır. Yetkiliye göre, bu hedefler ve elde edilecek sonuçlar bütüncül ve birbirinin devamı niteliğindedir. Yani siyasi ve ekonomik reformlar ve güvenlik birbirini pekiştiren çıkarlardır. Bundan dolayı bu çıkarlar bir set şeklinde gerçekleştirilmek istenmekte, zira bir alandaki başarısızlık diğer alandaki başarı şansını azaltabilir. Bu bağlamda eğitim, sağlık sistemin iyileştirilmesi, orta ve küçük işletmelerin desteklenmesi, aşırı gruplarla mücadelenin bir parçası olarak algılanmakta ve ekonomik kalkınma ve insan haklarına saygı bölgedeki aşırıcılık akım ve düşüncelerine karşı mümkün olan en iyi panzehir olarak kullanılmak istenmektedir.⁹

---

⁷ Bu hava güçlerinin Tacikistan ile anlaşma yaptığı dönemde ABD'den görece bağımsız politika izlemesi etkili olmuştur. Bu konu İran'a karşı askeri hareket düzenleneceğine ilişkin haberlerin yayıldığı dönemde İran'a dil ve kültür bakımından yakın olan Tacikistan'dan gelen Fransa ve ABD karşıtı tepki ve eleştiriler için bkz. Rashid G. Abdullo, "Francuzskiy Pohod (Fransız Seferi)", *Oazis*, Sayı: 20 (64)i (Ekim 2007), s. 1-3.

⁸ A. Anohin, "Bolshaya Tsentral'naya Aziya i Kazahstan", <www.ia-centr.ru/public/php>, 21 Ocak 2007.

⁹ Daniel Fried, "A Strategy for Central Asia," statement before the House International Relations Committee, Subcommittee on the Middle East and Central Asia, 27 Ekim 2005, <<http://www.state.gov/p/eur/rls/rm/55766.htm>>

ABD kendisini ve genel olarak Batıyı sadece Afganistan'dan gelen terör tehdidinden korumayı değil, aynı zamanda stratejik rezerv olarak nitelendirilebilecek Orta Asya'daki enerji kaynaklarına sorunsuz bir şekilde ulaşmayı da istemektedir. Ayrıca enerji kaynaklarına ulaşmak için enerji zengini ülkelerin güvenli olmasının yanı sıra “kapalı kutu” da olmaması gerekir. Bunun için 1990 sonrası Amerikan dış politikası yapımcılarının bu üç sacayağı üzerinde oturtmaya çalıştıkları politikaların uygulamasında güvenlikte Özbekistan, enerjide Kazakistan ve demokraside Kırgızistan gibi belli bölge ülkelere yoğunlaşmaya çalışsa da, ABD bu öncelikleri bir bütünlük içinde ele alarak birbirine bağlı bir şekilde yürütme gayretindedir.

Amerika Dışişleri Bakan Yardımcısı Evan Feigenbaum'un görüşüne göre, Orta Asya, önemli bir bölgedir, zira Rusya'nın dirilişi, Çin'in bölgesel ve küresel boyuttaki ayak izleri, İran'ın rolü, Afganistan'ın ve terörizm geleceği, İslam tarafından algılanan tehdit ve demokrasi teşviki dahil olmak üzere ABD'nin dış çıkarlarının küçük dünyasını (*microcosm*) oluşturmaktadır.¹⁰ 2006 Ulusal Güvenlik Stratejisinde de belirtildiği gibi, “her 5 ülke birbirinden farklı ve her biriyle olan ilişkilerimiz farklılık göstermektedir. Ancak genel olarak (bir bütün olarak) Orta Asya'da büyük stratejimizin unsurlarını bir araya getirip eş zamanlı olarak bunları takip etmeliyiz. Bunlar, etkin demokrasilerin teşviki ve serbest piyasa reformlarının genişletilmesi, küresel enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve güvenliğin artırılması ile terörle savaşın kazanılması”¹¹ olarak belirtilmektedir.

A. Enerji: Şirketler, Hatlar ve Hazar Havzası

Günümüzde enerji kaynakları, sadece sanayi için ihtiyaç duyulan basit yakıt olarak algılanmamaktadır. ABD'nin büyük güç olma aşamalarından birinin, Orta Doğu petrollerini eline geçirmesi olduğunu unutmamalıyız. Zira Orta Doğu, eski Britanya İmparatorluğunun parçası olarak görünmekle kalmayıp dünyanın bilinen petrol

---

¹⁰ Evan Feigenbaum, “Remarks in Panel Discussion at the Council on Foreign Relations: The Pursuit of Black Gold: Pipeline Politics on the Caspian Sea,” (13 Kasım 2007), <http://www.cfr.org/publication/14861/pursuit_of_black_gold.html>.

¹¹ *National Security Strategy of the United States*, Washington, DC: The White House, March 16, 2006, p. 40

rezervlerinin en büyük deposu durumundadır. Demek ki Orta Doğu bölgesinin denetim altında tutulması, ABD için hem petrol açısından, hem de İngiltere'ye karşı üstünlük sağlamak bakımından önemli idi.¹²

ABD için enerjiye verdiği önem, kabul edilen çeşitli karar ve doktrinlerde kendini göstermiştir. Bunların en belirginini, "Basra körfezindeki petrol alanlarına yapılacak bir saldırı ABD'nin yaşamsal çıkarlarına yapılmış sayılacaktır" şeklinde tarif edilen enerji kaynaklarının önemini yansıtan Truman doktrini ile karşılaştırılarak Carter doktrini olarak adlandırılan açıklama olmuştur. Bu açıklama, ABD askeri şemsiyesini Körfez bölgesini de kapsayacak şekilde genişletmişti.¹³

ABD, 1979 yılında *Rapid Deployment Joint Task Force*'u kurdu (Acil Mukabele Gücü). Körfez ülkeleri, Arap yarımadası, Pakistan, Afganistan, Mısır, Ürdün, Sudan, Habeşistan, Cibuti, Somali ve Kenya, bu askeri komutanlığın etki alanı içerisindeydi. 1983 yılında, bu askeri teşkilatlanmanın adı *USCENTCOM (US Central Command)* olarak değiştirilmiştir. 1983 ile 1987 yılları arasında, bölgede gerekli olan askeri altyapılar için 1,4 milyar dolar harcanmıştır.¹⁴ İran- Irak savaşı sırasında Körfezde saldırılara maruz kalan petrol tankerlerinin güvenliği için ABD donanması kapsamında görev yapacak bir Orta Doğu Ortak Görev Gücü (*Joint Task Force- Middle East*) kurulmuş, yani bölgedeki düzenli ABD deniz gücü, aralarında uçak gemilerinin de bulunduğu 40- 50 parçalık bir yapıya kavuşmuştur.¹⁵

Bir toplum ne kadar karmaşık ve üretken olursa, enerjiye yönelik ihtiyacı o ölçüde büyük olur; temel yakıtlara yönelik yeterli kaynak olmadan, karmaşık bir toplum endüstriyel çıktısını yüksek tutamaz, vatandaşlarına uygun bir yaşam standardı sağlayamaz veya rekabet halindeki güçlere karşı kendisini savunamaz. 2005 yılının Kasım ayında Indiana Senatörü Richard G. Lugar "Petrol sadece bir ticari mal/emtia değildir, petrol Amerikan

---

¹² Harvey, a.g.e., s. 15-18.

¹³ Funda Keskin, "ABD Başkanlarının Ünlü Doktrinleri", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Baskın Oran, (der.), İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.527.

¹⁴ Saida Bédar, "Büyük Orta Doğu, Yeni Global Sömürgeciliğe Doğru Mu?" *Diplomatie*, (Mayıs/Haziran 2003), <www.foruz.net/akademi/siyasalbilimler/29.doc>

¹⁵ Erhan Akdemir, "Amerika'nın Ortadoğu Politikasının Şekillenmesinde Düşünce Kuruluşlarının Rolü", *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 8, 2007, s. 70.

ekonomisi ve yaşam tarzında *tek başına önem arz etmektedir*” gözleminde bulunmuştur.¹⁶ Daha önce de CENTCOM Komutanı Anthony Zinni de, verdiği bir demeçte, “enerji güçlerine ulaşmak, bizim stratejimiz” sözlerini kullanmıştır.¹⁷ Başka deyişle, enerji kaynakları ve bunlara serbestçe ulaşma imkanı adeta bir güvenlik meselesine dönüşmüş durumdadır ve enerji, “enerji güvenliği” ile birlikte kullanılmaktadır.

1. ABD’nin Enerji Güvenliği

“Enerji güvenliğinin” standart, herkesçe kabul gören bir tanımı bulunmamaktadır. Uzmanların çoğu, enerji güvenliğini, uluslararası kriz veya çatışma hali de dâhil olmak üzere, bir devletin hayati gereksinimlerinin karşılanmasına ilişkin yeterli seviyede ekonomik enerji kaynağının güvence altına alınması olarak tabir etmektedir. Basitçe söylemek gerekirse, Dış İlişkiler Konseyi bünyesindeki Çalışma grubu tarafından açıklandığı şekliyle, “enerji güvenliği, devamlı ve kesintisiz olarak güvenli ve ekonomik enerji tedarikidir”. Pratikte, enerji güvenliğinin temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olarak *yeterli enerji kaynaklarının tedarik edilmesinin yanı sıra üretim noktasından son tüketiciye kadar herhangi bir engelle karşılaşmadan teslimatın gerçekleştirilmesini* kapsadığı anlaşılmaktadır.¹⁸

Bu bağlamda, yukarıda vurguladığımız üzere, Orta Asya bölgesi için enerji güvenliği, enerji kaynaklarının taşınması sorunu ve ulaşım güzergâhlarının çeşitlendirilmesi ile ilgili iken, büyük oranda¹⁹ yabancı tedarikçilere bağlı olan ABD için ise enerji güvenliği, enerji kaynaklarına serbestçe ulaşma imkânına doğrudan bağlıdır. Bu yüzden ABD’nin dışarıdan gelen petrolün güvence altında olması gerekliliği öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır. 2001 yılının Mart ayında Cumhurbaşkanı George W. Bush “Enerji

---

¹⁶ Michael T. Klare, “Energy Security”, Paul D. Williams, (der.), *Security Studies: An Introduction*, London ; New York, Routledge, 2008, s. 484.

¹⁷ Blank, *U.S. Military Engagement with Transcaucasia and Central Asia*, s. 1.

¹⁸ A.g.m., s. 484.

¹⁹ U.S. Department of Energy, Energy Information Administration verilerine göre, ABD ihtiyacı olan petrolün % 52’sini dışarıdan ithal etmektedir.

güvenliği dış politika önceliğimiz olmalı ve ulusal politikamızın temel öğeleri açısından belirleyici olmalıdır” demişti.²⁰

Ulusal petrol ihtiyacını karşılamak ve sorunsuzca ulaşma olanağı, birçok ülke için önemli olmakla birlikte, ABD için ayrı bir önem teşkil etmektedir. Zira ABD dünyanın toplam enerji kaynağının yaklaşık dörtte birini tüketmektedir. Ülke içi ihtiyacını karşılamak için ABD'nin günde 7,5 milyon varil petrol ve petrol ürünlerini ithal etmesi gerekiyor.²¹ Büyüyen nüfusu ve güçlü ekonomisi ile ABD'nin önümüzdeki yıllarda dünyanın ihtiyaç duyduğu *ek* enerji gereksiniminde önemli bir dilimi oluşturması beklenmektedir. Bu nedenle, enerji güvenliği sorunu Washington'da önemli bir politika sorunu haline gelmiştir ve en yüksek düzeylerde tartışma ve çalışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. 2001 yılın Şubat ayında, Cumhurbaşkanı Bush ülkenin uzun vadedeki enerji gereksinimlerini gözden geçirmek ve ülkenin hayati ihtiyaçlarının önümüzdeki yıllarda da karşılanmasını sağlamaya yönelik bir strateji geliştirmek üzere Ulusal Enerji Politikası Geliştirme Grubu'nu- NEPDG (*National Energy Policy Group*) kurmuştur. Bush'un da belirttiği üzere “bu stratejinin hedefleri açıktır, Amerika'daki evler, işyerleri ve sanayi işletmeleri için herhangi bir kesinti olmadan ekonomik enerji kaynağı sağlamaktır”.²²NEPDG tarafından hazırlanan *National Energy Policy* adlı raporda bu hedef açıkça ortaya konulmuştur.

16 Mayıs 2001 tarihinde yayınlanan ve Cheney Raporu olarak anılan belgenin merkezi içeriği, ABD'nin önümüzdeki 25 yıl içerisinde artan enerji ihtiyacını güvence altına almayı hedefleyen bir konsept niteliğindedir. Söz konusu rapor enerji kaynaklarının korunması ile ilgili olarak bazı önerilerde bulunmaktadır, ancak asıl önerileri Birleşik Devletlerin enerji ithalatını genel olarak artırmaya yöneliktir.²³

29 Temmuz 2005'de ABD Kongresi tarafından kabul edilen ve son on yılın ilk kapsamlı kanunu olan enerji yasasında (*Energy Policy Act*) aynı şekilde ABD'nin dışarıya

²⁰ Klare, “Energy Security”, s. 483.

²¹ National Energy Policy. Report of the National Energy Policy Development Group. Mayıs 2001, s. X.

²² Klare, a.g.m., s. 486.

²³ Michael Klare, “United States: Energy and Strategy”, *Le Monde Diplomatique*, Kasım 2002. Makalenin Türkçesi için, < <http://www.kozmopolit.com/Irakspecial/MTKklaretr1.html>>

bağımlılığının azaltılması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Söz konusu yasada ulusal yenilenebilir yakıt standardıyla verimlilik standartlarının yaratılmasından yeni hidroelektrik santrallerin teşvik edilmesi ile yeni teknolojilerin geliştirilmesi için yapılacak AR-GE projelerine kaynak ayrılmasına kadar çeşitli öneriler sunulmaktadır. Enerji yasasında ayrıca 2015 yılında enerji tüketiminin yüzde 34 artacağına ve başta Amerikan ekonomisi olmak üzere dünya ülkeleri ekonomilerinin fosil yakıtlara olan bağımlılığının artacağına da dikkat çekilmektedir.²⁴ Burada dikkat edilmesi gereken husus, ABD'nin enerji bağımlılığını azaltması aynı zamanda istediği bölgelere müdahale şansının azalması anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla ya ABD yönetimi, enerji bağımlılığını azaltma arzusunda samimi değil, ya da asıl amacı olan büyük güçlerin/güçlenen devletlerin önünü kesme girişimlerinde etkili başka geçerli nedenler bulmak zorunda kalacaktır.

2006 yılında ABD Enerji Bakanlığı tarafından geliştirilen Stratejik Plan, enerji, çevre ve nükleer güvenliği sorunlarının çözümü için yol haritası görevi görmektedir.²⁵ Amerikanın gücünün muhafaza edilmesi, güvenilir, temiz ve fiyatı düşük (*affordable*) enerjiden geçtiği vurgulanan bu belgede, bunun sağlanması rekabete dayalı enerji piyasalarına, bilim teknolojilerine ve hükümetin destekleyici politikasına dayandığı dile getirilmektedir.²⁶ Bu planda da açıkladığı üzere günümüzde ABD, dışarıdan gelen petrole % 60, ithal edilen doğal gazda da % 17 bağımlıdır. 2030'da bu rakam sırasıyla %75 ve %21 olacaktır.²⁷

Dolayısıyla yukarıda ele alınan ve hükümet bazında desteklenen enerji güvenliğini arttırıcı stratejileri geliştiren ABD'li idareciler uzun vadede bu bağımlılığı kırma gayreti içindedir. Ancak kısa vadede bunun mümkün olmadığı söylenebilir. Bu yüzden şu an ABD, dışarıdan gelen enerji petrol ihtiyacını batı yarımküresinin yanı sıra sırasıyla Orta Doğu, Afrika ve Avrasya bölgelerinden karşılamaktadır.

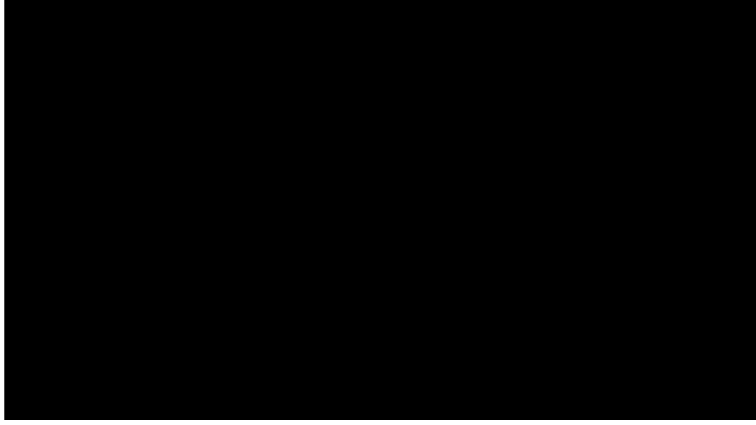
²⁴ On the Road to Energy Security. Implementing a Comprehensive Energy Strategy: A Status Report, <http://www.energy.gov/media/FINAL_8-14_DOE_booklet_copy_sep.pdf>, (12.05.2009).

²⁵ U.S. Department of Energy Strategic Plan, <http://www.energy.gov/media/2006_DOE_Strategic_Plan.pdf>

²⁶ U.S. Department of Energy Strategic Plan, s. 8.

²⁷ A.g.e., s. 9.

Şekil 3. ABD'nin Petrol ithal ettiği bölgeler.

Source: US. Department of Energy, Energy Information Administration, 2000.

Bu bağlamda ABD, Batı yarımküresi, Afrika, Hazar gibi enerji zengini bölgeler ile işbirliğini arttırmak istemektedir. Petrole ve diğer enerji kaynaklarına artan talep ışığında ABD için “müttefikleri ile işbirliğinin geliştirilmesi ve genişletilmesi, çok önemlidir”.²⁸ Bu yüzden ABD, bu bölgede bulunan ülkelerde yatırım ikliminin iyileştirilmesi/geliştirilmesi, gerekli yatırım ve teknolojilerinin sağlanması için ilgili ülkeler ile ikili çalışmalar yürütmektedir. ABD- Kazakistan “Petrol, Gaz ve Ticari Enerji” Çalışma Grubu ve ABD-Rus “Petrol ve Gaz” Çalışma Grubu bu işbirliğinin birer örnekleridir.²⁹ ABD'nin enerji güzergahlarının çeşitlendirilmesi ilkesi, uygulamada ABD'nin Körfez ülkeleri, Güney ve kuzey Amerika gibi geleneksel partnerlerinin yanı sıra göreceli yeni ilgi alanı olan bölgeleriyle ilişkilerini geliştirmede kendini göstermiştir. Bu bölgeler, Hazar bölgesiyle Sahra altı Afrika'dır.³⁰ ABD bu ülkelerde keşiften tüketiciye ulaşana kadar tüm aşamalara destek vermekte ve ülkelerin bunun için “açık” olmasını talep etmektedir.

Orta Asya, ABD'nin ilgisini topraklarında bulundurduğu enerji kaynakları ile çekmektedir. Avrasya içindeki ve ticari çıkarları bakımından önemli olan bu rezervler, ABD'nin küresel enerji oranı açısından ABD'nin enerji güvenliği açısından görece düşük

²⁸ National Energy Policy..., s.129.

²⁹ National Energy Policy..., s.133.

³⁰ Sultanov, a.g.e., s. 91.

görünse de, bu kaynaklar hem iktisadi, hem de uzun vadeli çıkar bakımından önemini korumaktadır. Orta Asya'nın petrol rezervlerinin toplam oranı, tam üretim kapasitesine ulaştıktan sonra dünya petrol tedarikinin % 5'ni oluşturacaktır. Denizlere çıkışı olmayan bölgenin petrolünün çıkışı, günümüzde üç şekilde sağlanmaktadır: Rusya üzerinden, Çin tarafına ve Hazar üzerinden tamamlanmış BTC boru hattından doğu Akdeniz yönündedir. Hazar petrol hacminin sınırlılığı ve Avrupa ve Asya temel pazarlarına yakınlığı hesaplandığında, buradaki az miktarı ABD'ye ulaşmaktadır. Bununla birlikte belli bir önemi olan (*nontrivial*) enerji üreticisi olarak bu Orta Asya, küresel enerji güvenliğinde tedarik çeşitlendirme açısından katkı sağlayacaktır.³¹

2. ABD'nin Orta Asya'daki Enerji Politikası

ABD Başkanı Bill Clinton'ın Hazar Havzası Özel Temsilcisi Elizabeth Jones, ABD'nin enerji politikasının temel ilkelerini şöyle sıralamaktadır:

- ABD, enerji kaynaklarına ulaşmasını güvenceye almak için siyasi gücünü kullanacaktır. Bu durum, enerji kaynaklarını dünya pazarına ulaştırmak üzere petrol şirketlerine para aktarmak anlamına gelmiyor, ancak ABD hükümeti siyasi riski azaltmak adına kimi projelere destek verebilir veya ticari işlem gerçekleştirme sırasında açıklık şartını yerine getirmek için korumacı önlem alabilir.
- ABD hükümeti, enerji kaynakları nakliye projelerini bloke edebilir. İran ve Libya'ya karşı alınan önlemler bunun göstergesidir.
- ABD hükümeti, belli prensiplerini toplantılar sırasında dile getirebilir ve bunları resmi evrak ve anlaşmalara eklenmesini isteyebilir. Bu katılım, çevreye verilen zararının azaltılması, yerlilere tazminatın ödenmesi ve adil çalışma koşullarının sağlanması gibi çeşitli alanlarda maddelerin eklenmesi ile kendini gösterebilir.
- ABD hükümeti bölge ülkelerinde enerji projelerine yapılan yatırım şartlarının iyileştirilmesi için çaba harcayabilir. Büyükelçiler ve büyükelçilik bünyesindeki mali temsilcileri gerekli vergi ve gümrük yasalarının kabul edilmesi ve sigorta ile

---

³¹ Rumer, "China, Russia and the Balance of Power in Central Asia", s. 3.

muhasebe konularında uluslararası standartların kabul edilmesi için müzakere etmektedirler.

- ABD hükümeti, özel şirketler için iş ortamını geliştirmeye yönelik programlara destek verebilir. Bunun örneği olarak da Hazar bölgesi için çevre standartlarının geliştirilmesi için sağlanan Amerikan teknik yardımı veya çevre donatım malzemelerinin tedariki gösterilebilir.

Özetlemek gerekirse, dış politika ve enerji kaynaklarına hangi taraftan bakarsanız bakın, ABD hükümetinin katılımı ticari projelerin hayata geçirilmesinde etkisini gösterebilir.³²

a. 1990 Sonrası Enerji Politikaları ve Petrol Şirketleri

Sovyetlerin çöküşünden önce Brzezinski tarafından bir ödül olarak gösterilen bu bölgeye jeopolitik açıdan önem verilmesiyle birlikte, 1993- 1994 yıllarında Amerikan şirketlerinin Kazakistan hükümeti ile büyük petrol anlaşmaları imzalamalarına kadar ABD tarafından Orta Asya ekonomik anlamda önemli bir bölge olarak algılanmamaktaydı. Başka deyişle, yeni enerji yataklarını işletmek isteyen petrol şirketlerinin ticari çıkarları, ABD yönetiminin bölge güvenliğini sağlamaya yönelik özel ilgisinin oluşmasına yol açmış oldu.³³

1993 yılında Clinton iktidara gelince 1994’de ABD Başkanına danışmanlık görevi olan Milli Güvenlik Konseyi –NSC (*National Security Council*) nezdinde Üst düzey Kurumlararası Grubu (*Senior Interagency Group*) oluşturuldu. Bu grubun çalışmalarına Dışişleri Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Enerji Bakanlığı CIA ve Milli Güvenlik Konseyi temsilcileri katıldı.³⁴ Bununla birlikte ABD’nin eski SSCB ülkelerine yönelik düzenli politikası, ikinci Clinton dönemine denk gelmektedir. 1998 yılında ABD Dışişleri Bakanlığı bünyesinde Hazar Enerji Havzası koordinatörünün atanması ile ABD için enerji jeopolitiğinin önemi vurgulanmış oldu.³⁵ Aynı yıl ABD Kongresi, “dış politikanın

---

³² Jones, a.g.m., s. 13-14.

³³ Vincen de Kytspotter, "Bol'shaja igra v Central'noj Azii (Orta Asya'da Büyük Oyun)", *Yadernij Kontrol'*, Cilt: 11, Sayı: 1 (75), (Şubat 2005), s. 81-102.

³⁴ Somuncuoğlu, a.g.e., s.176.

³⁵ Fiona Hill, a.g.m.

temel önceliklerinden birinin enerji güvenliğinin sağlanması” olduğunu kabul etti.³⁶ Bunun bir nedeni de bölge ülkelerinde faaliyet gösteren petrol şirketlerinin baskısı da olabilir. Zira bu şirketler, Amerikan politikalarının Rusya ile ilişkilerine bağlı olarak yürütülmesine karşı çıktılar. O zamana kadar bölgedeki Amerikan dış politikasında İran ve Türkiye’nin inisiyatifleri kabul görmekteydi ve Rusya’nın “yakın çevre politikası” aşırı dinci hareketlerin aktifleşmesine karşı bir bariyer niteliğindedi.³⁷

ABD’nin enerji güvenliği ile ilgili diğer sebebi de, ekonomik ve diplomatik olarak İran’ın izolasyonudur. Dolayısıyla daha 1996 yılında ABD’nin Ulusal Güvenlik Kurulu yeni enerji tedarikçisi arayışına girdiğinde ve boru hatlarının inşa sırasını belirlerken, enerji “ekonomi sepeti” bir stratejik araç haline geldi.³⁸

Enerjinin ABD’nin Orta Asya’daki politikasının temel sacayağını oluşturduğunu gösteren bir belge de Temmuz 1999’da ABD Kongresi’nden geçen İpek Yolu Stratejisi Yasası olmuştur.³⁹ Bu yasa aynı zamanda Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde ABD çıkarlarının duyurulması idi. Zira burada -Orta Asya bölgesinde- ABD’yi sorunlu Basra Körfezi’ne bağımlı olmaktan kurtaracak çok değerli enerji kaynaklarının bulunduğu dikkat çekilmekteydi.⁴⁰ İpek Yolu Strateji belgesi esas olarak ABD’nin ve Amerikalı girişimcilerin bölgedeki ekonomik ve ticari çıkarlarının sağlanmasını kolaylaştıracak bir eksen üzerine oturtulmuş, bu ana hat çevresinde ise, demokratikleşmenin sağlanmasından insan haklarının desteklenmesine kadar geniş yelpazede görülmüştür.⁴¹ ABD’nin 2002 UGS belgesinde de Orta Asya bölgesi, enerji güvenliği kısmında yer almaktadır.⁴²

Petrol şirketleri sayesinde ABD Orta Asya bölgesinde -özellikle de en çok petrol ve gazın bulunduğu Hazar kıyısının rezervlerinin %41’ne sahip Kazakistan’da- jeopolitik varlığını pekiştirmek istemektedirler. Bu istekler, “önümüzdeki 10 yıllık dönemde dünyanın ikinci

³⁶ Somuncuoğlu, a.g.e., s.118

³⁷ Brigitte Vassort-Rousset, “The US Silk Road Strategy: American Geostrategy For Central Asia,” *Ares*, Cilt: XX, Sayı: 50, Ocak 2003, s.103.

³⁸ Kytspotter, a.g.m., s. 83.

³⁹ U.S. Congress, *Silk Road Strategy Act of 1999*, 106th Congress, 1st Session, HR 1152 EH House of Representatives, 2 Ağustos 1999.

⁴⁰ Çağrı Erhan, “ABD’nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları,” Mustafa Aydın, (der.), *Küresel Politikada Orta Asya*, Ankara, Nobel Yayınları, 2005, s. 25.

⁴¹ Erhan, a.g.e., s. 26.

⁴² *National Security Strategy*, The White House, Eylül 2002, s. 19

petrol ihracatçısı konumuna gelebilecek potansiyele sahip Kazakistan'ın yeni keşfedilen Kaşagan petrol yatağında 'ABD'nin sahip olduğu tüm petrolden daha fazla petrol bulunduğuna"⁴³ dair açıklamalarla da pekiştirilmektedir.

Nisan 2003'te Amerikan Chevron Overseas Petroleum şirketi Atırau ilin Tengiz sahasında petrol çıkarmak için 40 yıllık anlaşma (diğer adıyla 'asrın anlaşması') imzaladı. O dönemde Kazak hükümeti ile Chevron arasında kurulan "Tengizchevroil (TCO)" ortak şirket, Kazakistan'daki en büyük petrol üreticisi konumundadır. Kazak petrolünün yaklaşık %25'ini üretmektedir (13,5 milyon ton). 2003 Eylül ayında Kazak hükümeti ile imzalanan ve 4 milyar dolar maliyeti hesaplanan "ikinci nesil üretim projesi" (*second generation plant project*) kapsamında 2010 yılı sonunda 35 milyon ton üretim gerçekleştirmesi beklenmektedir.⁴⁴

ABD'nin enerji aracı haline gelen Chevron'un yanı sıra bölgede Mobil Oil, Texaco, Haliburton, Exxon gibi şirketler sadece Kazakistan'da değil, diğer Hazar bölgesi ülkelerde de faaliyet göstermektedirler. Bazı Amerikan şirketleri, güçlerini arttırmak için birleşerek Chevron-Texaco, Exxon Mobil olarak isimlerini değiştirdiler. Bu şirketlerin bölgedeki varlığı, bulunduğu ülkelere yatırımın da artmasına neden olmaktadır. Örneğin, 1997'de yapılan yatırımın %40'ı ABD tarafından sağlanmıştır.⁴⁵

Yukarıdaki verilere de paralel olarak bu konuda araştırma yapan yazarlar, Hazar denizi enerji kaynaklarının ABD için kaynak çeşitliliği yanında stratejik rezerv olarak görüldüğü için önemli olduğu konusunda hemfikirler. Zira ABD 1973 yılındaki enerji krizi ile karşılaştığında nasıl ki Kuzey Denizi ve Meksika körfezi petrollerini Orta Doğudan gelen baskıyı hafifletmek için kullandıysa, Hazar petroleri de ABD için bir alternatif kaynak niteliği taşımaktadır. Diğer yandan, bölge kaynaklarının arama, çıkartma için verdiği

---

⁴³ "The Energy Partnership between the Republic of Kazakhstan and the United States of America", Office of the Spokesman, Department of State, December 21, 2001, <<http://statelists.state.gov/scripts/wa.exe?A2=ind0112d&L=dosfacts&P=203>>

⁴⁴ "Kazakistan'ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik-Ticari İlişkileri" Yıllık Rapor, 2007, T.C. Astana Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, s.56, <www.musavirlikler.gov.tr/upload/.../2007%20YILLIK%20RAPOR.doc>

⁴⁵ Kıdırbekuli, D. B., *Geostrategija SShA v Kazahstane: Ot Global'nogo K Malomu İzmereniyu (Kazakistan'da ABD Jeostratejisi: Küresel Küçük Ölçüme Doğru)*, Almaty, MerSal, 2003, s. 129.

destek de, bölgenin tamamen Rus ve Çin etkisinin altında kalmasını önlemekle ilgilidir. Zira Orta Asya ve Kafkasya bölgesini kapsayan Hazar'ın kaynaklarını tamamen eline geçiren Rusya veya Çin, ABD karşısında daha güçlü olacağından ABD için bu kabul edilemez bir durumdur. Dolayısıyla ABD'nin Rusya'yı *bypass* eden Baku-Tiflis-Ceyhan Boru hattı ile Nabucco projesi gibi alternatif boru hatlarına verdiği destek bu açıdan değerlendirilmektedir. ABD bu fırsattan yararlanarak diğer bir amacına da ulaşmış, yani yeni bağımsız devletlere desteğini sergilemiş oldu. ABD yetkilileri, Rusya ve Çin'in tekelinin kırılmasını bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerin gelişimine ve kalkınmasına bağlamaktadırlar. 1997'deki ABD Dışişleri Bakanı Yardımcısı Strobe Talbott konuşması da bu örneklerden birini teşkil etmektedir.⁴⁶ Günümüzde de Hazar Denizi altından bir boru hattı döşenmesi için bölge ülkelerini ikna etmeye çalışmaktadır.

b. ABD'nin Boruhatları Politikası

Orta Asya'da enerjiye yönelik politikasında, ABD için “açık kapı”, yani enerji kaynaklarını araştırma, arıtma ve pazarlama konusunda ABD şirketleri için eşit erişim sağlanması önem taşımaktadır.⁴⁷ Diğer yandan da güzergah çeşitliğine önem veren ve 1996'da “çoklu boruhattı” (*multiple pipelines*) politikasının temellerini atan ABD, bu politikanın Rusya karşısı değil, tekel karşısı olduğunu vurgulayarak bölge kaynaklarını kendi topraklarına bağlayan boru hatları inşasına başlayan Çin'e bir itiraz bildirmemiştir.⁴⁸ Aynı şekilde de ABD, Tengiz ve Karaçaganak yataklarından çıkarılan Kazakistan petrolünü Karadeniz'e ulaştıran 1580 kilometrelik HBK'ya destek vermiş, boru hattını inşa eden konsorsiyumda yer alan Amerikan petrol şirketleri 1 milyar dolarlık yatırım yapmıştı.

Ancak “boruhatların çokluğu” politikasını altında yine petrol şirketlerinin çıkarları ön planda olduğunu görüyoruz. Zira ABD, Rusya'nın Hazar enerji kaynakları üzerindeki

---

⁴⁶ Strobe Talbott, “A Farewell to Flashman: American Policy in the Caucasus and Central Asia,” July 21, 1997, < www.state.gov/www/regions/nis/970721talbott.html > ,

⁴⁷ Stephen Blank, *U.S. Interests in Central Asia and the Challenges to Them*, Carlisle, PA, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, Mart 2007, s. 4.

⁴⁸ Elizabeth Jones, “Formirovanie Amerikanskoy Politiki v Otnoshenii Truboprovodov v Centralnoy Azii (Orta Asya'daki Boruhatlarına İlişkin Amerikan Politikasının Oluşumu)”, *Kazakhstan v Globalnih Protsessah*, Sayı: 3, 2006, s. 11.

tekeline son vermesi fikri, Şubat 1995'te Rusya üzerinden değil, Türkiye üzerinden geçecek boru hatlarını destekleme kararı ile⁴⁹ BTC'nin uygulamaya konulmasıyla hayata geçti. Bunun öncesinde ise yeni, Hazar Havzası'nın gelişimi konusundaki özel/baş danışmanlık görevi tayin edilmiş, bu görevi Richard Morningstar üstlenmiştir. Diğer ifadeyle, SSCB'nin dağılmasına rağmen, enerji konusunda üstün konumunu sürdürmeye devam eden Rusya'ya itiraz eden ABD, diğer alanlarda da olduğu gibi yükselen gücü dengelemeye çalışmaktadır.

ABD hükümetinin bölge ülkelerindeki enerji ve ticari konulara önem vermesi, 1999'dan beri bölgede Amerikan Ticaret Odası temsilciliklerinin açılması ile kendini göstermiştir. İlk Kazakistan'da faaliyete başlayan Ticaret odası, 2005'te Özbekistan'da ve Kırgızistan'da, 2008'de de Tacikistan'da açılmıştır. Bu temsilciliklerin açılmasına duyulan ihtiyaç, Bişkek'teki Amerikan Büyükelçiliği ticari temsilcisi Asel Suleymanova'ya göre, bölge ülkelerinde faaliyet gösteren Amerikan şirketlerinin dağınık faaliyetlerinden doğmuştur.⁵⁰ Diğer görevlerinden biri de bulunduğu ülkelere yatırım çekmek için iş ortamı ile ilgili çok yönlü (ticari, hukuki) bilgi vermektir.

3. Büyük Orta Asya Projesi

ABD yönetiminin bölge ülkelerini “dış dünya” ile bağlantısını sağlamak için geliştirilen projelerden biri de Büyük Orta Asya projesi olmuştur. Projenin gerçekleşmesi, tarihte Orta Asya'dan geçen efsanevi İpek Yolu boyunca Asya'yı Avrupa'ya bağlayan fiziki altyapının değiştirilmesinden geçmektedir. Yani bu projenin temel fikri, bölgede devletlerarası koordinasyonu yeni bir düzeye taşımaktır. Bunun gerçekleşmesi ise enerji hatlarının (elektrik ve boruhatları) yanı sıra yollar, köprüler, limanlar, telekomünikasyon ve deniz ulaşımı gibi fiziki altyapının geliştirilmesi ve devletler arasında koordinasyon politikalarını gerektirmektedir.⁵¹

⁴⁹ Roy Allison, Lena Jonson, (der.), *Central Asian Security: The New International Context*, Londra-Washington, Royal Institute of International Affairs-Brookings Institution Press, 2001, s. 131.

⁵⁰ V Bishkeke Otkroetsja Amerikanskaja Torgovaja Palata (Bişkek'te Amerikan Ticaret Odası Açılacak)", Kabar Ajansı, 31.01.2005, <<http://www.kabar.kg/>>

⁵¹ Gregory Gleson, "Sotrudnichestvo Kazakhstana i SŞA v Razvitii İnfrastrukturı Energetiki, Transporta i Kommunikaciy (Enerji, Ulaşım ve İletişim Altyapılarının Geliştirilmesinde ABD- Kazakistan İşbirliği)",

Mart 2005'te Frederick Starr⁵² tarafından sunulan bu proje, eski SSCB cumhuriyetleri olan Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ın yanı sıra Afganistan'ı da kapsamaktadır. Bölgedeki ABD çıkar ve önceliklerini sıralayan bu proje, aslında ABD'nin Afganistan'daki askeri görevini yerine getirdikten sonra yapması gereken orta ve uzun vadeli hedeflerini su yüzüne çıkararak bölgedeki varlığı için yeni bir zemin arayışı olarak da nitelendirilebilir. Zira enerji üretici Orta Asya ülkeleri ile enerji tüketici Güney Asya ülkeleri arasında Afganistan bir köprü vazifesini göreceği ileriye süren bu proje sayesinde ABD, bölge koordinatörü rolü üstlenmektedir. Zira projeyi sunan Starra'a göre, ABD'nin bölge koordinasyonu konusundaki yetersizliği, hem bölge ülkelerinin kendi aralarında gereksiz rekabete yol açmakta, hem de bu ülkelerin Rusya ve diğer güçlere karşı elini/denge gücünü zayıflatmaktadır.⁵³ Starr, Rusya ve Çin'in de projede yer alabileceğini dile getirirse de ABD'nin bölgede güçlenmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Bu projenin tam düşünüldüğü şekliyle olmasa⁵⁴ da ABD idaresi tarafından hayata geçirilme isteği, 2006'nın başında Dışişlerinde yapılan idari değişiklikleri ile Nisan 2006'da Afganistan'da düzenlenen konferans ile belli olmuştur. ABD Dışişlerinde yapılan reform sonucunda Orta Asya, Avrupa ve Avrasya Bürosundan Güney Asya Bürosu yetkisine aktarıldı. Ocak 2006'da bu reformu açıklayan dönemin Dışişleri Bakanı Condoleeza Rice, "Bakanlığımızda yaptığımız değişikliklerle SSCB döneminde Avrupa Bürosunda yer alan Orta Asya ülkelerini Afganistan, Hindistan ve Pakistan'ı kapsayan Güney Asya Bürosuna aktardık" demişti. ABD'li yetkililere göre, söz konusu değişiklik

---

Aşimbayev M., (der.), *Kazakhstan i SŞA: Sostoyanie i Perspektivı Dvustoronnego Sotrudnichestva. Materialı Mejdunarodnoy Konferencii*, Almatı, İMEP, 2006, s.44-5.

⁵² Frederick Starr, *A Greater Central Asia Partnership' for Afghanistan and Its Neighbors, Silk Road Paper*, Central Asia - Caucasus Institute, 2005.

⁵³ Starr, a.g.e., s. 12.

⁵⁴ Örneğin Starr'ın önerdiği bölgesel danışmanlık niteliğinde "Orta Asya İşbirliği ve Kalkınma Ortaklığı" forumu/örgütü yerine "Orta Asya Altyapı Entegrasyon İnisiyatifi" öngörüldü. Starr'ın projesi ile ABD Dışişleri uygulaması arasındaki farklılıklar için bkz: Atacan Yazmuradov, "Bol'shaja Juzhnaja Azija: Novyj Regional'nyj Podhod SŞA k Central'noj i Juzhnoj Azii – Evoljucija i Prichiny Pojavlenija (Büyük Güney Asya: ABD'nin Yeni Orta ve Güney Asya Yaklaşımı-Evrimi ve Ortaya Çıkma Nedenleri)" *Central'naja Azija i Kavkaz*, Sayı: 4 (46), 2006, s. 93-107.

bölgenin entegrasyonunu kolaylaştıracaktır.⁵⁵ ABD'nin 2006 UGS belgesinde "ABD dış politikasının sürekli önceliği (*enduring priority*)" olarak belirlenen Orta Asya bölgesi "Güney ve Orta Asya" bölümünde yer almaktadır.⁵⁶

1-2 Nisan 2006 tarihinde Afganistan'ın başkenti Kabil'de Kazakistan Dışişleri Bakanının da katıldığı "Büyük Orta Asya'da İşbirliği, Ticaret ve Kalkınma" adlı toplantı (*Partnership, Trade, and Development in Greater Central Asia*) düzenlendi.

Konferansta konuşan ABD'nin Güney ve Orta Asya ile ilişkilerden sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı Richard Boucher, ABD'nin bölgede "uzun vadeli ve ciddi planlarının" bulunduğunu dile getirmiş ve bunun ispatı olarak da Dışişleri Bakanının Orta Asya gezisi ile ABD Başkanının Afganistan, Hindistan, Pakistan gezilerini hatırlatmıştır.⁵⁷

ABD'nin "bölge ülkelerinin iki büyük güç arasında sıkışıp kalmaması için" bölgede bulunduğu dikkat çeken Boucher, buradaki tip boruhattları ve ticaret yollarının yerine güney güzergahlarının geliştirilmesinin önemini vurgulamıştır. Kazak bozkırlarından Hint okyanusa kadar enerji, ulaşım, ticaret konusunda azami hareketlilik sayesinde durumun değişeceğini belirten yetkili, bu proje sayesinde denizlere kapalı bölge ülkelerinin enerji ve ticaret pazarına ulaşmasını sağlayan güney enerji ve ulaşım koridorunun oluşturulmasını hedeflediklerini belirtmiştir.⁵⁸ Boucher, konuya ilişkin ABD'nin tutumu şöyle dile getirmiştir.

"...Afganistan'daki çalışmalarımızın amaçlardan biri burada istikrar sağlamaktır. Afganistan, Güney ve Orta Asya arasında bir kanal ve merkez haline gelebilir, böylece enerji güneye doğru akabilir. Fikir ve malın kuzeye akışı olabilir. İnsanlar ileri geri hareket edebilir. Fikri etkiler ileri geri hareket edebilir. Ve artık Orta Asya ülkeleri Çin ve Rusya iki büyük güç arasında sıkışmış

⁵⁵ Vince Crawley, "Central Asia Now "Arc of Opportunity," Not "Crisis," Rice Says", 6 Ocak 2006, <<http://www.america.gov/st/washfile-english/2006/January/20060106145107mvyelwarc0.2283594.html>>

⁵⁶ *National Security Strategy of the United States*, The White House, 16 Mart 2006, s. 40.

⁵⁷ Richard A. Boucher'in konuşması için bkz. "Remarks at the conference "Partnership, Trade, and Development in Greater Central Asia" Kabul, Afghanistan, 1-2 Nisan 2006, <http://www.silkroadstudies.org/new/inside/forum/trade_kabul_boucher.html>

⁵⁸ Boucher, a.g.e.

olmazlar, onların güney ve kuzeye yolları olduğu gibi doğu ve batıya da çıkışları olabilir..”⁵⁹

Türkmenistan, Afganistan, Pakistan ve Hindistan’dan geçmesi planlanan Transafgan doğal gaz boruhattı⁶⁰ ile 10 Mayıs 2006’da İslamabad’ta Türkmenistan-Afganistan-Pakistan elektrik hattı konusunda yapılan anlaşmalar bu projeyi somut hale getirecek girişimler olarak değerlendirilebilir.

Özetlemek gerekirse, Hindistan, Pakistan’ı da kapsayan söz konusu proje enerji ve güvenlik endişeleriyle birlikte jeopolitik niteliktedir. Zira ABD’nin Hindistan’ı yanına çekmesi bölgede Çin’i dengelemek için yaptığı bir hamledir. Zira 1995’e kadar genel olarak Türkiye, Japonya gibi müttefikler aracılığıyla politikalara yönelen ABD, Asya kıtasında da Çin’e karşı Hindistan’a destek vermeye başlamıştır. Zira Afganistan’ın yanı sıra Hindistan ve Pakistan 2005’ten beri ileride ayrıntılı ele alacağımız ŞİÖ’nun gözlemci üyeleridir.

4. Enerji Politikasında Hazar Havzası

Bölgenin enerji konusu ele alındığında ilk akla gelen Hazar bölgesidir. Zira ikinci bölümde ayrıntılı olarak değerlendirilen bölgenin enerji kaynaklarının büyük kısmı (% 41’i)⁶¹ Hazar bölgesinde bulunmaktadır. Bu bağlamda Hazar statüsünün bir türlü belirlenememesi,⁶² bölge ülkelerinin serbest hareket etmelerini sınırlamaktadır. Hazara sınırdaş ülkelerin kendi aralarında anlaşamamaları sorunun çözülmesindeki birinci nedendir. Diğer yandan ise, bu sorununun bir an önce çözülmesinin yeni bağımsız

---

⁵⁹ Richard A. Boucher's Remarks at Paul H. Nitze School for Advanced International Studies, U.S Official Speeches and Interviews, Washington, D.C., 26 Ekim 2007, <http://kابل.usembassy.gov/boucher_102607.html>

⁶⁰ 1993 yılında Rusya’nın sevkiyat tekelinden kurtulmak amacıyla Türkmenistan tarafından ortaya atılan bu projeye 2006 yılında Hindistan katılmıştır.

⁶¹ Türkmenistan kısmında % 30, Azerbaycan’da %17, İran ve Rusya kısımlarında % 6’er. Korneev, A., Gardaş S., “Kaspiyskaya Neft i İnteresı SŞA”, *SŞA i Kanada*, Sayı: 12, 2002, s. 24.

⁶² 1994 yılından itibaren beş kıyı devleti (Rusya, İran, Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan) arasında Hazar Denizi’nin sınırları konusunda başlayan tartışmalar, Temmuz 2001’de Azerbaycan ve İran savaş eşiğine gelmişti. Ainur Nogayeva, “Hazar’da Petrol Dansı”, *Cumhuriyet Strateji*, Sayı: 155, 18 Haziran 2007, s. 20-22.

ülkelerin önünü açacağından Rusya'nın yanı sıra ABD karşıtı tutum sergileyen İran'ın da pek sıcak bakmamasına neden olmaktadır.

Hazar denizinde Hazar filosu bulunduran Rusya Nisan 2005'ten itibaren tüm Hazar kıyı devletlerini kapsayan **Hazar Gücü** (*Casfor*) adlı uluslararası askeri deniz grubu/ hareket grubu projesini gündeme taşımıştır. Bu acil hareket grubu olarak düşünülen bu grup için Karadeniz'deki Karadeniz İşbirliği Görev Grubu (*BLACKSEAFOR*) model olarak alınmıştır.⁶³ Rusya'nın bu projenin sunulmasında, Hazar bölgesindeki rekabetin istikrarsızlık tehlikesinin arttırması, Kuzey Kafkasya'daki gerginlikler, bölge ülkelerinin ABD ve NATO ile askeri işbirliğini arttırması, Azerbaycan'da olası ABD radarlarının yerleştirilmesi, İran'ın nükleer programına ilişkin Uluslararası Atom Kurumunun ülkeye "son şans" tanıma kararı gibi bölgedeki tansiyonu arttıran gelişmeler etkili olmuştur.⁶⁴

Rusya'nın "Casfor" projesine İran'ın yeşil ışık yakmasıyla ABD buna karşı bölge ülkelerini kendi projesine dahil etmeye girişmiştir. Hazar bölgesindeki petrol kaynakları, şirketleri ve boru hatlarının yanı sıra ABD'nin **Hazar Muhafızı** Projesi (*Caspian Guard Project*) olarak adlandırılan söz konusu proje, nükleer silahların yayılmasının önlenmesi çalışmaları ve İran ile gelecekte olası bir çatışma açısından büyük önem taşımaktadır. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan ile ortaklaşa yürütülmesi planlanan bu projenin hayata geçirilmesi için ABD bu ülkeleri ikna etmelidir. Bu bağlamda ABD'nin enerji ve güvenlik konularını bir bütünlük içerisinde değerlendirdiğini söylemek mümkündür.

B. Güvenlik: Üsler, İkili İlişkiler ve BİO

SSCB'nin dağılmasından sonra ABD'nin bölgeye yönelik güvenlik sorunu, bölge ülkelerinden Kazakistan'ın nükleer silah potansiyeline sahip olmasıydı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyanın ilk nükleer silah sahibi olan ABD, o zamandan beri nükleer silahlarla ilgili stratejilerinin temelini atmaya başlamıştır. ABD'nin bu tutumunun

---

⁶³ Blank, *U.S. Interests in Central Asia and the Challenges to Them*, s. 9.

⁶⁴ Askar Nurşa, "Kazakistan, "Casfor" i İran: poisk regional'nogo balansa (Kazakistan, 'Casfor' ve İran: Bölgesel Denge Arayışı)", <<http://www.kisi.kz/old/Parts/ExtPol/02-12-05%20%CD%F3%F0%F8%E0.pdf>>

başında da nükleer silahları sınırlama ilkesi vardır.⁶⁵ Diğer yandan, Sovyetlerin dağılmasıyla Rusya'ya öncelik veren ABD, SSCB'nin nükleer mirasçısının sadece Rusya'nın olabileceğini belirtti. Bunun yanı sıra ülke halkının çoğunun Müslüman olması, İslam dünyası hariç uluslararası bir izolasyona maruz kalacağı endişesi⁶⁶ gibi siyasi nedenler ve çevresel faktörler Kazakistan'ın nükleer silahlardan vazgeçmesine yol açtı. Etkili olan diğer önemli neden ise, üç büyük güçten gelen garantörlük olmuştur. Bunlar, Çin Dışişlerinden Kazakistan'a toprak talebinin olmadığına dair açıklama, Rusya ile imzalanan karşılıklı güvenlik anlaşmaları ve nükleer saldırı tehdidi karşısında "ABD'nin sorumluluklarını" teyit eden mektuptur.⁶⁷

Clinton döneminde ABD enerji anlamında Rusya'nın çok güçlenmesini istemezse de, siyasi anlamda "*Russia First*" politikası ile güvenlik ve istikrarın Rusya tarafından sağlanacağını varsaydı. Askeri alanda ABD'nin bölge güvenliğine verdiği önemi, Avrupa Komutanlığının sorumluluk alanında bulunan Orta Asya'nın 1999 Ekiminde Merkez Komutanlığı *CENTCOM*'un sorumluluk alanına dahil edilse ve bölge ülkeleriyle ortak tatbikat gerçekleşse de ABD'nin bölgeyi ciddi güvenlik konusu olarak değerlendirmesi ancak 11 Eylül ile olmuştur.

11 Eylül öncesinde de radikal dinci grupların saldırılarına uğrayan bölge ülkeleri, bu tehlikeyi kah kendi imkanları, kah Rusya'nın yardımı ile bertaraf etmeye çalışmışlar, zira ABD Başkanı Bill Clinton'ın Hazar Havzası Özel Temsilcisi Elizabeth Jones (daha sonra Dışişleri Bakanı yardımcısı görevini üstlenecek), Orta Asya'yı istila eden aşırı dincileri durdurmak için ABD'nin askeri olarak müdahale etmeyeceğini açıklamıştı.⁶⁸ Bu durum,

---

⁶⁵ Mart 1968'de imzalanan Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması (NPT) ile Güvenlik Konseyi'nin beş üyesi nükleer güç olarak tanındı ve başlığında da anlaşıldığı üzere başka ülkelerinin nükleer silaha sahip olması önlenmesi amaçlandı.

⁶⁶ Vladimir Babak, "Astana v Treugol'nike Moskva-Washington-Pekin, Kazahstansko-Amerikanskije Otnoshenija", *Central Asia & The Caucasus*, Sayı: 6, 1999.

⁶⁷ Legvold, "Politika SŞA v Otnoshenii Kazakhstana (ABD'nin Kazakistan Politikası)", Legvold, (der.), a.g.e., s. 107.

⁶⁸ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için, CRS Report for Congress RL30294 Central Asia's Security: Issues and Implications for U.S. Interests, by Jim Nichol, The Library of Congress, 7 Şubat 2006.

“Orta Asya konusunun ulusal güvenlik bakımından ancak olağanüstü durumlarda üst sıralara yerleştiğini”⁶⁹ savunan görüşü haklı göstermektedir.

11 Eylül terör saldırıları, tehdide ev sahipliği yapan Afganistan’ın yer aldığı bölgeyi ABD’nin bir numaralı güvenlik konusu haline getirmiştir. Bu bağlamda ABD yönetiminin eski SSCB cumhuriyetlerini Büyük Orta Asya projesine dahil etmesi de, enerji meselesinden çok güvenlik endişesi ve kaynağı olan Afganistan’la ilgilidir. Zira ABD, tüm bölge ülkelerini ilgilendiren konuları ele alan bu proje sayesinde hareket ederek bölge ülkelerini tüm çabalarına rağmen istikrara kavuşturamadığı Afganistan meselesinde yanına çekmek istemektedir. Diğer yandan ise bu proje, aşağıda ele alacağımız Afganistan hareketi için açılan askeri üslerine bağlı olan geçici varlıklarını da sürdürmek için ciddi bir girişim niteliği taşımaktadır.

1. Orta Asya’daki ABD ve NATO Üsleri

11 Eylül saldırılarından sonra Rusya, Çin, İran ve Afganistan arasında kalan bu bölgenin askeri güvenlik alanındaki stratejik önemi, NATO çerçevesinde “terörle mücadele, dini aşırıcılık ve uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadelede bir ileri karakol haline gelmiştir” şeklinde özetlenmiştir.⁷⁰

Bu bağlamda terörle mücadele hareketi, Orta Asya bölgesini önemli stratejik dayanak haline getirmiştir. Zira ABD ve müttefik güçler askeri hava üslerine sadece güneydeki askeri faaliyetleri için değil, savaş sonrası Afganistan’ın kalkınması için gerekli insani ve diğer yardımların ulaştırılması için de ihtiyaç duymaktadır.⁷¹ Bu üslerin bölgede yerleştirilmesinin askeri amaçlardan çok siyasi amaçlara hitap edeceği Afganistan’daki hareketin aktif aşaması bittiğinde Savunma Bakanı Yardımcısı Paul Wolfowitz tarafından dile getirilmiştir: “Üsler ve askeri eğitim çalışmalarımız, Özbekistan gibi önemli ülkelere mesaj şeklindedir. Bizim geri dönme imkanımız bulunmakta ve biz geri döneriz, sizi

---

⁶⁹ Rumer, “China, Russia and the Balance of Power in Central Asia”, s. 3.

⁷⁰ 175 PCNP 06 E – Central Asian Security– The Role of NATO, by Rafael Estrella, Committee Reports, NATO Parliamentary Assembly 2006 Annual Session, <<http://www.nato-pa.int/Default.asp?SHORTCUT=990>>

⁷¹ Legvold, “Politika SŞA v Otnoshenii Kazakhstana (ABD’nin Kazakistan Politikası)”, s. 81.

unutmayacağız”.⁷² Legvold’a göre, ABD’nin üslerinin altyapısı, bu üslere gerektiğinde hemen konuşlandırabilmek için elverişli olarak hazırlanmıştır.⁷³

Güvenlik cephesinden bakıldığında, Afganistan’daki Amerikan Harekâtı açısından Orta Asya önemli bir konuma sahiptir. Özellikle de hava sahalarının kullanılması, yakıt ikmali gibi konularda bu ülkelere gereksinim duyuluyor. Bunun yanı sıra ABD, bölgede yasadışı uyuşturucu, silah ve insan ticaretiyle mücadelede de bu ülkelerle birlikte çalışıyor.

Türkiye dahil (İzmir ve Adana) birçok ülkede askeri üssü bulunan ve 11 Eylül sonrası 19 askeri üs daha açan ABD, Orta Asya bölgesinde ikili anlaşmalar ve NATO çerçevesinde faaliyet göstermektedir. 1995 yılında BİO çerçevesindeki faaliyetlerin ve Afganistan harekâtının başlamasından itibaren Orta Asya bölgesinde ABD ve NATO’nun askeri varlığından söz etmek mümkündür.

Afganistan Harekâtı kapsamında ABD’li ağırlıklı olmak üzere NATO askerleri, askeri ekipman ve askeri üsleri Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan’da konuşlandırılmaya başlanmıştır. Bölge ile ilgili raporlara göre, Manas’ta 3000, Özbekistan üssünde 1500 Amerikan askeri konuşlandırılmıştır.⁷⁴ Bu üsler, sadece Afganistan üzerinde kontrol imkanı sağlamakla kalmıyor, Hint-Pakistan sınırı ile Çin’in batısını denetleme imkanını da vermektedir.

NATO’ya üye devletlerin askerlerinin çekilmesine rağmen günümüzde buradaki ABD’li asker sayısının 1500 civarında olduğu belirtilmektedir. Kırgızistan’daki “Kant” üssünde bulunan Amerikan “A-10” hücum uçaklarıyla Fransız “Mirage-2000” avcı uçaklarının Afganistan’ın Bagram şehrine gönderilmesinden sonra “Gansi” üssünde Danimarka ve Hollanda’ya ait 15 civarında “F-16” uçağı bulunmaktadır. Özbekistan’daki askeri üssün kapatılmasından sonra, benzer karar Kırgızistan’daki üs için alınmasına rağmen, Kırgız hükümetinin üssün yerine askeri faaliyetlerini Transit Merkezi altında devam ettirmesine

---

⁷² Eric Sshmitt, James Dao, “US Building Up Military Bases In Afghan Region”, *The The New York Times*, 9 Ocak 2002, <<http://www.nytimes.com/2002/01/09/international/asia/09BASE.html>>

⁷³ Legvold, a.g.m.

⁷⁴ Bill Roggio, “Great Games”, *The Long War Journal*, 29 Mart 2005, <http://www.longwarjournal.org/archives/2005/03/great_games.php>

izin verdiğini göz önünde bulundurursak, ABD'nin buradaki varlığını uzun vadeli kılmak isteğini görüyoruz.

a. Kırgızistan

Birbirinden 30 kilometre mesafe uzaklıkta olan iki askeri üssü birden kendi topraklarında barındıran **Kırgızistan**'a gelince, Kırgızistan "Ruslar bize ruhen, Amerikalılar ise ekonomik olarak yakındır" ilkesine göre davranır.

11 Eylül sonrası başlatılan Afganistan harekatı çerçevesinde Kırgızistan'da 14 Aralık 2001'de harekat için uluslararası koalisyon güçlerine yardımcı olmak amacıyla askeri üs açılmıştır. İlk anlaşmalara göre, kira bedeli olarak ABD Kırgızistan'a yılda 52 milyon dolar ödeyecektir.⁷⁵ Ayrıca kira dışında her uçağın iniş-kalkışı için 7.000 dolar ek ücret ödenmesi öngörülmüştür.⁷⁶ Ancak bu anlaşmalara rağmen, üssün kira bedeli sürekli gündeme taşınmış ve pazarlık konusu olmuştur.

İsmi 11 Eylül sırasında hayatını kaybeden itfaiyeci Peter Gansi'den alan ABD'nin Kırgızistan'daki "Gansi" üssü, birkaç açıdan önemlidir. "Gansi"nin stratejik önemini öne çıkaran keşif alanı kullanımının yanı sıra atış alanı olarak da kullanılma ihtimalinin bulunması gibi özellikleri vardır. Kırgız Silahlı Kuvvetleri'nin eski Genel Kurmay Başkan Yardımcısı Leonid Bondarets, Amerikalıların daha 2002 yılında "Gansi"yi "Doğu Avrupa'dan Pasifik Okyanusa kadar" uzanan topraklardaki potansiyel tehditleri vurabilecekleri bir temel nokta olarak gördüklerini belirtmişti. Ayrıca bu üs sayesinde tüm Orta Asya ülkelerinin toprakları kontrol edilebilir. Bu üsse sahip olmakla ABD'nin elektronik ve radyo teknik araçlarının denetim alanına Kazakistan topraklarında bulunan ve Rusya'nın kiraladığı "Baykonur" üssünün, Tacikistan'daki "Nurek" uzay izleme istasyonunun, hava savunma araçları ile askeri poligonların girmiş olacağı belirlemesi de askeri yetkilinin verdiği bilgiler arasındadır. Ayrıca ABD'yi ilgilendiren

---

⁷⁵ Marat Kazakpaev, "SSA- Kırgızistan: Model Vzaimodeystviya Neravnovestnih Uçastnikov (ABD-Kırgızistan: Eşit Olmayan Aktörlerin İşbirliği Modeli)", *Central Asia & Central Caucasus*, Sayı: 3 (45), 2006, s. 58-59.

⁷⁶ Vladimir Socor, "Cheek By Jowl in Kyrgyzstan: The U.S. and Russian Bases Will be Only 30 Kilometers Apart," *Wall Street Journal Europe*, 10 Ağustos 2003, <http://www.iasps.org/eng_editor/wallstreet.php?lang=2&main=&type=2&article_id=263>

diğer konu da Çin'in nükleer altyapısı ile sınır bölgeleri, yani bu üs, Çin'i kontrol altında tutmak açısından da önemlidir. Bu yüzden ki, Kırgız hükümeti bu üs için kira bedelini 100 kat arttırmak istediğinde hemen pazarlığa girilerek, bir takım yardımlar vaadiyle ülkedeki üssü muhafaza etmiştir. Ancak Aralık 2006'da üste bir yerli çalışanın Amerikan askeri Zakari Hatfield tarafından öldürülmesi, ülkede ve bölgede tepkiye ve üssün ülkedeki varlığının sorgulanmasına neden olmuştu. 2009'un Şubat ayında Bakiyev'in son Rusya ziyareti sırasında Gansi üssünün kapatılacağına dair açıklaması, bölgedeki ABD-Rus rekabetinin yeniden gündeme getirmiştir.

b. Özbekistan

Kazakistan'daki nükleer silahların tasfiyesinden sonra ABD bölgedeki güvenlik alanında Özbekistan'ı merkezi konumuna getirmişti. Bu durum 2001 sonrası ülkeye yapılan yardım miktarının üç katına çıkarılmasından (55,9 milyondan 161,8 milyon dolara) açıkça görülmektedir.⁷⁷ Zira bölgenin en büyük nüfusuyla SSCB döneminde de bölgenin merkezi olarak görülen bu ülkenin ağırlığı, bölgedeki güç dengelerini etkileyecek nitelikteydi. Askeri alanda da hem güçlü, hem de kalabalık orduya sahip olması, ABD'nin güvenlik tercihlerinin Özbekistan lehine kullanmasına neden olmuştur.

2001 ABD'de gerçekleştirilen saldırılardan sonra ABD, Afganistan sınırına 200 km mesafede olan hava üssünün kullanılmasıyla ilgili Özbek hükümeti ile anlaştı. Açılan "Karşı- Hanabad Üssü"nde Özbekistan'la 7 Ekim 2001'de yapılan anlaşmaya göre, 10 "Black Hawk" helikopter, 30 adet F-16, KC-135 yakıt ikmali, C-130 askeri nakliye uçaklarıyla 1500 asker bulunmaktaydı.⁷⁸ ABD üs için yıllık 10 milyon dolar kira ödemiş ve Özbekistan Andican olaylarına kadar ABD'nin Orta Asya'daki en yakın müttefiki konumundaydı.

Mart 2002'de Washington, Özbekistan'a verdiği yardımı üç kat arttırdı, bu rakam yıllık 160 milyon dolara tekabül etmekteydi. Ayrıca Amerikan hizmet ve mal alma karşılığında ülkeye 55 milyon dolar kredi verilmiştir. Amerikan askerlerinin yardımıyla ülkede Özbek

---

⁷⁷ US. Wants Engagement in Central Asia,

⁷⁸ Socor, a.g.m.

ordusu için çavuş yetiştirmek üzere askeri okullar açılmış, 2001 yılında Amerikan – Özbek ortak tatbikatı düzenlenmiştir.⁷⁹

Temmuz 2005'te Özbekistan'ın ABD'ye üssün kapatılması için 6 ay süre vermesinden sonra askerler ve uçaklar “Gansi”ye nakledildi. O dönemde ABD Tacikistan ve Türkmenistan'dan sürekli üs açma girişimlerinde bulunmuş, ancak bir sonuç alamamıştır. Bununla birlikte ABD, “Karşi- Hanabad”ta konuşlanma hakkı kaybetmesine rağmen, NATO komutası altındaki Alman kuvvetleri Özbekistan'daki Termez üssünü kullanmaya devam etmektedir. Bölge ve dünya basınında ABD'nin Özbekistan'da yeni üs açmak istediğine dair haberler⁸⁰ yer alsa da, bunlar bir temenniden ileriye gidememiştir.

c. Tacikistan

Afganistan harekâtı sırasında Özbekistan ve Kırgızistan'ın yanı sıra Tacikistan önemli bir rol oynamıştır. Duşanbe havalimanında Fransa uçaklarını konuşlandıran ülkenin NATO ile ilişkileri BİO programı çerçevesinde yürütülmektedir. NATO, terörle mücadele konusunda eğitim kurslarının düzenlenmesinde yardım etmektedir. Ayrıca NATO tatbikatlarında görev alacak birliklerin listesini çıkartmıştır. Bu birlikler, Tacikistan topraklarında yürütülecek tatbikatlar için piyade bölüğü, subay grubu ve askeri hekimler grubudur. Mayın temizleme, sınır güvenliği ve yabancı dil eğitimi konusunda ittifak güçleriyle işbirliği geliştirme isteyen ülke, Almanya'daki NATO okuluna subayları göndermiştir.⁸¹

d. Kazakistan

Ülkede üs açmasa da ABD, Afganistan harekâtında kendisine destek veren **Kazakistan**'la ikili anlaşmalar ve NATO çerçevesinde işbirliği yürütmektedir. 220

⁷⁹ Manana Gusejnova, “Novye Tendencii V Politike SŞA v Centralnoj Azii i Zakafkazye (ABD Politikasında Orta Asya ve Kafkasya Bölgesindeki Yeni Eğilimler)”, *SŞA -Kanada*, Sayı: 2, 2003, s. 47.

⁸⁰ Bkz. Richard Giragosian, “NATO Envoy Hails Renewed Access to Uzbek Base” *RFE/RL Newslines*, Vol. 12, No. 45, Part I, March 6, 2008, www.rferl.org, accessed March 7, 2008; Viktoriya Panfilova, “V Uzbekistane mozhet pojavit'sja voennaja baza SŞA,” *Nezavisimaya Gazeta*, 18 Aralık 2008; Panfilova, “Amerika İshet Priyuta v Uzbekistane”, *Nezavisimaya Gazeta*, 10 Haziran 2009.

⁸¹ NATO ve Tacikistan İlişkileri, <http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50312.htm>

Kazakistan askeri ABD'nin Ulusal Savunma Üniversitesi gibi seçkin okullarında askeri eğitim almıştır. Savunma Bakanlığı yetkilisine göre, 2005 yılının ortasında Kazakistan Ordusuna yapılan askeri yardım 26 milyon doları aşmıştır. Hatta Kazakistan'a aşamalı olarak NATO yapımı silahlara geçmesi ve Sovyet yapımı silahların imhası için 200 milyon dolara kadar yardım vaat edildi.⁸² Ayrıca ABD ülkedeki Hava Güvenlik Sisteminin modernizasyonu konusu ile ilgilenmektedir.

Irak'a mayın temizleme ekibi gönderen tek ülke olmanın yanı sıra Kazakistan, ABD ile 5 yıllık askeri işbirliği planı imzalayan ve Erken Harekat Kapasitesi Konsepti (*Operational Capabilities Concept*) ülke konumundadır. 5 yıllık plan çerçevesinde terörle mücadelenin yanı sıra, barışı koruma süreçlerinin geliştirilmesi, hava savunma gücü ile Hazar bölgesinde askeri altyapının ve deniz gücünün artırılması, askeri yabancı diller enstitüsünün açılması öngörülmektedir. Bunun yanı sıra bu planın “Yabancı Askeri Finansman” ve “Uluslararası Askeri Eğitim” programları çerçevesinde askeri, sağlık ve nakliye için kullanılacak Hammer araçları, Hui helikopter, C-130 nakliye uçaklarıyla bir gemi ve *KAZBAT* barış taburu için gerekli araç-gereç sağlamaya söz vermiştir.

Temmuz 2005'te 27 Hammer'in gönderilmesinden sonra “Asia-Hammer” teknik servis merkezi faaliyete geçti.⁸³ Ayrıca 2003'ten beri NATO ve Kazakistan askeri birliklerinin hareket işbirliğini arttırmak amacıyla “Bozkır Kartalı” adında askeri tatbikatlar yapılmaktadır. ABD ve Kazakistan arasındaki askeri işbirliği çerçevesinde Mart 2005'te ortak “Balans- Jardim-2005” adlı tatbikatlar yapılmıştır.⁸⁴ Bu yoğun askeri işbirliği, Rusya tarafından dikkatle izlenmektedir. Bu yakınlığın, ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney'nin Mayıs 2006'da Litvanya'nın başkenti Vilnius'ta Rusya'ya yönelik demokrasi ve insan hakları konusundaki eleştirilerinin gölgesinde devam etmesi gözden kaçmamıştır.⁸⁵ Bunun üzerine “çok yönlülük” politikası çerçevesinde ABD, Rusya ve Çin arasında denge politikası izleyen Kazakistan'ın yetkilileri bir devletle geliştirdiği

---

⁸² <<http://zonakz.net/articles/4print.php?artid=14572>>

⁸³ Marat Nurgaliev, “Kazahstansko-Amerikanskoe Voennno-Politicheskoe Sotrudnichestvo v Kontekste Geopoliticheskikh Interesov SŞA v Centralnoy Azii (ABD'nin Orta Asya'daki Jeopolitik Çıkarları Kapsamında Kazak-Amerikan Askeri-Siyasi İşbirliği)”, *Central Asia & Caucasus*, Sayı: 2 (50), 2007, s. 64.

⁸⁴ Nurgaliev, a.g.m., s. 68.

⁸⁵ Nurgaliev, a.g.m., s. 69-70.

dostluk ilişkilerinin başka ülkelere yönelik olmadığına dair açıklamalar yapmak zorunda kalmışlardır.⁸⁶

e. Türkmenistan

Afganistan harekatı sırasında ABD ve NATO güçlerine hava sahasını kullanımına açan Türkmenistan'ın uzun süredir acil durumlarda Marı şehrindeki havalimanını yakıt ikmali için kullandığı ileri sürülmüştür.⁸⁷ Ayrıca Afganistan'a giden insani yardımlarının % 40'ı Türkmenistan topraklarından geçmiştir.⁸⁸ Bu tür gelişmeler tartışmalı boyutta olsa da, havalimanının askeri olmayan yüklerin taşınması için açılması, Türkmenistan'ın tarafsızlık statusüne ters düşmediği de dile getirilmektedir.

Malzeme ve teçhizatın Afganistan'a gelene kadar çok sayıda ülkenin sınırlarından geçmek zorunda olması nedeniyle Orta Asya ülkeleri, ISAF kuvvetlerine lojistik ulaşımında yardımcı olmuşlardır. Müttefiklerin bu malzemenin söz konusu ülkelerin toprakları üzerinden geçişi ve kuvvetlerin ile malzemenin bu ülke toprakları üzerinde üslenmesi için bu ülkelerle yaptıkları ikili anlaşmaların temelinde Barış İçin Ortaklık çerçevesinde geliştirilen ilişkiler yatmaktadır.⁸⁹

2. Barış İçin Ortaklık Programı

NATO politikalarındaki kapsamlı değişiklikler Haziran 1990 Londra, Kasım 1991 Roma ve Ocak 1994 Brüksel'deki zirvelerinde ortaya konulmuştur. Ocak 1994 Brüksel zirvesinde NATO "Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği'ni"(ESDI) geliştirmek, "Müşterek Birleşik Görev Kuvveti Kavramını (CJTP)" tatbik etmek, "Barış İçin Ortaklık (BİO)" girişimini başlatmak için ittifakın politik ve askeri yapısını değiştirecek kararlar

---

⁸⁶ "Marat Tajin: My ne Sobiraemsja Druzhit' S Kem-to Protiv Kogo-to (Birilerine Karşı Birileriyle Dostluk Kurmayız)", <<http://www.apn.kz/opinions/article6220.htm>>

⁸⁷ Türkmen muhaliflerinden Hidayverdi Orazov'un Nezevisimaya gazetesine verdiği demeç, <http://www.ng.ru/cis/2009-07-13/1_Turkmenia.html>

⁸⁸ Elizabeth Jones'un Orta Asya ülkeleri turundan sonra yaptığı brifing konuşmasından, <<http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/020212/2002021241.html>>

⁸⁹ Robert Weaver, "Ortaklık Vasıtasıyla Güvenlik Sağlamaya Devam", *NATO Dergisi*, (İlkbahar 2004), <http://www.nato.int/docu/review/2004/issue1/turkish/art1_pr.html>

almıştır.⁹⁰ 2004 NATO İstanbul zirvesinde Orta Asya ve Kafkasya'ya özel temsilcilik görevi tayin edilmiştir.

a. BİO'nun Amacı

NATO ile ittifaka üye olmayan münferit devletler arasında ikili askeri işbirliği programı olan BİO, Ocak 1994 yılında Brüksel zirvesinde ortaya atılmıştır. Günümüzde 28 üyesi olan NATO ile 22 Avrupa ve eski SSCB ülkeleri arasında imzalanan ve BİO'nun temelini oluşturan Çerçeve anlaşmalarının ortak hedefi, Avro- Atlantik bölgesinde istikrar ve güvenliği arttırmaktır. Bu programa dahil olan ülke, uluslararası hukuk ilkelerine bağlı kalarak BM Antlaşması, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Helsinki Nihai Senedi kapsamındaki yükümlülükleri yerine getirmek ve uluslararası silahsızlanma ve silah kontrolü anlaşmalarına uygun davranmak, diğer devletlere karşı tehdit ve güç kullanılmasından kaçınmak, mevcut sınırlara saygı duymak ve tartışmaları barış içinde çözmek gibi siyasi yükümlülükler almaktadır.⁹¹

Çerçeve anlaşmasında belirtildiği gibi, programa dahil ülkeler, NATO ile ilişkileri kendi imkanları çerçevesinde iki yıllık Bireysel Ortaklık planı⁹² (*Individual Partnership Plan*) dahilinde yürüteceklerdir. Diğer Orta Asya ülkelerinin yanı sıra Türkmenistan da bu BİO'ya dahildir. Tarafsızlık statüsü nedeniyle bağımsızlığından bu yana BDT dışında hiçbir bölgesel ortak girişimlere katılmayan Türkmenistan'ın bu programda yer alması,⁹³ yine de ülke altyapısının ve askeri birliklerinin NATO yönetimindeki tatbikatlarda kullanılamayacağı ilkesi ile sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte Türkmenistan -tıpkı diğer Orta Asya devletleri gibi- askeri reformlar ve savunma ile ilgili müzakere/rehberlik gibi konularının yanı sıra, devlet ve yüksek öğretim kurumlarının İnternet ortamına hızlı bağlanmasını sağlayan Sanal İpek Yolu projesi, sınır güvenliğine ilişkin düzenlenen

⁹⁰ Barış İçin Ortaklık Eğitim Merkezi Komutanlığı sitesi, <<http://www.bioem.tsk.tr/anasayfa.htm>>

⁹¹ "Partnership for Peace: Framework Document issued by the Heads of State and Government participating in the Meeting of the North Atlantic Council," <<http://www.nato.int/docu/basic/txt/b940110b.htm>>, Ocak 1994, (05.03.2008).

⁹² 29 Ekim 2004'te NATO ile bu programı müzakere eden ilk ülke Gürcistan olmuştur. Azerbaycan 27 Mayıs 2005'te, Ermenistan 16 Aralık 2005'te, Kazakistan 32 Ocak 2006'da ve Moldova 19 Mayıs 2006'da kendi programlarını NATO ile uyumlaştırdılar. Bkz. <http://www.nato.int/cps/en/SID-28FA45F2-BEE3D5E3/natolive/topics_49290.htm?selectedLocale=ru>

⁹³ Türkmenistan –BİO ilişkileri için bkz. <http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50317.htm>

eğitim seminerleri, olağanüstü halde yardım ve bilim-araştırma gibi sivil programlara aktif katılım ve işbirliği sağlamaktadır.

Avrupa güvenliğinin ayırt edilemez parçası olarak görülen ve ittifak üyeleri ile ortakları kapsayan bu program çerçevesinde, birkaç kişinin katılabildiği seminerlerden geniş çaplı askeri tatbikatlara kadar 2000'den fazla ortak faaliyet öngörülmektedir.⁹⁴ Bu çerçevede kısa vadede ortak askeri planlama, barışı koruma, arama- kurtarma, insani ve ileride mutabık olacak diğer faaliyetler, uzun vadede ise NATO güçleriyle işbirliği yapabilecek güçlerin geliştirilmesi öngörülmektedir.⁹⁵

b. CENTRASBAT

1997'de Orta Asya, Amerika'nın Avrupa Operasyonel Komutanlığı sorumluluk bölgesinden Amerikan Merkezi Komutanlık sorumluluk bölgesine devredildi. Bu değişim, ABD'nin bölgedeki stratejik çıkarları için temel oluşturdu. Bu çerçevede, 1996 yılında Orta Asya Taburu (*CENTRASBAT*) Amerika ve Orta Asya ülkelerinden Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan arasında güvenlik alanındaki başlıca işbirliği alanlarından biri haline geldi.⁹⁶

CENTRASBAT esasen, Orta Asya Ekonomik Ortaklığı'nın (OAEÖ) Aralık 1995'te oluşturulan ortak Savunma Bakanları kurulu tarafından alınan bir karara uygun olarak 1996 başında Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan silahlı kuvvetlerinden oluşan ortak bir askerî birliktir. Bu bağlamda bir ABD'li uzmanın deyişiyle, Orta Asya bölgesi (Kafkasya bölgesi ile birlikte), ABD'nin işbirliği yükümlülüğü/angajman stratejisi ve onun askeri sonucunun stratejik mantığını test etmek için kullanılacaktır. Başka deyişle, bu bölge "oluşmakta olan çevrenin ABD'nin görmek istediği yönde şekillenmesini hedefleyen stratejinin test edildiği hassas bir yer" olarak algılanmaktaydı.⁹⁷

---

⁹⁴ <<http://nato.bz/pages/0013.html>>

⁹⁵ "Partnership for Peace: Framework Document.."

⁹⁶ Murat Lumulin, "11 Eylül Sonrası Orta Asya", *Küresel Politikada Orta Asya*, s. 411.

⁹⁷ Blank, *U.S. Military Engagement with Transcaucasia and Central Asia*, s. iii.

CENTRASBAT, Orta Asya ülkeleriyle barışı koruma/insani müdahale, komuta, idare ve lojistik destek konusunda işbirliğini amaçlayan bir uluslararası tatbikatlar dizisidir. Bu tatbikatlara, bölge ülkeleri Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'la birlikte Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan ve Ukrayna'dan askerî personel ile Türkmenistan, Fransa, İngiltere, Moğolistan ve Almanya'dan gözlemciler katılmıştır.

1999'dan itibaren BİO'ya dahil edilen *CENTRASBAT*, bölge ülkeleri ile diğer bölgelerdeki askeri birlikler arasında askeri ilişkiler ve güvenlik konusundaki ilişkilerin geliştirilmesini öngörmektedir. Başka deyişle, bu tatbikatlar, bölge ülkelerince barış ve insani müdahale harekâtlarının geliştirilmesi ve eşgüdümün artırılması için kullanılmaktadır. 1997'den beri yapılan saha tatbikatlarına ABD birlikleri de katılmıştır.⁹⁸

Söz konusu ülkeler *CENTRASBAT*'ın dünyanın her yerinde konuşlandırılmasını teminen BM'yi yetkili kıldıklarını ifade ederek idari, mali, lojistik ve teknik alanlarda BM ile NATO'dan yardım talep etmişlerdir. Söz konusu taburun oluşturulması, ilgili ülkelerin Rusya'nın yönlendirmesi olmadan ve BDT çerçevesi dışında, askeri alandaki ilk ortak teşebbüs olması açısından önemlidir.⁹⁹

NATO için BİO programındaki Orta Asya ülkelerinin neden önemli olduğunu, Robert Weaver, bunun NATO'nun geleneksel alanından çok uzakta bulunan Afganistan'da bir operasyon sürdürülmekte olmasından kaynaklandığını dile getirmektedir. Bu ülkeler, Afganistan operasyonu için çoğu askeri polis ve mayın temizleme ekipleri gibi son derece değerli uzmanlaşmış kuvvetler sağlamaktadırlar. Weaver, bu yetenekler arzu edildiği kadar çok değilse de herhangi bir operasyonun başarısı için şart olan dengeli kuvvet yapısının önemli bir unsurunu oluşturduğunu vurgulamaktadır.¹⁰⁰

Katıldıklarından bu yana ABD'nin Orta Asya ortaklarından hiçbiri Balkan operasyonlarına katılmamasına rağmen, Afganistan'da ve Irak'ta ABD ve NATO

⁹⁸ CENTRASBAT, <www.globalsecurity.org/military/ops/centrasbat.htm>.

⁹⁹ Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri ÖİK Raporu, Ankara, T.C. Devlet Planlama Teşkilatı, 2000, s. 23.

¹⁰⁰ Weaver, a.g.m.

bünyesindeki operasyonları desteklemişlerdir. Kırgızistan ve Özbekistan ABD ve ISAF (Uluslararası Güvenlik Gücü) koalisyon askerlerine hava üsleri ve hava sahalarını açarak askeri uçakların uçuşlarını sağlamışlardır. Kazakistan ise Polonya askerleri başta olmak üzere Irak'a mayın tarama birlikleri sağlayıp barış operasyonlarında katkıda bulunmuşlardır.¹⁰¹

c. BİO ve Rusya

BİO programına diğer ülkelerle birlikte Rusya'nın da katılması teklif edildi. Rus uzmanlara göre, bu programın geliştirilmesi aşamasında "Avrupa güvenliği için katkı sağlayacak bağımsız askeri bir merkez" olarak Rusya ve kurduğu KGAÖ görmezden gelindi. Bunun üzerine de 1994 yılında Rusya BİO'ya katıldıysa da NATO ile işbirliği anlaşmayı imzalamayı reddetti.¹⁰² Diğer ifadeyle, Batının Rusya'yı diğer eski SSCB cumhuriyetleriyle aynı safhaya koyması, ileride kendine karşı KGAÖ'nün güçlenmesi ile karşılık bulacaktır. Diğer yandan, bölgedeki *CENTRBAT*'ın tatbikatlarının aşırı dinci gruplarına karşı caydırıcı bir rol oynayamaması, ABD'nin bu terör gruplara karşı önlem almak için acele etmemesi, Rusya'nın lehine olan ve ileride de konumunu güçlendiren unsurlar olmuştur.

ABD'nin Orta Asya ülkeleri ile BİO çerçevesindeki ve ikili askeri ilişkilerinin NATO ile ilişkilerinden daha geniş çerçevede yürütüldüğü bir gerçektir. Bunun temelinde, askeri bir blok olan NATO'nun bölgedeki olası ağırlığı, Rusya ve Çin'in tepkisini çekeceği endişesi yatmaktadır. Nitekim yukarıda da belirttiğimiz gibi, ABD'nin başını çektiği NATO çerçevesinde bölge ülkelerine olası bir saldırı durumunda sadece danışma ve müzakere sözü verilirken, Rusya'nın başını çektiği KGAÖ'de NATO'nun ilkelerine dayanan bir yapı oluşturulmuştur.

ABD'nin bölgeye yönelik güvenlik politikalarını özetlemek gerekirse, ABD'nin ve NATO'nun bölge ülkelerinin ittifakla işbirliğinin geliştirilmesinin amaçları -diğer

---

¹⁰¹ Aigul Davlyatchina, *NATO ve Kazakistan*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2007, s. 53.

¹⁰² Sergey M. Samujlov, "Amerikanskoe Voennoe Pristutstvie v Srednej Azii i Kongress (Orta Asya'da Amerikan Varlığı ve Kongre)", *SShA i Kanada: Ekonomika, Politika, Kul'tura*, Sayı: 8 (416), Ağustos 2004, s. 25-44.

alanlarda da olduğu gibi- bu ülkelerin amaçlarıyla paralellik göstermektedir. Bölge ülkelerinin askeri alandaki NATO ile işbirliği, bu ülkelere sınır güvenliğinin sağlanması, silah ve askeri ekipmanın modernizasyonu sayesinde ordunun güçlen(diril)mesi, ihtiyaç duydukları yabancı yatırımlarını çekmeye neden olan uluslararası meşruluk duygusunun ve itibarın artırılması, “hegemonik” Rus girişimlerine karşı bir “güvence” olarak algılanan bu ilişkilerinin belli bir seviyeye ulaştırılması¹⁰³ gibi amaçlara hitap etmektedir. Bu amaçlara ulaşmak ise ABD’ye Moskova ve Pekin’in güvenlik yapılarına bir alternatif oluşturma ve bölgedeki pozisyonun güçlendirme imkanı sunmaktadır.

Ne var ki, ABD, küresel anlamda Yeni Dünya Düzeninde kendi pozisyonunu güçlendirme amacına hitap ettiği NATO’ya verdiği “küresel güvenlik örgütü” görevine uygun olarak eski SSCB ve Doğu Bloğu ülkelerini dahil etmiştir. Bölgesel alandaki güvenlik konusunu ele alırken ise ABD, Rusya’nın ve Çin’in bölgedeki çıkarlarını göz ardı edemeyeceği gerçeğini anlamıştır. Zira burada, örneğin Kazakistan’daki Rus nüfusunun olası ayrılıkçı girişimleri, ülkede büyük çatışmalara yol açacak olursa, Rusya’nın buna seyirci kalması beklenemez. Diğer yandan bölgedeki aşırıçılık hareketlerinin, hem Rusya, hem de Çin’i etkilediğini görüyoruz. Dolayısıyla ABD enerji ve ekonomi, askeri varlığı ve insan hakları gibi bölgedeki çıkarlarını gözetirken, bu hususlara dikkat etmek zorundadır.

C. Demokrasi: Araçlar, Devrim Denemeleri ve Sonuçlar

Ulusal Güvenlik Stratejisinde de belirtildiği gibi¹⁰⁴ ABD’nin bölge politikasının bir parçası olarak ele aldığımız demokrasi, ABD’nin iç ve dış politikasında en çok kullanılan kavramdır. Demokrasi adına yapılan girişimler, kimi zaman barışçıl, kimi zaman ise savaş/askeri nitelikli idi. Bunun nedeni ise Amerikan idaresince demokrasinin diğer

---

¹⁰³175 PCNP 06 E – Central Asian Security– The Role of NATO..

¹⁰⁴Amerika Birleşik Devletleri’nin politikası, tüm dünyada zulme (tiranlığa) son vermek için her ulus ve kültürde demokratik hareketler ve kurumların aramak ve desteklemektir. *The National Security Strategy*, Mart 2006, <<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2006/sectionI.html>>

ülkelerden daha gelişmiş/üstün olduğunun bir simgesi, aynı zamanda da “ötekileri” yanına çekmek için gereksinim olarak algılanmasıdır.¹⁰⁵

1974 yılında 30, günümüzde ise 117 ülkenin demokratik olması, Amerikan yetkililerince ABD'nin mirası olarak algılanmaktadır.¹⁰⁶ Demokrasi, insan hakları ile birlikte çoktan ABD'nin dış politika merkezi öğeleri haline gelmiştir. ABD yetkililerine göre, demokrasinin desteklenmesi, din özgürlüğü ve işçi hakları gibi Amerikan değerlerine hitap etmekle kalmayıp, ABD'nin çıkarlarını ilerletebildiği güvenli, istikrarlı küresel ortamın oluşturulmasına yardım etmektedir. Bu anlamda demokrasi, diğer Amerikan çıkarlarını kapsamaktadır. Başka deyişle, ABD'nin demokrasi adına yaptığı faaliyetler, açık pazarların genişletilmesinden terörle mücadele, insan ve işçi haklarının savunulması ile çevre sorununa kadar geniş bir yelpaze oluşturmaktadır.¹⁰⁷

SSCB'nin dağılmasıyla demokratik devletler toplumunu benimsetme ve genişleme stratejisini uygulamaya koyan Amerika Birleşik Devletleri için Orta Asya (Kafkasya ile birlikte) bölgesi ise, söz konusu stratejinin önemli deneme sahasını oluşturmaktadır.¹⁰⁸ Ancak ABD'nin bölgeye yönelik demokrasi politikaları SSCB döneminde başlamıştır.

1. Demokrasi/Demokratikleştirme Politikalarının Temelleri

a. Soğuk Savaş Dönemi

ABD hükümetinin bölgeye yönelik demokrasi politikaları SSCB'nin dağılmasından önce başlamıştır. ABD'nin insan haklarının siyasi bir silah olarak SSCB'ye karşı kullanılması, NATO'nun askeri gücünün artırılması ve ABD'nin Çin ile ilişkilerinin geliştirilmesinin yanı sıra daha ikinci dünya savaşı sonrasında “çevreleme” politikalarında yer almıştır. Bunun için çeşitli araç ve mekanizmalar geliştirilmiştir.

---

¹⁰⁵ Örneğin, “demokrasi” söylemi enerji alanında bile kullanılmaktadır: “U.S.' pipeline diplomacy”. Bkz: CRS Report for Congress, RL34261, Russian Energy Policy Toward Neighboring Countries, by Steven Woehrel, The Library of Congress, 27 Kasım 2007, s. 14.

¹⁰⁶ “Democracy,” <<http://www.state.gov/g/drl/democ/>>

¹⁰⁷ A.g.m.

¹⁰⁸ Stephen Blank, *U.S. Military Engagement with Transcaucasia and Central Asia*, Carlisle Barracks, Pa., 2000, s. iii.

SSCB dönemindeki bu faaliyetlerinin amacı, bölge halklarını Rusya'nın etkisinin altından çıkarmak olmuştur.

Amerikan idealizminin babası Wilson'dan itibaren Amerikan yöneticileri demokrasiyi kimi zaman bir amaç, kimi zaman bir araç olarak kullanmışlardır.¹⁰⁹ Orta Asya bölgesi ise 1979 Afganistan işgalinden sonra ABD'nin dikkatini çekmiştir. SSCB'nin Afganistan'a gönderdiği birliklerinin bölge halkından oluştuğunu fark eden ABD, *Radio Liberty Radio* ve *Free Europe*'un yerel dillerindeki yayınlarıyla bölge halklarını "dinsiz" Sovyet yönetimine karşı ayaklanmaya çağırmıştır.¹¹⁰

Ancak SSCB'ye karşı ideolojik hücum ve demokrasi teşviki politikasını başlatma sinyali olarak genellikle Reagan'ın İngiliz Senatosunda yaptığı ve Sovyetler Birliği'ni "kötülükler/şeytan imparatorluğu" olarak adlandırdığı ve "özgürlük için haçlı sefer" çağrılarını yaptığı konuşma gösterilmektedir.¹¹¹ Bu çağrılar "Reagan doktrini" şeklinde komünist karşıtı eylemlerin desteklenmesinin yanı sıra liberal demokrasinin insanlık tarihinin gelişiminin kaçınılmaz en üst aşaması olarak tanımlamaktaydı. Başka deyişle, demokrasi, bugün anladığımız anlamıyla - yani hem müttefik hem müttefik olmayan ülkelerle sadece hükümet düzeyindeki baskı ve teşviki yoluyla değil, aynı zamanla ABD ve uluslararası menşeli sivil toplum kuruluşları ve kurumlar ağıyla yürütülen resmi söylemde ABD'nin dış ve güvenlik politikasının önemli bir bileşeni olarak ele alınan haliyle - Reagan döneminde uygulamaya konulmuştur.¹¹² Zira kendisinin adını alan doktrine göre, ABD anti-komünist ayaklanma ve devrimlere destek verecekti. Bunun gerekçeleri ise şöyle sıralanmaktaydı: devrimciler tiranlığa son vermek için savaşıyorlardı, eğer yardım edilmezse bu ülkeler SSCB'nin denetimi altına girebilirdi, özgürlüğü savunmak bir Amerikan geleneği idi. İlan edilen bu doktrin Afganistan, Angola, Kamboçya ve Nikaragua'da uygulanmıştır.¹¹³ Başka deyişle, ABD'nin diğer ülkelere müdahale hakkının bulunup bulunmadığı tartışması, bu dönemde ABD'nin

---

¹⁰⁹ Bkz. Lefebvre, a.g.e., s. 73-74.

¹¹⁰ Erhan, a.g.m., s. 17- 18.

¹¹¹ Ronald Wilson Reagan, "Address to the British Parliament", 8 Haziran 1982, <<http://millercenter.org/scripps/archive/speeches/detail/3408>>, (02.06.2008)

¹¹² Bkz. Somuncuoğlu, a.g.e., s. 93-95.

¹¹³ Keskin, a.g.m., s. 527.

demokratik olmayan ülkelere saldırıda bulunabileceğinin meşruiyeti Reagan döneminde kazanılmıştır.¹¹⁴

Reagan döneminin son yıllarında yazılan ve Reagan'dan sonra gelen Bush'un dönemine damgasını vuran Brzezinski'nin *Büyük Çöküş'ü*, ile Fukuyama'nın *Tarihin sonu* gibi eserler, SSCB'nin sonunu ve dünya sistemindeki değişikliklere öncelik yapmışlardır. Burada Sovyetlerin önderliğini yaptığı komünizmin değer kaybettiğinden, yerine ABD ve Batının simgelediği değerlerin cazip geldiği ifade edilmektedir.

b. 1990 Sonrası Uygulamalar

SSCB'nin yıkılmasıyla ABD, ekonomik ve siyasi reformlar aracılığıyla demokratikleştirme politikalarıyla bölgeyi Batıya bağlamak adına eski Sovyet coğrafyasına yönelmiştir. Ancak bunu yaparken de bölgede çıkarları bulunan diğer ülkelerle çatışmaya girmeden yapmak istemekteydi.¹¹⁵ Bu yüzden baştan beri demokrasi konusu, demokrasiye yüklenen anlamlar ve kullanım alanı açısından farklılık göstermektedir. Demokrasi konusu yeni görevler üstlenmiş NATO'nun faaliyet alanlarına da işlenmiştir. Zira ortaklığa üye olan devletlere Çerçeve Anlaşmasını imzaladıklarında, demokratik toplumun muhafaza edilmesi ilkesine bağlı oldukları hatırlatılmaktaydı. İlginç tarafı, bu belgede “demokrasi” kavramı “güvenlik” kelimesinden daha fazla zikredilmektedir (dörde karşı üç).¹¹⁶

Dünyadaki demokrasi gelişim sürecini ele alan Samuel Huntington, demokratik ülkelerin sayısının artması ve azalmasına bağlı olarak bunları bir “dalga” ve “ters dalga” olarak değerlendirmektedir.¹¹⁷ Bu açıdan ele aldığımızda demokrasiyi yayma misyonunu üstlenen ABD, 1990 sonrası başlayan üçüncü demokrasi dalgasının bir ters dalgaya çevrilmesinden endişe duymaktadır. Buna neden olabilecek potansiyel sebepler şöyle sıralanmaktadır:

---

¹¹⁴ Waltz, “Emerging Structure in International Politics”, s. 49.

¹¹⁵ Somuncuoğlu, ag.e., s. 292.

¹¹⁶ Partnership for Peace: Framework Document ..., <<http://www.nato.int/docu/basicxt/b940110b.htm>

¹¹⁷ Samuel P. Huntington, “Demokrasinin Üçüncü Dalgası”, *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Larry Diamond, Marc F. Plattner, (der.), Ankara, Yetkin Yayınları, 1995, s. 31-52.

- demokratik rejimlerin etkin işlemlerine engel olan sistemseller kusurlar, bunların meşruluklarını zayıflatabilir,
- demokratik veya demokratlaşmakta olan herhangi büyük bir devletin otoritarizme geçmesi, ters çığlaşmayı harekete geçirebilir. Örneğın, Rusya’da otoritarizmin yeniden canlanması, eski SSCB ve Doğı bloku ülkelerinde demokratlaşma üzerinde istikrar bozucu etkiler yapabilir. Aynı şekilde demokratik rejimi olmayan Çin’in yükselmesi, Doğı Asya’da etki ve denetimini genişletmesine ve bölgedeki demokratik rejimlerin zayıflamasına yol açabilir,
- günün ihtiyaçlarına cevap verir görünen kökten dincilik, oligarşik otoritarizm, popülist diktatörlükler gibi çeşitli eski ve yeni otoritarizm biçimleri ortaya çıkabilir.¹¹⁸

Bunların yanı sıra ABD tarafından demokrasiye engel oluşturabilecek unsurlar arasında İslami değerlerle¹¹⁹ Konfüçyüs öğretisi olabileceğı de tartışmaya açılmaktadır. Zira ABD’deki ekonomik gelişmeler demokrasiyi ortaya çıkarmış iken, Çin’deki ekonomik gelişmeler kültürü sağlamaştırılmıştır. Başka deyişle, ABD’den farklı olarak Çin’de ekonomi, demokrasiye karşı olarak kültürü takviye etmiştir. Rusya’da da ekonomik gelişmeler ile demokrasi arasındaki bağlantı henüz bir netliğe kavuşmamıştır. Bundan dolayı ABD, demokrasi politikalarını aktif hale getirerek Rusya’dan kopmuş ülkelerde demokrasiyi sivil devrimlerle yayma kararı almıştır. Ne var ki, bu devrimlerin devlet yoluyla mı, ABD’li özel girişimlerle mi gerçekleştiğı konusundaki tartışmalar hala sürmekte olduğunu belirtmek gerekir. Ancak söz konusu devrimlere ve etkilerine geçmeden önce demokrasi politikalarının araçları ve mekanizmaları değerlendirmek gerekir.

2. Demokrasi Politikalarının Araçları

Soğuk savaşın sona ermesiyle, komünist-demokratik karşıtı düzen sona ermiştir. Amerika bu ideolojik savaşın galibi idi, ancak ABD, tıpkı Rusya gibi bir boşluk içine düştü.

¹¹⁸ Huntington, a.g.m., s. 38-52.

¹¹⁹ Hâlbuki Sovyetlerin karşısında İslam ABD tarafından komünizme karşı 1977’deki “Yeşil kuşak” projesinde olduğu gibi aktif olarak kullanılmıştı

“Sovyetler totaliterciliğın çöküşüyle batı demokrasisinin yaşatılması için verilen uzun mücadele kazanıldıysa, bundan sonra nereye gidiyoruz?”¹²⁰ şeklindeki sorular sık gündeme gelmiştir. Ancak ABD, Rusya’nın kendini toparlayamadan, Çin’in de ideolojik bağlamda SSCB yerine geçmeden demokratik toplum yapısını biran önce ihraç etme yoluna düştü. Bunu için SSCB döneminde kurulan örgütler ağı mekanizmasını kullanıma koydu. Bu mekanizmalar, kimi zaman bütçeden aktarılan parayla faaliyet gösteren STK’lar ve gönüllüler yoluyla direk, kimi zaman ise GUAM gibi Rusya’nın etkisini dengeleyen örgütlerin desteği ile kendini göstermiştir.

a. Devlet Kuruluşları ile STK’lar

Yukarıda belirtilen ve demokrasinin altyapısının geliştirilmesine dikkat çeken Reagan’ın konuşmasında, 1983 yılında kurulan ve hükümet dışı çabalarıyla tüm dünyada demokratik kuruluşların geliştirilmesini amaçlayan Ulusal Demokrasi Vakfının - NED (*The National Endowment for Democracy*) kurulmasında merkezi rol oynamıştır.¹²¹

ABD Dışişlerine bağlı Uluslararası Kalkınma Ajansı -USAID (*Agency for International Development*) tarafından sağlanan 300.000 dolar finans ile “Demokrasi Programı” çerçevesinde kurulan NED, bir hükümet dışı/ sivil bir kuruluş olarak kurulsa da Kongre denetimi altında yıllık yardım almaktadır. Yani NED, gelen parayı yurtdışında demokrasiyi ilerletmesini amaçlayan özel kuruluşlar arasında dağıtacaktır.¹²²

NED dört kuruluşu finanse etmektedir. Bunlar, NDI, IRI, CIPE ve AFL-CIO’dur. Ulusal Demokrat Enstitüsü –NDI (*National Democratic Institute*) ve Uluslararası Cumhuriyetçi Enstitüsü-IRI (*International Republican Institute*), ABD’deki Demokrat ve Cumhuriyetçi partilerin uluslararası kanadıdır. Diğer iki kuruluş ise, ABD Ticaret Odasına bağlı Uluslararası Özel Yatırımlar Merkezi- CIPE (*Center for International Private Enterprise*) ile dördüncüsü, AFL-CIO adlı ABD Sendikalar Federasyonu ile bağlantılı bir kuruluştur.¹²³

---

¹²⁰ Graham E. Fuller, *Demokrasi Tuzağı*, Meral Gaspıralı (Çev.), İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1996, s.13.

¹²¹ <http://www.ned.org/about/about.html>

¹²² David Lowe, “Idea to Reality: NED at 25”, <<http://www.ned.org/about/nedhistory.html>

¹²³ A.g.m.

NED, Balkanlarda ve Avrasya’da demokrasi “eğitimi” konusunda öncülük yapmıştır. 2007’de Polonya, Slovakya, Macaristan ve Slovenya’dan yaklaşık 20 STK, Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Moldova, Sırbistan ve Orta Asya’daki 200 bağımsız kuruluşuyla çalışmış, teorik ve pratik bilgiler vermişlerdir. Burada eğitim programları, staj, bilgi edinme amaçlı düzenlenen geziler sonucunda çeşitli ders ve programlarıyla uygulama konusundaki tecrübelerini aktarmışlardır.¹²⁴

NED’in yanı sıra STK denince ilk akla gelen Soros Vakfının Açık Toplum ve STK ağları olmuştur. Soros Vakfı, her ne kadar bilim ve eğitime verdiği destekle tanınsa da, özellikle ismini eski Sovyet coğrafyasındaki sivil devrimlere verdiği destekle duyurmuştur.

Çocukluğu Nazizm ve komünizm altında geçtiği için totaliterliği eleştirip kapalı toplumlar yerine ‘açık toplum’ ideali doğrultusunda hareket eden George Soros, spekülasyon sonucunda elde ettiği gelirin bir kısmını sivil toplum faaliyetlerine aktarmıştır. 1979 yılında New York’ta Açık Toplum Fonu’nu (*Open Society Fund*) kuran Soros, o yıldan 2007’ye kadar açık toplum faaliyetlerine su anki servetinin % 69’una karşılık gelen 5,9 milyarlık dolarlık bir kaynak aktarmıştır.¹²⁵

“Hukukun üstünlüğünün, insan haklarına ve azınlık haklarına saygının teminat altına alındığı, farklı seslere izin veren ve demokratik yöntemlerle seçilmiş hükümetlerce yönetilen toplumlar”¹²⁶ olarak tanımladığı açık toplumları oluşturmak için çabalayan Soros, Bush idaresinin politikalarını sert bir şekilde eleştirmiştir. Bununla birlikte Amerikan idaresinin ve Soros’un kullandıkları araçlar ve nihai hedef bakımından benzerlik sergilemektedir. Hatta Soros Vakfının 2005 yıllık raporunda belirtildiği üzere, bazen harcamaları üstlenmek, bazen de projelere destek vermek adına diğer uluslararası

---

¹²⁴NED Grants Program, Eurasia Program Highlights, <<http://www.ned.org/grants/08programs/highlights-eurasia08.html>>

¹²⁵“Graphic: The 50 Most Generous Philanthropists,” *Business Week*, 27 Kasım 2006, s. 75, <http://www.businessweek.com/pdfs/2006/0648_givers.pdf>.

¹²⁶ A.g.e., s. 67.

kuruluşlarının yanı sıra ABD'nin devlet destekli kuruluşları Soros Vakfının donör partner rolünü bile üstlenmişlerdir.¹²⁷

Doğu ve Orta Avrupa ülkelerindeki Soros Vakıfları'na destek vermesi için 1993 yılında kurulan Açık Toplum Enstitüsü- OSI (*Open Society Institute*), eğitim, medya, toplum sağlığı, insan hakları, kadın hakları, hukuk, ekonomi ve sosyal alanlardaki reformları desteklemektedir. Küresel düzeyde açık toplumu hedefleyen OSI, sivil toplum örgütlerinin, uluslararası kurumların ve hükümet temsilcilerinin bir araya geldiği geniş katılımlı bir açık toplum ağı oluşturmayı amaçlamaktadır. OSI, Soros Vakıflar Ağı'nın çalışmalarının, demokrasilerini güçlendirmeyi önemseyen diğer ülkelere taşınmasını sağlamıştır. Bu ağ, Afrika, Orta Asya, Kafkaslar, Latin Amerika, Güneydoğu Asya, Haiti, Moğolistan ve Türkiye'yi kapsayan bir coğrafyada, 60 kadar ülkede etkinlik göstermektedir.¹²⁸

NED'in kuruluşunda rol alan Allen Weinstein'ın 1991 yılında "Bugün yaptıklarımız, 25 yıl önce CIA tarafından gizlice yapıldı" demesi, bu kuruluşun amaçlarına ilişkin tartışmaları gündeme getirmiştir.¹²⁹ Bu tartışma, dikkatleri Soğuk savaş döneminde ABD Dışişleri Bakanlığı ile CIA'nin ortak bir çalışması sonucunda oluşturulmuş ve Ağustos 1962'de faaliyetlerine başladığı Türkiye'deki *Peace Corps*'un bazı elemanlarının misyoner faaliyetleri yürüttükleri ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde CIA adına bilgi topladıkları iddiaları üzerine, önce faaliyet alanları sınırlandırılmış olan, ardından da ABD tarafından Türkiye'den geri çekilen "gönüllülere" çevirmiştir.¹³⁰

---

¹²⁷ *Building Open Societies: Soros Foundations Network 2005 Report*, Open Society Institute, 2006, s. 174-175.

¹²⁸ Açık Toplum Enstitüsü Türkiye Temsilciliği sitesi, <http://www.osiaf.org.tr/router.php?sayfa_id=osi&res=1024>

¹²⁹ *The Washington Post*, 22 Eylül 1991. Aktaran, Hernando Calvo Ospina, "NED et. al.: The CIA's Successors and Collaborators US Overt and Covert Destabilisation", *Global Research*, 15 Nisan 2008, <<http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=8694>>

¹³⁰ Erhan, a.g.m., s. 29.

b. Gönüllüler

ABD hükümetinin teşvik ettiği bir yönelim de gönüllüler hareketidir. 2006 itibarıyla çeşitli hayır ve toplum kuruluşlarında 61 milyon Amerikalı çalışmaktadır.¹³¹ Ülke içinde ve ülke dışında çalışan bu kuruluşların bir kısmı, devlet tarafından finanse edilirken, bir kısmı tamamen Amerikan vatandaşlarının katkılarıyla faaliyet göstermektedir. 25 Eylül 2003'te Cumhurbaşkanı kararıyla oluşturulan devlet ve özel sektörün işbirliği modelini oluşturan Refah için Gönüllüler- VfP (*Volunteers for Prosperity*) gibi kuruluşlar ise dünyada çeşitli hastalıklarla ve fakirlerin suya serbestçe ulaşmaları için mücadele gibi daha çok sağlık alanında faaliyet göstermektedir. 200 STK'nın yanı sıra on binlerce gönüllü ile birlikte çalışan bu kuruluş aracılığıyla, Bush'un deyimiyle, "bu nesil, dünyada ABD'nin enerjisi ve idealizmini sergileyecek" ve Amerika'nın küresel sağlık ve refah sağlama çabası desteklenmiş olacaktır.¹³² Amerika dışında faaliyet gösteren geniş çaplı diğer gönüllülerden oluşan yapı ise Barış Gönülleri/Birlikleri olmuştur.

Günümüzde 139 ülkede faaliyet gösteren 195 bin gönüllüyü kapsayan Amerikan Barış Gönüllüleri (*Peace Corps*) oluşturma fikri, 1960 yılında senatör Kennedy tarafından Michigan üniversitesi öğrencilerine hitabı sırasında dile getirilmiş ve federal hükümetin bir organı olarak düşünülmüştür.¹³³ 1962'de resmen çalışmaya başlayan *Peace Corps*'un görünürdeki amacı, gönüllü öğretmenlerin ve teknik uzmanların ABD'nin yakın ilişki içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerdeki okullarda ders vererek ve çeşitli teknik uzmanlık yardımları sunarak, bu ülkelerin toplumsal kalkınmasına katkı sağlamaktır. Ancak, *Peace Corps*'un aslında Amerikan çıkarlarına hizmet edecek nesiller yetiştirmek, zeki ve çalışkan çocukların öğrenimlerine ABD'de devam etmelerini sağlamak (beyin göçü) ve buldukları ülkelerde haber alma faaliyetlerinde bulunmak gibi kapsamlı görevleri olduğu belirtilmektedir.¹³⁴

---

¹³¹ "Volunteerism Is Integral Part of U.S. Culture", 27 Şubat 2007, <http://www.america.gov/>

¹³² <http://www.volunteersforprosperity.gov/about/>

¹³³ <http://www.peacecorps.gov/index.cfm?shell=learn.whatispc>

¹³⁴ Ağustos 1962'de Türkiye'de de çalışmaya başlayan Peace Corps'un bazı elemanlarının misyoner faaliyetler yürüttükleri ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde CIA adına bilgi topladıkları iddiaları üzerine, bunların önce faaliyet alanları sınırlandırılmış, ardından artan tepkiler üzerine ABD Peace Corps'u Türkiye'den geri çekmiştir. Erhan, a.g.m., s. 29.

Belirtilen bu programlara benzer gönüllüler programı Bush'un dile getirdiği *Freedom Corps* (Özgürlük birlikleri) programı olmuştur. Gönüllü birimlerinin oluşturulması için çağrıda bulunan Bush, farklı meslekten olan Amerikan vatandaşlarının ülkenin içinde ve dışında faaliyet göstermeye davet etmiştir.¹³⁵ Bunun için büyük kısmı Afganistan'da olmak üzere 200 bin gönüllü Amerika dışında demokratik faaliyetleri yürüteceklerdir. Bu faaliyetlerin amacı, "uzun süreli barış ve demokrasinin zaferi" olarak belirlenmiştir.¹³⁶ 2002'den beri Ulusal merkez olarak faaliyet gösteren *Freedom Corps* yeni "Marshall planı" olarak da adlandırılmaktadır.¹³⁷

Orta Asya bölgesinde de 1993 yılında çalışmalarına başlayan gönüllüler, iki program çerçevesinde faaliyetlerini yürütmektedirler. Bunların ilki, İngilizceyi öğretmektir. Bu alanda ortaokul ve üniversite düzeyinde öğrenci ve öğretmenlerle sıkı temas halindedirler. İkinci program ise, organizasyonel ve kamu destek programı- OCAP (*Organizational and Community Assistance*). Bu program çerçevesinde çalışanlar ise gençlik, kadın, engelliler örgütlenmeleri gibi daha geniş çalışmalara yürütmektedirler.¹³⁸

Bölgedeki yerli halkın dilini öğrenerek adapte olan gönüllüler, resmi düzeydeki temaslardan çok, halk mensuplarıyla ilişkiler kurmaya ve tabanı etkilemeye yoğunlaşmaktadırlar.¹³⁹ Kamu diplomasisi alanına yapılan harcamaların son 10 yıl içinde azalmasına rağmen, genel olarak ABD, hükümet düzeyinde gönüllüleri teşvik etmektedir. Bu bağlamda ABD'nin önce Tacikistan'da, sonra da Kazakistan'da görevli olan büyükelçisinin eski bir gönüllü olması da anlamlıdır.

---

¹³⁵ Bu programla emekliye ayrılmış sağlık memurların ve diğer gönüllülerin ulusal güvenliği sağlamak adına acil servis, polis, itfaiye, ulaşım'da, emekli öğretmenlerin ise sorunlu olan okul, aile ve topluluklarda en az iki yıl (4.000 saat) istihdam edilmesi planlanmıştır. Bu birliklerin üç faaliyet alanı belirlenmiştir: evlerde kriz durumlarda müdahalede bulunmak, toplumu yeniden inşa etmek ve dünya çapında Amerikan sevgisini arttırmaktır.

¹³⁶ The State Of The Union Address By The President Of The United States, House of Representatives, s. 98- 101, (29 Ocak 2002), <<http://www.americanrhetoric.com/speeches/stateoftheunion2002.htm>>

¹³⁷ Tatyana Shakleina, "Vneşnepoliticheskie Dİskussii v SŞA: POiski Global'noj Strategii (ABD'de Dış Politika Tartışmaları: Küresel Stratej Arayışlar)", *SŞA-Kanada*, Sayı: 10, 2002, s. 11.

¹³⁸ Ambassador Richard Hoagland's Interview with Peace Corps Newsletter, "Vesti" (7 Nisan 2009), <<http://kazakhstan.usembassy.gov/tr-04-07-09-2.html>>.

¹³⁹ Peace Corps in Kazakhstan, <http://kazakhstan.usembassy.gov/peace_corps.html>

c. GUAM Örgütü ve Özbekistan

ABD eski Sovyet coğrafyasında Rusya ve Çin'in etkisini dengelemek adına NATO'nun BİO programının yanı sıra demokrasi politikaları çerçevesinde GU(U)AM örgütünü desteklemiştir. Bütünleyici plüralizm (*integrative pluralism*) düşüncesinin uygulama örneğini¹⁴⁰ oluşturan 1997'de kurulmuş Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma örgütü,¹⁴¹ üye ülkelerinin baş harflerinden dolayı GUAM adını almıştır. Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova'dan oluşan örgüt üyelerinin coğrafi konumu açısından Rusya'nın güneyindeki kuşak görünümündeydi. 1999'da bu kuşağa Orta Asya'dan bir halka eklenmiştir. Aynı yıl içinde tıpkı Azerbaycan ve Gürcistan gibi Rusya'nın başını çektiği KGAÖ'den Nisan 1999'da çıkmış ve aynı zamanda GUAM'a üye olan Özbekistan'ın katılımıyla örgütün ismi GUUAM olarak değiştirilmiştir.

Eski Sovyet cumhuriyetlerinin bağımsızlığının ve egemenliğinin güçlendirilmesine yönelik siyasi, ekonomik ve stratejik ittifak olarak kurulan bu örgütün temelleri, 1996'da Viyana toplantısındaki devlet heyetlerinin ve 1997'de Strasburg'taki devlet başkanlarının bir araya gelmesiyle atılmıştır.

18 Mayıs 2000 tarihinde *Radio Free Europe/Radio Liberty*'nin sponsorluğu ve Senatonun Dışişleri Komitesinin (*Senate Foreign Relations Committee*) desteği ile Washington'da düzenlenen bir seminerde GUUAM üyesi ülkelerinin büyükelçileri örgütün hedefinin eski Sovyet cumhuriyetlerinin bağımsızlığının ve egemenliğinin güçlendirilmesi olduğu tekrarlanmıştır. Bu toplantıda örgütün önündeki dört hedef ise şöyle belirlenmiştir: 1) Doğu- Batı ticaretinin ve ulaşım koridorunun geliştirilmesi; 2) Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi ve NATO BİO programı çerçevesinde işbirliğinin artırılması, 3) bölgede kitle imha silahlarının önlenmesi ve 4) üye ülkelerde uyuşturucuya karşı mücadele edilmesidir.¹⁴² Bu hedeflerin ilk ikisi ABD'nin bölgedeki çıkarlarına paralellik

¹⁴⁰ Samujlov, "Etapı Politikı SŞA v Otnoshenii SNG (BDT'ye Yönelik ABD Politikalarının Aşamaları), SŞA- Kanada, Sayı: 2, 2005, s. 67.

¹⁴¹ Daha önce GUAM olarak bilinen örgüt, Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma örgütü-GUAM (*Organization for Democracy and Economic Development – GUAM*) adını 23 Mayıs 2006 Kiev zirvesinde almıştır.

¹⁴² *The GUUAM Group: History And Principles. Briefing Paper*, Kasım 2000, <www.guam.org/general>

gösterirken, diğeri ikisi ise dünyada hiçbir ülkenin karşı çıkamayacağı küresel niteliktedir. Burada bu oluşumdan rahatsız olan Rusya kastedilmektedir. Zira bu hedefler doğrultusunda örgüt çatısı altındaki üye ülkeler, ekonomik işbirliğinin arttırılmasını, Sovyetler döneminden kalan ve Rusya'nın müdahalesine imkan sağlayan “dondurulmuş çatışmaların” çözülmesini, böylece Rusya'nın etkinliğini asgariye indirilmesini istemişlerdir.

İnsan hakları ve özgürlük konusunda en çok eleştirilen Özbekistan, GUAM'a üye olduktan sonra bu konuda ABD'nin baskısı ile birkaç girişimde bulunmuştur. ABD'li yetkilisi Jones, 11 Şubat 2002'de Orta Asya turnesinden sonra verdiği demeçteki verilere göre, 2002'de Kerimov'un ABD ziyareti ve ABD devlet yetkililerinin karşılıklı ziyaretlerinden sonra Taşkent yönetimi birkaç hafta arayla önce 2000, sonra da 800 kişiyi serbest bırakacak siyasi af getirmiştir.¹⁴³ Aynı yıl ilk defa 1996'dan beri ülkede faaliyet gösteren insan hakları derneği kayıt altına alınmıştır.

Ancak ABD'nin bu baskıları, Özbekistan'ı 2002'de örgütteki üyeliğini dondurmaya sevk etmiştir. Özbek lider, Nisan 2005'teki Kişinev zirvesine katılması konusunda kendisini ikna etmek için gelen Gürcistan Başbakan Zurab Nogaideli'yi oldukça soğuk karşılamıştır. Kerimov bu tutumuyla ABD destekli “Gül devrimi” hükümeti başkanına Özbekistan'da yapılacak 2006'daki Cumhurbaşkanlık seçimleri öncesinde, devrim hazırlığı yapılan sıradaki bir ülke lideri olmadığını göstermek istemiştir ve zirveye katılmamıştır.

Moldova Cumhurbaşkanı Voronin'in, “Kişinev zirvesinin Baltık denizinden Karadenize kadar demokrasinin inşası için büyük önem taşıyacağını” belirttiği ve “devrimci” Gürcistan lideri Saakashvili'nin “bu zirvenin, Avrupa'nın kalan diğer kısımlarını da kapsayacak olan “üçüncü dalga” devrimleri için bir hamle olacaktır” ifadesinin kullandığı zirvenin ardından Kerimov, ABD'nin kendisine iktidarda kalacağına dair kesin bir garanti vermeyeceğini anlamıştır.

---

¹⁴³ “U.S. Wants Engagement In Central Asia, Jones Says,” 2/12/2002, <<http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/020212/2002021241.html>>.

Mayıs 2005'te örgütten çekildiğini açıklayan Özbekistan, ülkede cereyan eden Andijan olaylarından sonra kendisine destek veren Rusya'nın başındaki AEO'ya (*EurAzES*), sonra da KGAÖ'ya katılmıştır. Böylece örgüt (ve arkasındaki ABD), Orta Asya'ya giden "köprüyü" kaybetmiş oldu. Örgüt yetkililerinden gelen açıklamada, örgüte üye ülkelerin AB ve ABD desteği ile Batı yapılarına entegre olma olarak belirlenen ortak hedefler çerçevesinde birleşmekte olduğunun vurgulanması, Özbekistan'ın bu hedefleri paylaşmadığı yönünde yorumların yapılmasına neden olmuştur.¹⁴⁴

3. ABD'nin Yardımları ve Orta Asya'daki STK Faaliyetleri

ABD'nin Orta Asya bölgesindeki demokrasi politikalarını, bütçe desteği ile bölgedeki STK aracılığıyla yürüttüğünü daha önce belirtmiştik. Bunun için ne kadar finans sağlanmakta olduğu ve aktarılan bu mali yardımın bölge ülkelerinde nasıl kullanıldığı değerlendirmelidir.

a. Bölgeye Yapılan Amerikan Yardımları

1 Nisan 1992'de Özgürlüğü Destekleme Yasası'nın – FSA (*Freedom Support Act*) yürürlüğe girmesiyle başlayan ve sonra daha da yoğunlaşan Amerikan yardım miktarı 1999 sonu itibariyle 2,3 milyar doları aşmıştır.¹⁴⁵

Bölgeye yapılan yardımların artırılması, bölge güvenliği ve ABD müttefikleri de dahil olmak üzere diğer ülkelere sıçrayabilecek siyasi istikrarsızlığın önlenmesi bakımından önemli olarak görülmüştür. Ancak bu yardımın sağlanması, bölge ülkelerinin demokrasi konusunda sağladıkları ilerlemeye bağlı kılınmıştır. Örneğin, 2002 yılından itibaren Özbekistan'a yönelik yardımlar, (2002'de sadece askeri, 2003'te ise Özgürlük Yasası da

---

¹⁴⁴ Evgenij Shestakov, "GUUAM poteryalo bukvo (GUUAM harfini kaybetti), *Rossijskaja gazeta*, Sayı: 3764, 6 Mayıs 2005.

¹⁴⁵ Erhan, a.g.m., s. 27.

dahil olmak üzere tüm yardımlar) Dışişleri Bakanı'nın ülkenin insan hakları ve demokrasi konusunda ilerleme sağladığına dair raporunun Kongreye sunmasından sonra yapılacaktır. Aynı durum Kazakistan için de geçerli idi, ancak Özbekistan'dan farklı olarak Bakan, bu şartı ABD'nin ulusal güvenliği gerekçe göstererek yerine getirmeyebilirdi.¹⁴⁶ Bu şartlı yardım uygulanması, 2004'den sonra da geçerliliğini korumuş/korumaktadır.

2006 yılında ABD hükümeti, çabalarını sivil toplumun oluşturulması ve ekonomik ve demokratik reform ve kurumların teşviki üzerinde yoğunlaştırarak bölgeye yaklaşık 170 milyon dolar aktarmıştır.¹⁴⁷

Tablo 15. Orta Asya yapılan ABD Dış Yardımı, 1992-2008 mali yılları için (milyon dolar)¹⁴⁸

Orta Asya ülkeleri	FY 1992- FY 2005 Bütçelendirilmiş ^a	FY 2006 Bütçelendirilmiş ^a	FY 2007 Bütçelendirilmiş ^a	FY 2008 Tahmin ^b	FY 2009 İstenilen ^b
Kazakistan	1,244.8	80.16	165.59	25.191	21.948
Kırgızistan	806.5	43.29	54.41	32.626	29.608
Tacikistan	679.7	44.84	46.71	31.914	28.582
Türkmenistan	255.4	10.44	19.84	9.149	11.504
Özbekistan	760.9	49.30	35.21	10.19	7.94
<i>Bölgesel</i>	73.2	4.83	7.59	2.976	6.607
Toplam	3,820.5	232.86	329.35	112.046	106.189
Yüzde	14	12	16	24	25

a. FSA ve Ajansların fonları. Bazı gizli koalisyon destek fonları hariç. (FY) 2007 mali yılı için Savunma Bakanlığı 1206 Bölüm 19.3 milyon dolar Kazakistan eğitim ve donanma harcamaları içerir.
b. FSA ve diğer 150 fon, *Peace Corps* dahil. Savunma ve Enerji Bakanlığı fonları, değişim fonları veya Kırgızistan için *Millennium Challenge Corporation* yardım fonu dahil değildir.

Kaynak: State Department, *Office of the Coordinator of U.S. Assistance to Europe and Eurasia*, information as of January 9, 2008; *Congressional Budget Justification for Foreign Operations, FY2009: South and Central Asia*.

¹⁴⁶ Nichol, *Central Asia's Security: Issues and Implications for U.S. Interests*, s. 30.

¹⁴⁷ Richard A. Boucher, "U.S. Policy in Central Asia: Balancing Priorities (Part II)", Statement to the House International Relations Committee Subcommittee on the Middle East and Central Asia, 26 Nisan 2006, s.1, <<http://www.state.gov/p/sca/rls/rm/2006/65292.htm>>

¹⁴⁸ CRS Report for Congress RL33458, *Central Asia: Regional Developments and Implications for U.S. Interests*, by Jim Nichol, The Library of Congress, 6 Ağustos 2008, s. 42.

Bölgede faaliyet gösteren Barış gönülleri, 11 Eylül'den sonra Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan'dan çıkartılsa da yine 2002 ortalarında Müslüman halklar arasında Amerikan yanlısı algılamaların oluşturulması amacıyla tekrar getirilmiş, ancak 2005'ten itibaren Özbekistan *Peace Corp*'a verdiği desteği azaltmıştır.¹⁴⁹

b. Orta Asya'daki STK Faaliyetleri

i. Kazakistan

ABD –Kazakistan ilişkilerinin temellerini oluşturacak olan Demokratik Ortaklık Şartı'nın (*Charter of Democratic Partnership*) hayata geçirmesini amaçlayan ilk toplantı Kasım 1994'te gerçekleşmiştir. Toplantı sırasında Kazakistan ve ABD hükümeti arasında STK ve ABD yardımları konusunda anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde ülkede 40 ila 50 Amerikan STK faaliyet göstermektedir.¹⁵⁰ Toplam olarak ülkede ise 17 bin STK faaliyet göstermektedir.

Kazakistan'da NED, gazetecilerin, mülteciler ve azınlık haklarını savunan İnsan Hakları ve Hukuk Üstünlüğü Bürosu, Almatı Helsinki Komitesi, Ulusal Televizyon ve Radyo Yayın Derneği'ni desteklemektedir. İletişim özgürlüğü alanında ise günümüzde ülkede en çok okunan web-gazetesi olan “Zona.kz”, tartışma forumu “Polyton” ile internet-radyo “inkar.info” NED'in desteğini alan öncü kuruluşlardır.¹⁵¹

---

¹⁴⁹ Nichol, a.g.e., s. 31.

¹⁵⁰ Kızırbekuli, a.g.e., s. 151.

¹⁵¹ Eurasia Program Highlights, <<http://www.ned.org/grants/08programs/highlights-eurasia08.html>>

Tablo 16. Kazakistan'daki NED destekli kuruluşlar¹⁵²

Kuruluşun adı	Aktarılabacak para miktarı, ABD doları		Alan ve faaliyetler
	2007	2008	
Almaty Helsinki Komitesi (<i>Almaty Helsinki Committee</i>)	40,000	40.000	Hukuk/ Toplum (insan hakları, ifade özgürlüğünün teşviki)
“Yeşil Koruma” Çevre Toplumu (<i>The Ecological Society ‘Green Salvation’</i>)	35.000	42.000	Çevre/ Hukuk (çevre mevzuatının uygulamasının denetlenmesi, vatandaşları haklarını savunmalarına teşvik etmesi)
Bağımsız Haber Ajansı “Polyton”	40.020	70.000	Siyaset/ Toplum (bilgi paylaşımı, yuvarlak masa toplantılarının düzenlenmesi)
“Zona kz” online gazete	16.925	32.780	Siyaset/ İletişim (bilgilendirme, toplumun önde gelen kesimi bu sürece - aktif faaliyetlere-dahil etme)
Kazakistan İnsan Hakları ve Hukukun Üstünlüğü Uluslararası Bürosu (<i>Kazakhstan International Bureau of Human Rights and Rule of Law</i>)	85.480	89.900	Hukuk (mülteci hakları; hukuk danışmanlığı)
Kazakistan Genç Profesyoneller Birliği (Kazakhstani Young Professionals’ Society-KYPS)	34.600	54.320	Siyaset/ Toplum (6 bölgesel ve 1 şehir olmak üzere yerel yönetimi denetleme, vatandaşların haklarını savunmalarına yardım etme)
National Association of TV and Radio Broadcasters of Kazakhstan	33,200	61,100	Hukuk/ İletişim (bölge gazetecilerine hukuk danışmanlığı)
Ulusal Demokrat Enstitüsü (<i>National Democratic Institute for International Affairs- NDI</i>)	175,000	174,747	Siyaset / Toplum (sivil diyalogun ve yerel düzeyde sivil inisiyatifleri destekleme)
Bağımsız Gözlemciler Ağı (<i>Republican Network of Independent Monitors - RNIM</i>)	50,430	50,500	Siyaset / Toplum (Şeffaflık açısından Parlamento çalışmalarını değerlendirme/denetleme, seçmenleri bilgilendirme)

Bu kuruluşlar, farklı konu ve alanlarda faaliyet gösterebilirler de ortak noktaları, halka bilgi vererek kamuoyunu bilinçlendirmektir. Burada asıl hedef ise, ABD ulusal çıkarları doğrultusunda bu ülkelerde toplumun “açık” olmasını sağlamak, bölge halkların Amerikan yanlısı tutum sergilemesi için hazırlamak olarak özetlenebilir.

ABD'nin demokrasi dayatması, renkli devrimler öncesi de bölge ülkelerin liderlerince hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Nazarbayev'in, daha 2000 yılında ülkeyi ziyaret eden

¹⁵²NED Grants. Eurasia Program, Kazakhstan, <<http://www.ned.org/grants/07programs/grants-eurasia07.html>>

dönemin ABD Dışışleri Bakanına, “Biz, demokrasi konusunda pantolonlarımızın paçalarını sıvayıp Amerika’nın peşinden koşacak değiliz” söylemi, bunun bir örneğidir. (Bu bağlamda Ekim 2005’teki Kazakistan ziyareti sırasında ABD Dışışleri Bakanı Rice’in “Amacımız, dostlarımıza Amerika gibi nasıl davranması konusunda ders vermek değil” demesi anlamlıdır).¹⁵³ Özbekistan liderinin de “devrimcilerle işim yok” deyip ABD destekli GUUAM’dan ayrılması da ABD’nin demokrasi konusunda fazla ısrarcı davranması ile olumsuz sonuçlar alabileceğini göstermiştir.

ii. Özbekistan

Eski Yugoslavya, Gürcistan ve Ukrayna’daki devrimlerin arkasında STK’ların bulunduğu söylemleri, bölge ülkelerin yönetimlerini bunları inceleme altına almasına sevk etmiş, çoğu tümden kapatılmıştır. Gül devrimi ve onu izleyen seçimle Saakashvili’nin iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra Özbek yetkililer yerli ve yabancı tüm STK’ların yeniden kayıt olmasını öngören yasa teklifi vermişler ve hemen ardından da rejim karşıtı seçim materyallerine maddi destek verdikleri gerekçesiyle Açık Toplum Enstitüsü’nün ofislerini kapatmışlardır.¹⁵⁴

Bu gelişmelerden sonra ülkede faaliyet gösteren ABD menşeli ve uluslararası insan hakları örgütleri ülkede belirli alanlarda faaliyet gösteren kişilere (aktivistlere) belirli programları gerçekleştirmek üzere her yıl finans sağlanmaktadır. Örneğin, 2008 yılında Taşkent’te insan hakları savunucularına, yoksul ailelere yardım, siyasi mahkumlara insani yardım ve hukuk danışmanlığını kapsayan programların uygulanması için NED tarafından 97,150 dolar aktarılmıştır. Ayrıca bu paraların bir kısmı, ülkede bu alandaki olayların tespiti ve izlenmesi (*monitoring*) için harcanacaktır. Elde edilen veriler uluslararası insan hakları örgütlerine aktarılacaktır.

Kırgızistan’da basılan ve Özbekistan’da dağıtılan Özbek dilindeki gazetelerin haftalık yayını için 26,500 dolar öngörülmüştür. Fergana vadisine yönelik olan bu gazeteler

---

¹⁵³ Condoleeza Rice’in Konuşması, Avrasya Devlet Üniversitesi, Astana, 13 Ekim 2005, <<http://russian.kazakhstan.usembassy.gov/rice-speech-ru.html>>

¹⁵⁴ Mackinnon, a.g.e., s. 303.

aracılığıyla Özbekistan'daki halkın bilgilendirilmesi amaçlanmaktadır.¹⁵⁵ Ülkedeki ofislerinin kapatılmasına rağmen çocuk istihdamına karşı çıkan gruplara destek sağlayan Soros Vakfı *Central Eurasia Project* çerçevesinde faaliyet göstermekte ve araştırma yaptıktan sonra bu konunun BM kapsamında görüşülmesine katkı sağlamaktadır.¹⁵⁶

iii. Kırgızistan

Kırgızistan, ABD ve Batının STK'lar ve çeşitli programlar aracılığıyla en çok faaliyet gösterdiği ülke olmuştur. 5 milyon küsur nüfuslu ülkede 2006'da 14 bin sivil toplum oluşumu¹⁵⁷ (bunların 8 bin STK) faaliyet göstermekte, bu da 15-65 arası aktif nüfusunun % 60'nın oluşturduğu ülkede her 400 kişiden birinin STK'ya yada her 250 kişiden birinin sivil örgütlenmeye üye olduğu anlamına gelir.¹⁵⁸ Bunlar arasında USAİD tarafından desteklenen STK'ların sayısı 40'tan fazladır.¹⁵⁹ Burada yapılan faaliyetler, sadece Kırgızistan halkını etkilemekle kalmayıp, komşu ülkelere de yönelik yapılmaktadır. Bu anlamda bölge uzmanlarınca "ABD'nin Kırgızistan'ı diğer Orta Asya ülkelerine iletişim hücumu gerçekleştirebileceği bir üs olarak algıladığı" yorumların yapılmasına neden olmuştur.¹⁶⁰

Özbekistan'dan dışlanan ABD'li STK ve yayın organlarının büyük kısmı faaliyetlerine Kırgızistan'da devam etmektedirler. Yani Özbekistan'dan çıkarılmasını dezavantajını avantaja dönüştürmek için çabalayan bu yayın organları, Özbekçe yayına Kırgızistan'da devam etmeleri ile komşu ülkenin hoşuna gidecek ince noktaları yakalamış gözüküyor.

¹⁵⁵NED Grants. Eurasia Program, Uzbekistan, <<http://www.ned.org/grants/08programs/grants-eurasia08.html>>

¹⁵⁶ Central Eurasia Project, 2008 Activities, <http://www.soros.org/initiatives/cep/about/z_activities/more>

¹⁵⁷ Bu oluşumlar, diğer adıyla "sivil toplum" kavramı, STK'ları kapsamakla birlikte sosyal organizasyon, toplum tabanlı örgütler, siyasi partiler, özgür basın, siyasi gruplar, özel sektör ve aktif vatandaşları da içine dahil etmektedir. Bkz Yulia Schulte, "Benchmarking The Process Of Democratization İn Kyrgyzstan By Defining The Role And Functions of NGOs", *Kyrgyzstan Today. Policy Briefs On Civil Society, Migration, Islam, Corruption*, American University Of Central Asia, Social Research Center, Bişkek, 2008, s. 5.

¹⁵⁸ Medet Tiulegenov, "Social Capital Or Whether Ngos Are The Place For Collective Action?," *Kyrgyzstan Today. Policy Briefs On Civil Society, Migration, Islam, Corruption*, American University Of Central Asia, Social Research Center, Bişkek, 2008, s. 12-13.

¹⁵⁹ Kazakpaev, a.g.m., s. 60.

¹⁶⁰ Alisher Olim, "SShA i Rossija. Media vojna v Kirgizii (ABD ve Rusya. Kırgızistan'da Medya Savaşı)", <<http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1194298500>>, (6 Kasım 2007).

Örneğin, Kırgız idaresinin politikalarından hoşnutsuzluk duyan ve çoğunlukla ülkenin güneyinde yaşayan Özbek halkına yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Akayev döneminde Kırgız gazetesinin çevirisi şeklinde Özbekçe basılan gazete vardır. Devrimden sonra ise Özbek dilinde basılan gazeteler ABD ve uluslararası kuruluşlarca finanse edilmektedir. Kırgız devlet basınında iş bulamayan Özbek gazetecilere istihdam sağlayarak, bunlara eğitim seminerleri, yurtdışı staj vs. için destek verilmektedir. Aynı şekilde görsel basın da geliştirilmektedir. “Amerika’nın Sesi”nin televizyon programları da Özbek dilindedir. Başka deyişle, Kırgızistan’ın üç güney bölgesi, Özbekistan’ın aşırı dinci kesimin aktif olması nedeniyle sorunlu olan bölgelere yayın yapmak için kullanılmaktadır.

Aynı şekilde Kazakistan ve Tacikistan’daki muhalif gazetelerin büyük kısmının burada basıldığı ileri sürülmektedir. Bu yüzden özellikle başta Rus olmak üzere uzmanlar tarafından ABD’li STK ve basın organlarının Kırgızistan’daki faaliyetleri bölge ülkelerin içişlerine karışma olarak yorumlanmaktadır.

ABD, Rus etkisini kırmak için ülkedeki yazılı basını yerel dillerde ve hatta Rus dilinde yayınlamaktadır. Rus basını ise daha çok Kırgızistan’ın dış politikasına yönelik haber ve yorum yaptığından bölge ülkelerinin dış politika olaylarına Rus bakış açısıyla bakmasında etkili olmaktadır. Rus basınına nazaran ABD destekli yayımlar, ülke ve bölgeye yönelik olduğundan halk tarafından daha tercih edilmektedir. Bu yüzden bölgede ABD tarafından görsel ve yazılı basının desteklenmesi ve ABD’nin faaliyetleri Rusya’yı rahatsız etmektedir.

ABD’nin bölgedeki demokrasi politikaların yoğunlaştırılmasının sebebi, sadece Rusya değildir. Bir görüşe göre de, ABD’yi bölgeye çeken diğer bir neden de İran faktörü olmuştur. Zira ABD yetkilileri, SSCB’nin dağılmasından sonra bölge ülkelerinin kolayca İran’ın hedefi haline gelebileceğinden endişe duymaktaydılar. Bir yetkilinin söylemi ile ABD’nin amacı, “kolay av durumunda olan bu ülkelerin güney ve doğuya değil, kuzey ve batıya bakmalarını sağlamak” olmuştur.¹⁶¹ Bunun için de tüm bölge ülkelerine din adamları, para ve ticari heyetler gönderen İran’ın etkisinden kurtarmak için ABD,

¹⁶¹ Thomas L. Friedman, “U.S. to Counter Iran in Central Asia”, The New York Times, 6 Şubat 1992, <<http://www.nytimes.com/1992/02/06/world/us-to-counter-iran-in-central-asia.html>>

Türkiye ve Mısır'la görüşmeler yapmıştır.¹⁶² ABD, İran'a karşı bölge politikalarında Türkiye'yi bir model olarak sunmaktadır. Başka deyişle, bölgede herhangi bir gücün yükselme girişimlerine karşı olan ABD, dengeyi kurmak için Japonya, Türkiye gibi müttefikleri ile işbirliği yapmaktadır.

iv. Tacikistan

Ülkede faaliyet gösteren NED, gazeteciler, kadınlar, gençler olmak üzere geleneksel insan haklarını desteklemenin yanı sıra tıpkı Kırgızistan'da olduğu gibi, Tacikistan'daki Özbekçe çıkarılan ve komşu Özbekistan'da dağıtılan yayınları desteklemektedir. Örneğin, haftada 2000 adet basılan "Tong" gazetesini finanse etmektedir. 2008'de bu amaca yönelik 30.290 dolar aktarılmıştır. Ayrıca hayata geçirilen "Dördüncü kuvvet" adlı proje ile ülkede Hudjant'ta basın merkezinin açılması, haftalık haber bülteninin yayınlanması, 20 dakikalık ulusal ve uluslararası *BBC* haberlerinin yerel yayına verilmesinin desteklenmesi ve gazetecilere eğitim seminerlerinin düzenlenmesi öngörülmektedir.¹⁶³ Bunların yanı sıra ülkede popüler olan "Avesta" ile "Aziya Plus" internet yayınlarının da finansı bu kaynaktan sağlanmaktadır.

Bölgedeki devrimlerin etkisiyle 2007 sonunda STK'ları kayıt yenileme işlemine tabi tutan Tacik yönetimi, Soros Vakfı, Freedom House, Internews Network, USAID ve NDI çalışmalarını şüphyle izlemiştir. Bunun sonucunda NDI kayıt dışı bırakılmıştır.¹⁶⁴

v. Türkmenistan

ABD'li ve Batılı yetkililerin ve STK'larına göre, insan hakları ve özgürlük konusunda en zayıf karnesi olan Türkmenistan'da STK'lar daha çok ekonomi ağırlıklıdır. Burada NED destekli diğer bölge ülkelerinden farklı olarak iş dünyasına yönelik olan kuruluşları faaliyet göstermektedir. Bu faaliyetler, Uluslararası Özel Yatırımlar Merkezi- *CIPE* çerçevesinde yürütülmekte olup iş dünyasının politika üretimi/yapımı sürecine katılımını

---

¹⁶² Friedman, a.g.m.

¹⁶³ NED Grants. Eurasia Program, Tajikistan, <[http://www.ned.org/grants/08programs/grants-
eurasia08.html](http://www.ned.org/grants/08programs/grants-eurasia08.html)>

¹⁶⁴ *Azija-pljus*, Sayı: 20 (434), 14.05.2008.

genişletmek için çabalamaktadır. CIPE projeleri, piyasa demokrasisinin, ekonomik özgürlüğünün geliştirilmesini ve güçlü orta sınıfın avantajları konusunda bilgilendirmenin artırılmasını hedeflemektedir. 2008’de bu amaçlar için 173,248 dolar aktarılmıştır.

Ülkede demokratik düşünce ve değerlerin benimsenmesini amaçlayan programlar çerçevesinde gençlik kamplarının düzenlenmesi, tartışma kulüpleri, üniversite öğrencileri değişimi gibi faaliyetler öngörülmektedir. NED kapsamında 2008’de bu amaç için 23,000 dolar ayrılmıştır.

Ayrıca iletişim özgürlüğü konusuna 2008’de 76,470 dolar aktaran NED, bilgisayar eğitimi, ücretsiz hukuk danışmanlığı hizmeti sunmaktadır. İnsan hakları konusuna yıllık 157,635 dolar ayıran NED, bilgilendirme ve izlemenin yanı sıra enformasyon eğitimi aracılığıyla hukuk eğitimini de finanse etmektedir.¹⁶⁵

Uzmanlara göre, STK’ların bu faaliyetlerinin tamamen dış destekli, yerel veya üyelerin desteği olmadan yürümesi bunların halkın sesi olup olmadığı konusunda soru işaretlerinin oluşmasına neden olmaktadır. Bölgedeki bir STK çalışanının belirttiği gibi, “Batı STK’ları oluşturdu, ama sivil toplumunu değil”, bu yüzden bunlar daha çok yabancı projelerin uygulayıcıları olarak görülmektedir.¹⁶⁶

ABD’nin bu yoğun girişimlerine karşı, bölge ülkeleri karşı tedbirler uygulamaya koydu. Kazakistan Nisan 2005’te, tıpkı Kırgızistan’ın 2008’de yaptığı gibi- bu STK’lara karşı devlet destekli kamu yararına (*public benefit*) hizmet edecek STK’ları geliştirme kararı almıştır. Bu uygulamaya göre, devlet organlarınca yerel STK’lara açık ihaleler yoluyla devlet sosyal politikalarını hayata geçirmek için para aktarılmaktadır.

---

¹⁶⁵ NED Grants. Eurasia Program, Türkmenistan, <<http://www.ned.org/grants/08programs/grants-eurasia08.html#turkmenistan>>

¹⁶⁶ Matveeva, a.g.e., s. 58.

4. Renkli Devrimler ve Bölgeye Etkisi

Bir yönetim biçimi olarak demokrasinin, 1) hükümetin iktidar kaynağı, 2) hükümetin hizmet ettiği çıkarlar veya 3) hükümetin oluşum süreci tarafından mı belirlenmesi gerektiği¹⁶⁷ konusunda Amerikan “revizyonistler” ve “Ortodokslar/ gelenekselciler” arasında yaşanan hararetli tartışmalar sonunda demokrasi, “rekabetçi ortam içinde liderlerin seçim süreci”ne indirgenmiştir.¹⁶⁸ Dolayısıyla ABD yöneticilerinin uygulamaya koyduğu demokrasi ihracı fikrinin temelinde bu sürecin hazırlanması yatmaktadır. Buna da ihrac eden devletin ulusal çıkarlarına aykırı davranamayacağını göz önünde bulundurduğumuzda **ABD’nin demokrasi politikası**, demokratik kurumlarının benimsenmesi olarak değil, bölgede “renkli” olarak tanımlanan¹⁶⁹ sivil (kansız) devrimler yoluyla Amerikan yanlısı hükümetlerin yerleştirilmesi olarak algılanması görüşünün hakim olmasına yol açmıştır. Bu yüzden söz konusu devrimler, hem Rusya ile Çin’in, hem de çoğunlukla SSCB döneminden beri iktidarda olan bölge liderlerinin tepkisini çekmiştir.

Amerikan destekli Sivil toplum kuruluşları, Yugoslavya’da Slobodan Miloseviç’in, Gürcistan’da Eduard Shevardnadze’nin, Ukrayna’da Leonid Kuçma’nın istifasına yol açan renkli devrimlerine kimi zaman doğrudan mali destek sağlayarak, kimi zaman ise sadece protestocuların harcamalarını üstlenerek destek vermişlerdir. Bu devrimler, bölge ülkelerini de etkilemiştir. Kırgızistan’da iktidar değişimi gerçekleşmişken, Özbekistan’da ise devrim girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

---

¹⁶⁷ Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, kitabından özetleyen Batalov, “İdeya Demokratii v Amerike XX veka”, *SŞA-Kanada*, Sayı: 4, 2006, s. 19.

¹⁶⁸ Bkz. Batalov, a.g.m., 21. Diğer yandan ise üçüncü dalgayla birlikte gelen “iktidarın meşruluğunu ancak seçimlerin sağlayacağı” fikrine paralel olarak demokrasinin kavramının sadece seçimlerden ibaret olduğuna dair bu indirgemecilik, bölge liderlerinin seçimler sonucunda iktidarda kalmalarına (ya da kalmak için elinden geleni yapmaya) da yol açmıştır.

¹⁶⁹ Bu tanım, 1980 ve 1990’ların başlarında Orta ve Doğu Avrupa’da (Kadife devrimi) eski komünist rejimlerin yıkılmasında önemli rol oynayan devrimlere benzetilmekle birlikte, eski Sovyet coğrafyasında renk ve sembol üzerine dikkat çekildiğinden dolayı verilmiştir. Bu yüzden kimilerine göre özü itibarıyla aynı olsa da, herhangi bir renk ve sembolün kullanılmadığı Sırbistan’daki devrim bu tanıma uymamaktadır.

a. Kırgızistan ve Lale Devrimi

i. Devrime Giden Süreç/Yol

1990 sonrasında hızlı liberalleşme ve reformlar yolunu tutan Kırgızistan, “IMF’in sevdiği öğrencisi” ve “demokrasi adası” olarak adlandırılmıştır. Bununla birlikte bu ülke, arazi küçüklüğü ve sınırlı ekonomik potansiyelinden dolayı ABD’nin öncelikleri arasında yer almamıştır.¹⁷⁰ Ancak demokrasi sacayağında ülke ayrıcalığı hemen göze çarpmaktaydı. Devrim öncesi dönemdeki eğitim hücumu, çeşitli programlar ve son olarak da muhalefeti destekleme çabaları, Batının bu Orta Asya ülkesini kendi tarafına çekme girişimleri olarak algılanmaktaydı. Örneğin, ülkede tüm muhalefet yayınları ‘Freedom House’ matbaasında basılmaktaydı. 2002’den beri Bişkek’te 60’a kadar yayın çıkarabilen ABD Dışişlerinin matbaası mevcut olup, demokrasi geliştirme ve teşviki alanında ABD tarafından oluşturulan veya finanse edilen 170 STK faaliyet göstermekteydi.¹⁷¹ (devrimden sonra 2006’da ise ülkede faaliyet gösteren toplam STK’ların sayısı 8 bini aşmıştı),¹⁷² Kırgızistan seçimleri için ise ABD tarafından 2 milyon dolar aktarılmıştır.¹⁷³

17 Ekim 2004’de Cumhurbaşkanı Akayev’in Savunma Bakanlığı toplantısındaki Parlamento ve Cumhurbaşkanlık seçimleri öncesi aşırı grupların güç unsuruna ağırlık verebileceğinden kuşku duyduklarını belirtmesi ve “Atayurt” koalisyonu lideri Roza Otunbayeva’nın Parlamento seçimleri için yaptığı başvurunun reddedilmesi ülkede muhalefet güçlerinin yoğun tepkisine yol açmıştır. Otunbayeva’nın yanlıları, protestolarda kullandıkları trafik ışıklarının ‘hazır’ durumunu simgeleyen sarı lambaların rengini seçerek,¹⁷⁴ ülkede değişimler olacağıın sinyalini vermişlerdir.

Hazırlıkların tamamlanmasından sonra da, devrim için uygun zaman -daha önceki örneklerde olduğu gibi- yani seçimler beklenmekteydi. Söz konusu seçimlerde Kırgızistan Cumhurbaşkanınının kızı Bermet ve oğlu Aydar Akayev da dahil 25 yakın

---

¹⁷⁰ Kazakpaev, a.g.m., s. 57.

¹⁷¹ Pepe Escobar, “The Tulip Revolution Takes Root”, *AsiaTimes*, 26 Mart 2005, <http://www.atimes.com/atimes/Central_Asia/GC26Ag03.html>

¹⁷² Tiulegenov, a.g.m., s. 12.

¹⁷³ Escobar, a.g.m.

¹⁷⁴ Kimine göre ise ülkedeki devrim, sarı rengini Kırgızistan’daki bozkır lalelerinden almıştır.

akrabası adaylığını koymuş, diğer yandan ise Askar Akayev'in iktidar sürecini uzatmak için sivil toplum örgütleri aracılığıyla imza kampanyası başlattığı öğrenilmiştir. Bu gelişmeler, seçim ve sonrası gelişen olayların tetikleyicisi olmuştur.

27 Şubat ve 13 Mart olarak iki turda yapılan Parlamento seçimlerinde yapılan usulsüzlükler geniş protestolara neden olmuştur. Bu gösteriler, protestocuların 23 Mart 2005'te hükümet binasını basmasına ve cumhurbaşkanının ülkeden kaçıp Rusya'ya sığınmasına yol açmıştır.

Ancak "Lale devriminin" gerçekleştiği ülkenin başkenti Bişkek'in sokakları, 24 Mart gecesi başlayan ve birkaç gün süren kundaklama ve yabancı işyerlerini yağmalama olaylarına sahne olmuştur. Bu olayların bastırılmasında ve ülkenin sükûnete kavuşmasında, devrim sırasında serbest bırakılan eski Emniyet Genel Müdürü ve eski KGB'nin yerine kurulan Ulusal Güvenlik Kurumu'nun başkanı olan Feliks Kulov'un rolü çok büyüktür. Ne var ki, Temmuz 2005 Kurmanbek Bakiyev'in cumhurbaşkanı olarak seçildiği cumhurbaşkanlık seçimlerinden sonra başbakan olan Kulov, aynı başarıyı sürdüremedi ve inişli-çıkışlı süreçten geçen¹⁷⁵ Kırgızistan, tıpkı Ukrayna gibi siyasi tartışmalara sahne olmaya devam etmektedir.

ii. Devrimin Gerçekleştiği Ortam

1990 sonrasında Sovyet yönetici ekolünden farklı olan bir matematik profesörünün yönettiği Dünya Ticaret Örgütüne üye olan tek bölge ülkesi olan Kırgızistan, bölgenin en liberal yönetimi olarak ABD ve Avrupa tarafından alkışlanmaktaydı. Lale devriminin yaşandığı Kırgızistan'ın, 2005'teki "cumhurbaşkanlık seçimlerinin uluslararası standartlara uymadığı belirtilse de, "seçmenlerin kendi iradelerini ortaya koyduklarından ülkede ilerleme sağlandığı" için ABD tarafından demokrasiye doğru ilerleyen bir "öncü (*pioneer*)" olarak kabul görmekteydi. Ancak ülkenin yaşadığı ekonomik sorunlar ve yolsuzluk iktidarı zayıflatan unsurlar olmuştur. Örneğin, Kırgızistan'ın İstatistik

---

¹⁷⁵ Bkz. Ainur Nogayeva, "Sıcak Bişkek Sonbaharı", *Strateji*, Sayı: 124, 125.

Kurumunun verilerine göre, ülkenin “gölge” yani kayıtdışı ekonomisi GSYİH’nin yüzde 25’ini, resmi olmayan verilere göre ise GSYİH’e eşit bir rakam oluşturmaktaydı.¹⁷⁶

Rusya’ya yeniden bağımlı hale gelebilecek düzeyde ekonomisi zayıflamaya başlayan ülkenin lideri Akayev’in ABD tarafından gözden çıkarılmasına - yani ABD’yi kızdıran ve bazı görüşlere göre de dönemin cumhurbaşkanı Askar Akayev’in devrilmesine- neden olan olay, Akayev’in Rusya’ya yaklaşmakla kalmayıp ABD’nin askeri üssüne 30 kilometre yakınında Rus üssünün açılmasına izin vermesi olmuştur.¹⁷⁷ Ayrıca Cumhurbaşkanı Akayev’in daha önce “Rusya bize tarih ve Tanrı tarafından verilmiştir” ifadesinin 2005’e gelindiğinde somut adımlarla desteklenmesi, ABD’yi rahatsız eden olaylar olmuştur. Bunların arasında Ocak 2005’te Akayev’in Kırgızistan’da çift vatandaşlık (Rus ve Kırgız) uygulamasının vaat edilmesi, 11 Şubat’ta Dışişleri Bakanı Askar Aytmatov’un Kant üssündeki silah ve mühimmatı arttırma kararının açıklaması ve 14 Şubat’ta Gansi üssünde Amerikan AWACS uçaklarını yerleştirme teklifinin reddedilmesi sayılabilir.¹⁷⁸ Ayrıca 1958’den beri ülkede yayın yapan ve Kırgızistan’ın bağımsızlığını kazandıktan sonra ülkede ofisi açılan “Azattık” (Özgürlük) radyosu 24 Şubat 2005’te frekans satım ihalesinin yapılacağı gerekçesiyle kapatılmıştır.¹⁷⁹

Kırgızistan’ın bu tutumu, Gürcistan ve Ukrayna’daki devrimlerden ayıran önemli unsurlardan birisini oluşturmaktadır. Daha açık ifade etmek gerekirse, örneğin, Ukrayna’da karşılaştığımız Batı-Doğu ayırımında ideolojik ve Rus yanlısı/Batı karşıtı yada Rus karşıtı/Batı yanlısı unsurları Kırgızistan’da devrim öncesi etkili olmamış ve hala da etkili değildir. Kırgızistan’da ayırım daha çok yönetimle ilgilidir, Rus faktörü belirleyici değildir. Halbuki Ukrayna örneğinde ülke, Rus faktörüne göre ikiye ayrılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış ve günümüze kadar bu bölünmüşlük aşılmış değildir. Kırgızistan’da ise nüfusun çoğunluğu, Rusya’ya olumlu bakmakta, hatta ülkesinin

---

¹⁷⁶ Talaipek Koichumanov, Joomart Otorbayev, S. Frederick Starr, *Kyrgyzstan: The Path Forward, Silk Road Paper*, Central Asia-Caucasus Institute, Kasım 2005, s. 13.

¹⁷⁷ Mark MacKinnon, *Yeni Soğuk Savaş: Renkli Devrimlerin Sırrı*, Emel Lakşe, (çev.), Ankara, Destek Yayınları, 2008, s. 296.

¹⁷⁸ Dina Malysheva, “Centralnaya Aziya v Svete ‘Demokraticheskikh Revolyucij’ (‘Renkli Devrimler’ İşığında Orta Asya)”, *Mirovaya Ekonomika i Mejdunarodnye Otnosheniya*, Sayı: 8, 2006, s. 63.

¹⁷⁹ Marat Tokoev vd., *Mezhdunarodnaja podderzhka SMI (Uluslararası Basın Desteği)*, Bişkek-Kopenhag, 15 Şubat 2008, <http://www.monitoring.kg/?pid=139#_ftn88>

gelişme perspektiflerini Rusya'ya bağlamaktadır. Devrim liderlerinden Feliks Kulov'un devrim sonrasındaki istikrarsızlığın doruğa çıktığı sırada ülkenin Rusya'ya katılması gerektiğini bile dile getirmiştir. Devrimden iki yıl sonra dile getirilen bu ifade aslında - ileride inceleyeceğimiz Özbekistan örneğinde de olduğu gibi- ABD'nin bölgedeki hedeflerine ulaşamadığını bir göstergesi olmuştur.

Devrime ve devrimden sonraki sürece damgasını vuran ülkenin bölünmüşlüğü, belirttiğimiz üzere Rus/Batı faktöründen değil, Kırgızistan'ın özelliğinden kaynaklanmaktaydı. Zira Tyan-Şan dağları ile coğrafi olarak ikiye ayrılmış olması, tarihi olarak da Kırgızistan'ın ekonomi ve siyasi alandaki bölünmüşlüğe de yol açmıştır.

Sovyetler Birliği döneminde kuzey, günümüzde gerilemekte olan sanayi bölgesi idi. Bu bölgede etnik olarak çoğunlukla Kırgız ve Ruslar yaşamaktadır. Modernleşme ve Avrupalaşmaya daha yatkın olan bu bölgede din unsuru belirleyici nitelik taşımamaktadır. Güneyin ekonomisi ise tarıma dayalı ve halkı ise daha geleneksel bir yapıya sahiptir. Nüfusun çoğu Kırgız ve Özbek'ten oluşan bu bölgede İslam'ın etkisi oldukça fazladır.

Siyasi anlamda ülkedeki iktidar mücadelesinde etkili olacak kuzey ve güney klanları (boyları) arasında sürekli bir rekabet yaşanmasına ve ülkenin denetiminin bölgelere ayrılmasına neden olmuştur. Devrim öncesinde ülkenin siyasi hayatı genellikle üç kuzey ve iki güney klan tarafından kontrol edilmektedir. Kuzeyde Akayev'in de dahil olduğu Çuy-Kemin, eşi Meryem Akayeva'nın ait olduğu Talas boyu ve Narın boyları, güneyde ise İçkiliki ve Otuz Uul boyları etkili olmuştur. Güney ve Kuzey boyları arasındaki iktidar rekabeti, Kırgızistan'daki devrimden sonra Bakiyev-Kulov ikilisinin oluşturulmasıyla aşılmaya çalışılsa da günümüze kadar bu bölünmüşlük hissedilmektedir. Nitekim ülkenin gelişmesinin önündeki **kabilecilik ve hemşerilik unsuru**, bölge ülkelerini eski Sovyet coğrafyasının batı bölgelerinden ayıran ve ABD'nin hesaplayamadığı, dolayısıyla Batı tipi demokrasi uygulamasının önündeki en büyük engeli teşkil etmiştir.

b. Özbekistan ve Andijan

12- 13 Mayıs 2005 gecesinde Özbekistan'ın Fergana Vadisi bölgesinde yer alan bir şehirde 23 yerel işadammının “Ekremiler” adında bir grubun üyeleri olduğu gerekçesiyle terör suçu ile yargılanmasını protesto eden grubun gösterileriyle başlayan olaylar, silahlı grupların hapisane ve idari binasını ellerine geçirmesinden sonra, ertesi sabah güvenlik güçlerinin sivil halka ateş açması sonucu yüzlerce kişinin ölümü ile sonuçlanmıştır. Özbek yetkililerin bir darbe girişimi olarak niteledikleri bu olaylar, bölgede sıradaki “renkli devrimin” başarısızlığı olarak da değerlendirilmiştir.

Bir görüşe göre de, 11 Eylül'den sonra ABD'nin bölgedeki stratejik müttefiki haline gelen Özbekistan'daki Andijan olayları, birden bire olan bir şey değil, Amerikan- Özbek ilişkilerinin kopmasına neden olan son damla/etken olmuştur. Zira bu ilişkiler, sadece 2001 sonrasını değil, öncesini de kapsamaktadır. 11 Eylül sonrası yakınlaşma ise önceden olan gerginliği gidermeye değil, ancak örtmeye neden olmuştur.¹⁸⁰ Zira 2005'ten önce ABD destekli kuruluşlarla Özbek hükümeti arasında sorunlar belirmiştir.

2004 yılında Özbekistan'da faaliyet gösteren STK'lar yeniden kayıt altına alınma/kayıt yenilemesi işlemine tabi tutulmuştur. Ekim 2004 meclis seçimlerinin arifesinde yapılan bu işlem sırasında kayıt dışı/resmi olmayan muhalif parti ve hareketler ile işbirliği yaptıkları gerekçesiyle ABD menşeli Soros Vakfının kayıt yenilemesi yapılmamış, NDI ile IRI'ye ise resmi uyarı yapılmıştır.¹⁸¹ Yani Özbek yönetimi, sivil toplumun gelişmesi nedeniyle ortaya çıkan tehdidi en çabuk fark edenlerden ve bu tehdidi elindeki gücüyle geri püskürtenlerdendi.¹⁸²

Andijan'daki ayaklanma ve onun iktidar tarafından bastırılması, ABD tarafından Özbekistan'ın kendi durumunu muhafaza etmesi olarak algılanmaktadır. Amerikalı analistlere göre, Andijan ile kaynama noktasına ulaşılmış oldu. Ukrayna, Gürcistan ve Kırgızistan'daki başarılar dolayısıyla, ABD idarecileri Özbekistan'daki siyasi

---

¹⁸⁰Eugene Rumer, “The US Interests and Role in Central Asia after K2,” s. 142.

¹⁸¹ Andrej Kudrjashov, “Minjust Uzbekistana Predostereg İnostrannye Organizacii Ot Sotrudnichestva S Oppozicionnymi Partijami (Özbekistan Adalet Bakanlığı Yabancı Kuruluşları Muhalif Partileriyle İşbirliği Yapmaması Konusunda Uyarı)”, <<http://www.ferghana.ru/article.php?id=2895>>, 22.05.2004.

¹⁸² Mackinnon, a.g.e., s.

liberalleşmeyi beklenen olumlu bir eğilime doğru atılan bir adım olarak kucaklayacaklardı. Ancak Özbek hükümeti için komşu Kırgızistan'daki Lale devrimi ve sonrasındaki hareketlenmeler, bunlarla ancak güç ile mücadele edilebileceğini göstermiş ve siyasi bir gevşemenin rejimin intiharı anlamına geldiğini bir kez daha ispatlamış oluyordu.¹⁸³

Mayıs 2005'teki Andijan olaylarının ardından ABD Dışişleri Bakanı'nın Avrupa ve Avrasya işlerinden Sorumlu Yardımcısı Daniel Fried Taşkent'e giderek Özbek lideri Kerimov'la görüşüp insan hakları ve dini özgürlükler alanındaki kötüleşen durumundan dolayı kaygı duyduklarını dile getirmiştir. Bu görüşme esnasında, ABD'li yetkili, Amerika'nın Özbekistan ile hala işbirliği temellerinin bulunduğunu, ancak ilişkilerinin belli parçalara ayrılmış olamayacağını ve sadece güvenlik alanıyla sınırlı kalamayacağını dile getirmiştir. Bu yüzden Kerimov'a 2002'de Washington ziyareti sırasında yaptığı anlaşmalar hatırlatılmıştır. Bölge ülkelerinin özgürlük üzerinden istikrara kavuşmasını amaçladıklarını ileri süren ABD yetkilileri bunun için Özbek dilinde yayının artırılmasını, sivil toplum, siyasi partiler ve STK'lar için programların genişletilmesini öngörmekte olduklarını dile getirmiştir.¹⁸⁴

Özbek yönetimi ise ayaklanmaya neden olan grupların aşırıçılık yanlısı dincilerden oluştuğundan bu konuda kendisine destek verdiği -terörle mücadele eden- ABD'nin destek çıkacağını umuyordu. Ancak ABD'den istediği desteği alamamıştır. Bunun nedeni (belki de bahanesi), yine Özbek yönetiminin Rusya ile yakınlaşması olduğu söylenebilir. Zira Kerimov, ekonomi alanında işbirliğinin geliştirilmesi, enerji alanında Lukoil ve Gazprom ile işbirliğinin genişletilmesine dair anlaşmalar imzalanmıştır. Ayrıca Ukrayna ve Gürcistan'daki devrimlerden sonra Özbekistan'da 2004'te Soros Vakfı kapatılmıştır.¹⁸⁵

---

¹⁸³Rumer, "The US Interests and Role in Central Asia After K2", s. 146.

¹⁸⁴Fried, a.g.e.

¹⁸⁵Malysheva, a.g.m., . 64-65.

5. Devrim Sonrası Ortam: “Ayılma Dönemi”

Renkli devrimler sırasında dile getirilen “özgürlük, demokrasi” söylemlerinin halkı coşturması, liderlerinin devrilenlere göre genç aktif ve hayat dolu olması, bir yenilik beklentisi içine girmesi, bir rüya olarak görülmekteydi. Ancak peşinden gelen uyanma/ayılma dönemi, mevcut olan bölge sorunlarını daha da belirgin etmiştir. Ekonomik sorunlarla yolsuzluk, fakirlik gibi sosyal sorunların zengin “Sam amca” tarafından bir kertede silinip geçeceği gibi abartılı hayaller de boşa çıkmıştır.

Bölgedeki renkli devrimlerin kansız olarak yönetim değişikliğine neden olmasına ve aradan geçen yıllara rağmen bölgenin istikrara kavuşması mümkün olmamıştı. Kırgızistan’daki devrimden bir yıl sonra değerlendirme yapan ve sivil toplumun uzun vadeli olacağı garantisinin bulunmadığını belirten ABD’li araştırmacı Martha Brill Olcott’a göre, bu devrimlerin Batının bölgedeki manivelalarını elde etmesine mi kaybetmesine mi neden olacağı belli değildir. Dolayısıyla bu devrimlerin geleceğine ilişkin hayal kurmanın/romantikleştirmenin doğru olmadığını, zira barışçıl (veya barışçıl olmayan) rejim değişikliğinin, mutlaka bir demokratik sonuç getireceğinin kesin olmadığını söyledi.¹⁸⁶ Bu ve buna benzer ABD basınında da tartışmalarda yer alan konu, otokrasi idaresiyle yönetilen ekonomik gelişme sağlayan ülkenin mi yoksa demokrasi geleneği olmadığından bir türlü istikrarı sağlayamayan ülkenin mi ABD çıkarlarına hitap ettiği olmuştur.

Genel bir pratiğe göre, ülkenin ekonomik durumu ile demokrasi arasındaki bağlantı önemlidir. Zira ekonomik gelişmenin önündeki engeller, demokrasinin gelişmesinin de önündeki engellerdir.¹⁸⁷ Bu bağlamda devrim sonrasında Kırgızistan’ın siyasi anlamda bir çalkantılı döneme girmesi, devrimle istikrara ulaşamayacağını söyleyenlerin savlarını güçlendirmiştir. Ayrıca bölgenin “demokrasi” adasında suların bir türlü durulmaması, bölgenin en kalabalık ülkesi olan ve komşu Kırgızistan ve Tacikistan’la birlikte bünyesinde bölgenin en sorunlu Fergana vadisini bulduran Özbekistan’ın

---

¹⁸⁶ Martha Brill Olcott, “U.S. Policy in Central Asia: Balancing Priorities (Part II),” Testimony prepared for the Committee on International Relations Hearing on The Middle East and Central Asia, 26 April 2006, s. 3.

¹⁸⁷ Örneğin Huntington, zengin ülkelerin çoğunun demokratik, demokratik ülkelerinin çoğu da zengin olduğunu belirtmiştir. Huntington, a.g.m., s. 48-49.

renkli devrim girişimini sert bir biçimde bastırmasını haklı bulanları kazançlı göstermektedir.

ABD tarafından desteklenen renkli devrimler, bölge ülkelerin yönetimlerinin yanı sıra Çin ve Rusya'nın de tepkisini çekmiştir. Rusya, renkli devrimleri Batı yanlısı/ Rusya karşıtı iktidarların getirilmesinin bir aracı olarak görmekteydi. Çin ise “ayrılıkçı ve dini uyanış hareketlerinin aktifleşmesi için bir dürtü oluşturduğundan”¹⁸⁸ bu devrimlere karşı çıkmaktadır.

”Renkli devrimler” ile birlikte demokrasi konusu bölgede en hassas konu haline gelmiştir. Zira ABD yönetimi, Gürcistan ve Ukrayna'nın yanı sıra Kırgızistan'da gerçekleşmiş olan “renkli devrimin” ardından benzer bir devrim girişiminin Özbekistan'da başarısız olmasının kendisine ülkedeki Hanabad üssüne mal olacağını görmüş oldu. Burada ŞİÖ çerçevesinde örgüte üye Orta Asya Cumhuriyetleri Rusya ve Çin ile birlikte hareket ederek iç işlerine müdahale edilmesine bir tavır koymuş oldular.

6. ABD'nin Demokrasi Politikalarının İflası

a. İç Etkenler

Yugoslavya'da ve Kafkasya bölgesiyle Rusya'nın yanı başındaki Ukrayna'da başarıya ulaşmış devrimler sonucunda ABD ve Batı yanlısı hükümetlerin iktidara gelmesiyle demokrasi zaferi ilan edilmişken, neden Orta Asya'da başarısız olmuştur? Bu soru, bir kısmı yukarıda belirttiğimiz bölge özellikleri ile cevap bulurken, cevabın diğer kısmı da teori ile uygulama arasındaki çelişkilerde yatmaktadır.

ABD tarafından bölgedeki demokrasi dayatmasının istediği sonuçlara ulaşmak için işe yaramayacağı, bölgedeki devrim ve devrim girişiminden kısa bir süre sonra anlaşılmaya başlanmıştır. Gelişen bu olaylar, “demokrasinin üçüncü dalgası” heyecanına kapılanlara bir cevap niteliğinde olan ve dünyada demokrasinin yayılmasını eleştiren bir konsept

---

¹⁸⁸ Pan Çjipin, Hu Hunpin, “Cvetnye Revolyucii' i Centralnaya Aziya: Vybor Puti (Renkli Devrimler' ve Orta Asya: Yol Tercihi)”, *Analytic*, Sayı: 2, 2006, s. 14-19.

olarak bilinen *Sequentialism* (aşamacılık)¹⁸⁹ yanlılarının haklı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu görüşe göre, demokratikleşmenin belirli aşamalardan geçmesi, demokratik değişimlerin daha rasyonel gerçekleştiği için yıkıcı sonuçları önlenebileceği umudunu verir, zira yeni seçilmiş liderlerin ve özgürlüğe kavuşan kalabalığın tahmin edilemez ve tehlikeli davranışları, baştan beri yasalar ve kurumların sıkı çerçevesi ile sınırlı olacaktır. Thomas Carothers makalesinde ABD ve Batının demokrasinin gelişmesine yardım etme konusundaki yaklaşımlarını ve sorumluluklarını gözden geçirmesine çağırılmış ve bazı ülkeler için mevcut olan otokratik rejimlerin muhafaza edilmesinin daha tercih edilir olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁰ Bu durum, yukarıda belirttiğimiz Olcott'un konuşmasında da kabul edilmiştir.

Başka deyişle, ABD yetkilileri “totaliter rejimlerin demokrasiye geçişleri, ancak otoritesi yüksek liderin varlığını öngören bir **otokrasiden geçeceğini**”¹⁹¹ **idrak ettiklerini** gösteriyor. Zira Andijan olaylarından sonra daha önce Gürcistan seçimlerine USAID ve onların bağış yaptıkları çeşitli kuruluşlar aracılığıyla (çoğunlukla NDI ve IRI) 2,4 milyon dolar harcayan¹⁹² NED, Kazakistan ve Azerbaycan'daki seçimler yaklaşırken muhalefete verdiği desteği geri çekmiştir. Ayrıca ABD'nin 2005'teki Dışişleri Bakanı Rice'in Kazakistan ziyaretini, rejim değişikliği için bir baskı unsuru olarak kullanmasını bekleyen muhaliflerin umutlarını boşa çıkarmıştır.¹⁹³ Kazakistan'daki muhalif liderlerden Zharmakhan Tuyakbai, Batının Ukrayna ve Beyaz Rusya'da (yani eski SSCB'nin Avrupa kısmında) demokratik seçimler için baskı yaparken, aynı şeyi Orta Asya'da yapmadığından çifte standart uyguladığını dile getirmiştir. Tuyakbai, ABD'nin bölgede demokrasiden başka sorunlarının ve çıkarlarının bulunduğunu da belirtmiştir.¹⁹⁴ Ancak bu durum, ABD'nin bölgedeki muhaliflerini, mevcut rejim ve kurumlara bir alternatif olarak görmediklerinin bir göstergesidir.

---

¹⁸⁹ “Demokratik kötümserlik” olarak da adlandırılan bu konsept için bkz. Zakaria, “The Rise of Illiberal Democracy, *Foreign Affairs*, Cilt: 76, Sayı: 6, (Kasım- Aralık 1997), s. 22-43; Mansfield, Snyder, “Democratization and Danger of War”, *International Security*, Cilt: 20, (Yaz 1995), s. 5-38; Thomas Carothers, “The ‘Sequencing’ Fallacy”, *Pro et Contra*, (Ocak- Şubat 2007), s. 85- 102.

¹⁹⁰ Carothers, a.g.m., s. 86.

¹⁹¹ 2006-2008 arasında Kazakistan'da görev alan Afganistan Büyükelçisi Aziz Arianfar'ın görüşü.

¹⁹² Mackinnon, a.g.e., 161.

¹⁹³ Mackinnon, a.g.e., s. 308.

¹⁹⁴ “Kazakh Leader Set To Win Vote Seen As Flawed”, *Reuters*, 3 Aralık 2005.

Tuyakbai'in bu sözleri ABD'nin demokrasi politikalarının başarısızlığını gösteren diğer unsura **-politika önceliklerinin değişmesine-** işaret etmiştir. "Demokrasi" örgütünü terk eden Özbekistan'dan dışlanan, Kırgızistan'da devrimin başarılı olmasına rağmen yeni iktidarının Rusya yanlısı politikalar izlediğinden sıkıntılar yaşayan ABD'nin bundan böyle bölgede daha ihtiyatlı davranacağı öngörülmektedir. Hatta ABD'nin önde gelen uzmanlarından Ariel Cohen, ABD'nin Orta Asya politikalarının üç sacayağından biri olan demokrasiden diğer ikisi uğruna vazgeçilebileceğine işaret etmektedir.¹⁹⁵ Geçtiğimiz yılın sonunda Özbekistan'ı eleştiren AB'nin bölgeye ilgisinin artmasıyla benzer politikalar uyguladığını söylemek mümkündür. Bush yönetimindeki ABD hem dıştan, hem de ülke içinden tepki almış, onlarca aydın, Amerika'nın önde gelen üniversitelerinin öğretim üyeleri, gazeteciler ve bürokratlar, Bush politikalarını eleştirerek ABD'nin hegemonyacı tavrının ABD'nin ulusal çıkarlarını zedelediği suçlamasını yapmışlardı. Amerikan çıkarlarının hegemonyacı sistemle sağlanmaya çalışılmasını yanlış bulan bu kişiler ulusal çıkarlarının farklı bir şekilde sağlanması gerektiğini düşünmekte.

Günümüzdeki ABD'nin amaçlarının birini Ariel Cohen şöyle özetler: "ABD'nin işi, iştir (iş yapmaktır).¹⁹⁶ Yani ABD rahat bir şekilde yatırım ve ticaret yapabildiği bir uluslararası ortam arzu etmektedir. Ancak aynı zamanda şu da kesin ki, ABD için bu bölge, kesinlikle Rusya ve Çin'in ellerine bırakılamayacak kadar önemlidir. Dolayısıyla burada tutunmak ABD için önemlidir. Bu yüzden önemli olan bu bölgede iş yapmak için önce istikrarın sağlanması gerekir. Bu anlamda, istikrar uğruna demokrasiden vazgeçildiği izlenimi hakim olmuştur. Hatta bazı araştırmacılar, ABD'nin terörle mücadele konusuna destek veren Özbek yönetimi ile muhalifleri bastırma konusunda yardım ettiklerini savunmaktalar. BM ve insan hakları örgütleri Özbekistan'ı eleştirirken, Amerika Birleşik Devletleri'nin ülkedeki üstün kaynaklanan olağanüstü durumlarını kullanarak, Özbek yetkililerince şüphelileri teslim ettikleri, bunların bazılarının K2'de sorguya çekildiği iddia edilmiştir.¹⁹⁷ Diğer bir görüşe göre ise ABD'nin çelişkili veya kararsız davranışları, ABD'nin karar verici mekanizma içindeki rekabet eden

---

¹⁹⁵ Ariel Cohen, "Orta Asya'da ABD'nin Çıkarları: Güvenlik, Enerji ve Demokrasi", <<http://www.eurasianet.org/russian/departments/insight/articles/eav120706aru.shtml>>

¹⁹⁶ The business of America is business.

¹⁹⁷ Wishnick, a.g.e., s. 11.

önceliklerinden kaynaklanmaktadır: Pentagon, güvenliği ön plana çıkarırken, Dışişleri demokrasi önceliğinde ısrar etmektedir.¹⁹⁸

ABD yetkililerinin “çifte standart” uyguladıkları bu suçlamaları göze almalarının bir sebebi de, **Afganistan’daki durumdur**. Zira bölgede bir istikrarsızlık kaynağının ortadan kaldırılamazken, bölgenin diğer ülkelerinde çıkacak sorunlar, Afganistan’ı daha da zora sokabilirdi. Diğer yandan ise Afganistan konusunda destek veren Özbekistan’ın ABD üslerin ülkesinden çıkarması, diğer bölge ülkelerinin verdikleri desteği geri çekmesine, dolayısıyla daha da fazla masrafa neden olabilirdi. Bu yüzden daha fazla ısrara gerek olmadığı düşünülmüştür.

ABD demokrasi politikalarının başarısızlığının diğer önemli bir nedeni ise, ABD’nin Avrupa kısımlarından farklı olarak Orta Asya bölgesindeki sorunların insan hakları ihlali ve özgürlük kısıtlamasından ziyade yolsuzluktan kaynaklandığını idrak edememesidir. Bu bağlamda bölgede aşırı dinci hareketlerin halktan destek almasının nedeni de, bunların demokrasi için değil, **adil iktidar** için mücadele ettiklerini savunmaları olduğu unutulmamalıdır.¹⁹⁹

b. Rusya ve Çin’in Tutumu

Aşamacılığın taraftarlarının fikirlerinin, sadece ABD’de değil, Rusya ve Çin’de de etkili olduğu, bu ikilinin Özbekistan’a desteğini vermekle gecikmemesinden anlaşılmaktaydı. Zira Özbekistan’ın ABD destekli GUAM’dan ayrılması, Rusya’nın başını çektiği KGAÖ’ya tekrar katılması ve ŞİÖ’nün ülkedeki ABD üssünün kapatılmasına dair kararın alınması ABD’nin başarısızlığını gösteren gelişmeler idi.

Demokrasi geleneklerinin zayıf olduğu ve muhtemel istikrarsızlığın en büyük tehdit oluşturduğu Orta Asya’da Çin ve Rus politikacılar ABD’nin demokrasiyi empoze etme girişimlerini saflık ve huzur bozucu (istikrarsızlık) olarak nitelemişlerdir. Bu düşünceler,

---

¹⁹⁸ Blank, *U.S. Interests in Central Asia and the Challenges to Them*, s. 19.

¹⁹⁹ Malysheva, a.g.m., s. 70.

Lale devriminden sonra yeni hükümetin iktidarı sağlamlaştıramaması ve ülkeyi istikrara kavuşturamaması ile pekiştirilmiştir.²⁰⁰

Kimi görüşe göre, bu eleştiriler, ABD'nin Irak'ı işgal etmesinden sonra artmıştır. Zira bu hareket, Orta Asya bölgesinin artık ABD'nin jeopolitik öncelikleri arasında yer almadığı şeklinde algılamalara yol açmıştır. Bu da Rusya'nın bölgede daha aktif faaliyetlerde bulunmasının sinyallerini vermiştir. Kremlin, Afganistan'daki afyon üretimi artışının yanı sıra bölgedeki “demokratikleştirme” alanındaki “istikrarsızlık deneyimlerine” dikkat çekerek Batı güçlerinin faaliyetlerini eleştirmiştir. Bu bağlamda ABD'nin Afganistan'da yürüttüğü Talibana karşı mücadele Rusya'nın çıkarlarına hizmet etse de Rusya işbirliğinden çok ABD ile ilişkilerin dengelemesi ile ilgilenmekteydi.²⁰¹

ABD'nin demokrasi teşviki eğimi, Rusya ve Çin için “iki uçlu keskin kılıca” benzetilmektedir. Bir yandan, ABD'nin demokrasiye ağırlık vermesi ile önceliklerinde değişime gidebileceği eğilimi, Çin ve Rusya'ya ABD'nin demokrasi konusunda görüşlerinin daha çok Pekin ve Moskova'ya yakınlık gösteren bölge ülkeleriyle arasını açmak için bir şans vermiştir. Diğer yandan, ABD'nin renkli devrimlere verdiği desteği yüzünden bölgedeki çıkarlarının zarar gördüğünü ileri süren Rus ve Çin liderleri ABD'ni bu tür girişimlerinin bölgedeki hassas statükoyu bozacağı görüşündedirler. Yani Çin ve Rusya'nın bu çıkışları, ABD'nin faaliyetlerinin artık kendi çıkarlarına bir tehdit olarak algılamasından sonra meydana gelmiştir.

ABD'nin demokrasi politikaları, Çin ve Rusya'nın “demokrasi” anlayışına uymuyor. Zira bu iki ülke de Orta Asya'yı -çok sayıdaki devletin güçlenerek Amerikan gücüne karşı denge oluşturduğu, uluslararası ilişkilerinin 'demokratik' vizyonu temeline dayandığı- çok kutuplu dünya düzenini yaratma amaçlarına uygun bir test alanı olarak görmektedir.²⁰² İki ülke Mayıs 2008'de yaptıkları ortak açıklamalarında, "uluslararası

²⁰⁰ Rumer, “China, Russia and the Balance of Power in Central Asia”, s. 6.

²⁰¹ Anna Matveeva, *Central'naja Azija – Strategičeskij Podhod K Postroeniju Mira (Orta Asya Barış İnşası İçin Stratejik Yaklaşım)*, Londra, International Alert, 2006, s. 40, <http://www.international-alert.org/pdf/Central_Asia_strategic_pb-RUSSIAN.pdf>.

²⁰² Elizabeth Wishnick, *Russia, China and The United States In Central Asia: Prospects For Great Power Competition And Cooperation In The Shadow Of The Georgian Crisis*, Carlisle, PA, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, Şubat 2009, s. 27-28.

güvenliğin çok yönlü ve bütüncül, bir ülkenin güvenliği, askeri ve siyasi ittifakların genişletmek süretiyle diğer ülkelerce garanti edilemez” denmektedir.²⁰³ Aynı ibareler 2009’daki ortak açıklamada da yer almıştır. Başka ifadeyle, uluslararası düzeyde gücünü sergileyecek kapasiteye henüz ulaşamayan bu iki ülke güçlerini yanı başındaki bölgede test etmek istiyor.

Diğer bir husus, ABD’nin güç kullanımına ilişkindir. Denge mi hegemonya mı uluslararası sistemin istikrarını daha iyi sağlar sorusuna cevap arayan Nye, *Amerikan Gücünün Paradoksu* kitabında, bunun Amerika’nın elde bulundurduğu gücü nasıl kullanacağına bağlı olduğuna işaret etmektedir.²⁰⁴ Bu bağlamda Çin ve ABD’nin Orta Asya bölgesinde sergiledikleri tutum, “önder ülke çıkarlarını sığ bir biçimde tanımlar ve ağırlığını küstahça kullanırsa, bu diğer ülkelerin onun hegemonyasından kurtulmak için harekete geçme sürecini hızlandırır”²⁰⁵ şeklindeki Nye’in tarifinin uygulamaya geçirilmesinin örneğini oluşturmaktadır.

Bu yüzden Moskova ve Pekin’in bölge liderlerini ortaklık için ikna etmeleri uzun sürmemiştir. Andijan olaylarından sonra Kerimov, iki başkentte iyi karşılanmış, ülkeden kaçan Akayev de yine Moskova’ya sığınmıştır. Nitekim Temmuz 2005’te Kazakistan başkenti Astana’daki ŞİÖ zirvesinde üye ülkeler ABD’ye niyetlerini açıklamaları ve bölgedeki askerlerini çekmek üzere bir takvim belirlemeleri için çağrıda bulundu.²⁰⁶

Bu girişimlere karşın ABD, bölge ülkelerini Batı yapılarına entegre etmek için yollar aramakta ve buna bir çerçeve/kılıf belirleme peşindedir. BİO ve GUAM girişimleri yetersiz kaldıklarında, ABD, diğer bölge ülkelerine nazaran daha az eleştirilen Kazakistan’ı seçerek bu ülkenin AGİT başkanlığı adaylığını destekleme yoluna girmiştir. Aslında bu durum ABD’nin, Kazakistan’ı bölge lideri olarak kabul etmesi ile de yakından ilgilidir. Başta Özbekistan’ı bölge lideri olarak seçen ABD, “Özbekistan

---

²⁰³ ÇHC ve RF’nun Temel Uluslararası Sorunlarına İlişkin Ortak Deklarasyonu (tüm metin), 24 Mayıs 2008, <<http://www.fmprc.gov.cn/rus/wjdt/gb/t459410.htm>>

²⁰⁴ Joseph Nye, *Amerikan Gücünün Paradoksu*, Gürol Koca (çev.), İstanbul, Literatür Yayınları, 2003, s. 10- 21.

²⁰⁵ A.g.e., s. 18.

²⁰⁶ Rumer, “The US Interests and Role in Central Asia After K2”, s. 149-150.

yıldızının alçalmasından sonra” Kazakistan’ın Orta Asya politikalarına merkezi rol oynamaya başlamasını desteklemiştir. Yani 90 sonrası, ABD için sadece enerji kaynakları ve nükleer silah varlığından dolayı önemli olan ülke, 2005’ten itibaren ABD’nin bölgedeki “tercihli ortağı” haline gelmiştir. Bu tercihin sebebi, Çin ve Rusya arasında sıkışan jeostratejik konumu, cumhurbaşkanı Nazarbayev’in Avrasyacı dış politika oluşturma merakı, yani büyük güçler ve komşularla artı AB, Japonya ve güney Kore olmak üzere tüm ülkelerle iyi ilişkiler kurmakla sağladığı başarısı etkileyici olmuştur.²⁰⁷ Diğer bir neden de yukarıda da belirttiğimiz gibi ülkenin mayın temizlemek üzere Irak’a gönderdiği askeri birlik olabilir. ABD’nin Kazakistan’a verdiği öncelik de bölgeye yaptığı yardım miktarı ve yapılan yardımların Özbekistan gibi şarta bağlı olamamasından da anlaşılabilir.

Belirtilen bu tezlerin geçerliliği, devrimden sonraki gelişmelerde kendini göstermektedir. Örneğin, Kırgızistan’da demokrasi söylemlerinin “Lale devrimi” liderlerince sadece iktidara gelmenin aracı olarak algılandığı hemen anlaşılmıştır. Zira Mart 2005 seçimlerinde iktidar karşıtı tutum ve eylemlerde demokratik ögelere sıkça başvurulurken, aynı kişiler iktidarı meşrulaştırdıktan sonra demokrasi söylemlerini kullanmaz oldular. Parlamento ile cumhurbaşkanı arasındaki yetki dağılımına ilişkin süren mücadelelerden dolayı anayasal reformlar engellenmektedir. Aralık 2007’de yapılan Parlamento seçimlerinin sonuçlarını protesto etmek için toplanan eylemciler gösteri sınırlaması ile karşı karşıya kaldılar veya takibe alındılar.²⁰⁸ ABD ise bu durumlara seyirci kalarak yeni bir statüko değişimine gitmek istememiştir.

Belirtilen bu küçük hatalar, ABD’nin büyük başarısızlığa, yani demokrasi politikasının iflasına yol açmıştır. ABD’nin bölgenin en zayıf ülkelerinden Kırgızistan’ı bölgedeki diğer ülkelere yönelik bir sıçrama tahtası olarak kullanma girişimi, devrimin gerçekleşmesiyle demokrasinin zaferi olarak algılanmış, ancak bunun böyle olmadığı hemen anlaşılmıştır.

---

²⁰⁷ Wishnick, a.g.e., s. 13.

²⁰⁸ Schulte, “Benchmarking The Process Of Democratization İn Kyrgyzstan By Defining The Role And Functions of NGOs”, s. 7.

Bununla birlikte, demokrasi politikalarının iflasına rağmen, bu bölge ABD çıkarları açısından Çin ve Rusya'nın denetimine bırakılamayacak kadar önemlidir. Bu yüzden ABD araştırmacıları, demokrasi sacayağının başarısızlığına aldırmadan bölgedeki faaliyetlerini azaltmamak gerektiği görüşündedirler. Zira onlara göre, ne Çin ne de Rusya bölgede değişim taraftarlarıdır, dolayısıyla Afganistan komşuları ABD bölge ülkelerinden çıktığı an bir kaos ortamına sürüklenebilir ve başta bölgenin diğer komşuları olmak üzere bölgedeki ABD çıkarları zarar görebilir. Yani boşluğu ABD doldurmazsa, diğerleri doldurur. Dolayısıyla ABD, istediği ülkelerle değil, Özbekistan gibi varlığı mevcut olan ülkelerle işbirliği yapmalıdır. Aksi takdirde en iyi anlamda, devam eden Amerikan- Özbek güvenlik işbirliği sekteye uğrar ve ABD siyasi tabakasının Özbekistan'ın güç yapısındaki en önemli kurumlarına erişimi engellenir, en kötü anlamda ise ABD yetkililerinin Özbekistan'daki meslektaşlarını etkileme olasılığı sınırlandırılır.

209

Özetlemek gerekirse, ABD'nin eski Sovyet coğrafyasında uygulamaya koyduğu demokrasi ve ekonomik liberalleşme politikalarının, bölgede açık toplum yaratmaya yönelik olduğu bilinmektedir. Zira kapalı toplumlarda müdahale imkanı bulunmamaktadır. Bu durum en açık bir şekilde Afganistan örneğinde olmuştur. SSCB'ye karşı silah vb. yardımların yanı sıra, radyo yoluyla da dini duygular kullanılmıştır. Ancak Sovyetlerin yıkılmasından sonra güçlenen bu gruplar (Taliban) kendisine karşı çıkınca askeri bir seçenektan başka bir müdahale aracı bulunmadığını görmüştür. Bu yüzden bölge ülkelerine yardım aktarılırken, demokrasinin ve serbest piyasanın geliştirilmesine büyük önem verilmektedir.

Daha açıklayıcı ifadeler kullanmak gerekirse, ABD'nin kullandığı demokrasi uygulamasının, farklı bir amaca hizmet ettiği söylenebilir. Terörle mücadele kapsamında gerçekleşen 2001 Afganistan operasyonu ve 2003 Irak harekatı sırasında sık sık gündeme getirilen demokrasi söylemleri ile demokrasi, bir sivil olgudan çıkıp askeri işgal ile birlikte anılmaya başlamıştır. Özellikle de eski SSCB ve Doğu blok ülkelerindeki sivil devrimler, demokrasiyi, ulaşılması gereken bir değer olmaktan çıkarıp ABD ve Batı

---

²⁰⁹ Rumer, "The US Interests and Role in Central Asia after K2," s. 152-154.

yanlısı olmak gibi cepheleşmenin merkezi kavramı haline getirmiştir. Bu bağlamda ABD'nin demokrasi dayatması/ihraç etmenin temel amacı, mümkün olunca çok insanı ve devleti kendi düşünce tarzına alıştırmak ve öğretmek olarak karşımıza çıkmaktadır. **Bu düşünce bir anlamda SSCB'nin “tek tip” Sovyet insanı yaratma politikası ile benzerlik göstermektedir.** SSCB'nin bu hedefin gerçekleştirebilmesi durumunda din, etnik ve dil gibi asıl kimlik öğelerinden arınmış bir ülkenin halkına itirazla karşılaşmadan kendi düşünce tarzını benimsetmektir. ABD ise SSCB'nin tecrübesini değerlendirerek kendine ders çıkarmış, hoşgörü, etnik farklılıklar gibi SSCB'nin sonunu hazırlayan konulardaki ihmalkârlıkları rehber olarak kullandığını görüyoruz. Bunun sonucunda ise ekonomik reformlar, liberalleşme, demokrasi, hukuk üstünlüğü, söylemleriyle başlatılan uygulamaların temel amacı ise “Sovyet insanına” benzer “küresel vatandaşı” yaratmak olabilir. ABD'nin Yeni Dünya Düzeni dediği bu olsa gerek. Bununla birlikte bölgedeki diğer ABD çıkarları (güvenlik ve enerji) göz önünde bulundurulduğunda ve bunları “ekmek” (temel) olarak tarif ettiğimizde, demokrasiye “pasta” rolü biçilmektedir. Bu yüzden ki ABD'nin pasta peşinde koşarken ekmekten olacağını anladığında daha ihtiyatlı politikalar izleyeceği tahmin edilebilir. Bunun en çarpıcı örneği ise Özbekistan'da yaşanmıştır. Zira ABD'nin bölgedeki girişimleri, bölgede çıkarları olan diğer güçler ile çatışmaktadır. ABD bölgedeki etkinliğini demokrasi aracılığıyla arttırmak isterken, Rusya ve Çin diğer mekanizmaları kullanmaktadırlar.

Bununla birlikte, ABD'li yetkililerin çelişen söylemleriyle icraatlarını ve STK'larının ‘gizli’ görevlerinin bulunduğu ABD'nin demokrasi politikasının güvenilirliğini yitirdiğine dair sert eleştirilerini bir kenara bırakacak olursak, yine de bölge ülkelerindeki yönetimin “tek elden” yürütülmesi, yöneticinin ani bir ölümü veya rahatsızlığı durumunda ülke içinde başlayacağı iktidar kavgası ve gerginliğinin istikrar bozucu etkisi bulunduğu endişe verici bir durumdur. Buna bölgenin “doğu mentalitesi” de eklendiğinde sonuçlar daha da ağırlaşabilir. Bunun önlenmesi ise ancak bölge ülkelerinin insanının, ülke ve bölgesini düşünen vatansever, rekabetçi olmaktan ziyade yapıcı olmaktan ve “tek/özel” değil “takım” çalışmalarına yönelik yetiştirilmesinden geçmektedir. Dolayısıyla ABD'nin uygulamaya koydukları politikalarını değerlendirmeye alırken, bu uygulamaların ABD

kamuoyu ve entelektüel çevrelerinde de eleştirildiğini, demokrasinin özüne ilişkin tartışmaların hala sürdüğünü göz önünde bulundurmalıyız. Bu açıdan baktığımızda önemli olan, deyim yerindeyse “küvetteki suyu dökerken içindeki çocuğu da dışarı atmamak” olduğunun unutulmamasıdır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÇİN'İN ORTA ASYA POLİTİKASI: GÜVENLİK, ENERJİ, NÜFUS VE DİL

1994 yılında Den Syaopin Çin'in önüne yeni siyasi ve ekonomik düzenin oluşturulması hedefini koymuştur. Bu görüş, günümüzde “adil ve haklı yeni uluslararası siyasi ve ekonomik düzenin kurulmasının aktif olarak ilerletilmesi; barış içinde bir arada yaşamının beş ilkesi ve diğer genel kabul gören uluslararası kuralların yeni uluslararası siyasi ve ekonomik düzenin temelini oluşturulması”¹ şeklinde izah edilmektedir. Zira Çin'e göre, Soğuk Savaş sonrasında çok kutupluluğa ilerleyen dünya düzeni ABD'nin askeri, ekonomik ve siyasi hegemonya kurma çabaları ile engellenmektedir. Bu bağlamda çok taraflı diplomatik faaliyetlere aktif katılmak, dünya barışı ve bölgenin istikrarını koruyan önemli bir güç olmak istediğini dile getiren Çin, arzuladığı dünya düzenini gerçekleştirmeye yardımcı olacak şekilde bölgesel ve uluslararası güç ve nüfuzunu arttırmaya çalışmaktadır.

Belirtilen bu hedefler doğrultusunda ilerleyen Çin'in hem ekonomik kalkınmaya odaklanarak içten güçlendirmeye, hem de dış politikada -“kuvvete başvurmamak ya da kuvvetle tehditte bulunmamak, herhangi bir bahaneyle başka ülkelerin içişlerine karışmamak” ilkelerine bağlı olduğunu sık sık gündeme getirerek²- kendi ittifakını güçlendirmek ve genişletmek ya da karşıt grubun ittifakını zayıflatmak üzere dış dengelemeye başvurduğu söylenebilir. “İç dengeleme” bakımından ülkenin kapasitesinin artırılmasında önemli bir paya sahip olan ve aynı zamanda Rusya'nın nüfuz bölgesini oluşturan Orta Asya bölgesi, bu iki gücün ABD'ye karşı “dış dengeleme”de de önemini korumaktadır.

ABD'nin hegemonya uygulamasının bir parçası ve Rusya'nın tarihten gelen bağları nedeniyle çıkarları kapsamında bulunan Orta Asya bölgesindeki güvenlik ve askeri varlığı açısından Rusya'ya göre daha düşük bir profile sahip olan Çin, Orta Asya ile ekonomik ilişkileri genişletmeyi sürdürmektedir. ABD'nin konuşlandığı ve eskiden Rusya'nın hakim olduğu bölgede Çin yeni ekonomik güç olarak ortaya çıkmıştır.³

¹ “Çin'in dış politikası”, *China ABC*, <<http://turkish.cri.cn/chinaabc/chapter4/chapter40201.htm>>

² A.g. e.

³ Rumer, “China, Russia and the Balance of Power in Central Asia”, s. 5.

SSCB'nin dağılmasından sonra Çin, Orta Asya'nın bağımsız beş devletinden üçü- Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan- ile 3700 km uzunluğunda ortak sınıra sahip olmuştur. Ocak 1992 tarihinde Çin beş yeni bağımsız devletle resmi diplomatik ilişkiler kurmuştur. Çin bu aşamada bölgede her hangi bir ülkeyi ön plana çıkarmadan, oldukça dikkatli ve temkinli politika yürütmüştür. Ancak bölgedeki aşırı kökten dincilik tehdidinin artışı, Çin'in Uygur, Tibet, diğer "bölünen uluslar" sorunları ile ilgili konularda bölge ülkeleriyle ortak politika ve operasyon hareketlerinin koordinasyonu, karşılıklı ticari temasların kurulması gibi politik ve ekonomik realiteler, Çin'i ilgili alanlardaki ilişkileri yoğunlaştırmaya zorlamıştır.⁴

Büyük güçlerin mücadele alanı haline gelen Orta Asya, özellikle Çin tarafından bölgede tutunma, siyasi ve ekonomik varlığını güçlendirme alanı olarak algılanmaktadır. Zira Tayvan ve diğer konulardaki Çin-Amerikan görüş ayrılıkları göz önünde bulundurulduğunda, bölgede ABD askeri üslerinin konuşlandırılmasından sonra Orta Asya Çin için doğrudan bir cephe konumuna gelebilir. Bu yüzden Çin için bölgede Çin karşıtı blokların oluşmaması önem arz etmektedir. Ülke bütünlüğü sorunu bağlamında güvenlik açısından önemli olan Orta Asya'da Çin için diğer önemli konular ise, bölge kaynaklarına ulaşma imkanı ile bölgedeki Çin yatırımlarının güvenliğidir.⁵ Bunları daha ayrıntılı ele almak gerekmektedir.

Çin'in Orta Asya bölgesine yönelik politikaları Çin'in hayati ulusal çıkarlarıyla belirlenmektedir. Bunların başında ülkenin toprak bütünlüğü ve Çin'in batı bölgesindeki istikrarla özleştirilen güvenlik meselesidir. Bu mesele, 1990'lı yıllarda Çin tarafından ilan edilen batı ve orta bölgeleri geliştirme programı ve yabancı yatırım çekme çerçevesinde daha da önem kazanmıştır. Zira iç ve dış istikrar Çin için "dört modernizasyon" çerçevesindeki reformlar gerçekleştirmek açısından önemlidir. Bu yüzden Çin bölgede dengeyi bozabilecek unsurların güçlenmesini, mevcut durumun değişmesini istememektedir.⁶ En azından kendisini yeterince güçlendirene dek. Çin'in, kendi küresel politikalarında Orta Asya bölgesini nasıl bir yere oturtmak istediğini Çin uzmanı şöyle özetlemektedir. Çin için Orta Asya şu stratejik açılardan önemlidir:

⁴ Voskresenskiy, a.g.m., s. 318.

⁵ Zhao Huasheng, "Problemleri Politik Kitaya v Centalnoy Azii (Çin'in Orta Asya Politikası Sorunları)", *Kazakhstan v Globalnih Protsessah*, Sayı: 2, 2004, s. 64-65.

⁶ Evgeniy Savkovich, *Kitay Vo Vneshney Politike Respubliki Kazahstan v 1992- 2001*, Yayınlanmamış Akademik Araştırma, Tomsk, 2005, s. 4.

- Güçlenen güvenlik işbirliği (özellikle terörle mücadele konusunda) ve terör örgütleri arasındaki uluslararası bağları kopararak bölgede ve Çin'in batı bölgelerinde istikrarın sürdürülmesi,
- Bölge ülkeleriyle ekonomik ve ticari ilişkilerin genişletilmesi ve büyüyen iç talebi karşılamak için enerji kaynağının oluşturulması,
- Rusya ile işbirliği boyutunun genişletilmesi,
- Yerel çok yönlü işbirliği modelini (ŞİÖ) oluşturarak Çin'in yeni diplomatik imajının yaratılması ve
- uluslararası siyasi çok kutupluluk sürecinin ilerletilmesidir.⁷

Bu bağlamda Çin'in SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan orta Asya ülkelerine (1) bir güvenlik kuşağı, (2) enerji kaynağı ve malları için pazar ve (3) nüfus ve dil politikası ile "Pekin konsensüsü" için "deneme sahası" olarak baktığı söylenebilir. Bu politika öncelikleri doğrultusunda hareket eden Çin, Orta Asya'daki politikaları için temel araç olarak ŞİÖ'yu seçmiştir. Bu politikaların değerlendirilmesine geçmeden önce ŞİÖ'nün nasıl bir etkili mekanizmaya dönüştüğüne bakmak gerekir.

A. Çin'in Orta Asya Politikası Temel Aracı Olarak Şanghay İşbirliği Örgütü

ŞİÖ'nün etkisi konusunda Batılı araştırmacılar farklı görüş bildirmekteler. Kimilerine göre, Çin, bu örgütü ABD'ye karşı koordine aracı olarak kullanacağından endişe duymaktalar, diğerleri daha ileri giderek bunun Asya'da Soğuk Savaş sonrası oluşturulan güçlü bölgesel bir örgüt olarak çıktığını ve Orta Asya ülkeleriyle işbirliğini geliştirerek rejimlerin güvenliğini korumayı amaçladığını dile getirmekteler. Kimi araştırmacılar ise üyeler arasındaki anlaşmazlıklarını ön planda tutarak ŞİÖ'nün potansiyel bir tehdit olarak görülmesinin doğru olmadığını savunmaktadırlar.⁸ Bu görüşlerin bazılarında katılmamızla birlikte bize göre ise, Çin'in bölgedeki temel aracı

⁷ Ren Dongfeng, *The Central Asia Policies of China, Russia And The USA, And The Shanghai Cooperation Organization Process: a View From China*, Stockholm, SİPRİ, 2003, <<http://editors.sipri.se/pubs/CentralAsiaSCO.pdf>>, (12.02.2008), s. 6.

⁸ Wishnick, a.g.e., s. 18.

olan ŞİÖ, bölgedeki ABD'nin güçlenmesinden endişe duymaya başladığında Çin tarafından Rusya'nın da bu konudaki endişelerinden faydalanarak ABD'ye karşı bir dengeleme unsuru olarak kullanılmıştır. Zira dengeler tehdit algılamasına göre değişiklik gösterebilir.

Pekin, Orta Asya'daki politikalarını ikili ilişkiler ve Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) aracılığıyla yürütmektedir. Zira bölgede yaygın olan “Çin tehdidi”⁹ düşüncesinden kaynaklanan bölge ülkelerinin Çin'den çekinmeleri Çin'in bu yola başvurmasına neden olmuştur. Bu tehdidin algılanması, tarihte bölge ülkelerinin boy boy olarak Rus etkisinin altına girmesine de yol açmıştır. Zira bölgede yaygın olan görüşe göre, “Rus boyunduruğu deridendir, zamanla yıpranır gider, Çin'inki ise demirdendir.”

Diğer neden ise, 2001'deki ABD'nin Afganistan'a gerçekleştirdiği **askeri harekattır**. Zira 1990 sonrası, bölge istikrarsızlığını tehdit eden aşırı dinci grupların saldırılarına destek veren rejimin yıkılması -Çin ve Rusya'nın katılımı olmadan- alternatif bir güvenlik sağlama versiyonunu sergilemiştir. Bu da bölge ülkelerinden Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın topraklarında ABD'nin askeri üslerinin yerleştirilmesine hemen onay vermesiyle sonuçlanmıştır.¹⁰ Başta fazla bir işlevi olmayan ve diğer bölgesel yapılara benzetilen ŞİÖ, 2005 Temmuz ayındaki zirvede ABD'yi Orta Asya bölgesinden dışlama yönünde aldığı kararlar sesini duyurmuştu. Bu uygulama açısından önemli bir adımın önhazırlığı daha 1997 yılında Rusya ve Çin'in YYD'nin çok kutuplu olması gerektiğine dair Deklarasyonla yapılmıştır.¹¹ Zira bu açıklamayla birlikte Çin, ABD- Japonya ittifakına karşı güçlü bir müttefik edindiğini de ilan etmiştir.¹² Daha sonra bu söylemlerin teyidi ŞİÖ'nün Bişkek Deklarasyonuna yansımıştır.¹³

---

⁹ Rusya'da da yaygın olan bu düşüncenin temelinde, bölgenin Çin ile uzun sınırın paylaşılmasından dolayı Çinlilerin hem askeri, hem de demografik olarak istilaya uğrama korkusu yatmaktadır. Diğer yandan Çin'in ekonomik büyümesine bağlı geliştirilen “ekonomik Çin tehdidi” de bölge ülkelerinin Çin'in hammadde eklentisi/uzantısı haline gelme korkusudur.

¹⁰ Bulat Sultanov, “Respublika Kazakistan i ŞOS (Kazakistan ve ŞİÖ)”, *Kazakhstan v Globalnih Protsessah*, Sayı: 2, 2004, s. 78.

¹¹ *Çokkutuplu Dünya ve Yeni Uluslararası Düzenin Kurulmasına İlişkin Ortak Deklarasyon*, Moskova, 23 Nisan 1997, < http://lawrussia.ru/texts/legal_743/doc743a830x878.htm>

¹² Syroezhkin, *Problemy Sovremennogo Kitaja İ Bezopasnost' V Central'noj Azii*, Almaty, KİSİ Yayınları, 2006, s. 204

¹³ A.g.e., s. 205.

Kimi görüşe göre ise örgüt çerçevesinde ticaret, uyuşturucu kaçakçılığı ve çevre sorunuyla mücadele eden ŞİÖ, bir güçten ziyade, daha çok forum niteliğindedir.¹⁴ Bir görüş de, ŞİÖ'yü bir siyasi örgüt olarak Rus ve Çin diplomasisinin bölgedeki ABD varlığı ile mücadele aracı ve aynı zamanda küçük bölge ülkelerine büyük güçleriyle nominal olsa dahi eşit olarak aynı masada oturma fırsatı veren forum şeklinde değerlendirmekte ve bu yüzden bunu ABD'nin dikkatle takip etmesi gerektiğine işaret etmektedir.¹⁵ Diğer bir görüşe göre ise ŞİÖ, Soğuk Savaştan sonra güvenlik, politika, ekonomi ve kültür alanında faaliyet gösteren Çin'in yer aldığı ve ABD'nin yer almadığı tek bölgesel örgüt olup uluslararası düzeyde çok kutupluluğun göstergesi olarak sunulmaktadır.¹⁶ Bu bağlamda örgütün anlaşmalarının büyük kısmı 31 Aralık 2020'e kadar (5yıl uzatma imkanı mevcut) geçerli olması, yani o dönemde Çin'in de küresel güç olma potansiyeline sahip olabileceği göz önünde bulundurulduğunda, ŞİÖ'nun bir "geçici yapı" olarak da nitelendirilebileceğine dikkat çekilmektedir.¹⁷ Bu görüşü paylaşanlar, Çin için ABD'nin küresel bir ödül olarak gördüğü ve dünyaya hakim olmak için ele geçirmesi gerektiği bölgeye yönelik politikasının temel aracı olan ŞİÖ'nün rolüne dikkat çekmektedirler. ABD'nin Afganistan hareketinden sonra bu önem daha da artmıştır. Zira Çin bölge ülkelerini yanına çekerek kendi gücünü sergileme imkanını bulmuştur.

İkili ve ŞİÖ çerçevesinde; bölge ülkelerine güvenlik açısından garanti vererek ve bir büyük güç olarak Çin bunların dış politikalarında önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Zira diğer büyük güçlere karşı "karşı güç" niteliğinde olduğundan bölge ülkelerin denge sağlamalarına ve çok yönlü politikalar izlemelerine yardımcı olmakta ve bu anlamda olumlu karşılanmaktadır.¹⁸

Bunun yanı sıra ABD'nin bölgedeki üstünlük çabalarına karşı Çin'i destekleyen Rusya, büyüyen Çin'i istememektedir. Bu yüzden Rusya'nın ABD'ye karşı olan tutumunu uzun vadeli bir strateji değil, kısa vadeli bir taktik niteliği taşıdığına ilişkin görüşler

---

¹⁴ Report of the Sub-Committee on NATO Partnerships on Central Asian Security - The Role of NATO (175 PCNP 06 E) by Rafael Estrella, <<http://www.nato-pa.int/default.Asp?SHORTCUT=990>>, (02.12.2007)

¹⁵ Rumer, "China, Russia and the Balance of Power in Central Asia", s. 1.

¹⁶ Venera Galyamova, "Politika i İnteresy Kitaya (Çin'in Politikası ve Çıkarları)", Sultanov, vd., *Politika i İnteresy Mirovih Derjav v Kazakhstane*, a.g.e., s. 132- 135.

¹⁷ A.g.e., s. 133.

¹⁸ Huasheng, "Central Asia in China's Diplomacy", s. 161.

mevcuttur.¹⁹ Bu yüzden orta ve uzun vadede ise Rusya'nın, yükselen Çin'i dengeleyecek arayışlara girmesi muhtemeldir.

1. Şanghay Beşlisinden ŞİÖ'ye

ŞİÖ'nün kuruluşu 14 Haziran 2001 tarihinde ilan edilmiştir. Ancak selefi olan Şanghay Beşlisi adlı oluşum, 15 Haziran 1996'da Çin'in Şanghay şehrinde Sovyetler ve Çin arasındaki eski sınır sorununu müzakere etmek üzere kurulmuştu. Sovyetler ile Çin arasındaki sınır sorunu 1960'larda gündeme gelmiş, hatta sınırda çatışmalar çıkmıştı, ancak SSCB döneminde bu sorun çözülememişti. Sovyetlerin dağılmasıyla Çin, 4.300 km sınırı olan Rusya'yla, 1.700 km sınırı olan Kazakistan'la, 1.000 km sınırı olan Kırgızistan'la ve 450 km sınırı olan Tacikistan'la yani birden dört bağımsız devlet ile sınırdaş oldu.²⁰ Müzakereler sonucu Çin bir tarafı, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ise diğer tarafı temsil edecekti. Böylece beş devletten oluşan başta iki taraflı, sonra da çok taraflı olacak olan bir süreç oluşturulmuş: Şanghay Beşlisi. Sınır sorunu çözüldükten sonra özellikle bölgede faaliyet gösteren aşırı dinci terör gruplarının oluşturduğu tehlikeye karşı Çin, Orta Asya ülkelerinin endişelerini değerlendirerek terörle mücadele ve bölgesel güvenliği sağlama hedefleri koyan ŞİÖ'yü kurdu.

ŞİÖ sayesinde Çin bir güvenlik koruma mekanizması, Orta Asya ilişkilerinde dinamik ve gelişen durumunu iştirak etmek ve sürdürmek için bir bağlantı/kanal oluşturmuş, bölge ülkeleriyle komplike işbirliği için bir platform elde etmiş oldu. Aynı zamanda ŞİÖ'nün kurumsallaşması, Çin ve Rusya arasındaki çıkar dengesine, bölge ülkeleriyle karşılıklı çıkarların tanınmasının ve stratejik işbirliğinin önünü açmıştır.²¹

ŞİÖ'nün kurulma aşamasında Çin tarafından örgüt şu amaçları gerçekleştirmek üzere kullanılacaktı:

- Komşularla sınır boyunca gerginliğin azaltılması,
- Bölgede kendi etkisinin artırılması,
- Malları için yeni pazarın ve hammadde sağlama yerinin kazanılması,

¹⁹ Rumer, "China, Russia and the Balance of Power in Central Asia", s. 5.

²⁰ Zhao Huasheng, *Kitay, Centralnaya Aziya i ŞOS (Çin, Orta Asya ve ŞİÖ)*, Moskova, Carnegie Yayınları, 2005.

²¹ Marketos, a.g.m.

- Sınır ülkelerde ayrılıkçı grupların barınma koşullarının ortadan kaldırılması,
- Bölge sorunlarının örgüt üyelerinin katılımıyla çözülmesi gerektiğine dair görüşünün oluşturulması çerçevesinde ABD'nin politikalarına karşı bir "blok" benzeri yapının oluşturulması.²²

Belirtilen birinci amaç, Şanghay Beşlisinin sınır sorunlarını çözmesine rağmen, 90'ların sonunda Özbekistan ve Kırgızistan topraklarına giren silahlı grupların saldırılardan endişe duyan hükümetlere cevap niteliğindedir. Sonraki adımlar ise diğer amaçların yerine getirilmesine yönelik idi. 2002 Saint Petersburg zirvesinde ŞİÖ Şartının kabul edilmesinden sonra, örgütün faaliyet alanları, amaçları ve üyelerinin sorumlulukları şekillenmiştir.

Mayıs 2003 Moskova zirvesinde örgüt, artık yeni bir yapı oluşumu olarak şekillenmeye başlamıştır. Zira burada altı ülke lideri, önceki zirvede kabul edilen ŞİÖ Şartı çerçevesinde ilişkilerin derinleştirilmesine yönelik kararlar almışlardır. Liderler, Rusya'daki Çin büyük elçisi Zhang Deguang'ı ilk ŞİÖ Genel Sekreteri olarak onayladılar ve örgüt sekreteryası ve Anti terör merkezi iki sürekli organ olarak Ocak 2004'de kadar çalışmaya başlamasını kararlaştırmışlardır. Söz konusu zirve, bu bölgesel Antiterör merkezinin oluşturulması gibi güvenlik alanında alınan önemli kararların yanı sıra ticaret ve yatırım konusunda kolaylığın sağlanması ve somut işbirliği için arayış sürecini başlatması açısından önemlidir.²³

2. ŞİÖ'nün Genişleme Meselesi

2004 yılında Moğolistan, 2005 yılındaki Astana zirvesinde de Pakistan, Hindistan ve İran resmi olarak ŞİÖ'nün gözlemci statüsünü kazanmıştır. ABD karşıtı tutumu ile bilinen İran, aldığı gözlemci statüsüne ek olarak Ekim 2006'da ŞİÖ'yu konu alan bir uluslararası konferansa da ev sahipliği yapmıştır. Bu konferansa örgüte üye ve gözlemci devletlerin yanı sıra Batılı ülkeler de dâhil toplam 35 ülkeden uzman ve bilim adamı geniş katılım sağlamıştır. Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) işlevsizleştiği senaryolarının ağırlık kazandığı ortamda gözlemcilerin de katılımıyla ŞİÖ'ye bir bölgesel güç olarak önem atfedilmektedir.

---

²² Farhad Hamraev, "ŞOS v Formirovanii Sistemi Regionalnoy Bezopasnosti (Bölgesel Güvenlik Sisteminin Oluşturulmasında ŞİÖ)", *Kazahstan v Globalnih Processah*, Sayı: 1, 2005, s. 76.

²³ Donfeng, a.g.m., s. 4.

20 Mart 2007’de Çin lideri Hu Jintao, basına verdiği demeçte, örgütün genişlemesi ile ilgili belge hazırlayacağını dile getirmiştir. “Bazı ülkelerin ŞİÖ’ya üye olmak istediklerini” belirten Jintao, üye ülkelerin bu konuda uzlaşma ile karar alması gerektiğine işaret etti ancak hangi ülkenin tam üyeliğine destek verileceğine değinmemiştir. Hindistan veya Pakistan’ın da tek başına alınmasının da bir takım sorunlara yol açacağı düşünülmektedir. Yani bu ülkelerin beraber örgüte katılma ihtimali bulunmaktadır, zira 2005’te Rusya’nın Hindistan’ı davet etme teklifine karşı Çin Pakistan’ın davet edilmesi gerektiğini bildirmiştir.

ŞİÖ’nün genişlemesi, bir yandan Rusya’nın örgüt içinde Çin’e karşı denge unsuru oluşturma çabası ve Çin’in de bu karşı güçle mücadelesi olarak da görülmektedir. Sadece İran’ın davet edilmesi iki tarafın karşılıklı rızasıyla yapılmış, fakat çok kutuplu dünya yaratma güdüsü çerçevesinde hareket edilmesiyle birlikte iki tarafın kendi İran stratejilerini yansıtmaktadır.

Diğer yandan, ABD’de başkanlığa danışmanlık hizmeti veren Ulusal İstihbarat Konseyi (*National Intelligence Council*) tarafından sunulan raporda yer alan görüşe göre ise Hindistan’ın Rusya ve Çin’in denetlemek için ŞİÖ’de yer aldığı belirtilmektedir.²⁴ Bu mektup geleceğe yönelik yazılmış olmasına rağmen, günümüzde ABD’nin bölgedeki ortaklarını belirleme açısından ipucular vermektedir. ABD, eski müttefiki Pakistan yerine Çin’e karşı Hindistan’ı destekleyeceğine dair adımlar atmıştır bile.

Görüldüğü üzere ŞİÖ’nün genişlemesi, sadece örgüt içindeki Rusya ve Çin’in birbirine karşı ağırlığını koyma mücadelesi ile sınırlı kalmamakta ve bölgedeki “Büyük oyunu” yansıtmaktadır. Moskova’nın ABD’yi bölgeden tamamen dışlama ya da ABD ile bölgede yaşama konusunda kararsız davrandığına ilişkin görüşler mevcuttur. Rusya’nın pragmatik değerlendirmesine göre, bölgedeki çıkarları ABD’nin çıkarları ile uyumsuz değildir. Zira çelişkili bir şekilde, Rusya’ya göre bölgenin siyasi arenasında ne kadar çok oyuncu varsa (Çin, Hindistan, Pakistan, İran), durum daha istikrarlı olacak ve Moskova kendi ekonomik çıkarlarını yürütebilecek ve bölgenin dışarıdaki güçler (*outsider power*) tarafından denetlemesini engelleyebilecektir. Uzun vadede ise Çin ile

---

²⁴ Letter from Head of Shanghai Cooperation Organization to Secretary-General of NATO, 15 Haziran 2015, *Global Trends 2025: A Transformed World*, NIC 2008-003, (Kasım 2008), s. 38-40.

rekabet yaşanması durumunda ABD'nin varlığı gerekli olabilir.²⁵ Bu bağlamda bölgedeki güç mücadelesinde bir aktör güçlendiğinde diğerlerinin ona karşı ittifak kurarak dengeyi yeniden sağlayacağından güçlerin sayısının ikincil öneme sahip olduğu söylenebilir.

Çin, ABD'yi dengelemek için Rusya'yı yanına alırken, ABD, başta Türkiye ve Japonya'yı yanına alarak hareket etti. Ancak bu kesin sonuç getirmediği için Büyük Orta Asya çerçevesinde Pakistan, Hindistan'ı yanına çekmek istemiştir. Buna karşı Çin, 2005'te ülkelere ŞİÖ gözlemciliği vererek örgüte üye olabileceklerinin sinyallerini vermiş oldu. Ancak bunun gerçekleşmesi için Çin'in Afganistan'daki istikrarsızlığı göze alması gerekir. Başka deyişle, ŞİÖ'nün genişlemesi, Afganistan'da uluslararası koalisyon bulunduğu sürece ve Pakistan topraklarında aşırı dincilik ve uyuşturucu kaçakçılığı sorunu mevcutken bu olasılık düşük görünmektedir. Yani eski Afganistan Büyükelçisinin belirttiği gibi, Afganistan'ın ve Pakistan'ın ŞİÖ'ye katılması, ancak ABD'nin bölgedeki politikaları iflas ettikten sonra gerçekleşecektir.²⁶

Rusya, bölge ülkelerini siyasi (BDT), askeri (KGAÖ), ekonomik (Avrasya Ekonomik Ortaklığı) örgütler çerçevesinde bir arada tutmaya çabalarırken, Çin Orta Asya'da politikasını ikili ilişkiler ve ŞİÖ çerçevesinde yürütmektedir. Çin'in yükselişinin durdurulamayacağı gerçeği günümüzde ABD'nin tarafından anlaşıldığı gibi,²⁷ Rusya tarafından daha önce idrak edilmiştir. Bu yüzden Rusya'nın bu örgütte yer almasının başlıca amaçlarından biri, örgüt içindeki faaliyetleri değerlendirerek Çin'in ileride ne yapacağını kestirmek olabilir. Rusya, bu anlayış çerçevesinde Çin ile askeri anlamda beraber hareket etmekte, ancak Çin'in ŞİÖ çerçevesindeki ekonomik işbirliği girişimlerine karşı çıkmaktadır.

Uzmanlar Rusya'nın bilerek ŞİÖ'nün ekonomik açıdan entegrasyon çabalarını yavaşlattığı konusunda hemfikirler, zira her hangi yeni bir girişim Rus tarafının değil, Çin'in pozisyonunu sağlamlaştıracaktır. Aynı fikirde olan Orta Asya ülke yönetimleri de Çin'in yardım etmek için değil, sadece karlı projeleri finanse etme yolunda

---

²⁵ Marketos, a.g.m.

²⁶ Aziz Arianfar, "Afganistan ve Asya'daki Bölgesel Kuruluşlar: ŞİÖ ve CICA" Konferans Tebliği, IV. Uluslararası Türk-Asya Kongresi, İstanbul, 27-29 Mayıs 2009.

²⁷ Bu bağlamda Brzezinski'nin ABD'nin dünyayı beraber yönetmek üzere Çin ile ittifak kurma teklifi bu gerçeği ortaya koymaktadır.

pragmatik davrandığının farkındadır.²⁸ Ancak son dönemde yurtdışındaki projelerin sosyal yönüyle yardımsever imaj sergileyen Çin'in politika değişikliğine gittiğini gözlemlemek mümkündür. Bu bağlamda Çin'in bölgedeki projelerini de gözden geçireceği muhtemeldir.

3. ŞİÖ Tatbikatları

ŞİÖ çerçevesinde düzenlenen askeri tatbikatlar, hem örgütün gelişim sürecini, hem de örgüt aracılığıyla verilmek istenen mesajlar açısından önem taşımaktadır. Bunlar kimi zaman ikili, kimi zaman tüm üyelerinin katıldığı ortak faaliyet şeklindeydi. Ancak bunların başını Çin çekmekteydi, zira tabloda (Tablo 17) da görüldüğü üzere tatbikat Rusya'sız gerçekleşmiş, ama Çin'siz düzenlenmemiştir.

“Tatbikat- 01” kod adlı tatbikatı, ŞİÖ çerçevesinde yapılan ve Çin'in başka bir ülke ordusu ile gerçekleştirdiği ilk askeri tatbikat niteliği taşımaktadır.²⁹ Tatbikat öncesinde ise Çin tarafı Kırgızistan'a 1,2 milyon dolar askeri teknik yardım sağlamıştır.³⁰

1300 kişilik katılım sağlanan “İşbirliği-2003/Vzaimodeystvie-2003” tatbikatı, ŞİÖ çerçevesinde gerçekleştirilen ilk çok taraflı tatbikat niteliği taşımaktadır. Tatbikata Özbekistan hariç tüm ŞİÖ ülkeleri katılmıştır. Bu tatbikat çerçevesinde terörle mücadele konusunda ortak hareket etme taktikleri geliştirilmiştir. İlk aşaması Kazakistan'da, ikincisi ise Çin'in Sincan Uygur bölgesinde yapılan bu tatbikatlar, terörizm, aşırıçılık ve ayrılıkçlıkla mücadeleyi amaçlamaktadır.³¹ ŞİÖ tatbikatları belli bir senaryoya göre yürütülmektedir. Genellikle bu senaryolar, bir önceki tatbikattan sonra bölgede gelişen olaylara göre tasarlanır. Dolayısıyla bu tatbikatlar, sadece antrenman ve üye ülkeler arasındaki işbirliği göstergesi olarak değil, aynı zamanda somut bir olaya karşı mücadele ve gövde/güç gösterisidir.

²⁸ Fedor Luk'janov, “Krepkie Objatija Sopernichestva (Rakabetin Sıkı Kucaklaması)”, *Rossija V Global'noj Politike*, (Haziran 2009), <<http://www.globalaffairs.ru/redcol/0/11848.html>>

²⁹ "Spravka Otnositel'no Kitajsko-Kazahstanskih Antiterroristicheskikh Uchenij: O Vazhnyh Sovmestnyh Voennyh Uchenijah, V Kotoryh Uchastvoval Kitaj V Ramkah Shos (Çin-Kazakistan Tatbikatlarına İlişkin Rapor: Çin'in ŞİÖ Çerçevesinde Katıldığı Önemli Ortak Askeri Tatbikatlar)", 22/08/2006, <http://russian.china.org.cn/international/txt/2006-08/22/content_2255361.htm>.

³⁰ "Kitaj Okazyvaet Voennuju Pomow' Bishkeku (Çin Bişkek'e Askeri Yardım Sağlayacak)", *Voenna-Promyshlennyj Kur'er*, Sayı: 17, (12-18 Mayıs 2004), <http://www.vpk-news.ru/article.asp?pr_sign=archive.2004.34.articles.weapon_01>.

³¹ "Uspeshnoe Zavershenie V Kitae Sovmestnyh Antiterroristicheskikh Uchenij Stran-Chlenov Shos", *Çin Enfrmasyon İnternet Merkezi*, (14.08.2003), <http://russian.china.org.cn/archive2006/txt/2003-08/14/content_2081383.htm>.

Güç gösterisi açısından 2005'teki tatbikat dikkat çekmektedir. Zira burada 10 bin kişilik katılımın yanı sıra katılan ülkelerin hava, su ve topraklarında geniş faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Tatbikat senaryosuna göre, Çin ve Rusya, etnik tabanlı bir çatışma çıkan üçüncü bir ülkenin başvurması üzerine harekete geçmektedir. Bunun için Çin'e Rus denizaltıları ile çıkartma gemilerinin yanı sıra Rus savaş uçakları da getirilmiştir.

Çin ve Rusya'nın "Barış Misyonu -2005"i Kore krizi üzerine yaptıkları tahminlerle yapılmıştır. Bununla birlikte tatbikat yeri bir uzlaşma sonucu sağlanmıştır. Zira başta Rusya Kırgızistan'daki üssüne yakın olabilecek şekilde Sincan'da yapılmasını talep etmişti. Çin ise Tayvan'a yakın Zhejiang bölgesini teklif etmişti. Rusya çok provokatif olduğu gerekçesiyle buna karşı çıkınca iki ülke Shandong (Shandun) üzerine anlaşmıştır. Bu Çin -Rus ortak tatbikatı sırasında her ülke kendi amaçlarına ulaşmaya çalıştı: pilotları eğitime, ekipmanı test etme ve en önemlisi Rusya'ya Çin'e satacağı teknolojiyi sergileme imkanı sağlamıştır. Çin ise eğitim amacının yanı sıra başta Tayvan olmak üzere komşularına güç sergilemek için kullanmıştır.³²

Andijan'dan sonra hukuki alandaki işbirliği, ŞİÖ tatbikatlarının yeni niteliğini oluşturmuştur. Çinli yetkililerine göre, terör üzerinden devamlı ilginin kaydırılması, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı ile insan ticareti ve para aklama, sınır ötesi tehditler gibi geniş bir yelpazede ortak eyleme ihtiyaç duyulmaktaydı. 24-26 Ağustos 2006'da, Çin ve Kazakistan polis teşkilatları mensupları ilk ortak anti-terör işbirliği tatbikatını Güneydoğu Kazakistan'ın Almatı ilinde ve Sincan Uygur Özerk bölgesindeki Yining'de yapmışlardır.³³ 100 ŞİÖ gözlemcisinin katıldığı bu tatbikata 700 sınır gücü ile polis teşkilatı mensupları katılmıştır.³⁴

Çin uzmanlarına göre, bu tatbikatın sembolik önemi büyüktür. Zira bu tatbikatlar ülkeler arasında güvenlik alanındaki güveni yansıtmakla birlikte, "bu tatbikat sayesinde taraflar siyasi ve psikolojik engelleri aşabilmektedirler."³⁵ Benzer ikili tatbikat, aynı yıl "İşbirliği-2006" kod adı ile Eylül ayında Tacikistan ile yapılmıştır.

Ağustos 2007'de gerçekleştirilen "Barış Misyonu-2007" tatbikatı tüm üyelerinin katıldığı ilk ortak ŞİÖ tatbikatı özelliğini taşımakla birlikte 1969'daki Rus-Çin çatışmasından sonra ilk defa Çin uçaklarının Rus topraklarında bulunduğu tatbikat olmuştur. Tatbikatın son gününde Rus stratejik bombardıman uçaklarının birden yeniden göklere yükselme hareketi, soğuk savaşın sona ermesiyle ilk defa yapılmış

---

³² Wishnick, a.g.e., s. 20-21.

³³ Wishnick, a.g.e., s. 21.

³⁴ "Nachalsja Vtoroj Etap Kitajsko-Kazahstanskih Antiterroristicheskikh Uchenij "Tjan'shan'-1 (Tyan-Şan'Çin-Kazakistan Antiterör Tatbikatlarının İkinci Aşaması Başladı)", (26.08. 2006), <http://www.russian.xinhuanet.com/russian/2006-08/26/content_307075.htm>.

³⁵ Zhao Huasheng, "Politicheskij Aspekt Kitajskokazahstanskih Otnoshenij, *Kazenergy*, Sayı: 2 (26-27), 2009, <http://www.kazenergy.com/index.php?option=com_content&task=view&id=8733&Itemid=804>.

olması açısından dikkat çekmiştir.³⁶ 4000’den fazla askerin katıldığı bu tatbikat, Çin’in Urumçi ile Rusya’nın Çelyabinsk şehirlerinin yakınlarında yapılmıştır.³⁷ 2008’de tatbikatın yapılmadığı 2008 yılından sonra 2009’da çok taraflı ve Rus- Çin ortak olmak üzere iki tatbikat yapılmıştır.

Tablo 17. ŞİÖ tatbikatları

Tatbikatın kod adı	Tarih	Yapılan yeri	Katılan ülkeler						Katılan asker sayısı
			ÇHC	RF	Kaz.	Özb.	Kırg.	Tac.	
“Tatbikat-01”	10-11 Ekim 2002	ÇHC ve Kırgızistan’ın sınır bölgesinde	*				*		
“İşbirliği-2003/Vzaimode ystvie-2003”	6- 12 Ağustos 2003	1-aşama: Kazakistan 2-aşama ÇHC. İnnin şehri yakınlarında (Çin’in Sincan Uygur bölgesi)	*	*	*		*	*	Yaklaşık 1300 kişi
“Barış Misyonu-2005”	18-25 Ağustos 2005	1-aşama: RF, Vladivostok şehri (Dalniy Vostok askeri bölgesi). 2-aşama: ÇHC. Lanyatay poligonu, Şandun bölgesi (doğu Çin)	*	*					10 bin (bunların 1,8 bini Rus askerler)
“Doğu-Antiterör-2006”	Mart 2006	Taşkent, Özbekistan	*	*	*	*		*	
“Tyan-Şan-1-2006”	24-26 Ağustos 2006	1-aşama: Kazakistan, Jarkent şehri 2-aşama: ÇHC. İnnin şehri, Sincan	*		*				
“İşbirliği-2006”	22- 23 Eylül 2006	Tacikistan Hatlon bölgesi	*					*	Çin tarafından-150, Tacik tarafından -300 kişi.
«Barış Misyonu-2007»	9- 17 Ağustos 2007	1-aşama ÇHC, Urumçi şehri (Sincan bölgesi). 2-aşama RF, Çebarkul poligonu (Çelyabinsk şehri)	*	*	*	*	*	*	4000’den fazla asker
“Norak-Antiterör-2009”	17-19 Nisan 2009	Tacikistan, Fahrabad poligonu (Hatlon şehri)	*	*	*		*	*	1000’den fazla asker
«Barış Misyonu-2009»	22- 26 Temmuz 2009	1-aşama RF, Habarobsk şehri, 2-3- aşama ÇHC, “Taonyan” poligonu, Şenyan askeri bölge	*	*					10 binden fazla asker

ŞİÖ tatbikatları, başta Tayvan olmak üzere Çin’in “sorunlu” bölgelerini müdahale bahanesi olarak kullanma olasılığına karşı göz dağı olarak görülmesiyle birlikte çoğu yetkililere göre, daha kapsamlı diğer hedefler için de kullanılabilir. Rus basını Çin’in

³⁶ Wishnick, a.g.e., s. 22.

³⁷ “Glavy Gosudarstv ShOS Nabljudali Za Otrabotkoy Prakticheskikh Dejstvuj Vojsk V Hode Sovmestnyh Antiterroristicheskikh Uchenij Organizacii (ŞİÖ Devlet Başkanları Ortak Askeri Tatbikatlarını Gözlemledik),” (18.08.2007), <<http://russian.people.com.cn/31519/6242843.html>>.

sosyal ayrımın büyümesi ile ciddi sorunlarla karşılaşabileceğine ilişkin tartışmalarını ele alarak ŞİÖ'yu bölgeyi etkileyen “renkli devrimler” ve herhangi başka bir ülkenin kendi iç işlerine karışmasını önleyen güvenilir bir mekanizma olarak kullanmak istediğine dikkat çekmektedir.³⁸

Rusya, günümüzde Taliban'ın yeniden güçlendiği sinyalleri verdiği dikkate alarak KGAÖ ve ŞİÖ tatbikatlarının beraber yapılmasını teklif etmişti. Böylece Rusya, askeri bir blok haline gelen Kollektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün güçlenmesine (KGAÖ) Çin'i de katmak istemektedir. Ancak ilgi alanı Orta Asya'nın dışına yer alan KGAÖ'nün üyelerinden Ermenistan ve Beyaz Rusya'nın ilgisini çekmediğinden Çin bu teklife sıcak bakmamaktadır. Ayrıca Çin, güvenlik ve terörle mücadele konusunda beraber hareket edilmesi gerektiğini vurgulasa da, ŞİÖ'nün bir askeri bloğa dönüştürülmesini ve dolayısıyla hareket alanının daraltılmasını istememektedir.

Günümüzde Çin Orta Asya tarafından bir tehdit olarak algılanmaya devam etse de, diğer bölgelerde Çin'e olan tutum gittikçe ısınmaktadır. Carnegie Vakfı araştırmacılarından Joshua Kurlantzick, yapılan birkaç anket sonucuna dayanarak gelişmekte olan ülkelerde Çin'in imajının ABD'ninken daha olumlu olduğuna dikkat çekmektedir. Örneğin, 2007'de Suudi Arabistan'da Çin'e destek %54 iken ABD'ye destek %38'lerde kalmıştır. Bu rakamlar Endonezya'da %60'a %40, Brezilya'da %53'e %42'dir.³⁹ Çin'in “barışçıl imaj” çalışmaları göz önünde bulundurulduğunda, Çin'in olumlu imaj sayesinde bölge ve dünya üzerindeki hedeflerine ulaşma çabasında olduğu anlaşılmaktadır.

4. ABD Karşıtı Bir Örgüt Olarak ŞİÖ

ŞİÖ'nün bir Amerikan karşıtı blok olarak algılanması, yukarıda belirttiğimiz çok kutuplu dünya düzeninin kurulması gerektiğine dair açıklamalar ve 2005'teki ABD'nin askeri varlığını sınırlamasına ilişkin deklarasyonun kabul edilmesiyle sınırlı değildir.

---

³⁸ Ivan Safronov, Andrei İvanov, “Vostochnoe Edinoborstvo. Rossija i Kitaj Pokazhut Sebja Tajvanju i Amerike (Doğu Djovjuş Sanatı. Rusya ve Çin Tayvan ve Amerika'ya Kendini Gösterecekler),” *Kommersant*, Sayı: 157 (3241), 24.08.2005, <<http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=603314>>.

³⁹ Joshua Kurlantzick, “Charm Offensive: How China's Soft Power Is Transforming the World”, *Foreign Policy Research Institute*, (Ağustos 2007), <<http://www.fpri.org/enotes/200708.kurlantzick.chinacharmoffensive.html>>.

Daha doğrusu bunlar daha çok sonuç niteliği taşımaktadır. Bu sonuca götüren süreç, yani ikili ilişkilerin gerginliğine yol açan olaylar ise şöyle özetlenebilir:

- Başını ABD'nin çektiği ve son teknolojinin kullanıldığı “Çöl Fırtınası” Operasyonu (Birinci Körfez Savaşı (1990-1991)),⁴⁰
- 1996'da Çin ve Rusya arasındaki stratejik ortaklık kararının ABD - Çin ve ABD- Rusya ilişkilerindeki soğukluk dönemine denk gelmesi,⁴¹
- Nisan 2001'de Çin ve ABD askeri uçaklarının çarpışması sonucunda Çin uçağının düşmesi ve pilotun kaybolması,⁴²
- Belgrad'daki Çin büyükelçiliğinin ABD uçaklarınca bombalandığı ve ağırlığını % 70 oranında ABD'nin üstlendiği BM kararı olmadan düzenlenen NATO Yugoslavya harekati, yani tek bir örgüt çerçevesinde davranması, böylece ABD'nin tek başına uluslararası düzeyde karar alması.

Bu olaylar Rusya'nın da endişeyle takip ettiği gelişmeler olmuştur. Buna ilaveten Rusya'yı en çok rahatsız eden ve Çin ile birlikte hareket etmeye neden olan NATO'nun doğuya genişlemesi ve Kosova'nın bağımsızlığının ilanı olmuştur. Bu bağlamda Çin ve Rusya'nın ortak çıkarları ve davranışları ŞİÖ'nün ABD karşıtı bir örgüt olarak algılanmasına neden olmuştur. Ancak Çinli araştırmacılar ŞİÖ'nün böyle bir amaç taşımadığının çeşitli belge ve açıklamalarla belirlendiğini, sadece BM'nin sahip olduğu yetkinin korunması gerektiğine dikkat çekmektedirler.⁴³

ŞİÖ'nün bir ABD karşıtı blok oluşturabilmesini engelleyebilecek unsur olarak Çin - Rusya rekabeti göz ardı edilemeyecek düzeydedir. ŞİÖ'nün kurulması, Rusya için bölgedeki özel etkisini/tartışılmaz üstünlüğünü koruyamadığı ve Çin'in de bölgede çıkarlarının bulunduğunu kabul etmesi anlamına gelmektedir. Diğer yandan bu mekanizma sayesinde Çin, daha önce Moskova'nın karşıtlığı ile engellendiği bölgeye

---

⁴⁰ Çin uzmanlarına göre, bu hareket Çin'i tedirgin etmiş ve 1990 sonrasında Çin'in askeri gücünü arttırmasına neden olmuştur. Bkz. Van Hajdun, "O Konceptii Kitajskoj Ugrozy (Çin Tehdidi Konsepti Hakkında)", *Analiticheskij Centr Razumnye Reshenija*, (Ocak 2007), <<http://www.analitika.org/article.php?story=20070115214820173>> .

⁴¹ Lefebvre, a.g.e., s. 60.

⁴² Huasheng, *Kitay, Centralnaya Aziya i ŞOS*, s. 8-10.

⁴³ Huasheng, *Kitay, Centralnaya Aziya i ŞOS*, s. 11.

giriş yapabilme şansını yakalamıştı, zira Moskova ile aynı kaygıları paylaşmaktaydı: ne ABD'nin etkisinde kalan Orta Asya'yı, ne de dini radikalizmin zaferini istemekteydi.⁴⁴

Bize göre, ŞİÖ, Çin ve Rusya tarafından ABD'nin güçlenmesine karşı bir denge unsuru olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte Çin ve Rusya arasındaki rekabeti de göz önünde bulundurduğumuzda bunların hiç birinin diğerinin fazla güçlenmesini istemediğini görmekteyiz. Bu yüzden birbirlerinin bölgede attığı adımları dikkatle takip etmektedirler. Bu bağlamda ŞİÖ, katı bir ABD karşıtı askeri blok olmaktan çok kapsamlı/ çok işlevli bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁵ Zira Çin bu örgüt çerçevesinde güvenlik, enerji gibi sorunların çözümünü aramaktadır. Hatta ŞİÖ aracılığıyla Çin, ABD'nin başını çektiği Batı kurum/yapılarına karşı “Pekin Konsensüsü” fikrini uygulamaya koymuştur.

5. ABD'ye Karşı “Pekin Konsensüsü”

Bölge ülkelerinde ve Rusya'da Çin'in eskiden beri gelen algılamaları ve çıkarları değişmediğine, sadece bu çıkarların yerine yeni taktik ve yöntemler benimsediğine dair düşünceler ağırlıklı olmaya devam etmiştir. Bu yüzden Batı, Rus ve bölge basınında genişçe yer alan Çin'i bir tehdit olarak algılamasının ancak “kendisini doğru anlatma”, “barışçıl” imaj çalışmalarından geçtiğinin bilincinde olan Çin yönetimi bu yönde çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Zira bir tehdit olarak algılanması, özellikle de Orta Asya'ya yönelik politikalarında bir engel teşkil etmektedir.

a. “Pekin Konsensüsü” Nedir?

“Pekin Konsensüsü” kavramı, 2004 yılında Joshua Ramo tarafından ortaya atılmıştır.⁴⁶ Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu tarafından uygulanan “Washington Konsensüsü” olarak adlandırılan “diğer uluslara nasıl davranmaları gerektiğini anlatan, ‘tarihin sonu’ kibirliliği, tahrip edilmiş ekonomiler ve tüm dünyada kötü duygular uyandıran “Washington en iyisini bilir” yaklaşımına” karşı Çin, yeni bir yaklaşım geliştirme arzusunu ortaya koyar. “Adil, barışçıl büyüme ile eleştirel konuşmayı

---

⁴⁴ Sokov, a.g.m., s. 224.

⁴⁵ Kimi araştırmacılar ŞİÖ'nu AGİT örgütüne benzetmektedirler. Bkz. Artem Malgin, “Shanghai Co-operation Organization And Security in Central Asia,” <www.rosaluxemburgstiftung.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/.../Malgin.pdf>, (25.10.2005).

⁴⁶ Joshua Cooper Ramo, *The Beijing Consensus*, Londra, Foreign Policy Centre Yayınları, 2004.

öngören özelleştirme ve serbest ticaret gibi geleneksel fikirlerine geri dönüş” olarak tanımlanan bu kavram, bir doktrin olarak sınıflandırılması zor olduğu gibi de esnek tir de.⁴⁷

Çin’in bu “otoriter yönetim artı piyasa ekonomisi” formülünün, ABD’nin üstün olan “piyasa ekonomisi artı demokratik hükümet”ten daha popüler olduğuna dair görüşler mevcuttur.⁴⁸ Çünkü bunun için Çin, yukarıda belirttiğimiz gibi çeşitli mekanizmaları denemektedir. Orta Asya’daki sonuçlarının bilinmemesiyle birlikte diğer Asya, Afrika bölgelerinde yapılan anket sonuçlarına göre, Çin’in girişimlerini olumlu karşılayanların oranı % 50’den fazla iken, ABD’ninki %38’de kalmıştır.⁴⁹

Kimi araştırmacılara göre, bu olumlu imajda Çin’in yaptığı cömert destekler de etkili olmaktadır. Zira ne Dünya Bankası, ne de Para Fonu, Afrika, Güney-Doğu Asya ve Orta Asya’ya yeterince ekonomik destek sağlamamış, bu yüzden bu bölgeler Çin’in dış ve ticari politikalarında önemli yere sahip olmuştur. Ülkelere yapılan ekonomik ve finansal desteğin iyi yönetim, demokrasi, şeffaflık, hukuk üstünlüğü, insan hakları gibi kriterlere bağlayan Batı ekonomik modelinin aksine “Pekin Konsensüsü” bu tür sorunları benimsememektedir.⁵⁰ Dolayısıyla bunun “Washington konsensüsüne” göre daha cazip geldiği savunulmaktadır.

Bu kavram, sadece ekonomi ile sınırlı değil ve politika, hayat kalitesi ve küresel güç dengesine ilişkin düşünceleri de içermektedir.⁵¹ ABD’nin “Washington konsensüsüne” karşı Çin’in devlet gücünü simgelediği ve kullandığı Konfüçyüs öğretisi, hürriyete karşı otorite, haklara karşı sorumluluklara önem vermektedir. Ayrıca Konfüçyüsçü toplumlarda devlete karşı haklar geleneği yoktur, bireysel haklar ancak devletçe yaratıldıkları ölçüde vardır.⁵² Ancak bu merkezîyetçilik ve otoriterlik, gruplar ve partilerin çatışmasının gayri meşru olarak görülmesi, “uyum ve işbirliğinin, uyuşmazlık

---

⁴⁷ Ramo, a.g.e., s. 3-4.

⁴⁸ Bkz. Samuel Huntington, “Demokrasinin Üçüncü Dalgası”, Ergun Özbudun, (çev.), Diamond, L., Plattner, M.F., (der.), *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Ankara, Yetkin Yayınları, 1995, s. 31- 52; Axel Berkofsky, “The Hard Facts On 'Soft Power'”, *Asia Times*, 25 Mayıs 2007, <<http://www.atimes.com/atimes/China/IE25Ad02.html>>.

⁴⁹ BBC Country Release, 2008.

⁵⁰ Berkofsky, a.g.m.

⁵¹ Ramo, a.g.e., s. 5.

⁵² Huntington, “Demokrasinin Üçüncü Dalgası”, s. 42.

ve yarışmadan üstün tutulması, düzenin korunması ve hiyerarşiye saygı” gibi temel fikirler olarak sunulmaktadır.⁵³

Çinli araştırmacılara göre, belirtilen bu düşünceleri hayata geçirmek için ise Çin’in ihtiyaç duyduğu şey, istikrardır. Bu yüzden “Çin için savaş zamanı değildir” tezinin savunucularının başında Çin’in “barışçıl yükselişi” teorisinin yaratıcısı Zheng Bijian gelmektedir. Ona göre ekonomik ve sosyal kalkınma, Çin’in önümüzdeki yıllar ve on yıllar için temel ve hatta tek önceliğini oluşturmaktadır.⁵⁴ Amerika’nın önde gelen uzmanlarından Joseph Nye da - Mearsheimer’in görüşünün aksine⁵⁵ - Çin’in “barışçıl yükselişinin”, tehdit algılamalarını yumuşattığını ve diğer devletlerin Çin’e karşı olan ittifaklara katılma olasılığını azalttığını ileri sürmektedir.⁵⁶

b. “Pekin Konsensüsü”nün Orta Asya’da Uygulama Çabaları

Söz konusu “Pekin konsensüsü” fikri bir model olarak Orta Asya’da “Şanghay ruhu” şeklinde denenmektedir. “Şanghay ruhu”, karşılıklı çıkar, devletlerarası güven, eşitlik, işbirliği ve danışmanlık, çok boyutlu kültürel ve dini farklılıklara saygı (medeniyet içinde çoğulculuğa) ve genel kalkınma ilkelerini kapsamaktadır. Bu ilkeler, Çin’in barış içinde yaşama ilkesine paralel olup Çin’in uluslararası sorunları çözmeye yönelik yeni modelin teklifi, yeni düşünce tarzı sağlama olarak sunulmaktadır.⁵⁷ ŞİÖ başkanı da, “Biz, uluslararası camianın ŞİÖ’nün blok ve ideolojik çelişkilerden, baskı ve şantajdan, fakir ve zengin ayrımından uzak, yeni küresel güvenlik mimarisinin/yapısının oluşturulmasına yönelik amaçlarını ve eğilimlerini iyi anlamasını istiyoruz” demektedir.⁵⁸

---

⁵³ Bu ayrımın Konfüçyüsçüler ile Legistler arasındaki mücadelede açıkça su yüzüne çıktığına Auezov dikkat çekmektedir. Bkz. Murat Auezov, “Kitajsko-Kazahstanskije Otnosheniya: İstoriya Ssovremennost”, *Central Asia and The Caucasus*, Sayı: 3(4), 1999, <http://www.ca-c.org/journal/cac-04-1999/st_20_auezov.shtml>

⁵⁴ Berkofsky, a.g.m.

⁵⁵ John Mearsheimer, “The Rise of China Will Not Be Peaceful at All,” *The Australian*, 18 Kasım 2005.

⁵⁶ Joseph S. Nye, “The Rise of China's Soft Power”, *Wall Street Journal Asia*, 29 Aralık 2005,

⁵⁷ Ren Dongfeng, *The Central Asia Policies of China, Russia and the USA and the Shanghai Cooperation Organization Process: A View from China*, Stockholm International Peace Research Institute, (Ekim-Aralık 2003), <http://editors.sipri.se/pubs/CentralAsiaSCO.pdf>, s. 2.

⁵⁸ Bulat Nurgaliev, “Şanghay İşbirliği Örgütü ve Asya Güvenliği” adlı Tebliğ, Uluslararası Türk-Asya Kongresi, İstanbul, 27-29 Mayıs 2009, s. 5.

Çin araştırmacıları da devlet yetkilileri gibi, her fırsatta dünya düzeninin adil olmadığını, ABD'nin "küresel liderliğine" karşı olduklarını dile getirmektedirler. Bunun yerine de "karşılıklı güven, eşitlik ve birlikte hareket etmeyi" öngören yeni konseptin uygulanması gerektiği savunulmaktadır. Bu konsept de "Şanghay ruhu" olarak ortaya atılan ŞİÖ'nun temel ilkelerine benzerlik göstermektedir.⁵⁹ Dolayısıyla Çin'i Orta Asya politikalarının temel aracı olan ŞİÖ çerçevesinde "Şanghay ruhu", Çin'in "Pekin konsensüsü" inisiyatifinin Orta Asya'da denemesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çin'in "Pekin konsensüsü" inisiyatifi, kimileri tarafından ABD'nin düzenine karşı bir meydan okuma olarak görülürken, kimilerine göre de Çin tarafından benimsenen bir yöntemdir. Bu bağlamda Çin'in gücünü artırması, ABD'nin özüne değil (Çin'in bunu yapacak ne gücü, ne de isteği bulunuyor), yöntemlerine karşı olduğunun bir işaretidir.

B. Çin'in Güvenlik Algılaması ve ŞİÖ

Çin'in ele aldığımız Soğuk savaş sonrası ile 2008 dönemi arasında bölgede Savunmacı Realistlerin çizdiği çerçevede rasyonel davrandığı gözlemlenmektedir. Çin hükümeti, bölgedeki statükoyu koruma adına ve algıladığı tehditlere göre bölgedeki nüfuzunu arttırmıştır. Bu çerçevede Çin'in Orta Asya bölgesine ilişkin güvenlik politikaları çerçevesinde öne çıkan sorunlar şöyle sıralanabilir:

- Ülkenin sınır güvenliği ve istikrarı (ayrılıkçı bölgeler sorunu)
- ABD'nin askeri varlığı

Bu sorunların ilki, 1990 öncesinde ve sonrasında mevcutken, ikinci güvenlik sorunu 11 Eylül sonrasında ortaya çıktığından Çin'in Orta Asya'daki güvenlik kaygılarını 11 Eylül öncesi ve sonrası olarak ikiye ayırabiliriz.

1. 11 Eylül Öncesi

SSCB'nin dağılması, Çin bir yandan, yeni bağımsız cumhuriyetlerin oluşması ve Moskova'nın nüfuzun azalmasıyla Çin çıkarları için yeni imkanlar sunmuş, diğer

---

⁵⁹ Sjun Guankaj, "Vseob'emljuwaja Konceptija Nacional'noj Bezopasnosti Kitaja (Çin'in Geniş Kapsamlı Ulusal Güvenlik Konsepti)", *Rossija V Global'noj Politike*, Sayı: 3, (Mayıs- Haziran 2009), <<http://www.globalaffairs.ru/numbers/38/11950.html>>, (05-07-2009).

yandan ise Sovyetlerin dağılması, Çin güvenliği için tehdit oluşturabilecek bölgede bir boşluk oluşturmuştur.⁶⁰ Güvenlik açısından Orta Asya'nın Çin'in istikrarlı bir stratejik arka alanı olması için üç şartın yerine getirilmesi gerekirdi. Birincisi, Çin ile bölge ülkeleri arasındaki sınır sorunlarının çözülmesi ve sınır bölgelerinde barış ve güvenliğin sağlanmasıdır. Bu görevler Şanghay Beşlisi çerçevesinde yerine getirilmiştir. İkincisi, Çin ve Orta Asya ülkeleri arasındaki ikili ilişkilerin iyi niyet çerçevesinde yürütülmesi ve üçüncüsü, bölgenin Çin ile karışık jeopolitik ve stratejik ilişkilerde bulunan herhangi bir devlet veya devletler topluluğunun denetimi altına girmesinin veya Çin'in bölgedeki çıkarlarının tehlikeye atılmasının önlenmesidir. Bu şartların yerine getirilmesinden sonra Çin ancak herhangi bir olasılığa karşı kendini güvende hissedebilir ve diğer stratejik hedeflere yönlenebilirdi.⁶¹

Bölge ülkelerle diplomatik ilişkiler kuran Çin, yaptığı anlaşmalarla güvenlik konusunda bu endişeleri gidermiş ve karşı tarafın kaygı duyduğu sınır meselesini çözüme kavuşturmuştur. Zira tartışmalı sınırlar, Çin tehdidini körükleyen unsurların başında gelmekteydi. Aynı zamanda Çin, nükleer silahlardan arınma karşılığında Kazakistan'a güvence garantisi vermiştir.⁶² Bu adımlar, hem Çin'in ve komşularının güvenlik sorunlarını çözmekte, hem de ilerideki stratejik amaçlarına uygun bölge ülkeleri önünde "barışçıl" imaj sergileyerek bir altyapı hazırlığı niteliğindedir.

SSCB'nin dağılmasından sonra Çin'in en büyük güvenlik kaygısı, bağımsızlığını kazanan komşu ülkelerin özgürlük sevincinin kendi içindeki bölgelerini harekete geçirme korkusu olmuştur. Bu yüzden Amerika'nın 2001 Afganistan hareketine kadar Çin yönetimi, orta Asya'ya ilişkin güvenlik politikası, yeni komşular ile ilişkilerini şekillendirmesine yönelik idi. Bu bağlamda Çin hükümeti, yeni bölge ülkelerinin SSCB dönemindeki yöneticiler tarafından idare edilmesini sıcak karşılamış ve desteklemiştir. Zira Çin'e göre bu yöneticiler, Türkiye'nin bölgedeki Pantürkizm hareketlerine ve aşırı dinci yönelimlerine karşı mesafeli tutum sergilemişlerdir. Böyle

---

⁶⁰ Robert Sutter, "Durability In China's Strategy Toward Central Asia – Reasons For Optimism", *The China And Eurasia Forum Quarterly*, (February 2008), s. 3-10.

⁶¹ Marketos, a.g.m., Huasheng, *Kitay, Centralnaya Aziya i ŞOS (Çin, Orta Asya ve ŞİÖ)*, s. 33.

⁶² 1980'lerde nükleer silahların yayılmasını önleme rejimine katılmayan Çin, 1990'larda Pakistan'la ilgili bazı çekincelerle birlikte tutumunu değiştirmiş ve nükleer silahların yayılmasını önleme anlaşmasına katılmıştır.

statükocu bir yaklaşım, Çin'in bölgedeki istikrar endişesinden kaynaklanmaktaydı.⁶³ Bu yüzden ki Çin, bağımsızlığını kazanmış ülkeleri tanımış ve bunlara tek devlet politikasını kabul ettirerek ayrılıkçı eğilimlere karşı kendisini güvenceye almıştır.

Çin'in etnik ayrılıkçılık (*etnoseparatism*) olarak algıladığı bu yöndeki güvenlik kaygılarını Çin yönetimi geleneksel *etnocentrizm* politikası çerçevesinde çözmeye çalışmıştır.

a. Çin'in *Etnocentrizm* Politikası

Günümüzde Çin'in, Orta (Merkezi) Krallık fikirlerini muhafaza ettiğine dair görüşler mevcuttur. "Orta Krallığın" taşraları, özellikle de "Orta Asya taşraları" hakkındaki Çin merkezci düşünceleri, modern Çinlilerin ulusal bilinçlerinde muhafaza edilmeye çalışılmaktadır. Bu düşünceler eskiye dayanmaktadır.

XV. Yüzyılın ortasından itibaren Çin de batı bölgelerine yönelik çıkarların bulunduğu dair fikirler şekillenmeye başlamıştır. Ancak zamanla artan ve güçlenen bu fikirlerin uygulamaya geçmesi, XIX. Yüzyılda Batılıların işgali sonucunda meydana gelen ve Çin yönetimince "bir rezillik dönemi"⁶⁴ olarak nitelendirilen gelişmelerle gecikmiştir.

Çin'deki çağdaş analitik yayınlar, Çin'in merkezci düşüncelerinin kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu durum sadece ulusal psikolojiye "tarihi hafızasına" bağlı değil, bunun yanı sıra çağdaş Çin'in yoğun ideolojik amacına – çok uluslu, fakat "Çin'li" (*Han'*) üstünlüğü olan Çin'in ulusal temel ve fikirlerinin oluşturulması isteklerine bağlıdır.⁶⁵

⁶³ Syroezhkin, *Problemy Sovremennogo Kitaja I Bezopasnost' V Central'noj Azii*, s. 198.

⁶⁴ Çin Cumhurbaşkanı Tsyan Zemin'in Temmuz 2001'de "Afyon Savaşlarından Çin Komünist Partisinin kurulmasına kadar olan dönem, ülkemizin rezillik dönemidir" ifadesini kullanmıştır. Galyamova, a.g.m., s. 119.

⁶⁵ 1980'li yıllarda Çin'in "tek/ortak çok milletli devlet" ve "tek Çin milleti" konseptlerine uygun Çin araştırmacıların yayınladığı çalışmalarda Çin tarihini Çin'de yaşayan tüm halkların katkısıyla oluşturulduğu savunulmaktaydı. Bu bağlamda bazı çalışmalarda Orta Asya halklarının da Çin'in bir parçası olduğu bile öne sürülmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için Voskresenskiy, A.D., Luzjanin, S.G., "Politika Kitaya v Central'noj Azii," Narinskiy M.M., Mal'gin A.V. (der.) *Yuzhny Flang SNG. Central'naja Aziya-Kaspiy-Kavkaz: Vozmozhnosti i Vizovi dlya Rossii*, Moskova, Logos Yayınevi, 2003, s. 312-316.

Eski ve orta Çağdan beri süregelen “*etnocentrizm*” mantığı günümüz Çin yönetimi politikalarında da kendini şu şekilde göstermiştir: 1) “Han” ırkının göç etmelerinin ve sınır bölgelere de yerleşmelerinin teşvik edilmesi, 2) merkezi yönetimince belirlenen politikaların uygulanmasında yerli elit ve din adamlarının kullanılması, 3) dini, etnik ve aşiret farklılıklarını vurgulayan ve “Han” ırkından olmayan özellikle de Müslüman halklar arasında istikrarsızlığa dikkat çeken “barbarların barbarlarca kontrol edilmesi” (“*i i çji*”) ilkesinin kullanılması, 4) “yüce Han” şovenizm ile “yerel milliyetçilik” çelişkileri üzerinde oyun oynanması, 5) sınır bölgelerin gelişiminde askeri gücün kullanılması ve idarelerin askeri kadrolardan oluşturulmasıdır.⁶⁶

Orta Asya’daki Çin diplomasisinin ünlü Kazakistanlı araştırmacısı Hafızova’ya göre, Orta Asya bölgesi halklarının Çin ile olan ilişkileri, tek bir şema şeklinde gelişmektedir: “toplumun ileri kesiminin, hükmedenlerin Çin’e yönelmeleri veya Çin yanlısı olmaları, diğer yandan çok uluslu Çin’in birliğine engel olan “vatansever olmayan” kişi ve grupların bölücü, ayrımcı faaliyetlerde bulunmalarıdır. Orta Asya ile Çin halkları arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin yegane şeması yüzyıllardır bu şekilde oluşturulmaktadır.⁶⁷

Yıllardır Çin’de diplomatik görevde bulunan Kazak diplomat ve Çin uzmanı (*sinolog*) Murat Auezov’un gözlemleri ve tespitine göre de Çin halkının temel bir özelliği de, kendisine benzemeyen şeyleri kabul etmemesidir. Örneğin, Çin’de bulunan ve Budizm’in beşiği olan tarihi Buddalar mağarasında, kültür devrimi sırasında ve sonrasında duvardaki freskler üzerindeki insan yüzleri silinmektedir. Çünkü bunlar Çin antropolojik tipine uymamaktadır.⁶⁸ Başka deyişle, yabancılara karşı bir tahammülsüzlük günümüze kadar Çin’in belirleyici özelliğinden birini oluşturmaktadır. Dolayısıyla kuzey ve batı bölgelerini geliştirme projeleriyle Çin bir yandan ülkenin gelişme orantısızlığını gidermekteyken, diğer yandan stratejik *etnocentrizm* politikaları uygulayarak Han’ ırkının üstünlük durumunu devam ettirmek istemektedir. Bu bağlamda diğer ayrılıkçı bölgelerinin içinden eski Sovyet Orta Asya’nın yanı başındaki

⁶⁶ Syroezhkin, K.L., *Myths and Reality of Ethnic Separatism in China and Security of Central Asia*, Almaty, Daik-Press, 2003, s. 97-98.

⁶⁷ Hafızova K.Ş., *Kitayskaya Diplomatya v Central’noy Azii (XVI-XX yy.)*, Almaty, 1995, s. 36. Aktaran Voskresenskiy, a.g.m., s. 316.

⁶⁸ Auezov, “Boytes’ Kitajcev v Horgos Prihodyashih”, *Respublika*, Kasım 2004, <<http://kub.info/article.php?sid=7401>>

Sincan, Çin yönetimi için en büyük endişe kaynağını oluşturmuş ve oluşturmaya devam etmektedir.

b. Çin'in Sınır Güvenliği ve Sincan

Değişen dünya konjonktüründe ise Çin için ülke bütünlüğü, en hassas konulardan birini oluşturmaya devam etmektedir. Çin araştırmacılarına göre, bu konu, her ne kadar Çin yönetimi için büyük bir sorun teşkil etse de, uzun süre bir iç sorun olarak algılanmış ve hep gizlenmeye çalışılan bir konu olmuştur.⁶⁹ Azınlık bölgeleri içerisinde Pekin'in en fazla sorun yaşadığı ve en çok kaygılandığı yer Sincan olmuştur.

2000 yılı nüfus kayıtlarına göre Sincan'daki 19 milyon nüfusun yaklaşık % 50'sini Türk kökenli ve Müslüman azınlık grupları oluşturmaktadır. Uygurlar 8.345.622 kişiyle bölge nüfusunun % 45'ini teşkil ederken, Han Çinlilerinin sayısı 7.489.919'dur. Kazaklar başta olmak üzere Kırgız, Tacik, Moğol ve Özbeklerin sayısı 1.245.025'dir. 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti kurulduğunda, Sincan'daki Uygurların bölge nüfusu içindeki oranlarının % 93 olduğu dikkate alınır, Çin yönetiminin politikaları sonucunda nüfus dengesinin Han Çinlileri lehine epeyce değiştiği görülmektedir.⁷⁰ Bölgeye Han ırkından nüfusun yerleştirilmesi ve Uygurların Çin'in diğer bölgelerine işçi vs. olarak gönderilmesi toprak/bölge ve halk arasındaki bağların gevşetilmesine yöneliktir.⁷¹

Bu politikalar, Çin'in sınır güvenliği sorunuyla ilişkilendirilmektedir. Zira sınır Orta Asya ülkelerinde de Kazakistan'da 350 bin, Kırgızistan ve Özbekistan'da 50 biner olmak üzere toplam bölgede 500 bine yakın Uygurun yaşadığı bilinmektedir.⁷² Bu durum Çin'de tedirginlik yaratmakta, bu yüzden Çin yönetimi, Sincan bölgesi ile Orta Asya bölgesi halklarının arasındaki siyasi ve entelektüel alandaki bağlantıları sınırlamakta ve resmi düzeydeki ilişkiler de sıkı denetlenmektedir.⁷³

⁶⁹ Huasheng, "Central Asia in China's Diplomacy", Rumer, Trenin ve Huasheng, a.g.e., s. 143.

⁷⁰ Peter Pham, "Beijing's Great Game: Understanding Chinese Strategy in Central Eurasia", *American Foreign Policy Interests*, Cilt: 28, Sayı: 1, 2006, s.56.

⁷¹ Matveeva, a.g. e., s. 45.

⁷² Wishnick, a.g.e., s. 33.

⁷³ Matveeva, a.g.e., s. 46.

Sincan bölgesi için kullanılan diğer isim Doğu Türkistan'dır. Bu terim 18. Yüzyıldan başlayarak ilk defa Ruslar ve Avrupalılar tarafından Çin'in batısındaki Sincan taşrasının (*province*) güney kısmı için kullanılmıştır. Bu topraklarda iki defa 1933 ve 1944 yıllarında Doğu Türkistan Cumhuriyeti kurulmuştur. Çin'e dahil edilen bu bölge çok sayıda isyan ve bağımsızlık mücadelesi hareketlerine sahne olmuştur. Ancak 1944'te kurulan "Doğu Türkistan Hareketi" gibi bölgenin bağımsızlığı için mücadele eden örgütlerin hepsi Çin yönetimi tarafından terör, siyasi ayrımcılık ve dini aşırıcılık örgütleri olarak tanımlanmıştır. Bu da Çin'in ülkeyi bir bütün ulus olarak birleştirme çabasını yansıtmaktadır.⁷⁴

Aşırı dinci hareketlerin Asya'da 1990'larda yükselişe geçmesinden sonra Çin'in ayrılıkçı hareketlerinin bu aşırı dinci gruplarıyla bağlantıları nedeniyle güvenlik endişeleri daha da artmıştır. Çin'in korkuları 1996'dan itibaren Rusya, Afganistan ve Orta Asya'da meydana gelen gelişmelerle daha da artmıştır. Ruslar, Çeçenistan'da ikinci savaşlarını başlatmış, Tacikistan kanlı iç savaşın yaralarını sarmakla meşguldü ve Kerimov Özbekistan'da İslami bir devlet kurmak isteyen gruplarla uğraşıyordu. Bu ortamda Çin, köktendinciliğin Sincan'a yayılarak Uygur gruplarının daha da radikalleşmesinden korkmaktaydı.⁷⁵ Zira Çin ayrılıkçılar dini aşırıcılık ve uluslar arası terörle bağlantılı bir şekilde faaliyet göstermiş ve 1990'dan Çin verilerine göre, 260 eylem düzenleyerek 170 kişinin ölümüne ve 440 kişinin yararlanmasına neden olmuşlardır. Ayrıca "Doğu Türkistan" örgütüne mensup 1000 kişi Afganistan'daki Al-Kaide kamplarında eğitim almış ve Al-Kaide'nin eylemlerinin yanı sıra Çeçenistan'da ve Özbekistan'da İslami Hareketi eylemlerine katıldığı iddia edilmektedir.⁷⁶ Bunlarla mücadele eden Çin'in çabaları, "Doğu Türkistan" örgütünün 11 Eylül 2002'de BM terör örgütleri listesine dahil edilmesiyle kabul görmüştür.

Aynı şekilde Çin yönetimi, ayrılıkçı hareketlerin aktifleşmesiyle bölge liderlerinden onların "milliyetçi ayrılıkçılığın herhangi bir türüne karşı oldukları, kendi topraklarında diğer ülkelere karşı yönelik olarak yürüten herhangi bir örgüt ve güçlerin ayrılıkçı

---

⁷⁴ Thrassy N. Marketos, "China's Energy Needs and the Shanghai Cooperation Organization (SCO) in the Post 9/11 Period," *Defensor Pacis*, (*Defense Analyses Institute (Greece)*), (Mart 2008), <http://www.rieas.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=724&catid=25&Itemid=72>, (17.08.2008)

⁷⁵ Aydın, "Çin'in Stratejik Hesaplarında Orta Asya", s. 78.

⁷⁶ Dongfeng, a.g.m., s. 6.

faaliyetlerine izin vermeyecekleri” konusunda yaptıkları açıklama ile teminat almıştı.⁷⁷ Bununla birlikte 2001’de Kazakistan’da uzmanlar, devlet memurları, milletvekilleri, bilim adamları, parti liderleri arasında yapılan bir ankete göre, katılanların çoğu, Uygur ayrılıkçılarını Çin’in kurbanı olarak görmemekteydi, hatta tam tersini düşündüklerine dair tutum sergilemişlerdir.⁷⁸

Bu çelişkili algılamalara rağmen, Çin araştırmacıları güvenlik endişesinden dolayı Sincan’ın izole edilemeyeceğini belirtmektedirler, zira bu bölge Orta Asya’ya açılan ticaret kapısıdır. Ticaretin artmasıyla bölge halkının bilinci daha da artacak ve ayrılıkçı hareketler sorununun çözümü daha da zorlaşabilir. Önemli olan bu sorunu hareketsiz/pasif halde tutabilmektir.⁷⁹

Çin yönetimi için Sincan sorununun çözülmesi, hem ülke bütünlüğü, hem de enerji güvenliği bakımından önem teşkil etmektedir. Zira merkezi yönetim açısından Sincan’a ilişkin endişeleri, sadece Tibet, İç Moğolistan gibi farklı olan ve ayrılıkçı niyetleri bulunan diğer bölgeler için emsal teşkil edeceği ve Tayvan’ı kıta hükümdarlığına bağlama çabalarını sekteye uğratacağı ile sınırlı değildir. Sincan aynı zamanda Çin’in “enerji merkezi” konumundadır. Zira burada bulunan petrol, doğal gaz ve kömür rezervleri ülkede bulunanların 1/3’ni oluşturmaktadır.⁸⁰ Bu yüzden Sincan’ın önemi enerji güvenliği açısından da ön plana çıkmaktadır. Ayrıca ileride ele alacağımız Çin’in Orta Asya ülkeleriyle olan ekonomik ilişkilerinde kilit role sahiptir. Bu anlamda Sincan, Çin’in batıya açılan kapısı işlevini görmektedir. Sincan’ın ayrıca en büyük uranyum madenlerine ve önemli miktarda altın ve diğer değerli madenlere sahip⁸¹ olduğu da bilinmektedir.

2. 11 Eylül Sonrası

Çin, bölge ülkelerinin NATO BİO programlarına katılmalarına ve ABD ile ortak tatbikatlarını takip etmiş, ancak bir endişe duymamıştır. Zira Orta Asya’daki bu

⁷⁷ “Ujgurskaja Problema V Ramkah ShOS (ŞİÖ Çerçevesinde Uygur Sorunu),” (10.1.2006), <<http://ruschina.com/index.php?act=news&cat=&newsid=8>>

⁷⁸ Bahitjamal Bekturganova, “Uygurskij Separatizm v Centralnoy Azii: Mif ili Realnost (Sociologicheskiy Analiz Problemy)”, Aktaran Syroezhkin, *Mify i Realnost Etnicheskogo Separatizma v Kİtae*, s. 702- 705

⁷⁹ Huasheng, “Central Asia in China’s Diplomacy”, s. 143-144.

⁸⁰ “China ABC”, *Uluslararası Çin Radyosu*,

<<http://turkish.cri.cn/chinaabc/chapter11/chapter110104.htm>>

⁸¹ Aydın, “Çin’in Stratejik Hesaplarında Orta Asya”, s. 82.

faaliyetler doğrudan bir tehdit olarak algılanmamıştır. Çoğu araştırmacılara göre, Çin'in ABD ile çıkar çatışması, Orta Asya bölgesinde değil, Asya Pasifik bölgesinde (Tayvan vs.) sorunlar yaratmaktadır.⁸² Diğer bir görüşe göre ise Orta Asya, Çin dış politikasının “periferi diplomasisi”nin kapsamındadır, ancak bu durum değişmeye yüz tutmuştur.⁸³

Bu görüş açısı muhtemelen, 1999-2000'deki Kırgızistan ve Özbekistan sınırlarına aşırı dinci grupların yaptıkları saldırılara sessiz kalmasını da açıklayabilir. Zira Çin'in önderliğindeki ŞİÖ'nün güvenlik sistemi güçlendirme yoluna ancak 11 Eylül'den sonra gitmiş ve örneğin ŞİÖ üyelerinin ortaklaşa yer aldığı tatbikatların yanı sıra 2002'de Çin- Kırgızistan ve 2006'da Çin- Tacikistan tatbikatları yapılmıştı. Ancak bunların ABD harekâtından sonra yapılması, bölgedeki tehditleri algılaması, ABD'nin işaret etmesiyle mi oluştu sorusunu akla getirmektedir.

Çin için Asya Pasifik'te endişe kaynağı olan ABD, bu sefer yanı başında askeri varlığını göstermiştir. Bu durum, Çin'in önemli dış politika inisiyatiflerinden olan ŞİÖ'yu birden bire, “ABD'nin ezici gücü karşısında sönük” bir hale getirmiştir.⁸⁴ Çin diplomasi mantığına göre, bu bölgedeki diğer büyük güçlerin askeri varlığı bir stratejik tehdide dönüşebilecek, ancak bu tehdit öncelikli olarak bir saldırının kaynağı değil, şaşırtıcı taktik (*diversionary*) nitelikli olabilir.⁸⁵ Bu bağlamda Çin, Orta Asya'daki jeopolitik etkisinin tek yolu olarak ŞİÖ'ye büyük önem vermektedir. Dolayısıyla uzmanlara göre ŞİÖ çerçevesinde ABD üssünün kapatılmasına ilişkin karar başta Çin'in lehinedir. Zira bu üslerin varlığı Rusya'nın değil, Pekin'in güvenliğini tehdit etmekteydi. Olası bir çatışma durumunda ABD'nin askeri varlığı “ikinci cephe” konumunda olup, Özbekistan ve Afganistan'daki üsler aracılığıyla ABD, Çin'in nükleer tesisleri dahil batı bölgelerindeki stratejik noktalarını hedef alabilir. Ayrıca bu durumda ABD, Çin'in doğu sahillerini kontrol etmekle kalmayıp batı ulaşım yollarını bloke etme imkanına da sahip olacaktı.⁸⁶ Bu yüzden ABD'nin Çin'in “arkasına” yerleştiği 11 Eylül sonrasında Orta Asya bölgesi, Çin için stratejik güvenlik açısından önem kazanmıştır. Bu bağlamda Pekin, ŞİÖ'nun Güneydoğu Asya ve ötesinde, Asya'da güvenlik açısından yapmak istediğini modelini oluşturmakta, yani ABD- liderliğindeki Asya ittifak

---

⁸² Ayushieva, a.g.e., s. 112.

⁸³ Huasheng, s. 152- 157.

⁸⁴ Fisher, a.g.m., s. 23.

⁸⁵ A.g.m., s. 153.

⁸⁶ Trenin, a.g.m, s. 3.

sistemin yerine ABD'nin değil, kendi ve müttefiklerinin değer ve çıkarları ile uyum sağlayan bir sistemin olduğunu açıkça ilan etmektedir.⁸⁷

ABD'nin askeri varlığı, sadece ŞİÖ çerçevesinde oluşturulmak istenen kapsamlı göreceli bölgesel güvenlik sisteminin gelişimine darbe vurmamakla kalmamış, bölge ülkelerinin ABD ile terörle mücadele konusunda işbirliği yapmalarına, ülkelerin her birisinin ABD ile ilişkilerini geliştirmelerine neden olmuş, böylece örgüt içindeki birliği zayıflatmıştır.⁸⁸

Bu yüzden ŞİÖ'nün gücünün sergilemesi, Çin'in ABD'nin Afganistan'a düzenlediği askeri harekâttan sonra bölgede kurduğu askeri varlığından duyduğu rahatsızlıktan kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte ABD'nin Afganistan harekatı dolayısıyla bir yandan doğusunda Güney Kore ve Japonya ile güneyinde Tayvan'da bulunan Amerikan üsleri ve 11 Eylül sonrasında giderek gelişen Hindistan-ABD ilişkileri nedeniyle ABD tarafından kısıtlanan Çin'in nüfuz alanı artık Kırgızistan'daki Amerikan askeri varlığıyla iyiden iyiye çevrelenmişti.⁸⁹ Diğer yandan ise bu harekât, ayrılıkçı hareketlere karşı uyguladığı sert politikalarını haklı göstermek için tarihi bir imkan sunmuştur.

Kısa bir süre için ortak tehdit olarak algılanan terörizme karşı asimetrik dengeleme çerçevesinde Rusya hava sahasını açarak, Çin ise Afganistan'la sınırını kapatarak ABD'ye destek vermiştir. Ancak Afganistan'daki harekatının aktif evresi bitmesine rağmen, ABD'nin bölgedeki orta ve uzun vadeli çıkarlarını açıklamasıyla Rusya ve Çin, bu sefer artık ABD'yi kendi bölgelerindeki çıkarlarına bir tehdit olarak görmeye başladılar. Bu algılama, önce bir forum olarak görülen ve işlevsel olmayan ŞİÖ'nün 2002'den beri kurumsallaşmasına neden olmuştur. Zira tehdit dengesinin oluşması için tehdit değerlendirmesine Rusya ve Çin için ABD'nin toplam gücü/kapasite açısından tehdit olarak görülmesine yeni bir tehdit algılaması daha eklenmiştir. Bu ABD'nin askeri varlığı ve revizyonist niyetleridir. Bu unsurlar, Rusya ve Çin'i ABD'ye karşı birleşmeye teşvik etmiştir. Zira sistemdeki durumunu muhafaza etmek isteyen bu iki devlet de ABD'nin bölgedeki statükoyu bozacak yaklaşımından endişe duydular. Zira

⁸⁷ Blank, *U.S. Interests In Central Asia And The Challenges To Them*, s. 13.

⁸⁸ Syroezhkin, *Problemy Sovremennogo Kitaja I Bezopasnost' V Central'noj Azii*, s. 219- 220.

⁸⁹ Ferhat Pirinççi, "Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 63, Sayı: 1, (Ocak-Mart 2008), s. 230.

ABD, bölgede güvenlik mekanizması kurmak isteyen Çin ve Rusya'nın karşısında ağırlığını koymuş ve bunları (Çin ve Rusya'yı) ABD'yi dengelemek için güçlerini arttırmaya sevk etmiştir.

1990'ların sonunda Çin'in ABD'nin konumundan duyduğu rahatsızlık, 2001 sonrası ABD'nin bölgeye askeri üslerini yerleştirmesi ve bölge ülkelerinin de kendisine yardım vaadinde bulunması ile daha da artmıştır. Başta Afganistan harekatı, Çin'in bir nevi sorunlarına çözüm olmuşsa da ABD yetkililerince bölge güvenliğinden artık biz sorumluyuz" şeklindeki davranışlar, Çin'in güvenlik girişimlerine darbe niteliği taşımaktaydı. Bununla birlikte Rusya da Çin'in kendi nüfusunun ihtiyaçlarına hitap edecek şekilde gelişmiş olmasını istemekle birlikte "arka bahçesi" olarak gördüğü bölgede karşısında çok güçlü Çin'i istemediği bir gerçektir. Örneğin, Rusya, Çin'in bölge ülkelerinde askeri varlığının teorik bir ihtimaline bile tahammül edememektedir. 2005'te ABD'nin boşalttığı Özbekistan'daki Hanabad üssüne kendi askerlerini yerleştirmek için çaba sarf etmişse de bu girişim başarılı olmadı.

a. Terörle Mücadele Yapıları

ŞİÖ başta, yani 11 Eylül öncesinde ABD tarafından – tıpkı BDT Antiterör merkezi gibi -terörle mücadele davasında ABD'nin bölgesel politikasını tamamlayan (tümleyen)⁹⁰ yapılar olarak görülmüştür. Daha sonra ise güvenlik alanındaki faaliyetler ile yola çıkan ŞİÖ'ya hemen "Doğunun NATO'su" yakıştırmaları yapılmıştır. Ancak Çin önderliğindeki bu örgütte, NATO veya KGAÖ örgütlerinde olduğu gibi "ortak savunma" gibi maddeler bulunmamaktadır. Bununla birlikte bu örgüt çerçevesinde de NATO ve KGAÖ gibi tatbikatlarının yanı sıra ortak terörle mücadele faaliyetleri yürütülmektedir. Haziran 2001'de bölgede güvenliğin ve istikrarın artırılmasına ilişkin anlaşma imzalandıktan sonra 2003'te Bölgesel Anti-Terör Yapısı (BATY) oluşturulmuştur. BATY, terörle mücadelede enformasyon merkezi konumundaydı. Bu yapı bünyesindeki İcra Komitesi 5 sektöre bölünmüş olarak faaliyet göstermekteydi. Bunlar, koordine-operatif, enformasyon- analitik, uluslararası hukuki temeli sağlama,

---

⁹⁰ Sheehan Testimony on Counterterrorism and South Asia," (Testimony Before the House International Relations Committee by Michael A. Sheehan, coordinator for counterterrorism), 17 Temmuz 2000, <<http://cryptome.quintessenz.at/mirror/mas071200.htm>>.

idari- finansal ve güvenlikle kadro sağlama faaliyetleridir.⁹¹ Dönemin ŞİÖ başkanının belirttiğine göre, bu yapı tıpkı Pekin'deki Sekretarya gibi koordine eden birim olarak faaliyet göstermektedir. Bu yapı çerçevesinde devletler, yetkili devlet servislerinin başka ŞİÖ ülkesinin topraklarında izlerini sürdürebilmeleri için tanınan teröristler ve terör örgütleri hakkında bilgi değişimi yapmak üzere hukuki sorumluluklar üstlenmektedirler.⁹²

b. Acil Müdahale Gücü Fikri

Terörle mücadele yapılarının yanı sıra ŞİÖ çerçevesinde KGAÖ'ne benzer bir Acil Müdahale Gücü oluşturulması fikri ortaya atılsa da hala tartışma konusudur. Zira Çin için bu tür askeri birliklerin oluşturulması, bölgedeki elini güçlendirecektir. Oluşturulması durumunda ise bu güçlerin terörle mücadele merkezinin temelini oluşturacağı beklenmektedir. Burada ise dikkat çekilen nokta, bu merkezin ve acil müdahale güçlerinin Rusya'nın KGAÖ çerçevesindeki acil müdahale güçleriyle aynı amaçlara hizmet edip etmeyeceğidir. Başka deyişle, Orta Asya ülkeleri hem KGAÖ, hem de ŞİÖ çatısı altında askerleri "hazır ol" vaziyette tutacak ve çatışma bölgelerine gönderebilecektir. Ancak burada sorulması gereken soru, örneğin KGAÖ üyesi bir bölge ülkesinin kendi askerlerini Kafkasya'daki çatışmaya göndermek isteyip istemediğidir. Aynı şekilde ŞİÖ çerçevesinde bir üye ülkenin diğer ülke topraklarına gidip savaşmak isteyip istememesi ve bunun Çin'in dış politikası ilkesi olan iç işlere müdahale etmeme ilkesiyle bağdaşp bağdaşmadığıdır. Yani bu birlikler Afganistan'daki NATO birliklerine rakip olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹³ Dolayısıyla bu tür güvenlik tabanlı girişimler, askeri bir nitelik taşımasından ziyade jeopolitiktir ve bölgedeki büyük güçlerin mücadelesini bir kez daha su yüzüne çıkarmaktadır. Her ne kadar Çin, bölgedeki diğer büyük güçlerin varlığı ve çıkarlarını tanısa da, yine de bölgenin herhangi bir büyük gücün denetimi/kontrol altına girmesini istememektedir.⁹⁴

⁹¹"O Regional'noj antiterroristicheskoy strukture Shanhajskoj organizacii sotrudnichestva, (ŞİÖ'nün Bölgesel Antiterör Yapısı (BATY) Hakkında," <http://old.president.kg/press/summit_sco/rats_sco/>

⁹² Bulat Nurgaliev, a.g.m.

⁹³ Yuriy Sigov, "Kto Otvetit Za Bezopasnost' Central'noj Azii?,(Orta Asya Güvenliğinden Kim Sorumlu?)" , <<http://www.gazetasng.ru/news/show/516.html>>

⁹⁴ Huasheng, "Central Asia in China's Diplomacy", s. 160.

C. Enerji Kaynağı ve Pazar Olarak Orta Asya ve ŞİÖ

1. Çin'in Enerji Güvenliği ve ŞİÖ

1980'li yılların başından itibaren hızla büyüyen Çin ekonomisinin aynı zamanda uluslararası bağımlılığı da artmıştır. En büyük bağımlılığı da enerji kaynaklarından kaynaklanmaktadır. Dünyanın petrol rezervlerinin % 2,3'ne, doğal gazın % 1'ne sahip olan ülke, dünyadaki enerji tüketiminin %6'sına sahiptir. 2003'te yurtdışından gelen petrole bağımlılık %30 iken, Çin Jeoloji Bilimler Akademisine göre, (*Chinese Academy of Geological Sciences*) bu oran 2020'de %70'e ulaşacaktır.⁹⁵

Bu ihtiyacını karşılamak için Çin de enerji kaynaklarını çeşitlendirme stratejisini benimsemiştir. Günümüzde enerji ihtiyacının % 50'lik kısmını Orta Doğu'dan, %22'ye yakın oranını Afrika'dan karşılayan Çin bu belirtilen bölgelere büyük ölçüde bağlıdır. Ayrıca bu bölgedeki istikrarsızlık nakliye güvenliği ve uzun mesafeye bağlı riskleri sorununu ortaya çıkarmaktadır.⁹⁶ Ayrıca ülkeye gelen bu petrolün %70-80 oranında ABD'nin filosu denetimindeki Malakka Boğazından sağlanmaktadır.⁹⁷ Bu bağlamda Orta Asya'daki enerji kaynakları, hem coğrafi yakınlığı ve kara üzerinden taşıma açısından daha güvenilir olup, hem de Orta Doğu ve Afrika'dan sağlanan enerji kaynaklarına olan bağımlılığı bir nevi azaltma, yani kaynak çeşitlendirme bağlamında önem kazanmaktadır.

a. Çin'in Enerji Güvenliği

Çin enerji arzını karşılamak için enerji güvenliğini sağlayacak adımları atmaktadır. Bunlar, yurtdışındaki arama ve işletme projelerine yatırımlar, uluslararası petrol ve doğal gaz hatlarının gerekliliğine ilişkin müzakerelerin yürütülmesi, stratejik petrol rezervi oluşturulması, Orta Doğudan gelen petrolerin işletilmesi için rafinerilerin inşası, doğal gaz endüstrisinin gelişimi ve kıyıya yakın alanlarının yabancı firmalara araştırma ve geliştirme faaliyetleri için aşamalı olarak açılması olarak sıralanabilir. Bu adımlar, Çin'in dışarıdan gelen enerjiye bağımlılığından duyduğu endişelerden kaynaklanmaktadır. Zira bu bağımlılık Çin'i etkilemek isteyen veya baskı kurmak isteyen güçler tarafından kullanılabilir. Çinlilerin çoğuna göre, Çin'in yükselişinden

⁹⁵ Dongfeng, a.g.m., s. 7.

⁹⁶ Huasheng, "Central Asia in China's Diplomacy", s. 146.

⁹⁷ Adil Kaukenov, "İnteresy Kitaya i İndii v Centralnoy Azii (Çin ve Hindistan'ın Orta Asya'daki Çıkarları)", *Analytic*, Sayı: 2 (48), 2009, s. 47 (46-54).

rahatsız olan ABD bu konuda tehdit oluşturmakta ve Çin ABD'ye olan bağımlılığını asgariye indirmelidir. ABD'nin tek süper güç olduğu dünyada Çin ABD'nin gücüne karşı en hassas konumda olan ülkedir, iki ülke arasındaki ilişkilerin kötü gitmesi durumunda Basra Körfezinden Güney Çin Denizine kadar petrol ithalatını donanması ile kontrol eden ABD, Çin'in petrol arzının sekteye uğratmak adına üstün askeri gücünü kullanabilir.⁹⁸

Bazıları ise, ABD'nin Çin'i zayıflatmak için enerji açısından çevreleme (*energy containment*) politikasını, ABD'nin Çin'in batısındaki petroleri denetleme ve petrol ithalatını bloke etmek ile uygulamaya geçirdiklerini savunmaktadır.

i. Stratejik Enerji Rezervleri

Enerji güvenliğini arttırmanın bir yolu olarak Çin petrolün stoklamasına girmiştir. Bunun için Çin 2003 yılında Şanhay, Cjouşan, Huando ve Dalyan gibi dört sahil şehrinde inşa etmeye başladığı petrol rezervleri için stratejik tesisleri tamamlamıştır. Günümüzde 100 milyon varile (14 milyon ton) eşit olan bu stratejik petrol rezervlerini üçe katlamayı hedeflemektedir. Çin 2009'dan itibaren ithal edilen petrolü stoklamak üzere mevcut bu dört rezervuara ek olarak sekiz rezervuarın inşaatına başlayacağını duyurmuştur. Tahminlere göre, bu tesisler, Gansu ilindeki Lancou, Sincan bölgesindeki Şanşan ve Hebey ilindeki Tanşan'da inşa edilecektir. Pekin bu kararını gelecekteki yirmi yıl içerisinde enerji kaynakları tüketimini önemli oranda arttırmak isteğiyle açıklamaktadır. Ayrıca enerji idaresi başkanı Cjan Gobaeo "Jenmin Jibao" gazetesinde makale yayınlamış ve dünya çapında enerji taleplerinin düşmesinden istifade edilmesi ve Çin petrol rezervlerini arttırmaya yönelmesi gerektiğine işaret etmiştir.⁹⁹

Enerji ihtiyaçlarını karşılama için fosil kaynaklarından başka yolları arayan ABD gibi Çin de, ulusal atom enerjisini kalkındırma planlarını gözden geçirmektedir. Atom enerji santrallerinde toplam elektrik enerjisinin %1'in üzerinde üretim sağlayan 11 atom reaktörü bulunan ülke, 2020 yılında ülkenin toplam elektrik enerji hacminin %5'ini sağlamak üzere atom enerji santralleri kapasitesini 40'tan 70 GW'a (%4 oranında artış söz konusu) ulaştırmayı hedeflemektedir. Bu artışın Çin'in 2009'da enerji alanının

⁹⁸ Marketos, a.g.m.

⁹⁹"Chetyre Bazy Dlja Neftezapasov Polnost'ju Zapuweny V Jekspluataciju (Petrol Rezervleri İçin Tesislerin İnşası Tamamlandı)," <http://russian.china.org.cn/business/txt/2009-02/05/content_17230504.htm>, (05.02.2009).

kalkınmasına 580 milyar Yuan (84,8 milyar dolar) yatırım yapmayı planladığını göstermektedir.¹⁰⁰ Ancak bu çabalar henüz Çin'in enerji kaynakları ihtiyacını karşılayacak miktarda değildir. Bu yüzden Çin yönetimi komşu ülkelere yönelik enerji politikalarına başvurmuştur.

ii. Bölge Ülkelerine Yapılan Yatırımlar

Çin'in enerji alandaki politikası, sondajdan terminale kadar ürün denetimi veya üretici şirketin hisse senedinin alınması yoluyla uzun süreli arzın güvenliğinin sağlanmasına yöneliktir. Örneğin, piyasalara pek güvenmeyen Çin, güvenilir arz ve fiyat şoklarına karşı koruma sağlamak için batı petrol stratejilerinden farklı olarak yatırımlarını, uzun vadeli tedarik sözleşmelere ve hisse senetlerine yaparak bağları artırmaktadır. Hatta, bazı yazarlar, hükümetin temel görüşünün petrol güvenliğinin sağlanmasının hem topraktaki kaynaklara, hem ulaşım hatlarına- her ikisine de sahip olmak olduğunu belirtmektedirler.¹⁰¹ Bunun için Çin, petrol ve gaz ulaşımını denetlemek için yurtiçi ve yurtdışındaki Orta Asya, Basra Körfezi ve Rusya'dan boru hatlarını satın almak için çok sayıda sermaye harcamaktadır.¹⁰² Bunun nedeni de, yukarıda ele aldığımız Çin'in imkanlarını hatırlayacak ve bir Çin uzmanının da tespitini dikkate alacak olursak, Çin'in Orta Doğudan gelen petrolerini korumak için kısa vadede bir okyanus filosu kuramayacak olmasıdır.¹⁰³

Yurtdışında faaliyet gösteren Çin petrol şirketlerinin temel özellikleri, bunların çok pratik davranmalarıdır. Birincisi, Çin şirketleri arama masraflarını asgariye indirmek için ya işletilmeye başlanmış veya ıspatlanmış rezervleri bulunan yataklardan hisse senetleri satın almaktadır. İkincisi, yabancı ortağı olan şirketlerde Çin tarafı mümkün olunca control hissesini (*controlling stake*) elde etmeye veya ortak şirketin tamamını satın alamaya çalışmaktadır. Çin şirketlerinin bu özellikleri, Çin'in enerji güvenliği ile doğrudan bağlantılı olduğunu göstermektedir.¹⁰⁴ Güvenilir denetimin sağlanamadığında

---

¹⁰⁰“Çin Enerji Gücünü Artırıyor,” <<http://www.chinanews.ru/news/economy/1541-040202009.html>>, (04.02.2009).

¹⁰¹ Laruelle, Peyrouse, a.g.e., s. 44.

¹⁰² Stephen Blank, “China, Kazakh Energy and Russia: An Unlikely Ménage a Trois”, *The China and Eurasia Forum Quarterly*, Cilt: 3, Sayı: 3, (Kasım 2005), s. 101-102.

¹⁰³ Guang Pan, "China's Success in the Middle East," *Middle East Quarterly*, (Aralık 1997), <<http://www.meforum.org/373/chinas-success-in-the-middle-east>>

¹⁰⁴ “Samye Aktivnye Investory V Kazahstan - Kitajcy,” *Delovaaja Pressa*, Sayı: 51 (202), (23 Aralık 2003), <http://www.businesspress.ru/newspaper/article_mId_21960_aId_288765.html>

ise çözüm, küresel enerji erişim kaynaklarının çeşitlendirmesinde aranmaktadır. Bunun için de enerji kaynaklarını temin ettiği ülkelere (İran, Irak, Sudan, Sudi Arabistan'a) silah ve hatta füze teknolojileri satmaktadır. Orta Asya ülkelerinden enerji sağlayan Çin'in ŞİÖ çerçevesindeki askeri işbirliği de bu bağlamda değerlendirilmektedir.¹⁰⁵

Bu genel çerçeve içinde, Çin için Orta Asya kaynakları Rus enerji kaynaklarıyla birlikte en elverişli konumda olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Çin'in Rusya ile Doğu Sibirya'dan Çin'in kuzey- doğusuna petrol boru hattının döşenmesine ilişkin müzakerelerinden sonuç alınamaması, bölgenin istikrarsızlığından kaynaklanan orta Doğu'dan gelen petrol teminatına ilişkin endişeleri, Sincan'ın ana petrol ve gaz üretme ve rafineri merkezine dönüştürülmesi, Çin'in Orta Asya ülkeleri ile ortak enerji projeleri arayışına girmesine neden olmuştur.¹⁰⁶ Başka deyişle, Çin için Orta Asya, enerji kaynakları ve güzergah çeşitlendirme açısından önem taşımakta, zira bu bölge ABD'nin denetlediği deniz yollarından daha güvenlidir. Coğrafi konumundan dolayı bölge ülkelerinin ABD ile kıyasla Çin ile enerji işbirliği yapmaları daha muhtemeldir. 1997'de Kazakistan'la yaptığı anlaşma ile Çin, ülkeye enerji alanındaki çeşitli projeler için toplam 11 milyar dolar yatırım yapacağını açıklamıştır.¹⁰⁷ Orta Asya ülkelerinde aktif faaliyetlere başlayan Çin şirketleri, en çok faaliyet gösterdikleri Kazakistan'da yaklaşık 20 milyon ton petrol çıkarmaktadır. Çin'in Ulusal Petrol Şirketi CNPC, 2007 sonu itibarıyla Kazakistan'da petrol çıkartma oranı açısından ikinci en büyük şirket konumundadır.¹⁰⁸

Aynı zamanda Çin'in bölgedeki enerji talebi ve bu konuda attığı adımlar Rusya ve ABD'nin yanı sıra bölge ülkelerini tedirgin ettirecek boyuttadır. 1997'de Batı Kazakistan'daki "AktobeMunayGaz" şirketinin büyük kısmını satın alan Çin'in en büyük petrol şirketi Çin Ulusal Petrol Şirketi -CNPC (*China National Petroleum Corp*), Mayıs 2003'te 150, 2 milyon dolara kalan hisseleri satın alarak şirketin tek sahibi durumuna gelmiştir. Aynı yılda CNPC, Hazar kıyısındaki Kuzey Buzaçı yataklarının %

---

¹⁰⁵ Stephen Blank, "China, Kazakh Energy and Russia: An Unlikely Ménage a Trois", *The China and Eurasia Forum Quarterly*, Cilt: 3, Sayı: 3, (Kasım 2005), s. 101-102.

¹⁰⁶ Wishnick, a.g.e., s. 33.

¹⁰⁷ Adil Kaukenov, "Kazahstansko-Kitajskie Ekonomicheskie Otnosheniya: Mehanizmy i Principy", *Kazenergy Dergisi*, Sayı: 2, (Mart - Nisan 2009), <<http://www.kazenergy.com/content/view/8741/804/lang,ru/>>

¹⁰⁸ Marketos, a.g.m.

50'sini ele geçirmiştir.¹⁰⁹ CNPC'nin *ChevronTexaco*'nun buradaki hisse sentlerini 1998'de satın almış, ancak aktif faaliyetlere 2002'de başlamış ve 327,6 bin ton petrol çıkarmıştır. CNPC ise bu oranı 1 milyon tona çıkartarak Batı Kazakistan- Batı Çin boruhattı ile ülkesine taşımayı planlamaktadır.¹¹⁰ Bu yüzden Çin şirketleri, bu boru hattı güzergahları çevresindeki bölgelere (Kuzey Buzaçi, Kuzay Kumkol ve Karajanbas) yatırım yapmak için çaba göstermektedir.¹¹¹ Ayrıca bu boru hattının bir kısmını oluşturan Kenkiyak- Atırau boruhattının % 49'u yine Çin tarafına aittir.¹¹²

2005 yılında CNPC şirketi Kazakistan'da faaliyet gösteren ve ülkedeki petrolün % 9,5'ni çıkaran Kanadalı *PetroKazakistan* şirketini 4,2 milyar Dolara satın almıştı. Bunun üzerine diğer Çin CITIC şirketinin Kazakistan'da faaliyet gösteren *Nations Energy* şirketinin aktiflerini satın alacağı haberi ülkede tartışmalara yol açmıştır. Tartışmaların başında, söz konusu anlaşmanın ülkenin ulusal güvenliğini tehdit etmesi konusu gelmişti. "Karajanbas" petrol yatağını işletme anlaşması ancak CITIC şirketinin Kazakistan'ın "KazMunayGaz" şirketine bir yıl içinde hisselerinin yarısını vermesi vaadi ile gerçekleşmiş oldu.

Bu gerginlikler üzerine 2006 yılı Aralık ayı sonunda Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Çin Halk Cumhuriyeti'ne 5 günlük bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Aynı yıl içerisinde ikinci kez yapılan ve pek çok açıdan önem arz eden bu ziyaret sırasında 2004 yılında imzalanan ve 2005'te açılışı yapılan Atasu-Alaşankou petrol boru hattının 2. bölümünün yapımı için gerekli anlaşma imzalanmıştı. Bu anlaşmalarla hatlar, mevcut olan Kenkiyak- Atırau'ya bağlanması ve 1997'de imzalanan Batı Kazakistan'dan Batı Çin'e kadar uzanan boru hattının oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu proje tamamlandığında Çin, yıllık enerji ihtiyacının en az % 10'a denk gelen 10-20 milyon ton ithal edebilecektir. Kazakistan'daki petrol üretimini

---

¹⁰⁹ 2003 Ağustos ayında CNPC, Kuzey Buzaçi yataklarının da faaliyet gösteren Texaco North Buzachi Inc. ortak şirketinin Sudi Nimir Petroleum Ltd. şirketinin %35'lik payını satın almıştır. Geri kalan kısmını ChevronTexaco'dan satın aldı, ancak birkaç sonra %35'lik kısmını Kanadalı şirkete satıldı. Bunun sonunda 300 ila 500 milyon varil petrol bulunan bu yatağının % 50'si Çin şirketine, diğer %25'lik payı Rus Lukoil ile Hint Mittal şirketi arasında paylaşılmıştır.

¹¹⁰ "Samye Aktivnye Investory V Kazahstan - Kitajcy," *Delovaaja Pressa*, Sayı: 51 (202), (23 Aralık 2003), <http://www.businesspress.ru/newspaper/article_mId_21960_aId_288765.html>, (21.03.2008).

¹¹¹ Laruelle, Peyrouse, a.g.e., s. 44.

¹¹² "Samye Aktivnye Investory V Kazahstan - Kitajcy.."

arttırmasıyla da bu rakamın daha da artması beklenmektedir.¹¹³ Bu hattın çok masraflı¹¹⁴ ve masrafları karşılayabilmek için yeterli kaynaklarının bulunup bulunmadığına dair tartışmaların sürmesine rağmen, Çin'in 3000 km'lik Çin-Kazakistan boru hattının üzerinde durması Çin'in kaynak çeşitlendirme politikasıyla açıklamaktadır. Hatta kimi araştırmacılara göre, Çin şirketlerinin satın aldıkları yatakların bu boruhattına bağlanması, Çin'in genel enerji stratejisini oluşturmaktadır.¹¹⁵ Ayrıca bu boru hattı sayesinde Çin yönetimi, Sincan bölgesine yaptığı yatırımların arttıracığından siyasi istikrara da katkı sağlayacağına inanmaktadır.¹¹⁶ Kazakistan- Çin boruhattı, Çin'in planladığı ve Rusya ile Orta Asya'yı Çin'e bağlayan 13 500 km uzunluğundaki dört büyük petrol ve doğal gaz boru hattı projesinin bir parçasını oluşturmaktadır. Bu proje inşası için Çin 12, 5 milyar dolar yatırım yapacağını vaat etmiştir.¹¹⁷ Ayrıca Nazarbayev'in ziyareti sırasında bölgede Rusya'nın tekeline de büyük darbe vuracak nitelikte olan Türkmen gazının Kazakistan üzerinden Çin'e ulaştırılması için gaz boru hattının yapımına ilişkin prensip anlaşmaya varılmıştır.

Türkmenistan'da yönetim değişimi ile Niyazov döneminde imzalanan Çin'e yıllık 30 milyar metreküp gazın ihraç edilmesine dair anlaşmaya sadık kalınıp kalınmayacağı endişeleri oluşmuş, ancak yeni lider Berdimuhammedov, yapılan uluslar arası anlaşmaların geçerli olacağını dile getirmiştir. Türkmen liderin Nisan 2006'da Türkmenistan- Çin boru hattının inşası ve 30 yıl içinde 30 milyar metreküp gaz sağlanmasına ilişkin imzalanan anlaşma, Temmuz 2007'de Pekin'e yaptığı ziyaret sırasında tarafların ikili enerji işbirliğini aktifleştireceğine dair anlaşmalar ile teyit edilmiştir. CNPC ile "Türkmengaz" arasında alım-satım anlaşmaları ile Amu-Derya nehrinin sağ kıyısındaki "Bağtیارlık" yatağında keşif, üretim çalışmalarının başlatılmasına dair anlaşmalar yapılmıştır. Daha sonra ise (Haziran 2009) Türkmenistan

---

¹¹³ Marketos, a.g.m.

¹¹⁴ Bazı Çin uzmanları, bu uzun ve masraflı boru hatlarının güvenliğini sorgulamakta ve bunların yerine enerji ihtiyacı olan sanayi şehirlere Avustralya ile Endonezya'dan getirilen sıvılaştırılmış doğal gazın getirilmesinin daha avantajlı olabileceğine de dikkat çekmektedirler. Bkz. Daojiong Zha, "China's Energy Security: Domestic and International Issues," *Survival*, Cilt: 48, Sayı: 1, (Bahar 2006), s. 184-185.

¹¹⁵ Laruelle, Peyrouse, a.g.e., s. 45.

¹¹⁶ Marketos, a.g.m.

¹¹⁷ Dru C. Gladney, "China's Interest in Central Asia: Energy and Ethnic Security", Robert Ebel, Rajan Menon, (der.), *Energy and Conflict in Central Asia and Caucasus*, New York, Rowman and Littlefield, 2001, s. 215.

'dan Çin'e ihraç edilen rakamın 10 milyar metreküp daha arttırılması kararlaştırılmıştır.¹¹⁸

Çin, Kazakistan'ın yanı sıra aktif olarak diğer bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmektedir. Gaz konusunda Kazakistan ve Türkmenistan'la Çin- Orta Asya boru hattı konusunda anlaşmaya varan Çin'in ulusal CNPC şirketi, benzer şekilde Özbekistan'la 15 Ekim 2008 de Namangan bölgesinde Mingbulak yatağının, daha önce ise Buhara ilindeki 23 orta ölçekli yataklarının işletilmesini öngören Uzbekneftegaz ile 600 milyon dolarlık anlaşma imzalamıştır.¹¹⁹

Petrol ve gaz sektörüne benzer şekilde bölgedeki hidro- enerji alanındaki altyapının Sovyetler döneminden kalma olduğundan, Rusya ile kıyaslandığında bölgede daha mütevazı bir varlığa sahip olan Çin orta ve küçük projelerde yer almaktadır.¹²⁰ Bununla birlikte Çin bu alanda bir ilke imza atarak Kazakistan'da Çarın nehrindeki Moinak elektrik santralının "anahtar teslim" projesini üstlenmiştir.¹²¹

Ayrıca Çin, Kırgızistan'da Sarı-Caz hidro enerji kaynaklarının kullanımına ilişkin anlaşma imzalamış,¹²² enerji konusunda petrol ve gaz çıkartmak üzere 300 milyon dolarlık taahhütte bulunmuş, Özbekistan'a 600 milyon dolarlık yardım projesi çerçevesinde 10 sondaj teçhizatının modernizasyonu için 2002'de 70 milyon dolar aktarmıştır.¹²³

Atom enerjisi konusuna da ilgisi olan Çin, 31 Kasım 2008'de Çin Başbakanı Wen Jiabao Kazakistan'a yaptığı ziyaret sırasında Kazakistan'ın KazAtomProm ile Çin Guandun Nükleer Enerji şirketi – CGNPG (*China Nuclear Guangdong Power Corp*) ile ortak uranyum işletmesi, nükleer santral için uranyum üretimi, yeni tesislerin inşası

---

¹¹⁸ "Gazoprovod Turkmenistan – Kitaj: Primer Dinamichnogo İ Vzaimovogodnogo Partnerstva," Türkmenistan Devlet Enformasyon Ajansı, (25.10.2009), <<http://www.turkmenistan.gov.tm/?idr=4&id=091025a>>

¹¹⁹ Marta B.Olcott, "Druzhba Narodov' V Mire Energetiki (Enerji Dünyasında 'Halklar Kardeşliği)", *Pro et Contra*, (Mart- Haziran 2006), s. 34.

¹²⁰ Laruelle, Peyrouse, a.g.e., s. 49.

¹²¹ A.g.e., s. 48.

¹²² Kaukenov, "İnteresy Kitaya i İndii v Centralnoy Azii.."

¹²³ Dongfeng, a.g.m., s. 8.

konusunda ve Çin Ulusal Nükleer Sanayi şirketi CNNC (*China National Nuclear Corp*) ile uzun vadeli işbirliği anlaşması imzalanmıştır.¹²⁴

Enerji konusunda attığı bu adımlar, hem Çin'in ABD'ye olan bağımlılığını azaltacak, hem de bölge ülkelerinin Rusya'ya olan bağımlılığını azaltacağı için bölgedeki etkisini arttıracaktır. Zira bölge ülkeleri, Çin'i enerji pazarının yanı sıra Asya- Pasifik ekonomisi ve dünya pazarına bir çıkış yolu olarak da algılamaktadırlar. Bu bağlamda karşılıklı ekonomik bağımlılık Çin'in olumlu algılanmasına yol açmıştır.¹²⁵

b. ŞİÖ Çerçevesindeki Faaliyetler

ŞİÖ'de değişen konjonktüre uyum sağlayarak güvenlik meselesi ön plana çıkarılmışsa da şimdi örgüt özellikle Çin tarafından, Orta Asya'nın enerji kaynaklarına ulaşmak için bir araç haline getirilmek istenmektedir. ŞİÖ'yü çok kapsamlı bir mekanizma haline getirmek isteyen Çin, sahipliğindeki çok taraflı bir grubun oluşumu olan birinci aşamadan sonra, ikinci aşamada, (birinci adımı desteklemek adına) bunu ticaret, ekonomi ve enerji konular ile genişletmek istemektedir.¹²⁶ Bu ekonomik işbirliğinin nihai hedefi ise serbest ticaret bölgesinin oluşturulmasıdır. Bunun için ileride kalkınma projelerini destekleyecek olan Bankalararası Kurul oluşturulmuştur.¹²⁷ Devlet ve özel sektörlerin çıkarlarının birleştirilmesini amaçlayan bu Kurul, oluşturulan İş Konseyi ile birlikte ŞİÖ'ye üye devletlerin topraklarında büyük ve orta ölçekli altyapı proje finansmanı yapablen portföy yatırımları şeklinde çalışmaktadır.¹²⁸

Ayrıca ŞİÖ başkanının da dikkat çektiğine göre, ŞİÖ çerçevesinde siyasi işbirliğinden ekonomik etkileşime (*interaction*) kayma gerçekleşmektedir. Zira bu görüşe göre, ekonomik etkileşim siyasi alandaki yüksek seviyelere getirilmelidir ki, bunun sayesinde sosyal ekonomik ilerleme, terör ve aşırıçılık yanlısı olan grupların dayandığı temeller ortadan kaldırılabilsin.¹²⁹

---

¹²⁴ Kaukenov, "İnteresy Kitaya i İndii v Centralnoy Azii..", Kaukenov, "Kazahstansko-Kitajskie Ekonomicheskie Otnosheniya..."

¹²⁵ Dongfeng, a.g.m., s. 8.

¹²⁶ Blank, *U.S. Interests In Central Asia And The Challenges To Them*, s. 14.

¹²⁷ Rumer, "China, Russia and the Balance of Power in Central Asia", s. 1.

¹²⁸ Nurgaliev, s. 4.

¹²⁹ A.g.e.

Ancak Rusya Bilimler Akademisine bağı ŞİÖ Araştırma Enstitüsü Başkanı Louzianin'in de aralarında bulunduğu birçok uzman, ortak ticaret konusunda Çin'in tekliflerine başta Rusya olmak üzere bölge ülkelerinin şüpheyle baktığına ve kabul edilmediğine dikkat çekmektedir.¹³⁰ Örneğin 2004 Haziran ŞİÖ toplantısında dile getirilen Çin'in tüm Orta Asya'yı kapsayan serbest ticaret bölgesinin oluşturulması ve bölge ülkelere imtiyazlı kredilerin sağlanması teklifleri Rus tarafında huzursuzluk yaratmaktadır.¹³¹ Ayrıca Çin görüşüne göre ŞİÖ çerçevesinde Haziran 2004'te Taşkent'te yapılan zirve sırasında diğer kararlarla birlikte ŞİÖ ortaklarına Çin tarafından sağlanacak olan 920 milyon dolarlık kredi, bölge ülkelerini Çin mallarını satın almaları için destek vermek amacıyla kullanılmalıdır.¹³²

Çin'in Orta Asya ülkeleriyle bağları ve Rusya ile işbirliği, ABD'nin bölgedeki varlığını dengelemek için gereklidir.¹³³ ŞİÖ Çin'in Orta Asya politikasının temelini oluşturmaktadır. Bu örgüt sayesinde Çin, hem Rusya ile işbirliği yaparak ABD'nin bölgede yayılmasını önlemekte, hem de bölge ülkeleriyle işbirliği yapmakta ve ihtiyaç duyduğu enerjiye ulaşmak için zemin hazırlamaktadır. Günümüzde ŞİÖ çerçevesinde ortak projeleri gerçekleştirmek üzere bir Enerji Kulübünün oluşturulmasından söz edilmektedir. 27 Şubat 2007 Taşkent'te yapılan "ŞİÖ Enerji Kulübünü Oluşturma Perspektifleri" adlı yuvarlak masa toplantısında dile getirilen bölgesel enerji kulübü oluşturma fikrine dönemin Rusya Cumhurbaşkanı Vladimir Putin'den de destek gelmişti. Putin'in bu desteği, ABD ile Avrupa'nın son dönemde Rusya'yı devre dışı bırakan enerji güzergâhlarını destekleme çabalarının önüne geçme girişimi olarak da nitelendirilebilir.

Uzmanlara göre, bu kulüp, enerji kaynaklarının ihracatçıları ve transitörler ile tüketicilerden oluşmalıdır. Ayrıca buraya bankalar ve jeoloji arama keşif alanları da dahil edilebilir. İhracatçıları ve transitörleri olarak Rusya, Kazakistan, Özbekistan ve İran, ŞİÖ çerçevesindeki tüketiciler ise Çin, Hindistan, Pakistan, Kırgızistan ve Tacikistan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kulübün oluşturulması ile, ŞİÖ çerçevesinde enerji alanındaki işbirliğini düzenleyerek, farklı enerji potansiyeline sahip

¹³⁰ Louzianin ile Söyleşi, TASAM Konferansı, İstanbul, Mayıs 2009.

¹³¹ Robert Legvold, "Sovremennie Otnosheniya SŞA, Kitaya, Rossii i Vivodi po Centralnoy Azii", *Kazakhstan v Golobalnih Processah*, Sayı: 2(4), 2005, s. 18.

¹³² Wishnick, a.g.e., s. 31.

¹³³ Samujlov, a.g.m., s. 28.

ŞİÖ ülkelerinin sorunlarını çözmeye yardımcı olacağına ve “enerji entegrasyonu”na yol açacağına inanılmakta, aynı zamanda bunun sayesinde yeni petrol ve gaz yataklarının keşfi ve işletilmesinin gerçekleştirileceği, üye ülkeler için daha elverişli boru hatlarının inşa edilmesi öngörülmektedir. Ayrıca bu fikri savunanlara göre, jeopolitik anlamda Enerji Kulübü, enerji alanındaki batı yatırımlarının yerini ŞİÖ ülkelerinin yatırımlarının alması açısından önemlidir.¹³⁴

Diğer yandan bazı uzmanlar, bu kulübün Orta Asya’da bir OPEC’e dönüşmesi ihtimalini zayıf olarak görmekte ve bunun bir enerji karteli olmaktan ziyade mevcut olan işbirliği için bir istişare /danışma organı olacağını savunmaktalar. Zira ilk önce enerji konusunda Rusya ve Çin’in çıkarları çelişmekte, yani enerji tüketicisi olarak ekonomisinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere düşük fiyat stratejisi izleyen Çin’e karşı Rusya kendi enerji ihracı için daha yüksek fiyatların seyredilmesinden yanadır.¹³⁵ İkincisi, daha sıkı ve güçlü bir işbirliği çabaları Orta Asya ülkelerini alternatifler aramaya sevk edecek, bu da ŞİÖ’nün birliğine zarar verecektir. Bu tespite göre de, ŞİÖ çerçevesindeki enerji üretimi ve tüketimi, Çin ve Rusya’nın çok kutuplu uluslararası sistemini oluşturma ortak fikrine hitap etmekte olduğu hatırlanacak olursa, ŞİÖ üyelerinin siyasi ve ekonomik çıkarlarına uyum sağladığı sürece artacaktır.¹³⁶

2. Bir Pazar Olarak Orta Asya

Çin için Orta Asya bölgesi ekonomik açıdan da önemlidir. Orta Asya bölgesi Çin’in genel ticaret hacmi bakımından rakamsal olarak çok büyük bir oranda temsil edilmese de Çin’in batı bölgelerinin gelişimi ve ürettiği mallar için bir pazar niteliğindedir.

a. Çin – Orta Asya Ticari İlişkileri

Orta Asya 2005 yılında Çin’in 1400 milyar dolar ticaret hacminden 8,7 milyar dolarını veya Çin’in toplam ticaret oranının %0,6’sını oluşturmaktadır. Buna karşılık Orta Asya ülkelerinde Çin ile ticaret hacminin oranı yaklaşık % 10’dur.¹³⁷ 2003 yılı sonu itibarıyla

---

¹³⁴ Leonid Gusev, "Perspektivy Sozdaniya Energeticheskogo Kluba ShOS (ŞİÖ Enerji Kulübünün Oluşturma Perspektifleri)", <<http://www.mgimo.ru/news/experts/document124818.phtml>>, (28.10.2009)

¹³⁵ Gene Germanovich, "The Shanghai Cooperation Organization: A Threat to American Interests in Central Asia?," *The China And Eurasia Forum Quarterly*, Cilt: 6, Sayı: 1, (Şubat 2008), s. 26.

¹³⁶ Michael Raith and Patrick Weldon, "Energy Cooperation and the Shanghai Cooperation Organization: Much Ado about Nothing?" (25 Nisan 2008), <<http://www.eurasianet.org>>

¹³⁷ Huasheng, "Central Asia in China's Diplomacy", s. 147.

Çin'in 5 bölge ülkesiyle toplam ticaret hacmi 4 milyar dolardır. Bu rakam ise 1992 yılının 10 katıdır. Çin BDT ülkeleri ile yaptığı ticaret hacmi açısından Kazakistan ikinci, Özbekistan ise dördüncü sıradadır. 12 yıl içerisinde bölge ülkelerine yapılan Çin yatırımları 1 milyar doları aşmıştır.¹³⁸ 2007 sonu itibarıyla bölge ülkeleriyle yapılan ticarete Çin'in payı, Kazakistan'da % 15.5, Kırgızistan'da % 34.25, Tacikistan'da % 10.77, Özbekistan'da % 5.71, Türkmenistan'da % 1.37 olmuştur. Buna karşılık aynı dönemde Rusya'nın payı Kazakistan'da % 18.87, Kırgızistan'da % 27.24, Tacikistan'da % 12.22, Özbekistan'da % 16.39, Türkmenistan'da % 9.76 olmuştur.¹³⁹

Ancak Çin yetkilileri ve işadamları Çin'in Orta Asya ülkelerinde Rusya'dan sonra ikinci konumda olmasından memnun değiller. Ekonomik alanda bölge ülkelerini yoğunlaştırmak isteyen Çin, bu konuyu Mayıs 2002 ŞİÖ zirvesinde de dile getirmiştir. Böylece bu alanda ŞİÖ'nün daha sürdürülebilir sistematik hale getirilmesi istenmektedir.¹⁴⁰ Aynı zamanda çok taraflı ticari-ekonomik işbirliğinin genişlemesi ve ekonomik alanda daha derin entegrasyon için zemin hazırlayan, 11 sektörde 127 projenin gerçekleşmesini öngören program kabul edilmiştir. Bu program çerçevesinde ulaşım altyapısı, çevre ve içme suyu sorunları da ele alınmıştır. Ancak Çin'in serbest ticaret bölgesinin oluşturulması teklifi Rusya tarafından kabul görmedi ve bu fikrin hayata geçirilmesi 2020 yılına kadar ertelenmiştir.¹⁴¹

Bazı Çinli araştırmacılara göre, Çin'in Orta Asya'da ekonomik olarak tutunmasının temel aracı bölge ülkelerinin ekonomilerinin gelişimi için kredilerin sağlanmasıdır. Ancak bu kredileri almanın ön koşulu, ekipman ve makinelerinin Çin'den alınması olacaktır. Böylece, hem bölge ülkeleri yararlanacak, hem de Çin'in sanayisi gelişecektir.¹⁴² Aşağıdaki tabloda bölgedeki en büyük ticari ortağı olan Kazakistan'la

---

¹³⁸ "Kitaj i Centalnoaziatskie Strany (Çin ve Orta Asya ülkeleri)," Çin Enformasyon İnternet Merkezi , (17 Kasım 2004), <http://russian.china.org.cn/international/archive/zhongya/txt/2004-11/18/content_2143271.htm>

¹³⁹ Paramonov, V., Strokov, *Ekonomicheskoe Prisutstvie Rossii i Kitaia v Tsentral'noi Azii (Çin ve Rusya'nın Orta Asya'daki Ekonomik Varlığı)*, Shrivenham, Defence Academy of the United Kingdom, Conflict Studies Research Center Yayınları, Aralık 2007, s. 4.

¹⁴⁰ Dongfeng, a.g.m., s. 4.

¹⁴¹ Syroezhkin, *Problemy Sovremennogo Kitaja İ Bezopasnost' V Central'noj Azii*, s. 222- 223.

¹⁴² Sui Dan, "Çin'in Açıklık Politikası ve Orta Asya ile İlişkileri," Çince'den aktaran Savkoviç, a.g.m.

olan ticaretinde bir yılsonu örneğinde Çin'in bu ülkeleri hammadde sağlayıcısı olarak algıladığını açıkça sergilemektedir.

Tablo 18. Çin ve Kazakistan arasındaki ticaretin mal yapısı (2003 sonu itibarıyla)¹⁴³

Ürünler	Kazakistan'dan Çin'e		Çin'den Kazakistan'a	
	Milyon dolar	Oran, %	Milyon dolar	Oran, %
Kimyasal ürünler	68,1	5,2	-	-
Renkli metaller	85,1	6,5	-	-
Demir çelik	229,3	17,5	-	-
Enerji kaynakları	758,4	57,9	-	-
Makine ve ekipman	-	-	1071,2	68,8
Gıda	-	-	141,1	8,9
Diğer	168,9	12,9	334,1	22,3
Toplam	1309,8	100	1546,4	100

Kaynak: Kazakistan İstatistik Dairesi, 2004

Önemli bir ticari güç haline gelmek isteyen Çin için bölge ülkeleri büyük bir pazar vazifesi görmektedir. Çin'in bu tutumu sadece bölge ülkeleriyle yaptığı ticaretinde ihracatın muazzam rakamlarıyla sınırlı kalmayıp bölgeye yapılan Çin yatırımlarının kısa vadeli karı yüksek sektörlere yatırım yapmaları ile de kendini göstermektedir.

Günümüzde bölge ülkeleri büyük oranda Çin mallarına bağlıdır. Bu bağımlılık sadece giyim, ev eşyalarını değil, temel gıda ihtiyaçlarını da kapsamaktadır. Yerel üreticilerin ucuz işgücünden kaynaklanan düşük fiyatlı Çin ürünleriyle rekabet etmeleri neredeyse imkansız hale gelmiştir. Bu yüzden yerli halk, çareyi “shop turizm”de bulmuştur. Ancak günümüzde durum, 1990'lardaki bavul ticaretinden farklı olup sadece Çin'in sınır Sincan bölgesi ile de sınırlı kalmamaktadır.¹⁴⁴ Yani Çin, bir yandan bu sektörle bölge halkının bir kısmını bu sektöre çekip kendi halkına ek istihdam yaratmakta, diğer yandan kendisinin gelişmemiş bölgelerinin geliştirilmesine katkı sağlamaktadır.

Uzmanlar gerçek ithalatın resmi verilerden kat kat fazla olduğunu düşünmekte ve bölge hükümetlerini tedbirli olmaları konusunda uyarmaktadırlar. Zira yazarın da gözlemlediğine göre, örneğin, sıkı denetime alınan Çin- Kazakistan sınırından

¹⁴³ Vladimir Paramonov, *Kitaj i Central'naja Azija: Sostojanie i Perspektivy Jekonomicheskij Otnoshenij (Çin ve Orta Asya: Ekonomik İlişkilerin Durumu ve Geleceği)*, Conflict Studies Research Centre Yayınları, Mayıs 2005, s. 4.

¹⁴⁴ Syroezhkin, Konstantin, “Kazakhstan i Kitay: Torgovo- Ekonomicheskoe Sotrudnichestvo (Kazakistan- Çin: Ticari-Ekonomik İşbirliği)”, *Analytic*, Sayı: 1, 2009, s. 42-48.

geçemeyen kayıtsız Çin malları bu sefer, Kırgızistan üzerinden Kazakistan'a sokulmaktadır. Bölgenin en büyük pazarında da Çinlilerin çalışması dikkat çekicidir.

b. “Uçan Kaz” Modeli veya Çin’in Entegrasyon Çabaları

Çin uzmanları, Çin'in Orta Asya'nın basit bir pazar olduğu görüşüne karşı çıkmaktadırlar. Onlara göre, Çin bölgedeki entegrasyonun başını çekmek istemektedir. Xing Guancheng gibi araştırmacılar, Çin'in “önderlik rolüne” de dikkat çekmektedirler. Hatta Guancheng, Çin'in ünlü Japon “uçan kaz” teorisini¹⁴⁵ uygulaması gerektiğine inanmaktadır. Ona göre, Japonya Doğu-Asya ekonomileri için oynadığı rolü Çin Orta Asya ülkeleri için uygulamalıdır.¹⁴⁶

Bunun yanı sıra Guancheng, Çin ekonomisinin nasıl bir yönde gelişmesi gerektiğine ve Sincan'ın gelişimine ilişkin görüş bildirmektedir. Araştırmacı, Çin'in bölge ülkeleriyle ticarete Sincan üzerinde yoğunlaşmaması gerektiğini, Pan-Asya veya Avrasya köprüsü olarak adlandırdığı, Çin'in bölge ülkeleri Pasifik bölgesine bağlayan bir köprü görevi görebileceğini savunmaktadır. Buna göre Çin, Orta Asya ülkeleriyle Pasifik bölgesi ülkeleri arasında bir rehber ve kurye istasyonu” rolünü üstlenmeli, zira bu sadece Çin'in kuzey-batısı ve Orta Asya ülkelerinin gelişimini sağlamakla kalmıyor, tüm Avrasya ekonomisinin gelişimine katkı sağlayacaktır.¹⁴⁷ Bu yolla Çin, bölgedeki ekonomi ve ticari politikalarını genişleterek bölge ülkelerinin Çin ile ticaret bağlantılarını derinleştirmeyi ve bunların Sincan'ı desteklememeleri için ekonomik teşvik oluşturmayı amaçlamaktadır. Çin ayrıca büyük enerji şirketlerinin komşu Kazakistan'da siyasi etkisini arttırmak istemektedir. Bu yüzden bölge ülkelerinin Çin'in amaçlarının basit ticari ilişkilerinden daha ileriye gittiği konusundaki şüpheleri şaşırtıcı değildir.¹⁴⁸

---

¹⁴⁵ 1930'larda Japon ekonomist Akamatsu tarafından ilk kez formüle edilen "Uçan Kazlar" teorisi lider ülkelerin sermaye varlıkları derinleştikçe, teknolojik yetenekleri arttıkça ve çalışanların beceri ve ücret durumları geliştikçe kendi üretim yöntemlerini, kendilerini takip eden ülkelere devrettikleri bir uluslararası üretim devresi tanımlamaktadır. Bu, Doğu Asya'da son 30 yılda gözlemlenen oldukça yumuşak bir süreç olmuştur. Doğu Asya ekonomileri önce tarımdan basit imalatçı döneme, daha sonra otomotiv ve kimyasalların üretimine ve son olarak da yüksek teknoloji (*high-tech*) endüstrilerine geçmişlerdir. Bu süreç son on yılda emeğin uluslararası dağılımında bir kayma ve bölge içi ticarete bir patlama ile kendini göstermiş ve Japonya ve 4 kaplandan (Hong Kong, Kore, Singapur ve Tayvan) daha fakir olan komşularına doğru geniş çaplı endüstriyel sermayenin yer değiştirmesini beraberinde getirmiştir. Alper Toköz, Ebru Arısoy, “Doğu Asya Mucizesinin Sonu,” <www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/.../10ozsayma98.doc ->

¹⁴⁶ Xing Guancheng, “China and Central Asia”, Roy Allison, Lena Jonson, a.g.e., s.156.

¹⁴⁷ Guancheng, a.g.m., s. 157.

¹⁴⁸ Marketos, a.g.m.

ABD uzmanı Stephen Blank, Kazak lideri Nazarbayev'in bölgedeki büyük güçlerin mücadelesine dikkat çeken ve bölgenin ekonomik entegrasyona ihtiyaç duyduğunun belirttiği konuşmasının da bu endişeleri yansıttığını savunmaktadır.¹⁴⁹

Çin'in, Orta Asya'yı "açmak" için en iyi ve güçlü iş (*business*) üzerinde yoğunlaşması gerektiğine işaret edilmektedir.¹⁵⁰ Bu çağrı ise Çinli firmalar tarafından bölgede kısa vadeli ve kar oranı yüksek olan işlere yönelmeleri ile yanıt bulmuştur. Diğer yandan Çin'in Orta Asya pazarına girmesiyle, diğer güçler ile (Batı ülkeleri, Türkiye, İran gibi) rekabete girdiğinin farkında olması ve bölge ülkelerinin hafif sanayi sektörlerinin az gelişmişliğinden faydalanarak ekonomik sirkülasyon sistemine katılması gerektiği de belirtilmektedir.¹⁵¹

ŞİÖ yetkililerine göre, bu entegrasyon düşüncesinin, "eksikleri gidermek üzere avantajları birleştirmek" adına ŞİÖ çerçevesindeki ekonomik işbirliğinin karşılaştığı sorunları üzerinde daha fazla çalışılarak hayata geçirilmesi düşünülmektedir. Burada temel hedef, "ortak siyasi, ekonomik ve iletişim alanının oluşturulması" ve ileride "üye ülkelerin halklarına ortak kader ve tek aile hissinin aşılması" olarak belirlenmiştir.¹⁵²

D. Çin'in Nüfus ve Dil Politikası

Orta Asya bölgesi, -ABD'nin de Batı yanlısı rejimleri yerleştirmede "deneme tahtası" olarak çabaladığı ve Rusya'nın nüfus ve dil politikalarına benzer şekilde- Çin'in de burada nüfus ve dil politikaları sayesinde bölgedeki nüfuz/güç artırma çabalarına sahne olmuştur. Çin'in, bölgedeki tehdit algılamalarını azaltmaya yönelik olan bu politikalar, ABD eksenine kaymaları önlemek adına yapılmaktadır. Zira bölge ülkeleriyle tehdit algılamalarının yoğun yaşandığı Rusya¹⁵³ ile iyi ilişkiler geliştirmek istemektedir.

Çin'in en önemli varlığı, kendi nüfusedir. Günümüzde dünyanın en kalabalık ülkesi olan Çin'in nüfusu, Devlet Demografi ve Doğum Planlama Komitesi Başkanı Li Bin'e göre, her yıl 8 milyon artarak bunun 2033 yılında 1,5 milyar kişiye ulaşması

¹⁴⁹ Blank, "China, Kazakh Energy and Russia: An Unlikely Ménage a Trois", s. 101.

¹⁵⁰ Guancheng, a.g.m., s. 157.

¹⁵¹ Guancheng, a.g.m., s. 158.

¹⁵² Nurgaliev, a.g.e., s. 4.

¹⁵³ Rusya'da kabul edilen yabancı işgücünü sınırlayan yasanın başta Çinli göçme işçilerine karşı olduğu unutmamalıdır.

beklenmektedir.¹⁵⁴ Başta komşu ülkeler olmak üzere birçok ülkede tehdit olarak görülen bu varlığını Çin kendi lehine kullanmak istemektedir. Ancak “demografik emperyalizm” olarak da tanımlanan bu “Çin tehdidi” tartışmalarına girmeden önce göçmen Çinliler unsuruna değinmek gerekir.

1. Çin’in Nüfus Politikası

a. Göçmen Çinliler Unsuru

Çin’in bölge politikalarının bir unsurunu da yurtdışındaki gruplar olan “*huatsyao*” faktörü olmuştur. Zira bu gruplar, hem Çin’in kalkınmasına ekonomik katkı sağladılar, hem de buldukları ülkelerde Çin’in lobiciliğini yapmışlardır. Başka deyişle nüfus, dil politikasıyla birlikte Çin için önemli güç artırma araçlarını oluşturmaktadır. Doğu Asya ülkelerinde etkili olan Çin nüfusu, Çin’in bu araçlara verdiği önemi yansıtmakta olup çevresindeki ülkelere yönelik nüfus politikalarına ışık tutmaktadır.

Çin’in ekonomi mucizesinde etkili olan, kıta Çin ve Tayvan dışında yaşayan ve günümüzde farklı ülkelerde etkisini hissettiren Çinli gruplar için “*huatsyao*” kavramı kullanılmaktadır.¹⁵⁵ 1970’lerden beri Çin hükümeti, ülkeyi terk eden ve dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşayan zengin Çinlilere, 1949 devrimi sırasında gördükleri zararı telafi edeceği taahhüdünde bulunmuştur. Bunun karşılığında göçmenlerden ülkeye dönmeleri (sürekli ikamet etmekten ziyade, yatırımcı olarak), hükümetin verdiği paraları ülke içindeki üretim yerlerine yatırım yapması ve Çin şirketlerine yurtdışında iş bağlantısı kurmalarında ve pazar arayışlarında yardım etmeleri isteniyordu. 1983 yılında soydaşlarıyla olan ilişkilerini sistematik hale getirmek için Göçmenler Komitesi oluşturulmuş, Ocak 1991’den beri bu gruplara ve bunların akrabalarına çeşitli imtiyazlar sağlayan ve koruyan yasal düzenlemeler yapılmıştır.¹⁵⁶

Devlet tarafından da desteklenmiş olan “kültür birliği gücünün” etkisi ile dünyanın dört bir yanında iş kuran yurtdışındaki Çinliler ülkelerine 1978’den 1996 arasında yapılan 172 milyar doğrudan yatırımın %80’ni sağlamışlardı.¹⁵⁷ Ekonomide olduğu gibi -Mao

¹⁵⁴ Bu rakama Honkong, Makao ve Tayvan nüfusu dahil değildir. “Çin: 2033’te ülkenin Nüfusu 1,5 milyara ulaşacak”, <<http://www.ferghana.ru/news.php?id=10477&mode=snews>>, (23.10.2008)

¹⁵⁵ Syroezhkin, *Problemy Sovremennogo Kitaja İ Bezopasnost' V Central'noj Azii*, s. 154.

¹⁵⁶ Syroezhkin, *Problemy Sovremennogo Kitaja İ Bezopasnost' V Central'noj Azii*, s. 157.

¹⁵⁷ Hong Kong, Tayvan ve Singapur’un yanı sıra Endonezya, Malezya, Tayland’ın da ekonomisinde etkili olan bu grupların ilk defa paralarının yerel ekonomi, özellikle de gayrimenkul ve alt yapı yatırımlarında

döneminde “% 90’lık oranda vatansever, dostlarımız ve yoldaşlarımız” olarak tanımlanan- “huatsyao”, birçok Asya ülkesinde aktif olarak siyasi hayata katılmıştır. Sayısı az olan ülkelerde ise Çin yönetimi bunlarla birlikte “Çin özellikleri taşıyan sosyalizm” modelini ihraç etmiş ve maddi destek sağlamıştır.¹⁵⁸ Ancak Orta Asya’daki “huatsyao” Çinliler, “göçmen işçiler” sıfatıyla bilinmektedir.

Çin hükümetinin resmi göç politikasının ana hatları ise şöyle özetlenebilir.

- Dünya işgücü piyasasında kendi durumunu sağlamlaştırmak,
- Yasadışı göçle mücadele,
- Yurtdışındaki Çin vatandaşlarının haklarını koruma,
- Yurtdışında yaşayan bilim adamlarını ülkeye dönmeleri için teşvik etmek.

Yani genel olarak Çin, işgücü ihracını teşvik etmektedir. Zira bunun sayesinde ülkedeki işsizlik sorununun çözümüyle birlikte Çin’in 2000’de ilan edilen ve serbest ticaret bölgelerinin oluşturulmasını öngören ulusal iş dünyasını dışarı çıkarma stratejisinin bir parçasını oluşturmaktadır. Zira bu bölgelerin oluşturulmasıyla işgücünün serbest dolaşımı sağlanacaktır. Çin idaresine göre, günümüzde dünya işgücü piyasasındaki Çin’in payı ülkenin potansiyeline ve demografik imkanlarına hizmet etmemekte ve Çin bu alandaki rekabet gücünü aşamalı olarak arttırmalıdır. Bunun için 2002 yılında Çin vatandaşlarına pasaport verme işlemleri kolaylaştırılmıştır. Bunun sonucunda 2005 sonu itibarıyla Çin’in işgücü hizmeti alanındaki oranı % 30 artmış, yurtdışına gidenlerin oranı 10 bin kişilik artış göstermiştir.¹⁵⁹

Farklı değerlendirmelere göre, 2002 itibarıyla -kıta Çin, Tayvan, Honkong, Makao dışında- dünyada yaklaşık 39 milyon Çinlinin yaşadığı tahmin edilmektedir. Rus araştırmacılar bu rakamı 35 ila 37 arası tahmin etmekte ve bunların 550 binin Avrupa, 3,1 milyonunun ABD ve Kanada’da, 500-800 binin Rusya’da yaşadığını

---

kullanılması sağlanmıştır. Auezov, “Kitajsko-Kazahstanskije Otnoshenija: İstorija Ssovremennost’”, Studwell, a.g.e., s. 141.

¹⁵⁸ 1960-70 yıllarında Gana’daki “Kızıl Birlikler”, Tanzanya’daki “Yeşil Ordu”, Sudan’daki “Kültür Devrimi Hareketi”, Zambiya’daki Ulusal Ordu Birliği”, Uganda’daki Devrim Komitesi” vs. Çin tarafından desteklenen hareketler arasındaydı. Dolayısıyla uzmanlara göre, Çin’in bu davranışları, farklı biçim ve şekil alan yayılmacılığın tarihi kökenlerini ve geleneğini oluşturmaktadır. Grozin, Andrey, Hljupin, Vitaliy, *Respublika Kazahstan. Geopoliticheskie Ocherki*, Moskova, 1997, <<http://www.eurasia.org.ru/archive/book/AIBOL4.htm>>, (02.06.2008).

¹⁵⁹ Syroezhkin, s. 163.

belirtmektedirler. Farklı ülkelerde yaşamalarına rağmen, bunlar için “Çin’in büyüklüğünün yeniden kazanılması” fikri -Çin’deki vatandaşlarda olduğu kadar- hala canlı tutulmaktadır. Örneğin, ABD’de faaliyet gösteren 12 binden fazla olan işletme sahiplerinin “huatsyao” ABD idari yapılarında Çin çıkarları lehine lobicilik yaptıkları bilinmektedir.¹⁶⁰

Çin nüfusuna ilişkin resmi rakamlarının düşük olmasına rağmen, bu rakamların gerçeği yansıtmadığına dair spekülasyonlar yapılmakta, özellikle Çin ile sınırı olan Orta Asya ülkelerinde “Çin tehdidi” en hassas konulardan birini oluşturmaktadır.

b. “Demografik Emperyalizm” veya “Çin Tehdidi” Tartışmaları

Çin’in komşuları için en büyük endişe kaynağı olan Çin’in nüfusu, en başta toplam nüfusu Çin’inin % 5’ini bile oluşturamayan Orta Asya ülkeleri gelmektedir. Bu konu bölge ülkelerinde en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Kimilerine göre Çin halkının bu bölgelere akın etmek için sabırsızlıkla beklediği gibi yansıtılması gerçeği ile bağdaşmamakta ve abartılmaktadır.¹⁶¹ Kimilerine göre ise bu durum kısa vadede mümkün olmasa da, orta vadede kaçınılmaz, zira Çin bilim adamlarının tahminlerine göre, Çin’in mevcut sınırları içinde doğal kaynakları ve ekonomik durumu en fazla 1,5 milyar nüfusu “kaldırabilir”. Tarım sektöründe 150 milyon, sanayide de 17 milyon işçi “fazlalığı” olan,¹⁶² 2005’teki gelişim temposu ile her yıl yeni 25 milyon istihdam edilmesi gerekliliğine karşın ancak 10 milyona yeni iş sağlayabilen¹⁶³ Çin “nüfusu nasıl besleyeceği” sorunu ile karşı karşıyadır. Bu yüzden bu sorunu Çin’in ancak toprak genişletme yoluyla çözebileceği düşünülmektedir. Bu yüzden bölge ülkelerinde “Çin tehdidi” konusu güncelliğini korumaktadır.

i. Orta Asya Bölgesinde Çin Algılaması

1992- 1995 arasında Kazakistan’ın Çin büyükelçisi görevini üstlenen ve bilim adamı olan Murat Auezov da Çin’in toprak yetersizliğine vurgu yaparak Çin yönetiminin batı

---

¹⁶⁰ Syroezhkin, s. 161.

¹⁶¹ Syroezhkin, a.g.e.

¹⁶² Andrey Grozin, “Vliyaniye Mirovyh Centrov Sily na Kazahstan i Novye Geopoliticheskie Tendencii v Gosudarstvah Central’noy Azii (Dünya Güç Merkezlerinin Kazakistan’a Etkisi ve Orta Asya Ülkelerinin Yeni Jeopolitik Eğilimleri),” *Central'naja Azija i Kavkaz*, Sayı: 3 (45), 2006, s. 53-54.

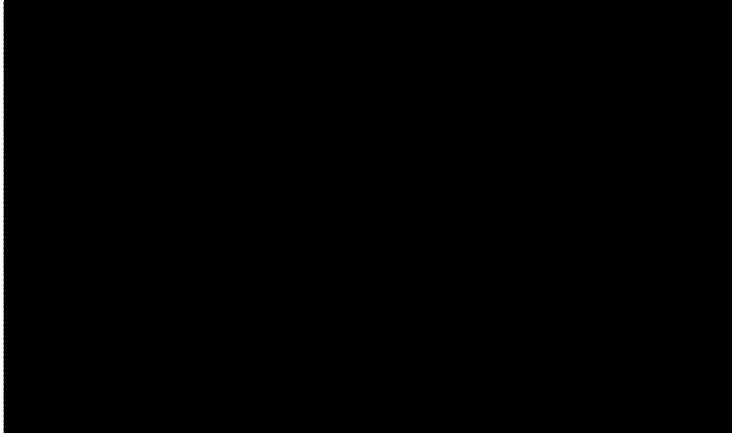
¹⁶³ “China’s Strategy of Peaceful Development and the Future of China-U.S. Relations”. Speech by Ambassador Zhou Wenzhong at the Georgetown University, Washington, D.C., 5 Ekim 2005, <<http://www.china-embassy.org/eng/xw/t215310.htm>>

bölgelerini geliştirme projeleri çerçevesinde Sincan bölgesine nüfusun kaydırılmasının Orta Asya'ya atılımın ön hazırlığını oluşturduğunu savunmaktadır. Auezov, “XIX. Yüzyılın Çin'i, XX. Yüzyılın Çin'i ile XXI. Yüzyılın Çin'i, üç farklı ülkedir. Ancak bunları birleştiren şey, topraklarını genişletme arzusu” demekte ve Çinli politikacılara inanılmaması gerektiğine dikkat çekmektedir. Uzman, Çin'i ve komşularını yakından ilgilendiren temel sorunları, nüfus, toprak ve su olarak özetlenmektedir. Zira ona göre toprak ve su meselesi demografik sorun bağlamında Çin yönetimi için stratejik nitelik taşımaktadır.¹⁶⁴

Akademik camiadan gelen bu tür görüşler, bölgedeki “Çin tehdidinin” algılamasını yansıtmaktadır. Ancak bu algılamaların ve fobilerin en yoğun olarak yaşadığı Kazakistan'da Rus Bilim Akademisine bağlı bir birim tarafından yapılan ve 14 ili kapsayan geniş kamuoyu araştırması, Çin hakkında fazla bilgiye sahip olmayan kısmının bilim adamları ve araştırmacılar kadar endişe taşımadığını göstermiştir.

Bölgede bulunan Çinlilere karşı yerli halk mensupların tutumunu araştıran araştırma, katılanların büyük kısmının ülkelerinde bulunan Çinlilere karşı kayıtsız kaldığını ortaya koymuştur.¹⁶⁵

Şekil 4. Çinli Göçmenlere Karşı Halkın Tutumu

Kaynak: Kazakistan'da yapılan son kamuoyu araştırması, 2009

¹⁶⁴ Murat Auezov: "My Ne Dolzhny Verit' Tomu, Chto Govorjat Kitajskie Politiki (Çin Politikacıların Söylediklerine İnanmamalıyız)", *Navigator*, 30.11.2004.

¹⁶⁵ Araştırma sırasında katılımcılardan Çin'den gelenleri nasıl karşılıyorsunuz sorusunu “çok olumlu buluyorum”- “1”, “çok olumsuz buluyorum”- “5” şeklinde hesaplanmak üzere “1” ile “5” olarak değerlendirmeleri istenmiş, bunun sonucunda 5 üzerinden ortalama 2,9, yani “kayıtsızım/farketmez” cevabı ağırlıklı olmuştur.

Bu araştırma ayrıca, katılanların çoğunun Çin hakkında fazla bilgiye sahip olmadığı sonucunu da ortaya koymuştur. Bölgedeki halkın Çin ile ilgili bilgisi, daha çok Çin'in nüfus artışı (%53), spordaki başarıları (%32), geleneksel Çin ve Tibet tıbbı (%19) ile ilgilidir.¹⁶⁶ Dolayısıyla bölge halkında Çin tehdidinin daha çok “genetik” tabanlı olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁷ Bununla birlikte Çin göçünün önümüzdeki 5-10 yıl içinde artacağını düşünenlerin sayısı oldukça fazladır. Kazakistan'a olan Çin göçü önümüzdeki yıllarda aynı oranda kalır (% 28) ve azalabilir (% 5) diyenlerin yanı sıra katılanların % 67'si bunun artacağını düşünmektedir.

Bölgesel ve özellikle de Rus medyasında Çin ile ilgili yayınlanan yorumlarda çoğunlukla Çin'in kendi iç sorunlarının (doğal kaynak kıtlığı, işsizlik vs.) tek çözümünün, komşu ülkelere göz dikmek olduğu savunulmaktadır. Çin'in buna başvurması durumunda ise bu husus, Çin'in emperyalist veya gücü maksimize etme bağlamında değil, ancak doğal kaynakları ve vs. sorunları karşısında, yani belli şartlar oluştuğunda Çin'in hayatta kalma mücadelesi ile açıklanmaktadır.

Burada çelişkili bir durum söz konusudur. Bir yandan hızla büyüyen Çin, kendi nüfusunu besleyebilmek için büyümek zorundadır. Büyümesi ise başta komşu ülkelerde tehdit olarak karşılanmasına ve Çin'in sürekli vurgu yaptığı ve “barışçıl” politikalarından şüphe duymasına neden olmaktadır. Bu bağlamda bazı uzmanlar bu durumu (Çin'in büyümesini) ilerlemezse düşecek olan bir bisiklete benzetmektedirler.¹⁶⁸

Diğer yandan Çin'in büyümesi kadar, ülkenin bulunduğu sorunların da Çin'in giderek istikrarsızlığa sürüklenmesine ve parçalanmasına yol açabileceği ihtimali de Çin'in

---

¹⁶⁶ Elena Sadovskaja, ”Kitajskie Migranty V Kazahstane: Otnoshenie Kazahstanskikh Grazhdan (Po Rezul'tatam Sociologicheskogo İssledovanija)(Kazakistan'da Çin Göçmenleri: Kazakistan Vatandaşlarının Yaklaşımı (Sosyolojik Araştırma Sonuçlarına Göre)),” *Demoscope Weekly*, Sayı: 367 - 368, (2 – 15 Mart 2009), <<http://demoscope.ru/weekly/2009/0367/analit04.php>>

¹⁶⁷ Murat Auezov tarafından kullanılan bir tabirdir. Çin uzmanı, Çin kültür devrimi sırasında serçelere karşı yürütülen mücadele sonucunda Horgos nehrinin Kazakistan kısmındaki kuş sayısının çok, Çin kısmında ise kuşların bulunmadığının örneğini göstererek halkların davranışları da tıpkı kuşlarınki gibi “genetik hafıza” belirlediğini savunmaktadır.

¹⁶⁸ Aleksandr Hramçihin, “Kitajskij "Velosiped". KNR. Paradoksy Razvitija (Çin Bisikleti.ÇHC. Kalkınma Çelişkileri),” *Novyj Mir*, Sayı:3, 2008, <http://magazines.russ.ru/novyi_mi/2008/3/hr11.html>, (15.03.2009).

komşularını tedirgin etmektedir.¹⁶⁹ Zira başta Orta Asya bölgesi olmak üzere komşu ülkeler, bu sefer “plansız” bir istilaya maruz kalabilir. Burada kötü niyet olmasa da, coğrafi yakınlık tehdit algılamasına neden olmaktadır.

Çin meselesi (Çin’in geleceğine, niyetlerine vs. ilişkin tartışmalar) Orta Asya’da farklı yoğunluklarla gündemini korumaktadır. Tacikistan’da bu meseleye ilişkin toplumsal tartışma neredeyse yokken, Kazakistan ve Kırgızistan’da konuya ilişkin şiddetli tartışmalar mevcuttur.¹⁷⁰ Bu tartışmalar, bağımsızlıklarını kazandıktan sonra en çok bu iki ülkenin Çin ile olan sınır meselesinde gündeme gelmişken,¹⁷¹ 2000’lerde tartışmalar “sessiz istila”, “ekonomik istila” şekilleri olarak yeniden alevlenmiştir. Geleneksel “sarı istila” korkusu ise en çok Kazakistan’da gündemini hala korumaya devam etmektedir. Diğer ülkeler ise farklı nedenlerden dolayı bu baskıyı daha az algılamaktadır. Yani Kırgızistan ve Tacikistan’ın her ikisinin de küçük ve dağlık ülkeler oldukları için,¹⁷² Özbekistan bölgede bir demografik güç oluşturduğundan, Türkmenistan’ın ise coğrafi olarak uzak olmasından bu tehdidi çok hissetmemektedir.¹⁷³

Bütün bu geleneksel tehditleri göz önünde bulunduran Çin yönetimi ise özellikle de ekonomik bağları güçlendirerek bu algılamaları kıracak, kendi sorunlarını açacak politikalar izlemeye yönelmiştir. Ayrıca Çin gerçekleştirdiği üst düzey diplomatik, siyasi ve askeri girişimlerle yakın çevresiyle yeni bağlantılar kurmayı başarmış ve bölgesel istikrarı da gözeterek nüfuzunu arttırmıştır.

ii. Orta Asya Bölgesinde Çin Nüfusu

Bölgedeki bu tehdit algılamaları Çin’in muazzam nüfusunun varlığından kaynaklanırken, bölge ülkelerindeki Çin nüfusunun oranı ve faaliyet alanlarına ilişkin bilgiler ise çoğu araştırmacılar tarafından abartılı olarak görülmektedir. Resmi rakamlara göre, Kazakistan’da çalışan olarak kayıtlı olan 5.000 Çinli üç gruba ayrılabilir: (1) özellikle enerji alanında faaliyet gösteren büyük Çin şirketlerinde

¹⁶⁹ Örneğin, 1994’te 10 bin gösteriye sahne olan Çin’de 2003’te 58bin, 2004’te 74 bin, 2005’te ise 87 bin protesto gösterisi yapılmıştır. Katılanların sayısı da 5 milyon kişiye yaklaşmış, bu durum Çin yönetimine tedirgin etmektedir. Hramçihin, “Kitajskij "Velosiped". KNR. Paradoksy Razvitija”...

¹⁷⁰ Bu tartışmalar için bkz: Laruelle, Peyrouse, a.g.e., s.63-170.

¹⁷¹ Çin ile sınır belirleme sürecinde Kazakistan yönetimi, muhalefet tarafından set dille eleştirilmiş, Kırgızistan’da ise başbakanın istifasına kadar gidilmiştir.

¹⁷² Burada Auezov’un Çinlilerin dağlık ikilemine dayanamadıklarından Çin’in Tibet gibi dağlık sınır bölgelerinde güvenlik güçleri çalışanları sık sık değiştirmek zorunda kaldığı hatırlanmalıdır.

¹⁷³ Laruelle, Peyrouse, a.g.e., s. 161.

anlaşmalı olarak çalışan işçiler, (2) inşaat alanındaki işçiler (ki bu sektörde en çok Çinli işçi çalıştıran BDT ülkesidir), (3) perakende satıcılarıdır.¹⁷⁴

Bunların büyük kısmı Çin sınırına yakın bölgelerde (Almatı ve Oskemen) ile Astana, Aktobe, Atırau gibi büyük şehirlerde yerleşmiş, ayrıca Kızıl-Orda ve Mangıstau illerinde de bulunmakta ve çoğunlukla satış sektörü ile Çin veya Çin-Kazak ortak işletmelerinde istihdam edilmektedirler. Çok büyük Çin şirketlerinin bulunmadığı Kırgızistan'da ise Çinliler, Çin ürünlerinin ihracatı sektörüne yönelmiş durumdadır. Burada hem satıcı, hem de yatırımcı olarak faaliyet göstermektedirler. Ülkede resmi olarak bulunan göçmenler, buraya gelmeden önce çoğunlukla şehirli olup, orta ve yüksek mesleki eğitim almış ve orta/orta üstü gelire sahiptirler.¹⁷⁵ Dolayısıyla kimi araştırmacılar, bölgedeki Çinlilerin çok azı bölge ülkelerinde sürekli olarak kalmak istediğine, büyük kısmının bir sermaye biriktirerek ülkesine dönmeye veya kendilerini daha rahat hissedebilecekleri Batı Avrupa ülkelerinde iş kurmayı amaçladıklarına dikkat çekmektedirler.¹⁷⁶ Ayrıca bölgeye gelen Çin nüfusunun Rusya'ya işçi olarak giden Orta Asyalı göçmen işçilerin yerini alması da Kırgız hükümetini bunu sınırlayan önlemler alamaya sevk etmiştir.

Bölge araştırmacıların ve Rus uzmanların aksine, Batılı araştırmacılara göre, Çinliler bölge ülkelerine yerleşme hayali kurmuyorlar ve bölge halkları ile evlilik oranı oldukça düşük, bu da Han Çinlilerin bölge ülkelerinde uyum sağlayamadıklarının işareti olarak kabul edilebilir.¹⁷⁷ Ancak Çin'de bireysel hakların ve özgürlüklerin değil, Çin Komünist Partisinin ideolojisi birincil olması göz önünde bulundurulduğunda, Çin'in daha iyi araştırılmasının gerekliliğini kaçınılmaz kılmaktadır.

2. Çin'in Dil Politikasında Konfüçyüs Okulları

Orta Asya bölgesi, Çin'in nüfus ve dil politikalarını uygulama açısından da önemlidir. Küresel çapta ABD'yi dengelemek için kendi gücünü artırarak düşünce bazında mücadele etmektedir. Bu bağlamda "tehdit" olarak algılandığı Orta Asya'da bunu

¹⁷⁴ Laruelle, Peyrouse, a.g.e., s. 58.

¹⁷⁵ Svetlana Kozhirova, *Kitajskaja Migracija Kak Jelement Regional'noj Bezopasnosti (Bölgesel Güvenliğinin Unsuru Olarak Çin Göçü)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi Savunma Kitapçığı (Avtoreferat), Astana, 2009.

¹⁷⁶ Laruelle, Peyrouse, a.g.e., s. 60.

¹⁷⁷ Laruelle, Peyrouse, s. 57-58.

başardığında bu bir örnek/model olarak kullanılacaktır. Bunun için Çin, kültür ve aydınlanma, bilim ve felsefe ile çağırışımı olan M.Ö. 551-M.Ö. 479 yılları arasında yaşamış olan ünlü filozof Konfüçyüs adıyla hareket etmektedir. Zira Çin'e karşı olan kimileri Konfüçyüs'e karşı aynı duyguları paylaşmamaktadırlar. Bu ince noktadan hareket eden Çin başta komşu ülkeler olmak üzere tüm dünyada "barışçıl" imajını sergileyerek etkisini attırma peşindedir. 2002 yılından itibaren ÇHC Eğitim Bakanlığı, Yabancılar Çince Öğretme Çalışma Grubu ile birlikte, yurtdışında Çince öğretme yapıları oluşturmaya başladı. Bu yapılar, dil kursu, Konfüçyüs sınıfları gibi farklı şekilde çalıştı. Mart 2004'ten itibaren yurtdışındaki tüm Çin dili yayma oluşumlarına resmi olarak Konfüçyüs Enstitüsü adı verilmiştir.

a. Konfüçyüs Okulları Nedir?

Bir kültür-eğitim projesi olarak ortaya atılan Konfüçyüs okulları, "dünya halklarına Çin dili, kültürünü tanıtarak Çin ve dünya ülkeleri arasında dostane ilişkilerin kurulmasını amaçlamaktadır."¹⁷⁸ Çin'in Eğitim Bakanlığı bünyesindeki Çin dilinin yurtdışında yaymak için oluşturulan Kantselyariya "Hanban" tarafından hazırlanan Konfüçyüs Enstitüsü tüzüğünde, bu okulların misyonunun, Çin'in dünyada daha iyi anlaşılması, dünyada plüralizmin geliştirilmesi ve uyumlu toplumun oluşturulması olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu kurumların Çin'in siyasi nitelikli faaliyetlerde yer almadığı, eğitim, kültür ve ekonomi alanındaki işbirliğinin artırılmasına yönelik çalıştığı da ifade edilmektedir.¹⁷⁹

Beş yıllık anlaşma çerçevesinde faaliyet gösteren Konfüçyüs okullarının tüzüğünde de belirtildiği üzere, dil eğitimi için enformasyon ve internet dahil olmak üzere elverişli tüm imkanları kullanan okullar, geniş kapsamlı amaçlar için kullanılmaktadır. Bunların arasında, a) Çin dili ve kültürü kurslarının düzenlenmesi, b) ilk ve ortaokul öğretmenleri de yetiştirmesi, c) bilimsel toplantı, yarışmalar, Çin yapımı film ve programların gösterimi gibi çeşitli faaliyetlerin organize edilmesi, d) rehberlik /danışmanlık hizmetinin verilmesi, e) öğrencilere Çin'de staj imkanının sağlanması da sayılmaktadır. Bu faaliyetleri gerçekleştirmek için ise yoğun destek sağlanmaktadır.

---

¹⁷⁸Ekaterinburg (Rusya) Konfüçyüs okulu sitesi, <http://china-ekb.ru/programs/3.html>

¹⁷⁹ Konfüçyüs Enstitüsü Tüzüğü, <<http://kongzi.wl.dvgu.ru/international-project/ustav-instituta-konfutsia.html>>.

Bu amaçlar doğrultusunda hareket eden okulları desteklemek için Çin tarafı,

- 3000 kitap, video –audio materyaller başta olmak üzere, ders sırasında internet bağlantısı gibi eğitim için gerekli tüm araç- gereçleri sağlamaktadır,
- okul kurma masrafları için 50 ila 100 bin doları ilgili ülkedeki eğitim kurumu bünyesindeki Konfüçyüs okuluna aktarmakta (okul için banka hesabı yerli Çin bankasında açılmaktadır), daha sonra masraflar 50/50 olarak karşılanmakta,
- 1-2 öğretmeni temin etmekte, bunların ilgili ülkeye taşınması masraflarını, maaşını ve diğer giderlerini karşılamaktadır.¹⁸⁰

Konfüçyüs okulları, Çin'in Eğitim Bakanlığı bünyesinde Çin dilini yurtdışında yaymak için 1987 yılında oluşturulan Kantselyariya'nın denetimindedir. Pekin'de yerleşen ve Konfüçyüs okullarının Genel Merkezi olarak bilinen “Hanban” adlı bu birim, okulları geliştirme planlarının ve yöntemlerinin oluşturulması, bütçe planlarının geliştirilmesi ve uygulamasının denetlemesi görevlerini üstlenmektedir.¹⁸¹

b. Dünyada Konfüçyüs Okulları

İlk Konfüçyüs Enstitüsü, Kasım 2004'te Kore Cumhuriyeti'nin Seul kentinde kurulmuştur. 2007 sonunda, Asya'da- 65, Avrupa'da -73, Amerika'da- 51, Afrika'da - 16, Okyanusya'da – 6 olmak üzere 64 ülkede 210 Konfüçyüs okulunun faaliyet gösterdiği, 61 ülkede 200'den fazla kurumunun da Konfüçyüs okulunun açılması için başvuru yaptığı bilinmektedir.¹⁸²

9 Aralık 2008'de Pekin'de düzenlenen 3. Konfüçyüs Enstitüleri Konferansı'nda Çin Devlet Müşaviri ve Konfüçyüs Enstitüleri Merkez Konseyi Başkanı Liu Yandong açılışta yaptığı konuşmasında, dünyanın 78 ülke ve bölgesinde 249 Konfüçyüs Enstitüsü ve 56 Konfüçyüs Sınıfının kurulduğunu, ayrıca yerel koşullara göre esnek eğitim yöntemleriyle, okullarda, semtlerde ve işletmelerde 6000'den fazla Çince

---

¹⁸⁰ “Hanban” resmi sitesi, http://russian.hanban.org/kzxy_list.php?itdh=xyzc; Dalnevostochniy Devlet Üniversitesindeki Konfüçyüs Enstitüsü, <<http://kongzi.wl.dvgu.ru/international-project/ustav-instituta-konfutsia.html>>

¹⁸¹ Konfüçyüs Enstitüsü Tüzüğü, <<http://kongzi.wl.dvgu.ru/international-project/ustav-instituta-konfutsia.html>>

¹⁸² Rusya Novosibirsk Devlet Teknik Üniversitesindeki Konfüçyüs Enstitüsü sitesi, <<http://confucius.nstu.ru/>>.

öğretim birimi oluşturulduğunu, bu birimlerde 130 bin kayıtlı öğrencinin eğitim gördüğünü, düzenlenen kültürel temas faaliyetlerine 1.4 milyon kişinin katıldığını belirtmiştir.¹⁸³

Bunun yanı sıra Konfüçyüs Enstitüleri ABD, İngiltere ve Japonya gibi ülkelerdeki ilk ve orta okullardan müdür, öğretmen ve öğrenciler olmak üzere toplam 1500'den fazla kişiyi Çin'i ziyaret etmeye davet edilmiş, 40'tan fazla ülke ve bölge için 20 binden fazla Çince öğretmeni yetiştirmiştir. Bunun yanı sıra Çin, dünyanın 150'den fazla ülkesine 4000'den fazla Çince öğretmen ve gönüllü göndermiştir.¹⁸⁴

Çin Eğitim Bakanlığı, 2010 yılında 100 milyondan fazla kişinin Çinceyi bir yabancı dil olarak öğreneceklerini belirterek bu okulların sayısının artırılması gerektiğini belirtmektedirler.¹⁸⁵ Bu yüzden okulların daha üst seviyeye çıkartılarak “üç merkez”: uluslararası Çince öğretim internet-merkezi, Çince öğretim merkezi ve araştırma-denetleme merkezi şeklinde çalışacağı belirtilmiştir.¹⁸⁶ Bu okulların açılması, dünyada yükselen arza cevap niteliği taşıdığı, Çin yetkililerince sürekli olarak dile getirilmektedir. Ancak bu girişimlerin Çin'in büyümesinden ve gücünü arttırmasından rahatsız olan kesimleri rahatlatmaya yönelik olduğu da söylenebilir.

Ayrıca Moskova Devlet Üniversitesi (MGU) başta olmak üzere Rusya'da 13 Konfüçyüs enstitüsü faaliyet göstermektedir.¹⁸⁷ Bunun yanı sıra bu okullar Rusya'nın Tataristan cumhuriyetinin başkenti Kazan ve Buryat Cumhuriyeti Ulan-Ude'de, Kalmık Cumhuriyeti Elista ve Altay Cumhuriyetinde açılmıştır. Bu okullar, çoğunlukla SSCB döneminde Çince öğreten kurslar ve üniversite bölümlerinin temelinde açılmıştır. Bu bağlamda Çin'in yine ŞİÖ'yü bir araç olarak kullandığı görülmektedir.

---

¹⁸³ “Konfüçyüs Enstitüleri'nden Dünya Kültürüne Katkı,”

<<http://turkish.cri.cn/281/2008/12/10/1s106243.htm>>

¹⁸⁴ A.g.m.

¹⁸⁵ Rusya Novosibirsk Devlet Teknik Üniversitesindeki Konfüçyüs Enstitüsü sitesi, 2007-2009,

<<http://confucius.nstu.ru/>>.

¹⁸⁶ “V Stranah Mira Rastet Spros Na Izuchenie Kitajskogo Jazyka (Dünya Ülkelerinde Çince Öğrenme Arzı Artmakatadır)”, *Janbio Jibao*, 4 Mart 2009, <<http://russian.people.com.cn/31517/6605603.html>>.

¹⁸⁷ “V MGU Otkrylsja Institut Konfucija”, 28/10/2008,

<<http://russian.people.com.cn/31519/6522326.html>>.

c. Orta Asya'da Konfüçyüs Okulları

Çin, bölge ülkelerindeki Çince eğitime daha 1957 başlamıştır. Taşkent'teki Çince eğitim veren bir ortaokulda öğrenime, Çince eğitime SSCB ve Çin arasındaki gerginlik döneminde bile devam edilmiştir. SSCB'nin dağılmasından sonra bölgede ilk Konfüçyüs okulu yine Taşkent'te açılmıştır.¹⁸⁸ Bu okul iki kere “dünyanın en iyi Konfüçyüs Enstitüsü” unvanını almıştır.¹⁸⁹ Ayrıca Çin tarafı her yıl ŞİÖ çerçevesinde Özbek tarafına 20 lisans ve Yüksek lisans kontenjanı sağlamaktadır. 5 Özbek üniversitesinde de Çince kurslar açılmıştır.¹⁹⁰

Çin üniversitelerinde yaklaşık 3000 öğrencisinin eğitim aldığı Kazakistan'da ilk Konfüçyüs okulu, Avrasya üniversitesinde, ikincisi 2002 açılmış olan Çince Merkezi temelinde 23 Şubat 2009'da Almatı Farabi Üniversitesinin bünyesinde açılmıştır. Kazakistan'da Konfüçyüs okulları Astana, Almatı'da faaliyet göstermektedir. 2009 yılının Mayıs ayında da Batı Kazakistan'da Çin yatırımcılarının yoğun ilgisini çeken Aktobe şehrinde de ücretsiz Çince eğitim vermek üzere üçüncü Konfüçyüs okulunun açılması için niyet mutabakatı imzalandı. ÇHC Kazakistan büyükelçiliği yetkililerinin yanı sıra Sincan Uygur Özerk bölgesinin eğitim şube yetkilileri ve Sincan Mali ve İktisat Üniversitesi yönetiminin ziyareti sırasında imzalanan anlaşmaya göre İlk yıl eğitimi Kazakistan'da alacak, sonraki 3 yıllık eğitimi ise Çin'de tamamlayacaklardır.¹⁹¹ Bu okullar sayesinde bölge yöneticileri, yerli halkın Çince öğrendikten sonra Çin firmalarında istihdam edilerek bölgede yakın gelecekte en büyük sorununu teşkil edecek olan ucuz Çinli işçilere karşı bir silah olarak kullanılması planlanmaktadır. Yani bu tür girişimler, bölge ülkelerin aleyhine olan durumu lehine çevirme girişimi olarak algılanabilir. Bu girişimler sadece sivil alanla da sınırlı değildir, Nisan 2006'da Kazakistan Savunma Bakanlığı bünyesindeki dil merkezinde Kazak askerleri içinde

---

¹⁸⁸ "Obobwennie: Novaja Stadija Vsestoronnego Rasshirenija Sotrudnichestva Kitaja i Uzbekistana", 2007-11-03, <<http://russian.sme.gov.cn/zhengche/qita/20071103/081215.html>>.

¹⁸⁹ "Obzor: Kitajsko-Uzbekistanskije Otnoshenija -Jeto Otnoshenija Druzhby, Vzaimodoverija I Sotrudnichestva", 27/06/2009, <<http://russian.peopledaily.com.cn/95181/6687788.html>>.

¹⁹⁰ "Brifing Posla KNR v Uzbekistane", 01.05.09, Ezhenedel'nyj Vestnik NIA "Turkiston-Press" (27 Mart 2 Mayıs 2009), <<http://uz.mofcom.gov.cn/accessory/200905/1241424964489.doc>>.

¹⁹¹ Sara Talan, "Konfucij Sobiraetsja v Aktobe," *Delovoy Kazahstan*, Sayı: 15 (162), 17 Nisan 2009, <<http://www.dknews.kz/article.php?id=3690&archid=98>>, (1.05.2009)

Çince kurs açılmış, ülkedeki Çin askeri ataşe, Çin'in Kazakistan Silahlı Kuvvetlerine 3 milyon dolar hibe sağlamaya hazır olduğunu dile getirmiştir.¹⁹²

Ekim 2008'de Tacik Devlet Üniversitesi bünyesinde de Konfüçyüs okulu açılmış, 29 Ağustos 2008'de Çin Cumhurbaşkanı Hu Jintao'nun Aşgabat ziyareti sırasında Türkmenistan'da da Konfüçyüs enstitüsünün açılması teklifini dile getirmiştir.

Çin hükümeti, yukarıdaki örnekte de olduğu gibi “psikolojik unsur”u kullanmaktadır. Bu unsur gereğince, bölgedeki Konfüçyüs okullarının varlığının temel aracı olan ŞİÖ ile ilişkilendirmektedir. Örneğin, Bişkek'teki okulun açılışında ŞİÖ'nün kuruluş günü olan 15 Haziran 2008'de Bişkek'te açılmış, bu karar 14 Ağustos 2007'de iki ülke liderlerinin buluşması çerçevesinde alınmıştır.

Kazakistan ve Kırgızistan'da birer Çince gazete yayınlanmasıyla birlikte, Çince televizyonun da kurulması gündemdedir. 25 Eylül 2009'dan itibaren Rusça yayın yapan “ST Tv” adlı Çin kanalı yayına başlamıştır. Kırgızlara Çin'i daha iyi tanıtmayı amaçlayan Çin televizyonunun yayını için bir Kırgız kanalı ile 5 yıllık kira anlaşması yapılmıştır. Buna göre Çin ülkeye güney batı bölgelerinin komşu ülkelerinden de merkezi Kırgız kanallarının yanı sıra komşu ülkelerinin kanallarını da çekebilecek dijital vericiler sağlayacaktır.¹⁹³

Özetlemek gerekirse, Kasım 2007 Çin'in *Sinhua* Haber Ajansı, eski İpek Yolu güzergahında yer alan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'da en az ikişer Konfüçyüs okulunun bulunduğunu, 2010 yılında ise bu bölgeler başta olmak üzere dünyadaki okulların sayısını 500'e ulaştırmak istediğini belirtmiştir.¹⁹⁴ Bu bağlamda Çin, ABD gibi Orta Asya ülkelerinin sıcak bakabileceği etkenler üzerinde durmaktadır. Aynı zamanda “İpek Yolu” gibi kavramlar sayesinde Çin'in de -bu kavramı kullanan ABD gibi- bölgedeki etkinliğini arttırmak istediği sinyalleri de vermektedir.

---

¹⁹² Yulija Yakusheva, "Kitajskij Yazık – Delo Gosudarstvennoj Vazhnosti (Çince, Devlet Önemi Taşıyan Bir İştir)," (13 Kasım 2007), <http://www.ia-centr.ru/archive/public_detailsc1ca.html?id=983>

¹⁹³ <<http://www.ferghana.ru/news.php?id=13064&mode=snews>>, 25.09.2009.

¹⁹⁴ "Vsemirno İzvestnyj Novyj Velikij Shelkovyj Put' Koridor Rasprostraneniya Kitajskogo Jazyka İ Kul'tury", 2007-11-10, <http://www.russian.xinhuanet.com/russian/2007-11/10/content_520140.htm>.

E. Denge Yerine ABD- Çin İttifakı Mümkün Mü?

Çin'in geleceğine ilişkin büyük tartışmalar sürmektedir. Rus ve bölge uzmanlarının aksine birçok Batılı araştırmacı, Çin'in orta ve uzun vadede mevcut politikaları sürdüreceğine ve ne kendi ekonomik refahını tehlikeye sokacak, ne de kimseye tehdit oluşturmayacak, daha sorumlu bir büyük güç olacağını savunmaktalar.

Çin'in Asya'daki imajının hızla iyileştiği gözlemlenmektedir. ABD araştırmacıları, Çinlilere karşı olan nefretin¹⁹⁵ yerine Çin'in bir model olarak benimseme duygusunun geldiğine dikkat çekmektedirler. Bunun bir nedeni, Çin'in bölge ülkelerine yaptığı yatırımlar, ki bu yatırımlarının karlı projeler ve gösteriş yerine daha sosyal amaçlı olması da Çin'in halk seviyesinde imajını düzeltmesinde müthiş etkisi olduğu vurgulanmaktadır.¹⁹⁶ Diğer önemli neden ise Çin'in iç işlerine karışmama politikasıdır. Üçüncü neden ise, Çin'in eğitim ve bilime verdiği destektir. Bu bağlamda Çin ABD'nin tecrübesinden yararlandığını söyleyebiliriz. 20. Yüzyılda gençlerin rüyası, Amerika'da eğitim görmek iken, 21. Yüzyılda Çin'in cazibe merkezine getirmek için uğraşmaktadır. Bunun için de dünya gençlerine Çin'de eğitim vererek olumlu imajı için katkı sağlamaktadır. Ancak bunun için önce "doğru tanıtılmasına" önem vermektedir. Bunun örneklerinden birini yukarıda belirttiğimiz Konfüçyüs okulları oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra Çin, özellikle fakir ülkelerde orta okul ve üniversite eğitimine destek sağlamaktadır. Örneğin, Afrika ve Güneydoğu ülkelerindeki öğrenciler Çin'deki üniversitede eğitim almak üzere burs kazanabilirler. Bu politikaların uygulama geçmesinden sonraki 15 yıl içerisinde Çin'deki yabancı öğrencilerin sayısı 110,000-140,000 civarındadır.¹⁹⁷

Çin'in ekonomik büyümesinden korkusu olan birçok dünya ülkesinde günümüzde korkunun azaldığını görmekteyiz. Bu da örneğin basında yer alan Çin'den ihraç edilen mallara ilişkin haberlerin yansımada açıkça görülmektedir: ABD'yle kıyaslandığında

---

¹⁹⁵ Örneğin, 90'lı yıllarda Çinlilerin malları yakıldığı Endonezya'da 2000'li sonlarına gelindiğinde Çin kültür günleri kutlanmakta ve Çinliler Parlamento için adaylığını koymaktadırlar.

¹⁹⁶ Örneğin, daha önce yaptıkları gibi büyük futbol sahaları inşa etmek yerine Çin işadamları malarya ile mücadele kliniklere destek vermeyi tercih etmektedirler. Kurlantzick, a.g.m.

¹⁹⁷ Kurlantzick, a.g.m.

Güney Doğu Asya’da buna daha az dikkat çekilmektedir. Bu da bu ülkelerin Çin’in ekonomik ortak olarak algılanmasında daha rahat davrandığını sergilemektedir.¹⁹⁸

Çin’in diğer güçlerle Orta Asya’daki ilişkilerine gelince, bu bölge Çin’in politikaları açısından önemli olduğu kadar, Çin’in ABD ile olan ekonomik ilişkiler ve Çin-Rusya ilişkileri çerçevesinden de önemlidir. Hatta kimilerine göre, bölgenin önemi, Çin’in dış politikası ve güvenliği açısından Çin-ABD ilişkilerinden daha az öneme sahiptir. Ancak Çin, bölgede bir çatışmanın yaşanmasını istememektedir. Zira bu durumda ekonomik ilişkiler ile teknik alandaki işbirliği zarar görecektir.¹⁹⁹ Bu üç gücün terörle mücadele, istikrarın muhafaza edilmesi gibi bölgede ortak çıkarlar bulunmasına rağmen, işbirliği için engeller de bulunmaktadır. Bunların başında, ABD’nin bölgedeki meşruiyet sorunu gelmektedir. Çin ve Rusya, Afganistan hareketi dolayısıyla ABD’nin buradaki “geçici” konumunda bulunma hakkındaki sözünü yerine getirmediğinden dolayı eleştirmektedir. İkinci engelleyici unsur ise, bu üçlü arasındaki ilişkilerin çerçevesini belirleyen bir mekanizmanın, müzakere platformunun bulunmamasıdır. Çin ve Rusya arasındaki ilişkileri müzakere edebileceği ŞİÖ’ye benzer mekanizma ABD ve Rusya veya ABD ve Çin arasında bulunmamaktadır. (Burada ABD’nin ŞİÖ’ye gözlemci olma girişimleri ise başarısızlıkla sonuçlandığı da hatırlanmalı). Başka deyişle, ABD’nin Orta Asya’daki varlığının devam etmesi, Çin ve ABD arasında müzakere platformunun bulunmaması,²⁰⁰ bu iki ülke arasındaki (ittifak bir kenara dursun) işbirliğini bile zora sokmaktadır.

ABD’nin Orta Asya’daki üslerinden rahatsız olan Rusya ile birlikte hareket etme kararı alan Çin, ŞİÖ çerçevesinde buna çözüm getirmiş ve ABD’nin Özbekistan’daki üssünün kapatılmasına neden olmuştur. Diğer yandan ise Rusya için ABD’nin varlığı Çin’e karşı bir dengeleme unsuru olabilir. Zira Rusya “arka bahçesi” olarak gördüğü bölgede çok güçlenmiş Çin istememektedir. Bu bağlamda ABD’nin önde gelen stratejistlerinin önerdikleri bir Çin- ABD ittifakı, Rusya’nın bir kabusu olacaktır. Zira bu “bir ortak düşmana karşı” veya diğer büyük bir güce karşı denge oluşturmak” anlamında bir ittifak olmayacaktır. Bu daha çok İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki Avrupa paylaşımını öngören **Molotov-Ribbentrop Paktı** niteliği taşıyabilir. Zira bu ittifaka karşı bir güce

---

¹⁹⁸ Kurlantzick, a.g.m.

¹⁹⁹ Marketos, a.g.m.

²⁰⁰ Marketos, a.g.m.

sahip devlet veya devletler topluluğu mevcut değildir ve yakında oluşacak değil gibi görünmektedir.

Aslında bu tarz tekliflerin -özellikle de önde gelen uzmanlar tarafından- dile getirilmesi bile, ABD'nin Çin'in gücünün kabul etmesi olarak da değerlendirilebilir. Çin'in artan ekonomik gücüne paralel olarak bu gücünü hangi amaçlar için kullanacağı sorusu hep sorulmuş ve hala da şiddetli tartışılmalara neden olmaktadır. Kimilerine göre, eski gücüne kavuşan Çin, tekrar bölgesel bir üstünlük/hakimiyet kurmak isteyecektir. Bu da onu ABD ile çatışmaya sürükleyecektir. Kimileri ise, Çin SSCB veya Birinci Dünya Savaşı öncesi Almanya gibi küresel bir güç olmak istediğini savunmaktadır.

Aslında bir denge oluşturmak adına ABD'nin Çin'le anlaşmak yerine Çin'e karşı Rusya ile ittifak oluşturması beklenebilir. Zira Rusya tarihten beri komşusuna karşı ihtiyatlı politikalar izlemekte ve günümüzde bir Rus- Çin yaklaşması söz konusu olsa bile, örneğin, Hindistan'a sattığı silah teknolojilerini Çin'e satmamaya çalışmaktadır. Ne var ki, bölgedeki ABD etkisini sınırlamaya yönelik ortak çıkarların bulunmasına rağmen Çin-Rusya ortaklığı enerji ve ekonomik alandaki farklılıklarını da ortaya çıkarmıştır. Rus akademik çevrelerinde ve devlet düzeyinde Çin karşıtı sesler yükselmekte, zira Ruslar Çin'in hızlı büyümesini endişeyle izlemektedir. Zira 72 ülkede yaşayan milyonlarca Çinli, buldukları ülke ile Çin arasındaki bağları pekiştirmekte ve bu bağlamda nüfus bir nüfus aracına dönüşmektedir; diğer yandan ise Çinliler hala düşman olarak gördükleri Batılıları iyi tanımaya çalışmaktadır. Bu sadece Çin'de tek bir yazarın (Lin Shu) 160 Avrupa ve ABD romanını kendi diline çevirmekle sınırlı değildir. Zira o yazarın belirttiği gibi, "Düşmanı tanımak ona benzemek anlamına gelmez, ancak onun sonunu getirmektedir".²⁰¹ Dolayısıyla ABD ve Çin'in komşuları başta olmak üzere tüm dünya gibi Çin'i iyi tanınması, onun hedeflerini ve niyetlerini ve en önemlisi atacak adımları açısından önem kazanmaktadır.

ABD tarafından Çin'e baktığımızda ABD, Çin'i ancak demokrasi ve insan hakları kullanarak zayıflatabilir. Ancak kendi doğruluğunu dünya ülkelerine göstermek, bir nevi kendi girişimlerine meşruluk kazandırmak, başta kendi imajını düzeltme sorunu ile karşılaşmaktadır. Dolayısıyla diğer ülkeleri kendi tarafına çekip Çin'e karşı bir denge oluşturma fırsatı bu sorunun çözümüne bağlıdır.

---

²⁰¹ Auezov, "Kitajsko-Kazahstanskije Otnoshenija: İstorija Ssovremennost".

Bush döneminde uygulamaya konulan ABD'nin küresel nüfuzunu güçlendirebilmesi ve bunu uzun bir süre devam ettirebilmesi, ancak yükselen güçlerin bulunduğu Orta Asya bölgesine girmesiyle mümkün olabileceği görüşü,²⁰² yeni Amerikan idaresinde hemen terk edilmesi mümkün görünmemektedir. Zira yeniden güçlenen Rusya ve yeni küresel güç olma peşinde olan Çin'in kesiştiği noktada yer alan bölgede ABD'nin varlığını devam ettirmesi beklenmektedir.²⁰³

Küresel bir hegemonya kurma çabasındaki ABD, Orta Asya'da neden denge arayışına başvurduğu sorusuna gelince, ABD'nin Orta Asya'daki askeri varlığının ne zamana kadar devam edeceği konusunda kesin bir cevap yoktur. Zira Soğuk Savaş sonrasında küresel mücadelenin bir parçası olan Orta Asya bölgesi büyük güçlerin politikalarının “deneme sahası” haline gelmiştir. Ancak hem bölgenin jeopolitiği (yani bölge güçlerinin yükselerek güçlenmesi), hem de değişen dünya konjonktürü (ABD ve Batı finansal sisteminin zayıflığını su yüzüne çıkaran mali kriz gibi), ABD'yi bir denge sağlama /arayışına sevk etmeye devam etmektedir. Çin-Rusya ittifakının güçlenmesi durumunda ise ABD müttefikleri Türkiye ve Japonya'yı yanına çektiği gibi, zamanı gelince Çin'e karşı Hindistan'ı da destekleyebilir. Başka deyişle, çıkar ve tehdit algılamaları değişince, dengeler değişir. Ancak yine de denge arayışı sürecektir. Zira çatışmanın önlenmesinin tek yolu budur. Bir görüşe göre, karşılıklı çıkarların bulunduğu bölgede Çin ve Rusya ile diyalog ve sınırlı işbirliği, ABD'nin başarılı stratejisinin önemli ögesini oluşturabilir.²⁰⁴

Bazı araştırmacılar ise, ŞİÖ ve Çin'in bölgedeki politikalarını incelerken, ŞİÖ'nün ABD'nin bölgedeki çıkarlar için ciddi bir tehdit oluşturmadığını, ABD'nin “bekle-gör” politikasını izlemesi gerektiğini savunmaktadır. Bunun için ise ABD'nin kendisinin bir faaliyette bulunmayarak bölgedeki politikalarını müttefikler üzerinden yürütebileceğini belirtmektedir. Bu görüşe göre, bunun sayesinde örneğin ŞİÖ'nün çalışma grupları, zirve toplantıları, tatbikatları vs. ilgili teknik bilgiye sahip olan ABD daha avantajlı konumda olacaktır. Bölge politikalarında müttefiklerinden Afganistan, ŞİÖ'deki özel

---

²⁰² Erhan, a.g.m., s. 39.

²⁰³ Aydın, a.g.e., s. 71.

²⁰⁴ Rumer, “China, Russia and the Balance of Power in Central Asia”, s. 1.

gözlemci konumundan, Türkiye ise bölge halklarıyla olan tarihi ve kültürel bağlarından istifade ederek bunu gerçekleştirebilir.²⁰⁵

Belirtilen bu Batı uzmanların görüşlerine katılmayan Çinli araştırmacılar ise, güçlenen Çin'in belki de son iki yüzyıla nazaran kendini daha güvende hissettiğini, bu güven duygusunun da bugünkü rotasında kalmaya ve daha ılımlı davranmaya neden olduğunu iddia etmekte, bunun sonucunda Çin'in daha sorumlu davranacağını, yani daha fazla güç arttırmasına gitmeyeceğini savunmaktadır.²⁰⁶ Bu bağlamda Çin'in Neorealistlerin tanımladıkları Savunmacı Realizm devleti olduğu ileri sürülmektedir.

Çinli araştırmacılar, Çin'in mevcut olan sınırlardan hoşnutsuzluk duymalarına rağmen, “kaybedilmiş” toprakları geri kazanma yoluna başvurmayacağını ileri sürmektedirler. Zira savaş yoluyla istila, meşru bir yol olmadığı Çin yönetimince anlaşılmaktadır. Yani Çin dramatik modern tarihi çerçevesinde barış inşası ya da en azından bununla yaşama (revize yerine statükoyu kabul ederek) yoluna gidebilir.²⁰⁷

Çin'in bölgedeki güç arttırma girişimleri, şimdiye kadar savunmacı nitelik taşımasına rağmen, bölgedeki dengenin Çin'in lehine bozulabileceği ihtimaline karşı bölge uzmanları da Batılı araştırmacıların bölgeye yeni güçlerin dahil edilmesi gerektiğine dair fikirlerine katılmaktadır. Kimi (Auezov), Hindistan'a işaret etmekteyken, kimi (Akylbek Saliev) Japonya'nın projesi olan Panasia AGİT'inden yana, kimileri ise (Ablat Khodzhaev ve Farkhat Tolipov) Avrupa Birliğine benzer Orta Asya Birliği yapısının oluşturulmasının şart olduğunu savunmaktadır.²⁰⁸ Kazak liderin de savunduğu bu inisiyatif, bölge ülkelerinin liderlik yarışını bir yana bıraktıktan sonra ortak çıkar çerçevesinde orta vadede gerçekleşme olasılığı yüksek görünmektedir.

---

²⁰⁵ Germanovich, a.g.m., s. 36-39.

²⁰⁶ Shiping, a.g.m., s. 22.

²⁰⁷ a.g.m., s. 22.

²⁰⁸ Laruelle, Peyrouse, a.g.e., s.167.

SONUÇ

1928-30'ların ekonomik bunalımı, dikkatleri dış politikadan iç politika sorunlarına yönelmesine benzer şekilde, 2008'de başlayan ve ekonomi uzmanlarınca 2-3 yıl sürmesi tahmin edilen ekonomik gerileme ve mali krizin Büyük Güçlerin aralarındaki mücadeleyi bir nevi serinleteceğine işaret etmektedir. Bununla birlikte basında da sık yer aldığı üzere kriz, yeni fırsatlar yaratmaktadır. Bundan istifade edebilmek önemlidir. Günümüz konjoktüründe büyük güçlerin ABD'nin kurduğu mali sistemin başarısızlığından pay çıkarmak istediklerine ve durumu kendi lehine çevirme gayretinde olduğuna şahit oluyoruz. Bu ülkeler, ABD'nin yaptıklarından ders almaya, bununla birlikte olumlu örneklerini uygulamaya geçirmeye çalışıyor. Örneğin, Rusya, kendi para birimini ticareti yoğun olarak yaptığı ve yakın olan ülkelere benimsetmek istiyor. Böylece Ruble kullanımını arttırarak Doların gücünü zayıflatmayı hedeflemektedir.¹ Çin ise, ABD'nin "beyin toplayıcısı" fikrini "kopyalama"sına girişti bile.² Başka deyişle, büyük devletler, büyük güç olma gayreti içerisindedir ve buna giden yollardaki yapıtaşlarını aşmaya başladılar.

Bu çalışma Ağustos 2008'den önce yazılmış olsaydı, YDD nedir sorusunun şekli bu döneme göre daha farklı anlam taşırdı. Bunun nedeni son bir yıl içinde Dünya düzenini etkileyecek gelişmelerin meydana gelmesi. Bunların en önemlisi, hiç şüphesiz ki mali krizdir. Zira bu sadece dünya ülkelerinin ekonomik gelişmelerini etkilemekle kalmayıp dünya düzeninin tek mi çok kutuplu mu olduğu tartışmalarını yeniden alevlendirdi. İkinci gelişme ise, Pekin Çin Olimpiyat Oyunlarının başladığı gün -8.08.2008 tarihinde- Kafkasya'da cereyan eden askeri çatışmalardır. Bu çatışmalar, sadece Güney Osetya ve Abhazya'nın Gürcistan'dan ayrılmasına neden olmakla kalmayıp tüm dünya kamuoyunu ve ülke idarecilerini ikiye bölerek soğuk savaş söylentilerinin canlanmasına yol açtı.

---

¹ Tabii, doların birden güç kaybetmesi, ABD ekonomisinin gücüne dayanan sistemin çökmesi şuanda tüm ülkeleri çöküşe sürükleyeceği bilindiğinden bu süreç aşamalı olarak gerçekleştirilecektir.

² China Daily Gazetesinin yayınladığı habere göre, Çinli işverenler krizden istifade ederek ABD'de işsiz kalan menejerler için Çin'de iş imkanı tanıyacaktır. Böylece birden iki amaca ulaşılmış olacak: tecrübeli elaman ihtiyacı karşılanacak, diğer yandan da Çin ekonomisinin sağlam temeller üzerinde durduğu sergilenmiş olacaktır. <http://www.chinadaily.com.cn/bizchina/2008-11/25/content_7238718.htm>, (25.11.2008)

Söz konusu gelişmeler, Orta Asya'daki bölgesel güç dengesini de etkilemiştir. Zira, Gürcü yönetiminin silahlanmasında büyük etkisi olan ABD'den cesaret aldığı bilinmekteyken, Rusya'nın SSCB'nin dağılmasından beri karşı tarafa destek vermekteydi. Bu çatışmalardan sonra Rusya, Orta Asya ülke yöneticilerinden tam destek alamasa da onları, başını çektiği bölge örgütlerinden Kollektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) çerçevesinde yeni askeri oluşum olan Kollektif Acil Müdahale Güçlerinin oluşturulmasında ikna etmiştir.

1990'lardan sonra Avrasya bölgesinde bir oyuncu olarak sahneye çıkan ve uluslar arası siyasi ve ekonomik süreçlere gittikçe daha aktif bir şekilde katılmaya başlayan **Orta Asya ülkeleri** dünya politikasında rol oynayabilmek için kendi dış politikalarını oluşturma eğilimindedir. Bu çerçevede KGAÖ'nün yanı sıra Avrasya Ekonomik Ortaklığı (AEO), ŞİÖ gibi örgütler çerçevesinde bölge içi ve bölge dışı oyuncular ile birlikte hareket ederek, bölgedeki büyük devletlerin nüfuz mücadelesinde edilgen bir pozisyonda olmak istememektedir. Bu bağlamda bölge ülkelerinin entegrasyon süreçleri hız kazanabilir. Ancak Rusya ve Çin ile yapılan ortak girişimler, büyük güçlerin ağırlığından entegrasyondan çok, *buck-passing* olarak nitelendirilebilir. Dolayısıyla bölge ülkeleri, uluslararası sahnedeki rollerini attırmak için büyük devletlerin olmadığı yapıları tercih etmeleri gerekir. Bu yöndeki çalışmaların yoğunlaştığını görmekteyiz. Ancak bu daha kapsamlı ve başka bir araştırmanın konusu olup bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır.

Sovyetlerin dağılmasından hemen sonra ekonomik ve diğer sebeplerin yanı sıra 11 Eylül ve beraberindeki nedenlerden dolayı OA bölgesine ABD'nin yerleşmesine müsaade etmesine rağmen, **Rusya**'nın Sovyetler Birliği mirasından dolayı Orta Asya ülkeleriyle ekonomik, etnik, kültürel ve psikolojik planda bağlılığını büyük ölçüde devam ettireceği düşünülmektedir. Rusya hem ekonomik hem siyasi araçlarla Orta Asya bölgesindeki hâkimiyetini devam ettirmek istemekte, zira bu bölge Rusya Dış Politikası açısından eskiden beri bu jeopolitik durumundan kaynaklanan bir güvenlik meselesine dönmüştür. Bunun için bölgede Rusya Federasyonu, ABD varlığına karşı çıkmakta ve bu çerçevede ileride de Çin'le beraber hareket edeceği beklenebilir.

Amerikan İstihbarat yetkilerine göre, bu yüzyılın ilk çeyreğinde Çin, eski SSCB'nin

yerine geçerek **ABD**'nin baş stratejik rakibi olacaktır. Afganistan ve Kırgızistan'daki üsler ise ABD'ye Çin'deki gelişmeleri takip etmek için imkan sağlamıştır. Bu durum Rusya için de geçerli, zira ABD uzun zamandır Rusya sınırlarına doğru “barışçıl üsler” ile yönelmektedir. Bu yüzden Afganistan'da sükunetin sağlanmasından sonra ABD'nin bölgeden hemen ayrılacağı beklenmemekte, zira Amerika burada varlığını sürdürmek için “uluslararası terörizmle mücadele etmek” hedefini kullanmaktadırlar. Diğer yandan SSCB'nin çöküşünden sonra oluşan Yeni Dünya Düzeninde tek kutup veya piramidin başı olduğunu savunan ABD, bölgedeki “Büyük Orta Asya” projesi çerçevesinde veya “demokrasi” söylemi altında yürüttüğü faaliyetlerle bölgenin ulusal çıkarı dahilinde olduğunu bir kez daha vurgulamaktadır. ABD'nin enerji güvenliği açısından bu bölge, ABD'nin bölge kaynaklarına duyduğu ihtiyaçtan çok, bu kaynakların diğer güçlere geçmesi durumunda onların güçlenmesine yol açacağı endişesi yatmaktadır. Bu durum ABD enerji yasa ve raporlarında açıkça görülmektedir. Fosil kaynaklarının tükeneceği ve azalmaya başladığında fiyatların artacağına farkında olan ABD yönetimi, alternatif kaynak arayışına girişmiş ve bu konuda yapılan araştırmalara ağırlık vermiştir.

Çin'in Orta Asya ülkeleri üzerindeki etkisi henüz Rusya ve ABD'nin oldukça gerisinde olmasına rağmen giderek güçlenmektedir. 20 yıl içerisinde ABD, Japonya ve AB ülkelerine karşı durabilecek bir dünya gücü olma yolunda ilerleyen ülke, bunun öncesinde siyasi ve ekonomik olarak kendisini besleyebilecek sağlıklı bölgesel ilişkileri yaratması düşünülmektedir. Ülkenin bu amaçla bölgedeki güç dengelerinden iç siyasette taşları yerine oturmayan Rusya Federasyonu'nun aleyhine pay alması; bununla beraber ABD'nin de etki alanının daralmasına rağmen Rusya ve Çin arasında bir denge unsuru olarak pozisyonunu güçlendirmesi beklenmektedir. Çin'in 1989 yılında uygulamaya koyduğu Orta Asya stratejisi, Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarına kavuşmalarıyla daha da belirginleşmiştir. Bir dünya gücü olma hedefi çerçevesinde tampon bölge olarak kullandığı Doğu Türkistan'daki milliyetçi hareketleri bastırmak, Orta Asya ülkeleri üzerinde nüfuz sahibi olmaya çalışmak ve bu yolla Avrupa ile arasındaki ulaşımın güvenliğini sağlamaya çalışacaktır. Böylece ülke, batı sınırlarının güvenliğini sağlamayı, rakip güçlerin bölgede hâkimiyetinin engellenmesini ve bölgenin doğal kaynaklarına erişiminde sorun çıkmasına sıcak bakmayacaktır. Ekonomik açıdan da bölge

lkeleriyle yeni ticaret yolları, boru hatları, kara ve demiryolları ile bağlanan Çin”in bu işbirliğini daha da güçlendireceği tahmin edilmektedir. Bu iki devletin (Rusya ve Çin) son dönemde ABD gibi bölge dışı oyuncuların bölgeye müdahale etmesinin önlemek için (şanghay işbirliği rgt ve diğer yapılar çerçevesinde) beraber hareket etmesi muhtemel senaryolar arasındadır. Orta Asya elitleri için Rusya daha cazip gelmektedir, çünkü bölgedeki “renkli devrim” girişimlerinin ardından Rusya’nın bir statükocu politika izlemesi ve mevcut yönetimlere destek vermesi, Rusya’nın uluslararası platformda etkili olması (G-8’ler yesi olması) ve diğer sebeplerden dolayı bölge lkelerinin Rusya tarafına doğru yönelmelerine neden olmaktadır. Bu açıdan Çin alternatifi, 50 milyonluk birleşik Orta Asya karşısında tehlikeli olacağından bu ekonomik ve demografik deve karşı Rusya ile birlikte hareket etmemek gibi -kısa vadede- bir lüksü olmamaktadır. Bu bağlamda bölgede (Afganistan, Kırgızistan’daki s vs.) ABD’nin varlığı, Orta Asya lkelerinin tek yönlü (Rusya yanlısı veya Çin yanlısı) bir seçim mecburiyetinden kurtarması beklenmektedir. Mücadelenin sürdüğü Orta Asya bölgesinde istikrarın sağlanması, ancak bölge ülkelerinin orta ve uzun vadeye yönelik politikalarının “ok yönlülük” olması ve büyük güçler arasındaki **denge** ile sağlanması muhtemeldir.

Brezinski küresel anlamında ABD, Çin yükselişini durduramayacağı için Çin ile bir ittifak yaparak dünyayı beraber yönetme teklifi yapması gerekir görüşünü ortaya koymuştu. Bu teklif somut bir politikaya dönüştürülecek olursa, bunun bölgeye nasıl yansıyacağı sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda ABD ve Çin’in Orta Asya bölgesini Rusya’ya bırakmayacağı kesindir. Rusya ise bu ihtimale karşı tarihi bağları kullanarak bölge ülkelerini sıkı askeri ve ekonomik oluşumlarla kendine bağlamak istemektedir. Bunun için de çeşitli ittifaklar kurmaktadır. Diğer yandan Çin’in ABD’nin bölgedeki yükselmesine karşı Rusya’yı yanına çektiğini unutmamalıyız. Yani bölgedeki durum, değişen konjonktüre uyum sağlamaktadır.

Bölgede hiçbir büyük g, dengenin kendi aleyhine/diğerinin lehine bozulmasını istememektedir. Dolayısıyla bölgede stratejik dengenin sağlanması, kilit aktörlerden biri fazla güçlendiğinde, diğer ikisinin ona karşı oluşturulan kısa veya uzun süreli ittifaklar aracılığıyla onun yükselmesini nleyeceklerdir. Mearsheimer’in devletlerin sürekli g arttırmaya gitmelerini bir “trajedi” olarak değerlendirmesine benzer

şekilde büyük güçlerin mutlaka bir denge arayışında olmasının da bir “**mecburiyet**” olduğu söylenebilir. Zira bölgede denge sağlanamadığı durumda kaos olur, bu da büyük güçlerin hiçbirinin isteyeceği bir durum değildir.

KAYNAKLAR

Kitaplar:

Alimov, P.M., Arifhanov, Ş.R., (der.), *Tsentral'naya Aziya: Geoekonomika, Geopolitika, Bezopasnost'*, Taşkent, Şark Yayınları, 2002.

Allison, Roy, Jonson, Lena, (der.), *Central Asian Security: The New International Context*, Londra-Washington, Royal Institute of International Affairs-Brookings Institution Press, 2001.

Amanov, Şatlık, *ABD'nin Orta Asya Politikaları*, İstanbul, Gökkuşbe Yayınları, 2007.

Arbatov, Aleksey, "Voennaya Reforma: Ot krizisa do zastoya (Askeri Reform: Krizden Durgunluğa)," Stiven E. Miller, Dmitriy Trenin, (der.), *Vooruzhennye Sily Rossii: Vlast' i Politika (Rusya'nın Silahlı Kuvvetleri: İktidar ve Politika)*, Cambridge, MIT Press Yayınları, 2005.

Arı, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, 2. Baskı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2002.

Arıboğan, Deniz Ülke, (der.), *Çin'in Gölgesinde Uzakdoğu Asya*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2001.

Arıboğan, Deniz Ülke, *Globalleşme Senaryosunun Aktörleri (Uluslararası İlişkilerde Güç Mücadelesi)*, İstanbul, Derin Yayınları, 1996.

Aşimbayev, M.S. (vd.), *Voенно-Politicheskaya Rasstanovka Sil V Kasspiysko-Central'noaziatskom Regione (Hazar ve Orta Asya Bölgesindeki Askeri-Siyasi Güçler Dağılımı)*, Almaty, KİSİ Yayınları, 2003.

Aşimbayev M., (der.), *Kazakhstan i SŞA: Sostoyanie i Perspektivi Dvustoronnego Sotrudnichestva. Materialı Mejdunarodnoy Konferencii*, Almatı, İMEP, 2006.

Aydın, Mustafa, (der.), *Küresel Politikada Orta Asya*, Ankara, Nobel Yayınları, 2005.

Blank, Stephen, *U.S. Interests in Central Asia and the Challenges to Them*, Carlisle, PA: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, Mart 2007.

Blank, Stephen, *U.S. Military Engagement with Transcaucasia and Central Asia*, Carlisle Barracks, Pa., 2000.

Brzezinski, Zbigniew, *Büyük Çöküş*, Gül Keskin, Gülsev Pakkan (çev.), 2. Baskı, Ankara, İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.

Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası*, Yelda Türedi, (çev.), İstanbul, İnkılap Yayınları, 2005.

Brzezinski, Zbigniew, *Tercih. Küresel Hakimiyet mi? Küresel Liderlik mi?*, Cem Küçük (çev.), İnkılap Kitabevi, 2005.

Burchill, Scott, Linklater, Andrew, (der.), *Theories of International Relations*, London MacMillan Press Ltd. 1996.

Carr, Edward Hallett, *Twenty Years' Crisis, 1919-1939*, London, Macmillan&Co.Ltd, 1949.

Colier Ansiklopedisi, <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_colier>

Çağrı Kürşat Yüce, *Kafkasya ve Orta Asya Enerji kaynakları Üzerine Mücadele*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2006.

Demirağ, Yelda, Karadeli, Cem, (der.), *Değişen Dünya Düzeninde Orta Asya ve Kafkasya*, Ankara, Palme Yayıncılık, 2006.

Dongfeng, Ren, *The Central Asia Policies of China, Russia And The USA, And The Shanghai Cooperation Organization Process: a View From China*, Stockholm, SİPRİ, 2003.

Dokuzlar, Bircan, *Yeni Silah Doğalgaz*, İstanbul, IQ Yayınları, 2006.

Egan, Henry, Jeynes, James, Lam, Charmian, Ovanessoff, Armen, Purdy, Mark, Sleigh, Andrew, Tong, Nora, *China Spreads İts Wings -Chinese Companies Go Global*, Accenture, 2005.

Elman, Colin, “Realism,” Griffiths, Martin, (der.) *International Relations Theory For The Twenty-First Century: An İntroduction*, Routledge, 2007.

Eralp, Atilla. (der.), *Devlet ve Ötesi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

Eralp, Atilla, (der.), *Devlet, Sistem ve Kimlik. Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996.

Feskov, V.I., Kalashnikov K.A., Golikov V.I., *Sovetskaya Armiya v Godı “holodnoy vojny” (1945-1991) (Soğuk Savaş Döneminde Sovyet Ordusu (1945- 1991))*, Tomsk, Tomsk Üniversitesi Yayınları, 2004.

Graham E. Fuller, *Demokrasi Tuzağı*, Meral Gaspıralı, (Çev.), İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1996.

Grozin, Andrey, Hljupin, Vitaliy, *Respublika Kazahstan. Geopoliticheskie Oчерki*, Moskova, 1997, <http://www.eurasia.org.ru/archive/98/book1_.html>, (02.06.2008).

Gilpin, Robert, *War and Change in International Politics*, New York, Cambridge University Press, 1981.

Golts, Aleksandr, “Social'no-Politicheskoe Polozhenie Rossijskih Voennyh (Rus askerlerin sosyal-politik konumu)”, Stiven E. Miller, Dmitriy Trenin, (der.), *Vooruzhennyye Sily Rossii: Vlast' i Politika (Rusya'nın Silahlı Kuvvetleri: İktidar ve Politika)*, Cambridge, MIT Press Yayınları, 2005.

Gray, Colin, Sloan, Geoffrey, *Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya*, Ankara, ASAM Yayınları, 2003.

Gulick, Edward Vose, *Europe's Classical Balance Of Power: A Case History Of The Theory And Practice Of One Of The Great Concepts Of European Statecraft*, London, W.W. Norton Company, 1967.

Harvey, David, *Yeni Emperyalizm*, Hür Güldü (çev.), İstanbul, Everest Yayınları, 2004.

Haushofer, Karl, *Jeopolitik Hakkında: Farklı Yılların Eserleri*, Moskova, Mısl' Yayınevi, 2001.

Hervig, Holder H., "XII. Jeopolitik: Haushofer, Hitler ve Lebensraum", Colin Gray ve Geoffrey Sloan, *Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya*, ASAM Yayınları, 2003, s. 292-322.

Hill, Fiona, *Energy Empire: Oil, Gas, and Russia's Revival*, Washington, DC, Brookings, 2004.

Geoffrey Sloan, "Sir Halford J. Mackinder: Geçmişten Günümüze Kalpgâh Kuramı", Colin S. Gray ve Geoffrey Sloan (Der.), *Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya*, (Çev.) Tuğrul Karabacak, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2003, s. 16-46.

Huashen, Zhao, *Çin, Orta Asya ve Şanghay İşbirliği Örgütü*, Carnegie Endowment for International Peace, 2005.

Huntington, Samuel P., *Medeniyetler Çatışması ve Yeni Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, Mehmet Turhan ve Cem Soydemir (çev.), 5. Baskı, İstanbul, Okuyan Us Yayıncılık, 2006.

Huntington, Samuel P., "Demokrasinin Üçüncü Dalgası", *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Larry Diamond, Marc F. Plattner, (der.), Ankara, Yetkin Yayınları, 1995, s. 31-52.

İrhin Ju.V. (der.), "Teoreticheskie Osnovy i Tendencii Mirovoj Politiki v Epohu Globalizma (Globalizm Devrinde Uluslararası Politikanın Teorik Temelleri ve

Eğilimleri),” *Politoloji Eğitim Programları (Avtorskie Programmy Uchebnyh Kursov po Politologii)*, Moskova, MAKS Press, 2001, s. 248–272.

Kamalov, İlyas, *Moskova'nın Rövanşı: Putin Dönemi Rus Dış Politikası*, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2008.

Karaca, Kutay, *Dünyadaki Yeni Güç Çin/Tek Kutuptan Çift Kutuba*, İstanbul, IQ Yayınları, 2003.

Kegley, Charles, *Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge*, New York, St. Martin's Press, 1995.

Kennedy, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri: 16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar*, Birtane Karanakçı, (çev.), İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1991.

Keohane, Robert O., “Realism, Neorealism and the Study of World Politics,” Robert Keohane (der.), *Neorealism and Its Critics*, New York, Columbia University Press, 1986, s. 1-26.

Keyman, E. Fuat, *Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslar arası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek, Simten Cosar (çev.)*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2000.

Kıdırbekuli, D. B., *Geostrategija SShA v Kazahstane: Ot Global'nogo K Malomu İzmereniyu*, Almaty, MerSal, 2003.

Kissinger, Henry, *Diplomasi*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.

Konişev, V.N., *Amerikanskiy Neorealizm O Prirode Voini: Evoluciya Politicheskoy Teorii, (Amerikan Neorealizmi Savaş Doğası Hakkında: Siyasi Teorilerin Evrimi)* Sant–Petersburg, “Nauka” Yayınevi, 2004.

Koichumanov, Talaipek, Otorbayev, Joomart, Starr, S. Frederick, *Kyrgyzstan: The Path Forward, Silk Road Paper*, Central Asia-Caucasus Institute, Kasım 2005.

Krauthammer, Charles, *Democratic Realism. An American Foreign Policy A Unipolar World*, Washington, American Enterprices İnstitute, 2004.

Laruelle, Marlène, Peyrouse, Sébastien, *China as a Neighbor: Central Asian Perspectives and Strategies*, Washington DC, Central Asia and Caucasus Institute, Silk Road Monograph, Nisan 2009.

Laumulin Murat, *Centralnaya Aziya i Kazahstan ve Zarubejnoj Politologii i Mirovoy Geopolitike (Dış Politoloji ve Dünya Jeopolitiğinde Orta Asya ve Kazakistan)*, Almatı, KİSİ Yayınları, 2005.

Lefebvre, Maxime, *Amerikan Dış Politikası*, İsmail Yerguz (çev.), İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.

Legvold, Robert, (der.), *Strategicheskie Perspektivy: Veduwie Derzhavy, Kazahstan i Central'noaziatskij Uzel (Stratejik Perspektifler: Büyük Güçleri Kazakistan ve Orta Asya Düğümü)*, Çeviri ve yayın: Moskova, “İnterdialekt+”, 2004.

Legvold, Robert, (der.), *Thinking Strategically: The Major Powers, Kazakhstan, and The Central Asian Nexus*, Cambridge, MA – London, The MIT Press, 2003.

Levy, Jack S., “Balances and Balancing: Concepts, Propositions, and Research Design”, John A. Vasquez and Colin Elman, eds, *Realism and the Balance of Power: A New Debate*, NJ, Prentice Hall, 2002.

Linklater, A. 1995, “Neo-Realism in Theory and Practice”, Smith, Steve, Booth, Ken, (der.), *International Relations Theory Today*, Polity Press, Cambridge, s. 241-262.

Little, Richard, *The Balance of Power in International Relations: Metaphors, Myths and Models*, New York, Cambridge, 2007.

Lounev, S.I., *Challenges To The Security Of Russia`s Southern Borders*, Moscow Public Science Foundation Institute Of Oriental Studies, RAS, Moskova, 2000.

MacKinnon, Mark, *Yeni Soğuk Savaş: Renkli Devrimlerin Sırrı*, Emel Lakşe, (çev.), Ankara, Destek Yayınları, 2008.

Malaşenko, Aleksey ve M.B. Olcott (der.), *İslam na Postsovetskom Prostranstve: Vzgljad İznutri*, Moskova, Art-Bizness-Tsentr, 2001.

Malaşenko, Aleksey, et. al., (der.), *Tsentral'naya Azia i Kavkaz*, Moskova, Ves' Mir, 1997.

Mann, James, *Sahinlerin Yükselisi: Bush'un Savas Kabinesi'nin Gerçek Hikayesi*, Hakan Köksal (çev.), İstanbul, İlk Yayınları, 2004.

Mansfield, Edward D., Jack Snyder, *Electing to Fight: Why Emerging Democracies Go to War*, Cambridge, MIT Press, 2005,
<<http://www.people.fas.harvard.edu/~plam/irnotes07/MansfieldSnyder2005.pdf>>.

Matveeva, Anna, *Central'naja Azija – Strategicheskij Podhod K Postroeniju Mira (Orta Asya Barış İnşası İçin Stratejik Yaklaşım)*, Londra, International Alert, 2006,
<http://www.international-alert.org/pdf/Central_Asia_strategic_pb-RUSSIAN.pdf>.

Mearsheimer, John, *Tragedy of Great Power Politics*, New York, Norton and Co Yayınları, 2001.

Miller, Stiven E., “Voennaya Mosh' Moskvı: Rossiya v Poiskah Bezopasnosti (Moskova'nın Askeri Gücü: Rusya'nın Güvenlik Arayışı)”, Stiven E. Miller, Dmitriy Trenin, (der.), *Vooruzhennye Sily Rossii: Vlast' i Politika (Rusya'nın Silahlı Kuvvetleri: İktidar ve Politika)*, Cambridge, MIT Press Yayınları, 2005.

Miller, Stiven E., Trenin, Dmitriy, (der.), *Vooruzhennye Sily Rossii: Vlast' i Politika (Rusya'nın Silahlı Kuvvetleri: İktidar ve Politika)*, Cambridge, MIT Press Yayınları, 2005.

Morgenthau, Hans J., *Uluslararası Politika: Güç ve Barış Mücadelesi*, 2 Cilt, Baskın Oran, Ünsal Oskay, (çev.), Ankara, Sevinç Matbaası, 1970.

Murray, Williamson, “Savaş ve Coğrafya Üzerine Bazı Düşünceler”, Colin Gray ve Geoffrey Sloan, *Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya*, Ankara, ASAM Yayınları, 2003, s. 269- 292.

Neorealizm i Ego İstoki (Neorealizm ve Onun Kökleri), <<http://www.spbgu.ru/book178>>, (10.10.2007).

Nye, Joseph S., *Amerikan Gücünün Paradoksu: Dünyanın Tek Süper Gücü Neden Tek Basına Davranamaz?*, Gürol Koca (çev.), İstanbul, Literatür Yayınları, 2003.

Nye, Joseph S., *Yumuşak Güç*, Rayhan İnan Aydın, (çev.), Ankara, Elips Kitap, 2005.

Oğan, Sinan, *Turuncu Devrimler*, İstanbul, Birharf Yayınları, 2006.

Olcott, Martha Brill, *Central Asia's New States: Independence, Foreign Policy, and Regional Security*, Washington: United States Institute of Peace Press, 1996.

Olcott, Martha Brill, *Central Asia's Second Chance*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington. D. C., 2005.

Oran, Baskın (der.), *Türk Dış Politikası, Kurtulus Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, (Cilt I)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

Özkan, Abdullah, *21. Yüzyılda ABD'nin Küresel Stratejileri*, İstanbul, Tasarım Yayınları, 2006.

Paramonov V., Stokov.A., *Novaja Strategija Rossii: Regionalizacija protiv globalizacii (Rusya'nın Yeni Stratejisi: Küreselleşmeye Karşılık Bölgesellik)*, Shrivenham, Conflict Studies Research Centre Yayınları, Nisan 2004.

Paramonov V., Stokov.A., *Rossija – Central'naja Azija: Sostojanie i Vozmozhnye Perspektivy Torgovli Uglevodorodami (Rusya-Orta Asya: Hidrokarbon Ticaretinin Durumu ve Perspektifleri)*, Conflict Studies Research Centre Yayınları, Şubat 2008.

Paramonov V., Stokov.A., *Rossiya i Central'naja Azija: Sostojanie İ Perspektivy Ekonomicheskikh Otnosheniy (Rusya ve Orta Asya: Ekonomik İlişkilerin Durumu ve Perspektifleri)*, Shrivenham, Conflict Studies Research Centre Yayınları, Temmuz 2006.

Paramonov V., Stokov.A., *Strukturnaya Vzaimozavisimost' Rossii i Central'noj Azii V Neftegazovoj Sfere (Rusya ve Orta Asya'nın petrol ve Gaz Alanındaki Yapısal Karşılıklı Bağımlılığı)*, Shrivenham, Conflict Studies Research Centre Yayınları, Haziran 2007.

Paramonov, V., *Kitaj i Central'naja Azija: Sostojanie i Perspektivy Ekonomicheskikh Otnoshenij (Çin ve Orta Asya: Ekonomik İlişkilerin Durumu ve Geleceği)*, Shrivenham, Conflict Studies Research Centre Yayınları, Mayıs 2005.

Paramonov, V., Stokov, *Ekonomicheskoe Prisutstvie Rossii i Kitaia v Tsentral'noi Azii (Çin ve Rusya'nın Orta Asya'daki Ekonomik Varlığı)*, Shrivenham, Defence Academy of the United Kingdom, Conflict Studies Research Center Yayınları, Aralık 2007.

Paul, T.V., Wirtz, James J., Fortmann, Michel, (der.), *Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century*, California, Stanford University Press, 2004.

Podvig, P.L., (der.), *Strategicheskoe Yadernoe Vooruzhenie Rossii (Rusya'nın Stratejik Silahlanması)*, Moskova, İzdat Yayınları, 1998.

Retivyh, Andrey, *Voyna za Mirovye Gospodstvo*, Almatı, Galım, 2006.

Rumer, Eugene, Dmitri Trenin ve Huasheng Zhao, *Central Asia: Views From Washington, Moscow And Beijing*, New York, M.E. Sharpe, Inc., 2007.

Sandıklı, Atilla, Güllü, *Geleceğin Süper Gücü Çin*, İstanbul, TASAM Yayınları, 2005.

Schulte, Yulia, "Benchmarking The Process Of Democratization İn Kyrgyzstan By Defining The Role And Functions of NGOs", *Kyrgyzstan Today. Policy Briefs On Civil Society, Migration, Islam, Corruption*, Bişkek: American University Of Central Asia, Social Research Center, 2008.

Shakleina, Tatyana, *Rossija i Ssha v Novom Mirovom Porjadke. Diskussija V Politiko-Akademicheskikh Soobwestvah Rossii i SShA (1991–2002) Yeni Dünya*

Düzeninde Rusya ve ABD. Rusya ve ABD'nin Akademik Camiasındaki Tartışmalar (1991-2002), Moskova, Iskran Yayınları, 2002.

Sheehan, Michael J., *The Balance of Power: History and Theory*, London, NY, Routledge, 2000.

Shlykov, Vitaliy, “Oboronnaja Ekonomika v Rossii (Rusya'nın Savunma Ekonomisi)”, Stiven E. Miller, Dmitriy Trenin, (der.), *Vooruzhennye Sily Rossii: Vlast' i Ppolitika (Rusya'nın Silahlı Kuvvetleri: İktidar ve Politika)*, Cambridge, MIT Press Yayınları, 2005.

Smith, Steve, Booth, Ken (der.), *International Relations Theory Today*, Cambridge, 1995.

Syroejkin, K.L., *Mifi i Realnost Etnicheskogo Separatizma v Kitae i Bezopasnost Centralnoy Azii*, Almatı Dayk Pres, 2003.

Syroezhkin, *Problemy Sovremennogo Kitaja İ Bezopasnost' V Central'noj Azii*, Almaty, KİSİ Yayınları, 2006.

Sked, Alan, *Europe's Balance Of Power, 1815-1848*, London, The MacMillan Company, 1979.

Starr, Frederick, *A Greater Central Asia Partnership' for Afghanistan and Its Neighbors, Silk Road Paper*, Central Asia - Caucasus Institute, 2005.

Starr, Frederick, (der.) *The Legacy of History in Russia and the New States of Eurasia*, Armonk, New York: M.E. Sharpe, 1994.

Sultanov, B.K., vd., *Politika i İnteresy Mirovıh Derjav v Kazakhstane*, Almatı, Friedrich Ebert Stiftung, 2002.

Shiping, Tang, *From Offensive Realism to Defensive Realism: A Social Evolutionary Interpretation of China's Security Strategy*, State of Security and International Studies, No: 3, S. Rajaratnam School of International Studies, Singapore, 2007.

Şelyapin F.İ., *Politicheskaya Sub'ektnost' v Sovremennom Politicheskom Razvıtii (Teoriko-Konseptual'nyı Analiz) (Çağdaş Siyasi Gelişimde Siyasi Öznellik (Teorik-Kavramsal Analiz))*, Moskova, 2008.

Tanrısever, Oktay, "Güç", *Devlet ve Ötesi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

Tezkan, Yılmaz, (der.), *Uzak ve Eski Komşumuz Çin*, İstanbul, Ülke Kitapları, 2002.

Terent'ev M. A., *Rossiya i Angliya v Sredney Azii (Orta Asya'da Rusya ve İngiltere)*, Sant Petersburg, Merkul'ev Yayınevi, 1875.

Tiulegenov, Medet, "Social Capital Or Whether NGO's Are The Place For Collective Action?," *Kyrgyzstan Today. Policy Briefs On Civil Society, Migration, Islam, Corruption*, Bişkek: American University Of Central Asia, Social Research Center, 2008.

Trenin, Dmitri V., *Russia's China Problem*, Moskova, Carnegi Yayınları, 1998.

Tsygankov P. A., (der.), *Teoriya Mezhdunarodnih Otnosheniy. Hrestomatiya*, Moskova, Gardariki Yayınları, 2005.

Vasquez, John A., Elman, Colin, (der.), *Realism and the Balancing of Power: A New Debate*, Upper Saddle River: Prentice Hall, 2003.

Waltz, Kenneth N., George H. Quester, *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*, Ersin Onulduran (çev.), Ankara, SBF Yayınları, 1982.

Waltz, Kenneth, *Theory of International Relations, Reading*, Addison-Wesley, 1979.

Walt, Stephen M., "Keeping the World 'Off-Balance': Self-Restraint and U.S. Foreign Policy," *America Unrivaled: The Future of the Balance of Power*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 2002, s.121-154.

Walt, Stephen, *The Origins Of Alliances*, NY, Cornell University Press, 1987.

Williams, Howard, Wright, Moorhead, Evans, Tony, (der.), *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme*, Zana Çitak ve diğerleri, (çev.), Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996.

Williams, Paul D., (der.), *Security Studies: An Introduction*, London- New York, Routledge, 2008.

Wishnick, Elizabeth, *Russia, China and The United States In Central Asia: Prospects For Great Power Competition And Cooperation In The Shadow Of The Georgian Crisis*, Army War Coll Strategic Studies Institute, Carlisle PA, Şubat 2009, <www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/PUB907.pdf>

Wohlforth, William C., "Revisiting Balance of Power Theory in Central Eurasia", Paul, T.V., Wirtz, James J., Fortmann, Michel, (der.), *Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century*, California, Stanford University Press, 2004, s. 214-239.

Wright, Moorhead, (der.), *Theory And Practice Of The Balance Of Power, 1486-1914: Selected European Writings*, Londra, Dent, 1975.

Yalvaç, Faruk, "Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar," Atilla Eralp, (der.), *Devlet Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1996, s. 131-184.

Yıldırım, Sevil, *Dünyada ve Türkiye 'de Petrol*, Ankara, DTM Yayınları, 2003.

Yılmaz, Sait, *Güç ve Politika*, İstanbul, Alfa Yayınları, Mayıs 2008.

Zakaria, Fareed, *Özgürlüğün Geleceği (Yurtta ve Dünyada İlliberal Demokrasi)*, Meral Öztoprak Sağır, H.Serkan Akıllı, (çev.), İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2007.

Makaleler:

Akdemir, Erhan, “Amerika’nın Ortadoğu Politikasının Şekillenmesinde Düşünce Kuruluşlarının Rolü”, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 8, 2007, s. 53-74.

Andican, Ahat, “Çin Satrancında Orta Asya”, *Avrasya Dosyası*, Cilt:12, Sayı: 1, 2006, s. 7- 36.

Arianfar, Aziz, “Afganistan ve Asya’daki Bölgesel Kuruluşlar: ŞİÖ ve CICA” Konferans Tebliği, IV. Uluslararası Türk-Asya Kongresi, İstanbul, 27-29 Mayıs 2009.

Askeri Ruhun Reformu, “*Vlast*” *Dergisi*, Sayı: 41 (794), 20.10.2008.

Auezov, Murat, “Kitajsko-Kazahstanskije Otnosheniya: İstoriya Sovremennost”, *Central Asia and The Caucasus*, Sayı: 3(4), 1999, <http://www.ca-c.org/journal/cac-04-1999/st_20_auezov.shtml>, (10.05.2009).

Aujezov Murat: "My Ne Dolzhny Verit' Tomu, Chto Govorjat Kitajskie Politiki (Çin Politikacıların Söylediklerine İnanmamalıyız)", *Navigator*, (30.11.2004).

Auezov, “Boytes’ Kitajcev v Horgos Prihodyashih”, *Respublika*, Kasım 2004, <<http://kub.info/article.php?sid=7401>>, (05.05.2008)

Aydın, Mustafa, “Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 51, Sayı:1, 1996, s. 72-114.

Aydın, Mustafa, “Uluslararası İlişkilerin ‘Gerçekçi’ Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1 (2004), s. 33-60.

Babak, Vladimir, “Astana v Treugol'nike Moskva-Washington-Pekin. Osnovnye Napravleniya Vneshnej Politiki Kazahstana Na Rubezhe Tret'ego Tysjacheletija (Moskova- Washington-Pekin Üçgeninde Astana. Üçüncü Binyılın Eşiğinde Kazakistan Dış Politikasının Ana Eğilimleri)”, *Central Asia & The Caucasus*, Sayı: 5, 1999, <http://www.ca-c.org/journal/cac-05-1999/st_25_babak.shtml>.

Babak, Vladimir, “Astana v Treugol'nike Moskva-Washington-Pekin, Kazahstansko-Amerikanskije Otnoshenija”, *Central Asia & The Caucasus*, Sayı: 6, 1999.

Balakrishnan, Gopal, “States of War”, *New Left Review*, Sayı: 36, Kasım–Aralık 2005, s. 5-32.

Barutca, Hayri, “Orta Asya’ya Ulaşımında Demiryolu Alternatifi, Bölgesel Güçler Ve Türkiye”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, <www.akademikbakis.org/pdfs/8/ulasim.doc>, (02.02.2009)

Batalov, E.Ya., “Russkaja İdeja İ Amerikanskaja Mechta (Rus Fikri ve Amerikan Rüyası)”, *SSha, Kanada Dergisi*, Sayı: 11 ve 12, (Kasım-Aralık 2000), <<http://www.iskran.ru/journal.php?id=73>, <http://www.iskran.ru/journal.php?id=72>>

Blank, Stephen, "Energy, Economics, and Security in Central Asia: Russia and Its Rivals," *Central Asian Survey*, Cilt: 14, Sayı: 3, 1995, s. 373-406.

Blank, Stephen, “China, Kazakh Energy and Russia: An Unlikely Ménage a Trois”, *The China and Eurasia Forum Quarterly*, Cilt: 3, Sayı: 3, (Kasım 2005), s. 101-102.

Brækhus, Kyrre Elvenes, Øverland, Indra, “A Match Made in Heaven? Strategic Convergence between China and Russia,” *China and Eurasia Forum Quarterly*, Cilt: 5, Sayı: 2, Mayıs 2007, ss. 41-61.

Brooks, Stephen G., “Dueling Realisms (Realism in International Relations),” *International Organization*, Cilt: 51, Sayı: 3, (Yaz 1997).

Brzezinski, Zbigniew, “Hegemonic Quicksand”, *The National Interest*, (Kış 2003/04), s. 5-16.

Burghart, Dan, “The New Nomads? The American Military Presence in Central Asia”, *China and Eurasia Forum Quarterly*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2007, s.5-19.

Butakov, Ya., “Amerikano-Kitajskij Novyj Mirovoj Poryadok. Kak Budut Delit' Mir SShA i KNR? (Amerika ve Çin'in YDD. ABD ve ÇHC Dünyayı Nasıl Paylaşırlar?)”,

<<http://www.win.ru/china/1312.phtml?PHPSESSID=50e681baefe804f7bb07bb96e53baf60>>.

Calleo, David P., "Unipolar Illusions," *Survival Global Politics and Strategy*, Cilt: 49, Sayı: 3, 2007, s. 73-78.

Carothers, Thomas, "The 'Sequencing' Fallacy", *Pro et Contra*, (Ocak - Şubat 2007), s. 85-102.

Cherian, John, "The Politics of Pipelines", *Frontline*, Cilt: 22, Sayı: 13, (18 Haziran- 1 Temmuz 2005).

Cohen, Ariel, "Yeni Büyük Oyun: Avrasya'da Boru Hattı Siyaseti", *Avrasya Etüdüleri*, Cilt: 3, Sayı: 1.

Cohen, Ariel, "The Dragon Looks West: China and the Shanghai Cooperation Organization", *Heritage Lectures*, Sayı: 961, (Eylül 2006).

Cymburskiy, "Evropa – Rossija": "Tretya Osen' Sistemy Civilizacij (Avrupa-Rusya: Medeniyetler Sistemin Üçüncü Sonbaharı)", *Polis*, Sayı: 2, 1997, s. 56- 76.

Cymburskiy, "Narody Mezhdü Civilizacijami (Medeniyetler Arasındaki Halklar)", *Pro et Contra*, Cilt: 2, Sayı: 3, 1997, s. 154-184.

Cymburskiy, V. L., "Geopolitika Dlya "Evraziyskoy Atlantidi", *Pro et Contra*, Cilt: 4, Sayı: 4, (Güz 1999), s. 141- 175.

Çakmak, Cenap, "Çin, Enerji ve ABD", <<http://www.bilgesam.org/tr/kuresel-arastirmalar/cin/227-cin-enerji-ve-abd.html>>, (04.11.2008)

Çakmak, Cenap, "Realist Teori, Uluslararası İlişkilere Etkisi Ve Kritiği", *Kamu Hukuk Arşivi*, Mart 2006, s. 44-55.

Çetintaş, Hakan, "Küreselleşme ve Beyin Göçü", <http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=229>, (15.02.2009)

Çolakoğlu, Selçuk, "Şanghay İşbirliği Örgütünün Geleceği ve Çin" *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, (Bahar 2004), <www.unidergisi.com>.

Daojiong, Zha, "China's Energy Security: Domestic and International Issues," *Survival*, Cilt: 48, Sayı: 1, (Bahar 2006), s. 179-190.

Djantureeva, E., "Toplivno-jenergetičeskij kompleks. Zapasy, dobycha i investicii (Enerji-Yakıt Kompleksi.Rezervler, Üretim ve Yatırımlar)," *Kazakistan Uluslararası İş Dergisi*, Sayı: 3, 2007, <<http://www.investkz.com/journals/52/495.html>>.

Dongfeng, Ren, "The Central Asia Policies of China, Russia and the USA, and the Shanghai Cooperation Organization process: a View From China," (Ekim- Aralık 2003), <<http://editors.sipri.se/pubs/CentralAsiaSCO.pdf>>.

Dorian, James P., Wigdortz, Brett H., Gladney, Dru C., "China and Central Asia's Volatile Mix: Energy, Trade and Ethnic Relations", *Asia Pasific Issues*, Sayı: 31, May 1997, s. 1-11.

Druzhinin, Sergej, "Kitay Krupnejshij V Mire İmporter Stankov (Çin, Dünyanın en Büyük Makine İthalatçısı)", <<http://www.chinapro.ru/rubrics/1/1316/>>, (03.03.2009)

Erhan, Çağrı, "ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları," *Stradigma*, Sayı 10, Kasım 2003, www.stradigma.com

Erhan, Çağrı, "ABD'nin Ulusal Güvenlik Anlayışı," *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 56, Sayı: 4, 2001, s. 78-92.

Erhan, Çağrı, "NATO Niçin Küresel Bir Güvenlik Örgütü Haline Gelmelidir", *Stradigma*, Sayı: 12, Ocak 2004, www.stradigma.com.

Feng, Liu, Ruizhuang, Zhang, "The Typologies of Realism", *Chinese Journal of International Politics*, Cilt: 1, 2006, s. 109–134.

Ferguson, Niall, "Hegemony or Empire," *Foreign Affairs*, Cilt: 82, Sayı: 5, Eylül/Ekim 2003, s. 154-161.

Ferguson, Niall, "The Nation; True Cost of Hegemony: Huge Debt (ABD'nin Hegemonyasının Gerçek Bedeli: Muazzam Borçlar)", *The New York Times*, 20 Nisan 2003,

<<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9C07E4D7153AF933A15757C0A9659C8B63>>.

Heslin, Sheila N., "The New Pipeline Politics," *The New York Times*, (10 Kasım 1997).

Hill, Fiona, "A Not-So-Grand Strategy: U.S. Policy in the Caucasus and Central Asia Since 1991", *Politique Etrangere*, Şubat 2001,
<http://www.brookings.edu/articles/2001/02foreignpolicy_hill.aspx>, (01.06.2009).

Hill, Fiona, "Pereosmyslenie Kompleksnogo Podhoda k Bezopasnosti v Centralnoy Azii (Orta Asya Güvenliğine Kapsamlı Yaklaşımın Yeniden Değerlendirilmesi)", *Kazakhstan v Globalnih Protsessah*, Sayı: 2 (4), 2005, s. 21- 27.

Huasheng, Zhao, "Problemı Politiki Kitaya v Centalnoy Azii (Çin'in Orta Asya Politikası Sorunları) ", *Kazakhstan v Globalnih Protsessah*, Sayı: 2, 2004, s. 63-73.

Huasheng, Zhao, "Politicheskij Aspekt Kitajskokazahstanskih Otnoshenij, *Kazenergy*, Sayı: 2 (26-27), 2009,
<http://www.kazenergy.com/index.php?option=com_content&task=view&id=8733&Itemid=804>

Houser, Trevor, "The Roots of Chinese Oil Investment Abroad," *Asia Policy*, Sayı: 5, (Ocak 2008), s. 141–66.

Fisher, Uri J., "U.S. Post-Cold War Foreign Policy in Central Asia: Offensive and Defensive Realism Considered", s. 1-32,

<<http://www.ashburninstitute.org/pdfs/uri%20fisher%202002.pdf>>

Fuller, Graham, "The Emergence of Central Asia," *Foreign Policy*, Bahar 1990, s. 49-67.

Gangale, Thomas, "Alliance Theory: Balancing, Bandwagoning, and Detente", *OPS-Alaska and San Francisco State University International Relations*, 27 October 2003,
<http://pweb.jps.net/~gangale/opsa/ir/Alliance_Theory.htm>, (07.11.2008)

Gardels, Nathan, "Amerika'nın Yumusak Gücünün Yükselisi ve Düşüsü," *New Perspectives Quarterly*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2005, s. 36-43.

Gasimova, A., "White Stream Gas Pipeline Double Profitable for Azerbaijan. Ukraine's President, *Trend Capital*, (30.05.2008).

Germanovich, Gene, "The Shanghai Cooperation Organization: A Threat to American Interests in Central Asia?," *The China And Eurasia Forum Quarterly*, Cilt: 6, Sayı: 1, (Şubat 2008), s. 19- 38.

Gladney, Dru C., "China's Interest in Central Asia: Energy and Ethnic Security", Robert Ebel, Rajan Menon, (der.), *Energy and Conflict in Central Asia and Caucasus*, New York, Rowman and Littlefield, 2001, s. 209-223.

Gleason, Gregory, "Inter-State Cooperation in Central Asia from the CIS to the Shanghai Forum," *Europe-Asia Studies*", Cilt: 53, Sayı: 7, 2001, s.1077-1095.

Grozin, Andrey, "Vliyanie Mirovyh Centrov Sily Na Kazahstan i Novye Geopoliticheskie Tendencii v Gosudarstvah Central'noy Azii (Dünya Güç Merkezlerinin Kazakistan'a Etkisi ve Orta Asya Ülkelerinin Yeni Jeopolitik Eğilimleri)," *Central'naja Azija i Kavkaz*, Sayı: 3 (45), 2006, s. 44-57.

Gowan, Peter "A Calculus Of Power", *New Left Review*, Sayı: 16, July-August 2002, <<http://www.newleftreview.org/?view=2399>>, (10.12.2007)

Gökırmak, Mert, "Tehdit Dengesi' Ve NATO İttifakının Geleceği", *Stradigma Dergisi*, Sayı: 11, Aralık 2003.

Guancheng, Xing, "China and Central Asia", Roy Allison, Lena Jonson (der.), *Central Asian Security: The New International Context*, Londra-Washington, Royal Institute of International Affairs-Brookings Institution Press, 2001.

Gusejnova, Manana, "Novye Tendencii V Politike SŞA v Centralnoj Azii i Zakafkazye (ABD Politikasında Orta Asya ve Kafkasya Bölgesindeki Yeni Eğilimler)", *SŞA-Kanada*, Sayı: 2, 2003, s. 43-80.

Leonid Gusev, "Perspektivy Sozdaniya Energeticheskogo Kluba ShOS (ŞİÖ Enerji Kulübünün Oluşturma Perspektifleri),"

<<http://www.mgimo.ru/news/experts/document124818.phtml>>, (28.10.2009)

Gustaaf Geeraerts, Jing Men, "Çin'de Uluslararası İlişkiler Teorisi", (Çev. Gökhan Koçer), *Avrasya Dosyası*, Cilt: 12, Sayı: 1, 2006, s. 151-184.

Haas, Richard N, "Paradigm Lost", *Foreign Affairs*, Cilt: 74, Sayı: 1, Ocak/Şubat 1995.

Haas, Ernst B., "The Balance Of Power: Prescription, Concept, Or Propaganda", *World Politics*, Cilt: 5, Sayı: 4, (Temmuz 1953), s. 442- 477.

Farhad Hamraev, "ŞOS v Formirovanii Sistemı Regionalnoy Bezopasnosti (Bölgesel Güvenlik Sisteminin Oluşturulmasında ŞİÖ)", *Kazahstan v Globalnih Processah*, Sayı: 1, 2005, s. 73- 88.

Heller, Eric Nathaniel "Power Projections of the People's Republic of China: An Investigative Analysis of Defensive and Offensive Realism in Chinese Foreign Policy", *"ACDIS" Occasional Paper Series*, Kasım 2003.

Hramçihin, Aleksandr, "Narodno-Osvoboditel'naja. Vooruzhennye Sily Kitaja. Obwie Svedenija (Kurtuluş Ordusu. Çin'in Silahlı Kuvvetleri. Genel Bilgiler)", <<http://www.chaskor.ru/p.php?id=4181>>, (10 Mart 2009)

Hramçihin, Aleksandr, "ABD, Rusya ve Çin'in Silahlı Kuvvetleri", <<http://www.chaskor.ru/p.php?id=954>>, (10.10.2008)

Hramçihin, Aleksandr, "Çin'in Kurtuluş Ordusu-5", <<http://www.chaskor.ru/p.php?id=4395>>, 17.03.2009)

Hramçihin, Aleksandr, "Kitajskij "Velosiped". KNR. Paradoksy Razvitija (Çin Bisikleti.ÇHC. Kalkınma Çelişkileri)," *Novyj Mir*, Sayı:3, 2008, <http://magazines.russ.ru/novyi_mi/2008/3/hr11.html>, (15.03.2009)

Huntington, Samuel, "The Erosion of American National Interests," *Foreign Affairs*, Cilt: 76, Sayı: 5, (Eylül- Ekim 1997), s. 1-15.

Huntington, Samuel, "The Lonely Superpower," *Foreign Affairs*, Cilt: 78, Sayı: 2, 1999, s. 35- 49.

Ikenberry, G. J., "Illusions of Empire: Defining The New American Order", *Foreign Affairs*, Cilt: 83, Sayı: 2, 2004, s. 144-154.

Inozemtsev, Vladislav, "O Razumnoy Energeticheskoy Politike", *Svobodnaya Mysl'*, Sayı: 9-10 (1570), 2006, s. 15- 24.

Ipek, Pınar, "The Role of Oil and Gas in Kazakhstan's Foreign Policy: Looking East or West", *Europe-Asia Studies*, Cilt: 59, Sayı: 7, (Kasım 2007), s.1179 – 1199.

Jervis, Robert, "The Remaking of a Unipolar World," *The Washington Quarterly*, Cilt: 29, Sayı: 3, (Yaz 2006), s. 7-19.

Kasenov, Umirserik, "Novaya "Bolshaya Igra" v Central'noy Azii", *Central Asia & Central Caucasus Dergisi*, Ağustos 1997, s. 3, <http://www.ca-c.org/journal/08-1997/st_11_kasenov.shtml>, (14.03.2009).

Kaukenov, Adil, "Kazahstansko-Kitajskie Ekonomicheskie Otnosheniya: Mehanizmy i Principy, *Kazenergy Dergisi*, Sayı: 2, (Mart - Nisan 2009), <<http://www.kazenergy.com/content/view/8741/804/lang,ru/>>

Kaukenov, Adil, "İnteresy Kitaya i İndii v Centralnoy Azii (Çin ve Hindistan'ın Orta Asya'daki Çıkarları)", *Analytic*, Sayı: 2 (48), 2009, s. 46-54.

Kaushik, Devendra, "Politika Prezidenta Putina v Centralnoy Azii (Putin'in Orta Asya Politikası)", *Kazakhstan v Globalnih Protsessah*, Sayı: 2 (4), 2004, s. 85-95.

Kazakhstan v Globalnyh Processah, *IWEP*, Sayı: 4, 2005, s. 38-52.

Kazakpaev, Marat, “SŞA- Kırgızistan: Model Vzaimodeystviya Neravnovestnih Uçastnikov (ABD-Kırgızistan: Eşit Olmayan Aktörlerin İşbirliği Modeli)”, *Central Asia & Central Caucasus*, Sayı: 3 (45), 2006, s. 57-72.

Kazakistan Gaz Sanayi Perspektifleri”, *Kazakistan Dergisi*, 2006, Sayı: 3, <<http://www.investkz.com/journals/48/81.html>>

Ken Booth, “Güvenlik ve Özgürleş(tir)me”, *Avrasya Dosyası*, Cilt: 9, Sayı: 2, Yaz 2003, s. 51-70.

Kennan, George F., “The Shape of American Foreign Policy in the Postcold–War Era: A Perspective Honed in the Twentieth Century”, *American Foreign Policy Interests*, Sayı: 27, 2005, s.167–169.

Klare, Michael, “United States: Energy and Strategy”, *Le Monde Diplomatique*, (Kasım 2002), <<http://www.kozmopolit.com/Irakspecial/MTKklaretr1.html>>

Koç, Şanlı Bahadır, “ABD: İmparator, Güliiver ya da “Eşit Olmayanlar Arasında Birinci”, *Stratejik Öngörü: 2023 Sempozyum Sunumu*, ASAM, 9-13 Ekim 2006, <http://www.asam.org.tr/fpr/2023_ABD.ppt#2>, (20.04.2009)

Kodaman, Timuçin, “Türkistan Üzerinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya Federasyonu ile Rekabeti,” *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 1, Yaz 2008, s. 335-350.

Köni, Hasan, “Amerika'nın Ulusal Güvenlik Stratejisi,” *Stratejik Analiz*, Haziran 2003, s. 81-83.

Krauthammer, Charles, “The Lonely Superpower,” *The New Republic*, Cilt: 205, Sayı: 5, 29 Temmuz 1991, s. 23-27.

Krauthammer, Charles, “The Unipolar Moment,” *Foreign Affairs: America and the World*,” Cilt: 70, Sayı: 1, 1990/91, s. 23-33.

Kurlantzick, Joshua, "Charm Offensive: How China's Soft Power Is Transforming the World (E-Notes)", *Foreign Policy Research Institute*, (Ağustos 2007),
<<http://www.fpri.org/enotes/200708.kurlantzick.chinacharmoffensive.html>>

Kurtov, Adjar, "Türkmenistan Yönetimin Enerji Politikası, *Avrasya Evi.Haber ve Yorum Portalı*, 17 Temmuz 2007,
<<http://www.eurasianhome.org/xml/t/expert.xml?lang=ru&nic=expert&pid=1174>>.

Kurtov, Ajdar, "Srazhenie Za Central'nuju Aziju Eshe Vperedı", *Nezavisimaja Gazetesi*, 26 Eylül 2008.

Kytspotter, Vincen de, "Bol'shaja igra v Central'noj Azii (Orta Asya'da Büyük Oyun)", *Yadernij Kontrol'*, Cilt: 11, Sayı: 1 (75), Şubat 2005, s. 81-102.

Layne, Christoher, "Kant or Cant: The Myth of the Democratic Peace, *International Security*," *International Security*, Cilt: 19, Sayı: 2, Sonbahar 1994, s. 5-49.

Layne, Christopher, "America as European Hegemon," *National Interest*, Sayı: 72, (Yaz 2003), s. 17-29.

Layne, Christopher, "Offshore Balancing Revisited," *The Washington Quarterly*, Cilt: 25, Sayı: 1, (Yaz 2002), s. 233-248.

Layne, Christopher, "Rethinking American Grand Strategy: Hegemony or Balance of Power in the Twenty-First Century?," *World Policy Journal*, Cilt: 15, Sayı: 2, (Yaz 1998), s. 8-28.

Layne, Christopher, "The Unipolar Illusion Revisited: The Coming End of the United States' Unipolar Moment," *International Security*, Cilt: 31, Sayı: 2, (Sonbahar 2006), s. 7-41.

Layne, Christopher, "US Hegemony and the Perpetuation of NATO," *Journal of Strategic Studies*, Cilt: 23, Sayı: 1, (Eylül 2000), s. 59-91.

Legro, Jeffrey W., Moravcsik, Andrew, "Is Anybody Still a Realist?," *International Security*, Cilt: 24, Sayı: 2, (Sonbahar 1999), s. 5-55.

Legvold, Robert, "Sovremennie Otnosheniya SŞA, Kitaya, Rossii i Vivodi Po Centralnoy Azii", *Kazakhstan v Golobalnih Processah*, Sayı: 2(4), 2005, s. 15-20.

Levine, Richard M., "The Mineral Industry Of Turkmenistan,"
<<http://minerals.usgs.gov/minerals/pubs/country/1994/9442094.pdf>>

Lieven, Anatol., "To Russia With Realism", *The American Conservative*, (26 Mart 2007), <<http://www.amconmag.com/article/2007/mar/26/00007/>>.

Lukin, Oleg, "Türkmenistan'ın Gaz Maskesi", *Neftegazovaya Vertikal Dergisi*, Sayı: 1, 2006.

Lyons, Gene M. "Rethinking American Foreign Policy: Toward Realistic Multilateralism", *American Foreign Policy Interests*, Sayı: 29, 2007, s.73–86.

Malgin, Artem V., "Shanghai Co-operation Organization and security in Central Asia", s. 30-33,
<http://www.rosaluxemburgstiftung.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/Themen/Ausland/Beijing_2002/Malgin.pdf>.

Malysheva, Dina, "Centralnaya Aziya v Svete 'Demokraticheskikh Revolyucij' ('Renkli Devrimler' Işığında Orta Asya)", *Mirovaya Ekonomika i Mejdunarodnyye Otnosheniya*, Sayı: 8, 2006, s. 60-70.

Mansfield, Edward D., Jack Snyder, "Democratization and the Danger of War," *International Security*, Cilt: 20, Sayı: 1, (Yaz 1995), s. 5-38.

Marketos, Thrassy N., "China's Energy Needs and the Shanghai Cooperation Organization (SCO) in the Post 9/11 Period," *Defensor Pacis*, (*Defense Analyses Institute* (Greece), (Mart 2008), <http://www.rieas.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=724&catid=25&Itemid=72>

Matveeva, Anna, "Return to Heartland: Russia's Policy in Central Asia," *International Spectator*, Cilt: 42, Sayı: 1, (Mart 2007), s. 43-62.

Mearsheimer, John, "Pochemu My Skoro Budem Toskovat' Po Holodnoy Voyne (Yakında Neden Soğuk Savaşa Özlem Duyacağız)", *Rossija V Global'noy Politike Dergisi*, Sayı: 6, Kasım-Aralık 2008, <<http://www.globalaffairs.ru/numbers/35/10830.html>>, (26.12.2008)

Mearsheimer, John, "The False Promise of International Institutions," *International Security*, Cilt: 19, Sayı: 3, Yaz 1994, s. 5-49.

Mearsheimer, John, "Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War", *International Security*, Cilt: 15, Sayı: 1, Yaz 1990, s. 5-56.

Mearsheimer, John, "The Rise of China Will Not Be Peaceful at All," *The Australian*, 18 Kasım 2005.

Mearsheimer, John, Brzezinski, Zbigniew, "Clash of the Titans," *Foreign Policy*, Cilt: 145, Ocak/Şubat 2005, s. 46-50.

Mihalka, Michael, "Not Much of a Game: Security Dynamics in Central Asia", *China and Eurasia Forum Quarterly*, Cilt: 5, Sayı: 2 (2007) s. 21-39.

Nurgaliev, Bulat, "Sanghay İşbirliği Örgütü ve Asya Güvenliği" adlı Tebliğ, Uluslararası Türk-Asya Kongresi, İstanbul, 27-29 Mayıs 2009.

Nurgaliev, Marat, "Kazahstansko-Amerikanskoe Voenno-Politicheskoe Sotrudnichestvo v Kontekste Geopoliticheskikh İnteresov SŞA v Centralnoy Azii (ABD'nin Orta Asya'daki Jeopolitik Çıkarları Kapsamında Kazak-Amerikan Askeri-Siyasi İşbirliği)", *Central Asia & Caucasus*, Sayı: 2 (50), 2007, s. 61- 71.

Olcott, Martha Brill, "Central Asia's Islamic Awakening," *Current History*, Cilt: 93, Sayı: 582, (Nisan 1994), 150-54.

Olcott, Martha Brill, "The Myth of 'Tsentral'naia Aziia", *Orbis*, Cilt: 38, Sayı: 3, (Yaz 1995), s. 549-66.

Oliker , Olga, “Kazakhstan’s Security Interests and Their Implications for the U.S.-Kazakh Relationship”, *China and Eurasia Forum Quarterly*, Cilt: 5, Sayı: 2, (Mayıs 2007), s. 63-72.

Olim, Alisher, “SShA i Rossija. Media vojna v Kirgizii (ABD ve Rusya. Kırgızistan’da Medya Savaşı)”, <<http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1194298500>>, (6 Kasım 2007).

Omarov, M.N., “Central'naja Azija i Rossija: Vzaimnoe Pritjazhenie Zhiznenno Vazhnyh İnteresov (Orta Asya Ve Rusya: Hayati Çıkarların Karşılıklı Çekimi)”, <<http://easttime.ru/reganalitic/1/176.html>>, (25.12.2008)

Pan, Guang, "China's Success in the Middle East," *Middle East Quarterly*, (Aralık 1997), <<http://www.meforum.org/373/chinas-success-in-the-middle-east>>

Panfilova, Viktorija, “Po NATOvskomu Proektu”, *Nezavisimaya Gazeta*, 1 Nisan 2008.

Paramonov, Vladimir, Stokov, Aleksei, "Sistemoobrazuyushie Problemy Na Puti Ekonomicheskoy Integracii Rossii i Stran Central'noj Azii: “Globalizacia” Protiv “Regionalizacii” (Rusya ve Orta Asya Ülkelerinin Entegrasyonu Önündeki Yapıtaşlı Sorunlar: “Küreselleşme”ye Karşı “Bölgeselleşme”), <<http://easttime.ru/reganalitic/1/183.html>>, (29.01.2009)

Pasquazzi , Simone, “Power Transition Theory And The Outbreak Of Wars: A Theoretical Model For Preventing Global And Regional İnter-State Conflicts İn The 21st Century?,” <http://www.scenarinternazionali.org/Transizione/articoli/pdf/Pasquazzi_PowerTransition.pdf>.

Pehlivantürk, Bahadır, “Tarihten Bugüne Doğu Asya Dünya Düzeni ve Çin”, *Avrasya Dosyası*, Cilt: 12, Sayı: 1, 2006, s. 127.

Pekin ABD’nin Deniz Hakimiyetine Meydan Okudu”, *Nezavisimaya Gazeta*, 11 Mart 2009, <http://www.ng.ru/world/2009-03-11/6_china.html?mthree=4>.

Petrol Sanayisinin Geçmişi”, *Neftgazovaya Vertikal’ Dergisi*, Sayı: 20, 2007, <<http://www.ngv.ru/article.aspx?articleID=24914>>;

Peyrouse, Sebastien, “The Hydroelectric Sector in Central Asia and the Growing Role of China”, *China and Eurasia Forum Quarterly*, Cilt: 5, Sayı: 2, (Mays 2007), s. 131-148.

Pham, Peter J., “Beijing’s Great Game: Understanding Chinese Strategy in Central Eurasia,” *American Foreign Policy Interests*, Sayı: 28, 2006, s. 53–67.

Pirinçci, Ferhat, “Soğuk Savaş Sonrasında ABD’nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 63, Sayı: 1, (Ocak-Mart 2008), s. 207-235.

Pozdnjak, Vjacheslav, “ODKB i Drugie Na ‘Bol’shoj Shahmatnoj Doske’(Büyük Satranç Tahtasında KGAÖ ve Diğerleri)”, *Security Aspects*, Analytical Bulletin of Project “Windows of NATO”, Sayı: 1, 2009, s. 3-10.

Prikaspiyskiy Gazoprovod (Hazar kıyası Boru hattı)”, <<http://www.gazprom.ru/articles/article29083.shtml>>, (21.01.2009)

Proekt Gazoprovoda “Yuzhniy Potok”. Spravka (“Güney Akım” Gaz Boru Hattı Projesi. Bilgi), <<http://www.rian.ru/economy/20090111/158893849.html>>, (11.01.2009).

Raith, Michael, Weldon, Patrick, “Energy Cooperation and the Shanghai Cooperation Organization: Much Ado about Nothing?” (25 Nisan 2008), <<http://www.eurasianet.org>>

Rice, Condoleezza, “ABD'nin Ulusal Çıkarlarını Yeniden Düşünmek: Yeni Ortamda Siyasi Realizm”, *Foreign Affairs*, 18 Haziran 2008, <<http://www.inosmi.ru/stories/01/06/28/3008/242010.html>>, (07.07.1977)

Richardson, Luiza, “Za Predelami Tradicionnogo Balansa Sil (Geleneksel Güçler Dengesi Dışında)”, *Pro et Contra*, (Aralık 2007), s. 95-102.

Pirani, Roberto, "Caspian Gas For Eastern and Central Europe," GUEU –White Stream Pipeline Company Limited, London (UK), 2007, <http://www.doingbusiness.ro/energy2007/presentations/getfile.php?filename=GUEU-Roberto_Pirani.pdf>, (24.01.2009)

Rogov S.M., "Rossija i SShA v Mnogopoljarnom Mire (Çokkutuplu Dünyada Rusya ve ABD)", *SShA — Ekonomika, Politika, İdeologija*, 1992, Sayı: 10, s. 3-14.

Rol' Avtodorozhnogo Marshruta "Sankt – Peterburg – Moskva – Nizhnij Novgorod – Kazan' – Orenburg – Granica Respubliki Kazahstan v Evroaziatskoy Transportnoj Sisteme i v Social'no-Ekonomicheskom Razvitii Zony Tyagotenija (Otoyol Güzergahının Avrasya Ulaşım Sistemi ve Çekim Bölgesinin Sosyal Ekonomik Gelişimindeki Rolü)", <http://mindortrans.tatar.ru/rus/file/pub/pub_9140.doc>, (18.02.2009)

Rumer, Boris, "The Powers in Central Asia", *Survival: Global Politics and Strategy*, 1468-2699, Cilt: 44, Sayı: 3, 2005, s. 57 – 68.

Rumer, Eugene B., "Flashman's Revenge: Central Asia after September 11," *Strategic Forum*, Sayı: 195, (Aralık 2002), s. 1-8.

Rumer, Eugene B., "The US Interests and Role in Central Asia After K2", *Washington Quarterly*, Cilt: 29, Sayı: 3 (Yaz 2006), s. 141-154.

Rumer, Eugene B., "China, Russia and the Balance of Power in Central Asia", *Strategic Forum*, Sayı: 223, (Kasım 2006), s. 1- 8.

Ryabchuk, V.D., "Problemy Voennoj Nauki İ Voennogo Prognozirovaniya V Uslovijah İntellektual'no-İnformacionnogo Protivoborstva (Entelektüel-Enformasyon Savaş Şartları Altında Askeri Planlama Ve Bilim Sorunları)", *Voennaja Mysl' Dergisi*, 2008, Sayı: 5. <http://www.mil.ru/files/vm5_2008.pdf>.

Rynning Sten, Ringsmose, Jens, "The Return of Realism?" *International Politics*, Sayı: 45, 2008, s. 19–39.

Rywkin, Michael, "Putin's Russia: Neither Friend Nor Foe", *American Foreign Policy Interests*, Cilt: 29, Sayı: 1, (Ocak 2007), s. 37-44.

Rywkin, Michael, "Russia and the Near Abroad Under Putin", *American Foreign Policy Interests*, Sayı: 25, 2003, s. 3-12.

Rywkin, Michael, "The Great Game Revisited", *American Foreign Policy Interests*, Sayı: 26, 2004, s. 467-475.

Rywkin, Michael, "Security and Stability in Central Asia: Differing Interests and Perspectives", *American Foreign Policy Interests*, Sayı: 28, 2006, s.193-217.

Samujlov, Sergey M., "Amerikanskoe Voennoe Prisutstvie v Srednej Azii i Kongress (Orta Asya'da Amerikan Varlığı ve Kongre)", *SShA i Kanada: Ekonomika, Politika, Kul'tura*, Sayı: 8 (416), Ağustos 2004, s. 25-44.

Sandole, Dennis J.D., "Central Asia: Managing The Delicate Balance Between The "Discourse Of Danger," The "Great Game," And Regional Problem Solving", *Communist and Post-Communist Studies*, Sayı: 40, 2007, s. 257-267.

Schweller, Randall "Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In", *International Security*, Cilt: 19, Sayı: 1, (Yaz 1994), s. 72- 107.

Shaikhutdinov, Marat, "Central Asia: Developing the Region in the Vortex of the Geopolitical and Geoeconomic Antagonisms of the World Powers", *American Foreign Policy Interests*, Sayı: 29, 2007, s. 45-58.

Sheives, Kevin, "China Turns West: Beijing's Contemporary Strategy towards Central Asia", *Pacific Affairs*, Cilt: 79, Sayı:2, Yaz 2006, s. 205-224.

Shichor, Yitzhak, "China's Central Asia Strategy and the Xinjiang Connection: Predicaments and Medicaments in a Contemporary Perspective," *China and Eurasia Forum Quarterly*, Cilt: 6, Sayı: 2, 2008, s. 55-73.

Smith, Steve, "International Relations: Still An American Social Science?," *British Journal of Politics and International Relations*, Cilt: 2, No: 3, (Ekim 2000), s. 374–402.

Soltan, Elnur, "Rus Dış Politikasının Siyasi İktisadı", *Stratejik Analiz*, Cilt: 3, Sayı: 29, Eylül 2002.

Starr, S. Frederick, "Making Eurasia Stable," *Foreign Affairs*, Sayı: 75, Ocak- Şubat 1996, s. 80-92.

"Statement of Principles by the Coalition for a Realistic Foreign Policy",
<<http://www.realisticforeignpolicy.org/static/000027.php>> , (18.01.2007)

"Stratejik Güçlerin Durumu", <<http://russianforces.org/rus/missiles/>>, (12.01.2009).

Sultanov, Bulat, "Respublika Kazakistan i ŞOS (Kazakistan ve ŞİÖ)", *Kazakhstan v Globalnih Protsessah*, Sayı: 2, 2004, s. 74- 84.

Sultanov, Mahmud, "Central'naya Azija Kak Pole Bor'by Velikih Derzhav Za Peredel Sfer Vliyaniya (Büyük Güçlerin Mücadele Alanı Olarak Orta Asya),
<<http://www.centrasia.ru/newsA.php4?st=1181133000>>.

Suteeva K.A., "Russkie Voennye istoriki XIX v. o Prichinah i Motivah Dvizhenija Rossii na Vostok (v Srednjuju Aziju i Juzhnyj Kazahstan) (XIX.yüzyılın Rus Askeri Tarihçilerin Rusya'nın Doğuya (Orta Asya ve Güney Kazakistan'a) Doğru İlerlemesinin Gerekçeleri Ve Nedenleri Hakkında)",
<<http://www.rustrana.ru/article.php?nid=23253>>, (2007-10-11)

Sutter, Robert, "Durability İn China's Strategy Toward Central Asia – Reasons For Optimism", *The China And Eurasia Forum Quarterly*, Cilt: 6, Sayı: 1, (Şubat 2008), s. 3-10.

Syroezhkin, Konstantin, "Kazahstan i Kitay: Torgovo- Ekonomicheskoe Sotrudnichestvo (Kazakistan- Çin: Ticari-Ekonomik İşbirliği)", *Analytic*, Sayı: 1, 2009, s. 42- 48.

- Şensoy, Süleyman, “Demirden İpek Yolu: Traceca Projesi,”
<http://www.dunyagundemi.com/ydg/index.php?option=com_content&task=view&id=762&Itemid=64>, (01.03.2009)
- Şustov, Aleksandr, “Türkmenistan’ın Enerji Potansiyeli”,
<<http://www.fondsk.ru/article.php?id=1737>>, (10.03.2008)
- Talan, Sara, “Konfucij Sobiraetsja v Aktobe,” *Delovoy Kazahstan*, Sayı: 15 (162), 17 Nisan 2009, <<http://www.dknews.kz/article.php?id=3690&archid=98>>, (1.05.2009)
- Taliaferro, Jeffrey W., “Security Seeking under Anarchy”, *International Security*, Cilt: 25, Sayı: 3, (Kış 2000/01), s. 128–161.
- Tashimov, Tulkin, “Svet v Seredine Tonnelya (Tunelin Ortasındaki Işık)”, *Ekspert Kazahstan Dergisi*, 10 Mayıs 2008, <<http://www.expert.ru/printissues/kazakhstan>>, (08.05.2009).
- Tomberg, Roman, "Druz'ja za gorizontom: Kitaj i Latinskaja Amerika (Ufukta Bir Dost: Çin ve Latin Amerika)," <<http://www.fondsk.ru/article.php?id=1946>>, (25.02.2009).
- Toközlü, Alper, Arısoy, Ebru, “Doğu Asya Mucizesinin Sonu,”
<www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/.../10ozsayma98.doc ->
- Trenin, Dmitri V., “Rossia mezhdü Kitaem i Amerikoj,” *Pro et Contra*, Kasım-Aralık 2005, s. 43-53.
- Tsygankov, Andrei, “If Not by Tanks, then by Banks? The Role of Soft Power in Putin’s Foreign Policy,” *Europe- Asia Studies*, Cilt: 58, Sayı: 7, (Kasım 2006), s. 1079 – 1099.
- Türkmengeologiya” verilerine göre Petrol endüstrisinin Dalları”, *Neftgazovaya Vertikal’Dergisi*, Sayı: 20, 2007, <<http://www.ngv.ru/article.aspx?articleID=24915>>.

“Türkmenistan Tüm İlgililerle Karşılıklı Ticari İlişkiler Kurmaya Hazırdır”,
Neftegazovaya Vertikal’ Dergisi, Sayı: 20, 2007,
<<http://www.ngv.ru/article.aspx?articleID=24908>>.

Usubaliev, Esen, "Istoriko-Etnicheskaya Harakteristika Turkestana (Türkistan’ın Tarihi-Etnik Karakteristiği)", <<http://www.easttime.ru/analitic/1/2/189.html>>.

Vassort-Rousset, Brigitte, “The US Silk Road Strategy: American Geostrategy For Central Asia,” *Ares*, Cilt: XX, Sayı: 50, Ocak 2003, s. 91- 108. <<http://webu2.upmf-grenoble.fr/espace-europe/publication/ares/50/Vassort.pdf>>.

Walker, Richard, Buck, Daniel, “The Chinese Road”, *New Left Review*, Sayı: 46, Temmuz- Ağustos 2007, s. 39-66.

Walt, Stephen M., “Alliance Formation and the Balance of World Power,”
International Security, Cilt: 9, Sayı: 4, Bahar 1985, s. 3-43.

Walt, Stephen M., “Why alliances endure or collapse”, *Survival*, Cilt: 39, Sayı: 1, 1997, s. 156- 179.

Walt, Stephen M., “International Relations: One World, Many Theories,” *Foreign Policy*, Bahar 1998, s. 29-46.

Walt, Stephen M., “Güvenli Çalışmalarının Rönesansı,” *Avrasya Dosyası*, Güvenlik Bilimleri Özel, Yaz 2003, Cilt: 9, Sayı: 2, ss. 71-106.

Waltz, Kenneth, “Realist Thought and Neorealist Theory,” *Journal of International Affairs*, 2003, s. 21-37.

Waltz, Kenneth, “Structural Realism After The Cold War,” *International Security*, 2000, Cilt: 25, Sayı: 1, s. 5-41.

Waltz, Kenneth, “The Emerging Structure Of International Politics,” *International Security*, 1993, Cilt: 18, Sayı: 2, s. 44-79.

Wohlforth, William C., “Tek Kutuplu Bir Dünyanın İstikrarlığı”, *Avrasya Dosyası*, Sayı: 4, Kış 2004, s. 38-76.

Wohlforth, William C., “Transatlantic Relations in a Unipolar World”, *Geneva Centre for Security Policy- Occasional Paper Series*, Sayı: 41, August, 2002, s. 3-12.

Wood, Tony, “Contours of the Putin Era. A Response to Vladimir Popov”, *New Left Review*, Sayı: 44, Mart-Nisan 2007, s. 53- 67.

Yakusheva, Yulija, “Kitajskij Yazık – Delo Gosudarstvennoj Vazhnosti (Çince, Devlet Önemi Taşıyan Bir İştir),” (13 Kasım 2007), <http://www.ia-centr.ru/archive/public_details1ca.html?id=983>

Yazmuradov, Atacan, “Bol'shaja Juzhnaja Azija: Novyj Regional'nyj Podhod SShA k Central'noj i Juzhnoj Azii – Evoljucija i Prichiny Pojavlenija (Büyük Güney Asya: ABD'nin Yeni Orta ve Güney Asya Yaklaşımı-Evrimi ve Ortaya Çıkma Nedenleri)” *Central'naja Azija i Kavkaz*, Sayı: 4 (46), 2006, s. 93-107.

Ziegler, Charles E., “The Energy Factor in China's Foreign Policy“, *Journal of Chinese Political Science*, Cilt: 11, Sayı: 1, Bahar 2006, s.1-23.

Resmi Belge ve Raporlar:

AB'nin Enerji Politikası Ve Bu Politikanın Gelişimi,
<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/SanayiSektorDb/AB_Enerji.doc>,
(10.04.2009)

BP Statistical Review of World Energy, Haziran 2008,
<<http://www.bp.com/productlanding.do?categoryId=6929&contentId=7044622>>,
(12.03.2009)

Central Asia Regional Electricity Export Potential Study, Europe And Central Asia Region World Bank, Washington D.C., June 2004,
<http://centralasia.usaid.gov/datafiles/_upload/WB_REEPS_20040610.pdf>,
(12.02.2009)

CRS Report for Congress RL30294 Central Asia's Security: Issues and Implications for U.S. Interests, by Jim Nichol, The Library of Congress, 7 Şubat 2006.

CRS Report for Congress RL33458, Central Asia: Regional Developments and Implications for U.S. Interests, by Jim Nichol, The Library of Congress, 6 Ağustos 2008.

CRS Report RS21190, Caspian Oil and Gas: Production and Prospects, by Bernard A. Gelb, 8 Eylül 2006.

DEİK Çin Halk Cumhuriyeti Ülke Bülteni, Eylül 2007.

Dünya Din Liderleri ve Geleneksel Dinler Zirvesi Deklarasyonu, Astana, 23-24 Eylül 2003,

EC-European Commission, Green Paper 2001,
<europa.eu.int/comm/off/green/index_en.htm>.

Energy Information Administration/Annual Energy Review 2007.

Energeticheskaya Strategiya Rossii Na Period Do 2020 Goda,
<<http://www.minprom.gov.ru/docs/strateg/1>>.

Global Trends 2025: A Transformed World, NIC 2008-003, Kasım 2008,
<http://www.dni.gov/nic/PDF_2025/2025_Global_Trends_Final_Report.pdf>

Kazakhstan Oil & Gas Tax Guide. 2007 Edition, Yayımlama tarihi: 20.06.2008,
<http://www.inogate.org/energy_themes/kazakhstan/copy_of_national-energy-reports-and-publications/copy_of_oil-gas/Oil_Gas_Tax.pdf>.

“Küresel Enerji Güvenliği Ve Hazar Önü Bölgesi” Başlıklı Rapor,
<http://www.unece.org/energy/se/pdfs/comm15/ECE.ENERGY.2006.3.Add.1_r.pdf>

National Energy Policy. Report of the National Energy Policy Development Group, Mayıs 2001.

OAPEC; World Oil, September 2006; National Sources,
<www.worldenergy.org/documents/ser2007_final_online_version_1.pdf>.

OECD, Trends in International Migration, Continuous Reporting System on Migration Annual Report 2002, Edition OECD.

On the Road to Energy Security. Implementing a Comprehensive Energy Strategy: A Status Report,

<http://www.energy.gov/media/FINAL_8-14_DOE_booklet_copy_sep.pdf>.

Rusya Federasyonu Muhasebeciler Odası Raporu, 2003,

<http://www.ach.gov.ru/ru/association/arrangement/383/383_6/>.

Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanının “Russkiy Mir Vakfi”nin Oluşturulmasına İlişkin Karar, <<http://document.kremlin.ru/doc.asp?ID=040139>>, (10.02.2009)

Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi, 12 Mayıs 2009, Sayı: 537,

<<http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>>,

SIPRI Yearbook 2007, <<http://www.sipri.org/contents/editors/YB07launch>>.

SİPRİ Yearbook 2006, Chapter Summaries, Press Room, Ministry for Foreign Affairs, Stockholm, 12 June 2006.

“Strategic Security Issues Delegation to Taiwan and the People's Republic of China (PRC)”, Report, June 22 – July 1, 2008,

<<http://belfercenter.ksg.harvard.edu/files/ChinaTripReportJuly2008FINAL.pdf>>.

Survey of Energy Resources World Energy Council, 2007.

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Demir Çelik Sektör Raporu, Haziran 2008.

The National Security Strategy, Mart 2006, <<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2006/sectionI.html>>, (05.04.2008)

Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara 2000, <http://ekutup.dpt.gov.tr/turkcumh/65_oik528.pdf>.

Uluslararası Para Fonu (IMF), CIA ve IMD World Competitiveness Yearbook 2008.

U.S. Department of Energy Strategic Plan,

<http://www.energy.gov/media/2006_DOE_Strategic_Plan.pdf>

WEC Member Committees, 2006/7, Oil & Gas Journal, 19 Aralık 2006.

Cedigaz; Annual Report 2005.

Yeni bir Ekonomik Güç olarak Avrasya, DEİK, Ekim 2005.

Yayınlanmamış Araştırmalar:

Ayar, Sevda, *Uluslararası İlişkilerde Bir Aktör Olarak George Soros ve Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2007.

Ayushieva E.B., *Rusya ve Çin'in Orta Asya'daki Jeopolitik Çıkarları*, Moskova, Rusya Devlet Kütüphanesi Arşivi, 2003.

Bayar, Yılmaz, *Rusya'nın Enerji Politikaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Kadir Has Üniversitesi, 2008.

Davlyatchina, Aigul, *NATO ve Kazakistan*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2007.

Erkmen, Serhat, *Amerikan Hegemonyasının Yeniden İnşasında Bölgesel Faktörlerin Rolü: ABD Dış Politikasında Kuzey Irak Örneği*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2008.

Kozhirova, Svetlana, *Kitajskaja Migracija Kak Element Regional'noj Bezopasnosti (Bölgesel Güvenliğinin Unsuru Olarak Çin Göçü)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi Savunma Kitapçığı (Avtoreferat), Astana, 2009.

Kurtbağ, Ömer, *Eleştirel Uluslararası İlişkiler Yaklaşımları Çerçevesinde Amerikan Dış Politikasının Analizi- Hegemonya Söylemi ve Amerikan Muhafazakâr Sağı*, Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2007.

Moein, Forouzan, *Türkmenistan-İran ilişkileri ve 19.yüzyılda bölge üzerinde Rusya-B.Britanya mücadelesi*, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2005.

Savkovich, Evgeniy, *Kitay Vo Vneshney Politike Respubliki Kazahstan v 1992- 2001*, Yayınlanmamış Akademik Araştırma, Tomsk, 2005.

Somuncuoğlu, Anar, *ABD'nin Demokrasi Özendirme Politikası: Kazakistan Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2008.

Yücel, Levent, *Türkistan üzerinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya Federasyonu ile Rekabeti*, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2008.

Haber ajansları, kurum ve kuruluşların web siteleri:

ABD Dışişleri Bakanlığı: <http://www.state.gov>

AGİT (OSCE): <http://www.ocse.org>

Dünya Bankası web-sitesi: <http://siteresources.worldbank.org>

Ekonomi ve Haber Portalı (Türkiye): <http://www.ekonews.com>

Energy Information Administration: <http://www.eia.doe.gov>

ENİ web-sitesi: <http://www.eni.it>

Eurasia Foundation of Central Asia and Political Research projesi:
<http://www.eurasia.org.ru>

EurasiaNet (Open Society İnstitute projesi): <http://www.eurasianet.org>

Fergana Haber Ajansı (Rusya): <http://www.ferghana.ru>

Gazprom web-sitesi: <http://www.gazprom.ru>

INOGATE web-sitesi: <http://www.inogate.org>

International Tajikistan Exhibition web-sitesi: <http://www.miningworld.ite-uzbekistan.uz>

Kazakhstan Today: <http://www.kt.kz>

Kazakistan Devlet Başkanı web-sitesi: <http://www.akorda.kz>

Kazakistan Enerji ve Mineral Kaynaklar Bakanlığı web-sitesi:
<http://www.memr.gov.kz>

Kırgızistan Sanayi Enerji ve Yakıt Kaynakları Bakanlığı web-sitesi:
<http://www.mpe.gov.kg>

”MIOGE 2009” Uluslararası Petrol ve Gaz Fuarı web-sitesi :<http://www.mioge.ru>

Rusya Federasyonu Ekonomik Kalkınma ve Ticaret Bakanlığı:
<http://www.economy.gov.ru>

Sinhua Haber Ajansı (Çin): <http://www.russian.xinhuanet.com>

Soros Kazakhstan Foundation: <http://www.soros.kz>

Stratejik Analiz ve Tahminler Enstitüsünün (İSAP) (Rusya): <http://www.easttime.ru>

Stratejik Kültür Fonu (Rusya) web-sitesi: <http://www.fondsk.ru>

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı: <http://www.musavirlikler.gov.tr>

Tacikistan Cumhuriyeti ÇHC Büyükelçiliği sitesi:
<http://www.tajikembassychina.com>

Tacikistan Cumhuriyeti Sanayi ve Enerji Bakanlığı web-sitesi: <http://www.minenergo.tj>

Tacikistan Dışişleri web-sitesi: <http://www.mid.tj/index.php?node=article&id=110>

Türkmenistan Altın Asır web-sitesi: <http://www.turkmenistan.gov.tm>

USAID Central Asia Regional Mission: <http://www.centralasia.usaid.gov>

USAID: <http://www.usaid.gov>

UNODC Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi'nin Orta Asya web-sitesi:
<http://www.dbroca.uz>

World Energy Council web-sitesi: <http://www.worldenergy.org>

Washington Profile, World Security Institute projesi: <http://www.washprofile.org>

İnternet kaynakları:

Gazeteler:

“Dünya Gündemi” Gazetesi: <http://www.dunyagundemi.com>

“Hürriyet” Gazetesi: <http://www.hurriyet.com.tr>

“Jenmin Jibao” Gazetesi: <http://russian.people.com.cn>

“Milliyet” Gazetesi: <http://www.milliyet.com.tr>

“Nezavisimaya Gazeta”: <http://www.ng.ru>

“The Washington Times”: <http://www.washingtonpost.com>

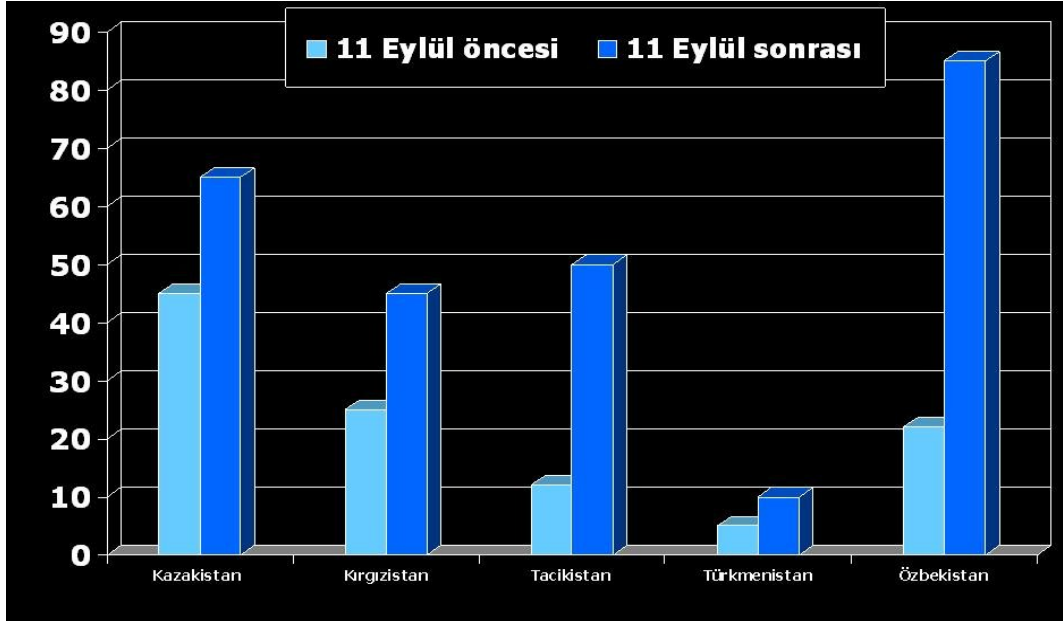
“Vremya Novostey”: <http://www.vremya.ru>

“Vzglyad” Gazetesi: <http://www.vz.ru>

“Zona.kz” (internet gazetesi): <http://www.zonakz.net>

EKLER

Tablo. ABD hükümetinin 11 Eylül öncesi ve sonrası bölge ülkelerine yaptığı yardım hacmi (milyon \$)¹

¹ Martha Brill Olcott, *Vtoroy Şans Tsentalnoy Azii*, Moskova-Washington, Carnegie Merkezi Yayınları, 2005, <<http://www.carnegie.ru/ru/pubs/books>>, s. 330.

EurAsEC Institutional Structure

Tablo. CIA verilerine göre Büyük Güçlerin Askeri Potansiyeli

	ABD	Rusya	Çin
Savunma Bütçesi	\$515,400,000,000 [2009]	\$43,200,000,000 [2008]	\$59,000,000,000 [2008]
Altın rezervleri	\$70,570,000,000 [2007]	\$476,400,000,000 [2007]	\$1,534,000,000,000 [2007]
Satınalma Gücü	\$13,780,000,000,000 [2007]	\$2,097,000,000,000 [2007]	\$7,099,000,000,000 [2007]
PERSONNEL (Silahlı Kuvvetler)			
Aktif askeri personel sayısı (Silahlı Kuvvetler)	1,385,122 [2008]	1,245,000 [2008]	2,255,000 [2008]
ARMY –ORDU (Kara Kuvvetleri)			
Total Land-Based Weapons:	29,920	79,985	31,300
Toplam Kara silahlar			
Towed Artillery: Çekili toplar	5,178 [2001]	13,585 [2005]	14,000 [2004]
Tanks: Tanklar		22,800 [2005]	8,200 [2004]
Armored Personnel Carriers: Zırhlı Araçlar		9,900 [2005]	5,000 [2004]
Towed Artillery: Self-Propelled Guns: Çekili toplar: Kundağı motorlu Silahlar		6,010 [2005]	1,700 [2004]
Multiple Rocket Launch Systems: Çoklu Roket Fırlatılma Sistemleri		4,350 [2005]	2,400 [2004]
Mortars: Havan topu		6,100 [2005]	16,000 [2001]
Anti-Tank Guided Weapons: Anti-Tank Gündümlü Silah			6,500 [2004]
Anti-Aircraft Weapons: Uçaqsavar silahlar			7,700 [2004]
NAVY (Deniz Filosu)			
Total Navy Ships: Toplam Gemi sayısı:	1,559	526	760
Merchant Marine Strength: Ticaret Deniz Gücü:			
Major Ports and Harbors: Büyük Limanlar	422 [2008]	1,074 [2008]	1,822 [2008]
Aircraft Carriers: Uçak gemisi:	10	8	8
Destroyers: Destroyer:	12 [2008]	1 [2005]	1 [2010]
Submarines: Denizaltı gemiler:	50 [2008]	15 [2005]	21
Frigates: Firkateyn:	75 [2008]	61 [2005]	68 [2004]
Patrol & Coastal Craft: Karakol ve kıyı gemileri	92 [2008]	19 [2005]	42 [2004]
Mine Warfare Craft: Mine Avcı Gemileri:	100 [2008]	72 [2005]	368 [2004]
Amphibious Craft: Çıkarma gemileri:	28 [2008]	41 [2005]	39 [2004]
	38 [2008]	22 [2005]	121 [2004]
AIR FORCE (Hava Kuvvetleri)			
Total Aircraft: Toplam Uçak:	18,169 [2003]	3,888 [2005]	1,900 [2004]
Helicopters: Helikopterler:	4,593 [2003]	2,625 [2003]	491 [2004]
Serviceable Airports: Kullanılabilir Havalimanları:	14,947 [2007]	1,260 [2007]	467 [2007]

Sources: US Library of Congress; Central Intelligence Agency²

² Bu tablo World Military Strength Ranking verilerine göre yapılmıştır. <<http://www.globalfirepower.com/>>, (10.03.2009).

Tablo. Orta Asya'daki Uranyum Rezervleri

	WNA 2006 verilerine göre	Resmi kaynaklar			IAEA verilerine göre			«2007 Survey of Energy Resources» OECD NEA & IAEA, «Uranium 2005: Resources Production and Demand»	“Mineral” düşünce kuruluşunun verilerine göre 1.01.2007 r. (bin ton) ³				
		Ispatlanmış rezervleri	Dünya saki sıralaması	Dünya daki payı	Toplam rezervler	Dünyadaki payı	Dünya saki sıralaması		Rezervler (RAR), (bin ton)	Toplam rezervler		Dünya daki payı, %	Ispatlanmış rezervleri
Kazakistan	16	1,5 mln ton	2 ⁴	19%	1610 bin ton	19%		513.9 (2005)	751,6 r.	606,7	17,3	344,2 r	378 bin ton
Özbekistan	2	185,8 bin ton		3%	93 bin ton	3%	7	76.9 (2005), 111,000 (2007) ⁵	86,2 r		2	55,2r	

Eski SSCB ülkelerinde Uranyum Rezervleri (2000 verileri)

	Ispatlanmış rezervleri, bin ton	Uranyum üretimi, bin tpn
Kazakistan	635	1,75
Özbekistan	106 (230*)	2,35
Rusya	180**	2,0
Tacikistan	14***	–
Kırgızistan	kahıntıları mevcut	–
Türkmenistan	1985de tüketilmiştir	–

* Uluslar arası Atom Enerjisi Kurmunun değerlendirmesi;

** Rusya Doğal Kaynak Bakanlığı verilerine göre, 01.01.99;

*** radyum gibi elemanlar dahil

Kaynak: M.P. Bezhanova, S.K. Bezhanov. *Zapasy i dobycha vazhnejshih vidov mineral'nogo syr'ja mira*, Moskova, NIA-Priroda, 2002
Andrej Vaganov, «Uranovaja trevina.Razvitie atomnoj jenergetiki v Rossii mozhnet byt' blokirovano otsutstviem syr'evoj bazy», <>, 2006-07-12.

³ <http://www.mineral.ru/News/23877.html>

⁴ Kazakistan, uranyum rezervleri açısından dünya ikincisidir. Dış işleri Bakanı Marat Tajin'in “Değişen Dünyada Kazakistan” adlı 8 Mayıs 2007 Washington konuşmasından, <<http://ru.government.kz/documents/publications/page129>>.

⁵ <http://www.world-nuclear.org/info/default.aspx?id=11492&terms=reserves>

Bölge ülkelerinin enerji kaynakları

Tablo. ENI verilerine göre gaz rezervleri (milyar m³)⁶

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Kazakistan	1840	1840	1840	1840	1840	1840	1840	1840	1900	1900	1900	1900	1900
Kırgızistan	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
Tacikistan	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
Türkmenistan	3200	3200	2900	2900	2900	2770	2850	2860	2900	2900	2900	2900	2900
Özbekistan	1750	1750	1750	1750	1750	1732	1750	1850	1850	1850	1860	1860	1860

Kaynak: ENI, World Oil and Gas Review, 2006

Tablo. Türkmenistan'ın serbest ve çözülmüş gaz rezervleri ((01.01.2005 tarih itibarıyla)⁷

Maden yatağı sayısı		milyon m ³
Başlangıç rezervi	149	4 970 768
Bunun içinde: karadaki yataklar	139	4 573 361
Sahanlık yatağı	10	397 407
İşlemedeki yataklar	54	2 620 838
İşlemeye hazır	11	256 571
Keşifteki yatakları	73	1 958 284
Durdurulmuş (konserve) yataklar	11	135 079
Birikmiş üretim miktarı	-	2 032 438
Jeolojik rezervler	22	546,352
Çıkartılan rezervler	20	415,892

Kaynak : "Türkmenjeoloji" Devlet Kurumu

"İnogate" araştırmalarının sonucuna göre, Hazar denizinin Türkmen bölgesinde 10 petrol-gaz yatakları açılmış, öngörülen 100 yatak ise potansiyel ilgi odağı konumundadır. Söz konusu bölgenin hidrokarbon rezervleri 12,0 milyar tonu petrol ve 6,2 milyar tonu gaz olmak üzere 18,2 milyar ton doğal yakıt olarak değerlendirilmektedir.

World Energy Council'in 2007 Survey of Energy Resources verilerine⁸ göre, ülke 2860 metre küp veya 101.000 kubik feet doğal gaz potansiyeli mevcuttur.⁹ "Oil & Gas Journal"ın verilerine göre, 1 Ocak 2009 itibarıyla Türkmenistan'ın doğal gaz rezervleri 100.000 trilyon kübik feettir.¹⁰

⁶ <http://www.eni.it/wogr_2006/gas-reserves-6.htm>

⁷ Oleg Lukin, "Türkmenistan'ın Gaz Maskesi", *Neftgazovaya Vertikal Dergisi*, Sayı: 1, 2006, <http://www.turkmenistan.ru/?page_id=6&lang_id=ru&elem_id=7646&type=event&sort=date_desc>

BP'nin Haziran 2008'de *Statistical Review of World Energy* verilere göre Türkmenistan'ın ispatlanmış rezervleri 1997 yılında 2.71 trilyon metre küp iken, 2007 sonunda 2.67 trilyon metre küp idi. Bu rakam toplam hacminin % 1,5 payını ve genel rezervler ile üretim oranınının 39.6'nı oluşturmaktaydı.

Kazakistan. “2007 Survey of Energy Resources” verilerine göre, 2005 sonu itibariyle ülkenin doğal gaz rezervleri 3 trilyon kübik feet veya 105,945 metre küptür.¹¹ *Europe And Central Asia Region World Bank* verilerine göre 0,8 ila 2,5 milyar ton olarak tahmin edilmektedir.¹² “Oil & Gas Journal” dergisinin verilerine göre 1 Ocak 2009 itibarıyla ülkenin doğal gaz rezervleri 100.000 trilyon kübik feet ki bu rakam konuya ilişkin elde edilen en son istatistiktir.

İnagate programının verilerine göre, Kazakistan'ın ispatlanmış doğal gaz rezervleri 65- 70 trilyon kübik feet (yaklaşık 1.84 ile 1.98 metre küptür).¹³

Özbekistan. Ülkenin temel enerji kaynakları doğal gaz (teyit edilen rezerv en az 2 trilyon m³, bunun en büyükleri Şurtansk — 0,5 trilyon m³ ve Alansk— 0,2 trilyon m³ yatakları), kömür (Angerensk ocağı, rezervi en az 1,9 milyar ton esmer kömür), uranyum rezervleri (toplam en az 230 bin ton uranyum, en büyükleri Üçkuduk ocağı) ve hidro-enerji (Çirçik, Ahangaran (Angren), Surhanderya ve birçok küçük nehirler).¹⁴ Keşfedilen gaz rezervleri 2,44 trilyon m³ olup, bunun 1,89 trilyon m³ serbest gaz, geri kalanı petrole karışmış ve petrol yataklarının gaz katmanlarının içerdiği gazdır.¹⁵

BP tarafından 2007 itibaren Özbekistan'ın gaz rezervlerini 61.60 trilyon kübik feet veya 1.74 m³ olarak belirlemektedir.¹⁶ 1 Ocak 2005 tarih itibariyle tahmin edilen perspektifli hidrokarbon rezervleri gaz – 5,903 trilyon metrik küp, petrol – 817,7 milyon ton, yoğunlaşık – 360 milyon tondur. Özbekistan'ın teyit edilmiş petrol rezervleri 530 milyon ton, doğal gaz – 3,4 trilyon metrik küptür.¹⁷

İnagate araştırmalarına göre, Özbekistan'ın ulusal gaz rezervlerinin %90 fazlasının yoğunlaştığı Buhara-Hiva gaz yatakları bölgesi, Özbekistan Cumhuriyetinin başlıca gaz içeren bölgesi konumundadır. Yaklaşık 3000

---

⁸ Rakamlar 2005 yılı sonu itibariyle verilmiştir.

⁹ 2007 Survey of Energy Resources World Energy Council, Tablo 5.1., s.160.

<http://www.worldenergy.org/documents/ser2007_final_online_version_1.pdf>, (12.02.2009).

¹⁰ <<http://www.eia.doe.gov/emeu/international/reserves.html>>, .

¹¹ WEC Member Committees, 2006/7; *Oil & Gas Journal*, 19 December, 2006; Cedigaz; *Annual Report 2005*, OAPEC; *World Oil*, September 2006; National Sources,

<www.worldenergy.org/documents/ser2007_final_online_version_1.pdf>, (02.03.2009).

¹² “Central Asia Regional Electricity Export Potential Study”, *Europe And Central Asia Region World Bank*, Washington D.C., Haziran 2004, s. 22,

<http://centralasia.usaid.gov/datafiles/_upload/WB_REEPS_20040610.pdf>, (12.02.2009).

¹³ *Kazakhstan Oil & Gas Tax Guide. 2007 Edition*, Yayınlama tarihi: 20.06.2008,

<http://www.inogate.org/energy_themes/kazakhstan/copy_of_national-energy-reports-and-publications/copy_of_oil-gas/Oil_Gas_Tax.pdf>, s. 2.

¹⁴ <<http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/2025>> .

¹⁵ <<http://www.elec.ru/news/2008/10/13/vystavochnaya-kompaniya-ieg-uzbekistan-priglasht.html>>

¹⁶ BP Statistical Review of World Energy, Haziran 2008,

<<http://www.bp.com/productlanding.do?categoryId=6929&contentId=7044622>>, (12.03.2009)

¹⁷ <<http://www.gorizont.uz/cgi-bin/main.cgi?raz=1&id=263>>.

milyar m3 toplam rezerve sahip 52 sanayi gaz yatakları işleme aşamasında bulunmaktadır. Keşfedilmiş en az 500 milyar m3 gaz rezervleri içeren 48 yeni yataklar sanayi işlemesi için hazır vaziyettedir. Ülkenin doğal gaz ihtiyacını karşılamak amacıyla yıllık en az 3 milyar metre küp gaz çıkartma kapasitesine sahip Urgan gaz yoğunluk yatağı hızlandırılmış şekilde işletmeye alınmıştır.¹⁸ Değerlendirmelere göre tahmin edilen ve perspektifli gaz yoğunluk rezervleri 300 milyon ton olup, ağırlıklı olarak Buhara-Hiva ve Surhan-Derya bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. 2007 *Survey of Energy Resources* verilerine göre, Özbekistan'ın 1.850 trilyon m3 veya 65.333 trilyon kübik feet¹⁹ doğal gaza sahiptir. Oil & Gas Journal verilerine göre, 1 Ocak 2009 itibarıyla 65.000 trilyon kübik feet.²⁰

Kırgızistan. Hidrokarbon rezervlerinin en az bulunduğu ülkelerden Kırgızistan, Fergana havuzundaki hidrokarbon rezervlerinin %51'i keşfedilmiş ve işlenmiştir. 1 Ocak 2001 yılı itibarıyla "Kırgızneftegaz" A.Ş. 89 milyon ton petrol (11,4 milyon ton çıkartılan rezervler dahil) ve 4,9 milyar m3 gaz olmak üzere petrol ve gaz çıkartmak için 15 sondaj kuyularına sahiptir. 1 Ocak 2001 yılı itibarıyla ülkede yaklaşık 10,4 milyon ton petrol ve 7 milyar m3 gaz üretilmiştir.

BDT ülkeleri Ekonomik araştırma merkezi ile İSAP araştırma merkezi, ülkenin teyit edilmiş hidrokarbon rezervlerinin 6 milyar metre küp gaz ve 80 milyon ton petrol²¹ olarak değerlendirildiği belirtmektedirler. 2007 *Survey of Energy Resources* verilerine göre,²² Kırgızistan 6 milyar m3 veya 200 kübik feet doğal gaza²³ sahiptir. 1 Ocak 2009 Oil & Gas Journal verilerine göre ise 0.200 trilyon kübik feet.²⁴

Tacikistan. İnogate programı ve 2007 *Survey of Energy Resources* verilerine göre, Tacikistan'ın rezervleri 200 milyar kübik feet'e tekabül eden birkaç doğal gaz yatakları bulunmaktadır.²⁵ Oil & Gas Journal verilerine göre, 1 Ocak 2009 itibarıyla Tacikistan'ın doğal gaz rezervleri 0.002 trilyon kübik feet²⁶ olarak belirlenmektedir.

---

¹⁸ <www.inogate.org>, (21.01.2009).

¹⁹ <www.worldenergy.org/documents/ser2007_final_online_version_1.pdf>.

²⁰ <<http://www.eia.doe.gov/emeu/international/reserves.html>>.

²¹ <<http://www.easttime.ru/analytic/1/4/580.html>>.

²² Rakamlar 2005 yılı sonu itibarıyla verilmiştir.

²³ 2007 Survey of Energy Resources World Energy Council, Tablo 5.1., s. 160

<http://www.worldenergy.org/documents/ser2007_final_online_version_1.pdf>, (12.02.2009).

²⁴ <<http://www.eia.doe.gov/emeu/international/reserves.html>>.

²⁵ <www.worldenergy.org/documents/ser2007_final_online_version_1.pdf>.

²⁶ <<http://www.eia.doe.gov/emeu/international/reserves.html>>.

Tablo. Orta Asya'nın askeri donanımı ve araçları²⁷

Kara kuvvetleri (KK askeri donanım ve araçları)				
Ülke	Özbekistan	Kırgızistan	Tacikistan	Türkmenistan
Tanımlama				
Tanklar	340	233	35 35/128(RF üssü)	702
Zırhlı araçlar	727	500*	63* 64/ 314 (RF üssü)	829*
Çekici top		141		286*
Saha topçuları	200		12+ Gaubitsa (Д-30)72 (2007)	
Motorlu topçu araçları	83		120 (RF üssü)	
Kundağı motorlu toplar		18		40
Karma mühimmatlar makineli tüfek/mayın atarlar	54	12		17
Füzeler		21		194
Reaktif mühimmat	108		24 =10/12(RF üssü) +12	
Mayın atarlar	42	54	9 +36 (RF üssü) ,+72 (2007)	97
Tank savar roketler		26		100
Tank savar silahlar	36	18		72
Sualtı silahları		48	30 (2007)	70
Füzeler "Kara-Hava"				53
Hava harp kuvvetleri ve uçak savar güçleri (askeri mühimmat ve araçları)				
Avcı bombardıman uçakları:	69			65
Avcı uçağı	85			24 (2-Y dahil)
Rezerv		50		200*
Keşif	21			
Nakliye uçakları	41	102 +4*		1*
Eğitim uçakları:	15	24	+4 (2006)	5*
Helikopterler	155	9+23	+4 (2006) МН-8/17ТМ 12-14 +2 (2007)	18
Füzeler	45	Dahil		50
Füze-torpedo ateşleme mühimmatları			20	
Kaynak: Military Balance 2002-2003, NVO dergisi				

²⁷ Bu tablo Ashimbayev, a.g.e.verilerinden derlenmiştir.

Rusya'nın bölge bulunan askeri ve stratejik öneme sahip tesislerin teknik özellikleri

Kazakistan

Baykonur

Baykonur, Rusya'daki Plesetsk, Kapustin Yar ve Svobodniy'den sonra uzay uçuşlarının yapılabildiği Rusya Federasyonu'nun dışındaki uzay istasyonudur. İstasyonun bünyesinde start kompleksleri, teknik pozisyonlama ve ölçüm noktaları, ayrı karma havacılık filosu, ayrıca ek ve servis tesis ve hizmetleri bulunmaktadır. 2005 yılında uzay istasyonu tesislerinin Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı'ndan sivil kurum olan Federal uzay dairesine aşamalı olarak devir işlemlerine başlatılmıştır. Bu sürecin 31 Aralık 2007 tarihinde tamamlanması planlanmaktadır. Uzay istasyonunda görevli uzay filosu subaylarının bir kısmı Baykonur'un işlenebilirliğini desteklemek için Federal uzay dairesine gönderilmesi muhtemeldir. Uzay istasyonunun başkanı albay Oleg Maydanoviç. Görevli asker sayısı yaklaşık 3000 kişidir.²⁸

1950'li yıllarda Kazakistan'da ayrıca askeri hava kuvvetlerinin deneme poligonları yerleştirilmiştir. Burada bilimsel araştırma kurumları, hava kuvvetleri komutanlığı, ölçüm istasyonları ve hava darbeleri için nişanların yerleştirildiği askeri sahalar bulunmaktaydı. Tüm bu birimler Askeri Hava Kuvvetleri Bilimsel araştırmalar enstitüsüne bağlıydı. SSCB'nin dağılmasından sonra deneme sayısında hızlı düşüş yaşanmıştır. 1996 yılında Rusya Federasyonu ve Kazakistan hükümetleri Kazak topraklarındaki Askeri Hava Kuvvetleri poligonlarının kullanım şartlarına ilişkin sözleşme akdetmiştir. Başlangıç için yıllık 1,814 milyon dolar olan kira bedeli 1 Ocak 2005 yılından itibaren 4,454 milyona kadar artırılmıştır. Poligon hem yeni askeri havacılık donanım örneklerinin uçuş denemeleri, hem de askeri hava kuvvetleri ile deniz kuvvetleri uçakları pilotlarının muharebe eğitimleri amaçlı kullanılmaktadır. Şuanda Kazakistan topraklarında Rusya Savunma Bakanlığı V.Çkalov 929.devlet uçuş deneme merkezine ait toplam 3 deneme poligonu bulunmaktadır (karargahı Rusya'nın Astrahan ili Ahtubinsk'de yerleşiktir).²⁹ SSCB'nin dağılmasıyla Kazakistan poligonlarındaki deney sayısı önemli oranda azalmıştır, uzmanların değerlendirmelerine göre şuanda poligon potansiyelinin % 5-10 kullanılmaktadır.

Rusya Savunma Bakanlığı V.Çkalov 929.devlet uçuş deneme merkezi.

Kazakistan Cumhuriyeti topraklarında konuşlanan Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı 929.devlet uçuş deneme merkezi askeri tesislerinin listesi aşağıda verilmiştir:

- 1) 231 deneme poligonu (DP) (Batı Kazakistan ili, Bokeyorda ilçesi, Turgay kazası);
- 2) 171 DP (Batı Kazakistan ili, Bokeyorda ilçesi, Cangalinsk ilçesi, Terekty kazası, Aтираu ili İndersk ilçesi, Mahambet ilçesi);
- 3) 85 DP (Aтираu, Aтираu ili İndersk ilçesi, Mahambet ilçesi)

²⁸ Lukin, "Vse Rossijskie bazy", *Vlast' Dergisi*, Sayı: 19 (723), Mayıs 2007, <<http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=766827>>, (29.04.2009).

²⁹ *Zakon Respubliki Kazahstan ot 21 ijulja 2007 goda N 287 "O Ratifikacii Protokola O Vnesenii Izmenenij I Dopolnenij V Soglashenie Mezhdur Respublikoj Kazahstan I Rossijskoj Federaciej O Porjadke Ispol'zovanija 929 Gosudarstvennogo Letno-Ispytatel'nogo Centra (Ob'ekty I Boevye Polja, Razmewennye Na Territorii Respubliki Kazahstan) Ministerstva Oborony Rossijskoj Federacii, 20 Ocak 1995.,"* <<http://ru.government.kz/docs/z070287.htm>>, (02.09.2008).

Hükümet bülteninde “tek poligon-ölçüm kompleksi olarak entegre edilen tesis ve askeri sahaların yeni askeri havacılık teknik ve donanım örneklerinin uçuş deneme leri, askeri hava kuvvetleri muharebe birlikleri ve deniz kuvvetleri uçaklarının askeri hem de askeri hava kuvvetleri ile deniz kuvvetleri uçakları pilotlarının muharebe eğitimleri amacıyla, ayrıca Rusya Federasyonu Silahlı Kuvvetlerinin donanım örneklerinin uçuş testleri için kullanılmaktadır.”³⁰

Nisan 2006 yılında Rusya'nın Kazakistan'daki poligon sisteminde reform yapılmış ve hepsi, karargahı Astrahan ili Kapustin Yar'da bulunan 4.Merkezi Çok Amaçlı Poligon bünyesine dâhil edilmiştir. Buraya Şarışagan, Emba ve 4.merkezi poligon tesisleri (istasyon ve 2 adet DP-8 ve DP-16 ölçüm merkezidir)³¹ dahil edilmiştir.

1) *Rusya Savunma Bakanlığı 4.merkezi poligon tesisleri.* Füze araç ve mühimmatlarının testlerini sağlamak amaçlı kullanılacak olan 4.poligon tesislerinin kira bedeli 1996 yılından itibaren \$1,022 milyon, 2005 yılından itibaren \$682 bin olmuştur. Kapustin Yar'ın devamı olan bu tesisler, hem Rusya'da (Astrahan ili), hem Kazakistan'da (Batı Kazakistan ili topraklarında) yerleşiktir. Mayıs 1946'da inşa edilen bu yapı, ülkenin en eski poligonudur. Poligonun inşası ülkemizde uzay roketi alanının oluşturulmasıyla aynı anda başlamıştır. Kapustin Yar, Sovyetler Birliğinde ilk A-4 balistik füze, ilk yerli R-1 roketinin startının yapıldığı yer olmuştur. Poligonda birçok muharebe balistik füze, hava savunma sistemleri, diğer askeri mühimmat örnekleri denenmiştir. Şuanda bu deneylere devam edilmektedir. Bununla birlikte Kapustin Yar poligonu araştırmalarında Rusya'nın Kazakistan topraklarındaki diğer poligonu olan Sarı-Şaganla işbirliğini yürütmektedir. Resmi verilere göre, 50'li yıllardan itibaren Kapustin Yar poligonunda 300 m ile 5,5 km yükseklikte toplam gücü Hiroşima'ya atılan yaklaşık 65 nükleer bombaya eşdeğer 11 nükleer patlama (bilinen) gerçekleşmiştir. Kapustin Yar'da nükleer denemelerinin yanı sıra 24 bin lazer güdümlü silah patlatılmış, 177 askeri araç örneği denenmiş, 619 adet RSD-10 füzesi imha edilmiştir. Kapustin Yar poligonundaki füze fırlatılmasına ancak 1988 yılında son verilmiştir.³²

2) *Rusya Savunma Bakanlığı 10.devlet deneme poligonu (poligon “Sarı-Şagan”)* 1956 yılında inşa edilmiştir. Kazakistan'ın Karaganda, Aktöbe ve Kızılorda illeri topraklarında bulunmaktadır. Poligonun yüzölçümü 80 bin km kare üzeridir. Kuzeyden güneye uzunluğu 250 km üzeri, batıdan doğuya 600 km. Poligon, roket savunma ve hava savunmanın füze savar sistemlerinin, ayrıca stratejik balistik füzelerin denemesi amacıyla kullanılmıştır. Bu amaç doğrultusunda balistik füzelerin fırlatılacağı özel “Kapustin Yar-Sarı-Şagan” yol hattı döşenmiştir. Organizasyon çalışmaları sonucunda 10.poligon (“Sarı-Şagan”) alt birim olarak Rusya Savunma Bakanlığı 4.merkezi çok amaçlı poligon bünyesine dahil edilmiştir.³³

³⁰ Andrej Korbut, “Poligony Ukrepļajut Voennyj Sojuz.Rossija I Kazahstan Vyhodjat Na Novyj Uroven” Oboronogo Sotrudnichestva”, *Voенno-Promыshlennyj Kur'er*, Sayı: 14, Nisan 2006, s. 3, <http://www.vpk-news.ru/print.asp?pr_sign=archive.2006.130.articles.cis_02>, (02.09.2008).

³¹ 20.deneme istasyonu, Batı Kazakistan ili, Cangalinsk ilçesi Novaya Kazanka kazasında, DP-8, Batı Kazakistan ili, Bokeyorda ilçesi Şungay kazasında, DP-16 ise Batı Kazakistan ili, Bokeyorda ilçesi Sayhin kazasında bulunmaktadır. *Zakon Respubliki Kazahstan ot 21 ijulja 2007 goda N 282*, <<http://ru.government.kz/docs/z070282.htm>>, (02.09.2008).

³² Andrej Korbut, a.g.m., s. 3.

³³ Paramonov, s. 2

Füze saldırısı uyarı sistemlerinin, hava savunma ve roket savunma sistem elemanlarının, ayrıca balistik füzelerin denemeleri için kullanılmıştır. 1996 yılından itibaren kira bedeli yıllık \$19,97 milyon, 2005 yılından itibaren \$18,932 milyondur. N10 poligonu başkanı tümgeneral Vilor Matlaşov.³⁴

3) 5580.deneme çalışmaları destek üssü (Rusya Savunma Bakanlığı eski 11.devlet deneme poligonu – poligon “Emba”) Kazakistan’ın Aktöbe ili Emba şehrinin güneyinde, 48°46'25" kuzey enlemi, 58°04'30" doğu boylamı koordinatlarıyla Aktöbe’nin 200 km güney yönündeki noktada bulunmaktadır. 1960 yılında inşa edilmiştir.

Bilimsel araştırma çalışmalarının yapılması ve hava harp savunma donanımlarının denemeleri, ayrıca eğitim-muharebe atışlarının uygulanması amacıyla kullanılmıştır³⁵. Poligonda, "Krug", "Kub", "Buk", "Top", "Osa", "S-300V", "Tunguska" roket savar sistemleri, hava savunma donanımları, kısa menzilli taktik füzelerinin denemeleri yapılmıştır. Poligon alanında На территории “Tülpan-69”, “Oborona-92”, “Osen-93”, “Feniks-95”, “Emba-Kubinka-96” birliklerinin eğitimleri yapılmıştır. Emba-5 askeri bölge Poligonun idari merkezi ve lojmanları olarak tesis edilmiştir. Poligonun resmi belgelerinde Poligon Alan №10 olarak tanımlanmıştır. 1999 yılında 11.Demeye Poligonu, Emba 4.merkezi çok amaçlı Poligon Kapustin Yar’a konuşlandırılmıştır. 2000 yılında Emba Poligonunda Hava Destek Merkezinin maddi-teknik temelinde 5580.deneme çalışmaları destek üssü oluşturulmuştur.³⁶

Kira bedeli 1996 yılından itibaren \$4,694 milyon,³⁷ 1 Ocak 2005 tarihinden itibaren ise poligon kullanımı karşılığı Sözleşmenin 3.maddesi ile belirlenen Poligonun her tesisi kira tarifesine göre hesaplanan yıllık kira bedeli 0,718 milyon ABD dolarına tekabül etmektedir.³⁸ 1999 yılında söz konusu poligon tesislerinin bir kısmı Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı 4.merkezi çok amaçlı deneme poligonu (Kapustin Yar) sahasına, Rusya topraklarına taşınmıştır. Fakat poligonun işletmesi güncelliğini korumaktadır. Rusya Savunma Bakanlığı 11.devlet deneme poligonu bilimsel araştırma çalışmalarının yapılması ve hava savunma donanımları ve askeri araçlarının seri örneklerinin denemeleri amacıyla kullanılmaktadır. Poligon ayrıca stratejik Füze birliği ve deniz kuvvetlerinin yararına yerli balistik füzelerin denemesi sırasında başlıkların düşmesi için askeri saha olarak kullanılmaktadır.³⁹

4) Rusya Silahlı Kuvvetleri Uzay Birliği 3.münferit uzay roket savunma ordusunun bağımsız radyo-teknik merkezi (“Balhaş-9” tesisi, tesis 1291, OS-2,Gülşad (Sarı-Şagan, Priozersk, Balhaş) Balhaş gölünde Priozersk’de bulunmaktadır. Merkez, ortak güze saldırı uyarı sistemine dahil, ayrıca “Sarı-Şagan” poligonunda

³⁴ Lukin, a.g.e., s. 4

³⁵ Paramonov, Stolpovksiy, a.g.m., s. 3

³⁶ “Emba,Poligon, Gorod”, <<http://emba.ucoz.ru/publ/1-1-0-1>>, (1.10.2008).

³⁷ Federal’nyy Zakon ot 14 nojabrja 2002 goda, N 141-FZ, O Ratifikacii Dogovora mezhdur Pravitel’stvom Rossijskoj Federacii i Pravitel’stvom Respubliki Kazahstan ob Arende İspytatel’nogo Poligona Emba, Moskva, Krem’, <[emba.ucoz.ru/publ/1-1-0-13 - 41k](http://emba.ucoz.ru/publ/1-1-0-13-41k)>, (06.04.2009)

³⁸ Zakon Respubliki Kazahstan ot 21 ijulja 2007 goda N 282 “O Ratifikacii Protokola Mezhdur Pravitel’stvom Respubliki Kazahstan i Pravitel’stvom Rossijskoj Federacii o Vnesenii İzmenenij i Dopolnenij v Dogovor Mezhdur Pravitel’stvom Respubliki Kazahstan i Pravitel’stvom Rossijskoj Federacii Ob Arende İspytatel’nogo Poligona Emba ot 18 oktjabrja 1996 goda.,”Kazahstaskaja pravda” ot 26 ijulja 2007 goda N 113 (25358), <<http://ru.government.kz/docs/z070282.htm>>,

³⁹ Korbut, a.g.m., s. 4

denenen savaş füze sistemlerinin teknik parametrelerinin tespitini gerçekleştirmektedir.⁴⁰ 60'lı yılların ortasında Balhaş bölgesinde birinci nesil sabit radar sistemi "Dnestr" inşa edilmiştir. 70'li yıllarda buna füze saldırı uyarı sistemine dahil iki adet radar merkezleri "Dnepr" ve komuta bilişim sistemi eklenmiştir.⁴¹ Geçtiğimiz yüzyılın 80'li yıllarında Sovyet ordusu Balhaş sahillerinde 10 bin kilometre sınırlarında hava sahasını tarama kapasitesine sahip 60 katlı bina yüksekliğindeki devasa tesis "Deryal-U" radar istasyonunun inşasına başlamıştır.⁴² 1990 yılında %95'i tamamlanmış istasyonun inşaatı dondurulmuştur. Ocak 2003 tarihinde yeni radar istasyonunun talan edilmiş tesisi Kazakistan'a devredilmiş, Eylül 2004 tarihinde istasyonun alıcısı yanmıştır. Muhafaza edilen bir "Dnestr" radar sistemli ve iki "Dnepr" radar sistemli radyo-teknik merkez Asya'da balistik füze ve uzay nesnelere tespiti amacıyla kullanılmaktadır. Merkez yaklaşık 3000 km uzaklıktaki nesnelere takip etme özelliğine sahiptir. 14 Aralık 1994 tarihli hükümetler arası anlaşmaya göre "Balhaş" merkezi Kazakistan Cumhuriyeti'nin mülkiyetinde ve 5'er yıllık sürelerle uzatma hakkı ile 10 yıllığına Rusya Federasyonu'nun kullanımına tahsis edilmiş durumdadır.⁴³ Merkez komutanlığı albay Viktor Timoşenko yürütmektedir. Radar merkezi Rusya uzay ordusu 3.bağımsız uzay roket savunma birliğine dâhildir.⁴⁴

1972 yılında hazırlanan taslak proje ile öngörülen ilk "Dnepr" radar sistemi Balhaş OS-2 (RLY №5) ek merkez hücrelerinde ortak deneylerden geçirilmiş ve 1974 yılında Sovyet Ordusunun envanterine kabul edilmiştir. Gülşad, tesis 1291. Takip eden "Dnepr" radar merkezi bir süre sonra Sevastopol şehrinde RO-4 merkezinde ve RO-5 (Mukaçeva, Ukrayna) merkezinde tesis edilmiştir. "Deryal-U" ufuk dışı radar istasyonu (tesis №1 ("bir") – verici, tesis №2 ("iki") – alıcı) uzaya bakıyor ve Batı Çin-İran bölgesinde yörüngeye giren balistik füzeler ve "güney füze tehdit yönündeki" uydu nesnelere ufuk üstü tespit amacıyla inşa edilmiştir.⁴⁵

•*Rusya Hava Kuvvetleri bağımsız hava taşımacılık birliği*, Kostanay şehrindeki havalimanında konuşlandırılmış. Yukarıda belirtilen tesislerde uygulanan etkinliklere nakliye desteği sağlamaktadır.⁴⁶

Aralık 1975 tarihinde Kazakistan SSC Karaganda şehrinde 169.bağımsız havaalanı-teknik destek bölüğü oluşturulmuştur. Bölüğün görevi, Baykonur uzay istasyonundan uydu cihazlarının kalkışları ve inişleri sırasında cephe dışı arama-kurtarma çalışmalarının sağlanması ve yönetimidir. SSCB'nin dağılmasından sonra, Eylül 1994 tarihinde Genel karargâh havacılık komutanlığına dönüştürülmesi ile ilgili direktif yayınlamış ve dönüşüm Mart 1999 tarihinde gerçekleşmiştir. Havacılık komutanlığını albay Sergey Semçenko yapmaktadır. Asker sayısı en fazla 50 kişidir.⁴⁷

Bunun dışında Kazakistan topraklarında Rusya'nın stratejik varlığı ise füzelerdir. SSCB stratejik füze birliği, daha sonra BDT birleşik stratejik güçleri Kazakistan'da sabit konuşlanmalı, her biri 8 alay ve 48 SS-20 roket

⁴⁰ Paramonov, Stolpovskiy O., "Dvustoronnee sotrudnichestvo..."

⁴¹ Lukin, a.g.m., s. 3

⁴² Erlan Dzhetenov "Othodnoe mesto", *Novyy Vestnik Gazetesi*, Sayı: 10 (458), 11 Mart 2009.

⁴³ İki ülke arasında yapılan anlaşmaya göre, Kazakistan mülkiyeti olan tesisin Rusya tarafından kullanımında herhangi bir ücret öngörülmemiştir.

⁴⁴ Lukin, a.g.m., s. 5.

⁴⁵ "Gorod Balhash-9 - "Devjatka", Zaterjannyj V Kazahskoj Stepi Garnizon Rossijskoj Armii (Balhaş-9,Rus Ordusunun Kzak Bozkırında Kaybolan Garnizonu)," <<http://psiterror.ru/p/content/content.php?content.82.6>>

⁴⁶ Paramonov, Stolpovskiy O., "Dvustoronnee sotrudnichestvo Rossii i Kazahstana v voennoj sfere", <<http://www.easttime.ru/analitic/1/3/525.html>>, (19.11.2008)

⁴⁷ Lukin, a.g.m., s. 5

üniteli 38nci (Derjavinsk'te bulunan) ve 57nci (Jangiz-Töbe) iki füze tümeniyle temsil edilmiştir. Stratejik bombardımanları TU-95 – 40 uçak ve 240 aerodinamik nükleer füzelerle donatılmış 79.ağır bombardıman hava tümeni (Çagan, Semipalatinsk yakınlarında) tarafından temsil edilmektedir.

Kazakistan topraklarında üç büyük (kara kuvvetleri № 5202 Semipalatinsk, №5203 Ust Kamenogorsk ve №5204 Karaganda) askeri mühimmat depolama üsleri ve bir hava araçları depolama üssü bulunmaktadır. Söz konusu depolama üsleri 1980'li yılların sonu ile 1990'lı yılların başlarında Avrupa'dan tahliye edilen Sovyet ordu birliklerinin askeri mühimmat depolarıyla karıştırılmamalı. Bu, çok iyi donatılmış yeraltı depolama üsleri daha önceden inşa edilmiş ve tam teçhizatlı motorize avcı tümenlerinin – X gününde – hareketi amacıyla kullanılmaktadır. Her bir üs yaklaşık 200 tank, 350-400 zırhlı piyade muharebe aracı ve 200 topçu silahları mevcuttu. Almanya, Macaristan ve Polonya'dan tahliye edilen araçlar acelece tesis edilen depolarda ve boş alanlarda (Semipalatinsk çevresinde olduğu gibi) istiflenmiş ve güvenliği pek sağlanmamıştır.

SSCB döneminde Kazakistan'da bulunan (depolanan) askeri mühimmat ve araçlar Çin ile olası kapsamlı savaş durumu için Orta Asya askeri bölge ordularının donanımı için amaçlanmış, dolayısıyla oldukça önemli rezervleri barındırmıştır. Eski Kazakistan askeri savcısı Yuriy Hitrin'in isabetli deyimine göre, “eski askeri araçlar elimizde yığın halinde, tüm poligonlar dolup taşmaktadır”.⁴⁸ Fakat sadece eski değil, örneğin Kostanay şehrinin yakınlarında sualtı gemileri için gerekli kimyasal maddelerin modern türlerinin, bazı bilgilere göre ise kimyasal savaş silahlarının bulunduğu SSCB Deniz Kuvvetlerine ait Merkezi kimya deposu №2021 (depolama kapasitesi 700 vagon) mevcuttu. Bununla birlikte tüm bu mühimmatlar Kazakistan'ın tasarrufunda kalmıştır.⁴⁹

Kırgızistan

• *338.haberleşme merkezi* Çuy ili Kara-Balta kazasında (Spartak, Çaldovar) bulunan bu haberleşme merkezi, Rusya Federasyonu Deniz Kuvvetleri uzun menzil haberleşme istasyonu gemi ve sualtı gemileriyle telsiz haberleşmeyi sağlıyor, ayrıca radyo-teknik keşif ve radyo-elektronik savaş yürütüyor. İstasyon, Rusya Federasyonu ile Kırgızistan arasında akdedilen 5 Temmuz 1993 tarihli anlaşmaya göre işlenmektedir. Rusya Federasyonu Stratejik Füze Birlikleri'nin çıkarları doğrultusunda faaliyet gösteren sismik istasyonun yıllık maliyeti 50 milyon dolardır.

• *954.denizaltı savar silah deneme üssü*, Karakol (Issık-Köl ili) bulunan bu deneme üssü aşamalı olarak tesis edilmiştir. 1943 yılında Issık-Köl'e Dağıstan'dan torpido imal eden “Dağdizel” fabrikasının deneme poligonu taşınmıştır. Daha sonra 1954 yılında burada Deniz Kuvvetlerinin deneme merkezi tesis edilmiştir. Rusya Federasyonu ile Kırgızistan arasında imzalanan 5 Temmuz 1993 tarihli anlaşmaya göre, bu üs Rusya mülkiyetinde kabul edilmiştir.

Şu anda merkez bünyesinde “Koysarı” askeri-deniz üssü ile AR-GE çalışmalarından sorumlu Rus-Kırgız “Ozero” ortak şirketi bulunmaktadır. Yeni torpidoların geliştirilmesi ve seri torpidolarının testiyle iştigal eden ortak şirketin % 95 hissesi yine Rusya'ya aittir.

⁴⁸ Askeri Savcı Yuriy Hitrin ile Söyleşi, *Vremya Gazetesi*, 21 Ekim 1999.

⁴⁹ V.Hljupin i dr.”Vooruzhennye sily Kazahstana: Armija, VPK, Sistema VTS. Territorija Haosa ili Opora Stabil'nosti? Chast' 1-ja,” <<http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1019110800>>, (18.04.2002)

• Issık-Köl ili *İçke-Suu bölgesinde bulunan 1 No'lu Otomatik sismik gözetim merkezi*, ile Kırgızistan'ın Mayлуу-Say bölgesindeki *17 No'lu Radyo-sismik laboratuvarı (otonom sismik merkez)*, Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı sismik gözlem dairesi otomatik sismik gözlem sistemine dâhildir. Tüm dünyadaki nükleer silahlarının denemeleri ile depremlerin gözlemlenmesi amacıyla kullanılmaktadır. Rusya Federasyonu Kırgız bilim adamlarına No 1 istasyonu vasıtasıyla temin edilen bilgilerin bir kısmını temin etmektedir.⁵⁰ Bu merkezler, bir yandan stratejik amaçları gözetirken, diğer yandan dağlı bölgede yer alan ülkenin deprem kontrolünü yaparak sivil amaçla kullanılmaktadır.

Tacikistan

201. askeri üssü (eski 201. Motorize Piyade Birliği) kapsamında:

- üç motorize alay (Duşanbe'de -92nci, Kulyab'ta 149ncü ve Kurgan-Tübe'de 191nci alay konuşlandırılmış durumdadır),
- 670. Hava bölüğü ve 303.bağımsız helikopter filosu, Duşanbe den 20 kilometre uzaklıkta bulunan Ayni havaalanında konuşlandırılan bu birliklerin amacı, Tacikistan topraklarında askeri harekât durumunda Rus birlikleri ve Tacikistan silahlı kuvvetleri birliklerine havadan ateş desteğinin sağlanmasıdır. Havacılık birliği ve helikopter filosunun donanımında 6 adet Su-25 saldırı uçağı, 12 adet Mi-8 ve Mi-24 helikopteri bulunmaktadır.
- 295.psikolojik hareket bölüğü,
- 783.bağımsız keşif ve radyo-elektronik savaş bölüğü,
- 212. ve 252.bağımsız haberleşme bölükleri,
- 1058.haberleşme merkezi,
- 998.motorize topçu alayı,
- 1098.roket savar alayı,

201.üssünde yaklaşık 100 tank, yaklaşık 300 çeşitli türlerdeki zırhlı araç, topçu sistemleri ve roket savar sistemleri mevcuttur. Ayrıca, bölüğe askeri destek birlikleri de dâhildir. Üs komutanı albay Aleksey Zavizion'dur. Kadrolu subay sayısı yaklaşık 7000 kişi. Subayların yaklaşık % 60-65'i sözleşmeli olarak hizmet etmektedir. Bu askeri üs, Privojsk-Uraslk askeri bölge komutanlığına bağlıdır.

---

⁵⁰ Rus tesisinin statüsü 21 Temmuz 1994 tarihli protokol ve 21 Ekim 1994 tarihli Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı sismik daire birimlerinin konuşlanma yerlerinin kira şartlarına ilişkin anlaşmasıyla teyit edilmiştir. Lukin, a.g.m., s. 6.

Rusya Federasyonu'nun Orta Asya'daki askeri üs ve tesisleri

Kazakistan

No	Birim, tesis tanımı	Konuslandığı, bulunduğu yer	İnşa yılı	Tesis amacı	Hukuki Temel	Kira bedeli
1.	Rusya Savunma Bakanlığı 5.devlet deneme poligonu ("Baykonur" uzay istasyonu).	Kazakistan Kızılorda ili	Kazakistan'da 50'li yılların sonlarında inşa edilmiştir. Poligonun ilk start tesisi 5 Mayıs 1957 yılında işletmeye alınmıştır. ¹	- uyduların işlenmesi (barış ve askeri amaçlı) - uzay gemileri ve uydularının fırlatılması, - yeni uzay sistemleri ve uzay teçhizatlarının denenmesi	Uzay istasyonu kira sözleşmesi Rusya Federasyonu ile Kazakistan arasında 10 Aralık 1994 yılında 20 yıllık süre için imzalanmıştır.	\$115 milyon/yıl 2004 yılında kira süresi 2050 yılına kadar uzatılmıştır.
2.	Rusya Savunma Bakanlığı V.Çkalov 929. devlet uçuş deney merkezi.	Karargah – Rusya, Astrahan ili Ahtubinsk, fakat deneme poligonları (85., 171. ve 231.) – Kazakistan, Batı Kazakistan ve Atrrau illeri sınırlarında bulunmakta.	1950'li yıllar	-yeni silah örneklerinin denenmesi, -Rusya hava harp kuvvetleri ve deniz kuvvetleri pilotlarının askeri eğitimleri. -Rusya Federasyonu silahlı kuvvetlerinin silah örneklerinin uçuş deneyleri	20 Ocak 1995. - Kazakistan topraklarında hava harp kuvvetleri poligonlarını kullanma şartlarına ilişkin anlaşma.	Başlangıç olarak yıllık \$1,814 milyon, 1.01.2005 tarihinden itibaren \$4,454 milyon Vade??
3.	Rusya Savunma Bakanlığı 4.çok amaçlı devlet deneme poligonu tesisleri 20.deney istasyonu ve iki ölçüm merkezi (IP-8 ve İP-16)	Karargah – Kapustin Yar, Astrahan ili, poligonlar- Batı Kazakistan sınırları	Nisan 2006-reform-4.merkezi çok amaçlı poligon bünyesindeki tüm poligonlar,	- füze araçları ve savaş başlıkları denemesine desteklerin sağlanması	20 Ocak 1995 sözleşmesine 18 Ekim 1996 anlaşma	1996 yılından itibaren \$1,022 milyon, 2005 yılından itibaren \$682 bin
4.	Rusya Savunma Bakanlığı 10.devlet deneme poligonu ("Sarı-Şagan" poligonu).	Aktöbe, Jambıl, karaganda ve Kızılorda illeri.	1956 yılında inşa edilmiştir	-füze saldırısı uyarı sistemi, hava savunma ve roket savaşı, balistik füze sistem elemanlarının denenmesi	20 Ocak 1995	1996 yılından itibaren \$19,97 milyon, 2005 yılından itibaren \$18,932 milyon/yıl
5.	5580.deney çalışmaları destek üssü (Rusya Savunma Bakanlığı eski 11.devlet deney poligonu – "Emba" poligonu)	Kazakistan, Aktöbe ili.	1960 yılında inşa edilmiştir.	- Bilimsel araştırma çalışmalarının yapılması ve hava harp savunma donanımlarının denemeleri - eğitim-muharebe atışlarının yapılması -stratejik Füze birliği ve deniz kuvvetlerinin yararına yerli balistik füzelerin denemesi sırasında başlıkların düşmesi için askeri saha olarak kullanılma.	20.01.1995 Emba poligonunun kullanma şartları ve kira ANLAŞMASI. Süre - 10 yıl. 18.10.1996- Emba deneme poligonunun kira SÖZLEŞMESİ.	1996 yılından itibaren kira bedeli \$4,694 milyon, 2005 yılından itibaren \$718 bin.

¹ <http://www.buran.ru/htm/baykonur.htm>

6.	Bağımsız radyo-teknik merkezi ("Balhaş-9", tesis 1291, OS-2)	Gülşad (Sarı-Şagan, Priozersk, Balhaş)	Ocak 2003 tarihinde Kazakistan'a devredilmiş, Eylül 2004 tarihinde alıcı yanmıştır	- Asya'da balistik füze ve uzay nesnelerinin tespiti (3000 km mesafede hedef takip özelliği)	14 Aralık 1994 tarihli anlaşma Süre, uzatma hakkı ile 10 yıl.	Bedelsiz
7.	Rusya Hava harp kuvvetleri hava taşımacılık alayı.	havaalanı, Kostanay		- Yukarıda belirtilen tesislerde uygulanan etkinliklere nakliye desteği.		
8.	171.havacılık komutanlığı.		Aralık 1975 tarihinde Kazakistan SSC Karaganda'da konuşlanmasıyla 169. havacılık-teknik destek alayı oluşturulmuştur.	Bölüğün görevi, Baykonur uzay istasyonundan uydu cihazlarının kalkışları ve inişleri sırasında cephe dışı arama-kurtarma çalışmalarının sağlanması ve yönetimidir	Eylül 1994 tarihinde Genel karargah havacılık komutanlığına dönüştürülmesi ile ilgili direktif yayınlamış ve dönüşüm Mart 1999 tarihinde gerçekleşmiştir.	

Tacikistan

No	Birim, tesis tanımı	Konuşlandığı, bulunduğu yer	İnşa yılı	Tesis amacı	Hukuki Temel	Kira bedeli
1.	201.askeri üs. Kapsamına dahil olanlar : - 201.motorize avcı tümen komutanlığı, -92.motorize avcı alayı, 998.motorize topçu alayı, -1098.uzay roket alayı, 783 keşif ve radyo-elektronik savaş birliği, -1058.haberleşme merkezi, 212. ve 252.haberleşme birlikleri, -295.psikolojik operasyon bölümü, bazı diğer ek birimler;	Duşanbe, Kulyab, Kurgan-Tübe	1945 yılının sonbaharından itibaren Tacikistan'da konuşlanan 201.motorize avcı tümeninin yerine	- Afganistan tarafından askeri gruplarının giriş yapmasına karşı Tacik-Afgan sınırının korunması, yasadışı silahlı grupların girişimlerinin önlenmesi.	Rus tümeni Tacikistan'da Mayıs 1993 tarihinde imzalanan dostluk, işbirliği ve karşılıklı yardımlaşma anlaşmasına istinaden bulunuyordu. Nisan 1999 tarihinde Rusya askeri üslerinin Tacikistan topraklarındaki statüsü ve bulunma şartlarına ilişkin özel anlaşma imzalanmıştır. 16 Ekim 2004 tarihinde Rusya askeri üsünün Tacikistan'daki statüsü ve konuşlanma şartlarına ilişkin Sözleşmeyi onaylama belgesiyle ilgili protokoller imzalanmıştır.	: Rusya Federasyonu beş yıl süreyle Tacikistan'a \$2 milyara kadar kapsamlı yatırım sözü vermiştir. Buna karşılık Tacikistan hükümeti askeri üslerin bulunma bedeline ilişkin konuyu gündemden çıkartmıştır.
2.	1109.uydu alanı kontrol sistemi elektro-optik merkezi "Nurek" (tesis 7680 "Okno").	Deniz seviyesinden 2,2 bin metre yükseklikte Sanglok dağında nurek şehri.	İnşaatına 1979 yılında başlanmıştır. 1992 yılında çalışmalar durdurulmuş,1997 yılında yeniden devam edilmiştir.	- uzay durumu ile ilgili hızlı bilgi edinme, -suni yapım uzay nesnelerinin belirlenmesi, -sınıf, kullanım amacı ve durumunun tespit edilmesi	Rusya -Tacikistan arasındaki 28 Ocak 1994 tarihli anlaşma; 2006 yılında Rusya Federasyonu mülkiyetine devredilmiştir.	\$0,3 gibi sembolik rakamla 49 yıllığına Rusya'nın mülkiyetine devredilmiştir. Bunun karşılığında Rusya Federasyonu Tacikistan'ın \$242 milyon borcunun silmiştir.
3.	670.havacılık birliği ve 303.bağımsız helikopter filosu (bazı araştırmacılar bunu 201'e dahil etmektedirler.)	Duşanbe havaalanı.		Tacikistan topraklarında askeri harekât durumunda Rus birlikleri ve Tacikistan silahlı kuvvetleri		

				birliklerine havadan ateş desteğinin sağlanması.		
--	--	--	--	--	--	--

Kırgızistan

№	Birim, tesis tanımı	Konuşlandığı, bulunduğu yer	İnşa yılı	Tesis amacı	Hukuki Temel	Kira bedeli
1.	999.hava üssü		2002 yılının yazı, Manas havaalanında ABD ve “anti-terör koalisyon” müttefiklerinin hava üssü ortaya çıkmasının akabinde	- Orta Asya hava sahasının kontrolü - gerekli görüldüğü durumlarda terör gruplarına karşı saldırıların yapılması.	22 Eylül 2003 tarihli Rusya hava üssünün Kırgızistan topraklarındaki statüsü ve konuşlanma şartlarına ilişkin anlaşma. 999.hava üssünün statüsü ve konuşlanma şartlarına ilişkin Rusya Federasyonu ile Kırgızistan hükümetleri arası anlaşma 11 Ağustos 2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir.	
2.	338.haberleşme merkezi	Çuy ili, Kara-Balta kazası (Spartak, Çaldovar)		- gemi ve sualtı gemileriyle telsiz haberleşmeyi sağlıyor - radyo-teknik keşif ve radyo-elektronik savaş yürütüyor .	5 Temmuz 1993 tarihli Rusya Federasyonu ile Kırgızistan arasındaki anlaşma.	
3.	954.denizaltı savar silahları deneme üssü	Karakol (Issık-Köl ili)	1943 yılında Issık-Köl’e Dağıstan’dan torpido imal eden “Dağdizel” fabrikasının deneme poligonu taşınmıştır. 1954 yılında burada Deniz Kuvvetlerinin deneme merkezi tesis edilmiştir		5 Temmuz 1993 tarihli Rusya Federasyonu ile Kırgızistan arasındaki anlaşmaya göre merkez Rusya mülkiyetinde kabul edilmiştir.	
4.	Otomatik sismik gözlem istasyonu N1	İçke-Suu (Issık-Köl ili)		- Tüm dünyadaki nükleer silahlarının denemeleri ve kullanımı, ayrıca depremlerin gözlemlenmesi.	Rus tesisinin statüsü 21 Temmuz 1994 tarihli protokol ve 21 Ekim 1994 tarihli Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı sismik daire birimlerinin konuşlanma yerlerinin kira	

					şartlarına ilişkin anlaşmasıyla teyit edilmiştir.	
5.	Radyo-sismik laboratuvar (otonom sismik merkez) N17	Mayluu-Say		- nükleer silahlarının denemeleri ve kullanımları, ayrıca deprem kontrolü	Aynı hukuki çerçeve	

Özet

SSCB'nin dağılmasıyla uluslararası ilişkilerde meydana gelen değişimler çerçevesinde Rusya, ABD ve Çin'in Orta Asya'daki politikalarını Neorealist perspektiften ele alan bu doktora tezi, güç mücadelesini yansıtan bu politikaları, güç ve tehdit bileşimi şeklinde bir denge arayışı temelinde incelemektedir. Bu çalışma iki kutuplu dünya düzeninin sona ermesiyle başlayan, Yeni Dünya Düzenine ve bu düzendeki devletlerin rolüne ilişkin tartışmalara rağmen, "devletlerin sistemin ana aktörleri olmaya devam ettiği" temeline dayanmaktadır.

Ayrıca bu Yeni Dünya Düzeni'nde Orta Asya'nın yerini belirleme çabaları, bölgenin stratejik ve ekonomik öneminden kaynaklandığı savına paralel olarak büyük güç olarak tanımladığımız devletlerin bölgeye yönelik politikalarını, güvenlik, enerji gibi ortak amaçlar ve dil, nüfus gibi araçlar çerçevesinde yürüttüğü savunulmaktadır. Zira bu amaç ve araçlar, sistemin temel aktörleri olan devletlerin "varlığını sürdürme" olarak tanımlanan ana hedefe hizmet etmektedir. Bu bağlamda çalışmanın başlıca savı, Çin ve Rusya'nın ilgi odağını oluşturan Orta Asya'nın ABD için de Soğuk Savaş sonrasında tek süper güç konumunu koruması ve kendisine meydan okuyabilecek güçlerin yükselmesini önlemek açısından önemli olduğudur.

Anahtar kelimeler: Neorealizm, Orta Asya, ABD, Rusya, Çin, güç dengesi, tehdit dengesi, güvenlik, enerji.

Abstract

This doctoral thesis, which covers the policies of Russia, USA and China in Central Asia from a Neorealist perspective in the context of the changes with regard to international relations as a result of collapse of USSR, studies these policies that reflect the power struggle on the basis of a pursuit of balance as a combination of power and threat. This study is based on the fact that “states continue to be leading actors of the system” in spite of the discussions on the New World Order and the role of states in this order that start with the end of bi-polar world order.

Besides, in this New World Order, in the context of the efforts to relocate Central Asia, it is argued that states, which are considered as great powers in parallel to the thesis indicating that these powers arise from the strategic and economic importance of the region, follow their policies on the region through common targets such as security, energy and tools such as language, population; because these targets and tools serve for the main aim of the states, which are leading actors of the system, that is defined as “continuing one’s existence”. In this respect, the principal thesis of the study is that Central Asia, which is a centre of attraction for China and Russia, is also significant for USA in order to protect single super power positions following Cold War and to prevent the powers, which could challenge USA, from rising.

Keywords: Neorealism, Central Asia, US, Russia, China, balance of power, balance of threat, security, energy.